This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Digitized by Google

Scan 2501.2

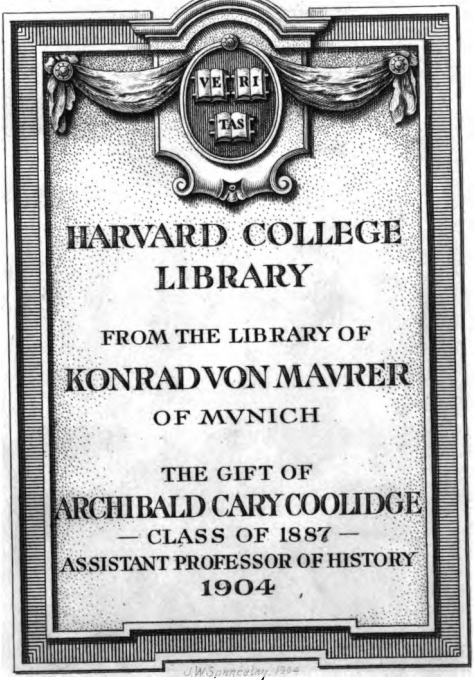

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Swenska Folkets

Sago-Häfder,

eller

Fäderneslandets Historia,

sådan den lefwat och ännu till en del lefwer

i

Sägner, Folksånger och andra Minnesmärken.

Till Läsning för Folket

af

Arw. Aug. Afzelius.

Åttonde Delen.

Wasa-Sagan.

III.

Från Upsala möte 1593, till Axel Oxenstjernas död 1654.

Stockholm,
hos J. L. Brudin.

Digitized by Google

Wasa-Sagan.

Till Läsning för Folket

af

Arv. Aug. Afzelius.

Tredje Delen.

Första Häftet,
innehållande Karl den niondes Saga.

Stockholm,
hos P. A. Bruzin

Digitized by Google

2501.2
Scan 2632.2

Harvard College Library
Von Maurer Collection
Gift of A. C. Coolidge
Jan. 18, 1901

YM455

Stockholm,
tryckt hos Joh. Beckman, 1856.

Digitized by Google

Första Kapitlet. Sigismunds korta regering. Hertig Karl Gustafsson blifwer rikets föreståndare, stadfäster den Lutherska Evangeliska läran, fördrifwer Polackarne samt tillträder Konungadömet. Rikets tillstånd bättras. Folket upphjelpes från långwarigt förtryck. Han hämnas slutligen sina bröders lidna olyckor på den öfwermodiga adeln, i Linköpings blodbad, år 1600.

---

1. Swenska Folkets tillstånd efter Konung Johans död.

Det är tillförne berättadt, huruledes Hertig Karl i sitt hertigdöme höll god ordning, lag och rättwisa wid magt, samt behöll den Luthersk-evangeliska läran, efter gamla Konung Gustafs förordnande, obeblandad och ren från all påfwisk widskepelse. Hertigen war god hushållare, både för sig sjelf och sitt folk, så att flit och wälmåga war i allt hans land. Hans skattkammare war rik, så att han i lifstiden kunde undsätta den slösaktige Konung Johan med penningar. Deremot war i Konungadömet efter Johans död, allt i oreda, Evangeliska läran med påfwisk surdeg beblandad, folket fattigt och af fogdarne samt adeln förtryckt, åkerbruk och näringar i lägerwall, sedan landets unga och arbetsföra män, till största delen, blifwit utskrifna till det Lifländska kriget. Så war allt i olag, när Hertig Karl tog Konungadömet emot.

Att bota detta onda behöfdes en man, lik den gamla Konung Gustaf; och en sådan man war Karl, den yngsta Konungasonen. Folket kände honom grannt. Han hade uppwuxit i harnesket och såsom ung burit swärdet med mannamod och ära. Han hade icke,

Digitized by Google

såsom Konung Johan, med sitt giftermål tagit på sig slägtskapsband, som kunde binda honom händerna, då han wille hålla herrarna wid lag och rätt, till allmogens wärn och beskydd: och länge nog hade han styrt sitt hertigdöme, såsom en god och förståndig fader för sitt folk, att med glädje blifwa såsom hela rikets föreståndare emottagen.

2. Om Hertig Karls förhoppning om Swerges krona.

Sedan Hertig Karl i två år hade förjt sin gemål, den fromma och goda Hertiginnan Maria, så förmälde han sig med en Hertigs dotter af Hollsten, benämnd Christina. Hennes fader war Hertig Adolph af Hollsten-Gottorp, en Konungasön af Danemark. Hon säges hafwa warit af ett strängt och härskyfstet sinne, och om deras ägtenskap kunde sägas: det war lyckligt; »lika barn leka bäst«. Till Konung Sigismund bar hon ett outsläckeligt hat, emedan han förut hade friat till henne, men sedan tagit en annan. Hon styrkte mycket dertill, att Hertigen skulle fasthålla sig wid riksstyrelsen och intaga Konungadömet.

Den beskyllning har blifwit gjord Hertig Karl, att han, allt ifrån sitt sista giftermål med den Hollstenska prinsessan Christina, traktat efter swenska kronan, och hans siender förstummade icke, att utsprida detta bland folket. Och osannolik är icke denna beskyllning; men må icke räknas honom till last; ty att han af begynnelsen menade redligt mot sin broderson Sigismund, wittnar hans trägna föreställningar mot Sigismunds oförnuftiga uppfostran i den katholska läran: det trogna råd han gaf Konung Johan, att icke sända sin son till Pohlen, och hans sädse wisade hat mot de herrar, som hindrade Sigismunds återwändande med sin fader, från mötet i Revel.

När detta hans ärliga bemödande, att förekomma Sigismunds olycka, war fruktlöst, kunde han icke annat än inse, att den unga Konungen, såsom inskärjd i Jesuiternas nät, alldrig skulle kunna underkasta sig Konung Gustafs arfförening, som uteslöt den af hans efterkommande från Konungadömet, som icke antog och förswarade den Lutherskt-evangeliska läran. Ett minnesmärke från

Digitized by Google

denna tiden finnes ännu bland rikets handlingar förwarad, som wittnar, att hans andra gemål, Christina, delade häruti Hans tänkesätt, uti ett bref, det hon redan två år före Konung Johans död underteckнat, deruti hon kallar sig Christina Sweriges Drottning *).

Ofwannämnde bref är märkwärdigt i wåra Sagohäfder, emedan det rörer en gård „Wiwalla“ i Nerike, som Hertig Carl gaf Riks Jonson för trogen tjenst mot rikets fiender. På den gården föddes femton år derefter Lars Wiwallius, som hos swenska folket ännu är i minne af de wackra wisor, han i sitt fängelse diktat och ofta finnas i wår allmoges wis-samlingar. Wi hafwa hört dem sjungas med wackra melodier bland landtfolket Sunnanskogs. Han hade i Danemark fattat kärlek till en förnäm adelsmans dotter och under namnet Gyllenstjerna tagit henne till hustru; men allt blef snart upptäckt och Wiwallius ryckt från sin käresta och kastad i fängelse, der han sjöng om sin kärlek, sin saknad och sin olycka.

2. Riksföreståndarens första omsorg.

Att fullfölja sin faders, Konung Gustafs påbörjade werk, Swenska folkets upphöjande till ära och wälstånd, war riksföreståndaren närmast om hjertat, och att stadfästa i landet den sanna christna tron, hans första omsorg. Med skäl fruktade han den dag, Konung Sigismund skulle komma tillbaka, omringad af sina ledare Jesuiterna, som lätteligen kunde åstadkomma en för Fäderneslandet olycklig förändring i både det andeliga och werldsliga regementet. Han wiste att de anklagade herrarne, ânskönt de sutto på sina slott wäl bewakade, hade häckit hemliga sammankomster uti ett torp wid Erik Sparres gård, som låg långt upp i skogen, och misstänkte dem för stämplingar mot Wasa-huset, och särdeles mot honom sjelf, emedan de fruktade honom, wäl wetande, att

*) Brefwet finnes i Riks-Archivet, i en bok som förwaras i Bibliotheksrummet i blått band, enligt benäget meddelande af Magister Wilh. Ekblom.

Digitized by Google

han hade både kraft och wilja, att enſam ſtyra riket. När herrarne wilja inländes regera, önſka de ſig utländes Konungar. Så woro de meſta Sigismund tillgifna, och jemwäl folket ſkulle hålla ſig hellſt till den lagliga thron-arfwingen, och ſwårligen förmås bryta mot honom ſin trohet.

Det war dock detta trofaſta, olyckliga, och af ett oförnuftigt krig utſugna folk, han wille frälſa från hotande wåda, att åter komma under utländſkt ok och blifwa ſlafwar under ſina alltför mägtigwordna, rika och öfwermodiga herrar. De ord, han i ſin barndom hört af ſin ſtora fader: „Warer ſwenſke“, hade fattat hans hjerta. Han war ock ſwenſk till ſinne och geſtalt. Hans kropp war af medelmåttig ſtorlek, wälbygd och härdad; hans ſinne war friſkt, häftigt och redligt. Han hade i ſitt Wärmland, Nerike och Weſtergöthland ſofwit på bondens bänkar, ätit med honom ur fat och deltagit i hans arbeten och bekymmer. Han wißte hwad det kunde blifwa af detta folk; och beſlöt att, koſta hwad det wille, frälſa det från Polackarnes och herrarnes ok, ſamt ur wådan, att återfalla i påfwedömets mörker. Knappaſt har någon Konung lemnat efter ſig ett ſå wäl förtjent och äradt namn, och ſå många minnesmärken bland ſwenſka folket, ſom Karl den nionde.

Hans ſinnelag war hetſigt; men ſträngt rättwiſt, och förſonligt. Derför war bland hans förſta omſorger efter Konung Johans död, att gifwa de anklagade herrarne nåd och frihet, dels emedan de ej kunde öfwerbewiſas om brott, dels emedan inbördes oenighet ſkulle hindra allt det nyttiga för Fäderneslandet, ſom han war ſinnad att företaga. Wi wilja icke här följa de nyare tidens häfdatecknare, ſom mycket oſkäligen ordat om Karls grymhet och orättwiſor; utan heldre aktgifwa på de ſägner och minnesmärken, ſom funnits och ännu finnas ibland det ſwenſka folket från denna tid.

På det gamla Gräfsnäs*), wid den wackra inſjön Anten i Weſtgöthalandet, ſatt Axel Lejonhufwud, då han fick tidenden om ſin faders moderbroders, Konung Johans död. Den ſtora ſalen,

*) Slottet finnes afteckнadt i Greſwe Dahlbergs Svecia ant. et hodierna.

Digitized by Google

„Konungasalen“ benämnd, deraf att Konung Gustaf, enligt sägen i bygden, derstädes blifvit wigd wid sin Drottning Margaretha Lejonhufwud, wisas der ännu. För femtio år sedan uedspräugdes ett af de fyra gamla tornen och fanns derunder i ett djupt källarhwalf en hop menniskoben och en pantsarskjorta. Benen äro minnen efter olyckliga underhafwande, som sig mot sina stränga herrar förbrutit, och der försmägtat och dött; och en pantsarskjorta efter någon förnämare herre, eller riddersman, som dit in blifwit kastad af någon mägtig fiende bland gårdens fordna egare. Sådant war de fattiga böndernas och de swagares öde på den tiden. Om Karl hatade dessa näsken och höll en sträng räfst med de swaga Konungarnes förledare och Folkets förtryckare, så må det wäl icke förminska hans ära.

Axel Lejonhufwud satt på sitt slott Gräfsnäs, när han sporde Konung Johans död, och började genast fara omkring och uppmana allmogen till trohet mot Sigismund. Derwid hade han ock gjort Hertigen misstänkt för folket, så att han började samla manskap till bistånd mot Karls förmodade förföljelse, befästade sig starkt på sitt slott, och försökte jemwäl bemägtiga sig Gullbergs och Elfsborgs fästen. Men Westgöthabönderna hatade Herr Axel och belägrade Gräfsnäs. Han gjorde tappert motstånd i flera dagar; men slutligen måste han taga flykten till Bohus och sedan widare till Konung Sigismund i Pohlen. Medlertid war höfwidsmannen på Örebro nedsänd, att kalla Lejonhufwud till Stockholm, och om han wägrade, skulle han föra honom fängslad dit; men kom försent: Herr Axel war förswunnen; dock tidigt nog att stilla Westgötha-allmogen, som i sin förbittring wille i rötter nedrifwa det gamla Gräfsnäs.

Erik Sparre war hufwudman för de rådsherrar Konung Johan anklagade för sin och sin sons olycksöden, såsom säges i rimkrönikan:

„Mig tycker de så många råd gifwet,
Förkortadt är mig wordet lifwet.“

Herr Erik war en mycket lärd, försigtig och äregirig man, och Hertig Carl tyckes mest hafwa fruktat honom, såsom ledare af det hemliga rådsförbundet. Dock önskade han, efter sakernas

Digitized by Google

uuwarande skick, en wänlig förlikning med alla rådsherrarne. Men samma dag kom bref från Westergöthland om Lejonhufwuds uppresning. Huru han städse farit omkring med femhundrade mans lifwakt, och welat bemägtiga sig slotten. Då intagandet af Gullbergs och Elfsborgs fästen honom misslyckades, hade han härdt handterat en sin tjenare, som gaf sig upp i landet och der kommit till tals med en bonde från Erik Sparres gård i Wadsbo. Då hade bonden sagt, att han förmodade det Hertig Karl nu redan wore afdagatagen. Samma bref underrättade ock Hertigen, att Erik Sparre nedskickat sina rustningshästar. Allt detta förmodade Hertigen stå i gemenskap med Lejonhufwuds uppror. Samma afton, ehuru sent det war, befallte han stadsportarne stängas, att ingen kunde släppas ut eller in, krigsfolket ryckte upp till borgen, och Sparren fick bud att komma upp till Hertigen. I begynnelsen swarade han, att han icke lemnade sitt hus så sent mot natten; men hans wänner öfwertalade honom, att efterkomma kallelsen, och följde honom till slottet.

Sträugeligen tilltalade honom Hertigen för medwetande af owäsendet i Westgöthalandet, efter brefwets innehåll; men han swarade lugnt och frimodigt: »För en bondes fåwitska tal, må jag ingalunda ställas till answar; och hwad mina hästars nedsändande angår, så skedde det redan före Konung Johans död, af foderbrist på Sundby. Hade jag wetat med mig något brott emot Eders Nåde, så hade jag icke nu lemnat mig i Eders Nådes händer.«

Dereefter föll han på ett knä och tillsade Hertigen ofwikelig trohet. Några af Rådsherrarne gingo för honom i borgen och ställdes Hertigen dermed någorlunda tillfreds, så att full förlikning derpå skrifteligen stadfästad blef.

4. Om förberedelserna till Upsala möte.

En gammal bok finnes ännu i alla kyrkor, och war af Riksföreståndarens försorg wida spridd i landet, till folkets upplysning, innehållande en fullständig berättelse om Upsala mötes beslut. Denna bok jemte wapket i wår Gudstjenst och wåra kyrkoskrud, äro ännu lefwande minnesmärken från denna tid: Och då

Digitized by Google

ett nytt ljus i swenska Folkets öden denna tid uppgick, samt den fasta grunden här lades för deß befrielse, från såwäl andeligt som werldsligt förtryck, wilja wi här, om hwad sig märkeligast tilldrog wid detta möte, korteligen handla.

Med stort bekymmer såg Hertigen, hwad hända skulle, om Sigismund med polackarne och sitt Jesuitiska sällskap komme tillbaka, innan den grund, gamla Konung Gustaf lagt för det Evangeliska ljusets framgång, blifwit tryggad, samt huru land och folk då skulle blifwa åter försänkt i det påfwiska mörkret: och folkets dermed följande slafweri, såwäl under sina werldsliga som andeliga herrar. Att frälsa Fäderneslandet från sådan olycka, war hans redliga uppsåt.

Till en god begynnelse af detta sitt ärofulla och wådliga wärf, hade han wid Konung Johans bisättning i Stockholm, derwid riksens råd och de mägtigaste bland rikets adel och presterskap woro närwarande, hållit med dem en sammankomst. »Konung Sigismund«, sade han, »kunde wäl från regementet i Swerge skiljas, om strängeligen handlas skulle, efter Konung Gustafs testamente och arfföreningen, som stadgar, att endast den, som bekände sig till den Lutherskt-evangeliska läran, skulle komma till Konungadömet. Men sådant wore nu icke rätt och billigt, alldenstund riksens råd och ständer icke hindrat hans uppfostran i den påfwiska läran, och dertill samtyckt, att han mottagit polska kronan. Han kunde behålla Konungadömet i Swerge, men styra det genom Hertigen och riksens råd efter swensk lag och sedwänja; men ingalunda från Pohlen och med polskt råd, några påbud och förordningar hit utfärda; inga nyheter i religion försöka, utan den Evangeliska läran ren och obeblandad bibehålla: och allt detta wid sin Konunga-ed bekräfta«.

Sedan så war bifallet och beslutadt till riksens trygghet, förbundo sig Hertigen och riksens råd, att sig derwid hålla, samt sina och folkets fri- och rättigheter med lif och blod förswara, »en för alla och alla för en«. Detta ordasätt, »en för alla och alla för en«, är ett minne från Hertig Karl, och har alltsedan den tiden blifwit brukadt wid alla kraftiga förpligtelser. Konung Sigismund förtörnades sedan högeligen öfwer denna förening, den han kallade »Hertig Karls fogla-nät«.

Digitized by Google

Rikets råd och herrar woro den gången i riksföreståndarens wåld; men han kunde icke för framtiden förlita sig på deras ständaktighet och trohet. Lät fördenskull kallelse utgå till en riksdag i Upsala, dit ock rikets ständer Fastelags-Söndag det följande året sig församlade.

Wäl gagnade han tiden före riksmötet till att bereda folkets sinnen för sitt goda ändamål, dragande omkring i Hertigdömet samt Westmanland och Dalarne. Sände ock sina trognaste män till alla städer, der folksamlingar woro till marknaderna, såsom Erik Oxenstjerna på Eka, emedan han bäst kände folket i Trogden och Åsunda, till Knutsmessemarknad i Enköping: Karl Sture till Hindersmessan i Örebro: Anders Oxhufwud till Skara, och så hela landet öfwer utsände han sina män, att kalla de förståndigaste till riksdagen. I Stockholm hade han ock sina trogna wänner, att allt wäl beweka, såwäl i staden, som på slottet. Sjelf for han till Distingsmarknad i Upsala, höll der samtal med allmogen och presterna, och fann till sin stora sägnad, huruledes alla fruktade nya förföljelser för trons skull och det ostadiga wäsendet, som oroat landet i Konung Johans dagar.

Om förtäljas skulle allt, hwad nyttigt för samtid och framtid han uträttat, allenast på de trenne första månader, sedan han riksstyrelsen sig antog, skulle det synas mången otroligt. Der han war, försåg han och ordnade allt; der han icke sjelf kunde wara, dit sände han sina befallningar. Om dagarne red han omkring, talade med folket och satte allt i rörelse och werksamhet: om nätterna skref han sina bref och kringsände till alla landsändar.

Så besörjde han ock allt för sin broders, Konung Johans begrafning: försåg Enkdrottning Gunnel hederligen med underhåll och tjenare: upphjelpte bergwerken: förbättrade myntet: lät upphjelpa de förfallna slotten, särdeles Upsala slott, till Konung Sigismunds hederliga emottagande; samt nya skepp sträckas till den wäntade Konungens möte *).

*) Se v. Dalins Sw. R. Hist. III. Del. II. Band s. 148—149 i not.

Digitized by Google

5. Om Upsala möte (år 1593).

Hwart hundrade år, den tjugufemte dagen i Februari månad, firas bland Swenska folket en Jubelfest, till minne af det märkliga Upsala möte. Derom wilja wi här korteligen förtälja.

Dagarne före Fastelags-Söndag, som det året inföll i slutet af Februari månad, tillströmade en myckenhet folk till Upsala, af adel, prester, köpstadsmän och bönder; alla wäl underrättade om det wigtiga ändamålet med detta möte, att för ewerldeliga tider stadfästa den Lutherskt-evangeliska läran i Swerge, efter Konung Gustafs testamente och antagen artisörening. Menige allmogen och presterna hade icke glömt de förödjelser och den ostadighet i regementet, som Konung Johans affall i landet orsakat; och woro ifriga, att till godt slut förfordra Hertigens uppsåt. Men högadeln, och särdeles rikens råd, woro såsom mellan två eldar: Hertigens magt och stränga styrelse fruktade de; men Sigismunds och Jesuiternas stämplingar än mera; ty blef den påfwiska läran åter insatt i landet, skulle de fordna andeliga godsen, dem de mestadelen nu innehade, engång åter falla till klostren och kyrkorna. Egennyttan winner oftast segren: De tänkte så: wi taga Sigismund till konung; han kufwar wäl, med wårt bistånd, Hertigens magt: men Konungen skall förhindras att i kyrkowäsendet något förändra, och Lutherskt-evangeliska trosbekännelsen skall för ewerldeliga tider i landet stadfästas. Sålunda gingo alla ständen Hertig Karl tillhanda. Detta wisste riksföreståndaren ganska wäl; tog derföre ingen del i förhandlingen; men ledde hemligen allt genom sina pålitligaste wänner.

Ändteligen öppnades riksdagen i den stora lärosalen, som sedan kallades den Karolinska, med ett wäl hållet tal till folksamlingen af riksdrottset Nils Gyllenstjerna, sedan Ottesångs-predikan war hållen i Domkyrkan. I två dagar höllos tal, förmanande till enighet, glömska af det förflutna och försoning. Men på tredje dagen på eftermiddagen kom Hertigen från Bergslagen till Upsala och blef af ständerna utanför staden högtidligen emottagen, och till slottet beledsagad.

Digitized by Google

Om Onsdagen bönföllo de preſter, ſom Konung Johans nya meſſeordning gillat, och främſt bland dem Biſkopen i Linköping, om nåd och tillgift, utſkyllande ſig med den frukten de burit för öfwerhetens misshag. Honom ſwarade Hertigen: »Efter Gud plägar dem af nåde förlåta, ſom ſig ångra och fly till hans barmhertighet, ſå måſte ock menniſkor dem förlåta».

Thorsdags morgon uppträdde åter riksdrotſet, tillſägande alla dem, ſom af ſitt ſamwete kände ſig manade dertill, att förſwara den påfwiſka läran; emedan full frihet war lemnad åt detta möte för hwar och en att följa ſitt ſamwete; men att han ſjelf för ſin del bekände ſig till den Augsburgiſka bekännelſen, ſåſom i Guds Ord allena grundad. Konung Sigismund ſkulle wäl bliſwa Konung; men ſtadfäſta allt hwad mötet beſlutat. Biſkopen i Linköping uppſtod derefter och föreſlog, att en tacksägelſe ſkulle beſlutas till riksföreſtåndaren och rikets råd, ſom i ſå godt ändamål ſtänderna förſamlat. Erik Skeppare, ſom wid detta möte blef utnämnd Kyrkoherde i Storkyrkan, ſwarade honom kårdt: »Du hafwer lismat dig till nåd hos Konung Sigismund och will nu fortfara med ditt lismeri: för yttranderätt och ſamwetsfrihet behöfwa wi icke tacka».

Upſala preſterſkap yrkade ſedan på wal af Ärkebiſkop; men rikets råd ſwarade: »innan kyrkan är bygd behöfwes ingen preſt». Derefter yrkades af profeſſorerna, att dock en ordförande ſkulle wäljas, då twenne rådsherrar uppſändes till Hertigen, att fråga hans mening. Han ſwarade, att inga Biſkopar dertill wäljas borde, efter påfwiſt ſed, utan frihet att wälja den wärdigaſte lemnas riksförſamlingen, ſom kunde utwälja twenne, af dem den, ſom erhöll fleſta röſterna, Nils Olofſon af Öſterbotten, till ordförande förordnades.

När ſålunda allt förberedt war, började, den tredje dagen i Mars månad, öfwerläggningarne. Ordföranden hade i wiſſa punkter författat grunderna för den Evangeliſka läran, och bleſwo de granſkade och allmänneligen gillade. Derefter föreläſtes och förklarades Augsburgiſka bekännelſen, den ſluteligen alla endräkteligen bekände och antogo, ſåſom grundad på Guds rena ord, till orub-

Digitized by Google

helig grund för den Christeliga tron. När detta allt war beslutadt och samtyckt, utropade ordföranden: „Nu är Swerge blifwit en man, och alla hafwa wi nu en enda Gud".

Hwad widare häreffter afslutadt blef, war förnämligast: att Jesuiterna, som sig flerastädes i landet inmånglat, skulle fördrifwas: ingen påfwisk Gudstjenst lidas: klostren indragas till fattiga studerandes underhåll: och ingen skulle få något embete bekläda, som sig icke till den Lutherskt-evangeliska läran bekände.

Den gamla Ärkebiskop Larses Mässebok blef till bruk wid församlingarne antagen, allenast den orene andens besvärjelse i dopet wille Hertigen borttaga; men presterna wille icke för de swagas och enfaldigas skull tillåta annan förändring, än att orden: „Far här ut" förbyttes till: „Wik härifrån, du orene ande". — Bland andra prester som afsade sig och fördömde rödboken, framkom äfwen en prest, den Ordföranden kände såsom den der genom nitet för Konung Johans messeordning erhållit ett indragtigt gäll i Westerbotten; och på tillfrågan hwad han nu sade om rödboken, swarade han: „Jag gifwer". — För andra gången tillsport, swarade han icke annat än de orden: „Jag gifwer". — Ordföranden frågade då: „Hwad gifwer du henne?" — Han swarade: „Jag gifwer henne fanen". — Ordföranden sade: „Skall du så gifwa bort din modermoder, som i många år så rundeligen födt dig". —

När allt war sålunda slutadt och samtyckt, kyrkan bygd och trosbekännelsen gifwen, företogs Ärkebiskopswal, då den fordom så förföljde och ännu från Fäderneslandet bilttoge, Abraham af Ångermanland, med flesta rösterna till Ärkebiskop utkorad blef. Sluteligen blef detta beslut af Hertig Karl, rikets råd och alla öfriga närwarande underskrifwit och stadfäst. Hertig Karls dotterssons son, Konung Karl den elfte, lät göra ett wackert silfwerskrin, deruti denna urkund, såsom en rikets grundlag, i Stockholm allt intill denna dag förwaras.

6. Om Sigismund, Morgondags-Konung kallad.

Det säges att Sigismund blifwit af folket benämnd „Morgondags-Konungen", emedan han war sen att sig till något

Digitized by Google

besluta, och då honom något wigtigt föredrogs, att företaga eller underteckna, han städse swarat: »i morgon» eller: »en annan gång». — Men ett gammalt swenskt ordspråk säger: »En annan gång är en skälm» — det sannades med Konung Sigismunds nederlag wid Bråwalla. Han war en wälgestaltad man; men af sorger, fastande och botgörande, efter Jesuiternas föreskrifter, blek och dyster till anseende, mera liknande en munk, eller Katholsk biskop, än en Konung. De swenska rådsherrar, som till honom kommit i Pohlen, woro merendels katholiker och Hertigens hätskaste fiender, af dem ett djupt misstroende till Hertigen blifwit fästadt i Konungens sinne. Om Sigismunds regemente, emedan det så kort blef i Swerge, finnas få sägner och minnesmärken qwar i landet.

I sådana sinnen, som Hertig Karls, finnes icke falskhet. »Wänligen och broderligen» skref han bref till Sigismund, rådande honom att genast komma hem till sitt arfrike, och tillträda Konungadömet. »Folket skulle emottaga honom med glädje, och Hertigen med trogna råd honom tillhandagå, allenast han bekräftade Upsala mötes beslut och ingenting deremot, till förändring i Swerges lag och Konung Gustafs arfförening, eller af den Evangeliska tron och Gudstjensten företaga wille. Wille han efterfölja dessa råd, skulle han finna i Swenskarne ett lydigt och tacksamt folk och i Hertigen ett troget stöd wid sin sida.»

Men såsom en fluga i en spindelwäf, war Konung Sigismund redan snärd i Jesuiternas nät, och utom dem och sin unga Drottning, hade han inga krafter, att något tänka eller werka. Hertigens owänner, och förnämligast den illsinne Axel Lejonhufwud och Klas Flemming, intalade honom hat och misstro till sin farbroder, och Jesuiterna sade honom, att en arfkonung icke behöfde något bekräfta, det han icke sjelf beslutat. Löften och goda försäkringar kunde han wäl i nödfall gifwa, men sedan han fått kronan, kunde han dem bryta, emedan en förfäktare af den Katholska allena saliggörande tron, icke mot kättare behöfde hålla tro och löften. Som sjelfrådande Konung kunde han sedan lätteligen med polackarnes bistånd och de missnöjdes i Swerge, utdrifwa de Lutherskt-evangeliska presterna samt åter införa påfwens tro och messa.

Digitized by Google

Mycket wore att tala om Konung Sigismunds afsked från Pohlen, och huruledes han allestädes, der han framfor, lät de Lutherske utdrifwas ur kyrkorna, och katholsk messa blef i stället hållen. Utrustad med hederligt följe, krigsfolk och Jesuiter, dels uppenbarliga, dels förklädda till musikanter och i annan hoftjenareklädnad, kom han ändteligen, Michaelidag, till Stockholm och blef med stor hedersbewisning af Hertigen, rikets råd och folket, emottagen och helsad. Men om hans framfärd på resan och i synnerhet det öfwerwäld polska soldaterna företagit i staden Danzig, mot deß Lutherska inwånare, deraf ett uppror skedde, som kostat mångens lif, så att Konungen sjelf war i fara, hade ryktet, före honom kommit till Swerge, och wäckt mot polackarne stor harm och owilja bland folket.

Länge dröjde det icke, att samma ofog och öfwerwäld förölwadt blef i Stockholm, af det polska krigsfolket, som dertill eggades af de förklädda Jesuiterna, mot Lutherska lärans predikanter och bekännare. Om dagarne hördes klagomål, dem Konungen icke will höra; om nätterna dråp och slagsmål.

7. Oreda, mord och upplopp. Förberedelser till kröningen.

I slottet predikade en katholsk prest mot Lutherska läran: i Storkyrkan Mäster Erik Skeppare mot den katholska. En Jesuit utsändes att lönnmörda Mäster Erik; men blef upptäckt och hos Konungen anklagad; men förblef ostraffad. En Konungens hoftjenare dog, och blef twärtemot Upsala mötes beslut, med påfwisk ståt, kors, fanor och ljus begrafwen, bland de kongliga grafwarne i Riddarholmskyrkan.

Sluteligen blef en polsk musikant, som sedan befans wara en förklädd Jesuit, ihjelslagen, och, änskönt rådet afstyrkte det, efter Konungens befallning, i samma kyrka begrafwen. Två hundrade polska krigsmän med skarpladdade gewär åtföljde likfärden. Prinsessan Annas hofpredikant, en Luthersk prest, skulle hålla likpredikan och hade instängt sig på predikstolen, i mening, att tjensten förrätta. Polackarne uppbröto dörren och släpade presten derifrån. Sablarne blottades och handgemäng uppstod i sjelfwa kyrkan, der

Digitized by Google

en menniska blef dödad, och flera sårade. De Lutherske utdrefwos ur kyrkan, och de utanför stående af folket, förbittrade häröfwer, sprungo hem efter wapen och ett allmänt upplopp skedde i staden. Borgmästarne sprungo upp till rådet och Konungen, och med mycken möda blef ändteligen genom förständiga mäns mellankomst denna orolighet mot aftonen stillad.

Wid Konungens första emottagande wexlades goda ord mellan honom och Hertigen; men när Karl såg de twenne upprorsstiftarne, Axel Lejonhufwud och den finska Klas Fleming *) i Sigismunds följe, gick honom ett mörker öfwer ögonen. I Hertigens följe, och ordförande för rikets prestestånd war då, den af Konung Johan förhatade och förföljde Ärkebiskopen, Abraham af Ångermanland; deraf Konungen i sitt sinne förbittrades. Sådan war begynnelsen af deras möte. Men när slutteligen Karl såg, att alla hans råd woro försmådda, och Konungen oefterrättelig, for han ur staden, till sitt Hertigdöme, och satt i god ro på Nyköpings slott.

I Stockholm war strid och oreda. Bland landtfolket knot och misnöje. Konungen yrkade på kröningen, utan att wilja någon försäkran afgifwa. Rådsherrarne, som tyckte nu tid wara att få en Konung långt ifrån sig, bröto det ingångna förbundet med Karl; och utsatte, utan hans hörande, kröningsdagen till Februari månad. Karl förstod deras listiga anslag och gömde detta förräderi i sitt minne.

Wi hafwa tillförene talat om den rika Frun Rambergs stora och underliga byggnad, kallad »Wiksmur», liknande ett torn med elfwa wåningar, deraf ännu sju stå qwar. Frun Ramberg war en stammoder för Brahe-, Sparre- och Bjelke-ätterna. På denna gården »Wik», i Balingsta socken i Uppland, bodde denna tiden Klas Flemming, den i Fädreneslandets strider berömda Herman Flemmings son. Han war lagman öfwer Uppland och alla Norrlanden, och emedan han tynes och hafwa warit en folkets wän, samt af wåra häfdateckna're, som allenast känt Klas Erikson Flem-

*) Wi kalla honom »den finske», att skilja honom från »den swenske»: Claes Hermanson Fleming.

Digitized by Google

ming, fotnäfa kallad, alldeles förgäten, wilja wi här gifwa honom ett rum bland Folkwännet och Upplands lagmän. Klas Flemming fotnäfa, den wi härefter bland bondplägare wilja omtala, war aldrig Upplandslagman *). Wien Klas Flemming den swenfke, så kallad, emedan han war uppfoftrad, lefde och dog i Swerge, war det. Han war en lärd man, befattade fig aldrig med krigsfaker, utan wärdade fitt lagmansdöme, lefde ftilla på fin gård Wik, der han fammanfkref en krönika om de märkeligafte tilldragelfer i Swerge från trettonde århundradet intill fin tid. För jagt och fifke; men färdeles Skäl-jagt i fkären, war han namnkunnig. Uti ett enda mål war han den finfka Klas Flemming lik: han war Sigismund tillgifwen och trogen. Derföre fändes han före riksdagen och kröningen tillika med Göran Poffe, Hertigens ifriga motftåndare, till Diftingens markna'd i Upfala att, Sigismund till förmon, bereda bönderna till kröningen och den utfatta riksdagen. Såfom ännu många andra hederliga Swenfka herrar, ftod han faft i den påfwifka läran, den han med modersmjölken infupit. Till folket höll han på Diftingen tal om Sigismunds fromhet och

*) Wår ftore häfdatekare von Dalin, den många fednare fynas hafwa följt och afkrifwit, hade icke på fin tid famma tillgång till rikets handlingar, fom wi nu hafwa. Han har förblandat desfa twenne herrar Klas Flemming, och tillika med Peringsköld, von Stjernman och fednare Fryxel famt författaren till Klas fotnäfas lefwerne i Biogr. Lexikon, gjort den finfka Flemming till Upplandslagman och Sigismunds föreſpråkare på Diftingen. Man kan lätt inſe, att Konung Sigismund och hans medhållare aldrig kunnat fkicka en få oſkickelig man, att tala för bönderna. Han war ju få hatad af dem, att de begärt hans afläggnande från Konungens perſon: Kunde icke eller tala eller fkrifwa fwenfka fpråket, få att han kunde bliſwa förſtådd. Finfka war det enda fpråk han rätt kunde tala, och war få utan lärdom i fin Chriſtendom, den han föga bekymrade ſig om, att han wisſerligen icke kunde wederlägga Upfala mötes beſlut. Deremot war Upplandslagmannen Klas Flemming en lärd och wältalig man, wäl fkickad att återföra fina Upplänningar på Konung Sigismunds fida. Han war gift med Elin Horn, dotter af den ftora Fältherren Herman Horn och fyſter till Karl Horn, dem finnen Klas Flemming ſtädſe hatade och förföljde. (Se Anmärkn. wid O. v. Dalins Swea R. Hiſt. ſid. 186.)

Digitized by Google

gudsfruktan, rättsinnighet och ostridelige rätt till Konungadömet. Upsala mötes beslut, sade han, war i allo olagligen tillkommit, och skall hafwa kallat det, *ett onödigt kalfskinn*. Men gamle Konung Gustafs son Karl hade, genom sina kraftfulla åtgärder till Folkets och den Evangeliska lärans försvar, wunnit böndernas hjertan. De lyssnade icke till sin lagmans tal, det de fastmera med owilja och åtlöje åhörde, och styrktes ytterligare i sin tillgifwenhet för Hertigen och den lära, som genom Upsala beslut besvuren och antagen war.

8. Konung Johans begrafning.

Sigismund hade, såsom en god son, hållit sin fader hjertelagen kär, och med mycken sorg blifwit ryckt ur hans armar, genom swenska herrarnes förrädiska stämplingar i Revel. Nu wille han på allt sätt, wärdigt sin kärlek, och den höghet hans fader i lifstiden beklädt, hedra hans minne. Med stor högtidlighet utfördes det Konungsliga liket, från likhalen i Stockholm, till Claragärde, der det sattes på en släda, åtföljdt af ett liktåg, ridande och åkande, till Sollentuna kyrka. Der wakade wid likkistan prester af Upsala, Linköpings och Wexiö stift, första natten: och Konung Sigismund låg den natten i Eds prestegård. Dagen derefter fortsattes liktåget till Alsike och insattes liket i kyrkan, der prester af Skara, Westerås och Åbo stift wakade kring kistan; men Konung Sigismund hade nattherberge i Wasshunda prestgård. Tredje dagen, som war den första dagen i Februari månad, kom liket till Upsala. Hertig Karl hade från sitt Hertigdöme kommit med sina yppersta män, mycket krigsfolk, samt sina hofstjenare, wäl klädda i lysande rustning. Han hade den natten haft herberge i Enköping och tagit middag på Wik. När liktåget kom på Kungsängen, war han der till Konungens möte.

Krigsfolket till fot och häst, från Konungadömet såwäl, som från Hertigdömet, öppnade tåget. Derefter gingo studenter i nio och femtio led; och prester utan ljus i sex led, samt prester med ljus, etthundradesex led, tre i hwart led, sjungande psalmer. Hufwudbaneret och alla landskapernas wapen på fanor, förde af

Digitized by Google

adelsmän och riddare, alla ridande på hästar, öfwerklädda med swart tyg.

Efter liket följde närmast, af hjertat sörjande, Konung Sigismund, derefter Hertig Karl — Konung Johans yngsta son, Hertig Johan, ännu ett barn, buret på en herres armar — Hertig Gustaf från Ekolsund, Konung Gustafs dotterson, samt de Kongliga fruntimren, Drottningen, Enkedrottningarne och Prinsessan Anna. Konung Sigismunds Drottning, Anna af Österrike, hade åkit i en släda, förespänd med sex hwita ungerska hästar.

Klockan war wid fem på aftonen när likfärden intågade i kyrkan, wid sorgmusik och psalm, och Ärkebiskopen höll likpredikan, med anledning af Jobs 19. „Jag wet att min förlossare lefwer". — Jesuiterna och de polska presterna woro förwisade från liktåget, och af de tre ofrälse ståndena hotade med döden, om de wågade sig in i kyrkan. Polackarne woro förbittrade, och när de intet annat ondt åstadkomma kunde, skuro de i trängseln stycken bort af swenska rådsherrarnes mantlar. Swenska folket fällde ingen tår på Konung Johans graf. Oljud på gatorna i Upsala: owenighet och gräl mellan swenskar och polackar, slutade högtidligheten.

En grann minnesswärd af marmor, huggen af en stor konstnärs hand, lät Konung Sigismund komma från Italien, att läggas på hans faders graf. Den förde till Danzig; men, utan twifwel af bristande kärlek bland swenska folket för Konung Johans minne, blef den bortglömd, till deß Konung Gustaf den tredje lät afhemta den och i Upsala Domkyrka uppsätta. Der är den ännu att skåda, såsom ett minnesmärke efter den olyckliga Konung Johan, som från sin broder tog lifwet och kronan, samt bragte sitt folk i nöd och fattigdom. Kronan och rikseplet, som Konung Sigismund satt på sin faders graf, blefwo då från denna minnesswärd borttagna och på Konung Eriks laggda, i Westerås Domkyrka, der jemwäl den gamla trädtaflan, Konung Johan uppsätta lätit, sin förföljda broder mer till wanära, än heder; men honom, som den uppsätta lätit, mest till wanheder, ännu såsom ett minnesmärke förwaras.

Digitized by Google

9. Konung Sigismund håller riksdag i Upsala år 1594.

En Jesuit, påfwens fullmyndiga ombud wid Sigismunds hof, het „Mala-Spina“: det betyder, „det onda törnet“. — Han war en oud man, den swenska folket hatade, och af Konungen anhöll det han wille sända honom ifrån sig. Men Sigismund leddes af denna Jesuitens hand, såsom den tamda björnen i sin ledares bojor. Han följde Konungen till kröningen.

Hertig Karl wågade icke, för osäkerhet om sitt lif, bo på Upsala slott, utan hade med sin Furstinna tagit sitt herberge långt ner i staden, i det „gamla Kungshuset“, och hade god lifwakt, sitt trogna krigsfolk, nära omkring sig lägradt.

I ständernas rådslag togo denna gången krigsmagtens förnämligaste höfwitsmän del, och Hertigen höll ofta, med dem och ständer sammankomster hemma i sitt herberge, der de endrägteligen förenade sig, att ingalunda tillstädja Konungens kröning, innan han gifwit sin försäkran, att efter Sweriges lag riket styra, bekräfta Upsala mötes beslut, och alla ständer wid sina fri- och rättigheter bibehålla. Konungen begärde först, att katholska läran jemte den Evangeliska, i landet skulle lidas. Sedan att åtminstone en kyrka i Stockholm, Maria Magdalena å Södermalm, måtte dem upplåtas. Men ständerna wißte wäl hwad olyckor Jesuiternas stämplingar förut här, så wäl som i andra land förorsakat, stodo fast deremot, och allenast det wille de bewilja, att Konungen fri och ostörd kunde i sitt kapel öfwa sin Gudstjenst.

I flera dagar gingo sändemän till och ifrån slottet; men med samma besked och wilkor, kommo de från Konungen tillbaka. En dag tilldrog sig, att Klas Fleming, den Konungen och Jesuiterna sig mest betrodde, kallade bönderna upp till slottet, gaf dem goda löften om Konungens nåd, begåfwade dem med stänker, och förplägade dem rundeligen med öl och win, till deß de ändteligen lofwade, att skilja sig från de andra ständen, och gå Konungens önskningar till mötes. Men när ruset går bort, kommer förståndet åter. Bönderna leddes snart på bättre tankar, och Karl med de förnämsta bland rådet och ständerna gick frimodigt upp till Konungen, tillsägande honom alfwarligt, att sedan han gifwit sin för-

Digitized by Google

säkran, och icke förr, kunde kröning ske, och wille de sedan blifwa honom hörsamme och trogne.

Att han menade redligt med dessa råd wittnar hans swar till bönderna, när de af harm öfwer Flemingen, som dem förledt, ångrande sig, tillbjödo Hertigen kronan. Han swarade: »Hafwen I så snart glömt, att I swurit Sigismund tro och huldhet efter arfföreningen, i hans faders tid»: Och då flera af riksständen instämde i folkets önskan, att han wille mottaga Konungadömet, emedan Konung Johan med sin trosförändring, enligt arfföreningen, för sig och sina arfwingar det förbrutit, bjöd han dem tiga.

Ifrån den stunden swor Mala-Spina Hertig Karls död, sägande Konungen, det han icke annorlunda kunde uppfylla sin pligt mot den heliga stolen. Men Konungen war, efter sin tro, en rättskaffens man och wille ingalunda bifalla en så skändelig gerning, innan han erhållit påfwens bifall och aflat. Men Jesuiterna hade förut med lönmord urwägen röjt Furstar och Konungar: de wille försöka det ännu en gång: och twenne gånger stod Hertig Karls lif i fara.

Första gången war ett skådespel anstäldt på slottet och Hertig Karl bjuden och wäntad. Det war wid ett Fastelags-gästabud, men när Karl uppsteg från middagsbordet, blef han af en man wid namn Strozzi warnad, gick hem till sitt folk, och kom icke till skådespelet. Andra gången, sedan Konungen och hans män aflat sig och med stor andäktighet begått helgonet Mathiedag, blef den påföljande natten utsedd till Hertigens död, då Konungens hejdukar skulle öfwerfalla och döda honom. Men Försynen hade bestämt honom till längre och wigtigare werksamhet för Swerges wäl. Jemwäl den dagen warnad, drog han ut ur staden med allt sitt krigsfolk till skogen mellan Upsala och Wärdsätra, der han mönstrade sitt folk, wid bloß och upptända eldar, som syntes till slottet och stor förskräckelse orsakade; så att alla derstädes wakade, och wakten war hela natten i gewär.

Men Hertig Karl, fruktande att Jesuiter och polackar en gång kunde lyckas att förråda hans lif, sände följande dag pålitliga män med bref till Konungen, att han inom tjugufyra timmar skulle uppfylla de wilkor, honom förelagda blifwit, eller wilke Her-

Digitized by Google

tigen derefter genaſt bryta upp, lemna riksdagen, samt rikſens ſtänder hemförloſwa.

Då gaf ändteligen Sigismund, efter många undanflykter den äſkade förſäkran, men war ſen till att underſkrifwa den. Han ſade alltid „en annan dag“, och ſjelfwa dagen före kröningen ſade han: „i morgon“. Preſterna yrkade ock, det han wille nu ſtadfäſta den nya Ärkebiſkopens wal. Han gjorde det ogerna; men ſwarade ſluteligen jemwäl dertill: „i morgon“. — Då ſkedde det ändteligen och Abraham af Ångermanland blef till Ärkebiſkop högtidligen inwigd.

10. Kröningsdagen.

Ändteligen, på morgonen till den utlyſta kröningsdagen, blef Sigismunds konungaförſäkran underſkrifwen och beſeglad. Kröningsſtåten gick nu för ſig ſåſom alla kröningar den tiden, och Hertig Karl ſtyrde den, ſåſom allt annat, med ſin kraftiga wilja.

Wid utſatt timma på eftermiddagen red Karl upp till borgen, i ſpetſen för ſitt folk. Han war klädd i purpurmantel med lo-ſkinn fordrad och red på en ſkön hwit häſt, beprydd med ſadel och betſeltyg af guld, med ädla ſtenar belagdt: häſten bar en halskedja af guld med ädla ſtenar. På hufwudet bar Karl en öppen gullkrona. Wördſamt helſade han Konungen och följde näſt efter honom i kröningståget till kyrkan. Ärkebiſkopen predikade öfwer texten af Pauli Epiſtel till Thimotheum, andra kapitlet: „Så förmanar jag nu, att man för allting hafwer böner, åkallan, förböner och tackſägelſe för alla menniſkor, för Konungar och för all öfwerhet: på det wi måge lefwa uti ett roligt och ſtilla lefwerne, i all gudagtighet och ärlighet“. — Sedan gick Konungen till altaret, och föll der på knä och hade ſin ſkrifna Ed i wenſtra handen. Erik Sparre ſteg fram till majeſtätspallen, frågande om Hans Majeſtät wille ſwärja ſin Ed wid Gud och ſin ſalighet? — Konungen ſwarade: Ja! — höll ſina fingrar upp, och när Herr Erik Sparre begynte ſtafwa Eden för honom, lät Kungen falla handen något ned. Då ſteg Hertigen till honom, och befallde att han ſkulle hålla

Digitized by Google

sina fingrar upp till alla punkter, hwilket han ock gjorde: och till slut swor han: „Allt detta will jag oförwiteligen hålla, så sant mig Gud hjelpe till lif och själ, både i detta och tillkommande lifwet". Derefter påsatte Biskop Bollinus af Westerås honom kronan; emedan Sigismund, änskönt han mäst stadsästa Ärkebiskopens wal, dock aldrig kunde förmås att af den förhatade mannens hand emottaga kronan.

Ståt war mycken; men föga glädje wid Sigismunds kröning. Kröningspenningar utkastades, flagsmål och oljud slutade dagen.

Den enda sägen, som från dessa tilldragelser bland swenska folket ännu finnes qwar, är om en krigslek, eller så kalladt turnerspel, som andra dagen efter Sigismunds kröning anställdes. „En stridsbana war omskrankad, och på läcktare deromkring sutto de båda hofwens, samt stadens förnäma fruntimmer. Rundtom stod en otalig mängd åskådare, men riksdagsmännerna hade der sina särskildta säten, derifrån de kunde åskåda leken. Swenska och polska riddare och krigsöfwerstar wisade sig i prunkande rustningar. En stollt polack i stätelig rustning red in om skranket, utmanande de swenska, hwem dertill lust hade, att med honom strida om äran och priset. En swensk riddare med sluten hjelm red honom frimodigt till mötes. De swänga sina hästar om och rida emot hwarannan, med lyftade lantsar. Den första stöten lyckades så, att den polska mannen förlorade jemnwigten, och damp i marken. Då tog den swenska riddaren hjelmen af, och rika lockar nedföllo kring skuldrorna. Det war en swensk qwinna, som så kufwat polackarnes öfwermod och nu förswann på sin raska häst från åskådarnes ögon. Höga bifallsrop skallade från folkhopen och polackarne drogo sig, tysta och nedslagna, ur leken."

Konungen återwände till Stockholm föga glad, och Karl till sitt Hertigdöme.

11. Sigismund swiker sin ed och sina löften.

Det war i slutet af Februari månad, Sigismund kom till sin hufwudstad, glad att hafwa sluppit ur det twång, han i Upsala lidit, och tröstad af „Onda törnets lära": att han mot kättare sina eder och försäkringar, med godt samwete bryta kunde.

Digitized by Google

De Lutherska presterna blefwo ur sina kyrkor drifna. I Storkyrkan och slottskyrkan infördes Katholsk Gudstjenst. Rörby är en gård på Lofön, den Konungen gaf en prest att i den bygden underhålla Katholska messan. Wadstena kloster upprättades och en ny Abbedissa inwigdes.

Hans Konunga-ed innehöll, att ingen Katholik skulle rikets Embeten bekläda; men Erik Brahe, som den trosbekännelsen antagit, sattes till höfwidsman öfwer Stockholms slott och stad. Polska hofwets widskepeliga företagande i dymbelweckan, och särdeles på Påskadagen, wäckte bland Stockholms menighet åtlöje och förakt. Tolf tiggare uppkallades till slottet. De skulle föreställa de tolf apostlarna, och en af dem föreställde Judas, med pungen på bröstet, och rödt skägg. Mala-Spina steg först fram, kyssande deras fötter. Derefter kom Konungen och Drottningen och twådde deras fötter: det skulle wara ett minne af Frälsaren, som så gjorde i sista nattwarden med sina tolf lärjungar.

Det war i Katholska tiden brukligt, att i hwar kyrka en graf skulle finnas, eller underjordiskt rum, såsom ännu ses i Lunds Domkyrka, deruti på Långfredagen, en man, föreställande Frälsaren, skulle begrafwas under sång af begrafningspsalmer. Påskadagen, tidigt om ottan, samlades mycket folk. Wid herlig musik, ljus och glädje utfördes den begrafne ur grafwen och lofsången sjöngs: »Christus är uppstånden». Långfredagen sågo nu de wid sådant bruk obekanta Stockholmsboarne med förundran ett stort antal Katholiker, af munkar och prester, sjungande psalmer, bära kring gatorna ett trädbeläte, som skulle föreställa Christi lekamen, och sluteligen ordentligen begrafwa det. Påskadag om morgonen, innan wäl dager wardt, togs belätet ur grafwen, under dönet af kanoners brak, och salfwor ur handgewär. — Folket i staden uppwäcktes med förskräckelse, förmenandes, att polackarne ett upplopp företagit i staden. Många grepo till wapen och skyndade ut på gatorna, der de till stor förargelse erforo anledningen till sådant owäsende. Konung Sigismund menade det wisserligen upprigtigt och wäl med sin Gudstjenst, men wäckte dermed föga förtroende till sitt förstånd bland swenska folket, som heldre sett, att han med redlig och Christelig wandel sin tro bewisat.

Digitized by Google

På Mala-Sprnas och andra rådgifvares tillskyrkan, sände Sigismund, i största hemlighet bud till Pohlen, att skyndsamligen få krigsfolk sig till bistånd, mot Hertigen och de motsträfvige swenskarne. Det kunde icke länge döljas, att tretusende polackar woro i antågande; men rådsherrarne hade inkallat sjuhundrade dalkarlar, ansende det tillräckligt, att hålla polackarne i ordning, till stadens säkerhet.

Efter sådan förstärkning, wisade polackarne än mera wåldsamhet och öfwermod. Ingen Lutheran war säker i sitt hus: tråtor, mord och rån hörde till dagen. Hwar morgon buros döda och sårade bort från gatorna. Borgmästarne gingo upp till slottet, klagande hos Konungen. Rådsherrarne begärde bot för detta sorgliga och laglösa tillstånd. Allt förgäfwes. Denna tid togo många sin tillflykt till Hertigdömet: och många af de förnämsta slägterna, som förut sig hållit till Sigismund, öfwergingo till Hertigen och blefwo derefter hans trognaste wänner.

12. Sigismunds aferse från Swerge.

Långt ware till att förtälja om alla de budskap, som gingo mellan Konungen och Hertigen: huru Karl beswor sin farbroder, att icke lemna sitt arfrike, innan han gifwit en bestämd regeringsordning, derefter regementet i hans frånwaro föras kunde; men Hertigens förslag gillades ej af Konungen, och Konungens icke af Hertigen. Oroligheterna och osäkerheten i landet fortfor, och polackarne blefwo mot slutet än mera oförsynta, »wäl wetande, att de icke lång tid hade«. Rådsherrarne sände till hertigen bref härom, begärandes hans råd, om de skulle resa ut på landet, eller qwarstadna. Han bad dem hafwa tålamod och förtrösta på hans bistånd, allenast de från sin försäkran icke wille wika.

Slutligen förordnade Sigismund, med riksmarsken Klas Flemings och andra förtrognas råd, huru riket i hans frånwaro skulle styras. Swerge fördelades till sju ståthållerskap, dem sju af rikets herrar med nära nog Konungslig magt regera skulle, och ingen annan än Konungen lyda. Klas Fleming sattes till höfdinge öfwer hela Finland, samt flottan: och hans swågrar och

Digitized by Google

slägtingar öfwer de andra ståthållarskapen. Dock skulle rikets råd wara, och bland dem Hertigen en medlem.

På Stockholms slott hade Drottning Anna födt en dotter, och icke mindre än sjelfwa påfwen stod fadder, genom ombud. Barnet dog och Sigismund wille icke att det skulle begrafwas i de otrognas jord, utan lät liket föras ombord på sitt skepp. Båt jemwäl nedföra rikets klenodier på skeppet; men riksdrots Nils Gyllenstjerna tog dem tillbaka. Ändteligen wid högsommaren *), lemnade Konung Sigismund Stockholm, och steg wid Älfsnabben ombord på sitt skepp, af stadens inwånare föga saknad.

I fjorton dagar låg flottan der för storm och motwind. Olyckliga woro de dagarne för folket på öarne i skären, der polackarne framforo med rån och öfwerwåld. Tyå gånger slog åskan ned i det skepp, deräa lilla barnets lik war satt, och sjöfolket sade i sin widskepelse, att det war för det de förde lik ombord; men Jesuiten sade, att det war det hedniska Swerges arga trollkarlar, som owädret åstadkommit. Ändteligen kom god bör, flottan afseglade och utan widare motgångar kom Konungen till sitt Pohlen tillbaka.

18. En ny stjerna wisade sig på himmelen. Gustaf Adolph födes.

Om den store stjerntydaren Tyke Brahe är tillförne berättadt **), huru han städse betragtade stjernornas lopp. Wid denna tid syntes en ny stjerna på himmelen, och Herr Tyke war den förste som henne upptäckte. Den nionde dagen i December månad, klockan åtta på morgonen, stod nya stjernan i sådan ställning på himmelen, att stjerntydaren, när han hörde att den timman Hertig Karls Furstinna, på Stockholms slott, födt en son till werlden, spådde honom en krona, samt stor krigsära, seger och wapenlycka.

Sedan Sigismund och hans polackar wäl woro ur landet, sände rådsherrarne till Karl sina bref, bedjande honom låta den oreda och laglöshet, hwaruti Konungen lemnat sitt arfrike, gå sig till sinnes, och bistå dem att återställa ordning i det olyckliga Fä-

*) Den 14 Juli 1594.

**) Se föregående Del af wåra Sagohäfder, sid. 130.

Digitized by Google

dermeslandet. Karl war sen att swara, till deß han öfwertygad blef om deras alfwar, att taga honom till riksföreståndare, införa en ny regements-ordning, och med honom sedan swara för sina åtgärder, „en för alla och alla för en“.

Stor förändring föregick nu i riksstyrelsen. Erik Brahe blef från Stäthållaredömet i Stockholm affatt och for till Pohlen. Hans broder Gustaf fick embetet; men öfwergaf snart landet; och det war, mähända, af kärlek till Prinsessan Anna, som han for till Sigismunds hof. De sju Stäthållarne sattes jemwäl från sin, mot lag och rätt, wunna magt och myndighet: ehuru de woro sena till att lyda. De Katholska presterna blefwo från kyrkorna fördrifna och Lutherst Gudstjenst, i enlighet med Upsala mötes beslut, allestädes införd. Karl war outtröttelig i sin werksamhet, och höll med glädje och fröjd detta året sin Jul i Stockholm.

14. Om Prinsessan Annas hof på Stegeborg.

Prinsessan Anna, Konung Johans dotter, höll denna tid på Stegeborg ett gladt och lysande hof. Hon wiste af, att hon war en Konungadotter, och som hon war af ett obeswäradt lifligt lynne, så bekymrade hon sig föga om hwad hennes Farbroder, Hertig Karl behagade eller icke, utan lefde mycket fritt, följande sitt eget sinne. De unga grefwarne Brahe och deras systrar samt andra unga adelsjungfrur woro ofta hennes sällskap, då allahanda nöjen, lustfärder med sång och strängaspel gåfwo lif åt det härliga landskap, der borgen låg. Hade någon af hennes unga sällskapstärnor en hemlig kärleksbandel, så war Prinsessan Anna den första, som derom fick förtroende, och war hon städse deras beskyddarinna. Så gick den tiden wida bland folket, berättelsen om ett bröllop, då Fröken Anna i Stegeborgs slottskapell, föräldrar och anhöriga owetande, lät sin hofpräst sammanwiga Herr Johan Gyllenstjerna med Jungfru Sigrid Brahe. Derom förtäljer hennes broder, Grefwe Abraham Brahe på Rydboholm, uti sin dagbok sålunda:

„Den nittonde dag *) i Mars månad lät Fröken Anna sammanwiga Herr Johan Gyllenstjerna, och min syster Fröken Sigrid;

*) 1595.

Digitized by Google

och war detta orsaken, att ändock min syster war Erik Bjelke trolofwad, likwäl — efter att fästmön hade förändrat sitt sinne och fått misshag till sin fästman *) och icke för någon annan än Fröken Anna, Konung Sigismunds syster, som hon ständigt war hos, torde det uppenbara, oansedt hon tidt och ofta förmanad blef af både mig och de andra hennes bröder, förr än trolofningen skedde, att hon skulle upptäcka för oss sitt hjerta och låta oss förnimma om det giftermålet mellan henne och Erik Bjelke war henne emot, så wille wi det förhindra; war det ock henne med, så wille wi dertill förhjelpa, att det till en god fullbordan komma måtte — så wardt det henne af Fröken Anna utlofwadt, och alla owetterligen, att hon icke allenast det giftermålet förhindra skulle, utan ock att hon wille dertill förhjelpa, att hon skulle få Herr Johan Gyllenstjerna, till den hon ett bättre behag hade. Wardt förbenskull hemligen tillsagdt och befaldt, att predikanten skulle predika uti kyrkan, en Onsdag, öfwer hwilket alla hennes tjenare sig mycket förundrade, hwadan den gudfruktigheten nu kunde komma, efter Fröken Anna aldrig war wan att låta predika för sig om Onsdagen och der predikan brukade hållas om Söndagarne war icke i Slottskyrkan. Dertill med så wardt der befaldt att tillreda ett panket, deröfwer de mest sig förundrade, och woro några uti den mening, att hon wille hafwa Lindorm Bonde, Konungens sändebud, som då war kommen till Stegeborg, till gäst.

Men när nu allt folket war församladt uti Slottskyrkan, kom Fröken med hela sitt fruntimmer in och gick till sin stol i Choren, och då alla woro inkomna, kallade Fröken Anna min syster fram till presten, och satte uppå henne en krans: strax steg ock Herr Johan Gyllenstjerna fram. Då blef det uppenbart som hemligen hade stämpladt warit. Och när detta (wigseln i kyrkan) skedt war, och de gäster, som tillstädes woro sutto öfwer måltid, kom Grefwe Gustaf, brudens broder och Johan Sparre **) och

*) Jungfru Sigrid lärer wäl haft orsak till sitt misshag; emedan det heter om honom i Abrah. Brahes dagbok, att han ålades ställa wittnen för sig inom natt och år, att han icke hade den onde sjukdomen, innan han kunde få swar på sitt frieri.

**) Gift med hennes syster.

Digitized by Google

wißte intet häraf, förrän Axel Posse berättade dem det: och straxt kom ock ett bud från slottet och bjöd dem upp till måltids. När de kommo så in i salen, besvärade sig Grefwe Gustaf emot Fröken Anna och sin syster, öfwer denna otillbörliga handel och begärde att hans syster straxt måtte följa honom derifrån: han skulle sedan hos flera af hennes slägt och anförwandter så begå det, att hwad som skedt war skulle wäl blifwa stadigt, och framdeles på ett mera tillbörligt sätt, med hennes större beröm fullkomnadt. Menandes wäl att han på detta sätt skulle förhindra att de skulle komma uti sång tillhopa.

Men Fröken Anna swarade, att dereft han wille fördröja till morgonen, så skulle både hans syster och nykomne swåger följa honom. Men när de sågo att de intet uträtta kunde, drogo de straxt bort derifrån."

Om detta giftermål blef mycket handladt i begynnelsen af Söderköpings riksdag, då mellan Erik Bjelke och Johan Gyllenstjerna en förlikning skedde, genom Hertig Karls goda bemedling.

15. Karl samlar råd och ständer i Söderköping år 1595.

Konung Sigismund lät sina wänner och tillhängare i Swerge, särdeles de påfwiskt sinnade presterna, wänta på sig tid efter tid, enligt löfte tillbaka till sitt arfrike; men han kom sig sent före, och dröjde i hela tre år. Morgondagsmenniskan gör sällan storwerk, och kommer oftast försent till sitt arbete.

Medlertid satte katholikerna, i förlitande på Konungens bref och löften, sig med mycken djerfhet emot Hertigens befallningar. Han måste med magt taga ifrån den motsträfwiga Capellanen nycklarne till Slottskapellet, der påfwiskt messa ännu hölls *), såsom i flera församlingar å landsbygden **); och i Wadstena war

*) Härom finnes i K. Gustaf Adolphs historia om Karl IX regementstid, i Bihanget sid. 314. Capellanen Andreas Olai bref, till K. Sigismunds hofpresf i Pohlen.

**) Olaus Falk, prest i Nyfätra, underskref Upsala mötes beslut; men med Sigismunds anhängare förpligtade han sig till trohet mot honom i Febr. 1595, och stämplade mot Hertig Karl. Blef sedan satt

Digitized by Google

en otyglad klosterlefnad ännu till stor förargelse. Men Karl war ingen morgondagsman. Han werkställde utan skonsamhet Upsala mötes beslut, och dref sluteligen munkar och nunnor, ur deras ljuderliga tillhåll, såsom härefter skall förtäljas.

Till Söderköping kommo rikens herrar, en efter annan mycket sent och några alldeles icke. Karl såg wäl, att de med falskhet omgingo mot Wasa-huset och såsom sedan Konung Gustaf Adolph skref: „der funnos ibland dem några som gerna sett att Konungen warit ett spjut, och suttit igenom Hertigens hjerta, så hade de warit dem qwitte båda". — Men för folkets skull, som såg att Karl wille hålla frihet, lag och rätt wid magt, wågade de icke annat, än bifalla och befegla hwad wid riksdagen beslutadt war: nemligen att den ed och huldhet de Konungen och hans son swurit, skulle faste blifwa, om Sigismund, sin ed likmätigt, wille enligt Upsala mötes beslut och efter Sweriges lag, sitt arfrike styra. Klostren och all påfwisk Gudstjenst i landet skulle alldeles förtagas och ingen till embete sättas, som icke rikssföreståndarens och rådets styrelse sig underkasta wille, och sig till den rena Evangeliska läran bekände.

Wid denna riksdag stod Hertig Magnus lik i Söderköping. Wid midsommartid war han död blefwen på Kungsbro *), och hade, såsom ofta händer med wansinniga, i sista stunderna fått sitt förstånd, samt Christeligen sig beredt till döden. Den olyckliga Konungasonen, som, ânskönt sjelf oskyldig, fått bära tyngsta delen af sin ätts blodskulder, fördes nu, af sin yngsta broder Karl, och de mesta af rikens råd, hoffolk och riksdagsmän, till Wadstena, der han i den fordna klosterkyrkan med mycken högtidlighet begrafwen blef **), och hwilar nu på samma strand, der han i willande drömmar, fordom sett den swanhwita hafsfrun gungande på Wet-

---

från Kyrkoherde till Capellan, och sluteligen kom han till sin mâg, Capellan i Theda, att klädas och födas till döddagar. Se Upsala Stifts Herdaminne.

*) Han dog den 20 Juni 1595. Han hade genom Karls broderliga omsorg warit wäl wârdad och hans syster hade kommit från Ekholmssund att han skulle få mottaga sista omsorgerna af en systerlig hand.

**) Den 22 Nov. 1595.

Digitized by Google

terns wågor. Hans oansenliga griftwård är nu mest förgäten; men wisorna om »Hertig Magnus och hafsfrun» skola bland bygdens folk länge förwara hans minne.

16. Hertig Karl i Wadstena år 1595. Klosterfolket utdrifwes.

Sent, en mörk och kall Novemberqwäll, inred Karl i Wadstena klostergård. Wid skenet af facklor och bloß, samt åtföljd af Ärkebiskopen, rikens råd och Herrar, inträdde han i klosterſalen, der Nunnorna woro kring sin Abbediesa, Karin Olofsdotter församlade, honom till mötes. Hertigens uppsåt och Söderköpings beslut om klostrets upphäfwande war dem förut bekant, och i den förtröstan att Konung Sigismund skulle ännu engång komma till deras upprättelse, hade de nedgräfwit i jorden helgedomarnes silfwerskrin och andra klenodier; men det mesta war lastadt på en båt och till Wisingsö bortfördt, i Herr Erik Brahes wård.

Men Karls sträuga anlete, upplyst af röda fackelskenet, förfärade så de stackars nunnorna, att de bekände det mesta, och de tre silfwerskrinen blefwo åter upptagna, samt till en åminnelse i framtiden af Karl skonade; men alla de öfriga klosterskatterna, kyrkosilfwer och skrudar, lät han till sina tjenare utdela.

Två wilkor förelade han nunnorna: det ena, att afsäga den Katholska läran, och af hans nåd emottaga underhåll: det andra att genast låta sig föras ur landet i den Konungs eller Furstes wåld, till hwilken de mest satte sin förtröstan. Med stor jämmer och klagan öfwergåfwo då de mesta sin fordna fristad och blefwo med skepp till Konung Sigismunds land öfwerförda.

Allenast tre klosterjungfrur kunde förmås att i fäderneslandet qwarblifwa. En af dem dog snart, en gifte sig och en upptogs i Hertiginnans hof; men i detta werldsliga buller trånade hon bort. Det lemnade klosterhemmet hade blifwit henne så kärt: dit längtade hon tillbaka; och ändteligen efter många tårar och böner, fick hon Furstinnans tillåtelse, att återwända inom de kära murarne. En liten tid wandrade hon der omkring i den öde wordna klostergården; men snart hörde Himlen den frommas bön: hon dog och

Digitized by Google

fick der en efterlängtad graf. Det war den sista nunnan i Wadstena kloster.

Många försåt mot Hertig Karls lif hade Jesuiterna ställt. Deras lära war, att den som med förgift, eller dolk, eller på hwad sätt det ske kunde, ur wägen röjde en Katholska lärans förföljare, gjorde en gerning, Guds moder och alla helgon behagelig, och förtjenade himmelen. En berättelse är, att ett försåt denna gång war sålunda satt för Hertigens lif:

„Uti ett trångt, afskildt kloster-rum stod på ett litet bord en bild af korset med den korsfäste uppå, och der bredewid en dödskalle och ett timglas. På knä framför detta korset, låg den unga klosterjungfrun Agnes, blek och skälfwande i bön. Hennes ord hörde ingen; men hon bad till Guds moder och sancta Birgitta om nåd och styrka att utföra ett wärf, dertill hon trodde sig af himelen utsedd till ett redskap. Det war tidigt om ottan, dagen efter Hertigens ankomst till klostret. Sagta öppnades dörren, och hennes bigtfader inträdde och en hemsk blick från Jesuiten, munkens djupt insjunkna ögon, hwilade tyst en stund på den ännu knäböjande bedjerskan. Ändteligen uppstod hon, wände sig till bigtfadren och sade: „Kan du, fader! gifwa mig aflat för den synd, om det är „någon, jag sinnad är begå. Kan du försäkra mig att min ger„ning, om jag lyckas att ur wägen rödja wildjuret, som förföljer „wår heliga romerska kyrka, är Gudi och alla helgon behagelig, „och att jag dermed förkortar mina qwal i skärselden?“ — Ja! swarade Jesuiten, med dof, alfwarlig röst — räckte henne aflatet, lade handen wälsignande på hennes hufwud — och aflägsnade sig, ut i den smala gången. Galret som skilde munkarnes boningar från nunnornas, öppnade sig, och nedföll efter honom.

Hertigen hwilade ännu, och omkring honom war allt tyst, då Chorklockan kallade klosterfolket sista gången till bön. Derefter samlades de alla i Abbedissan Karins mottagningssal, och hon förmanade dem ännu en gång till ståndagtighet i sin tro och lydnad för den heliga fadren påfwens bud, samt att efterfölja de heliga martyrers exempel.

Dörren öppnades och en af Hertigens hofmän inträdde, tillsägande dem, att han wäntade dem på borggården, att wara ho-

Digitized by Google

nom följagtiga till fataburen och förnödshusen, dem han wille taga i beſigtning. Agnes tryckte till ſitt hjerta, wäl fördoldt under doket, ſkaftet af en wäl ſlipad dolk, och följde Abbedisſan tät i ſpåren till Hertigens möte. Ett hwalf, innehållandes en mängd ſtora kiſtor och ſkåp, med dyrbara förråder öppnades. Hertigen beledſagad af Fru Karin ſteg der in, och närmaſt efter dem nunnorna; men wid dörren ſtadnade twenne Karls drabanter. Främſt i rummet ſtod en ſtor, wäl beſlagen kiſta, ſom innehöll det meſt dyrbara af hwad i kloſtret ännu fans qwar. Den öppnades på Abbedisſans befallning. Hertigen ſteg dit fram och lutade ſig ned, att ſe hwad deruti kunde finnas. Det war ſtunden, då dolken ſkulle ſtötas in mellan hans ſkuldror. Men den gudomliga Förſynen wille bewara den dyrbara mannens lif, för det rena ljuſets och frihetens ſeger i hans Fädernesland. En dolk blixtrar i den förwillade nunnans hand; men armen liksom domnad, will icke låna ſig åt brottet. Någonting klingar wid Hertigens fötter: han ſer ſig om och finner mordwapnet liggande på marken. Blek och neddignad till jorden, mer af faſa för den gerning, hon tänkt begå, än af ånger eller fruktan; ty döden hade warit henne wälkommen, fördes den arma Agnes tillbaka i Abbedisſans rum. Widare talades icke om denna tilldragelſe; men några timmar derefter fördes hon, tillika med Fru Karin och de öfriga nunnorna, med bewakning till Söderköping, der det ſkepp redan låg ſegelfärdigt, ſom förde det ſiſta kloſterfolket från Fädernesländet» *).

Hertigens följeſlagare letade begärligt i brunnar och källrar efter undangömdt gods, hela den dagen, och Herr Kriſter Horn gick med ſlagruta i handen att upptäcka jordagods; men fann intet. Men wid hundra år derefter, wid någon gräfning i jorden, påhittades tolf ſköna ſilfwerſkålar, kloſtrets fordna tillhörighet. En

*) Berättelſen är hemtad från en anteckning, funnen i den alltför tidigt hädangångna Magiſter Wilh. Ekbloms efterlemnade papper. Om han i riksarchivet, der han flitigt forſkade, eller i andra ſamlingar hemtat anledning till ſin berättelſe, weta wi icke; men teckningen af Katholikernas ſinne och tänkeſätt denna tiden, är ſann och träffande.

Digitized by Google

bland dem har funnits länge förwarad *). Den war konstrikt arbetad och föreställde i bottnen en munk, på händer och fötter krypande och på hans rygg ridande, en nunna. Af några bokstäfwer omkring, synes att nunnan, som red på munken, hetat Elin Hansdotter, och utan twifwel är detta ett minne af någon nu förgäten klostersaga.

Det säges att Hertigen wäl ämnat med nåd och mildhet förfara, om de bedragna kloster-jungfrurnas framtid, så framt han icke wid wandringen i trädgården gjort en oförmodad upptäckt, rörande deras syndiga sammanlefnad i dessa skrymteriets nästen. Uti ett gammalt isoligt äppleträd höllo herrarne på att söka någon tilläfwentyrs deri undangömd skatt; men funno i stället för guld och silfwer, trädet fullt af ben och hufwudskålar, efter späda barn, dem de olyckliga nunnorna, deras mödrar, mördat och derstädes fördolt hade. Hertigen ryste härwid och beslöt sedan, att nu, förutan skonsmål, från detta onyttiga folk befria Fädernesslandet.

Wida omtalad i bygden war eljest Wadstena klosterträdgård, för sina sköna, förut i Swerge okända frukter, dem de munkar, som kommo utländes ifrån, der planterat hade; men mest berygtad war allt intill denna dag denna trädgård af »sanct Brittas lök«, som der wäxte och många sjukdomar botat. Märkeligt omtalas denna lök äfwen i sednare tider, af lärda män och naturforskare, som anmärkt, att den planterad å annan ort och i annan jord, icke samma kraft medförer. Win och safter af mångfaldiga slag bereddes af dessa frukter till förfriskning och läkemedel, af nunnorna, och den präss de dertill brukat, wisas der, ännu, stående qwar, såsom ett minnesmärke. Rummet der den står kallas ock ännu »Präss-boden« **). — Mångfaldiga bilder och grafminnen finnas ock der ännu, för wänner af fornforskningen att skåda. Det första Bergamotts-träd, som wuxit i Swerge, war i Wadstena klosterträdgård planteradt.

---

*) I v. Dalins tid fans denna silfwerskål i Bergströmska huset i Örebro. Se v. Dalins Sw. R. Hist. III. Del. II. Band. s. 338.

**) Se Anteckningar om Wadstena kloster, tr. i Stockholm 1825.

Digitized by Google

Hertig Karl lemnade Wadstena än mera förbittrad mot Katholikernas misbruk af det, som heligt hållas bör. Han anbefalde Ärkebiskop Abraham af Ängermanland, att hålla räfst med alla församlingar öfwer hela riket, och utrota allt hwad qwar war af påfwisk gudstjenst. Denne man framför, såsom förut omförmäldt är, med owist nit: lät borttaga och förstöra sköna konstwerk från ålderdomen, förbjuda ljusen wid altaren och andra kyrkobruk, som dock utan förargelse kunnat för folktrons skull bibehållas, samt igenstena helsosamma källor, dem folket dock sedan upptog och sig och kreatur till gagn och nytta brukade. Äfwen mycket af den wackra sång och messa, som fordom tjenat att upplysta sinnena, borttogs, så att den swenska Gudstjensten blef så torftig och förståndig, att sjelfwa förståndet somnade i kyrkan. Folket förargades häraf och många fattade hat och misstro, så wäl mot Evangeliska läran, som Hertigen; och följden af detta de Lutherska prästernas owisa nit kunde hafwa blifwit olycklig, om icke Förlynen bättre wakat öfwer Fädernesslandet, såsom härefter skall förtäljas.

17. Sägner om den stora hungersnöden som härefter följde.

Härlig och förhoppningsfull ingick den följande wären. Åkrar och ängar stodo grönskande och landtmannen wäntade sig ett lyckligt år. Men mot skördetiden började ett regn, så ymnigt och ihållande, att allt som wäxte på jorden förruttnade och landtmannen gick ett olycksår med förtwiflan till mötes. Öfwer hela riket rådde nöd och jämmer och af en gammal anteckning från Westgöthalandet hafwa wi om dessa hårda misswäxtår följande beskrifning:

Berättelse om hungersnöden i Swerige under åren 1596, 1597 och 1598*).

„På det första föreskrifne år 1596 om Midsommarstid war jorden öfwerflödeligen beklädd med herrligt gräs och mycken säd, så att alla menniskor mente, att det skulle blifwa korn nog i lan-

*) En samtida berättelse utur en gammal kyrkobok.

Digitized by Google

det. Men om preſtmötstid*), då folket war i Skara marknad, kom ſå mycket regn och flod, att alla broar flöto ut, att folket hade ſtor möda och bekymmer, huru de ſkulle komma hem igen, och af ſamma flod begyntes ſyndaſtraffet, ty wattnet gick öfwer åkrar och ängar, att ſäden och gräſet bleſwo förderfwade, och blef alltſå litet både korn och hö. Om höſten derefter blef kölden ſå ſtark, att ingen fiſk kom till lands: den mycknа och otidiga wäderleken, för ſyndens ſkull, förtog Guds gåfwor både på landet ſå wäl ſom i ſjön och wattnet: kläderna ruttnade af ryggen på det fattiga folket: om wintern blef boſkapen ſjuk af det ruttna hö och halm, ſom togs upp utur wattnet, ſå att den ſom hade 100 getter och får, kunde icke behålla ett eller tu, ja ſnaraſte ſagdt allsintet af dem: ſammaledes gick det med kor och ungnöt, och hundar, ſom frosſade aſen, bleſwo ock döda. Jorden blef ſjuk i bemälte 3 år, att hon icke kunde bära ſin fullkomliga frukt ſom tillförene. Efter deſſa föregångne plågor gälde det menniſkan: ſå att de ſom ſuto wid goda hemman, wiſte ſitt unga folk från ſig, för nödens ſkull, och många ſina egna barn, ſom icke gitte ſe den ymka, att de ſkulle ſwälta ihjel hemma hos fader och moder: ſedan gingo föräldrarna från hus och hem, hwart de kunde, till deß de lågo döda af hunger och ſwält; ty det war ſå dyr tid, att en oxe, ſom koſtade 6 M:dr, gafs för en tunna korn, och en ko för en half tunna. De ſom gåfwo ſilfwer, gåfwo med förſta ett lod för ſkäppan, och ſtraxt derefter 2 lod; förgyldt och oförgyldt koſtade allt lika.

Folket mol och hackade myket ſom intet war tjenligt till bröd, nemligen: mäſk, drosſe, agnar, knippel, bark, hasſelknopp, näßlor, löf, hö, halm, hwit mosſa, nötſkal, ärtris: deraf blef menniſkan ſå maktlös, och kroppen ſwullnade upp och ſtod ſkär, och otalige många bleſwo döda. Och det fattige allmos-folket, ſom intet fick i ſin mun, letade och ſökte efter ben i bänkarne till att koka; funnos ockſå många menniſkor döda på marken utmed gär-

*) Preſtmöte hölls denna tid årligen. En gammal folktro är att regn alltid kommer under pågående preſtmöte. Peder Brahe anmärker i ſin hushållsbok, att man icke gerna utförde gödſeln under preſtmötestiden; ty maſk kommer i jorden.

Digitized by Google

desgårdar och ecebackar, hafwandes rökällagräsfrö, som wäxte på åkrar, så ock annat slags gräs i munnen; hemma i husen under logar, i badstuguugnar och hwareft de kunde sig inträngа, funnos de wara döde, så att, det Gud bättre, dermed war nog till att göra, dem till kyrkogården att förhjelpa; ehuruwäl hundarne många af de dödas kroppar uppåto. Barnen swälte ihjel på sin moders bröst, ty de hade intet att gifwa dem att äta; många qwinspersoner, så wäl som manspersoner, nödgades i hungren gå till att stjäla, att man icke kunde behålla sina häfwor, hwarken inan eller utan -lås. Bygdes ock galgar i hwart härad och hängdes fulle; af qwinfolket slogs huden, skars af håret och öronen wid galgen.

I Söderby i Hjelstad socken af Kållands härad, war en wid namn Johan Börjeson, som i hungern och döden åt af fingrarne på sig sjelf. Äkta folk, som älskade hwarandra, gingo i säck af gråt och jemrade sig, att de skulle i sådan stor nöd slita sitt äktenskap, och wandra isär och aldrig mer få se hwarandra (totus horresco dum hoc scribo) i denna werlden.

För hungers skull blefwo många lamslagne och till döds slagne af dem, som miste sina egodelar genom stöld. I en fri marknad kunde en menniska icke få köpa så mycket, hon kunde swalka sin hunger med; och war menniskan så omättelig, att hon icke kunde blifwa mätt, och allt detta för syndens och obotfärdighetens skull; och gick menniskan, som hon hade gått under i jorden.

I förbemälte, så och flere plågor kom blodsoten, som så hårdt twingade menniskan, att otaliga dödde deraf: då hörde man ingen träta, slagsmål, bannas eller förtörna Christum Guds son, och swärja wid hans heliga ord och pina, och komma Christi sår till att blöda på nytt, som det tillförene skedde, och sker ännu i dag, Gud bättre.

Gud bättre oß arma syndare, att menniskan är så ond och kan sig icke besinna och låta sådana plågor och syndastraff beweka sig, ifrån synd och ett otäckt lefwerne, ifrån eder och swärjande, Guds heliga namns förtörnelse, högfärd och obotfärdighet etc., utan fast mer frukta sig och bäfwa för Christi dom och hårda tilltal, som en gång öfwer sådana ogudaktiga lyda skall: M. 25.

Digitized by Google

»Gär bort I förbannade uti ewinnerlig eld, som djeflonom och hans Englom beredd är».

Detta wittnar jag Lars Persson i Söderby, Gillsta socku och Öhrslösa gäld på Kålland, och hafwer begärt att skrifwas skulle och bekostat skriften, och begärt min Kyrkoherdes, samt flere gode mäns wittnesbörd, som denna öfwergångne förfärliga plåga och nöd weta, så wäl som jag. Wår Kyrkoherde Herr Bengt Petri wardt kolös och måste gå på hafrekakan; han jordade många tjog Lik, som döde blefwo af hunger, i alla kyrkogårdar här i gället: gingo och många till honom och anammade sakramentet, wetandes att de innan få dagar af hunger dö skulle. Förmante ock wår prest, att de flitigt skulle gå till Guds bord, medan de något orkade; men innan nästa Söndag derefter woro många döde, somlige af hunger, somlige af blodsot: de som stodo hemma och mole på sina handqwarnar agnar, bark och annat obeqwämligt, funnos der döda liggande. Snarast sagdt: det war öfwer land och folk Egyptiske plågor och något af Jerusalems jemmerliga förstöring, Gud ware oß nådelig!»

De förståndige bland Swenska Folket togo dessa hårda år, såsom ett straff af Himelen, öfwer land och rike sändt, för menniskornas synders skull och ogudaktiga lefwerne; men de herrar, och många prester, som höllo med Konung Sigismund och ännu woro den påfwiska tron widhängande, intalade de enfaldiga, att sådant syndastraff kommit war för Hertigens hårdhet, mot det fromma klosterfolket i Wadstena, och messans förändring. »När de wigda »ljusen», sade de, »utsläcktes i Herrans hus, så utsläcktes ock wäl»signelsen i landet: och de som borttogo helgonens beläten och de »gamla kyrkobruken, borttogo ock brödet från menniskorna, och fö»dan från kreaturen på marken.» —

Hade Konung Sigismund icke lemnat sitt af naturen fromma hjerta och goda förstånd i Jesuiternas wåld, och såsom en, den der låtit binda för sina ögon, städse låtit sig af sina onda rådgifware ledas; så hade han kunnat göra sig detta olyckliga tillstånd i Swerige till godo, att winna medhåll bland wårt Folk mot

Digitized by Google

Hertig Karl och Upsala mötes beslut; men han följde sådana christnas råd, som icke hade Christi sinne. De styrkte honom att ochristeligen handla mot sina olyckliga Swenska undersåter. Nu war tid, sade de, att straffa det ohörsamma landet och lemna det utan hjelp åt sitt elände. I Sigismunds Österjöländer war säd nog och han hade med barmhertighet kunnat winna Swenska Folkets tacksamhet och kärlek; men i stället utfärdade han strängt förbud, mot all utskeppning af spannmål och lifsmedel till Swerge, i alla Österjö-hamnar. Nu sågo Swenskarne hurudan landsfader de i honom hade, och hurudan christendom Katholikerna honom lärde.

Sigismunds hårdhet att förbjuda all tillförsel af lifsmedel och hjelp till de nödlidande, spridde sig snart kring landet. Deraf hände, att hans bref, dem han under dessa åren genom sina utskickade kringsände, med tillsägelse, att honom allena lyda och ingalunda hörsama riksföreståndarens befallningar, öfwerallt, och särdeles i Dalarne och Hertigdömet, blefwo med förakt och genmälelse bemötta. Karl åter, som sjelf lefde indraget och sparsamt i sitt hof, och gjorde allt hwad hos honom stod, att lindra nöden, steg från denna tiden hos Folket, i kärlek och förtroende.

10. Om några namnkunniga bondplågare under Wasa-ättens tid.

Emedan wi med wåra Sagohäfder kommit närmare den tid, då Karl Gustafsson gjorde ett blodigt slut på de sju Sråthållarskapen och adelns alltför stora magt, den många bland dem straffelöst misbrukade till folkförtryck och obestånd; wilja wi här handla om några **bondeplågare**, som i folksägner mycket omtalade blifwit.

Brahe-slägten och de män som tillhörde Hertigdömet, såsom Sturar och Oxenstjerna, hafwa ingen del i dessa sorgliga minnen. Hurusedes en Axel Lejonhufwud gjort sig, för hårdhet och förtryck hatad i sin bygd, är tillförne berättadt. Men då bland wåra sägner, endast twenne personer, såsom en landsplåga, i Swenska Folkets minne ännu qwarlefwa, wilja wi till upplysning om Folkets tillstånd i den förflutna tiden, deras Sagor här förtälja:

Digitized by Google

Sagan om Pintorpa-Frun.

I Redwägs härad i Westgöthalandet ligger ett gammalt herresäte, „Winsarp“ benämndt, wid en liten insjö. Det hette fordom „Winstorp“, namnkunnigt af den rika och mägtiga Winstorpa-slägten. Der bodde Erik Eriksson Gyllenstjerna, höfwidsman på Öreslens slott, den tid Prins Christjern af Danemark, sedan Tyrannen kallad, förde sin faders krigshär mot riksföreståndaren Sten Sture. Herr Erik war af Danskt blod, och när Christjern kom för Öresten med en stark belägring, öfwergaf han folket och flydde till Winstorp *). Der slogo Westgötherna honom ihjel, för hans förräderi skull, men hans rika slägtingar läto honom i Skara Domkyrka hederligen begrafwa **).

En annan sägen är, att Erik Gyllenstjerna af sin onda hustru, Anna Carlsdotter, blifwit afdagatagen. Hon war för sin öfwade grymhet och många illgerningar så hatad af folket i bygden, att hon måste begifwa sig upp åt landet Nordanskog, der hon stadnade i Södermanland och för de stora skatter, dem hon med många blodsskulder förwärfwat, köpte det stora herregods, som nu heter „Eriksberg“; men då kallades „Pintorp“. Om gården förut bar detta stygga namn, eller om gården, för den onda qwinnans skull, såsom en pina och landsplåga, fått en sådan benämning, är owisst; men wisst är, att den i hennes tid, och under Wasa-ättens regeringstid, kallades „Pinatorp“.

Den elaka qwinnan fortsatte här sitt ogudaktiga lefwerne, med stor grymhet och orättwisa mot sina fattiga underhafwande. Hon hade fogdar och rättare, lika ondskefulla och giriga, som hon sjelf war, och i sitt slott hade hon fängelser, der mången oskyldig till döds försmägtade: en spöstuga, der hon lät afkläda, upphänga och hudflänga de tjenare och bönder, som i något hennes wilja emot brutit. På fattiga tiggare, som till gårds kommo, hetsade

*) Efter v. Dalin sedde detta år 1502.

**) Wid den stora förändring Skara Domkyrkas innanrede undergick för några år sedan, igenfann Domkyrko-sysslomannen Carlmark hans grafsten, som detta bestyrker, såsom en i Swenska slägtregistren wäl bewandrad man, Prosten P. Selander, oss benäget meddelat.

Digitized by Google

hon arga hundar, och ingen usling wågade sig inom hennes portar. Af snålhet war hon såsom ursinnig (war gång hon skulle giswa någon mat, och hennes egna barn, dem hon mest hatade, hade omkommit af swält och wanwård, om icke en godsint tjenstequinna, utaf medömkan öfwer de olyckliga barnen, i hemlighet dagligen meddelat dem af sin ringa kost. Sagan säger, att hon war deras styfmoder och när hon såg, att hon med swält och misshandling icke kunde bliswa af med dem, kom hon en dag i sådant raseri, att hon stekte dem i en uppeldad bakugn. Då hördes utanför fönstret ett hemskt skratt, derwid den onda qwinnan bleknade, wäl wetande hwem det kunde wara.

Hennes tid i det ondas tjenst war sluteligen ute, och en wacker afton, sedan hon hela dagen swärmat bland sitt folk, med eder och trätor, hördes liksom ett jordskalf skaka huset, och dammet af en framilande stormwind hwen genom luften. I detsamma sågs en kolswart wagn, med twå stora swarta hästar, komma körandes upp mot slottet, och i wagnen en swart man. Fru Anna gick ut i gården, anande hwad å färde war. Ett utaf wagnshjulen tog törn mot grindstocken, derwid den ena swarta hästen föll på knä: »Hwad! — knäar du nu Erik?» — sade den swarta i wagnen. Då swigtade Fru Annas knän: det war hennes aflidna mans namn, hon hade hört, och den swarte i wagnen war ingen annan än hin onde sjelf, som nu kom och tog Pintorpa-Frun lefwande med sig. Det förskräckta folket såg wid hennes af-färd endast en lång, swart strimma utefter wägen.

Uti en gammal wisa: huruledes hin onde tog Pintorpa-Frun lefwandes, och i många olika sägner, i olika landsorter, lefwer ännu hennes minne qwar ibland folket.

Länge behåller det Swenska folket sina wälgörares ädla handlingar i tacksamt minne; men oförsonligt minnes det ock sina plågares namn, och sagan fortsätter den onda Fru Annas straff öfwer tidens gräns. Den slutas gemenligen sålunda: »När hin onde »har några lediga stunder, och will sig förlusta, så dansar han »med Pintorpa-Frun på en glödande jernhäll».

I Södermanland, der Pintorpa-Frun säges hafwa byggt det wackra herresätet Eriksberg och fört sitt ogudagtiga wäsende, samt

Digitized by Google

i Uppland och Westmanland, är berättelsen om den onda qwinnan än mera allmän, och skall hon efter densamma hafwa lefwat i Hertig Karls tid.

Det egentliga Folket, som ännu icke ur de beskuggna medeltidspresternas böcker, dem wåra nyare hädatecknare så obetingadt afskrifwa, lärt att prisa dem som magten och rikedomarne upphöjt, förwarar i sina sägner sanningar som ofta framställa förut blott lofsjungna namn, uti en annan dager. Ur folkdiktwet, ur de fria böndernas, såwäl som frälseslafwarnes hjertan, framgår Sagan, ofta mera sann, och alltid obestucken. Underligen bryter sig i folkminnets spegel hwarje tids anda, och hwarje hög, framstående slägts anda, med sitt ättlynne, fram genom tidehwarfwen.

Så hafwa många ätter, såsom Brahe- och Bonde-ätterna, ehuru flera af deras medlemmar warit affällingar från det samhällssätt och från den trosbekännelse, Folket hyllat, dock alltid intill denna dag, för ädelt sinne och ren menniskokärlek, bibehållit sitt namn äradt och wördadt ibland Folket. Många ättnamn deremot, såsom Sparre*) och Baner, ehuru lysande af krigshäfden, hafwa dock för laglöshet hemma i landet, ondt och okristeligt lefwerne, städse lemnat åt folkminnet ett förhatadt namn.

Wi kunna ingen annan grund finna, hwarföre i den ohyggeliga sagan om Pintorpa-Frun, hon allmänmast framträder under namnet Baner, med sina fem ogudagtiga bröder. Så säges i wisan:

„Jag höll Sabbathsdag
Med mina fem bröder i syndiga lag;
Med ölet och winet wi twättade golf,
Wi dyrkade buken till klockan slog tolf,
Wi ringde tillsammans med kannor och krus
Wår andagt war rus.“

„God qwinna är Guds gåfwa; ond qwinna är fans plåga“, säger ordspråket, och wisserligen har af de onda funnits flera än en. Wi hafwa hört sagan om Pintorpa-Frun tillämpas på flera af den mägtiga adelns fruar; men wilja här förtälja den, som

*) Ofs möter på Ängsön och i bygden deromkring ohyggeliga sägner om Ängsöherrarnes (Sparrarnes) gudlöshet och folkförtryck.

Digitized by Google

tillhöret den tid, wi här beskrifwa, emedan den är mest spridd ibland folket:

„Det bodde en gång — och det war längesedan det — en ond och girig Fru, på en gård som kallades Pintorp. Hon war enka efter en mycket rik adelsman och hade många gårdar och en stor myckenhet underhafwande bönder och torpare, dem hon af sina fogdar lät drifwa såsom kreatur i odrägeligt arbete, med usel kost och mycken misshandling. Hade bonde eller torpare en ko eller häst, eller annan egendom, som hon tyckte något wara i wärde, fick hon alltid något skäl att tillegna sig den, och ofta kördes bonde från hemman och bo. Så sjunges i wisan:

„Jag wildsinte björn
Har fört uti klorna mitt rof såsom örn.“ —

På gården Pintorp har legat i långliga tider, och ligger der wäl ännu, en grof stamm efter en ek, derstädes liggande till åminnelse efter hennes hårdhet. Hon stod hwar morgon wid solens uppgång på sin trappa och skulle då alla bönder och torpare stå tillreds att gå till sitt arbete. En gång kom en fattig torpare för sent, och tilltalades med swåra hotelser af frun, som nu tillsade honom, att han före aftonen skulle hafwa huggit den största ek, som wärte i hennes skogar, och hel, sådan den war, med grenar och krona, hafwa henne framkörd, med kronan förut, till hennes trappa. Och dereft han icke till punkt och pricka utförde denna befallning, skulle han drifwas bort från torpet och hans kor och egendom falla henne till.

Bedröfwad gick den fattiga mannen bort i skogen, wäl wetande, hwad olycka för hustru och barn, han hade att förwänta. Som han så gick grubblande omkring, kom en liten gubbe, med wänligt ansigte honom till mötes, frågande hwarför han såg så bedröfwad ut. Han swarade: „Jo, om nu icke Gud hjelper, så wet jag mig ingen råd“, talade så om hwad frun honom förelagt. Gubben swarade: „Den ek, som du här ser, är den största, hugg den och sätt dig på stammen; Arwid Gyllenstjerna och Swante Baner*)

*) I de tryckta handlingar, som omnämna denna Fru, säges hon hafwa warit enka efter riksrådet Erik Gyllenstjerna. Men i folk-

skola väl draga den fram.» — Torparen högg, och vid tredje hugget föll eken. Han satte sig på stammen och eken började röra sig, såsom hade det varit hästar framför den spända: tog sedan stark fart med toppen framför, så att det hwen i luften, och grenarne togo med sig grindar och gärdesgårdar. På trappan stod frun, och när hon såg denna underliga färd, bleknade hon; ty hästarne, som drogo eken fram, såg och igenkände hon allena. I slottsporten tog eken emot, derwid den ena hästen föll på knä. Då hördes en hemsk röst bakom: «Knäar du nu, Swante?» —

Med sagans berättelser om hennes omenskliga förfarande mot sina barn och tjenstefolk wilja wi icke fortfara, utan allenast nämna om hennes olyckliga slut:

En afton kom en swart wagn inkörandes i borggården, och ur den steg en swartklädd herre in i salen. Frun förstod genast hwem det war och att hennes tid nu war ute. Hon bad om förskoning ännu i tre år — sedan i tre månader — men blott några minuters beredelsetid kunde lemnas. Då bad hon att hennes hofprest, en kammartjenare och en kammarfru skulle få följa henne, och det bewiljades. Snart sutto de alla i wagnen. Wägen war bredare än alla andra landswägar, jämn och lättfarig. Sluteligen kommo de fram till en grann herregård: Så wisade sig den Swartes yttre boning. Han förde sina gäster upp för en wacker trappa, in uti en stor sal. Der ikläddes frun genast en underlig grå klädnad, och tofflor af bly. Tre gånger kammade den Swarte hennes hår, så att blod flöt af de mörka lockarne. Tre gånger dansade han med henne, så att blod flöt kring tofflorna. Efter första dansen bad hon att få lemna kammartjenaren sin gullring, och då han satte den på sitt finger, förbrändes det. Efter andra dansen gaf hon kammarfrun sina nycklar, och de brände hennes hand. Men efter den tredje dansen öppnades genast en lucka på

---

sagan förflyttas händelsen till en annan tid. Swante Baner war en af Gustaf Baners fem söner och säges warit broder till Pintorpafrun. Han war äldre broder till den store fältherren i Gustaf Adolphs här, Johan Baner, som jemwäl uti historien säges hafwa warit illa uppfostrad, och aldrig welat lära höfwiska seder, eller sådana kunskaper, som pryda en hofman.

Digitized by Google

golfwet, der hon nedstörtade i rök af eld och swafwel. Presten wille se dit ned; men i detsamma sprakade en gnista ur djupet i hans öga, så att han sedan i all sin dag war enögd.

När de all denna olycksalighet åstådat hade, gaf den Swarta mannen dem lof, att återwända hem, emedan han öfwer dem ingen magt hade. De intogo samma wagn, som fört dem dit, med tillsägelse, att dem skulle intet ondt wederfaras, allenast ingen af dem wille se sig tillbaka.

Wägen war lika bred och jämn, hästarne*) gingo raskt undan; men den nyfikna kammarfrun kunde icke neka sig nöjet att se tillbaka — och i detsamma förswunno wagn och hästar samt sjelfwa wägen, så att de nu befunno sig uti ett skogwuxit träsk, och kommo ej förr än efter tre års bortowaro och en mödosam wandring tillbaka till Eriksberg igen. Der finnas ännu, säger sagan, såsom minnesmärken efter den onda Frun, hennes säng och tofflor. Folket i bygden går ännu med räddhåga förbi den del af byggnaden, hon i lifstiden bebott, der spöken i förborgade trappor och igenmurade rum sägas drifwa sitt wäsende.

Halfthundrade år sednare lefde på samma Pintorp riksrådet Erik Gyllenstjernas enka, jämwäl kallad Pintorpa-Frun. Hon egde utom Eriksberg, Steninge i Uppland, och blef — så är sägen — under en färd från Eriksberg till Steninge, af hin Onde lefwande borttagen. En tafla, föreställande hennes bild, med hårda och bistra anletsdrag, är wid Eriksberg till hennes åminnelse förwarad**).

Wi hafwa bland sagorna om bondplågares förskräckliga ändalykt en sägen om ett herresäte, kalladt Witssjöborg, der en elak adelsman så länge plågade folket i sin bygd, och framför i ogudaktighet, till deß slutligen „Fan kom och tog honom lefwande". Sedan spökade på borgen så, att menniskorna måste den öfwergifwa; men spöken dansade der i de tomma salarne nattetid, till

*) Underligt nog får man af några berättare jämwäl här höra hästarne benämnas Arwid Gyllenstjerna och Swante Baner.

**) Wi hafwa hört berättare af denna saga försäkra, att den wagn, hon åkte uti, när djefwulen henne afhemtade, förwaras ännu wid Malms sockenkyrka.

Digitized by Google

deß de en julnatt tände eld på borgen. Derefter uppbygdes den aldrig mer. Wi finna lätteligen att det uppretade folket i bygden kan hafwa de nidgerningar tillställt, som sedan skyllades på spöken.

Många adelsmän hade uppwuxit denna tiden utan upptuktan till Gudsfruktan och goda seder, lefde tygellöst i öfwerdåd och utsväfningar, samt plågade folket, dem de ansågo såsom sin egendom. Gob lag har Swerge alltid haft; men tilla efterlefwad: och hwem skulle skaffa den ringa och fattiga rätt, när både dom och werkställighet låg i de höga och mägtiga herrarnes händer. Att ett hårdt folkförtryck funnits och deraf ett bittert adelshat inrotats bland folket, derom påminna sagorna från denna och alla tider: och kan från Karls kärlek till folket och deltagande för deß lidande, hans hårdhet mot adeln, till icke ringa del hafwa sin grund.

Wi må bemärka, att i de folksagor, som omtala någon färd till hin Ondes boning, hans gård alltid föreställes såsom »en grann, rödmålad herregård», med bred och wacker wäg upp till hans borg; utan twifwel deraf, att de ansågo länsherrens borg, eller herregården såsom plågo-rum.

Wi förtälja dessa sagor för swenska folket, om forntidens förtryck, och bondens osäkerhet till lif och gods, att wi må prisa Försynen, som allt ifrån denna här omhandlade tid, gifwit oß Konungar, hwilka wakat, äfwen för den ringastes rätt och frihet, och weta att wärdera den lycka, hwarmed Himmelen i närwarande tid folk och land wälsignat.

Sagan om Klas Flemming, Sotnäsa kallad.

På gården Swidja i Finland uppwäxte Klas Flemming, i adeligt högmod och sjelfswäld. Han hade icke, såsom merendels den högre adelns söner i Swerge, wid skolor och utländska lärosäten inhemtat lärdom och höfwiska seder, utan, såsom ofta händt och ännu händer med den lägre adelns ynglingar, kringwandrat i skogarne med lod och bössa, skutit björnar och plågat bönder. Men för rysarnes ständiga infall och härjningar i hans födelsebygd, hade han tidigt lärt en krigsmans handgrepp och yrke, samt föragt för döden.

Digitized by Google

Det blef en stark och grofslemmad krigsman af »Swidje-Klas» — så kallades han i barndomen af landtfolket — och han kom tidigt till höga embeten, för sin mödernesläkts skull. Han war uck gift med Ebba Stenbock, Drottning Margarethas syskerdotter, rätt syskonbarn med Konung Johan och Hertig Karl. Fru Ebba war jämwäl syster till gamla Konung Gustafs tredje gemål, Catharina, deraf såwäl Herr Klas Flemming, som hans fru, woro mycket högmodiga och tyckte sig icke behöfwa krusa för den yngsta Konungasonen Karl, den de föga anwarlunda aktade än sin jämnlike, och när Herr Klas slutteligen blef till höfwidsman satt öfwer allt Finland, beswarade han misakteligen rådets och Hertigens bref och befallning, derigenom han öfwer sitt hus drog de olyckor, wi härefter skola förtälja.

Ehuru ståtelig i drägt och rustning, när han sig wisade, omgifwen af hofdukar och lifwakt, befans han ständigt smutsig och oborstad. Wid bordet spntes han omättelig, och särdeles war han älskare af fläsk, så att han wäl, änskönt han förut fått annan mat, kunde uppäta en hel swinstinka ensam; derföre plägade Hertig Karl säga: »det ena swinet äter det andra». Af öfwerflödigt ätande och drickande hade hans näsa och kindbackar blifwit kittelfärgade, deraf hans första namn »Swidje-Klas», i sednare åren förbyttes till »Klas sytnäsa».

Med den finska enwisheten förenade han, mot sin edswurne Konung, den finska troheten, och förblef Konung Johan och hans son tillgifwen, orubbligen i alla stiften. Om Luther eller påfwen segrade i werlden, bekymrade han sig föga: hans lära war, att en soldat ingen annan tro borde hafwa, än den hans Konung hade. Han war i sin tillgifwenhet för Konung Johan och hans son upprigtig, och kunde ingalunda förmås af sina medbröder i rådet, att i deras ränkor till Wasahusets störtande, deltaga. Han war den ende, som, tillika med Hertig Karl, insåg den olycka, som skulle drabba Sigismund, om han för polska kronan öfwergaf sitt arfrike; och de båda afrådde Konungen ifrån Sigismunds afsändande till Pohlen. Ett bewis, att de båda mente det ärligt med sin trohet. Wid herrarnes oförsynta uppror i Revel, war Flemming ensam, som styrkte Johan att taga sin käre son med sig hem

till fäderneslandet. Derföre blef han Sigismund och hans Jesuiter mycket kär, och upphöjdes till de högsta embeten, såsom riksmarsk, höfdinge öfwer flottan *) och slutteligen till riksföreståndare i Finland, med befallning att icke lyda Hertigens bud, utan Konungens allena. Hertigen wille hafwa riksflottan ur hans händer, dels för att sätta den i bättre stick, dels för att minska Flemmingens magt och kunna hindra polackarne, att något märkeligt företaga mot Swenska Folkets frihet och Upsala mötes beslut, wid Konungens ankomst till kröningen; men Herr Klas lydde icke, utan gick med hela flottan Sigismund till mötes. För sådan ohörsamhet begärde Hertigen, såsom riksföreståndare, af Konungen, wid hans ankomst till Stockholm, att Herr Klas skulle stå till rätta; men Konungen hade annat i sinnet. Dock wågade riksmarsken icke wisa sig, såsom hans embete höfdes, wid kröningen för Hertigens wrede skull. Och när han engång i Upsala for upp till slottet, med stor stät och kring sin släde hade trettio mans lifwakt, mötte Hertigen honom, och sade i förbifarten: »Om jag gjorde rätt, skulle jag nu skilja dig både wid lifwet och lifwakten, din förrädare!» —

Wid Konungarnes bord sjöngs jämwäl den tiden swenska folkwisor. Så sjöngs ock engång under kröningen i Upsala, wid Sigismunds bord, af en utlänning, en Swensk wisa, der orden ofta lydde: »Jag passar inte på». Wisans ord woro utan twifwel som wanligt: »Din rödaste gullkrona jag passar inte på». — Då sade Hertigen helt högt: »Jag passar inte eller mycket på». Deraf förstodo många hwad han tänkte om polackarnes magt och Sigismunds krona.

Till Söderköpings riksdag blef Flemmingen af Hertigen och rådet kallad att sig infinna, men han kom icke; utan swarade, att Konungen honom det förbudit. I stället förde han i Finland ett grymt och sjelfmyndigt regemente, beskattade folket hårdt, ökte sina rikedomar, och lät sitt mycknа krigsfolk plåga bönderna, särdeles i Österbotten. I hwar by inlade han några ryttare med sina hästar, dem allmogen twingades att föda. Mycket utländskt

*) Det embetet kallades då »riksamirals-embetet».

Digitized by Google

krigsfolk war deriöland, som plågade folket med wåldtäckt, rån och ofred. Klas sotnäsas skötebarn, ryttare och knektar, bette på bondens åkrar och roffade åt sig säd i hans ria.

Länge bar det plågade folket med tålamod sitt förtryck; men då deras klagan icke blef hörd, och Hertig Karl, på den de förtröstade, icke kunde komma till deras undsättning, började de tänka sig om, huru de sjelfwa skulle kunna förskaffa sig säkerhet till lif och gods, och hämnd på sina plågare. Då uppreste sig hela Österbotten till uppror mot Klas sotnäsa, och deras efterdöme följde flera bygder i Finland. De gingo man ur huse, gripande till alla de wapen, de öfwerkomma kunde af det krigsfolk, som war i deras landsändar förlagdt, dem de utan all barmhertighet nedgjorde; men de mesta woro bewäpnade med jernskodda klubbor, deraf detta krig blef kalladt »klubbkriget«.

Då hände, såsom wanligt händer, när ett förtryckt folk, bringadt i förtwiflan, griper till wapen mot öfwerhet och samhälls-ordning. De foro ochristeligen fram och utöfwade lika omensklig grymhet mot sina fiender, som de af dem förut fått erfara. Det funnos den tiden och finnas ännu i Finland, högwäxta och groflemmade män, med jättelik wäxt och styrka: sägner om deras styrka och mandomsrön saknas icke ännu i Finland; men i Swerge lefwer allenast namnet qwar af klubbkriget mot Klas sotnäsa.

I begynnelsen lyckades klubbkriget ganska wäl, så att Herr Klas kom i stor farlighet och måste begära hjelp ifrån Pohlen. En höfwidsman kom ock derifrån med krigsfolk och öfwade ohörd grymhet mot landtfolket. Men bönderna repade mod, anföllo och nedgjorde polackarne, togo höfwidsmannen tillfånga och skickade honom öfwer till Swerge, till Hertig Karl, der han blef halshuggen och steglad. Bönderna sade, att de skulle nedbryta Åbo slott och drifwa sin plågare derut, »om de ock skulle bita ut stenarne med tänderna«. Och hade de funnit några wäl erfarna anförare, som hållit dem tillsammans, hade de wäl kunnat hålla sina ord; men Klas sotnäsa kom dem öfwer med några tusende wälbewäpnade ryttare, wid Illmola älf i Österbotten, der de stodo uppställda på isen, kringrände dem och tog de mesta till fånga. Det war efter Illmola-slaget Klas sotnäsa wisade sitt

Digitized by Google

rätta hynne: Han lät hopbinda de försvarslösa fångarne i tolftet, och stoppade säkunda flera hundrade bönder, tolf och tolf i knippan, under isen. Det säges, att elfvatusende bönder satt lifvet till i Klubbkriget.

För denna bragd fick Herr Klas Flemming från Konung Sigismund ett nådigt bref, deruti han honom högeligen berömde. När ryktet härom kom till Swerge, utsläckte det sista gnistan af kärleken till Konungahuset i Pohlen, i mången swensk mans hjerta. Men sinnarnes förlösningstid kom. Kort efter Ilmola-bragden insjuknade Klas Flemming och dog, på sin gård Swidja: förmodligen af slag, som fordom bland folket kallades trollskott, emedan det trodde komma genom trolldom. Wåra häfdatecknare, som icke wetat att trollskott icke egenteligen betyder annat än slag, eller ond bråddöd, hafwa trott, af denna folksägen misledda skrifwit, att Klas Flemming dödt af en förgiftad pil, dermed någon af Hertig Karls anhängare honom dödat, wid Ilmola; men han lefde tre månader efter nämnde slag, dog på Swidja*) och blef i Pargas kyrka begrafwen i sina fäders graf.

10. Huruledes riksföreståndaren bereder sig på Sigismunds ankomst ifrån Pohlen.

Hwad landet lidit under danska Konungarnes regementstid, utländska fogdars förtryck, och biskoparnes wälde, war ännu i friskt minne. Samma olycka hotade nu från Pohlen. Swenskarne hade nyss fått erfara hwad de af polska herrarnes galna högmod, deras tjenares och soldaters hat och roflystnad, hade att wänta. Karl kunde ingalunda lida, att den gamla Konung Gustafs arbete, för Fäderneslandets befrielse från utländska förtryckares ok, och påfwewälde, skulle förstöras, eller att rådrum skulle gifwas den swaga Konung Sigismund, att utsläcka den rena Evangeliska lärans ljus, och åter införa påfwedömets mörker.

Af ärligt sinne hade han skrifwit Sigismund bref till, med försäkran om trogen tjenst och lydnad, allenast Konungen, i sin

*) Den 13 Maj 1597. Se Swea rikes rådslängd af Uggla: Erik XIV, sid. 13, not. (b), der detta misstag rättas.

Digitized by Google

frånvaro lemnade riksstyrelsen i hans händer, och efter sin spurna Konungaed, ville hålla sig eller Upsala mötes beslut. Sigismund kom sig ej före, att svara på ett halft år.

Men Karl var ingen morgondagsman. Han fattade sig fort och werkställde snarligen det han beslutat hade. När han nu kunde förstå, att Sigismund icke mer kunde bringas till förstånd, i det hans eget och landets wäl rörde, tänkte han ingalunda låta sig öfwerraslas af Jesuiternas och Polackarnes förslag, utan kallade Swenska Folket till allmänt riksmöte, att öfwerlägga, huru de sin tro och sin frihet, förswara kunde. Härtill wägrade herrarne af rådet sitt bifall, till deß de kunde erfara Konungens wilja. Då sade Karl: »Kunde Engelbreckt, som war en boudeson, twinga rådsherrarna till det, som gagnade Fäderneslandet, så må wäl jag, som är en Konungason och arffurste till riket, förmå dessamma.« — Då dristade de ej längre sätta sig honom emot. Kallelsen utfärdades; men hemligen hade de sina bud till Konungen, att förbjuda riksmötet.

I wredesmod öfwer all den falskhet han mötte hos de män, som dock lofwat med honom strida för den rätta tron och Fäderneslandets frihet, afsade sig en gång Hertigen riksföreståndarskapet. Det glädde deras falska hjertan, ännskönt de ställde sig högeligen bedröfwade, deröfwer, att Hans höga Nåde lade dem den tunga regeringsbördan uppå. Hjerteligen glade, att ändteligen hafwa fått regeringstömmarne i sina händer, satte de sig i sina rådstolar i Stockholm. Men ingen skötte sin sak till deras dom. Alla ärender drog folket af gammal wana under Hertigen, och hans dom allena ansågo de som Kungsdom. Riksråderna sutto på sina stolar alldeles obeswärade.

Än mera föll deras mod, när Hertigen lät dem förstå att han icke tänkte nedlägga sitt höga kall i deras, utan i Swenska Folkets händer, som egde att sjelfwa utse, den de i Konungens frånwaro wille högsta magten betro. Allt detta föregick den riksdag, som länge omtalades af folket, och kallades »Enighets- och ständagtighets-riksdagen« i Arboga. Wid detta märkliga möte grundlades det mägtiga herrawäldets fall, som fullkomnades på tredje året derefter, med blodbadet på Linköpings torg.

Digitized by Google

Enighet och ständagtighet, sade Hertig Karl, kan allenast i denna farans tid frälsa Fäderneslandet. Ännu hade han förhoppning att med hot, eller lockande, bringa herrarne till förstånd och samdrägt med sig och folket, mot gemensam fiende. Utlyste derföre riksmötet i Arboga, med hotelse, att anse alla af riksens råd och länsherrarne, som icke der infunno sig, för Fäderneslandets förrädare. Till Swerges allmoge satte han sin förstа förtröstan. Den tiden woro de stora årsmarknaderna i städerna till folkting begagnade af regeringen, att gifwa folket del af landets angelägenheter. Derföre kallades marknaderna »ting», såsom »Disting», »Samting», Fast-ting» o. s. w., och woro dessa folksamlingar förberedelser till riksdagarna. Derföre drog nu Hertig Karl sjelf, eller sände han sina pålitligaste män, till marknaderna, att kalla allmogen talrikt till Arboga riksdag.

Begynnelsen skedde i tjugondedags-marknaden i Enköping, dit Södermän, Westmän och Dalkarlar den tiden talrikt sig församlade. Der ligger ännu i stenläggningen på torget en bred häll, som efter sägen är en lemning efter en upphöjd plats midt på torget, derifrån kungörelser wid marknaderna blifwit upplästa för allmogen. Det wär på sådana upphöjda hällar, eller eljest af trädwirke byggda talarestolar, regeringens utsände herrar, och ofta Konungarne sjelfwa, höllo burspråk till allmogen. Om den breda hällen på Enköpings torg är en sägen att Konung Karl XI en gång nattetid hwilat sig deruppå, när han red till Stockholm från Strömsholm; men om Karl IX är ingen sägen; dock är troligt att han på denna upphöjning, i tjugondedags-marknaden uppträdt för folket, och kallat dem till riksdagen i Arboga.

I samma angelägenhet kom han jämwäl till Distingsmarknaden i Upsala, der han för allmogen beklagade sig öfwer de sjelfrådiga herrarnas afwikelse från Upsala mötes beslut, och sjelftagna myndighet öfwer sina olagligen undfångna förläningar. Särdeles anförde han, huruledes Klas Flemming i Finland ochristeligen framfor mot folket, och undan rikets skattkammare för sig sjelf behöll all kronans ingjäld; och frågade, hwad han skulle göra med sådana rådsherrar? — »Skrapa bort dem: hugg halsen af dem» — ropade folket — och samtyckte till Hertigens wilja, att

Digitized by Google

deras sak, wid blifwande riksdag i Arboga, kunde komma under omprö fning.

Riksråden och ståthållarne, med Konung Sigismunds anhängare, woro jämwäl denna tid i full werksamhet, förbjudandes alla sammankomster och riksmöten, dem Hertigen wille påbjuda. Men Hertigens utsände blefwo dock i alla landsbygder, der de kringdrogo, med mera allmänneligt bifall hörda ntaf folket. För de förståndiga i landet blef nu uppenbart, att icke mer än twå wilkor funnos: det ena, att se fädrens tro förändrad, nya förföljelser mot Evangeliska lärans bekännare oroa landet, och Swenska Folket lagdt i polackarnes ok: det andra, att med ståndagtighet förswara Upsala mötes beslut, undsäga Konung Sigismund regementet, och träda på Hertigens sida.

Så stundade nu det märkeliga riksmötet, som grundlade ett nytt, ljusare skifte i Swenska Folkets öden; det hårdaste af förtryckets ok blef brutet, och adelns magt begynner från denna tiden ett hundraårigt nedan.

Om Enighets- och ståndagtighets-riksdagen i Arboga 1597.

Hertig Karl insåg nu, att han af herrarna ingen *enighet* och *ståndagtighet* hade att wänta. Derföre beträdde han Engelbreckt Engelbrecktsons wäg, att med Swerges allmoge rädda Fäderneslandets frihet. De mägtiga herrar, särdeles ståthållarne, förtröstande på Sigismunds snara ankomst med en polsk krigshär, och på hans många hemliga wänner här i landet, glömde alla sina försäkringar, och wisade sig uppenbarligen såsom Hertigens fiender. Åtlydde sålunda icke riksdagskallelsen, utan drogo hwar till sin landsort Sunnanskog: höllo hemliga sammankomster och uppmanade folket att gripa till wapen mot Hertigen och Konungens fiender och wedersakare.

Icke eller köpstadsfolket war att lita på. Krämaren har ofta sitt Fäderneesland i sin kassakista, och tänker mer på egen säkerhet och winning, än Fäderneslandet. Många städer i Konungadömet sakade kallelsen, urskuldande sig med fruktan för Konungens wrede, när han warde återkommandes. Många prester wände

Digitized by Google

ock nu kappan om, och predikade Sigismunds lof. De wille hålla med den, de förmodade starkast wara.

Karl war nöjd att getterna skiljdes från fåren. Feg och wankelmodig man är sämre i farans stund, än den uppenbara förrädaren. Den som går att strida för en rättfärdig sak, har en osynlig hjelp att räkna på. Så tänkte Karl, och drog till riksdagen.

Det wackra rådhuset i Arboga, ett minne från denna tid, war då Kongshus, der Hertigen hade sin hofhållning. Der utanför, wid stora torget, war en upphöjning bygd, derifrån burspråk kunde hållas för folksamlingen. Hwart stånd rådslog då såsom nu, särskildt i sina qwarter; men allmänneligen samlades de under bar himmel framför burspråket. Der uppstod Riksföreståndaren och talade till folket om sitt beslut, att låta stränghet efter Swerges lag öfwergå de affälliga herrarna, såsom öfwer Fäderneslandets förrädare och folkets förtryckare.

Men swenska bonden är sen att wäcka till hämnd och wrede. Hade icke eller glömt sina herrars wälgerningar, de der haft såwäl gods, som lif och blod, osparda för Fäderneslandet i kriget, och några woro sådana länsherrars landbönder, som alltid haft en faderlig omsorg om sina underhafwandes wäl. Derfäre wille några styrka till skonsamhet och förlikning mellan de brottslige herrarna och riksföreståndaren. De flesta buro dock minnen af sina plågares ok och laglösa hårdhet.

Härtill yppade sig en särdeles tilldragelse, som efter denna riksdag spred sig såsom en saga bland folket, om det förtryck det led af sina herrar. En bonde från Finland med en afskuren tunga infann sig, anropande Hertigen och rikets ständer om bistånd och beskydd, mot Klas Flemmings ochristeliga framfart med bönderna. Den stackars bonden hade, för någon liden oförrätt, hotat att klaga för Hertig Karl. Då lät Flemmingen skära tungan ur halsen på honom, sägande: »Se så! gaek nu och klaga för Hertigen». — Ännu förekommer någon gång, när tal blir bland folket om fordna bondplågare, en sägen, att de skurit tungan ur halsen på den, som wille klaga för Konungen. Detta torde wara ett minne efter den stumma anklagaren på Arboga riksdag.

Digitized by Google

Bönderna upprördes i sitt sinne af den olyckliga mannens lidande, och besinnade hwad dem alla förestod, om detta ståthållarewälde länge skulle fortfara. De woro med lemmar, lif och gods i sina herrars händer, de der ingen öfwermagt kände, och ingen war som den fattige någon bot för skada skaffa kunde. De trädde in för Hertigen, bedjandes att han dem beskydda wille, och många, särdeles från hertigdömet och Dalarna, ropade, att han skulle blifwa deras Konung, sedan Sigismund så hade öfwergifwit dem.

Karl insåg wäl, att Sigismund ingalunda kunde bryta sina ledares band, eller annorlunda än med wapen twingas till det, han dock med ed lofwat hålla; tystade likwäl ned detta rop, och förmante till trohet mot lagligen hyllad Konung; tillsägande dem såsom riksföreståndare sitt beskydd, allenast de honom, då det gällde, bistå och troligen följa wille.

Folket förband sig från denna tid än fastare till Hertigen, och beslutet, att tro och frihet skulle förswaras, samt att om herrarnas brott af färskild domstol lagligen ransakas och dömmas skulle, blef beseglädt och underskrifwet.

20. Hertig Karls lindar: minne af hans wistande i Westergöthland. Enkedrottning Gunnilas död (1597).

I det wackra Walle-härad i Westgöthalandet, som med skäl blifwit kalladt »Mång-insjö-landet«, der insjöarne, omgifna utaf blomsterrika ängar och gröna, löfbewurna kullar, sägas wara lika många, som dagar i året, ligger den gamla kungsgården Hygnatorp, nu Höijentorp. När de mot Hertigen affallne tådsherrarne dragit sig undan Sunnanskogs, der de höllo stämmor med folket, att göra det affälligt från Hertigen, och förmå allmogen taga till wapen för Sigismunds sak, drog sämwäl Hertigen, efter Arboga riksdag, ned till Walle-härad, som hörde till hans hertigdöme, och wistades på Höijentorp, att kunna bättre gifwa akt på herrarnas förehafwande. Der wäxa ännu i trädgårdsparken fyra lindar, dem han säges sjelf hafwa planterat, och kallas »Hertig Karls lindar«. Såsom hans faders, gamla Konung Gustafs

Digitized by Google

trehundraåriga ekar, på Rydboholm ännu stå ett wördigt minnesmärke för efterwerlden, så stå ock dessa äldriga lindar ett minne af hans lika stora son. Den tredje Konungen, som wi weta åt några träd, fyra ekar, dem han sjelf planterat, förtrott sitt minne, är Karl XIV Johan: Länge må winden susa i dessa trädens löf, deras ära. Men än längre skall deras namn i sången och saggan lefwa i wälsignad åminnelse.

Rådsherrarna, som dragit sig undan, ned till sina gårdar i Öster- och Westergöthland, tyckte sig nu intet annat wilkor hafwa, än att fly ur landet, och foro så, den ena efter den andra, fortast de kunde bort, till Konung Sigismund i Pohlen.

För dem som Nordan färdas genom skogarna ned till Götha land, öppnar sig sunnan Kolmorden ett rikt och behageligt landskap af Östgöthalandet kring hafswiken, som kallas Bråwiken; och såsom en prydnad låg i det häradet, det sköna furste-sätet Bränäs eller, såsom det sedan kallades, „Bråborg". — Enkedrottningen Gunnila Bjelke, som uppwuxit icke långt från denna härliga bygd, hade utwalt sig Bränäs såsom en stilla fristad för sin ålderdom, lätt försakande sin fordna höghet och Konungasalen, der hon mera sorg än glädje njutit. Ett wackert minnesmärke efter henne finnes wid det gamla Krokeks klosterruiner, der ensslingen Biskop Måns wandrade omkring för femtio år sedan. Hon bygde der en trädkyrka, att gifwa något lif åt den tysta, ödsliga skogsbygden; men i dess ställe uppbygdes twåhundrade år derefter den nuwarande stenkyrkan af de gamla klostermurarne.

Här uppwärte hennes son, Johan, Hertig af Östergöthland, och lärde utan twifwel af sin moder, att högre skatta den stilla Östgöthabygdens lugn, än det Kongliga Majestätets oxoliga höjder. Här slutade ock Drottning Gunnila sina dagar detta år, och ledsagades af sin åttaåriga son, det följande året, till sin lägerstad i Upsala, der hon af Konung Karl med stor hedersbewisning blef begrafwen och hwilar wid sin fordna herres, Konung Johans sida.

Socknen Gunnilsbo i Westmanland blef af Konung Johan nämnd efter henne, till minne af hans kärlek till henne.

Digitized by Google

21. Krigståg till Finland.

Förrädiska stämplingar här hemma i landet mot Swenska folkets frihet och sjelfständighet, hade så upptagit Karls tid, att han icke kunde komma de förtryckta Finnarne till hjelp, mot deras plågare Klas Flemming, och det wäld hans krigsknektar utöfwade. Efter rådsherrarnas flykt af landet, och säker kunskap att Sigismund ej denna sommar skulle komma, drog Karl med här till Finland, att bringa de herrar, som höllo detta land undan Swerges krona, den polska Konungen tillhanda, och gäckade alla riksföreståndarens befallningar.

Såsom riksföreståndare, dertill Konung Sigismund mot Karl upphöjt: Klas Flemming, hade han hela Finland inne; och såsom höfding öfwer all sjömagten, hade han hos sig den bästa delen af Swenska flottan. Nu war Flemming död, men flera hans likar funnos der qwar, som swurit sig samman, att undan Karl hålla båda, Konung Sigismund tillhanda. De satte sin tröst till polska Konungens snara ankomst, och fruktade ingalunda för Hertigen; men Sigismund war en morgondagsman, och kom ej den sommaren. Karl deremot war waksam på tiden: wid förderstiden drog han till Finland, och wid höstens början kom han med wäl förrättadt ärende tillbaka igen.

Wida gick en sägen i Finland om denna färd, och huruledes Klas Flemmings efterlefwerska, Fru Ebba Stenbock, med mycken ståndagtighet, i det längsta förswarade Åbo slott mot Hertigens anfall. Hon war en djerf och karlawulen qwinna och hade, efter sin herres död, tagit allt krigsfolket under sin befallning. Krigsfolket den tiden hade icke, såsom nu, ett eget hem och Fädernesland att strida för, utan tjente helst de herrar, som lemnade dem fritt, att ostraffadt få wäldgästa bondens wisthus och logar. Derföre funno sådana höfwidsmän, som Klas Flemming, stor trohet hos krigsfolket, och såwäl ryttare, som knektar, wäntade sig under Fru Ebba samma sjelfwäld.

Arvid Stålarm het en finsk adelsman, som efter Herr Klas blef Konung Sigismunds bästa stöd i Finland. Han war en wacker och belefwad man, samt af ett särdeles friskt och skämtsamt

Digitized by Google

sinne. Tillika med Fru Ebba, mönstrade han krigshären, wid Kuppis källa, utanför tullen, och försåg borgen med allt hwad till ett längre förswar tjena kunde. Det war på Konung Sigismunds utlofwade ankomst med hjelp och undsättning, de tröstade, men Sigismund kom icke samma år, han lofwade. Oförwarandes kom i stället Karl öfwer dem, och när Stålarm icke kunde hindra honom att bemägtiga sig slottan och stranden, tog han flykten mot Tavastlands obygder i säkerhet, wäl wetande hwad han hade att wänta, om han fallit i Fursten händer.

Efter Stålarms flykt, begaf sig Fru Ebba Stenbock, med allt krigsfolket in på Åbo slott, och stängde trottsigt för Fursten deß portar.

På den ort i Finland, der Aura-ån har sitt utlopp mot hafwet, ligger det urgamla Åbo slott, grundlagdt af Erik den helige till de första Christnas förswar, mot hedningarna. Der sinnas ännu minnen efter den ädla Konungen, uti orter, nämnda efter hans namn, och den wik, der han först inseglade, som nu kallas »Erskan«, det är: Eriksviken. Sägner lefwa och ännu der i bygden, om bondplågaren Klas och hans Fru, samt om Hertig Johans fängenskap och Karls fältläger på Korpolais berg och de blodiga hämndedagarne, som kommo twenne år härefter.

Här satt nu Fru Ebba på Åbo slott, såsom en tapper, waksam och oförtruten Konung Sigismunds ståthållarinna. Ett bittert och oförsonligt hat mot Hertig Karl hade hon tagit, såsom wigarf efter sin aflidne herre, och tycktes ämna, för sin hämnd wåga lif och wälfärd: Och hade minsta bistånd kommit från Sigismunds sida, så hade Fursten denna gång fått lemna Finland med oseger. Men när krigsfolket förstod, att de på hoppet om Konungens ankomst woro bedragna, började de knota, och wid alla utfall ur borgen sprungo många af hennes folk såsom öfwerlöpare till Hertigen. Så led det till Michaelidag. Då måste den stollta Fru Ebba gifwa sig, samt med slott och folk i Furstens händer.

På slottet war ett härligt kapell. Der hade Fru Ebba låtit bisätta sin mans lik, medan hon wille tillaga en ståtlig begrafning.

Digitized by Google

Men en sägen hade utkommit bland folket, att Flemmingen icke war död, utan undkommit till Pohlen, och i kistan intet annat war, än hans samlade skatter af guld och ädla stenar. Fursten befalde nu Fru Ebba följa sig till kapellet, emedan han wille se sin gamla fiendes lik. Locket lyftades af kistan och Hertigen såg intet annat än de skröplige lemningarne efter den fordom så högmodiga mannen. Åsynen af den förhatade motståndaren wäckte honom ännu wid hans likkista till wrede: han fattade den döda i skägget, skakade det och sade: „Om du hade lefwat nu, så hade ditt hufwud icke setat der det nu sitter". — Dertill swarade Fru Ebba: „Hade min salig herre lefwat nu, så hade Hans Nåd inte tagit honom i skägget"*). — Karl märkte wäl, att han af Klas Flemmings hus intet godt hade till att wänta, och förde sin modiga qwinliga krigsfånge med sig till Stockholm, dit han med wäl händt ärende och hela Swerges flotta, den Flemming så länge honom undanhållit, lyckligen anlände. Men öfwer borgsalen i Åbo slott stod af Fursten skrifwit, att han skulle komma engång igen, att låta straff öfwergå alla dem, som till förräderi gjort sig skyldiga.

I tre år hölls Fru Ebba bewakad i en Myntmästare De Wyks hus, dit hon med sig förde sitt oförsonliga hat och sin olycka.

Största glädjen af Klas Flemmings död spordes bland Finska folket, som derigenom wunnit en i tjugo år efterlängtad fred, den Herr Klas förhindrat, emedan kriget gaf honom swepskäl, att till Finska gränsens förswar qwarhålla flottan, och allt krigsfolket, under sin befallning.

22. Om några järtecken och förebud till stundande oroligheter och blodsutgjutelse.

Likasom molnen på himlen, när de uppstiga, flyta tillsamman och mörkna till, allt mer och mer, bebåda att ett fruktanswärdt

*) Efter en annan sägen war swaret sålunda: „Hade min salig herre lefwat nu, så hade Hans Nåd aldrig kommit härin".

åskwäder stundar, och en wiß underlig oro, bland sjelfwa djuren på marken och fåglarna i luften, föregår det hotande owädret; så hafwa de, som gifwit akt på denna werldens tilldragelser, bemärkt huruledes stora omhwälfningar i folkens öden, till lycka eller olycka, genom en underlig oro i menniskornas sinnen, och jämwäl stundom af osedwanliga företeelser i naturen, liksom förutsagda och förebådade blifwit.

Så qwarlefwa ännu bland Swenska folket sägner om några järtecken, som bebådat det sista inbördes krig, wi hafwa att minnas, derigenom Swenska folkets wälfärd, med mångas blod och olycka, bereddes. Så är berättelsen;

Det tilldrog sig en höstnatt, jämnt ett år före Stångebro slag, att twenne fiskare, som utlagt sina fisknät i Stång-ån, plötsligen sågo himmelen förmörkas af tjocka, uppstigande moln, med hwäsande i luften, dunder och brakande, så att de förskräckte började gifwa akt på molnens underliga rörelser. Spökgestalter, liknande en i full drabbning framryckande krigshär, delte sig i twå hopar, stridande emot hwarandra; den ena klädd i polsk drägt, och den andra i swensk härbonad. Såsom stort gny och wapenbrak hördes i skyn, derwid polackarne förföljdes på flykten, och swenska hären segrade. I en hast förswann hela synen och himmelen blef åter klar. Men si! då framgick en hög, majestätisk gestalt, klädd i konungslig sid mantel, och höll ett upp- och nedwändt swärd i handen, och blod droppade ned i fiskarenas båtar, deraf de förskräckte, skyndade hem till staden, der de för biskopen och borgmästaren förtäljde hwad de sett, och blef af dem alltsammans upptecknadt. När de sedan sågo Hertig Karls seger öfwer polackarne, och honom med blod-drypande swärd bära Konungamantel, tycktes dem synen hafwa gått i sin fullbordan.

Många sådana sägner äro wäl widskepelsens foster, eller för särskildta ändamål diktade; men glömma må wi likwäl icke, att Wäktaren i himmelen ännu, såsom i forntiden, kan, på ett för oß outransakeligt sätt, sända folken, eller sina utkorade trogna på jorden, en wäckelse till uppmärksamhet på tidens tecken, eller en warning för stundande wådor. Huruledes Herren härtill brukar den yttre werldens krafter, såsom sina sändebud, läsa wi uti skriften:

Digitized by Google

„Han gör sina tjenare till wäder och sina budbärare till elfslågor".

Mångenstädes wiste man ock att förtälja, huruledes tecken i sol och måne synts, förebådande Linköpings blodbad och Kalmare belägring. En stor solförmörkelse hade inträffat året förut, och ett blodkors hade sträckt sig öfwer månans rundel. Men icke allenast i luften, utan jämwäl på hafwet hade spökelserna wisat sig: Strandfolket på Öland hade i Kalmare-skären bemärkt hela skeppsflottor komma upp i Kalmare-sund; sett dem löpa emot hwarandra i häftigaste strid med rop och stridsgny, hört dundret och sett elden af kanoner, och flera sådana spökelser. I några landsorter förwaras ännu sådana syner, upptecknade och styrkte med en mängd wittnen, som betyga det de samtidigt spökstriderna åskådat.

Det säges wäl i ordspråket: „Drömmar fara som strömmar", likasom derwid ingen akt må gifwas; men mången from Christen har en bättre erfarenhet af den kärleksfulla handen, som leder menniskornas öden, och särdeles wårdar sig om dem, Herren utsett till redskap, att främja hans allwisa ändamål till menniskornas lycksalighet. Tro på den Allsmägtiges osynliga närwaro hos sina barn på jorden, och underbara wård om dem, är icke widskepelse. Wi läsa i det gudomliga Ordet, huruledes Egyptens Konung, underwisad af en dröm, samlade säd i de sju goda åren, till mångtusendes frälsning från hungersdöd i de sju misswåren, samt huru Herren i en warnande dröm räddat sina trogna, såsom Joseph och Maria, från den grymma Herodis förföljelser. Karl den nionde war utan twifwel ett himlens redskap, att främja sitt folks lycka, och förjaga den från Evangeliska läran affallna grenen af Wasahuset, tillika med det Jesuitiska mörkrets sista skuggor från wår Nord.

Om honom förtäljes att han, wid den tid, Swenska folket i Söderköping kallade honom till riksföreståndare, hade haft en dröm, som honom förskräckt, och den han för sin kammarherre om morgonen berättade: Honom tyckes likasom han suttit bjuden till gäst hos en höfwitsman i Revel, och stodo der på bordet twenne fat, med lock betäckta; och när han aftog locket af det ena, låg der på fatet Swerges krona; men då det andra aftäcktes, låg der i

Digitized by Google

blod ett menniskohufwud. Utgången af denna wårt Fäderneslands wigtigaste strid, förklarar nogsamt hwad denna dröm betydde.

Om ett annat järtecken, det man iakttagit 1595, talar Abrah. Brahe i sin dagbok:

„Den sjunde dagen i April om middagstid, såg man en syn på Tre kronor, att en korp och en skata hade en lång kamp med hwarandra; ty skatan hade lagt sig ett bo uti den öfwersta kronan; men det samma ref korpen flera resor neder, så fort skatan det åter uppbygde; så att hon omsider måste upphöra att bygga der: och när korpen sålunda fördrifwit skatan, flög han sjelf bort. Om detta sade folket, att det war ett järtecken, att Sigismund, ehuru ofta han försökte att i Swerge lägga sitt Jesuitiska rede, dock till slut skulle från riket aldeles förjagad blifwa.“

Men ett wissare järtecken till blodsutgjutelse och obestånd i landet, war den oro, som förspordes bland menniskorna. Att snart upprorslågan skulle utbrista och strid på lif och död mellan Sigismund och Jesuiterna å ena, och Hertigen och de Lutherskt-evangeliske på den andra sidan, kunde hwar förståndig man nogsamt se; men på hwilken sida segren skulle sig wända, kunde ingen dödlig utforska. Då begingo många i landet den synd Juda Konung begick, när han räknade folket, förlitande sig mer på manstyrka, än på den osynliga hjelpen af himmelen, som alltid bistått dem, hwilka strida för en rättfärdig sak. De flyktige herrarnes fränder och wänner här hemma i landet, foro bygderna omkring med Konungens bref, deruti Hertigen såsom hans och rikets fiende och förrädare förklaras.

De kringsände kommo jämwäl upp till Dalarna, sägande: „Konungen har Kejsaren, mägtiga herrar och furstar på sin sida; Hertigen hafwa nu alla öfwergifwit, så han har ingen hjelp att trösta på, utan Gud allena“. — Dertill swarade de trofaste dalkarlarna: „Will Gud hjelpa honom, så wiljom ock wi honom bistå“. —

Många prester, och bland dem Ärkebiskop Abraham, dem Hertigen förut beskyddat och wisat wälgerningar, började nu predika om undersåtares pligt, att lyda Konungen och hålla honom sin ed, samt högeligen prisa hans mildhet, emedan de trodde sig

hafwa de bästa wilkor af honom att förmoda och Hertigens swara fall nu wara förhanden. Sådan trolöshet af dem, som sig förpligtat att strida för Evangeliska lärans seger, såsom himlens sak, förökade än mera Furstens bitterhet och det misstroende till menniskorna, som en orolig lefnads erfarenheter väckt i hans hetsiga, men ärliga sinne.

22. Upprorslågan mot Sigismund begynnes i Dalarna. Näståget 1598.

Dalkarlen är wida känd för slärdlöshet och förstånd. Han älskar sin fattiga hembygd, och öfwerger icke sina fäders enfaldiga seder och klädedrägt; men hatar prål och öfwerdåd. Om detta folkets djupa förakt för stånd och högmod äro mångfaldiga sägner: En förnäm man på gården Målhammar, hade en Dalkarl i sitt arbete. Den nådiga herren kom en morgon ut, att se på hwad han för händer hade; och helsade honom »god morgon!» — Dalkarlen tackade med sitt: »Guds frid!» men utan att afbryta sitt arbete. — »Hwad!» — sade baronen wredgad — »tar du inte hatten af dig, när du helsas af bättre folk?» — Dalkarlen satte ifrån sig sin spada, ställde sig högtidligt midt framför den nådiga herren, tog af sig hatten med båda händerna och bugade sig djupt ned, sägande: »Se så! fick du någon lisa nu då!» — Karl war en man efter Dalfolkets sinne. När han besökte deras bygd, kom han ensam, eller i ringa följe, i anspenlig drägt och utan prång och stånd. »Sådan Konung», sade Dalkarlarne, »höfwes wårt fattiga Fädernesland». — Uti förnuftig hushållning, kraft och allwarsamhet liknade han ock mycket deras oförgätlige Konung »Gösta», och war dem jämwäl derföre mycket kär, så att de längesedan i sina hjertan swurit honom trohet.

Erik Sparre deremot, ehuru han elfest war en lärd och i statssaker slug och mycket förfaren man, förstod ej rätta medlet att winna aktning af ett sådant folk. Dalarne hörde hans ståthållaredöme till, och när han wisade sig der, tänkte han med prunkande stånd och konungslig höghet blända deras sinnen, och twinga dem till wördnad. Så kom han städse till dem i lysande gyldene wagnar, förespända med hwita hästar och omgifwen af en talrik lifwakt,

Digitized by Google

med twenne före wagnarne ridande trumpetare, som blåste i trumpeter när han for igenom byarne: det betydde: »ur wägen! landsherren kommer».

Men ett fritt och förståndigt folk bländas icke så lätt af sådan ytlighet. Dalkarlarne hade redan sett för mycket af herrarnes magt och härlighet, och wißte wäl hwarifrån deras rikedomar kommit, att icke i sitt hjerta förakta sådan färd. De logo i sitt sinne åt Erik Sparres högmod och hatade honom; ty allt ifrån länsherren och ned till fogdens lägste tjenare skulle alla lefwa i öfwerflöd af det, som ur de fattiga böndernas bo utpressadt blef, deraf minsta delen genom så många händer framkom till kronans skattkammare. Mot sådant olag wißte wäl herrarna och fogdarna att Karl skulle taga bonden i förswar. Deraf tillwärte deras nit för Sigismunds sak emot Furſten. Sålunda saknades ingalunda skäl och grund för Karl den niondes ord, som ännu qwarlefwa, såsom en sägen efter honom, bland folket: »När en fogde tjent i sex år kan han rättwisligen hängas såsom förwunnen tjuf utan annan dom och ransakning».

Det war i Konung Sigismunds ärende, att kungöra hans bref, deruti Hertig Karl såsom förrädare och rikets fiende fridlös förklaras, som höfdingen, Jakob Näf, detta år blef sänd upp i Dalarna: der hans minne i folkets sägner ännu qwarlefwer och föranleder följande berättelse om »Näftåget».

Jacob Näf war en skotsk adelsman, som i Konung Johans tid inkommit i Swerige. Såsom härstammad af förnäm, grefwelig slägt, war han i höga embeten brukad, och efter Erik Sparres flykt jämwäl höfding öfwer Westmanland och Dalarna. Han hörde herre-förbundet till mot Furſten, och när nu Konungen med stor magt war kommen i landet, dem till stöd, tyckte han sig hafwa intet att frukta af en färd upp i Dalarna, att bringa folket till lydnad för Konungens bref och befallningar. Dock emedan han wid afresan från sin gård, Öknö wid Mälaren, uppåt Dalarna, hade leden genom Enköping och förbi Skattmansö, der Herr Erland Båt bodde, wille han med honom samråda om sitt ärende till Dalfolket, och om ske kunde, få Herr Erland med sig, såsom den der war mindre miſstrodd af Dalkarlarna, hwilka då, såsom

Digitized by Google

nu, med sina tillverkningar af smiden, urverk och laggkärl, i myckenhet hvar winter drogo förbi Skattmansö, ned till de stora marknaderna, och då hos Herr Erland hade ett godt och gästfritt hviloställe.

Det har warit en gammal wishetslära här i Norden, „att wara wänlig och hjelpsam mot wägfarande gäst; ty ingen wet hwar man ett godt omdöme och förord kan behöfwa". Det erfor Herr Erland wid slutet af denna färd, såsom härefter skall förtäljas.

Herr Jacob hade glömt, att han för två år sedan, i samma ärende stadd, warit i Leksand och med lifsfara måst rädda sig genom flykten; men han tyckte sig nu kunna skrämma Dalkarlarna med Konungens stora magt, som nu stod på swensk botten. Herr Erland lät sig öfwertala, och allenast af några få ryttare ledsagade, drogo de frimodigt öfwer Brunbäck in uti Dalarna. Ingen fara, tänkte de; Konungen är kommen, Furstens anhängare wåga sig icke fram nu, såsom i hans frånwaro. Till sin olycka togo de med sig ifrån Hedemora en djerf och öfwermodig borgare, wid namn Karl Bengtsson. Han ingaf Dalahöfdingen det oråd, att trotsa Dalkarlarna och med trug och hotelser twinga dem, att efterkomma och underskrifwa allt, efter Konungens wilja.

Lyckligen anlände Dalahöfdingen med sitt följe till Fahlun, och följande Söndag predikade en prest, som kallades „Herr Hans i Kempare", i den gamla kyrkan*). Han uppläste från predikstolen Konungens bref, „att den, som wille hålla sig till Hertigen, skulle wara fridlös". — Han predikade ock om Konungens stora fromhet och förmanade till lydnad för hans bud. Stor oro förspordes härwid bland folket, såsom i en bikupa, när den blifwer rubbad. Många wisade sig försagda, och sändemännen deraf mo-

*) Det är nu Fahlu landsförsamlings kyrka och war kallad Maria Magdalena kyrkan. Om den är gammal sägen, att när de första Christina i bergsstaden wille bygga en kyrka, lade de klöf på en häst, den de sedan släppte lös att löpa hwart han wille. Der han stadnade och lade sig lugnt att hwila, antogo de för ett lyckosamt rum att bygga kyrka uppå. Wi hafwa tillförne talat om denna widskepelse wid kyrkobyggnader.

Digitized by Google

digare uppbådade allmogen öfwer all Dalbygden till ett folkting i stora Tuna, dit presterna och utsedda ombud från alla församlingar samlas skulle. Derefter drog Herr Jakob Näf med sitt sällskap ned till Tuna. Hans i Kempare wågade icke efter dem qwarblifwa, utan gaf sig i deras följe till folkstämman.

Ett rykte war emedlertid utbredt, att Konung Sigismund wore död, samt att de biltoge herrarne hade utstyrt en skomakare, som något liknade honom, att dermed bedraga folket. Erik Sparre skulle hemligen uppehålla sig i landet, och en krigshär färdig att inbryta i landet, plundra och bränna.

När nu wid det stora folktinget i Tuna socken ombuden woro församlade och herrarne talte hårdt, och hotade bönderna, började allmogen taga mod till sig, och förswarade sin Hertig Karl, sägande, att Sigismund icke mera lefde. Och när några utaf ombuden sade sig hafwa sett Herr Jakob Näf och Karl Bengtsson stöpa kulor i klockarestugan, samt att de, på tillfrågan hwad för händer hades, fått till swar: »wi steka sillar åt Dalkarlarna«, upplågade på engång fruktan för försåt och wrede i deras sinnen. Pålitliga budbärare afsändes med ilande hast upp i socknarne, att man ur huse skulle skynda till motwärn: frihet, lif och egendom stod i fara, fienden stod wid gränsen. De sade ock att Erik Sparre war kommen och höll, efter sin wana, ett öfwerflödigt hof: oxar, får och swin i myckenhet slagtades dagligen till hans hofhållning: win och öl lät han flöda för sitt folk.

Budkaflarne kringflögo. I Leksans kyrka inträdde under påstående Gudstjenst ett ilbud, som ropade: »Till wapen! fienden är öfwer oß!« — I största förskräckelse rusade folket ur kyrkan: somliga genom dörrarna, somliga genom fönstren. Några qwinnor och barn tillsatte lifwet derwid. Stormklockan ringdes i tornet och beswarades från by till by. Folket nedströmmade från öfra socknarne och upprorshären wäxte till, från by till by, såsom en snömassa, fallande från fjällen wäxer till i sitt fall, till deß hon faller ned och begrafwer hela bygden. Så öfwerfylldes landswägarne hela mil af nedströmmande folkmassor.

Bönderna kände ganska wäl sina och Hertigens wänner, samt hwilka de prester och herremän woro, som höllo med Sigismund

Digitized by Google

och Erik Sparre. Många prestgårdar och herresäten utplundrades, och när karlarne druckit sig drucknа af öl och win i deras källrar, begingo de derefter mången ond och straffwärd gerning. Det första offret för hopens wrede war kronofogden »Håkan i Dalen», känd af dem såsom bondeförtryckare och kronotjuf. Han hade gömt sig bakom en sten, der bondehopen tågade fram, och hörde, att han sjelf hotades med döden, och hans gård med plundring. Han tänkte på flykten; men blef upptäckt och gripen. Några ropade, att han borde fängslas hårdt och föras till furſten; men flera skrefo: »ham skall dö; ty med sitt snöda tal kunde han prata sig fri». — Med både lod och pilar blef han der till döds skjuten.

Ned till Tuna ting strömmade nu hela skaran. Kyrkoherden i Leksand, »Mäſter Elof» benämnd, war sina församlingsbor mycket kär, och en trogen wän till Hertigen. Han wille derföre hellre utsätta sig för hwad fara än möta kunde, än öfwerlemna sina åhörare i detta upprörda tillstånd, bestämmande att han war deras själasörjare och tilläfwentyrs kunde något godt werka, eller åtminstone något ondt afböja. Så bör det ock själasörjaren, att icke öfwergifwa folkſamlingen i tider af oro och twedrägt: Han må ställa sig efter deras sinne till att bibehålla sig i förtroende, så kan han sedan bättre leda de miſsledda.

Mäſter Elof lät sadla sin häſt, red efter den aftågande hopen, och när han upphann den, sade han dem, att han gillade deras förehafwande — wäl wetande, att det icke stod i menſklig magt, att nu hämma den wåldſamma folkſtrömmen — berömde deras ståndaktiga nit i den rätta tron, som den oförgätliga Konung Göſta inför i landet, och hans rättſinnige son Karl nu så mannerligen förſwarade. Folkſkaran tyckte att Mäſter Elof ganſka wäl gjort reda för sig, och togo honom med glädje till sin anföware.

Wid stora bondehärens upptågande på Tuna hed, stod tingsfolket på kyrkowallen och emottog dem med wilda wälkomſt-rop. Mäſter Elef hade wäl, i den tillit folket wiſade honom, god förtröſtan, att kunna rädda Dalahöfdingen och hans följeſlagare; men han kom förſent. Kyrkoherden i Tuna war icke en man af hans ſinne; utan hade mäſt rädda sig med flykten, föregående dagen.

Digitized by Google

De upproriske hade utplundrat prestegården, släpat Jakob Ref samt hans följeslagare ut ur huset och hårdt fängslat dem i tinghäktet. Till olycka var Herr Olofs källare väl försedd med godt öl, för hans dotters tillstundande bröllop tillagadt: deraf drucko bönderna sig rusiga, tillbringande hela natten derstädes i trätor och dryckenskap. Drvakna och ännu rusiga, samlades de om morgonen, och då ingen förnuftig menniska var tillstädes, som deras wansinne hejda kunde, rasade hela hopen mot de utsände herrarna. Dalahöfdingens bojor fästades wid en swinho, till åtkädarnes åtlöje: de sade derwid: »Du kan wäl nu äta ur swinho; hittills har du ätit ur silfwerfat». —

Detta skedde om natten. De ristade honom med pilar i ansigtet och frågade honom huru »dalkarlarnas sillar» nu honom smakade? — men sedan inkastades han till de öftriga fångarne i häktelset, tills om morgonen, då han igen utsläpades, bands wid swinhon och undergick hård misshandling. Han bjöd en stor penningesumma för sitt lif, om de wille framskaffa en fältskär, som kunde hopplåstra hans sår. Då sprang en ung bonddräng fram och klöf med sin yxa hans hufwud, sägande: »här har du plåstret». — Den obetänksamme Hedemora-borgaren fick med än hårdare död pligta för de olycksråd han gifwit hade. Ännu en trehje af sändebuden, Göran Bonde, förmodligen känd såsom Sigismunds anhängare, hade satt lifwet till, innan Mäster Olof med sin hop framkom till kyrkan.

Med fasa öfwer den swåra blodskuld, folket i sin yrsel dragit öfwer sig, kallade Herr Olof dem till Gudstjenst, att af himmelen nedkalla nåd för sitt wådliga och answarsfulla förehafwande: och såsom bönderna begärt, hölls Gudstjensten under bar himmel, att alla skulle höra. Utanför fängelset war en uppböjd trappa, lik ett loft: der uppsteg presten och kunde öfwerskåda den oräkneliga folkmassan. Han fattade dock mod och upptog psalmen, deri hela hopen instämde. Predikade sedan bewekeligen öfwer femte bönen af Fader wår: dermed att mildra det ännu sjudande hatet emot de utsände herrarna. Det war efter denna predikan, Karl Bengtson och Göran Bonde utleddes ur fängelset, till döden. Olof Gudmundson, en Dalkarl som höfdingen tagit med sig till biträde, blef

Digitized by Google

jämwäl utförd, och till döden beredd; men en beskedlig bondes rådighet, att i oredan kasta honom åter in i fängelset, räddade honom — och Herr Erland Båt utfördes.

Då uppsteg Mäster Elof och talade wäldeligen, om det redan för mycket utgjutna blod, som jorden druckit. Dock, de andra woro brottsliga; Herr Erland icke så. Han talade om hans fäders wisade kärlek till Fäderneslandet, och glömde icke att påminna om den gästfrihet dalfolket rönt af honom, då de under sina färder ned åt landet, haft herberge på Skattmansö. När Herr Elof ännu märkte willrådighet och medan ett sorl af olika meningar uppstod i hopen, framkallade han en Furstelig drabant, den han bemärkt ibland folket, att han skulle tala för den oskyldiga Herr Erland. Den raska krigsmannen lyckades bättre än presten, och då han sade godt och rådeligt wara, att Herr Erland sändes till Hertigen, såsom ett wittne till folkets förhållande i denna sak och deras wisade trohet mot Fursten, wann detta tal allmänt bifall och Herr Erland blef räddad. Mest hade han dock dalkarlarnes minne af hans wänliga bemötande, när de gästat på Skattmansö, att tacka för sin lycka. Så sannades den gamla wishetens ord: »Wägfarande främling må du ej förakta; ty ingen wet, hwar han ett godt ord behöfwer».

En stark frostnatt hade utbredt höstens gula täckelse öfwer Tuna-fälten, och erinrat bönderna, om deras ännu utestående korn- och hafreskörd, den de för denna orolighets skull försummat. Sedan de låtit uppsätta ett bref till Hertigen, der de honom tillsagt trohet och tjenst, enär han dem påfordra wille, samt bedt, det han wille sända till dem någon trofast man, helst unga Karl Karlson Gyllenhjelm, skildes de åt, och drogo hwar och en hem till sitt igen.

Sägner och minnesmärken från Näftåget finnas wid Tuna kyrka. En däld med ett djupt källträsk ligger nedanför kyrkan: och wet folket att förtälja, det Jakob Näf och de män, som med honom blefwo ihjelslagna, derstädes blefwo nedkastade. Men Dalahöfdingen sjelf blef sedan upptagen och i kyrkogården begrafwen. Rummet, der grafwen warit, utwisas ock ännu, och har fordom deröfwer legat en sten med följande inskrift:

Digitized by Google

„Jakob Näf, en Skottsker mån,
Af adlig ätt och börde:
I Dalarne war och wistades han
Och höfdinga-wälde förde.

Öknö war hans timeliga hem,
Det undte honom Swea Konung:
Härunder hwilar han sina ben
Och wäntar en himelsk boning.“

24. Sigismunds tillrustning, att hemsöka sitt Fädernerike. Roslags-fejden eller Korståget.

Af Roslagsfejden är bland folket nummera knappast något annat minne qwar, än deß binamn, „Korståget“. Wi wilja här korteligen förtälja om de tilldragelser, som denna ofred på Uppland och Roslagen föranledde.

Sedan Karl med flottan wäl seglat ifrån Finland, töfwade icke länge att Arwid Stålarm kom ned ifrån Tawastlogarne. Lätteligen fick han Åbo slott in, emedan de herrar, som der, till höfdingar satte blifwit, hemligen woro Konung Sigismund tillgifna, och i förlitande på hans snara ankomst, att öfwer sitt arfrike taga styrelsen, tillsade de honom sin tjenst och wohet. Konungen hade nu sändt Herr Arwid Stålarm sin befallning, att sammandraga så mycket krigsfolk han kunde, af Ester och Finnar, samt med dem segla in i Stockholmsskären i början af sommaren, härja och bränna, medan han sjelf med en polsk krigshär, samma tid wille hemsöka Swerge. Genom Finnarnes ofred i Uppland och Roslagen skulle skräck sättas i Swearna och Nordfolken, som mest höllo sig till Hertigen.

Wid högsommaren mönstrade Stålarm in, tretusende Finnar och Ester wid Kimito. Kom med dem in i Stockholmsskären med god förhoppning om framgång, emedan Hertigen sändt riksflottan från hufwudstaden till Konungens möte. Men Karl war icke längre än i Södertelje, när till honom budskap kom om Finnarnes förehafwande; och flottan icke längre hunnen, än att den genast

Digitized by Google

återkallades, att försvara Stockholm. Men till sina vänner i Upsala sände han bref, och budkaflar utsändes till Upplandsbönderna att skynda fienden till mötes, ehvar helst på stränderna han landstiga wille.

Såväl lärare, som studenter wid Upsala lärosäte, woro Hertigen med lif och själ tillgifne. Tre högt ansedda professorer med en hop raska studenter drogo skyndsamligen uppåt Roslagsstränderna, der de med den uppbådade allmogen höllo stämmer, först i Lunda länsmansgård och sedan, med en hop, i Skeptuna och med en i Wallentuna prestgård. Anförare för den glada student- och bondehären woro tre de utmärktaste lärare wid Upsala högskola: Mäster Jakob Eriksson, som i gamla handlingar kallas »Domprost i Börstille« *), för den ena hopen: Mäster Nils af Westerbotten, som sedan blef Ärkebiskop **) i Upsala och der i högchoret har sin minnesvärd, för den andra: och Lars Påvelsson ***), som sedan blef Ärkebiskop, för den tredje hopen, som samlades wid Skeptuna. Flera af ortens prester följde med bondehären och Finnarne blefwo tillbakaslagna, ehwar de försökte landstiga.

Wid gården Östanå intill stora segelleden ligger ett högt berg, kalladt »Grönborg«; der hade Finnarne lagt intill med sina skepp och landstigit; men blefwo så emottagna, att de woro glada komma undan på skeppen och lemnade sina matsäckar qwar. Det är en sägen att dessa matsäckar mest bestått af korf, deraf hela fejden fått namnet af »Korftåget« ****). Lemningar af en stenmur deruppe på Grönborg är ännu ett minnesmärke från denna fejd.

---

*) Sednare häfdateckнare hafwa nämnt ibland anförarne för Korftåget Professor Skinnerus; men han war året förut, eller 1597, död i Stockholm. Se Peringsköld Monum. Uppl. p. 240.

**) Nicolaus Olai Bothniensis. Det war han som war ordförande wid Upsala möte och wid deß lyckliga afslutande utropade: »Nu är »Swerge blifwit en man och alla hafwa wi nu en »Herra och en Gud«. Han lefde blott ett år, såsom Ärkebiskop.

***) Laurentius Paulinus. Han war till den stora huldhet, Hertig Karl honom wisade, ganska förtjent. Blef först Biskop i Strengnäs, der han inrättade det nuwarande wackra lärosätet och hade sitt eget boktryckeri. Han har ock derstädes sin graf och minneswärd.

****) En annan sägen anföres i Bewings historia, att Upplandsbönderna matsäck bestått af korf och fejden deraf fått namn.

Digitized by Google

I hög tid war det för Finnarne att taga flykten åt hafwet; emedan hela swenska flottan hade uppkommit mot stären och efterfatte dem, samt upphann några af deras skepp och gjorde några hundrade fångar, hwilka alla, såsom förrädare, straffades med döden. Konung Sigismunds senfärdighet, att aldrig komma, när han lofwat komma, war orsaken till denna Finnarnes olycka.

Att polska adeln war ett inbilskt och högdraget folk, som högmodades öfwer sina rika slott och många slafwar, är tillförne berättadt. Churuwäl de biltoge Swenska herrarna i begynnelsen blefwo af polackarne wäl lidna, fingo de dock så länge trampa den polska hufwudstadens gator, att de märkte sig förblsedda af många. Det är så denna werldens sed, att »den mannen blir snart ringa aktad, som andras hjelp behöfwer«, och de erforo snart sanningen af den gamla wishetsbokens ord: »Ljuf blifwer led, som länge sitter på andras bänkar«.

I twå år hade Sigismund lofwat att komma sina trosförwandter och betryckta wänner i Swerge till undsättning och upprättelse: och i twå år hade de wäntat förgäfwes. Nu ändteligen hade de hemlängtande swenskarne fått färden utsatt, och kostsamma rustningar dertill föregingo. Mycket krigsfolk sade Konungen sig icke behöfwa medtaga; han hade ju af hela Finland och allt Götalandet, samt af de flyktiga herrarnes widt utbredda slägter, trohet och biskånd nog att förmoda; och wille icke synas komma som fiende, utan såsom wän tillbaka till sitt Fädernerike. Dock tog han med sig en krigshär af femtusen, wäl utrustade män, polskt krigsfolk, och kom efter wanligheten, efter många stormar och farligheter, öfwer hafwet till Kalmar, der han med stor hedersbewisning och glädjebetygelse införd blef, såwäl i staden, som på Kalmare slott. De återkomna herrarnas fruar med sina barn, samt andra deras wänner och anhöriga, hade skyndat ned till Kalmar, dem till möte. Der war en stor återseendets högtid, och alla gjorde sig om Hertigens fall, och nya lyckliga tider den bästa förhoppning.

25. Karl Karlson Gyllenhjelms begynnelse.

Nyköpings slott och Juleta gård i Södermanland, woro Hertig Karls egentliga hem, och Strängnäs Domkyrka, pärlan i hans

Digitized by Google

hertigdöme. Der tillrådde han sin graf, och der wille han lemna sin mesta åminnelse. Karl Karlson, hans äldsta barn, har ock der sin hwilostad, och när en främling frågar efter märkwärdigheterna i det härliga templet, är bland det första, som honom wisas, några jernlänkar, med sina armbojor och fotbojor, med underrättelsen: »det är Karl Gyllenhjelms bojor«. Wi wilja här förtälja den ädle Konungasonens minneswärda öden:

En liten skön ljuslockig gosse lekte fordom på Juleta gård i Södermanland, kring de gamla kloster-ruinerna. Hans anstigte bar många af Wasa-ättens drag; men ljusare och mildrade af strålar från de wänligaste mörkblå ögon. Det war Hertig Karls sido-son, honom född till stor glädje, af den sköna Karin, såsom här förut omförmält är. Hertigen tyckte sig icke behöfwa förneka denna frukt af sin ungdoms första kärlek, utan erkände honom för sin son, och lät honom bära sin faders namn, »Karlson«. Det må dock nämnas till den ädle Furstens ära, att han efter sitt inträde i lagligt ägtenskap, såsom god Christen, förblef en dygdig man, sina heliga förbindelser trogen.

Huruwida den sköna Karin fällt några tysta tårar öfwer sin ringa härkomst, den hon wäl förstod ingalunda kunde medgifwa något hopp om waragtig förening med sin Furste, förmäler icke sagan; men wäl, att hon, sitt öde undergifwen, med Hertigens wilja ingick i anständigt ägtenskap; och att Karl, hennes äldsta son, alltid förblef hennes stolthet och kärlek *).

När den unga Herr Karl wuxit ifrån lekarna och moderswården, sattes han till de bäste lärare, och wistades wid både inländska och utländska läroseten, till snar förkofran, icke allenast i bokwett och lärdom, utan ock i sådana idrotter, som den tiden utgjorde en furstelig ynglings prydnad. Hans ridderliga skick och behagliga umgänge gjorde honom wänsäll, och, inför sjelfwa Konung Johans ögon, hade han funnit stor nåd, så att han wid aderton års ålder gaf honom adeligt namn och sköldemärke: och i sköldemärket fick han jämwäl en wase, till minne af sin höga fädernesslägt.

*) Hon war tre gånger gift, och sista gången med Furstens höfwitsman öfwer Nyköpings slott och län, Peder Sjöblad.

Digitized by Google

Vid denna tiden var i Frankrike en gudfruktig Konung, »Henrik den fjerde» benämnd, som nitälskade lika mycket för den Evangeliska lärans utbredande i sitt Land, som Hertig Karl i Sverge. Deraf hade stor wänskap mellan dessa furstar uppstått, så att de uprättade sins emellan ett stadigt förbund, till bistånd och gemensamt förswar, mot de Katholska magter, som hatade folkens sammetsfrihet, och bref och sändemän gingo ofta dem emellan. Detta war begynnelsen till det »Evangeliska förbundet», hwarom framdeles kommer mycket att handlas.

När tiden war inne, att den unga Karl Karlson skulle ingå i krigstjenst, blef han till denna Konung Henrik i Frankrike försänd, att tjena i deß krigshär, emedan i det landet war den bästa schola för krigsmän, och blef han snart der, såwäl af Konungen, som hans hofmän, mycket afhållen och wäl upptagen. Men då Swenska folkets frihet, såwäl i det andeliga, som werldsliga regementet, af Sigismund och de affälliga herrarna hotades, blef han året före Stångebro-slag hemkallad, att bistå sin höga fader, mot hans, och den Evangeliska lärans fiender.

Förlikningsmän gingo mellan Konungen och Furstem; men af allt, som förehades, kunde Karl förstå, att Sigismund icke mer skulle följa andra råd, än Jesuiternas och de otrogna herrarnas; och att honom icke annat wilkor lemnades, än att fly af landet och gifwa Swenska folkets frihet och Evangeliska lärans ljus till rof åt sina fiender, eller ock att taga till wapen mot egna förwillade landsmän och sin menedige Konung. Han samlade således det uesta krigsfolk han kunde ur hertigdömet, och de som frimilligt walde att honom följa ur Konungadömet, och drog med denna styrka ned öfwer Kolmården till Östergöthland. När Konung Sigismund, wid sin segling från Kalmar till Stegeborg, war af storm drifwen ur rätta farleden, war det Hertigens wakteldar på Kolmården, som wisade dem in på rätta leden.

En del af polska krigsfolket seglade upp till Stockholm, att bemägtiga sig staden och slottet. Segren blef lätt, emedan Stockholms borgare, samt Ärkebiskop, och sjelfwa Erik Skeppare, hade öfwergifwit Hertigens sak, och efter wankelmodiga menniskors sed, gått på dens sida, som de förmodade skulle få öfwerhanden.

Digitized by Google

Den unga Karl Karlſon ſatt ſom höfwitsman på Stockholms ſlott, när polackarne, wid wälkomſtrop, inryckte i ſtaden. Preſterna predikade om Konungens fromhet och gudsfrukten; borgarne priſade hans mildhet: de hade glömt att han förbjudit tillförſel af ſäd, när det arma folket i hans Fädernesland hungrade ihjel. Dåragtigt hade warit, om Karl Gyllenhjelm med ſitt ringa manſkap gjort motſtånd: han gaf ſig ſjelf fången; men hemliga wänner hjelpte honom på flykten, ſedan han ſwärtat ſitt ljuſa hår, ſamt ſkägg och ögonbryn, och klädt ſig i ſjömanskläder. Så kom han lyckligen ned till Hertigdömet och de ſina.

Hela landet war deſſa dagar i rörelſe. Alla wägar woro fyllda af fram- och återtågande krigsfolk, från alla landsändar ſamlade, ſomliga till Konungen på Stegeborg, ſomliga till Hertigens läger, wid Norrköping. Stor oſäkerhet war i hela landet. Strödda hopar af löſt folk drogo omkring landet, tagande den allmänna oredan i akt, att plundra herreſäten och preſtgårdar: Hertigens anhängare, ſåſom det ſades, att ſtraffa de affälliga; Konungens, att hämnas på Hertigens medhållare.

Dalkarlarne hade begärt, ſåſom tillförene omtalade är, att Hertigen wille förſända Karl Karlſon dem till en anförare, ſå wille de med trohet gå mot hans fiender. Han gaf ſig ock med ganſka litet folk på wäg; men för det myckna krigsfolket, ſom uppfyllde wägarne emellan Weſtmanland, Nerike och Dalarna, måſte han med ſin lilla hop täga om nätterna, och på obeſökta ſkogswägar. En nätt, då han hos en preſt i Barkarö preſtgård tagit herberge, kom en öfwerläpare från Kungsfolket, ſom ſamladt war i Weſterås, till honom, och medbragte ett bref från höfwitsmannen för Upplands-ryttarne, ſom der lågo förſamlade, att derifrån, under Furſtens frånwaro, infalla och härja i hertigdömet. Breſwet war till Konungen från höfwitsmannen Chriſter Horn, och inlagdt i ſkaftet på en tälgknif. Karl Karlſon bad drängen, mot god wedergällning, genaſt draga tillbaka till Weſterås och förtälja, att han för myckenheten af Hertigens krigsfolk, ſom uppfyllde alla wägar, och huggit bråtor på ſkogarne, icke kunnat komma fram, och ſom han war i fara att bli uppfångad, hade han kaſtat

knifwen med bref wet i sjön, att det ingenting om deras förehafwande förråda skulle.

Förut hade en Furstn tillgifwen prest, Mäster Lars i Tunbo, på Gyllenhjelms tillskyrkan, rest in till Herr Christer Horn i Westerås, och rådt honom, att icke wåga sig in åt Nerike, emedan Furstens folk besatt de stora skogarna och huggit bråtor, så att wådeligt wore att företaga den färden. Häraf hindrades denna undsättning till Konungen. Men Karl Karlson kom lyckligt fram till Brunbäck, der en del af Dalkarlarne, efter Näsbyget, ännu lågo församlade med sin anförare, Mäster Olof i Leksand.

Med stor fröjd blef Herr Karl der emottagen, och så stor war deras iswer att få se den unga, wackra furstesonen, att då han ingått i stugan med Mäster Olof och de äldsta bland Dalfolket, de som icke kunde slippa in i stugan, kröpo upp på taket, att få se honom genom takfönstret; ty stugan wid Brunbäcks älf war, såsom de flesta bondstugor den tiden, en ryggås-stuga, och hade inga fönster på wäggarna, utan dagen insläpptes genom takfönster. Men takresningen war för swag för det mycknа folket, och sparrarne brakade ned, så att Karl Gyllenhjelm måste ut under bar himmel, att handla med folket om deras älligganden.

Natten kom och med detsamma ett ilbud från Bråwallastriden, att Hertigen hade fått seger, och ingått med Konungen wänskap och förlikning. »Nej!» sade Dalkarlarne, »förlikning med de förrädarna skall aldrig ske; de måste utrotas; förr blir aldrig godt i landet.» De wille aftåga till Furstens. Det lyckades dock Gyllenhjelm, att stilla dem. De skulle nu skrifwa ett lyckönskningsbref till honom, och sedan förbida hwad hans wilja kunde wara. Mäster Olof hade swårt att skrifwa dem i lag. Han hade skrifwit för mycket wördsamt om Sigismund, och oftare nämnt hans namn i brefwet än Hertigens; men Karl Karlson ställde allt i lag, och skildes de derefter alla åt, med glädje och wänskap.

26. Om Wilhelm de Wyks frieri till Klas Flemmings dotter.

Wilhelm de Wyk war en ung sjöman, mycket omtalad såsom den skönaste unga man i Stockholm på sin tid. I hans

Digitized by Google

fäders, myntmästaren de Wyks hus, hölls den förnäma fången Klas Flemmings enka, Fru Ebba Stenbock, bewakad, och hade en ung jungfru-dotter med sig i sin fångenskap. Det war icke underligt, om den unga adeliga jungfrun, utesluten från stora werldens omgängelse, med wälbehag såg den wackra sjömannen dagligen omkring sig, då han bewisade henne uppmärksamhet, samt förskaffade henne små förströelser i den ensamhet, hon under fängelsetiden måste sig underkasta. Snart märkte den stolta Fru Ebba, att en ömsesidig kärlek uppwäxt i de ungas hjertan, och hon wredgades icke deröfwer; emedan hennes hat och hämndbegär till Hertig Karl, war starkare än hennes högmod.

Hertigens fiender, särdeles höfwitsmannen öfwer Konung Sigismunds flotta och krigsfolk i Stockholm, kände wäl Fru Ebbas hårda sinne, och som den unga sjömannen war hurtig och af många wäl ansedd, öfwertalade de henne att lofwa Wilhelm sin dotters hand, om han wille åtaga sig att segla till Åland, och omwända allt sjöfolket på riksflottan, som der låg, till Konungens tjenst och lydnad. Löften och ljusa förhoppningar om brud och framtidslycka förblindade den oerfarne fästmannen, och han begaf sig på sitt wäl utrustade, wackra skepp till sjös, och kom med god bör till Åland, medförande i sina kläder wäl fördolda bref till några å flottan förmodade Konungens wänner.

Stolpe het en trofast man, åt den Hertigen rikets flotta anförtrodt, att jaga Ester och Finnar bort och sedan gå mot polackarne, Swerges fiender, som nu inkommit i Österssjön. Han låg ännu qwar, när Wilhelm kom till Flisöberg, och började sina hemliga underhandlingar med manskapet på flottan, att förråda den i Konungens händer. Det töfwade icke länge att Stolpe fick säker kunskap om sammanhanget med hans beskickning; men han wille hafwa bewis i sina händer, innan han något wot honom wille företaga. Ställde sig derföre helt wänligt mot den unga sjömannen, och bjöd honom till gäst, ombord på sitt fartyg. Der uppstod ett stort dryckesgille, och när det började något lida, att herrarna blefwo muntra, uppfann Herr Stolpe ett skämt, att för hwar skål herrarna drucko, skulle de aflägga ett plagg af sina kläder. Dryckesglädjen blef högljudd: der tömdes remmare på rem-

Digitized by Google

mare, och klädet afkastades under stoj och skratt, först rock och wästar, samt slutligen underkläder. Men allt som kläderna afkastades, hade Stolpe befallt att de utlades i ett annat rum, der Wilhelm de Wyks gömmor noga ransakades, och kommo sålunda de hemliga breswen i Stolpes händer. Följande dagen blef den unga mannen dömd till döden, såsom rikssförrädare, och genast der på Åland ihjelskjuten. Hertig Karl ogillade denna förhastade dom och hade gerna sett „att den skönaste bland männer på sin tid, längre hade lefwat".

Den trolofwade jungfrun, Klas Flemmings dotter, såg ofta längtande ut åt sjön, om den wäntade bredgummen skulle synas; men han hade offrat sig för sin kärlek skull, och kom aldrig mera åter.

28. Om striden wid Stegeborg.

På Östgötha-stranden, wid en Österssjö-wik, låg fordomtima en obemärkt bondegård, som kallades „Stegö". För ortens behaglighets skull kom gården i den rika och mägtiga slägtens händer, som kallade sig „Bonde", och blef der snart bygdt ett härligt herresäte. Men slutligen funno Sweriges Konungar nödigt, att till försvar mot infallande fiender från Österssjön, i Östgöthaskären, derstädes uppbygga det starka och mägtiga fästet „Stegeborg", och blefwo sedan Stegeborgs slott och Stegeborgs län ofta till Kungliga personer, med länsrätt, anslagna till wistelseort.

Här satt Prinsessan Anna med stor oro några stormiga dagar och nätter, wäntande sin bröder, Konung Sigismund, som nu, på sin olyckliga färd, wräktes af och an af stormen kring olycksklippan Blåa Jungfrun, mellan Öland och Kalmar, swäfwande i stundelig lifsfara, och styrmannen å hans skepp hade i mist och dimma förlorat led och landkänning; då slutligen de swenske herrar upptäckte Karls wakteldar på Kolmården, så att Konungen lyckligen, fastän allenast med tre skepp, kom in till Stegeborg. En liten del af hans polska krigshär, hade wäl tagit landwägen till mötesplatsen; men den mesta styrkan war på flottan och wräktes ännu omkring på hafwet.

Digitized by Google

Hertig Karl såg wäl, att denna olyckliga fästeſa lemnat Konungen temligen wärnlös i hans händer; men han wille icke begagna detta misstråd till ett anfall mot honom; emedan han ännu hoppades på en förlikning. Han låg fredligt stilla i sitt läger. När Konungen hade det mesta af sin krigsmagt samlad hos sig, sände Karl till honom sina förlikningswilkor, stadigt oförändrade, såsom allt ifrån begynnelsen: att Konungen skulle efterlefwa sin Konungaed: widmagthålla den Evangeliska läran i Swerge, samt hwar och en wid sina fri- och rättigheter efter Swensk lag. Men Sigismund tyckte sig nu stark nog mot sin fiende, fängslade sändemännen, och lemnade Karl föraktteligen, utan swar.

Med förhoppning, att i spetsen för sitt krigsfolk, bringa Konungen till bättre förstånd om sitt eget och Fäderneslandets wäl, tyckte han fram mot borgen; men hade i sin ifwer icke tagit den från Kalmar, genom skogarne, nu framkomna fiendens rörelser iakt, till dess den war öfwer honom i hans rygg, och kanonerna från slottet började ett ömkeligt nederlag bland hans folk. Några hundrade hade redan jämmerligen stupat, rop och klagan bland det förwirrade folket hördes upp till borgen, och en polsk fältöfwerste kom med en swensk soldats hufwud på sin lans, wisande den för Konungen; emedan den förste, som stupat i slaget, war af Hertigens folk, och detta troddes den tiden wara ett säkert järtecken, till lycka och seger.

Men Sigismunds tid war nu kommen, att wisa något ädelmod. Det war ju hans eget folk, de swenske, det gällde, sade han, och befallte upphöra med mördandet. Höfwitsmannen med manshufwudet på lansudden bad, för allt hwad heligt war, Konungen nu begagna segren, medan Karl war i hans händer. Men Konungen sade dertill nej: »Du må icke tro», sade han, »att du slagit alla swenskar, i det der hufwudet». Och Karl tillstaddes, att i frid afståga med de öfwerblefna af sitt folk.

Någon wiß sägen om denna dagens händelser — det war den åttonde dagen i September — finnes icke bland folket, allenast att slag der stått med främmande krigsmagt, förtäljes för wandraren, som besöker de nu qwarwarande skröpliga lemningarne af det gamla, härliga slottets murar. I Konung Fredriks tid, då ränker och

Digitized by Google

egennytta satt sig bredewid Konungen wid styret, beslöts wid en riksdag, att Stegeborg skulle nedrifwas och icke lemnas sten på sten. Borgen blef med stor kostnad och till ringa båtnad förstörd och gården såld till skattehemman, såsom tillförene warit hade.

20. Huruledes Karl handlar med Konungen om förlikning och sluteligen Bråwalla slag den 25 September.

»Wid stenen på Gumpekulla backe,
»Der gömde Ola sin tjyfwenacke« —

äro ord, utan twifwel af en wisa om Stångebroslag, och det enda minne, som lefwer qwar i bygden kring den märkwärdiga stridsplatsen, der Swenska Folkets öden för århundraden bestämde blefwo. Men det war för Konungens anhängare, wisan war diktad om bonden »Ola i Wånga«, som skylde sig bakom en sten på Gumpekulla backe, och kunde se öfwer tjocka dimman, som dolde polackarnes framryckande, och gaf Hertigen besked om deras rörelser. Det war Kungsfolket, som först anföll: Hertigen sammankallade sina krigshöfdingar, och tog Gud till wittne, att han nödgades taga till wapen, till Fäderneslandets och sitt eget förswar.

Wi wilja ej omskrifwa, hwad af alla häfdatecknare så utförligen berättadt är, om detta slag; emedan derom icke någon folksägen mera är att finna; allt nog, Konungshären blef slagen och Hertigen wann en fullkomlig seger. Det sades, att Konungen genom sin senfärdighet att något besluta, orsakade stridens olyckliga utgång; men wi tro, att det war den gudomliga Försynen, som jemwäl denna gång wille frälsa det Swenska Folket, från en fiende, som hotade, med både werldslig och andelig träldom; ty med Karl skulle Fäderneslandets sjelfständighet och Evangeliska läran, stå eller falla.

De sjutton dagarna, som framskredo mellan den åttonde och tjugufemte dagen i September, war hela Swerge i orolig wäntan. Segren, som Konungen wunnit wid Stegeborg, utbasunades i landet, och tacksägelse påbjöds i alla kyrkor. Då uppenbarade sig hwilka de woro, som nit hade om himmelens sak och det Evangeliska ljusets seger, eller om sin egen räddning. Ärkebiskopen och

Digitized by Google

herfoherden Skepperus, samt många präster med dem, hötte då om herrar, och prisade Gud för den jesuitiska Konungens seger. Och med sorg såg Karl, huru litet stöd samningens trogne vänner hade att vänta, i denna werlden.

Under de sjutton dagarne hade winden ändrats med Hertig Karls lycka, så att den trogne Stolpen kunde komma ned i Österssalt, sin herre till ny styrka och förtröstan. Stegeborg hade blifwit intaget och Konungens alla skepp tagna, som der i hamnen lågo: derwid swenskarnes hat till polackarne gaf sig alltför mycket luft, så att alla de, som derå ombord woro, grufligen dödades; emedan de misstänktes alla, att wara förklädda Jesuiter.

Konungen blef, efter det för honom så olyckliga slaget, benägen till förlikning och önskade stillestånd, samt begärde ett samtal med Hertigen. Budet kom Hertigen knäböjande i bön och tacksägelse, till den Magt i himmelen, som folkens öden styrer. All strid war slut, och på samma stund red Konungen ur staden och Karl ur sitt läger, till mötesplatsen, nere wid Stångån. När de möttes, steg Hertigen wördsamt af hästen, ödmjukt helsande Konungen; men uppsteg åter till häst på hans befallning. De redo ett stycke afsides och samtalade länge; och ingen wet hwad de då talade; men Hertigen följde sedan, med fullt förtroende, Konungen in i staden och blef till middagen hans gäst. Då sågs icke annat, än frid och wänskap mellan dem alla. Derefter red Hertigen ut till sitt läger igen.

När Fursten red från detta möte, stod en polsk munk i hans wäg, som sålunda tilltalade honom: »I dag hafwer Eders »Nåde haft twenne Konungariken i sin hand; men »owisst är nu, om Eders Nåde kan bekomma ettdera. »Således kan Eders Nåde winna segren; men wet icke »bruka honom«.

Förlikning blef sedan sålunda slutad, enligt Karls råd, att Konungen skulle begifwa sig till Stockholm, der rikets ständer församlas skulle, och emottaga Konungens försäkran, om uppfyllande af sina tillförne gifna löften, att styra riket efter Swerges lag, arfföreningen och Upsala mötes beslut: sjelf blifwa wid regementet här hemma, eller öfwerlåta riksstyrelsen i sin frånwaro åt

Digitized by Google

Fursten, såsom tillförestånvare. Men ett wilkor yppades nu, swårast af alla: Karl fordrade, att de affälliga herrarna, som allt detta onda förorsakat, skulle till honom genast utlemnas, att af owäldiga domare om dem skulle ransakas och dömmas. Herrarna förskräcktes och Konungen befallte i sin stora ängslan, att slaget skulle förnyas; men folket nekade lydnad. Herrarna måste utlemnas, och tog Hertigen derefter afsked och kom lyckligen tillbaka till Örebro, der han af sin gemål och sina barn hjertligen helsades wälkommen.

29. Konungen swiker sina löften och tager kosan till Pohlen.

Innan Konung Sigismund bröt alla sina, wid förlikningen gifna löften och förpligtelser, kallade han sina Jesuiter inför sig och frågade, om han med samwetsfrid kunde göra det. De swarade »ja», och gåfwo honom aflat och syndens förlåtelse. Derefter se wi honom åter ute i stormen på hafwet, der han alltid war af olyckor förföljd. Men i stället att taga kosan till Stockholm, styrde han ned mot Kalmarefund, der stormen kastade det skepp, honom förde, på ett grund, och det war med plats han frälsades i en liten båt, från det sönderbristande skeppet, »Hwita Örnen» benämndt. Detta blef sedan namnkunnigt bland Swenska folket, såsom ett järtecken, att Konungens magt i Swerge war bruten, och han skulle aldrig återkomma der mera. Wid denna tilldragelse må icke glömmas ett bättre drag af Sigismunds hjerta, som witnade om ett ädelt Wasablod. När de olycklige skeppsbrutne i sin lifsnöd fattade i båtens bräddar, deri Konungen satt, och hans hejdukar wille med sina kolfwar stöta dem ner i sjön igen, af fruktan, att den swaga båten kunde sjunka, sade han till dem: »Låt folket wara; de äro lika rädda om sitt lif de, som jag om mitt».

Ifrån Kalmar skref Konungen till Karl, och ursakade sig att han brutit sitt ord, att resa till Stockholm. Och sedan han satt Johan Sparre, den lärde och magtlystne Eriks broder, till höfwitsman öfwer Kalmare slott, med befallning, att icke gifwa det upp, utan till det yttersta sig förswara, emedan han snart skulle med större krigsmagt komma tillbaka, så gick han åter till segels

och på sin hemfärd. Men det var, som hade sjelfwa Österssöns wägor welat säga till honom: »kom aldrig tillbaka i wärt område mera», — ty en storm skingrade hans flotta, och hans skepp kastade honom på en fiendtlig kust, så att han, förklädd till matros, måste frakta sig så godt han kunde, hem till sitt land igen.

30. Straffets och hämndens begynnelse. Riksdag i Jönköping och Stockholm 1599.

I de öfra wåningar af de storas slott, hördes jubel af gästabud, lekar och dryckesgillen i de glada salarna; men derunder, i de djupa fängelsehwalfwen, suckar och skrammel af tunga bojor, från de elända, som der försmägtade. Så utwisar ännu slottsfogden på det gamla Gripsholm, bland de fordna fängelsehwalfwen, det rum, der Ärkebiskop Abraham i nio år satt fången, till deß han dog, uppäten af ohyra, och fick en oansenlig grift i Kernbo kyrkogård.

På en riksdag i början af detta år, satt Hertig Karl i sitt församlade råd och lät en domstol, mest af de andeliga fäder, ransaka och dömma öfwer Ärkebiskop Abraham och de präster, som Sigismunds affigter främjat hade, mot sin ed att faste bliſwa wid Upsala-mötets beslut. Ärkebiskopen blef till många brott förwunnen och dömd från ära, gods och frihet, samt dog, såsom förbemäldt är, i sitt fängelse. Men de öfriga presterna blefwo wäl från embete dömda; men Hertigen wille icke komma ihåg deras trolöshet och smädelser mot sin egen person, utan gaf dem merendels embetet tillbaka. Sålunda fick Mäster Hans i Kempare, efter någon tids förlopp, ett annat gäll i Dalarna, och Erik Skepperus blef i Enköping kyrkoherde.

Denna riksdag war jämwäl ett minneswärdt kyrkomöte, emedan der, om enhet i messa och Gudstjenst, mycket handlades, widskepelser och miſsbruk blefwo ur wägen röjda, samt en lag stadgad mot prästernas girighet. Men hwad wigtigast war, riksens ständer afsände bref till Konung Sigismund, att ofördröjligen komma tillbaka och om regeringen i sin frånwaro förordna, sjelf öfwergifwa Katholska läran, eller sända sin son, Uladislaus, till Swerge, att uppfostras i Evangeliska läran, så wille de taga honom till sin

Konung. På detta bref skulle han inom sex månader gifwa dem wißt besked, och gjorde han icke detta, så wille de se sig om efter annan Konung.

Härefter drog Hertigen med härsmagt ned till Kalmar, att taga denna fasta ort ur Konungsfolkets händer. Efter hårdt motstånd måste fästet intagas med storm och stor mansspillan. Det förtröt Fursten, och kostade höfwitsmannen, Johan Sparre, lifwet. Hans hufwud uppspikades öfwer stadens port; men Småländska bönderna, och twifwelsutan mest de, som tillhörde Sparrens gård Bergqwara, stulo en natt bort Herr Johan Sparres hufwud och förde det till hans Enka. Hon war en af Peder Brahes döttrar och war, såsom hela denna ätt, älskad af folket. Efter sin herres olyckliga fall, flydde hon ur landet och Bergqwara skänktes till Karl Karlson Gyllenhjelm. När Gustaf Adolph blef Konung, återkallade han Johan Sparres Enka och barn, och gaf dem gården Bergqwara åter. Sin olyckliga herres hufwudskål förde hon städse med sig, och förwarades den sedan på Wisingsborg; men finnes nu på Braheska slottet Skokloster.

Sex månader framgingo; men Annandags-Konungen kunde icke komma sig åstad med något beslut. Då samlades ett riksmöte i Stockholm, och Swenska Folket undsade Sigismund trohet och lydnad, samt utkorade Hertig Karl till riksföreståndare. I sista stunden wille Karl hålla wägen till thronen, sin broderson eller hans son öppen; men med det enda wilkor, hans sjemwete medgifwa kunde, att de skulle antaga och främja den Evangeliska läran efter arfföreningen och Upsala mötes beslut. Många tyckte att Fursten warit Swerges Konung, redan långt före denna tiden, emedan ingen annan än han, allt ifrån Konung Johans död, rätt och ordning uppehållit i Konungadömet.

21. Riksföreståndarens andra krigståg att taga Finland ur Konungsfolkets händer.

Finska folkets enwishet är blefwen till ett ordspråk, och lätt är icke föra dem ifrån, hwad de engång såsom rätt fattat i sitt hufwud. De höllo ock längst ut med landets förswar Konung Sigismund tillhanda. Men riksföreståndaren kom tillbaka, såsom han

Digitized by Google

hade lofwat sista gången han landet besökte, att de brottslige, som från Swerge, sitt moderland, och den Evangeliska läran, affällige blifwit, dömma och straffa.

Snart blefwo fästningarna eröfrade och höfdingarna Furstens fångar. Bland dem framfördes en gammal gråhårsman, wid hwars åsyn bittra minnen wäcktes i Hertigens hjerta. Det war Olof Stenbock, densamme, som så lägsinnadt mißhandlade den olyckliga Konung Erik i hans fängelse, och sedan han losat på honom ett skott, lät honom sårad ligga i sitt blod. Det war dock wäl hans sednare lefnads mißhandel mot sitt Fädernesland, som ådrog honom dödsdomen, då han, bunden wid ett träd, blef ihjelskjuten, och den döda kroppen nedkastad i ett träsk. Detta lärer hafwa skett icke långt från Juckfala, den olycklige Konung Eriks efterlemnade gemåls fristad, emedan det berättas att hon, den fromma Drottning Catharina, förgätande den sorg Olof Stenbock fordom förorsakat hennes, förut af olyckan sönderslitna hjerta, lätit upptaga den döda kroppen ur träsket, och i wigd jord Christeligen begrafwa.

Länge lefde ock bland folket en sägen om den unga Johan Flemmings wackra och frimodiga död wid Åbo, der han blef fången bland den öfriga besättningen och till döden dömd, såsom förrädare mot Swerge, sitt Fädernesland, och dertill en förrädares, Klas Flemmings son. Hans moder, Fru Ebba Stenbock, hade ock, såsom förbemäldt är, wisat Hertigen oförsonligt hat, städse mot honom stämplande med hans fiender. „Af orma-ägg“, säger ordspråket, „bli orma-ungar“. Johan Flemming war kammarherre hos Konung Sigismund, och hade till sin olycka företagit ett besök till sin fädernegård i Finland, wid den tid oroligheterna utbrusto och sålunda, inwecklad i finska höfdingarnes sak, fått dela deras öde. Hertigen wißte wäl, att Klas Flemmings och Ebba Stenbocks son, skulle bära hat mot honom, såsom både fäderne- och möderne-arf, derföre afslog han de förböner, många af hans män, särdeles Herr Mauritz Sture, för honom fällde. I wåra Folkböcker läses en rörande berättelse af Herr Johan Flemmings trogne tjenare författad, om hans sista stunder, samt ett bref, det han ur fängelset tillskrifwit sin moder, med det sista farwäl.

Digitized by Google

Med undergifwenhet emottog han dödsbudet, beredde sig Christeligen, och beställde om sitt hus, innan han utfördes. På sjelfwa afrättsplatsen gaf han skarprättaren några guldmynt, att han icke skulle taga hans kläder, som eljest brukligt war, efter hans död, utan lemna dem hans tjenare. Han framträdde för den församlade folkmängden. Hans ungdom — han war blott tjuguett år — och hans behagliga utseende wäckte allas deltagande. Han sjöng en psalm — han talade till folket: och i hans tal war mildhet — intet trotts, ingen hämndlust fanns deruti; han ställde sin oskuld till den Magt, som rättwist dömmer. Så gick han frimodigt döden till mötes — och när det sköna, unga hufwudet föll, strömmade tårar ur allas ögon, som sågo deruppå. Hade Hertigen sjelf warit närwarande, hade han wißt återkallat sin förhastade dom. Härmed war Klas Flemmings ätt utslocknad.

En hel bok skulle kunna skrifwas om alla de män, som föllo för rättwisans swärd i Finland dessa dagar, och många säga, att det war allt oskyldigt blod, som flöt; emedan de alla trodde sig hafwa fyllt sin pligt, då de hållit Konungen sin ed och huldhet; men besinna icke, att de för sin drottkärlek skull nppoffrade sin tro mot Gud och hans heliga sannings ljus; då de, för jordist winning, gingo bort att böja knä för Baal.

22. Linköpings blodbad år 1600 *).

Det säges att många nidwisor om Karls blodtörst och tyranni bland folket diktade blifwit; men inga sådana hafwa framkommit till wår tid. Detta synes oß wara ett godt wittnesbörd för hans folk-kärlek; ty om de instämt med menige allmogens tänkesätt, och haft sanning till grund, skulle de hafwa hunnit wår tid, likawäl som wisorna om Karl Knutsson och andra från än längre tillbaka. Men en nidskrift, kallad „Karls slagtare-bänk“, deri Hertigens alla gerningar till det wärsta uttydas och han för orättwisa och wåld oskäligen anklagas, finnes kring-

*) Om denna riksdags förhandlingar, och derpå följande blodiga uppträden, finnes den fullständigaste beskrifningen i Doktor Fryxells berättelser, 4:de Delen, Sigismunds historia.

Digitized by Google

spridd af adelsimickrare, som funnits i alla tider, och finnes mångastädes; men har icke bland Swenska Folkets böcker fått burskap. Om Karl hade förlåtit herrarna, så hade Swenska Folket aldrig förlåtit dem: Dalkarlarna sade, när dem berättades, att Hertigen ingått med Sigismund förlikning: „Nej! det skall aldrig ske; det blir aldrig fred i landet, så länge Erik Sparre och hans stallbröder få lefwa". Och redan i Diftingen, tre år före blodbadet i Linköping, ropade bönderna: „Utskrapa dem: hugg halsen af dem".

Fiender saknades icke, som yppade deras hemliga förehafwanden, och deras skriftwexling kom snart i Hertigens händer. Sins emellan hade de ock öfwerenskommit om ett särskildt skriftspråk, med annan betydelse och andra tecken för hwar bokstaf, än de allmänneligen kända, så att ingen kunde läsa deras bref, som icke egde nyckeln till denna hemlighet. När Hertigen dagligen upptäckte nya bewis på deras förrädiska stämplingar mot honom, då de likwäl, med eder och knäfall hade sig förbundit, att enige med honom, med lif och blod förswara, „en för alla och alla för en", hwad Upsala möte beslutat hade, förbittrades han ock dagligen mer och mer i sitt sinne mot dem, såsom falska och twetydiga menniskor. Wi wilja här anföra några ställen ur deras bref, som ådagalägga hwad sinne, de mot Hertigen och Fädernesland, i skölden buro.

Så skrifwer Erik Sparre till Hogenschild Bjelke*): „Hwad Rikens saker och lägenhet tillkommer, wet Gud är ömkeligit; det är nu en kropp, som är sjuk till alla lemmar, så att om man will hjelpa en, så sitter sjukdomen i den andra. Och är till befrukta, att det näppeligen kommer till sin hälsa och magt igen, och ju till wisso intet i wår tid, utan Guds synnerliga nådetecken, som wärdigas oß sända hjelp och bot, och skilja oß en gång wäl wid det odrägliga ok och börda, under hwilken wi dock omsider mäste förqwäfwas."

Gustaf Baner till Hogenschild Bjelke**): „Sedan jag i aftons hade ändat detta brefwet, kom ut mitt bud från Lin-

*) Brefwet är af den 15 Sept. 1596.
**) Brefwet är af den 22 Febr. 1597.

Digitized by Google

löping med bref från min broder, Herr Thure, hwilken förmäler min broder Herr Claes nu wara på Ulfåfa = = = = = = = Dock är jag glad att han är säker i bygden. M. k. bror, tala med honom om ett A. B. C. och tag der en kopia af; det kan under tiden wara nyttigt, efter som nu tillstår = = = om någon widare resa (som dock icke bör ske, utan högsta trängande nöd) will brodren ock tala wid wälbemälte wår käre broder; men om så skulle ske, det Gud dock wärdigas afwända, så är nöden kolswart, men likwäl måste man förr wara om samma nöd fullwiß, så wet Gud att jag drager bort med största ångest och låter brodren efter, men jag tror wißt det skall icke behöfwas."

Hogenschild till Claes Bjelke*): På Rådsherrarnas förfrågan, huru de borde swara på Karls skrifwelse, om Arboga möte, skrifwer han — "dock ställande swaret på det bästa sätt, som jag intet twiflar J Eder beslutandes warden, så att det kan wara någorlunda förswarligt för Konungen, och likwäl icke reta dem, som nu akta ingen rättmätig swar och ursägt. Ty efter jag förnimmer, att Hans Furstliga Nåde intet hafwer behagat eller will låta sig nöja med de tre swar, som jag om Arboga-mötet gifwit hafwer, så kan deraf märkas hwad man till utflyckt hafwa kan, likwäl ligger det magt uppå, att hafwa orden och swaren, så att de i framtiden kunna wara förswarliga för oß, som de andra hafwa satt ett sådant odrägligt mål före, ehuru de det ock framdeles försware kunna."

Thure Bjelke till Hogenschild**): "Jag menar man nu fått oß en, som snart förtager både det ena och det andra. Gud den allsmägtige förbarme sig öfwer sådane wilkor. Hwad ärendet belangar, som Mauritz Jöransson nu hafwer med sara, så är det summan, förutan andra tillmälen, oß af Rådet wites, så gifs oß samt alla andra Ständen här i landsändan, som ock dem i Småland, tre weckors tid för att förklara oß på Arboga beslut; och, hwar wi icke inom föresagde dag det göra, så äro wi alla biltoge gjorde, så att ingen will oß hysa eller herbergera, utan till

*) Breswet af den 12 Maj 1597.
**) Breswet af den 13 Maj 1597.

Digitized by Google

det högsta försälja. Om wär lag sådant medgifwer, må lagfarne döma om.»

Sten Baner till sin hustru, Fru Ingeborg Tott*): »Sedan jag mitt bref beslutat och alldeles förseglat, fick jog weta att Hertig Karl hade låtit utgå det mandat, att Adelen skulle gifwa tionde af deras afwels- och sätesgårdar, likasom Bonden, deraf Konungen skulle taga twädelarne och Presten tredingen, så efter det är ett trälldomspåfund och aldrig warit brukeligt i wårt Fädernesland — — — — derföre beder jag och kärligen råder och förmanar troligen, att min k. hustru det intet will utgifwa låta, sanseendes hwem derpå fordrar, och på hwad sätt det begäras kan; ty sjelfwilljandes wele wi icke gifwa oß under hans trälldomsok; det pröswas om hwad länge hafwer legat i hugen, om hans wälde blefwe större kan man wäl häraf märka, hwad dygd der är inne. Gud skilje oß wäl wid honom.»

Hertig Karl wille fullborda sin stora Faders påbegynta werk, att stadfästa i landet en saligheteslära, på Guds ord och Christi Evangelium allena grundad, göra sitt Fädernesland äradt och oförtryckt af främmande herrskap, och rik och fattig, herre och bonde lika tryggade af lag och rätt, till lif och egendom. Det war i detta sträfwande herrarna städse med swek och ränker warit honom till hinders. Han kunde aldrig glömma den som han med låga och ondskefulla gerningar engång ertappat. Huru de herrar, han nu ändteligen fått i sitt wäld, för sin herrslystnads skull, insnärjt och plågat hans olyckliga bröder: Huru de med tystnad och bifall låtit Sigismund uppfostras i falsk lära, och emottaga en krona, som med Swerges aldrig lyckligen förenas kunde; och sluteligen, huru de wid Konungamötet i Revel, med falska bref och uppenbart uppror, mot den swaga Konung Johan, ryckt hans son, den enda glädje han hade på jorden, ur hans armar, då de likwäl, om de fått följas hem, kunde hafwa blifwit lyckliga i sitt lugna Fädernesland. Allt detta kom Karl före, hwar gång de höga fångarna kommo inför hans ansigte. Då swällde honom det hetsiga blodet i hans ådror: han tilltalade dem efter sin wana, med föga milda

*) Breswet af den 15 November 1597.

Digitized by Google

ord och kallade dem »ärelösa skälmar, menedare och Fäderneslandets förrädare«. — »Huru skulle wäl«, sade han, »hafwa blifwit med Evangeliska läran, och Swenska Folkets frihet, om Sigismund hade segrat, och deras rådslag önskad framgång wunnit«.

Dock wille han sjelf icke dömma dem; utan tillsatte en domstol af ojäfwiga, lagkunniga män, adel, prester, borgare och bönder, öfwer etthundrade. Tillsade dessa domare, att efter sitt samwete och Swerges lag allena, dom fälla; utan att frukta för hans onåd, om den icke skulle till hans behag utfalla, emedan han dem från allt beroende af honom i detta mål fullkomligen frikallade. Wid de brottsligas förhör och ransakning gick Hertigen orolig ut och in genom rummet. Genast wid förhörets början föllo några af de anklagade till Hertigens knän, erkännande sig brottsliga, begärde nåd och förskoning, det han ock utan swårighet dem bewiljade. Men de andra, som togo Gud och menniskor till wittne om sin oskuld: sägande, de hade allt gjort af trohet mot Konungen och Fäderneslandet, blefwo efter förekommande skäl och bewis till döden dömda. Endast Hogenschild Bjelke kunde icke om något, det döden wärdt war, blifwa förwunnen.

Största jämmer war på de lifdömdas hustrur och barn, som med dem uti en stor sal fingo tillbringa sista natten, och följande dagen, då deras herrar utfördes, måste af krigsknektarne slitas ur deras armar. Med stort medlidande omtalade sedan folket, huru de ädla fruarna hela tiden, deras män suttit på Gripsholms slott, om nätterna smugit sig omkring murarna, och i snön och winterkölden stått utanför deras fängelsegaller. Häraf blef Hertigen af många högeligen klandrad, såsom en hård och tyrannisk herre. Men han wißte wäl, att hwarken han eller hans son skulle få frid, eller Swenska Folket från sitt slafweri blifwa befriadt, förrän det onda blodet hade flutit.

Den tjugonde i Mars månad, war den märkwärdiga dagen, då Linköpings blodbad stod, der de förnämligaste män af såwäl Swerges, som Finlands adel, måste lemna sina hufwud under bödelsswärdet. Erik Sparre, och utan twifwel de flesta af dem, hade kunnat få nåd, om de erkänt sig brottsliga; men när Hertigen en gång lät kalla honom inför sig, och gaf honom hopp om

Digitized by Google

benädning, men han fortfor att betyga sin oskuld, då wände sig Fursten bort ifrån den obotfärdige, och for från staden, medan dödsdomen gick i sin fullbordan.

Mest blef ibland folket den muntre finnen, Arvid Stålarm, omtalad, för den frimodighet han wisade, när han utfördes på afrättsplatsen. Med gladt utseende helsade han fruntimren, som i fönstren åskådade hans utwandring. Men när han fick höra, att Hertigen befallt hans benädning, och att han fick återwända hem igen, sade han skämtande: „Mig undrar hwad de saliga herrarna nu skola säga, när de komma i himmelen och icke finna mig der.“ —

Han tjenade sedan med stor tapperhet i Lifländska kriget; men kunde icke glömma sin gamla kärlek till Sigismund, och slutade, för den rohetens skull, sitt lif i fängelset på Gripsholm, samt fick i Kernbo kyrkogård sin hwilostad, der ock en trädtafla till hans åminnelse länge wisades; men som nu i Mariefreds stadskyrka förwaras.

De döda kropparne blefwo, efter Furstens befallning, att de i en, eller högst två låga, oansenliga grafwar, nedläggas skulle, i Linköpings Domkyrka förwarade; men sedan Gustaf Adolph kommit till riksstyret, fingo de afrättade herrarnas fruar och anförwandter tillåtelse, att hemta dem till sina fäders, eller sina egna grafställen. Då fördes Herr Erik Sparres kropp och hufwud till Sundbygrafwen i Öja kyrka i Södermanland, der efter honom ännu är att skåda, ett prydligt grafminne. Men ännu skönare wisas Gustaf Baners grafchor i Upsala Domkyrka, der han och hans Fru Christina Sture, hwila under en marmorhäll med bådas deras bilder, på locket uthuggna och deras fjorton barn föreställas på sidorna, knäböjande till bön *).

Såsom märkeligt förtäljes om mästermannen, som förde swärdet wid dessa blodiga uppträden, och om hans rättareswärd: Hans namn war Hans, och från Pohlen war han sänd af Konung Sigismund, att tjenstgöra wid Furstens och hans medhållares

*) Detta grafminne med inskrifter och bildwerk finnes afteckнadt i Peringsköld Monum. Uppl. fid. 108.

Digitized by Google

förmodade bestraffning; men nu blef detta så af den gudomliga Försynen förwandladt, att mäster Hanses arm, och rättareswärdets egg wändes mot Konungens wänner och medhållare. När Hans afled på ett ryttaretorp i Småland, gaf han swärdet till arf åt ryttaren, som sedan nyttjade det i tyska trettioåra-kriget mot Sigismunds trosförwandter. Hwart det namnkunniga swärdet kommit efter ryttarens död, wet ingen nu att berätta.

22. Hogenschild Bjelkes lefnad, och slutliga afrättning 1605. Sagan om »Talsädden» på Agerups gärde.

Sorgbunden och orolig synes Konung Karl hafwa warit wid denna tid, emedan han såg sig bedriken i sitt hopp, att stadfästa den Evangeliska läran i sitt Fädernesland, då hans rådsherrar och många bland prästerna, mot ed och samwete, för egen magt och winning, stämplade med polackarne, mot den Evangeliska läran, och mot sitt lands sanna wäl och frihet. Dagligen kom han förrädarne närmare på spåren: Hos Hogenschild Bjelkes swärmoder, Fru Märtha Sture, upptäcktes, wid en anställd ransakning, bref och nidskrifter, uti hwilka Karl beskyllades för ett tyranniskt och laglöst regemente och orättmätig inkräktare af Sigismunds thron. Detta wäckte hos honom mycken harm och oro, så att han war sinnad lemna Sigismund Konungadömet, jämwäl med frihet att införa der sin lära och sina Jesuiter, endast Hertigen sjelf fick stadfästa och behålla den rena Evangeliska tron, i sitt Furstendöme: och när han afstyrktes härifrån af sina wänner, finna wi, att han ånyo erbjudit Hertig Johan att intaga sin faders thron; men Johan, ehuru ung han war, förstod bättre wådan för både sig och Fädernesландet, än att låta sig däras af denna snöda höghet.

Ändtligen waknade den medfödda kraften i Karls själ, att han kom åter till medwetande af det kall, för hwilket han sänd war i werlden, nemligen, till trons och frihetens wärn i Norden, och beslutade sig, att sjelf gå till hären, som kämpade i Österlanden mot rikets fiender; men wågade icke wända ryggen till de förrädare, som hemma i Swerige stämplade med polackarna och Sigismunds tillhängare, och som lätteligen kunde under hans frånwaro, bringa både honom sjelf och landet i olycka.

Digitized by Google

Den farligaste bland dessa, war den gamla Hogenschild Bjelke, hwilken, efter Erik Sparres död, war adelns och de missnöjdas ledare, eller, rättare sagdt, misledare. Han ställdes nu af Rikens Ständer inför en domstol, den ransaka skulle om hans brott. Herr Hogenschild war en wacker gråhårsman, och af långwariga giktplågor ofärdig, så att han måste bäras på en bår, både till och ifrån domstolen, der han genom sina egna bref och många ojäfwiga wittnen, öfwertygades om förrädiska stämplingar mot Evangeliska läran och sitt Fädernesland: att hafwa deltagit i fiendernas anslag mot Konungens lif, samt berycktat honom i tal och skrift såsom en laglös tyrann; samt att hafwa fört afwog köld mot sitt Fädernesland, stridande med polackarne i Bråwalla-slaget. Herr Hogenschild dömdes då till döden, och bekände sig för sin skriftefader med uppriktig ånger skyldig till allt det, honom åtalat war, och än mera, sägande: »bättre hafwa warit att han aldrig tagit penna i hand».

Ömkelig tycktes Hogenschild Bjelkes sista färd, då han, gammal, ofärdig och sjuk, bars på en bår till afrättsplatsen, under stoj och smädelser af en grof folkhop, som alltid med jublande fröjd förhäfwer sig öfwer en fallen storhet, utan att besinna huru stor synd det är, att gäckas med den olyckliges plågor och lägga sten på bördan.

På Stortorget föll Herr Hogenschilds hufwud för bödelsswärdet, och uppspikades sedan öfwer Söderport; men kroppen fick sin lägerstad wid dörren till Grämunkeholms kyrka.

Under det han i lyckligare dagar bodde på sin gård Ulfåsa i Östergöthland, hade han der i Ekebyborna kyrka tillredt sig ett präktigt grafchor; men der fick allenast hans Fru, Swante Stures och Märtha Lejonhufwuds dotter, sin hwilostad.

Hade det warit en fattig bonde, som farit sådan färd, så hade werlden aldrig fått spörja någonting mera derom, än att han led sitt wälförtjenta straff; men nu, efter det war en högättad, rik och wäldig Herre, beswågrad med sjelfwa Konungahuset, så upphof sig ett stort rop om Konung Karls blodtörst och grymhet, hwilket ännu i wåra tider upprepas, efter sägen af de okunniga, och af några häfdatecknare, som för winning och lycka giftwit sig till magtens och höghetens loftalare.

Digitized by Google

Huru wäl Hogenschild Bjelke, med brott mot samwete, Konung och Fäderneland, förtjent sin död, kan bäst wisas wid en återgång till den långa kedjan af swek och ränker, som utgjorde hans lefnad: Huru illa såwäl till sin egen, som Fädernelandets skam och skada han sig betedde i det första prof, han såsom ung krigsöfwerste afgaf, då han wid Norrby och Motala, utan att tillåta Swenska krigsfolket bortköra Danskarna, som i dagar och weckor fingo ostraffade plundra och förhärja landet på andra sidan om ån, till deß han en wacker morgon, öfwerraskad af fienden, lemnade både krigskassan och hela lägret i fiendens händer, är tillförene berättadt. — Än olyckligare, både för honom och det arma krigsfolk, som Konung Erik honom förtrott, efter den tidens sed, att gifwa höga embeten åt unga adelsmän, »ändock de dertill föga skicklighet och erfarenhet hade«, afslopp det andra profwet, han som krigsman aflade wid Flishult i Östra-härad i Småland, då han sent en afton gjorde hallt med sina hakeskyttar i en tjock granskog emellan gården och Danska lägret. Der befallte han dem stanna i djupa snön och, utan att bereda dem någon förfriskning af mat eller drick, begaf han sig sjelf, tillika med Herr Sten Baner, fram till herregården, till wälfägnad och god hwila, sedan han förbjudit sitt folk att göra upp eld, för att icke upptäckas af fienden. Tidigt om morgonen upptäckte Danskarna, och öfwerföllo de Swenska hakeskyttarna, som, alldeles utswultna samt öfwergifna af sin fältherre, togo flykten. Då Herr Hogenschild uppwäcktes ur sin djupa sömn af stridsbullret, tog han flykten inåt skogen, allenast bewäpnad med en wärja i handen, tillika med Herr Sten Baner, som bar en bössa; men en dräng från Danska lägret mötte dem, och tog de skrämda Swenska herrarna till fånga; deras införande i Danska lägret skedde med gäckande apespel, skjutande och pipande. Så skymfades äfwen uti dem det Swenska namnet, då de lika högtidligen infördes uti Köpenhamn såsom krigsfångar.

Om Hogenschild Bjelke finnes bland Swenska Folket intet minne qwar, och föga tycktes en sådan man wärd wara, att minnas; men i wåra södra landsändar lefwer en saga, som sluter sig till hans lefnadshändelser; den lyder sålunda:

Digitized by Google

En förnäm fånge från Skånska landet, på den tiden det hörde Danska Konungen till, hade en gång fallit i Swenska Konungens händer, och bewakades mycket wäl, emedan han i kriget stridt mot wårt folk med stor mandom, och spillt många tappra Swenska kämpars lif. Men han war en, i allt sitt wäsende, behaglig man, och wann bland Konungens män många wänner, som talade wäl för honom hos Konungen. De framförde slutteligen hans önskan och begäran, att blifwa lössläppt ur sitt fängelse så länge allenast, att han kunde fira sitt bröllop och derefter hos sin brud få dröja qwar hemma, till deß den säd, han nu skulle så den samma wår, blefwe mogen till skörd. Konungen antog dessa wilkor och gaf sin förnäma fånge lös, sedan han nu på ed och riddarelöfte sig förpligtat, att återwända i sitt fängelse efter den tid, som betingad war. Herr riddaren for till sin gård i Skåne och höll sitt bröllop med glädje och fröjd, samt sådde sin åker; men den säd, som han sådde, war Tallfrö. — När nu hösten kom och Konungen förgäfwes wäntade på sin fånges återkomst efter aftal, sändes honom bud och påminnelse om sitt gifna hedersord, att återkomma, när den skörd han sått war mogen: nu, mente Konungen, war hösten förbi och skörden mogen och bergad. Men riddaren swarade, att det war Tallfrö han sått på alla Ugerups gården, och många höstar torde ännu dröja, innan den sådden blir mogen. Då märkte Konungen, att hans fånge war en slug och förslagen man, som icke mer ämnade återkomma. Den Tallskog, som då såddes, wäxer ännu på alla Ugerups gården.

Så förtäljes sagan bland folket, fastän namnet på fången och hans gård är merendels förgätet; men krönikorna förwara Herr Arilds minne, och förtälja, att Danska Konungen för hans frigifwande gaf Hogenschild Bjelke lös ur sitt fängelse i Köpenhamn. Olika byte tycktes detta wara, såsom härefter, enligt krönikans sanna wittnesbörd, skall förtäljas:

I Skåne äro många goda gårdar och härliga herresäten, och bland dem war, i forntiden, gården Ugarp*) en bland de förnäm-

*) Ugarp, det är »Uges torp» efter gammalt talesätt, och skrifwes nu, sedan Skåne legat under Danskt wälde, och deraf fått i sitt språk en brytning till Danskan, »Ugerup» och förkortadt »Urup».

Digitized by Google

ligaste. Der bodde en rik och mägtig adelsman, som hade en son, benämnd Arild. Denna sonen war honom till glädje och folket i hans bygd till stor hugnad född, och uppfostrades i Herrevads klosterskola, till Gudsfruktan, och lärde hemma af sin fader bygd, mandom och menniskokärlek. Hans första tjenstgöring war, sedan han kommit ut i werlden, att bewaka den olyckliga Konung Christiern, tyrannen kallad, i hans fängelse på Kallundborgs slott; derifrån kom han till Konung Erik den fjortondes kröning i Upsala, der han för sina förnäma slägtingars skull i Swerige *) så wäl som för sitt goda uppförande, blef slagen till riddare af »wår Frälsares orden«.

Tale Tott **) war den fagraste mö i Skåne, på den tiden: hon war af barndomen Herr Arild huld, och blef hans trolofwade. Hennes fader Tage Tott bodde på Näs och war en högsinnad, rik och mägtig man. Men kriget med Swerge kallade riddaren Arild, från sin fagra mö, till wapenleken, och de skildes åt med ömsesidiga löften om trohet, ehwad än hända kunde.

Med stor tapperhet fäktade den unga riddaren mot de Swenska i sjöslaget i Kalmare sund, wid den namnkunniga klippan, som kallas Jungfrun; men Swenska höfwitsmannen Klas Horn war en sjöman, som icke war så lätt att besegra: de Danska skeppen började snart att fly, det ena efter det andra, men tre Danska skepp, som icke wille taga flykten, utan modigt förswarade sig, blefwo af Swenskarna omringade och tagna, och på ett af dem befann sig Herr Arild Ugerup.

Sålunda blef han fyra år efter, sedan han i Upsala blef slagen till riddare, nu såsom krigsfånge till Stockholm förd, och insatt i fängelse ***). Så gick wintern, och när det led mot wåren,

*) Hans moder het Anna Trolle och hennes bröder, Erik och Thure, besuto i Swerge stora rikedomar och höga embeten, och Bengt Oxenstjernas, Lars Sparres, Erl. Bååths, Carl Mornais, Joh. Natt och Dags samt Nils Ryungs hustruar, woro hans systonebarn.

**) Tale eller Tali är troligen detsamma som Thalia, likasom Tullia wanligen uttalas som Tulli eller Tolla.

***) v. Dalins Sw. Hist. III. Del. I. B. sid. 585. Här kallas riddaren Awid, men rätta namnet är Arild: se Biogr. Lexikon, 21 Band, 3 h., sid. 363.

Digitized by Google

började riddaren tänka på sin förjande troloswade mö, och han bönföll hos Konung Erik, att endast så länge blifwa satt på fri fot, som han firade sitt bröllop, och att derefter få hemföra sin unga brud, och bo med henne på sin gård Ugerup, till deß han hunnit inbringa mognad skörd af den säd, han ämnade så på sina gärden, denna wår. Konung Erik wille gerna uppfylla den trogna kärlekens önskningar och släppte sin dyrbara fånge lös, på riddaretro, att efter tid, Herr Arild sjelf utsatt, återwända i sin fångenskap. Medlertid hade den sköna Jungfru Tali förblifwit sin riddare trogen, ehuru hennes stränga fader befallt henne glömma sin fångna riddare, den han mente, sent eller aldrig, skulle återwända; emedan de Swenske icke lätteligen skulle släppa en så dyrbar fånge ur sina händer. Mången friare hade hållit utanför Jungfru Talis jungfrubur; men blifwit tillbakawisad af den stolta wikingabruden. Ändteligen kom wåren, och med wåren kommer alltid hoppet, och det bedrog icke den trogna, wäntande mön. Riddaren Arild kom, och förde henne snart i sin famn till det sköna »Ugarp«. Der beså̊dde han samma wår sina gärden; men det war icke koru, utan tallfrö han sådde*), och på sena höften, när Swenskarna fordrade sin fånge tillbaka, sände han dem bewis att grödan, som han, enligt löfte, utsådt, ännu icke uppkommit, än mindre till skörd blifwit mogen. Hans försigtiga påfund wann Swenska Konungens bifall, och på hans återwändande i fängelset gjordes icke mera något anspråk. Danskarna gåfwo i det stället Hogenschild Bjelke fri, till Swenska folkets föga båtnad.

Helsingborg war den ort, der detta lyckliga par framlefde sina dagar, och riddaren Arild, såsom höfwitsman, spred hugnad och wälsignelse öfwer stad och land. Han war en prydnad och ära för sitt höga stånd, och de lägre ståndens wälgörare. Så ringa och fattig war ingen, att han ej till honom fick tillträde, och blef med gladt ansigte och wänligt deltagande hjerta emottagen. Såsom det höfwes en rik man, war han mot uslingen barmhertig: Ett lugnt herberge för fattiga och sjuka lät han bygga in wid stadsporten, och underhöll det med egen omkostnad, der egnade han dessa

*) Detta skedde år 1565.

Digitized by Google

olyckliga likar, sin trogna omwärdnad. Ett dylikt fattighus hade han sämwäl bygdt wid sin gård Ugerup. Om det uppwärande slägtets uppfostran i skolan, till gudsfruktan och dygd, hade han den huldaste omwärdnad; men mest war han den trälande allmogen ett faderligt stöd: och när de i dessa oroliga krigstider, af Konungarne förtrycktes med gärder och utskylder, öfwer deras förmåga, så betalade han för dem, sägande: „Det war de som trälade för det, herremannen hade godt af“.

Icke underligt, om Arild Urups och Tali Totts namn länge efter deras död lefde i wälsignelse i den bygd, der de lefwat och werkat. Småningom hafwa dock äfwen deras minnen förbleknat; men Urups furuskogar stå än i dag, på den gamla åkerjorden, och sagan bland folket om deras uppkomst skall länge i häfderna förwara den ädle riddarens namn, bland memmiskowännernas antal, åt en tacksam efterwerld.

Hogenschild Bjelke kom hem till sitt Östergöthland och bodde på Ulfåsa, der han med sin girighet så plågade sina bönder, att uppror war nära att utbrista. Hans fogdar liknade sin herre, och Konung Karl, som, med fara för sitt lif, arbetade på de fattiga böndernas frigörelse från deras slafweri, tilltalade Herr Hogenschild engång sålunda: „Mig undrar, min kära Hogenschild, huru du kan lägga dig så hårdt ut för din fogde, som flera reser förut gjort sig skyldig till mandråp, och nu slagit en qwinna ihjäl“. — Sin lärdom och allt sitt goda förstånd anwände han, att uppsöka och samla alla gamla konungabref och handlingar, som kunde bewisa och styrka adelns fri- och rättigheter, att i sina län och gårdar utöfwa all konungslig rätt öfwer böndernas lif och egendom. Wasakonungarna wille herrarna, om de icke kunde utrotas genom inbördes oenighet och brodermod, hafwa förflyttade till Pohlen, och Swerge till ett lydrike, der de sjelfwa kunde blifwa regerande furstar. Allt sådant kunde icke ske, så länge Karl war i lifwet: derföre skulle han genom ränkor och stämplingar, på ett eller annat sätt, störtas från regementet.

Wi hafwa tillförene omtalat huru Herr Hogenschild, med de öfriga förrädarne i Linköpings blodbad fördes ut på det röda täcket att halshuggas; men Konung Karl wille icke, så länge full

Digitized by Google

bewisning ännu saknades, låta dömma någon till döden, och Herr Hogenschild hade städse, förslagtigt som räfwen, sopat igen spåren efter sig. Han blef den gången frikänd och tagen undan bödelssvärdet; men Karl lät honom förstå, huru wäl han kände honom, sägande: »din räf skall inte bita min gås».

Från den tiden rasade Herr Hogenschild af hat och hämndbegär, liknande den fångne tigern, som biter i sina bojor. Hans illistiga sinne kom honom att glömma sin fordna försigtighet, emedan han wäl förmodade, det adelns och prästernas missnöje, att se sitt wälde öfwer folket brutet, skulle wara nog mägtigt att, med bolackarnes hjelp, störta Karl från styret. Han kallade i sina bref Konungen »en ochristelig tyrann», hans Drottning »Jesebel» och Kronprinsen Gustaf Adolph »en djefwulens afföda»; — men Försynen hade utsett denna Konung, att bryta förtryckarenas ok och gifwa Folket beskydd under lagen. Konungen kunde icke lemna honom rådrum längre, att kämpla till folkets förderf: hans död war rättwisa och icke grymhet. Så föll det mägtiga adelswäldets sista förswarare under den straffande bilan.

24. Slut på Konung Sigismunds Saga.

På Linköpings torg sägs länge efter dessa händelser några röda stenar, utaf gatläggarne lagda att förwara minnet af det rum, der det röda täcket hade warit utbredt, på hwilket de olyckliga herrarnes blod hade flutit: detta war ett minnesmärke efter Sigismunds slutade regering, och hans förnämsta stöd, som der under bödelssvärdet fallit hade. Från den tiden war Sigismunds magt i Swerge för alltid bruten.

Allenast bland krigsfolket hade han ännu något medhåll: särdeles bland Upplands ryttare, lefde länge hans minne, och mången gång drucko de en skål för hans wälgång, med de hemliga orden: »Fröken Sigrids skål». — Detta wisar herrarnes magt öfwer det gemenskap de hafwa i sin befallning: knekten lefwer på sitt befäls tro. Den gamla inrotade drottkärleken wisade sig jämwäl deruti, att många blundade wid alla de sorger och olyckor, Sigismund dragit öfwer sitt Fädernerike.

Digitized by Google

Såsom de flesta Herrar af Wasa stam, war Sigismund af en hög och wälgestaltad wäxt, hade ljusa hår och ögon, samt wälbildadt anlete. Men den fängelseluft han inandats med sina första andedrag, och hans af Jesuiterna tidigt qwäfda själsfrihet, hade gjort hans sinne dystert och tungt, samt hans omgänge obehagligt och tryckande, och knappast hade någon annan warelse med kärlek slutit sig till honom, än hans olyckliga fader, Konung Johan.

Många häfdatecknare hafwa, de höga och mägtiga i werlden till behag, för att så mycket mer få fördöma Karl, Fädernesslandets räddare i en afgörande strid, prisat Konung Sigismunds mildhet, menniskokärlek och rena seder; men skäl och bewis, att styrka detta wittnesbörd, finnas icke i tidens minnen, bref och handlingar. Hans tröghet och senfärdighet, deraf han fått namnet »Annandags-Konung», gjorde hans wänner och medhållare olyckliga; hans otrohet i sitt äktenskap drog wantrefnad öfwer hans husliga omwärdnad, och hans menniskokärlek wisade sig, i Swenska hungersnöden ingalunda instämmande med Christi lära.

Det säges dock att han af Polackarne räknas för en bland deras bästa konungar. Och härmed sluta wi Konung Sigismunds Saga.

Digitized by Google

Andra Kapitlet. Sägner och minnesmärken efter Karl "bondekonungs" regering. Swenska bondens wilkor förbättras. Handel, bergwerk, åkerbruk och handaslöjd upphjelpas och förkofras. Lärdom och underwisningswerket befordras och den rena Evangeliska läran skyddas och stadfästes i landet.

---

1. Karl den nionde bondekonung tager styrelsen öfwer Konungadömet.

»Karl bondekonung», så kallad smädeligen af sina wedersakare, emedan han, klärdlös i kläder och lefnadssätt, utan stät och följeswenner, ofta drog omkring i landet och gästade hellst bondestugan, der han bäst fick höra sanning, lärde känna folkets tillstånd och behof, samt war i sitt tal föga smickrande och hofwisk, utan twärtom, ofta grofordig och rättfram, såsom en bonde.

Han blef jämwäl derföre kallad bondekonung, att bönderna wid alla riksdagar efter Konung Sigismunds första brådskande flykt ur landet, genast wille utkora Karl till Konung. Dalkarlarna sade *): »Wi wiljom icke flera regenter hafwa än som wår lagbok förmäler, der så står: »öfwer allt Swerge eger ej Konungar wara mer än en» — och efter Konungen sjelf icke inrikes är, och son hans och broder äro öfwermaga, så kunnom och wiljom wi icke känna någon annan för rikets föreståndare, än hans Furstliga nåde, Hertig Karl.» — Bönderna ropade ock wid riksdagen i Linköping **), att han genast skulle taga

*) Se deras bref, skrifwit till de öfriga landskaperna i Tuna, Trettondedags-tiden 1597. Geyer, Sw. F. Hist., 2 D., sid. 331.

**), År 1600.

Digitized by Google

Konungamagt och namn; men han sade nej; han wille än i fem månader wänta på Sigismunds son och hålla honom wägen till Swenska thronen öppen.

Medlertid hade Polackarne sig företagit att lägga Lifland och Estland under sitt wälde. Men Karl, som icke war någon Annandags-Konung, drog genast efter mötet i Linköping med krigshär, samt ledsagad af sin furstinna och sonen Gustaf Adolph, öfwer Österfalt, och Swenskarne blefwo med glädje af Ester och Lifländare i Revel emottagna; emedan Polackarnes högmod och förtryck gjort dem der i landet förhatliga. Gyllenhjelm war en af Karls fältherrar i detta krig, der den oförwägna unga hjelten blef fången, och föras wi af den tilldragelsen till Sagan om »Karl Karlsons bojor», som härefter skall förtäljas.

2. Sagan om Karl Karlson Gyllenhjelms bojor, och Wolmars belägring 1601.

»Man är mans gamman», säger den gamla wishetsboken: ungdomen har ingen skönare dröm, än drömmen om wänskapen. En wän, en trogen stallbroder, som delar med oß lifwets wäl och we, är wid inträdet på lifwets tummelplats mannens största fröjd. Karl Gyllenhjelm hade en sådan wän och fosterbroder i de lifländska striderna, uti den unga Jakob Delagardie, som sedan i Swenska Folkets sägner förwärfwade sig ett äradt minne. Der började, wid Karl Gyllenhjelms sida, den störste bland hjeltar i Norden, wid aderton års ålder, sin ärofulla krigsmannabana.

Hwarhelst de unga stallbröderna gingo fram med sina swärd, i spetsen för sina män, följde dem seger och lycka: städer och fasta borgar gåfwo sig i deras händer och snart togo Polackarne flykten, så snart de unga hjeltarne wisade sig. Men »ungdom och wisdom följas icke åt»: de blefwo öfwermodiga och föraktade sin fiende. De kommo för ett fäste, som het Wolmar*), och ehuruwäl de swaga

*) Detta fäste har fått namnet Wolmar af Konung Waldemar den andre i Danemark och är ganska märkligt för en sägen från den tid,

Digitized by Google

murarne, som mångastädes lågo nedbrutna, föga skydd kunde gifwa inom den skröpliga borgen, wille de sig derstädes mot den anfallande fienden förswara. En utländsk Furste, som på den tiden war Swerges bundsförwadt, sade dem wäl, warnande: »Om någon i mitt fädernesland åtoge sig, att en sådan nedbruten borg förswara, skulle han blifwa hängd». — De swarade: »Der muren ligger nere, skola tappre män med sina goda swärd fästet förswara». —

I tre månader förswarade de båda hjeltarne den förfallna borgen, såsom unga lejon skulle sin kula förswara. Fiender kommo och fiender stupade till tusendetal utanför deß murar, och främst wid alla utfall lyste fosterbrödernas swärd. Då tycktes de polska krigshöfdingarne stor wanära tillskyndas polska wapnen, om en så ringa hop swenskar längre skulle gäcka deras magt; drogo så en stor öfwermagt med de gröfsta kanoner kring borgen, aktandes att jämna den med jorden. När Karl Karlson såg, att lifsmedlen och krigsförråderna woro slut, och ingen undsättning war att förwänta, wille han rädda sitt folk undan en säker död, dagtingade sålunda med fienden om fritt aftåg för sitt folk; men sjelf, tillika med sin stallbroder, Herr Jakob, måste han qwarstanna i fångenskap.

I en stad, som het Willna, sutto de båda fångarne en dag i sitt fängelsehwalf, då fångwaktaren inträdde och bådade dem, att Konung Sigismund och hans Drottning kommit till staden och befallt att fångarne skulle uppföras till honom på slottet. Oaktadt de måste wisa sig i sina förslitna och smutsade kläder, inför det Kongliga hofwet, förråddes dock af deras ädla skick och utseende, det högre stånd de hörde till; och Gyllenhjelm gjorde på Drottningen ett

---

då han förde krigshär der i landet till hedningarnes omwändelse. Han war engång nära att wika för hedningarna, och hans folk begynte att fly; men se då kom en blodfärgad fana, med ett hwitt kors uppå, ned ifrån himmelen fallandes för Konungens fötter: han tog den upp, höjde den framför sitt folk, och bar den framför dem i striden. Då wunno de seger, och fanan är den ännu i dag berygtade »Dannebrog»: och utmärkta män af tapperhet eller andra idrotter blifwa riddare af Dannebrogen, eller kallas Dannebrogsmän.

Digitized by Google

djupt, outplånligt intryck. Sigismund gjorde honom många frågor om hans höga fader, Hertigen, dem han med all försigtighet, dock höfviskt och ödmjukeligen besvarade. Af Drottningen och Prinsessan Anna fingo de goda, warma kläder, när de åter fördes i fängelse. Grefwe Jakob blef erbjuden friheten, men Gyllenhjelm skulle qwarhållas, att såsom ett offer uppbära Sigismunds hat till hans fader. Jakob wille ingalunda mottaga den erbjudna näden, utan heldre dela med sin stallbroder fängelsets bojor.

På Karl Gyllenhjelms bref till sin fader, om förloßning ur fångenskapen, fick han det swar: att en krigsöfwerste, som uppgaf det fäste, han sig åtagit att försvara, wäl icke förtjente att blifwa utwexlad; men dock, i anseende till det berömliga mannamod och wisad tapperhet wid försvaret af Wolmarsborg, skulle allt göras som göras kunde, till hans befrielse.

Det war ej en flyktig ungdomswänskap, som knöts, här i fängelsehwalfwen. I bön och psalm wakade de unga wännerna upp till Gud med hjerta och tunga; så att sjelfwa Katholikerna lyßnade med rörelse till de andeliga sångerna i fängelset: och Jesuiter sändes till dem, för att draga dem från den Evangeliska tron, till påfwens lära. Dem lofwades befrielse och många fördelar, om de wille till den Katholska kyrkan öfwergå. Men de woro bättre i sin tro stadfästade. De hade i fängelsets schola lärt känna kraften af Guds ords och bönens tröst, och för all werldens lycka wille de den icke öfwergifwa.

Så förflöto fyra år: då Karl en dag tilltalade sin stallbroder: „Mottag du den frihet, dig erbjudes; din ungdoms kraft må icke i denna fängelseluft förspillas: lemna mig ensam åt mitt öde; och när du är fri och åter hemma i wårt fädernesland, kan du bättre gagna din wän och främja min befrielse“. Så togo de båda wännerna från hwarandra ett långt farwäl: den ena att tjena wid främmande furstars hof; den andra att ännu i många år försmägta i fängelse.

En polsk härhöfwitsman het Wiesiolowsky. Han war en bitter swensk-hatare, och särdeles willig, att plåga de oskyldiga swenska fångar, som af Konung Sigismund sattes i hans wård, på ett gammalt slott, wid den lilla staden Rava, uti en undangömd, af-

Digitized by Google

lägsen wrå af det polska området. Der måste Karl Karlson Gyllenhjelm tillbringa den wackraste delen af sin unga, kraftfulla ålder, i ett eländigt fängelse, der både regn och windar trängde in genom förfallna murar. Der satt han ofta med sin psalmbok i handen — ty läsa och skrifwa förunnades honom — och wärmde med sång sitt hjerta, medan snön inträde på hans halmbädd och istappar hängde i hans långa skägg. Han förbjöd, att icke med sitt swärd och sin tappra arm, få biträ de swenska wapnen, som nu med ombytlig lycka förde mot Polen i det långwariga liflandska kriget. En särdeles fröjd hade Wiesiolowsky, när han kunde få besöka sin fånge, med falska rykten om swenskarnas nederlag och Hertig Karls säkra undergång, deraf Gyllenhjelms hjerta skulle lida och hans fångenskap förbittras. Men hwar gång swenska wapnen wunno en seger, skulle polacken stilla sin harm, med ökade plågor mot fången. Så lät Wiesiolowsky smida honom i jern, och han måste bära de bojor, som ännu i Strengnäs Domkyrka pryda ingången till hans graf. Men om hans slutliga befrielse hafwa wi följande berättelse *):

Tolf mil ifrån polska hufwudstaden Warschau ligger den lilla staden »Rawa», knappt till namnet känd af de flesta swenskar, ehuru den i Swerges häfder fått en lika sorgelig, som ärofull namnkunnighet, och ingalunda bör förgätas. Det war här Karl den niondes son, den ädle Karl Karlson Gyllenhjelm, så många år försmägtade i de bojor, Konung Sigismunds hämndlystnad smidde. Wi wilja för ett ögonblick förflytta oss till detta dystra ställe och till den tid, då befrielsens gryning för den beprösfwade hjelten började randas.

Karl Gyllenhjelms befrielse.

Det war en Juli-afton 1612. Solen strödde sitt sista och skönaste guld öfwer den lilla ödsliga staden Rawa och dess skimmer återglänste från de små slottsfönstren i sin pragtfullaste dallring.

*) Wi weta wäl icke hwad historisk grund kan finnas för denna berättelse; men wi hafwa ibland Magister Wilh. Ekbloms samlingar funnit den, skrifwen af hans hand.

Digitized by Google

Allt war stilla i naturen, såsom tycktes den hwila ut, i en andägtig bön till sin Herre. Allenast några matta toner hördes då och då ifrån ett af slottshwalfwen, med en härlig aftonpsalm instämma i naturens stora Gudstjenst; men snart tycktes äfwen dessa bortdö, och endast några djupa suckar förrådde i deras ställe tillwaron af en menskligt warelse.

Efter en stund afbröts dock den högtidliga tystnaden, af en lemst gnissling, förorsakad af portar, som sågos långsamt röra sig på sina hakar. Twenne personer trädde der ut, af hwilka den ena genast åter starkt tillbommade portarna och, med ett nedrigt hån på sina läppar, tycktes trottsande fråga hela werlden: »tage nu wet den som kan, den jag förwarat?» — Han war en lång, grofleminad karl, i hwilkens ansigte man kunde läsa utbrunna begär, slocknade endast för att lemna rum åt den hala, beräknande grymheten, som hånler åt menniskoslägtets plågor. Det war höfwitsmannen på Rava, Wiesiolowsky. Hans följeslagare war insvept i en wid kappa, under hwilken då och då en Christi-korsbild skymtade fram, och man kunde snart i honom igenkänna en af dessa smilande Jesuiter, som denna tiden öfwerallt, så willigt lånade sig till tyrannets och folkförtryckets redskap.

»Nå, wördige fader!» sade Wiesiolowsky, »hwad tyckes eder wäl om den der hårdnackade besten, dernere i ormkulan, som ej kan förmås att läsa sitt ärliga »Pater noster» och »Ave», utan städse pladdrar med sina Lutherska dumheter och skriker halsen hes med sina swenska wisor: Förstoden I wäl ett ord af den der slagdängan, han så grundligt uppstämde, då wi inträdde i hans kyffe? Men jag skall wäl lära honom, att tala annat språk. I sågen wäl, huru jag sjelf naglade hans fjättrar till, och med tumskrufwarna sedan — Förr fick jag se honom liggande på knä så andägtig i sina kätterska böner; men jag lät ikläda gunstige herren en liten jernskjorta, som höll honom rak, och förr skall han icke bli lös att göra ett knäfall, än han ber som en rätt-trogen katholik: är det icke wäl uttänkt, wördige fader?» — härwid wände sig den grofslemmade slottsherren, med ett sjelfförnöjdt grin, mot sin följeslagare och utbrast i ett wildt hånskratt, så att det dånade i de gamla hwalfwen, såsom ett genswar ur sjelfwa afgrunden. —

Digitized by Google

Med hycklande fenhelighet swarade Jesuiten: »Himlens wälsignelse öfwer eder, nådigaste herre! för edert nit om wår heliga Katholska kyrka; hwar blodsdroppa, som rostar den hårdnackade kättarens hjor, rinner till Guds och helgonens ära.« — »Wackra ord, wördige fader!« swarade Wiesiolowsky, och såg Jesuiten grinande i ögonen, »wackra ord, de der, »himlens wälsignelse och helgonens wälbehag«; men oh båda är ju dock ljufligare de swenska kättarnes jämmerrop och plågor; och derföre skall denne halsstyfwe swensken fråntagas den sista tröften han tyckes glädja sig åt, att dö Lutherst. Och eder befaller jag, wid wår Konungs onåd, att hans omwändelse fullborda.« — Jesuiten swarade intet; utan skakade allenast twekande på hufwudet.

I detsamma rullar en tung wagn, dragen af twenne hwita hästar, in på borggården: Polska rikswapnet glänste från båda sidorna, i wäldiga guldzirater, och gaf tillkänna en furstelig persons ankomst. Twenne swartklädda frutimmer stego ut ur wagnen. Att sluta af deras första åseende, i de wida swarta kapporna, kunde man hafwa tagit dem för twenne förjande klosternunnor; men wid afstigandet öppnades den enas kappa, och en, med gullkronor inwäfd sammetsklädning, bländade med konglig pragt hans ögon, och då winden förde slöjan något åt sidan, kände den bestörta slottsherren sin Konung Sigismunds gemål, den ädla Drottning Constantia. I ögonblicket föll det stollta trottset från Wiesiolowskys panna, och en krypande ödmjukhet intog deß ställe. — »God afton! Wiesiolowsky«, sade Drottningen, »jag hade för natten ämnat gästa uti edert slott; men den dödlika tystnadens hemskhet, som här råder öfwerallt, har nästan afskräckt mig derifrån: hwadan denna ande-stillhet i eder stad?« — »Nådigaste Drottning«, swarade Wiesiolowsky, »den härleder sig endast från mitt stränga nit, att tjena Konung och fädernesland: Som Eders Majestät wäl lär wara kunnigt, har jag här en dyrbar fånge i mitt förwar, och af fruktan, att några blödiga menniskors wisade medlidsamhet, kunde wäcka ett upplopp till hans befrielse, har jag, i min allernådigste Konungs namn, förbjudit denna stads inwånare, att efter solnedgången wistas ute; ty man kan i dessa tider aldrig wara nog försigtig: helst wid en sådan klenods förwarande.«

Digitized by Google

»Besynnerligt», sade Drottningen, »en dyrbar fånge, för hvilken man fruktar ett uppror; jag känner ej något härom — är det wäl då någon, som stämplat något emot min herres och Konungs eget lif och rike? — Hwad heter denna fånge?»

»Är det wäl möjligt», utbrast Wiesiolowsky förwånad, »att det icke är Eders Majestät kunnigt, att i detta slott förwaras sonen af den niding, som ryckt en krona från Eders höga gemål och Edert eget hufwud? — att i detta slotts fängelsehwalf försmägtar Karl Karlson Gyllenhjelm, i de bojor, wår milde Konungs rättmätiga hämnd honom pålagt, och dem jag, likmätigt mitt underdåniga nit, ingalunda förstummat, att göra honom ännu tyngre. — Men alltför länge har jag redan stått här och talat, uraktlåtande min underdåniga pligt att beledsaga mina höga gäster till min boning. Det gamla slottets ödsliga wåningar äro så förfallna, att de icke mera kunna bebos; men i min ringa boning eger jag det hoppet få nåden emottaga min Drottning?»

»Wi tacka eder, Herr Wiesiolowsky! för eder tjenstwilighet, sade Drottningen; »men aftonen är så härlig, att mig heldre lyster, tillbringa några timmar i den fria naturen, och sedan fortsätta min resa, tillbaka till min herre och Konung. — Gån I till er hwila, wi befalla det, och bekymra er ej om oß widare: Farwäl, Herr Wiesiolowsky! Om några dagar wäntar Er en skrifwelse från Konungen.» — Twekande och full af förundran lydde höfwitsmannen ändteligen sin Drottnings befallning, och aflägsnade sig.

Drottning Constantias följeslagarinna, som under hela detta samtal wandrat omkring det gamla slottets murar, sågs nu stå orörlig, med blickarne fästade åt en af de gluggar, som, liggande tätt nedwid marken, tycktes ämnade, att insläppa en ringa dager till några underjordiska hålor. — »Lauretta!» ropade Drottningen, i det hon närmade sig henne, »hwarföre står du der, som en drömmande?» — »Jag lyßnar till tunga suckar härnerifrån», swarade hon; »helt wißt försmägtar en olycklig fånge under detta slott.» — »Och wet du då, Lauretta! hwilken denna fången är? Bemanna dig och hör mig, hör med tacksamhet och undergifwenhet denna på engång glädjande och sorgfulla tidning: det är din Gyllenhjelm, som sänder dig dessa suckar.»

Digitized by Google

Hwem war denna Lauretta? — Den unga författaren förmäler derom ingenting i sin sagohäfd. Mähända war det någon adelig jungfru, bland de uppwaktande tärnor, i Drottning Constantias hof, som i lyckligare tider sett den unga ljuslockiga hjelten, och gifwit honom ett rum i sitt hjerta, fastän olika trosbekännelse och folkhatet hindrade henne, att gifwa honom ett rum wid sin sida i en brudstol. Wi hafwa om allt detta ingen sägen; men om den swenska adeliga jungfrun, Christina Ribbing Sevedsdotter, under detta namn kommit till Pohlen, att genom den milda Drottning Constantias bemedling werka till Karls befrielse, så weta wi att förtälja, det hon, twenne år efter hans befrielse blef hans maka.

Dagen efter Drottning Constantias besök i slottet Rava, kom från Konungen ett ilande budskap, om Gyllenhjelms befrielse. Han blef genast löst ur sina bojor; men de hade blifwit honom liksom förtrogna wänner, under mångårigt lidande, och han hade lärt i deras hårda schola, att „känna sig sjelf“*) och söka den rätta tröften i omgängelsen med Gud i bönen. Derföre wille han aldrig öfwergifwa dem, utan förde dem med sig hem, till deß de följde honom till hans graf, der de ännu hänga, på en pelare wid grafchorets ingång i Strengnäs Domkyrka. Detta är Sagan om „Karl Karlson Gyllenhjelms bojor“.

Ännu ett minnesmärke hafwa wi efter Gyllenhjelm, i wår gamla Psalmbok, der psalmen N:o 26 är af honom, efter en af Konung Davids psalmer skrifwen; och der den sjunde versen påminner om hans fängelse, och den hårda wäktaren Wiesiolowsky:

„Mitt anstigte förfaller
„Af sorg såsom af ålder
„Förändras med en hast:
„Fienden det orsakar,
„Som städse om mig wakar
„Och mig förföljer fast“.

Han lefde länge sedan i Fädreneslandet, och blef för Swenska Folket alltid lika kär; emedan han liknade sin fader i rättwisa och

*) Han skref i sin fängenskap en bok som kallas „Fängelse-schola“, som börjas med orden: „kän dig sjelf“.

Digitized by Google

ömhet för bondens wäl. Såsom rådsherre och höfman, war han för mycket samwetsöm och öppenhjertig, att wara sina embetsbröders behagelig; men af Konung Gustaf Adolph och Drottning Christina blef han städse älskad och ärad.

Det wackra »Karlberg», som byggdes af Stenbock, och är kalladt efter honom, war hans käraste wistelseort, intill hans död, och förwarar minnet af hans namn.

2. Huruledes Riksföreståndaren återkommer från Lifland. Tillståndet i Konungadömet 1601 och 1602.

Huruledes Furſten, året efter Linköpings blodbad, drog med ſin furſtinna och den unga Guſtaf Adolph till Lifland, är i det föregående berättadt. Det led mot julen, och han såg ſig ingenting med ſin närwaro wid krigshären kunna uträtta, förr än en större utruſtning af folk och krigsbehof kunde ſke, hwarföre han med gemål och ſon begaf ſig på hemwägen, ſjöledes till Åbo.

Winkren war förhanden, och när ſkeppet kom wid en mil nära finſka ſtranden, hade iſen blifwit ſå ſtark, att de Kongliga perſonerna måſte lemna fartyget och gå på iſen till ſtranden. Wi weta huru Nordens piltar glädjas åt den blanka glans-iſen. Utan twifwel fröjdade ſig den ſjuåriga furſteſonen åt denna färd, och ſägen är att någon af de gamla ſjömännen dragit honom något ſtycke på kälke och lärt honom ſkrinda, på denna glatta, friſka winterwäg.

Det furſteliga hofwet höll detta år ſin jul på Åbo ſlott, och till andra dagen på nya året hade Hertigen kallat Finlands ſtänder, till en riksdag. Här blef mycket förlåtet, ſom förut feladt war. Adeln måſte rättwisligen bifalla, att bära någon del af den ſkattebörda, ſom hittills tryckt folket allena, och ålades jämwäl, att gifwa preſterna tionde af ſina ſätesgårdar, ſåwäl ſom den utgick af ſkattejord.

Denna gång hade Hertigen nog ro, att allwarligen tänka på landets och folkets tillſtånd. Med ſtort bekymmer märkte han den oreda, ſom mötte öfwerallt, ſåwäl bland dem, ſom ſtyra ſkulle, ſom bland de lydande. Allt war i olag: de mägtige refwo till ſig,

Digitized by Google

hwad den fattiga swagare icke kunde förswara. Herrarna hade gjort bönderna till slafwar, och sjelfwa landbönderna egde icke en gång de dragare, hwarmed de odlade sin jord: allt hörde herrarna till, och allmogen hade af rättwisans skipande, hwarken säkerhet till lif, eller egendom. Karl införde denna gång i Finland samma goda skick som i hans hertigdöme rådde, samt efter Sigismunds och rådsherrarnes bortwikande, jämwäl i Konungadömet, så att såwäl bonde som herre, skulle hafwa skydd af Swerges lag, mot orätt och förtryck, och lades af Karls hand grunden till den goda ordning i lagskipning, kyrkowäsendet och hushållningen, som ännu råder der i landet, af den kraftfulle, outtröttelige riksföreståndaren ett ewerldeligt minne. Med första wårdag kom han hem till Swerge tillbaka igen, och blef med stor glädje af alla wälkomnad.

4. Huru en ryttare bryggde i Norrström. Riksdag i Stockholm (1602).

Hade sold och lifsmedel ärligen kommit swenska krigsfolket tillhanda, skulle med sådana fältherrar, och sådant gemenskap, som swenska hären hade, ingen ryß eller polack mera funnits i Lifland; men för swält och nakenhet swigtar den tapprastes mod. Tillräcklig krigsgärd utgick wäl af landet, såsom riksföreståndaren det befallt; men alltifrån uppbördsmännerna hemma, och proviantmästaren, ned till troßkusken, så tullades något bort; och det minsta blef qwar, när det, som skulle komma krigsmannen till godo, gick emellan så många oärligas händer.

Soldaterna wißte wäl detta; men ingen wågade anklaga de mägtiga herrar, som lifsmedlen och penningarne omhänder hade. De wißte dock, att om Hertigen derom kunde få någon kunskap, skulle de girige, såsom den otrogne gårdsfogden, få en swår räkenskapsdag. Huruledes Hertigen engång kom underfund med en sådan försnillning, derom är följande berättelse:

När Hertig Karl engång, en morgonstund, efter sin wana, gick ned till skeppshwarfwet, att se på arbetets fortgång, såg han en ryttare, sittande wid Norrström, flitigt sysselsatt, att röra i wattnet. Han hade passat på den timma, då Hertigen wanligen

Digitized by Google

gick der förbi, och kastat några näfwar malt i wattnet och lätt arbeta det flitigt med ett tillmäfkningsblad. Hertigen igenkände mannen och skickade en drabant, som följde honom, att fråga hwad han förehade, medan han så ifrigt arbetade wattnet? — Ryttaren swarade: „Ser du inte att jag brygger?“ — Med detta swär kom drabanten tillbaka till sin herre. Då sändes en af hofmännen, att begära rätt besked om ryttarens mening med sitt osedwanliga arbete. Då swarade han: „Oß är af Konungen befaldt, att färdas bort till Lifland. Till samma färd hafwa wi bekommit litet malt och humla, hwilket, som du wäl kan begripa, icke förslår till att brygga dricka utaf: derföre kastar jag det här och brygger i strömmen, så att, när det löper ut i hafwet, det wi öfwerfara, må jag hela wägen fram hafwa öl till att dricka.“ — När Karl detta swar hörde, förstod han att något låg derunder, som han borde weta, och lät hemta mannen till ett fritt samtal, om meningen med hans ölbryggd i strömmen. Då mannen sålunda fått tillträde till riksföreståndaren, det han swårligen eljest kunnat erhålla, uppenbarade han för honom huru litet, af de anslagna lifsmedlen, kommit krigsfolket till godo. Efter en sträng undersökning, befanns proviantmästaren hafwa gjort en stor försnillning, och dömdes genast till galgen. Dock genom mägtiga gynnares förbönner, undgick han dödsstraffet; men blef tjenst och embete förlustig och owärdig dömd, att något sådant mer i landet bestrida *).

Sålunda städse bedragen i det förtroende han lemnade rikets embetsmän, och med en daglig erfarenhet af deras inrotade oredlighet i sin förwaltning, blef Hertigens retliga sinne, med hwar dag, alltmer fördyfstradt, och wid den riksdag, som hölls detta år wid wårens början, i Stockholm, war han färdig, och när han talade, war det mest mißmod och bitterhet i hans ord. Anskönt ständerna ödmjukt och wälwilligen bådo honom nu taga kronan och Konunga-namn, samt af farhåga för hans dyrbara person wille hafwa hans löfte, att icke mer öfwergifwa sitt land och gå i fält, fingo de korta och owänliga swar: „Han wille ännu hålla wägen till thronen öppen för Sigismunds son, den lagliga thron-arfwin-

*) Berättelsen finnes tryckt i Swenska Folkets Åreminne, fid. 51. Är också funnen såsom folksaga i landsorterna.

Digitized by Google

gen, och wänta ytterligare swar, om Sigismund tillåfwentyrs besinnade sig, till slutet af Augusti månad. Swarade han icke då, så kunde de lagligen undsäga honom trohet och lydnad. Derefter, och sedan han bewist för tid och framtid, att han aldrig stämplat efter Sigismunds krona, kunde de förflytta, på honom och hans söner, arfsrätten till Konungadömet. Men hwad hans rätt, att resa hwart han behagade, inom eller utom riket angick, tänkte han aldrig lemna i någons skön: deras fånge tänkte han minst att blifwa.»

Såsom wanligen ett tungt sinne finner allt i olag, så klagade Karl: öfwer adelns tröghet, att deltaga i de allmänna beswären för kriget: öfwer prästernas wankelmod i sin tro, den de twenne gånger, af fruktan och för werldslig winning, förnekat, samt öfwer deras inbördes afund, att de lömskt förtalade hwarandra: biskoparnes girighet, att taga mutor för ofördjenta prästers befordran: oredligt handhafwande af kyrkornas inkomster: allt låg honom tungt på hjertat. Men folkets stora willighet att gå alla hans önskningar till mötes, och bewilja all den hjelp till kriget, han begärde, gjorde slutligen hans lynne blidare: och allwarliga mått och steg, till rättelse i allt oskick, blefwo wid detta riksmöte tagna. Ett minnesmärke från denna riksdag är den Bibel-upplaga, som då beslutен blef; men icke utkom färdig, förrän efter Konung Karls död, och nu gemenligen kallas »Gustaf Adolphs Bibel».

En tryckande krigsgärd, wißwärt och hungersnöd, som inföll detta år, skulle hafwa wäckt förtwiflan hos folket, om icke Karls frikostighet, när det gälde att bistå de nödlidande, ingalunda sparades, hwad han genom god hushållning i långliga tider samlat, och den tröften att hafwa en landsfader med rätt hjerta i bröstet för sitt folk, hade gifwit dem tålamod och ståndagtighet.

3. Huruledes Karl sättes till Konungadömet och tager Konunga-namn (1604) *).

Märkeligt war, framför de många riksdagar, som i dessa oroliga tider höllos, det riksmöte, som detta år i Norrköping sam-

*) På riksdagen i Norrköping.

Digitized by Google

lades; emedan en ny arfförening derstädes antagen blef, och grunden lagd till ett lyckligare samhällsskick, både i det andeliga och werldsliga regementet.

Första dagen Karl framträdde denna gång för folket, med sina herrar, råd och högsta embetsmän på majestätspallen, som på torget uppbygd war, började han med en afsägelse af både regeringsbördan och kronan. Han war trött, sade han, wid detta folkets ostadighet; Sigismund hade icke lemnat något swar, om han wille sända sin son, de kunde nu taga hans broder, Hertig Johan, Konung Johans son med Gunnila Bjelke, som rätter arfwinge war till thronen, till Konung.

Men Hertig Johan, som nu war till den ålder kommen, att han kunde tala för sig, uppsteg och afsade sig sin arfsrätt, bedjandes ödmjukeligen sin farbroder fortfara med riksstyrelsen, och på sig och sin son förflytta den krona, han med så stora bekymmer hade räddat, undan utländskt herrawälde. Och sedan riksens ständer härmed förenat sina böner, blef Sigismund och hans lifsarfwingar sin arfsrätt till swenska kronan undsagd, och på Karl och hans söner öfwerflyttad. Tre år derefter skedde Konungens och Drottningens kröning i Upsala.

6. Om kröningshögtiden i Upsala och Konungens glädje öfwer de unga Furstarne.

Konungens och Drottningens färd från Stockholm, war ståtelig. När han företog sina wanliga resor i landet, war han enkelt och borgerligt klädd, hade ringa följe med sig och färdades ofta alldeles ensam, så att han för de flesta war okänd, och ganska litet föll allmogen beswärlig; men när han skulle framträda för folket såsom Konungadömets hufwudman, war han ståteligen utstyrd, och ådagalade, att honom hwarken felades sammet, eller guld och ädla stenar. Så war han ock med alla sina swenner och tjenare rikt klädd, och hästarne under dem prunkade med gylldene rustning, ridtyg och halsband belagde med ädla stenar.

Drottning Christina åkte i wagn, hwilket sällsamt war på den tiden, och wäckte bland åskådarne stor förwåning; den bar på

sidorna de Kongliga personernas wapen i drifwet guld. I stället för fjedrar, hwilade korgen på åtta förgylda silfwerpelare; midt uppå taket wisade sig djurens konung, lejonet, i naturlig storlek, och på de fyra hörnen lågo mindre lejon, alla af förgylt silfwer. Sex appelgrå hästar drogo wagnen. Det öfriga af det praktfulla intåget i Upsala må wi här förbigå, och allenast nämna, att de tre unga Hertigarne, Konungens glädje och stolthet, gingo näst framför honom, klädda i brunt siden, med hermelinsbräm och foder, samt bärande Hertigliga öppna guldkronor på sina hufwuden.

När kröningen på samma sätt, som dem wi tillförene beskrifwit, med psalm och Gudstjenst i Upsala Domkyrka förrättad blifwit, framträdde Kronprinsen, Gustaf Adolph, för Konungens majestätspall, knäföll der, omgjordades af sin höga faders hand med swärd, och swor honom tro- och huldhets-ed, såsom Länsherre och Hertig till Westmanland; och framför honom bars Westmanlands fana, med hertigdömets wapen *). Derefter framträdde, och med swärd omgjordades likaledes Konungasonen Johan, såsom Länsherre och Hertig till Östgöthaland, och för honom bars det hertigdömets fana **). Och sist blef, på lika sätt, den unga Carl Philip med hertigdömet Södermanland ***), Nerike [1]) och Wermland [2]) förlänad.

Högtidligheten firades i flera dagar, med gästabud och glada dryckesstämmor, ringränning och kämpalekar. Bland folket utkastades, såsom seden war wid alla kröningar, en kröningspenning med Konung Karl den niondes namn och bild, samt hans wahlspråk: »Gud min tröst«.

---

*) Westmanlands wapen är af ålder tre brinnande berg, »för landets mycnighet på metaller«. Grau, Beskr. om Westmanland.

**) Östergöthlands wapen är ett förgylt lejon öfwer tre strömmar i himmelsblått fält.

***) Södermanlands wapen är en swart, upprest, mot höger gående grip med utsträckta wingar, uti guldfält.

[1]) Nerikes wapen är två i kors lagda stäfvior (pilar), mellan hwilka fyra röda rosor upprinna, i hwitt fält.

[2]) Wermlands wapen är en jäf i hwitt fält.

Digitized by Google

Denna penning är det enda minnesmärke, wi funnit qwar efter denna högtidlighet, märkwärdig, icke allenaſt i Sweriges, utan ock i hela werldens häfder.

Konungen ſyneſ i lugn och oſtörd glädje hafwa njutit deſſa, från de wanliga bekymren och mödorna fritagna dagar. Det ringa wärde Hertig Johan hade lärt af ſin moder, att fäſta wid högheten och Konungamakten, ſamt den belåtenhet han ſtädſe wiſade med ſitt wackra hertigdöme Öſtergöthland, hade hos Karl afſägsnat från honom allt miſstroende, och den unga Konungaſonens glada och ärliga wäſende, hade förwärfwat honom hans faderbroders kärlek. Det är ifrån det unga uppwäxande ſlägtet, ålderdomen ſkall hämta ſin glädje och ſina förhoppningar, för att upprått kunna bära den bräckliga ålderns tryckande börda. Det är ſtödd på en dygdig ſons ſkuldra, ſom fadren blickar lugnt mot ſin ſjunkande lefnadsſol. Förſynen belönade Konung Karls redliga wilja, att främja menſklighetens wäl, med denna lycka, och när han ſåg huru mycket han begynt, ſom han icke ſkulle hinna fullborda, lade han ſin hand på ſin hoppfulla ſons ſköna hufwud, ſägande: »han ſkall göra«.

Karl Philip war ännu en ſpäd, dock redan ſkön och loſwande telning af Waſa ſtam.

2. Om Konung Karls andra tåg till Liſländſka kriget. Onda förebud. Sigfrid Aronſon, en ſpåman och ſtjerntydare.

Natten före den dag, Konung Karl anträdde ſin andra färd till Liſländſka kriget, ſades att ett jertecken wiſat ſig på himmelen, derom wi funnit följande berättelſe *):

»När Konung Karl den nionde fullkomligen hade ſatt ſig i ſinnet, att reſa ut i Liſländſka feiden, hände ſig, att aftonen före hans afreſa, har ſtjerntydarens (Forſti) piga warit ute på gården eller gatan, något ſent på aftonen, och bliſwit warſe ett beſynnerligt himmelstecken, det hon ſtraxt wid ſin inkomſt förkunnade ſin husbonde, ſom genaſt gick ut, att det beſe, då han ſom

*) Berättelſen är tryckt efter en anteckning af Kyrkoherden i Ihreſtad, Göran Scheffer.

en färdig stjerntydare strax kunde fatta, hwad utgång skulle följa på Konungens föresatta resa; gick alltså dagen efter, som war Konungens resedag, förut kl. 8 om morgonen, till slottet, begärandes företräde, att han måtte få tala några ord med Konungen förrän han afreste, då Konungen gaf honom tillstånd att inkomma. När han nu war inkommen, hafwer han twifwelsutan först helsat och derpå sagt: Eders Maj:t, som jag hör, hafwer fuller satt sig en resa före till Liftland, den jag will önska blefwe lyckelig; men som jag i afwons af ett himmelstecken förmärkt, will jag önska, att Eders Maj:t ännu förändrar sitt uppsåt, och sätter denna resa tillbaka: ty om Eders Maj:t anställer resan och Liftlands innebyggare med krig antastar, så blifwer hela Eders Maj:ts krigsmagt afslagen, hästen under Eders Maj:t skjuten, att Eders Maj:t måste till fots sedan frälsa sig med flykten, och en stor lycka skall Eders Maj:t hafwa, om Eders Maj:t undslipper med lifwet. Då Konungen swarat, som han alltid war hastig och häftig: »Nu kommer åter du, spåman! och något nytt förebringar«. Då stjerntydaren swarat: »Det är fuller nytt; men sådant nytt, som lärer hafwa wisst eftertryck och werkan med sig«. Då skulle Konungen swarat: »Jag reser likwäl åstad; men dig skall jag rättmu hafwa ut att sträckas, och det skall du få se hafwa werkan: din spådom aktar jag intet«. Hwarpå Konungen befallte honom hafwas ut på sträckbänken och lätit honom något sträckas, dock icke till döds. Efter Konungens hemkomst, wid årets slut, skall likwäl Forstus åter blifwit ställd på fri fot.«

En besömd häfdateknare har jämwäl anfördt, att då Forstus förutsade Konung Karl den nionde, att Polska kriget skulle för honom olyckligen afslöpa, och skynda på hans ändalyckt, som ock werkligen skedde, har Forstus blifwit insatt i häkte, till deß spådomen skulle winna fullbordan. Jämwäl finnes, att den tidens nog allmänna widskeppelighet tillskrifwit Konungens och rikets olycka, en det året infallen solförmörkelse.

Mäster Sigfrid Aronson war bland sin tids lärdaste män i naturkunnigheten, samt ryktbar bland folket såsom stjerntydare och spåman; och säges det om hans spådomar, att de alla underligen gingo i fullbordan, såsom ock Karl den nionde måste besanna.

Digitized by Google

Det synes som han, efter Konungens återkomst, njutit af honom nåd och beskydd, och i några år derefter utgifwit sina almanachor, som på den tiden af folket högt skattades och länge fortlefde, såsom minnesmärken efter den ryktbara mannen, som af stjernornas lopp och ställningar förutsade menniskornas öden och stundande märkliga händelser. Men medan han uträknade stjernornas krafter på himmelen, glömde han att taga sig sjelf tillwara för de magtegandes inflytelse på jorden, och ådrog sig snart åter den stränga Konungens wrede, då han uti en tryckt bok hårdeligen bestraffade det högmod, öfwerdådiga och yppiga lefnadssätt, hwarmed några owärdiga Konungens gunstlingar drogo himmelens wrede öfwer folk och land.

Erik Göransson — den olyckliga Göran Persons son — war en bland dessa herrar, och dref hos Konung Karl samma ränkfulla spel, som hans fader fordom till Konung Erik den tjortondes förderf. Att hämnas på den obetänksamme stjernskådaren, anställde Herr Erik Göransson mot honom en hård anklagelse inför Konungen, att han skulle hafwa warit medwetande till ett anstiftadt uppror i Finland, för Konung Sigismunds återkallande. Detta war att widröra Konung Karls ömtåligaste sida, och Mäster Sigfrid blef uti Örebro insatt i ett hårdt fängelse, der han skulle hafwa förgåtts af köld och hunger, om icke Drottningens tärnor och jungfrur, när de förnummit att den store spåmannen war dem så nära, ofta besökt honom i fängelset, till att låta spå sig i händerna, och rikeligen belönt honom för det han tillfredsställde deras nyfikenhet, att få weta sina stundande öden. De buro till honom kläder, mat och penningar; till dess han följande året, wid ett riksdag i Nyköping, blef oskyldig förklarad, fribänd och lösgifwen.

Icke långt ifrån staden Ekenäs i Finland, wid Sälwiks hyttor, stod på stranden i långliga tider ett kors, upprest till minne af en olyckshändelse, den Mäster Sigfrid förutspått. Ett bröllop war tillredt i Sälwik, dertill många gäster woro bjudna från Ekenäs. Men emedan den utsatta dagen i Sigfrids almanacha war anmärkt för en owanlig storm, warnade han de bjudna bröllopsgästerna, att de, så kärt dem war att undgå lifsfaran, icke skulle gifwa sig ut på hafwet, utan sätta sig wäkta öfwer miken

till Österby-stranden, och derifrån landwägen färdas till bröllopsgården. Men alldenstund morgonen wisade en ren och molnfri himmel och wädret war lugnt, brydde sig ingen om Mäster Sigfrids råd, utan gåfwo sig på en fullt lastad båt till sjös; men hunna halfwägs på wägen, öfwerföll dem en häftig storm, som störtade båten i djupet, der alla, som derpå woro, funno sin graf. Till åminnelse af dessa olyckliga, restes korset på stranden, som emottog de uppflytande liken. Herr Sigfrid sjelf, som war kyrkoherde i Ekenäs, hade låtit sätta sig öfwer till Österby-stranden, derifrån han ridandes kom lyckligen fram till bröllopsgården.

Kort efter denna händelse — så förtäljes det — war Mäster Sigfrid på besök hos en annan kyrkoherde, som låg sjuk, i en närliggande församling. Bland annat, som de då med hwarannan samtalade, förklarade den sjuke sig nöjd, att skiljas hädan, om så war Herrans wilja, och bad Sigfrid, den han wäl trodde hafwa den gåfwan, säga sig, om han i den sjukdomen skulle dö? — Embetsbrodren swarade: »Efter jag det hörer, att I ären så nöjd »med Guds wilja, så will jag säga Eder, att i morgon wid denna »tiden är, Eder tid.» — Klockan war då tu eftermiddagen. — »Och», tillade han, »i morgon sex weckor till, wid samma stunden är min tid.» — Sägen är att båda dessa förutsägelser gått i sin fullbordan.

Wi må förbigå Mäster Sigfrids spådomskonst, till den han sjelf satte så stort förtroende, och högre skattade den, än all sin stora lärdom, ehuru han derföre så mycket måste lida; och nämna om det gagn han gjorde Fäderneslandet, i dessa oupplysta tider, då knappast någon lärd i naturkunnighet fanns, och han bort wid sitt Ekenäs, emedan något stjernkikeri ännu icke fanns, måste nätterna igenom ligga ute på öppna fältet, skådande på stjernorna och aktgifwande på himlakropparnes lopp. Minneswärd är han jämwäl derföre, att han war den förste, som anställde mätningar i Lappmarken, ofwan Torneå, dermed han gjord mycket ljus öfwer wår jordbeskrifning.

För högmod och wällefnad hade han stort förakt, och då Konung Gustaf Adolph erbjöd honom, att få begära någon belöning för det goda han werkat, begärde han det minsta lediga gäll

Digitized by Google

ty han önskade icke mer än dagligt bröd till lifvets näring, medan han lefde för sin wetenskap och letade naturens lönligheter. Det hände sig engång, att han sånär blifwit ihjelslagen af en förbifarande bonde, som nattetid såg honom liggande ute på fältet, och trodde att det war gasten eller något slogsrå, som så spökade wid midnattstimma.

Wi undra icke om alla stjernskådare, som i denna oupplysta tid omgingo med naturens under, blefwo widskepliga, och lätteligen förleddes, att tro på himmelstecken och uppenbarelser. Så hade ock Herr Sigfrid blifwit misledd af en bedragare, som hette Jon och utgaf sig för en prophet, inbillande det enfaldiga folket, att en Engel från himmelen ingaf honom allt, hwad han skulle predika. När Sigfrid i en af sina stjernskådare-böcker berömligt förordade denna swärmare, blef han af Konungen kallad, att till detta sitt wittnesbörd gifwa skäl och bewis. Då måste han tillstå, att han det lättsinnigt gifwit, endast efter folkets berättelser. Konung Gustaf Adolph war blefwen uppmärksam på sådana swärmerier, emedan han wid samma tid fått ett bref, som sades wara nedfallet från himmelen på högaltaret i Upsala Domkyrka.

Det waraktigaste och wackraste minne Sigfrid Aronson, bland folket efter sig lemnat, är hans oskrymtade gudsfruktan och nit om församlingen, förwaradt i hans twenne andeliga wisor, eller psalmer, den ena: »Står upp af synden med allo magt«, och den andra: »Sorgen för glädjen går«. — Sammanlägger man begynnelse-bokstäfwerna i hwar wers, så finnes hans namn: »Sigfridus Aronus«. Han kallade sig »Forsius«, af staden Helsingfors, der han både började och slutade sin lefnad*). I Ekenäs kyrka förwaras hans Bibel, deruti han med egen hand gjort många lärda och uppbyggeliga anteckningar.

---

*) Han dog i Helsingfors år 1637. Hans afbildning skall finnas i träsnitt i en af hans tryckta stjernskådare-böcker. Se hans lefwernesbeskrifning, tr. i Stockholm 1772.

Digitized by Google

8. Minnen och sägner från Livländska fejden i Konung Karl den niondes tid. Henrik Wredes flagsvärd.

Henrik Wredes flagsvärd är ett ärofullt minnesmärke, som ännu finnes i den Wredeska ättens förvar, och är derom följande att förtälja:

När Konung Karl den nionde, året efter sin kröning, sjelf gjorde sin första härfärd mot polackarne i Livland, tillbrog sig att han med sin krigshär, efter ett besvärligt framtågande, kom fiendtliga hären nära, wid en liten by som heter Kerkholm, der han på en höjd sig lägrade med allt sitt folk och flytte. Men när han såg fienden på slätten derinunder, och sjelf hade öfwerlägsen styrka, samt dertill winden låg i ögonen på fienden, förhetsade han sig och wille genast drabba med honom tillsamman. Men hans höfwitsman, Leonard Anderson, bad honom låta folket först hwila ut, och taga någon förfriskning, emedan de woro alltför mycket utmattade, såwäl af det långa tågandet genom landet, som af hunger och törst.

„Är du rädd, Linardt?“ sade Konungen. Detta förtrött den tappre höfwitsmannen, och han swarade, att han wäl skulle wisa att det icke war af feghet han gifwit sitt välmenta råd. Slaget begynte, och fienden kom genast i oordning, samt tog till flykten. Konungen, förhetsad i förföljandet, hade lemnat sin goda ställning på höjden, och märkte nu att det war allenast en krigslist af polackarne, att wika undan, till att dermed narra swenskarna ur sin fördel, och att de nu hade intagit höfden, derifrån de föllo ned öfwer swenskarna med ett förtwifladt och tappert anfall. Swenskarna hade nu winden med krutrök och dimma emot sina ögon, och skedde bland dem ett stort manfall, så att de började taga flykten, den ena fänikan efter den andra, till deß med hästen undanstjuten, Konungen stod ensam, tappert fäktande midt ibland fienden. Wäl förswarade han sig, som ett uppretadt lejon; men såg sig snart så omhwärfd, att ingen annan wän war, än död, eller fångenskap.

Men i detsamma kommer en ryttare inspringande på en fradgande häst ifrån fältet, midt in i fiendens led: polackarne stupa

Digitized by Google

på ömse sidor för de wäldiga huggen af hans breda slagswärd, till dess han står wid Konungens sida, bedjande honom hastigt stiga upp på sin häst, och rädda sitt dyra lif och sitt fädernesland. Sålänge stod han der kämpande, till dess Konungen kom på den friska hästen, och i sporrstreck wunnit fria fältet till de sina; men då höggs han genast af fienden i stycken. Det war Henrik Wrede, en lifländsk adelsman, Konung Karls wän, som så wisade sin dygd och sin trohet, att han hos sjelfwa fienden wäckte förundran och stor högaktning.

På Wredehof, den ädle Herr Henriks gård i Lifland, satt förjande efter honom hans maka, Gertrud von Ungern, med sina barn, då hon fick budskap från Konungen, att han, wid afskedet af Herr Henrik, lofwat taga dem i faderlig wård, och blef hon hederligen belönad med förläning af många gårdar och stora inkomster i Finland och Lifland. Wärdiga efterkommande hafwa förwarat Henrik Wredes swärd, och af Swenska folket wunnit stort anseende, såsom följande sin stamfaders efterdöme i dygd och kärlek till fosterlandet.

Churuwäl Konungens otåliga lynne hade största skulden i det olyckliga slaget wid Kerkholm, som stod den sjuttonde dagen i September månad, hade dock det sammanraffade krigsfolkets owana och sjelfsmåld sin del i olyckan, såsom han sedan beklagade sig wid sin hemkomst: »Wäre lupo undan och lät hacka sig i nacken, som höns: Gud har straffat oss för wåra synder, att fienden behållit segren.«

Konung Karl skyndade med qwarlefwan af sin krigshär, mot julen, hem till Swerge igen, och såg aldrig sitt dyrköpta Lifland mera; men Jakob Delagardie kom, och med honom bättre lycka för Swerges wapen, så att Konungen före sin död fick höra om segrar och framgång, samt att ryssarne walt hans son, Carl Philip, till sin Kejsare.

En utaf de höfwitsmän, som mäst utaf folket omtalad blef i Liflandska fejden, efter det olyckliga slaget wid Kerkholm, war Nils Stjernsköld, och skall hans berömmelse, för trohet mot Konung och Fädernesland, länge lefwa i häfderna. Han war satt till höfwitsman på en fästning, som af polackarna hårdt belägrad

war, och änskönt fienden så öfwerlägsen och wäl utrustad war, att intet hopp att förswara fästet war öfrigt, stod han dock med stort mannamod emot alla anfall, i mera än ett år. Hans hustru och barn hade olyckligen förut fallit i fiendens händer och blifwit krigsfångar. Polackarnas härförare tillsände honom hotande bref om att han skulle låta bortföra dem långt bort, och låta dem lida det hårdaste fängelse, derest han icke wille uppgifwa fästningen. Nils Stjernsköld swarade honom sålunda: „Gud skall wara mitt wittne, att jag för dem gerna skulle offra mitt lif, men de höra mig till; fästet åter tillhör min Konung: Jag skall derföre förswara staden, ehwad öde än träffa må de mina“ *).

9. Om Gudskännedom och dyrkan, kyrkobruk och seder.

Den som inträder i en gammaldags swensk dannemansstuga, får ännu någon gång se, på framwäggen i stugan, en liten prydlig bokhylla med twå eller tre hyllor, med små wridna pelare utaf walnöt eller ebenträd sammanhållna: den kallas af de gamla „tafwelätt“. Der, eller uti ett litet hörnskåp, förwaras husets bokförråd, och ofta finna wi ännu deribland andeliga wisor, utdrag af den Heliga Skrift, såsom Salomos Ordspråksbok, Psaltaren och Wishetsboken, samt Karl den niondes påbud om böndagarnes rätta helighållande: allt wittnande om Konungens oskrymtade och waksamma nit, att Guds ord skulle rikeligen bo ibland folket. Gudsfruktan, bön och andagtsöfningar, såwäl i slott som koja, flitigare kyrkogång och Sabbathens helighållande, upphöja denna tid till ett wärdigt efterdöme för alla tider.

Utom tre årliga böndagar, hade Konungen påbudit, att en böndag i hwar wecka, hela året igenom, skulle hållas, att med tragen bön, åkalla Himlens nåd och barmhertighet, öfwer folk och land, som wille ångra sina synder och med bot och bättring af-

*) Kodkewitz het den fiendtlige anföraren, och wäl må hans namn lefwa, ty han aktade högt en sådan trohet, som Stjernsköld bewisade, och gaf hans hustru och barn friheten. Fästet uppgaf icke Stjernsköld förr än han twangs dertill af hunger.

Digitized by Google

wända det wäldförtjenta straff, hwarmed krigets mutgängar hotade. Dock war han, såsom gammal god hushållare, angelägen att icke för många helgedagar skulle för landtfolket borttaga något af den dyrbara arbetstiden, och förbjöd derföre Lördags-gudstjensten, den folket tagit sig till att hålla, liksom Judarne; men försummade och wanwördade Söndagen. Hemliga Kathaliker hade intalt folket, att den owanliga kölden — regnet som förstört jordens gröda — krigets olyckor — war ett straff öfwer folk och land, derföre att de icke firade Lördagen med fasta och Gudstjenst, samt bön till jungfru Maria, deraf den dagen kallades Marie-Sabbath.

Konung Karl borttog denna wildfarelse, underwisande folket, att »man skulle afstå med de grufweliga eder och andra swåra »synder — rätt helga hwilodagen — hafwa ett Christeligt uppsåt »mot sin nästa — hjelpa den nödtorftiga — gerna gå i kyrko och »höra Guds ord — hafwa böner och förböner till Gud almägtig »för hela församlingen: sådant war tjenligare till att mildra Guds »wrede, än att åkalla helgon; fasta och helga Lördagen och andra »helgedagar, som Gud icke hade befallt». — Han kallade de öfwerflödiga helgedagarne »latmans-helgedagar, som allmogen, sig »sjelf till stor skada, företagit».

Ännu fortlefwer af den i sanning heliga dagen, Lördagen, som påminner om Jesu hwila i grafwen, ett minne i wår aflägsnare landsbygd, der enfaldiga, Christeliga seder finnas. När bönklockan ringer till helgdagsmål, som wanligen stor klockan slår på eftermiddagen, så upphör allt werldsligt arbete: den yttre arbetsdrägten lägges af: matmoder och tjenarinnorna wisa sig i rena förkläden och halsdukar: husbonden läser högt för husets hjon i bibeln, eller nästa dags Evangelium, hwarefter någon aftonpsalm sjunges. Eller see man hwart och ett af husets hjon sitta tyst i sin wrå, läsande för sig sjelf i psalmboken, eller nya Testamentet. Så hörsammas wärdigt det gudomliga budet: »Tänk på att du helgar hwilodagen».

Såsom i Herrens första församling, i Jerusalem höllos tre bönestunder om dagen, så fortfor man ock i den första Christeliga församlingen, och Konung Karl den nionde föreskref samma tre bönestunder, att hållas i scholorna, nemligen morgonbön, bön wid

middagstid för öfwerhet och fäderneland, då psalmen sjöngs: »Gud gifwe wårom Konung, och all öfwerhet, frid och godt regemente» — och när läsningen på eftermiddagen war slutad, hölls aftenbön. I Konungens hof helighölles samma böneftunder dageligen med allt hoffolket, då Litharian läftes, och psalmen sjöngs: »Gif wårom Furfte och all öfwerhet frid och godt regemente» — och derefter: »Förläna oß Gud få nådelig frid i wåra dagar». Alla helgedagar bewistade Konungen Gudstjenfterna, och rådligt war ej för någon af hans hoffolk att derifrån utebliswa.

Uti det Swenzifka landet hade en man, Calvinus benämnd, uppkommit med en afwikelfe från Lutherfka läran, och kallade fin nya lärdom den ombildade (reformerta) Lutherfka tron. Häraf uppkom, och fortwarar än i dag, den så kallade »reformerta kyrkan», eller församlingen. Konung Karl wille från den Evangelifka trosbekännelfen borttaga allt, fom ftred mot det funda menniskoförftåndet; »emedan förnuftet war Guds wäfende hos menniskar, och Guds ord lärde, att wi borde pröfwa allt, och behålla det, fom godt är». Nu tyktes honom läran om den heliga Nattwarden, der det heter: »detta är Chriſti lekamen, och blod», wara en hård lära, den der fyntes honom wara förnuftet emot, och i den nya reformerta kyrkan fades i Nattwarden: »detta betecknar Chriſti lekamen och blod». — Han gömde, den wife, men icke allwife Konungen, att Chriſti egna ord i Nattwardens ftiftelfe icke må förändras, och att hwad tron i heliga ftunder werka kan, wäl kan wara öfwer, men icke emot förnuftet.

Forbefius het en Skottfk man, fom inledt Konungen i de Calvinfka willfarelferna, få att han med hårda ord beſkyllade biſkoparne och preſterna för benägenhet till påfwedom, när de motſatte fig den nyhet, Forbefius wille i landet införa; men på den tiden lefde en Ärkebiſkop i Upſala, fom ringa aktade Konungens nåd eller onåd, när det gälde fanningens förſwar och Evangelifka lärans renhet. Hans namn war Olof Mårtenſon*), och hans

*) Olaus Martini, biſkopsſon ifrån Linköping, dog 1609. Den ädle rådsherren Johan Skytte upprättade hans wackra grafminne.

Digitized by Google

grafminne i Upsala Domkyrkas högkor är efter den ädle mannen ännu ett minnesmärke. Men ett än varaktigare minne af denna värdnadsvärde innehafvare af Laurenti Petri stol, hufwa wi uti wåra gällande kyrkobruk efter den handbok, som under hans ledning utarbetades och dermed en grund lades för wåra kyrkliga bruk och seder, allt intill denna dag. Konungen wille ock sjelf höra, hwad grund Forbesius hade, dermed han sin nya lärdom förswara kunde, och anställde derföre i Upsala ett samtal mellan honom och hans motståndare, Ärkebiskopen och de lärda, som tillhörde högskolan derstädes.

Konungen öfwerwar deras strid; men när han hörde Calvinisternas lära om nådewalet, »att Gud af ewighet utwalt somliga menniskor till ewig salighet, andra åter till ewig förtappelse, och att ingen, ehuru han än sin lefnad anställde, kunde undgå sitt förut bestämda öde: Gud hade dömt somliga att wara onda och olyckliga, andra att wara goda och ärfwa salighet«; så förskräcktes Konungen för sådan lära, öfwergaf Calvinska willfarelsen och blef sedan stadig wid sin, i Upsala möte antagna tro. Det hände sig wid denna lärdomsstrid, att Forbesius blef så wederlagd i åtskilliga stycken, att han icke fick ett ord för sig. Deraf kom sedan ett ordspråk, när någon med skäl och bewis blifwit så wederlagd, att han blir alldeles swarslös och stum, säges det skämtwis: »Och härtill swarade Forbesius intet«.

Skulle någon efterforska första upphofwet, eller grunden för wår kyrko- och skolordning — wår förbättrade folkunderwisning — stadgan för prästernas aflöning — fattig- och sjukwård — så finna wi den uti Konung Karl den niondes, med outtröttelig flit utarbetade förordnanden. Men ett af de mest hedrande minnen, från den store Konungens lefnad, är den omwärdnad han egnade Upsala högskola, der den gamla Karolinska läroskolan ännu bär hans namn. Några berömda lärda män sattes der till lärare, och åt fattiga lärjungar anslog han underhåll, samt bidrog sjelf af egna medel dertill, att mången flicklig yngling fick, wid detta wackra lärosäte, förwärfwa lärdom och flicklighet, att gagna fäderneslandet.

Digitized by Google

10. Om Parisiska bröllopet. Konung Henriks död. Karls lif i fara.

Ett wärdigt efterdöme af sann wördnad och kärlek till Guds ord, samt huslig andagt, gaf Adeln denna tid. I deras hus hölls dagligen bön, och wi finna att de höga Herrarna woro wäl öfwade i psalmt och sång. När Thure Bjelke fördes till afrättning på Linköpings torg, och blef ledd in uti spetsgården, samt war afklädd rock och halsduk, färdig att nedfalla på det röda klädet, så upptog han sjelf och sjöng med klar och hög stämma en psalm: gick derefter rundt omkring i spetsgården och höll till folket ett hjertrörande tal, erkännande sig wara en stor syndare, ehuru oskyldig till allt uppsåteligt förräderi mot Fäderneslandet; men tröstande sig i tron på försoningsnåden och stundande ewig glädje i himmelen. Såsom en härlig predikan pressade detta tal tårar ur alla kringståendes ögon, och när han hade slutat, framträdde Mästermannen; men ännu engång höjde Herr Thure sin wackra stämma och sjöng en psalm, och wid deß slut lutade han sig stilla och oförfärad ned, under swärdet. Wi anföra detta såsom ett bewis på den fasta tro och sanna Gudsfruktan, som denna tiden fanns i både slott och hydda.

Men icke allenast för sitt eget Fädernesland, utan för hela menskligheten nitälskade Konung Karl, att det Evangeliska ljuset och de af Guds ord renade sanningarne, måtte sprida sitt ljus; och att wi må rätt förstå att wälsigna den ädla Konungens minne för de strider han utkämpat för det Gudomliga ordets seger, må här något anföras om de olyckor Jesuiterna droga öfwer menniskorna i andra land.

När Karl sista gången war med sin gemål förrest till hennes anhöriga i Tyskland, hade en Konung i Frankrike, »Henrik af Navarra» benämnd, med de Tyska Furstar, som sig till den Evangeliska läran bekände, till inbördes förswar mot Kejsarens och andra Katholska Furstars förföljelser, ingått en förening, som kallades »det Evangeliska förbundet». I detta förbund blef ock Hertig Karl intagen; och från denna tid härledde sig den wänskap och förtroliga gemenskap, som han plägade med nämnde Fransmännernas Konung, till stor nytta för sitt folk och sitt land.

Digitized by Google

Men Jesuiterna, fruktande för sitt wäldes fall, beslöto, sämål öfwer Konung Henrik, som hans trosförwandter, död och undergång. Den dag, då Konung Henrik skulle fira sitt bröllop, war utsatt till utförande af deras onda uppsåt.

När hans bröllopsgäster, bland hwilka de förnämligaste bland hans Lutherska trosförwandter, wid middagstid, glade och oberkymrade drucko i bröllopssalen, blef plötsligen slottet kringhwärft af Katholikerna, som, bewäpnade med dolkar och andra mordgewär, störtade in i salen, och mördade de obewäpnade Lutheranerna, inbröto sedan i alla hus, der de wiste att någon af den Evangeliska trosbekännelsen bodde, och blefwo utaf dem på den natten flera tusende mördade. Denna händelse blef wida utryckad öfwer hela werlden, och kallas det »Parisiska bröllopet«. Konung Henrik blef wäl den gången räddad; men en lönnmördare beröfwade honom dock slutligen lifwet.

Konung Karl i Swerige hotades af samma olycksöde, som hans wän, Konung Henrik. En hemlig Katholik, af Jesuiternas slägte, som kallade sig Petrus Petrosa*), hade insmugit sig i Konungens tjenst, och en stund då han med Konungen war allena och stod wänd ifrån honom, drog han ut sin dolk, att dermed genomborra honom; men innan mördaren hunnit fullborda sitt uppsåt, wände Konungen sig hastigt om, och slog dolken ur hans hand, hwarefter lönnmördaren kastades i fängelse. Under ransakning med brottslingen yppades, med bref och bewis, att han af Konung Sigismund och Jesuiterna war utsänd, till att fullborda denna gerning, hwarefter han led sitt wälförtjenta straff. Så blef Konung Karl, genom förlynens underfulla omwårdnad, förwarad, att ännu mycket godt werka för fäderneslandet.

11. Minnen och sägner om Bergslagens förkofran. Silfwer-, Koppar- och Jern-werken.

Om Silfwerbergen.

Slägtsagtiga och owisa Konungar drömma, och låta spå sig om guld- och silfwerberg eller söka de skatter med trolldom och

*) Hans rätta namn war Peder Eriefon och Österbotten hans födelsebygd.

Digitized by Google

flagrnta; de wise och omtänksamma upparbeta bergens fördolda skatter med förstånd och erfarna bergsmäns råd: så gjorde Karl.

Sala silfwergrufwa kallades denna tid Swenges skattkammare, och kunde det nogsamt märkas, att rikedomen i wåra bergwerk war likaså i tillwext under Karl den niondes trogna wård, som all annan rörelse i landet. Fornsägner om Sala, det will säga den förborgade, eller dolda grufwan, emedan sinnen, som uppfann den, af fruktan att landets inwånare skulle willa dela med honom denna skatt, dolde den i det längsta, hafwa wi redan uti en föregående del af wåra Sagohäfder berättat. Det war af brinnande nit för det länge wanwärdade Fädernesslandets upphjelpande, och att gagna wårt folk, som Karl älskade silfwer, och ingalunda försmådde koppar och jern, der de, till rikets gagn och allmogens förkofran, kunde brytas ur schackten.

Redan såsom barn hade han med sin Herr fader, gamla Konung Gustaf, på Wäsby Kungsgård lätit den rena silfwergåsen sägna sina ögon, och glömde icke såsom man och gammal, att upparbeta denna källa till rikedom och wälstånd. Ekeby dammar förwara ännu de gårdars namn, å hwilkas grund och botten Karl utsåg rummet för Sala stads anläggande. I Wermland finnas och minnesmärken efter silfwergrufwor, ur hwilka han hemtat rikedom; men nu äro de öfwergifna, och en sägen endast utwisar rummet der de warit.

Bland dessa wår Hornkulls silfwergrufwa den förnämsta, och säges wara lika gammal som Sala. Den låg nära Karls mest älskade Kungsgård, den han, för ortens behaglighet, åt sig lät uppbygga wid Kroppa-älf, deraf den kallades Kroppa-Kungsgård.

Om Karlskoga bergslag.

Wärmland blef Karls barndomsrike, eller hertigdöme, och tyckes, mest af alla Swea rikes landskap, hafwa dragit till sig hans hjerta, och af hans förtroliga omgänge med detta flärdlösa och förnöjsamma folk, skulle wi kunna nämna honom en Wermländing. Men landet war, med undantag af Wenerns stränder, och bygden kring de stora floderna, en tyst och tiflös skogsbygd; ett

tillhåll för fridlöfa brottslingar, som der sökte sin tillflykt och närde sig så godt de kunde af fiske uti landets fiskrika älfwar och sjöar, samt ofta gjorde bygden och wägarne deromkring osäkra, för rån och tjufnad.

Lycklig för Wermland war den dag, då Hertig Karl första gången satte sin fot inom deß område; emedan han förstod, att förwandla deß berg och skogar från röfwarenästen, och tillhåll för rofdjur och björnar, till idoga menniskors boningar, kring hwilka werksamhet, lif och rörelse utbredde glädje och trefnad. Derföre blef hans namn och minne i denna bygd, likasåwäl som i Fäderneslandets häfder, oförgätligt och wälsignadt.

Det förtäljes, att när Karl, engång i sin ungdom, från Fernebo genomreste skogsbygden, wid den wackra sjön, som kallades »Myckeln», tillspörde han skjutsbonden hwaraf sjön fått detta namn, och då han fått derom det besked, att den så kallades af den myckna fisk, som der fångades, och att skogen kallades »Bodaskogen», deraf att folk från aflägsnare orter, som kommo dit att i sjön drifwa sitt fiske, deromkring byggt sig bo-städer, eller bodar, hwaraf bygden ock blef kallad »Myckelsbodar», har han yttrat:

»Har det förr hetat Myckels-bodar,
»Skall det härefter heta Karls-skogar».

Städerna Karlstad och Philipstad.

På den wackra Tingwalla-ön i Wermland war, såsom namnet tillkännagifwer, den ort, der i äldsta tider det landets inwånare höllo sammankomster och rådplägningar, samt räfst- och wapensyner. Wid sitt anträde till hertigdömet, fattade Karl stor kärlek till denna sköna ort, och bygde der en gård för sin hofhållning, på en höjd med fri och härlig utsigt öfwer sjön och kringliggande bygden, wid Klara-älfwens utlopp. Den höjden kallades sedan »Herrgårds-backen», eller Hertigs-backen, och benämndes »Karlsborg» af hans namn. Der war redan förut en folkrik och wäl bebygd marknadsplats, den Karl gaf stadsrätt och kallade den »Karls-stad».

På detta Karlsborg höll han sitt hof, och wistades den tid han ännu war Hertig, hälst i denna härliga bygd. Det hände sig

engång, att han red ut genom skogarna åt Bessjön och Elfdahlskanten, i tanka att finna tjenligt läge för en stad, den han för bergsrörelsens skull, sann nödigt att anlägga på det fordna Wermlandsberg, och det nya Karlsskogar. Till minne af denna utfärd kallas det ställe, der han wände tillbaka igen, Kungabergen. Tjenlig plats för sin stad hade han funnit i medelpunkten af bergslagen, på Wekhytte-egor. Besökte derföre Wekhytte bergsmän, Nils och Bengt, twenne raska bönder, och bjöd dem wederlag för deras egorymd, den han wille lägga till staden. Red derifrån till en rik bergsman, som bodde på en ljuflig udde, och bjöd honom wederlag wid Daglösen; men gubben och hans gumma älskade sin bostad, emedan de tyckte sig der hafwa bästa trefnad och wälsignelse. Karl blef deras gäst öfwer natten. Då berättas bonden hafwa sagt honom, att han icke wille gifwa honom härberge i helgdagsstugan, emedan der ringde hwar natt under golfwet, såsom hördes de wackraste kyrkeklockor. Men Konungen wille ligga der, att sjelf förnimma sanningen af detta owanliga spökeri: och om morgonen, när han kom till samtal med bonden, sade han, att han hört ringningen, och tillade: „Här är ett alltför heligt rum för dig, till att bo uppå“: der skulle en kyrka byggas, mente Hertigen: och tog så bonden wederlag, och flyttade till Daglösen.

Wermlandsbergs, eller som den då kallades, „Fernebo kyrka“, flyttades sedan till staden, som efter Hertig Karl Philip kallades „Philipstad“, och hände sig då, när klockorna skulle på släda föras öfwer Fernbo-sjön, att isen brast under den ena, wid Kallhytte-ön, der hon ännu ligger. Ett andelif såg folkets enfaldiga tro, denna tiden, öfwer allt i naturen, särdeles i det, som i bild eller ljud rörde deras hjertan. Deraf gåfwos klockorna en slags helgon-wördnad, likfom talade de i kallelsens ljud, till den efter Sabbathen längtande själen, inbjudande barnen till Allfaprens tröstfulla möte. De woro ju ock högtidligen inwigda med Christnings-namn till sitt heliga kall, att mana till Gudstjenst och bön. Så war en sägen om den ensamblefna klockan, att hon förjde den förlorade wännen, som instämt i hennes ljud i Sabbaths- och

Digitized by Google

böne-stunderna; och hördes hon från denna dagen ständigt liksom klaga, då man lyssnade väl till, dessa orden:

„Min make ligger i Fernebo-sjö".

Sägner efter Karls resor i Bergslagen.

När gamla Konung Gustaf reste i landet, och kom någorstädes till gäst, war han mycket glad och skämtsam; men det war hos adeln, och de höga embetsmän han gästade. Karl deremot tyckte sig tillräckligen förut hafwa lärt känna de stora och högättade, och utwalde derföre det Swenska Folket, bonden och arbetaren, till sina omgängeswänner, emedan dessa woro landets styrka, och i dessa tider mest i behof af Konungens omwårdnad och beskydd. I en ärlig Swensk dammemans boning fann han sig så wäl: af honom tog han ofta nog lärdomar och råd, för landets upphjelpande, och med honom war han glad och skämtsam, när de sutto i dryckesstämman; men det är isynnerhet i Bergslagen och Wermland, som sägner finnas efter hans resor och wistande der i bygderna, och „knappast någon koja finnes", säger en gammal häfdatecknare, „som icke bär ett minne efter sin Store Karl" *).

Den tid Hertig Karl höll sitt hof på Bro, drog han stundom ut att fiska, och fann särdeles behag uti det goda fisket wid Kummel-ön, nära den gamla Sarkolms borg, då han, för natten och owäder, tagit herberge uti en fiskar-bod, „och har samma bod till åminnelse, intill denna tid, blifwit hållen wid magt af Kummel-öns egare, och säges att Hertigens soffkammare der på botten ännu i dag är i behåll" **).

En hederlig bergsman och häradsdomare, „Peder Jonson" wid namn, bodde wid Yngshyttan, och war en bland Hertig Karls förtroliga bönder i den orten. Hertigen kom en aftonstund ridandes i hans gård, och war mycket trött och törstig af den långa wägen han tillryggalagt, och som bondens piga i detsamma kom upp ur källaren med friskt dricka i en masurholk, begärde han af henne få dricka, och drack ur hennes kärll. „Denna masurholk

*) Fernow, Werml. Beskr., sid. 457.
**) Fernow, Werml. Beskr., sid. 457.

Digitized by Google

har sedan, man från man, slägten emellan, till åminnelse warit behållen och wida namnkunnig, under namn af »Store Guttår«. Den är besmidd med många guld- och silfwerwapen, och inuti fodrad med förgyllt silfwer. När stora Herrar gästat Philipstad, har ur detta märkwärdiga käril, som der förwaras, druckits »wälkomma« eller »wägfärdsskål« *).

En rik bergsman, benämnd »Mattes på Born«, bodde i Wermlandsberg, och emedan Karl kände honom för en förständig bonde, tog han ofta hos honom herberge, wid sina resor i Bergslagen, och hade der häfstombyte. En winter kom han på släde åkandes till Born, och blef der undfägnad, och sof öfwer natten i bondens helgdagsstuga. Om morgonen tidigt hade Mattes hustru gått in i stugan, då Hertigen sof, att någonting derstädes syssla till hans tjenst, då hon hörde någonting, liknande en råttas gnagande i hans aflagda kläder. Hertigen hade fört med sig bränwin, som den tiden war mycket rart, dermed han undfägnat bergsarbetarne. Gumman trodde, att han tillfwentyrs haft några bitar bränwinsbröd i fickan, deraf nu en råtta knapprade, tog så ett wedträd i handen, gick sagta till stolen, der kläderna lågo, tog noga wara på stället, der pickandet hördes: det war Hertigens fickur, som han aftonen förut glömt upptaga, slog till, och krossade uret i all wälmening **): han waknade och log wänligt, tröstande hustrun, som, då hon nu upplyst blef om rätta förhållandet, tog mycket illa wid sig öfwer sin gerning.

När Fursten war redo till sin återfärd, spände Mattes sin bästa häst för hans släda, och wille sjelf skjutsa sin höga gäst till Wekhyttan. På färden öfwer sjön Yngen, föll det Hertigen in, att han satte sig bak på, och lät Mattes sitta inuti slädan. Bönderna, som mötte dem med sina jernfrakter, och igenkände Mattes, undrade högeligen »att han fått sig en så gill och grann släda, och bestod

*) År 1768 — säger Fernow — hade »Store Guttår« den största ära, då Konung Adolph Fredrik drack ur densamma, sid. 457.

**) Denna sägen har i sednare tider blifwit tillämpad på andra personer, som blifwit namnkunniga bland folket, såsom Biskop Swedberg i Skara, då en Kommunister hade kresat hans ur.

Digitized by Google

sig en herre bakpå". — Af den nåd Mattes funnit inför Hertigen, war allmän sägen, att honom war ämnadt adeligt stånd och sköldemärke, om icke Konungens död så hastigt mellankommit.

Om Hertig Karls besök hos en bonde, „Bråsta-gubben" kallad, wid Salberget, är följande berättelse:

En gång kom Hertig Karl ridandes med sina gossar, såsom han kallade sina drabanter, till en rik bergsman, boende inwid Salberget, af folket „Bråsta-gubben" kallad och allmänneligen känd att alltid hafwa godt öl. Karl war en kär och wälkommen gäst, hwarhälst han tog in i Bergslagen; så jämwäl hos Bråstagubben. Den glada wärden mottog Hertigen wäl, och under wälkomsts-undsägnaden tog han ett löfte af honom, att han skulle blifwa hans gäst, så länge, till deß hans gossar druckit ur en wiß utwisad öltunna i källaren, som då man knackade på henne, gaf ett ljud ifrån sig, såsom hade hon warit nära tom. Men dermed war så beskaffadt, att ett rör ur andra öltunnor, uti en inre källare, gick in i denna, så att hon deraf fick tillgång, allt efter som ölet urtappades: Det heter i sägen härom, eller måhända har en wisa härom warit diktad:

„De drucko i dagar, de drucko i två;
Men inte så kommo de till botten ändå". —

Slutligen sade Karl: „Innan din tunna blir tom, så wi se både Jul och Påska". — Tog sedan ett nådigt afsked af den glada och gästfria bergsmannen, tackande honom för godt herberge och hederlig undsägnad.

Om Kåreberget.

Konung Johan hade i sin widskeplighet sökt efter silfwer- grufwor, efter en spåmans anwisning, som war en munk i Westerås kloster; men arbetet i kopparberget lät han wanwårdas, och af bergwerken, såwäl som allt annat, deraf rikets behof skulle fyllas, hade skattkammaren ringa, eller ingen nytta. Karl mottog ett betryckt och fattigt folk, med ett kostsamt och olyckligt krig, utan medel till deß utförande. Men han hade ej förr tillträdt Konungadömets styrelse, än han war omtänkt att upphjelpa Fäderneslandets inkomstkällor, och redan om wåren efter Konung

Johans död, drog han upp till Fahlun, och gaf en ny stadga för »Bergsmän wid Kåreberget« *).

Huru kopparberget blifwit uppfunnet och fått namnet »Kåreberg«, derom är följande saga:

I urminnes tider och sedan Göthiska folket från Österlanden intagit det land, som mest uppodladt war, på stränderna af Österfalt och de stora insjöarna Wenern, Wettern och Lögaren, bebodde Sweriges äldsta innewånare, en finsk folkstam, bergsbygden och skogarna längst Norrska gränsen, allt ifrån Wermland, upp till Lappland, emot hafwet. Då bodde i den skogsbygd, som nu kallas »Thorsång« i Dalarna, en rik finn-gubbe, som hette »Kåre«, och hade sina fäbodar der sedan kopparberget blef upptaget. — Men en annan sägen är, att han hade en bock, som hette »Kåre« **). Denna bock gick wida omkring på bergen och kom hwar afton hem till sin husbonde igen. En afton kom han hem och war helt rödfärgad, hwaraf bonden slutade, att han hade krupit eller wältradt sig på något ställe, der anledning war till kopparmalm i jorden: följde sålunda bocken efter följande dagen, och upptäckte malmstreket. Deraf säges stora kopparberget fått namnet »Kåreberget« och »Kår-arfshyttan«, som förmenas hafwa warit den äldsta wid grufwan, samt byn Kår-arfwet ännu wara ett minne.

En annan berättelse är, att en wallkulla eller getpiga, som wallat sin hjord i denna bergstrakt, sett twenne bockar, som stångades wid en stor tall, och under sin kamp sparkade jorden undan, till deß röda kopparmalmen kommit i dagen, skall första gången hafwa upptäckt detta malmstrek; ännu wisas wid kopparberget en tallstubbe, som säges qwarstå efter den märkwärdiga tallen, och hafwa bergsmännen uppbygdt ett litet hus öfwer stubben, att förwara den - såsom ett minnesmärke af denna lyckliga upptäckt, som gifwit tusendetals menniskor bergning, och Fäderneslandet rikedom. Karls-schacktet är ännu ett minnesmärke efter »store Karl«, och

*) Se Hylphers Resa, sid. 386.

**) Finska namnet på bock är »Kauris« eller »Käris«, och kan således folket hafwa tagit detta ordet såsom bockens egentliga namn. Hylphers anmärkn.

Digitized by Google

af hans sista besök wid Kårberget, lefwa ibland folket ännu haus ord, att berget skulle kallas „Sweriges lycka“.

Märkeligt är, att från Konung Karl den niondes begynnelse, winsten af kopparberget war i beständig tillwäxt, allt intill Wasaättens utgång*); men ifrån den tiden lidit förminskning och mångahanda olyckor, ehuruwäl den ännu kan benämnas med Karl den niondes namn, „Sweriges lycka“.

De Swenska kopparwerkens höga ålder antydes af namnen stora och lilla hedninge-grufwan. Märkwärdiga handlingar sägas fordom hafwa funnits**), som hänföra kopparbergets begynnelse till mer än tusende år före Christi födelse; så lyder innehållet af berättelsen:

„Swenska Konungen Berich gjorde med sina segrande Göther ett långwarigt krigståg i de tre kända werldens delar, derunder han förstörde alla bergwerk i Österländerna; men skickade bergsmän och masugns-arbetare hem till gamla Upsala, hwilka derifrån blefwo förlända till kopparberget wid Fahlun, der koppargrufwan tedan war upptäckt, den de började bearbeta, ett tusende fyrahundrade åttatio år före Christi födelse. Denna Konung Berich hade under sina krigsfärder gjordt förbund med Konungarna i det Indiska riket och det förlofwade landet. Allt in uti Konung Salomos tid fortfor detta förbund, då till Jerusalem komma den Swenska Konungen Ufwes eller Ubbes sändemän, att uppliswa det gamla wänskapsförbundet. Såsom förbundsgåfwor medförde de en myckenhet koppar från Swenska bergwerken, hwaraf de kostelige kärilen i Jerusalems tempel, samt med kopparhafwet, såsom det allt beskrifwes uti Konungabokens sjunde kapitel, blifwit förfärdigade. När sändemännen hemkommo till Upsala, förde de med sig tillbaka så mycket guld, som dem af Konung Salomo föräradt blifwit, att de dermed kunde öfwerdraga alla prydnader uti gamla

*) I Karl den niondes tid afkastade grufwan 12 till 15,000 skeppund och steg sedan intill Drottning Christinas sista regeringsår, då hon gaf 20,321 skeppund. Hylphers, sid. 409.

**) Dessa handlingar förmenas hafwa blifwit bortförda af Danska Konungen Henrik Skatelår sedan Erik den helige war fallen wid Upsala. Hylphers, sid. 385.

Digitized by Google

Upsala asguda-tempel, och med en grof guldkedja omlinda den höga tempelbyggnaden, allt ifrån öfwerſta ſpetſen och ned till grunden. De medförde jämwäl mycket ſilfwer, och det ſäges att Sigtuna ſtadsportar deraf förſärdigade bliſwit.“

Wermlands och Bergslagens befolkning.

Karl egde nu i ſitt hertigdöme ſtora ſkogar och obygder, berg med ſilfwer, koppar och jern, fiſkrika ſjöar, från hwilka forsſar flöto, mägtiga att med ſina fors-fall drifwa hamrar och qwarnar; men menniſkor, ſom röjde och odlade ſkogarna, bebygde obygderna, ſatte lif i forsſarna, ſamt ur bergen upparbetade malmen, felades. Hertigen täukte då på ſina olyckliga finnar, ſom fridlöſa jagades af bondplågaren Flemming och hans wederlikar, från ſina hem, och ſände dem en inbjudning till ſitt rika hertigdöme. Oſäkerheten och nöden i det förhärjade Finland war ganſka ſtor, och en utflyttning af finnar, ſärdeles Öſterbottningar, ſkedde då till Wermland, der de ſtora ſkogarna, ſom ſträckte ſig allt inemot bergen utefter Norrſka gränſen, dem anwiſtes till boſtäder, kring hwilka de fingo anlägga ſina ſwedjeland, ſamt upprödja ſig goda hemman. Härtill woro de från ſitt hemland ganſka ſickliga; och kunniga i fiſke och djurfång, ſamt djerfwa uti jagten, ſå att de dermed kunde mycket förtjena.

Så måſte björnarne och wilddjuren flytta undan ſina kulor, och lemna rum för den odlande, ſkoga menniſkohanden.

Om deſſa finnars omtanka och ſickligket äro många ſägner. En namnkunnig finne, „Lång-Chriſtoffer i Sundſjön“, kom året efter klubbkriget till Wermland, och nedſlog ſina nya bopålar i Norra Bergslags-ſkogarna. Den enda egendom han med ſig förde war en yxa och en bössa; och lyckligt blef honom hans förſta jagt i deſſa ſkogar, då på en dag han ſköt fem elgar, med hwilkas hudar och kött, i penningar förwandlade, han började ſätta hushåll. På de björnar, wargar och lodjur han fälde, war intet tal: han blef en ſwåra rik och mägtig man. På en udde i Sundſjön ſtod länge, och måhända ſtår ännu qwar, ett minnesmärke efter honom: en tall, å hwilken flera hundrade björnſkallar warit uppſpikade, dem Lång-Chriſtoffer fällt der i ſkogarna.

Digitized by Google

Dessa finnar bodde, efter seden i sin hembygd, i rökiga pörten, som liknade wåra badstugor; men höllo sig mycket snygga, och deras unga qwinnor woro af en finare wärt och större fägring, än gamla Wermlands-stammens gäntor, så att finnarne icke gerna ingingo i giftermål utom sin stam; och Wermlänningarne åter skydde för deras rökiga pörten; och emedan de ansågo dem för högmodiga, benämnde de dem »finn-adel». Karl drog i sin tid en faderlig omsorg om sina idoga finnar, och hans minne lefwer ännu ibland dem i namnet »Hyfwa Konungar Karl»: det betyder »den stora eller goda Konung Karl».

Finnar woro, såsom wi anfört om finngubben, Kårebergets upptäckare, enligt folksägen, Wermlands-skogarnas ur-inwånare, eller äldsta bebyggare. De bebodde fjällskogarna, så wäl inom Norriges område, som inåt Swenska sidan; men hurnwida finnar af denna äldsta stam finnas der ännu qwar, eller sig förenat med en nybyggarestam, dem Hertig Karl från Finland lät inkomma, derom ega wi inga underrättelser.

Från Walland eller Wälskland kom till Swerige en fridlös man, som för Evangeliska trosbekännelsens skull, undan Jesuiternas förföljelser, tagit sin tillflygt till Hertig Karl. Han hette Paskilius Chenon; men blef af Swenska Folket gemenligen »Päke» kallad, och emedan han i bergshanteringen war wäl förfaren, fick han wid kopparberget sin bostad. Han blef, såsom en fader för bergshanteringen i Wermland, af Hertig Karl mycket afhållen, samt af honom, några år derefter, skickad till Konungen i Frankrike, Henrik af Navarra, då han fick, från Walland, som då under Franska Konungadömet lydde, införa en skeppslast med bergsmän, hwilka allt sedan fortplantat och utbredt sig, till alla bergwerk inom wårt Fädernesland, och blifwit kallade efter sitt Fädernesland »Waloner», så kommo till Wermlands Bergslag skickliga grufarbetare, hammarsmeder, lodstöpare och stycksgjutare, och hördes snart i Wermlands-bergen en lifflig rörelse, och från forssarna, de lifliga slagen af stångjerns- och knip-hamrar. Walonerna, såsom ett redligt, starkt och arbetsamt folk, blefwo öfwer allt wäl emottagna, och af Konungarne, såsom trogna undersåtare, städse beskyddade.

Digitized by Google

Dessa sägner från Wermland och Bergslagen wittna nogsamt huru älskad, of folket der i bygden, deras alltid så kallade »Store Karl» war, och länge omtalade de gamle, att de hört af sina föräldrar, huruledes, »när själa-ringningen påstod efter »Store Karl», så greto små och stora, unga och gamla; och lång tid deretter war det likſom allting hade warit dödt»*).

Om bergsmannen Finlou, Jerusalems-farare (1610).

I bergsſtaden Hedemora bodde en köpman wid namn »Hans Finlou», bördig från Skottland. Wid ett gladt samqwäm med fyra rika bergsmän, hände sig, att samtalet föll på de fordna pilgrimsfärderna till förloſwade landet och till Christi graf, dem de fyra bergsmännerna föreſtälde sig såsom långa och öfwermåttan beſwärliga. Hans Finlou deremot yttrade sin förundran deröfwer, att man funnit en sådan pilgrimsfärd så mödosam och swår, att den kunde ålägga sig grofwa syndare, såsom botgörelſe, då han sjelf tilltrodde sig kunna göra en Jerſalafärd, och inom natt och år wara tillbaka igen. Detta funno bergsmännen orimligt, och ſlutades deras samtal så, att de med Finlou ingingo ett wad om ett hundrade ſkeppund koppar, om han kunde på utſatt tid sina ord i werk och gerning fullborda. Wadet blef med ſkrift och inſegel bekräftadt, och Hans Finlou begaf sig genaſt på reſan. Den lyckades honom så, att han sju weckor före den utſatta tiden, efter ett kort beſök i heliga landet och Jerusalem, kom till Stockholm tillbaka, och uppehöll sig der oförmärkt en tid, till deß han, på förelagd ſtund och timma, inſann sig hos sina förwänade dryckesbröder, bergsmännerna, och utkräfde ſitt wad.

Stor rikedom war denna tiden bland folket i Bergslagen, och Finlou bekom lätteligen sina hundrade ſkeppund koppar, samt blef deraf än mera rik, än han tillförne war; men han anwände sina rikedomar på ett hedrande ſätt. Så prydde han Herrans

*) Fernow anför dessa orden efter en gammal gumma, som lefde ännu 1748, som hört det af sina föräldrar. Denna gumma war född och bodde der Fernebo kyrka fordom hade ſätt.

Digitized by Google

tempel i Hedemora med ett stattligt torn *). En wacker ljuskrona, den Hans Finlou skänkt till Westerås Domkyrka, förwarar af den rika Jerusalemsfararens gifmildhet ett minne.

22. Staden Götheborg anlägges **). Danska stridens begynnes (år 1611).

Städer och fästen hade wäl af ålder funnits, till landets förswar, wid Götha-älfwens utlopp i Westersalt; men Danska wäldet, som Nordan, med Norrige och Bohuslän allt intill älfwen, och Sunnan, med Halland, trängde sig inpå Göthalandet, fordrade en starkare befästad stad, till deß förswar och till handelns befrämjande på Westerhafwet. Konung Karl hade länge insett detta behof, sedan Ny-Lödöse, som af folket kallas »Nylösen», samt den gamla staden Elfsborg, i Konung Johans tid, blifwit af Danskarne förstörda.

Sedan kröningshögtiden i Upsala, såsom tillförene är berättadt, slutad war, drog Konung Karl ned till Elfsborg, att beså sin nya stad, som anlagd war på ön Hisingen, wid Götha-älfwens utlopp i Westersalt, på färgestadens egor. Den tiden war Gustaf Stenbock höfwitsman på Elfsborgs slott. Honom hade Konungen året förut förskändt till Holland, att med en rik, och i werldshandeln förståndig man, wid namn Abraham Cabeljou, samråda om den nya stadens tillwäxt och förkofran, samt att tillsäga alla utländska förfarna handelsmän, mästare, samt arbetare i allahanda yrken och handtwerk, som der wille bosätta sig, stora förmåner och fri religions-öfning: så att Konungen fann denna stad wid detta besök, med otrolig hastighet hafwa tillwäxt, i folkmängd och lifflig rörelse, till hans stora glädje.

*) Tornet blef icke färdigt förr än i Konung Gustaf Adolphs tid, så att torntuppen blef uppsatt år 1621. Den tiden war Karl Bonde stathållare öfwer silfwer-, koppar- och jernbergslagerna. När tornet år 1748 war brisfälligt, och tuppen nedtogs, fästes denna underrättelse på en sedel, förwarad i näfwer och i tuppen inlagd.

**) Redan 1603 den 14 Mars, på Elfsborgs slott, fattade Konung Karl beslut om staden Götheborgs anläggande på Hisingen. (Beskrifning om staden Götheborg af Cederberg, sid. 9.)

Digitized by Google

Staden till heder, och till ewerldelig hugkomst af dess anläggning, lät Konungen slå en minnespenning med sitt walspråk, „Gud min tröst“, samt Konungens namn på den ena sidan och på den andra staden Götheborg wid en förbiflytande älf, Elfsborgs slott och en stor ek, sträckande sina löfrika grenar upp mot himmelen, och på ekens stam hängande stadens wapen, ett lejon med guldkrona, hållande i högra framfoten ett draget swärd, med öfwerskrift:

„Det träd som wandrarn nu i löfrik skugga tar,
I sin begynnelse en ringa telning war“ *).

Andra minnesmärken efter staden Götheborgs anläggande äro de kopparmynt, Konung Karl derstädes lät slå, med sitt namn och wasa-wapnet på den ena sidan, och på den andra stadens namn och wapen **).

Abraham Cabeljau blef stadens „Burggrefwe“, såsom i hans fädernesland en Borgmästare i en fri, befästad stad kallades. Han inrättade stadens styrelse på holländskt wis; och snart upp-blomstrade der handel och näringar, under hans wisa ledning. De idoga holländarne anförde jämwäl swenskarna till storsiftet i Nordsjön, deraf landet stor winning hade.

Men när Konung Christian i Danemark såg denna nya stadens hastiga tillwäxt, och märkte att handelsskeppen från Westerhafwet, hwilka fordom måste gå genom Öresund, der danskarne af dem togo en hög tull, nu gingo till Götheborg, der holländarne börjat upplägga sina waror och drifwa sin handel, wäcktes den gamla afunden, och Konung Christian den fjerde tänkte från den tiden icke på annat än krig och det nya Götheborgs förstöring.

Såsom krigsorsak förebar han, att swenskarna fiskade i Nordsjön, der endast Norrmän och Danskar egde fiskwattnet; men egentliga anledningen för Danska Konungen, till krigsförklaring, war den uppmaning han fått af Konung Karls fiender, att nu wore

*) Inskrifterna wore, efter den tidens bruk, på latinska språket.

**) Det ena af 1609, med inskrift: Monets prima civitatis Gothoburgensis; det är: staden Götheborgs första mynt; det andra af 1609, på 10 R., och inskrift: Monets nova civitatis Gothoburgensis, det är: staden Götheborgs nya mynt.

Digitized by Google

tid till att anfalla det gamla lejonet, som utmattadt af det långa kriget i Lifland, der lyckan börjat swika de Swenska wapnen, samt Konungen sjelf, efter den fara som honom hotat wid Kerkholm, war nedslagen, och dertill af sjuklighet och ålderdom förswagad. Men Karls hjeltesinne föråldrades aldrig, och ehuruwäl han önskade fred, och flera gånger derom underhandlade med Christian, omgjordade han sig åter med sitt swärd, och drog sjelf, i spetsen för sin här, den anfallande fienden till mötes.

13. Krigsrustning mot Danemark. Gustaf Adolph göres waraktig (1611) *).

Såsom i wåra tider, efter Christelig sed, wid femton års ålder, då mannen utträder ur barna-åldern, den unga werldsborgaren i första nattwardsgången intages såsom sjelfwerksam medlem af det Christeliga samhället, blir »wittnesgill och för sina gerningar answarig inför lagen». Så begicks högtidligen, allt ifrån hedendomen, en dag, då ynglingen blef såsom manbar förklarad och af sin fader med »wärwåken» och »huggwåken» **) utrustad: det kallades »att göras waraktig» ***). Konung Karl kom ihåg de gamlas ord: »Landsseð, då han skäl med sig hafwer, är så god som lag»; och wille ingen af de gamla goda seder förlägga, utan jämwäl häruti efterfölja förädrens bruk. Hans wackra son, Gustaf Adolph, war nu sjutton år gammal, och då hans fader, wid ett rikesmöte detta år, med sitt folk rådplägade om den danska ofreden, kallade han sin son fram för ständerna, sägandes, att han »war nu så kommen till mans, det han kunde bära harneſk och wapen», dem han ock nu uti folkets åsyn honom iklädde, och såsom »waraktig» förklarade.

---

*) Se Berchs utkast till Konung Gustaf Adolphs historia, sid. 6.

**) »Wärwåken» är förswarswapen: sköld, brynja, pantsarskjorta och hjelm. »Huggwåken» betyder anfallswapen: swärd, lans, båge med pilar, såsom wi det tillförne om hednatiden beskrifwit.

***) »Waraktig» betyder manlig och swarar mot ordet myndig i wåra dagar, och kommer af ordet warda, eller wårda, wärna. War betyder ock försigtig: den som är på sin wakt. Ihre, Gl. Sv. Goth.

Digitized by Google

På lika högtidligt sätt hade Konungen förut gjort den unga Konungasonen, Hertig Johan „waraktig“; och när Karl, efter gammal Konungased, red sin „Allrikes-gata“ *), lät han honom jämwäl med forntidsbruk af Östgötharna hyllas i Wadstena, till sitt hertigdöme. Båda dessa unga Furstar skulle följa honom i den föreståndе härnaden, att afslägga sin första lärospån **) i stridernas schola. Folket glädde sig åt sina unga, stundande hjeltar, och emedan det gamla brödrahatet, som onda Konungar, dem Gud ofta för syndens skull gifwit folken, dragit öfwer oß, till de oskyldigas mångfaldiga lidanden och olycka, ännu satt qwar allt ifrån den föraktade Christiern tyrans tid, och nu mycket ökades af den herskyltsne och öfwermodige Christian den fjerdes oskäliga inbrott, med mordbrand och härjande i Småland och Westergöthland; så bewiljade de gerna all den hjelp till landets wärn mot de rofgirige Jutarne, som de åstadkomma kunde.

14. Sägner och minnesmärken efter danska fejden 1611.

På åtskilliga orter, i det fordna gränslandet mot Danemark, finnas minnesmärken efter Konung Karls sista härnadsfärd. Än wisas fornforskaren ett träd, der han hwilat eller intagit sin middag, såsom wid „Kungseken“ ***), på gränsen emellan Småland och Blekinge; — än några byggnader, dem han begagnat, såsom wid Kisa gästgifwaregård, der ett stall finnes, hwaruti han haft sina hästar, en kronbod, der krigsförnödenheter för hans folk förwarats, och en byggning i trädgården, den han en

*) „Ä-riksgata“, det betyder: Allrikes, skrifwes orätt med Eriksgata. Ihre, Gl. Sv. Goth.

**) Gammalt ord från den tid, då papper icke fanns, utan man lärde skrifwa på spåner. Då togs mest spån af Bokträdet, och deraf kallas flera hopbundna skrifna spåner „en bok“.

***) Uti ett bref af den 2 Maj 1758 läses följande om Kungseken: „Mot Blekingska gränsen fann jag åtskilliga minnesmärken efter Konung Karl den nionde, såsom ibland annat en stor ek, under hwilken han spisat, och nu med en hög stenmur i fyrkant är omgifwen“. Sw. Merc. 1758, sid. 310.

Digitized by Google

tid bebott; och wandraren får af sin ledsagare höra: här äro märken efter wallar och grafwar af swenskarnas läger i danska fejden; — här brände och plundrade danskarna; — här äro Jutarna i Kalmarkriget begrafna.

Om danskarnas infallande i Westergöthland och Småland.

Konung Christian i Danemark, en ung, stridslysten man, wid några och tjugu års ålder, hade redan, innan Konung Karl ännu hunnit samla sitt folk, ifrån Halland infallit med härjande och brännande i Westgöthalandet, der intet annat motwärn mötte honom, än hwad i hast samlade bönder kunde emot honom ställa. Fiendens framryckande mot Lidköping spordes med stor förskräckelse i staden, och inwånarne med sin redbaraste egendom rymde staden och sökte sin tillflykt i skogen Tiveden. Men en oförsagd prest, Herr Olof, kyrkoherde i nästgränsande Härenheds församling, tände om nätterna eldar i skogen, der danskarne skulle framryckа, och lät en hop folk med trummor och pukor bullra natt och dag i bergen, deraf fienden, som allenast war en afdelning af danska härens hufwudstyrka, som tågat mot Skara, förskräcktes och wände tillbaka till hufwudhären, som då — på kyrkan och ett hus när — lade Skara stad i aska.

Några dagar derefter kom Konung Christian sjelf med litet följe till Lidköping, och fann der ingen lefwande menniska och intet, hwarmed han engång kunde släcka sin hunger. Slutligen fann han dock en gammal gumma i ett hus, och framställde till henne sin fråga, om hon kunde skaffa honom något att äta. Hon tog då fram en brödlimpa och en stål med honung. Konungen åt, och sade till gumman, när han ätit: »Säg nu ditt folk, när »de komma hem, att af denna limpa har Konung Christian ätit, »och doppat i denna honungen«.

När hans krigsfolk ingenting annat kunde finna i staden, emedan all egendom war bortförd till Tiveden, plundrades kyrkan, och de togo en klocka i kyrkotornet med sig såsom byte. Men när de kommo till Härenheds, wid tre fjerdingswägs från staden, stadnade oxarne, som woro spända för klockan, hinsidan om ån, wid

Digitized by Google

en bro, gent emot Härenheds prestgård, der den kloke Herr Olof bodde, hwilken förut med eldarne och trumslagen hade »skrämt Juten från Lidköping»: och så är sägen, att »om de än spänt hundrade par oxar för klockan, kunde hon icke röras af rummet»; och måste alltså danskarne der lemna sitt rof. Klockan lät sig sedan lätteligen föras tillbaka till sin kyrka igen, der hon ännu hänger, ett minnesmärke från danska fejden *).

Christian drög frimodigt fram, wäl wetande att Konung Karl hade litet folk hos sig, medan hans mesta styrka war i Livland. och war nu oberedd att wärna sitt land. Men snart erfor danska Konungen, att Westgötharne icke woro så wärnlösa, som han förmodade. Midt ibland lågorna af Skara-branden kom en hurtig man, Jon Stårck, med en fana ryttare allenast, inhuggande på danskarna med sådant eftertryck, att de, tillika med sin Konung, hals öfwer hufwud måste utrymma staden, och togo flykten inåt Småländska landamäret. Det gamla Kungshuset i Skara lades den gången i aska, och blef aldrig upprättadt sedan.

Mängfaldiga minnesmärken efter danskarnas härjande i Småland förekomma från denna fejd. Wi må anföra de allmänt kända från detta ofreds-år:

När danskarna kommo inryckande öfwer Westgötha-gränsen, i hopp om stort byte i staden Jönköping, funno de staden i lågor, af inwånarne sjelfwa antänd, att icke fienden derstädes skulle finna skygd, och lättare taga slottet.

Emellertid härjade danskarna i bygden, plundrade kyrkor och brände byar; men samlades slutligen under Konung Christians hufwudbaner i danska lägret utanför Kalmare stad, som redan innan Konung Karl hunnit nedkomma med undsättning, fallit i fiendens händer.

Om Konung Karls färd till Kalmar.

Medan hade Konung Karl fått tiender, att Kalmare stad fallit i danskarnes händer, innan han hunnit få samlad här, dermed han kunde gå sin fiende till mötes. Wid högsommaren war

*) Se Ihres Dissert. de Lidecopia, Upſ. 1746, ſid. 74.

Digitized by Google

han dock färdig, och drog sjelf, i spetsen för en liten, men säsom alltid war hans wana, wäl utrustad här, och omgifwen af sina gossar, en hop unga ädlingar, dem han sjelf uppfostrat till krigare, ned genom Östergöthland och inuti Småland, der han dock dröjde en tid uti åtskilliga läger, medan han samlade mera folk till sig och inwäntade Kronprinsen Gustaf Adolf med det krigsfolk, han war sänd att samla i Westergöthland. Fornforskaren finner efter detta Konung Karls sista härtåg der i orten följande sägner och minnesmärken.

Såsom förbemält är, hade han wid Kisa gästgifwaregård en tid sitt högqwarter: der wisas ännu i trädgården hwar Konungasalen stått, deri han bodde, hans stall och kornbod; derefter flyttade han sitt läger till Sandsjö kyrka.

Som Konungen måste inwänta det krigsfolk, som Kronprinsen Gustaf Adolph war utsänd, att samla från Westergöthland, utwalde han wid denna kyrka den sköna ängen, som war utaf en liten å genomslingrad, och der en rygtbar offerkälla i närheten erbjöd honom sitt friska watten, till hwiloställe. En liten grön holme, kring hwilken ån synes wara ledd, blef det ställe, han utwalde att uppslå sitt tält. Den wisas ännu af folket, och har af denna tilldragelse fått namnet »Kungsholmen». I åtta dagar uppehöll sig Konungen i detta lilla blomsterläger, då budskapet kom, att Kronprinsen med Westgötha-hären anländt till Hwetlanda, der snart fader och son med stor glädje omfamnade hwarandra.

Det war nu tid att skynda till Kalmare stads belägring. Ännu war slottet i trogna swenska mäns händer, och derinwid, på Prestorps ängar, lägrade sig Konungen, så nära intill det danska lägret, att skönjas kunde, det han wille trotsa sin fiende.

Striden på Prestorps ängar.

Önsktalande hofmän hafwa i alla tider dragit olyckor öfwer folken, och öfwer sina wilseförda Herrar ett wanhedrat minne i häfderna. Så hade Konung Christian den fjerde i Danemark, som tyckte sig rik och mägtig, framför den, af de långwariga krigen utmattade Konung Karl i Sverige, med begärlighet lyssnat till sina smickrare och de swenske förrädare, som kommit i hans land,

Digitized by Google

då de gåfwo honom förhoppning, att han nu kunde lätteligen winna från Konung Karl både land och krona.

Det tröfwade icke länge, att han med hela sin styrka anföll swenska lägret på Prestlorps ängar. Men det gamla lejonet war på sin wakt, och tog honom emot i full slagtordning. Konung Karl wisade sig jämwäl i denna strid, såsom en oförsagd hjelte, i spetsen för sin här, änskönt han war wid sina ett och sextio år, och hans krigshär mestadelen bestod af ungt och öfwadt manskap. Deremot hade danskarna njutit långwarig fred, och Konung Christian kom med kärnan af en öfwad krigshär, mot en ringa styrka, den han förmodade sig lätteligen kunna öfwerwinna. Kronprinsen Gustaf Adolph och Hertig Johan af Östergöthland, samt med de unga ädlingar, som kallades »Konung Karls gossar», kämpade wid Konung Karls sida, och blef denna lek danskarna för hård, och lyktades så, att de woro glada, som med flykten kunde rädda sig tillbaka i sitt läger. Minnesmärken af wallar och grafwar efter Konung Karls läger wisades länge på Prestorps ängar.

Gustaf Adolph wid Ava-skär.

I Blekinge, wid Ava-skär, utwisas rummet efter en stad, den Konung Christian anlagt och kallat efter sitt namn, »Christianopel». Den hade blifwit med murar, wallar och grafwar wäl befästad, i mening, att de danske der skulle hafwa ett waksamt öga på Kalmar, deraf de jämwäl kallade honom »Styr-Kalmar». Konung Karl lemnade sin stridslystna son, Gustaf Adolph, några hundrade man, och bad honom mot nämnda stad, wid Ava-skär, försöka sin lycka. Den unga Fursten fick wid denna förrättning tillfånga en dansk man, från höfwitsmannen på Ava-skär utsänd, med bref till hans Konung, att begära femhundrade ryttare sig till hjelp, mot swenskarnes ströftåg måt Blekinge. Då lät Gustaf kläda sina femhundrade ryttare i dansk rustning, och kom wid midnatt in i staden, obehindrad af utposterna. Sprängde så upp fästningsporten, och nedgjorde de uppskrämda danskarna, innan de wäl fått sömnen ur sina ögon. Der war danska härens förrådshus och segerwinnaren gjorde ett rikt byte, samt återwände

Digitized by Google

med tjuguſju danſka fanor, ſåſom ſegertecken *), till det ſwenſka lägret. Den unge höfwitsmannen lät ſina ryttare plundra och nedbränna ſtaden, hwareſter den aldrig blef upprättad mer, och allenaſt rummet, der den warit, och ſägen om deß fall, lefwer ännu qwar. Om Guſtaf Adolph förtälljes, att han, emot hwad den tiden brukligt war, tog wärnlöſa gubbar, qwinner och barn i ſitt hägn. Detta war det förſta prof på hans krigsmanna-mod och dygd, ſom häfderna hafwa att förtälja.

Striden på Grims-ſkär.

Midt i ſegelleden utanför Kalmar ligger en klippa, der en danſk fogde, benämnd Grim, hade byggt ett blockhus, och kallat klippan efter ſitt namn, „Grims-ſkär“. Som nu de danſke hade ſkäret inne, och derifrån med ſina fältſlungor oroade ſwenſka lägret, befallte Konungen en oförſkräckt ſjöman — „Laſſe Bubbe“ **) gemenligen kallad — att taga klippan in ifrån fienden. Han war icke ſen att efterkomma ſin Konungs befallning, och när han kom fienden ſå när, att wäl höras kunde hwad ſom talades på klippan, ropade den danſke höfwitsmannen till honom: „Laſſe! har du flinta?“ — Han frågade ſå, emedan bruket af flinta i ſkjutgewären då nyß hade kommit i bruk, i ſtället för lunta. — Laſſe ſwarade: „Ja! och min bössa ſwiker aldrig“. — Och i detſamma ſköt han den danſka mannen till döds. Dereſter ſteg han upp på klippan, och ſwenſkarna fingo Grims-ſkär in, der de byggde en ſkans, till betryggande af ſwenſka ſkeppens inlopp i hamnen. Laſſe blef med tiden en berömlig höfwitsman på ſwenſka flottan, fick adeligt ſköldemärke och kallade ſig „Roderſköld till Norrö“. Länge wiſades lemningar efter befäſtningen, en fyrnddig ſtjerna, på Grims-ſkär, och wi weta icke om några ſpår dereſter ännu finnas der på klippan.

Swenſkarnas meſt bragdfulla dag, i hela denna fejden, war den, då Karl beſlutat med all ſin ſtyrka gå fiendens läger emot,

*) v. Dahlin, Sw. R. Hiſt. III. Del. II. B. ſid. 627.

**) Han war född i Geſle och dog 1643. v. Dahlin, Sw. R. Hiſt. III. Del. II. B. ſid. 624.

Digitized by Google

och drifwa danſken ur ſtaden. Sjelf bröt Karl, i ſpetſen för ſitt folk, in i hårdaſte ſtriden, och hans män wille icke lemna ſig efter ſin Konung, i manliga hjeltedåd. Det war omöjligt för de danſke att länge hålla ſtånd mot den framträngande fienden: de togo flykten, af ſwenſkarna förföljda allt intill Konung Chriſtians eget tält, och ſtaden med ſegren war redan i ſwenſkarnas händer. Men ſnart förändrade ſig ſkådeſpelet. Konung Karls krigsfolk ſkingrade ſig, att plundra och dricka i ſtaden, och kunde icke bringas till ordning och lydnad mer. Då ſamlade ſig åter de hämndlyſtne danſkarna, trängde med återwunnet mod in i ſtaden, och började ett hårdt ſlagtande på den kringſpridda fienden, då Konung Karl till ſlut, ehuru tappert fäktande, måſte öfwergifwa den ſeger han redan hade i ſina händer. Dock återwände hans folk, ſluteligen ſamladt i god ordning, en del till fäſtningen och en del till lägret, nedſlagna öfwer den lycka de ſå lättſinnigt förſpillt hade.

Striden wid Ryßby.

När danſkarna erfarit att den fiende de hade för ſig, icke war ſå lätteligen beſegrad, ſom de förmodat, lät Konung Chriſtian det krigsfolk han förut till Elfsborgs fäſtnings belägrande förſändt hade, komma till Kalmar, och blef dermed i ſtyrka ſå öfwerlägſen, att Karl, ſom af erfarenhet lärt ſig att wara förſigtig, aktade rådligt ſöka något aflägsnare rum, dit han kunde till mera trygghet förlägga ſitt läger.

Två mil nordan från Kalmare ſtad är Ryßby gäſtgifwaregård belägen. Der wiſas märken efter wall och graf, dem ſwenſkarne uppkaſtat, att icke öfwerraſkas af fienden. Det kallas ännu der i bygden »Ryßby-ſkans», och är ett minne af Karls friſka hjeltemod, ännu i ſena ålderdomen.

Nu tyckte Chriſtian ſig hafwa ſegren i ſina händer, och angrep ſwenſka lägret med all ſin härsmagt; men blef ſå emottagen, att hans danſkar funno flykten bäſt, och togo ſkogarna in, af ſwenſkarne ſå hårdt förföljda, att ſjelfwa deras Konung, Chriſtian war nära att blifwa tillfångatagen, då en behjertad man af hans lifwakt kom till hans undſättning, ſå att han kom lyckeligen, faſtän med oſeger, tillbaka till Kalmar.

Digitized by Google

Medan danskarna, efter denna motgång, woro glada att få hemta någon hwila, fick Konung Karl rådrum, att i all ro besöka sitt folk på Kalmare slott, och uppmuntra besättningen till trohet och tappert försvar; men till olycka tog han de trogna höfwitsmännen med sig derifrån, och gaf en af sina krigsöfwerstar, wid namn „Some", slottet i befallning.

Mest sörjde Konungen, att se några af sina gossar i förtid spilla sitt lif, uti ett krig utan ändamål: bland dessa stupade här en rask sjuttonårig yngling, Bengt Ekeblad, son af ståthållaren Johan Andersson till Stola. Denna slägt war med lif och blod Konung Karl tillgifwen, och af folket i Westergöthland, för trogen swenskhet, älskad och omtalad, allt intill wåra dagar. En gammal ek, „Grefwe-eken" sedan kallad, stod af stamfadren planterad wid Stola; den war så gammal, att hon behöfde och fick stöd, tre år före danska fejden, af Herr Johan; men lefde dock sedan jämnt 200 år.

Somes förräderi.

När Konung Christian såg, att han i ärlig och öppen strid icke kunde något winna, tog han sin tillflygt till list och förräderi. Some började lyßna till hans smickrande löften och tillsägelse om bättre wilkor i Danemark, än han i Swerge kunde hafwa, om han wille förråda fästningen i danskarnas händer. Ett fullrustadt skepp i hafwet, ett wackert slott på danska landet, och dertill mycket penningar, kom Some att glömma sitt ärliga namn och sin trohet mot Fäderneolandet. Med mycken list fördolde han sitt förehafwande för folket, till deß han öppnade för danskarna slottets portar och förrådde de olyckliga swenskarna, som i fästningen woro, i sina grymma fienders händer.

I den strid, som sedan wid Ryßby-skans hölls med danskarna, blefwo wäl de swenska segerwinnare; men Konungen sörjde dock att se så mången hoppfull ung man, offra blod och lif uti en strid, lika menlig för det danska, som för det swenska folket; allenast för deras Konungars hat och afund skull. Han sökte genom främmande magters bemedling, förmå Christian till fred; men denne Konung tyckte sig ännu icke hafwa wunnit sitt ända-

Digitized by Google

mål, staden Götheborgs förstöring och swenska Landets ödeläggelse: wille derföre ytterligare pröfwa sin krigslycka.

I sitt sinne förbittrad öfwer den danska Konungens framfart och falska sunder, skref Konung Karl honom till ett utmaningsbref, deruti han lät honom förstå huru obilligt det war, att kyrkor ränades, byar brändes, störder nedtrampades, och så mången oskyldig undersåtes blod måste spillas, för deras hat och ärelystnads skull. Ärligare wore det, om de sjelfwa gingo mot hwarandra ut på fältet och i en enwiges-kamp, på de gamla Göthers wis, hwarannans mandom pröfwade. Det synes att detta utmaningsbref war skrifwet i wredesmod, och i hårda ordalag; men swaret blef ock, en förnuftig man, och än mera en Konung owärdigt och wanhedrande, samt innehöll ett afslag på Karls utmaning: Christian war mera rädd om sitt eget, än sitt arma folks blod.

När danskarna wäl fått Kalmare slott in, drog Konung Christian hem igen, och emedan icke allt krigsfolket på fästet behöfdes, affärdades en hop till Öland, der Borgholms slott war i danskarnas händer, att der plåga bönderna, röfwa och bränna.

Jutestenen: Gustaf Adolphs andra hjelteprof.

Landskapet Jutland tycks hafwa bliswit räknadt såsom kärnan af Danska riket; deraf i wåra folksägner det danska folket oftare nämnas Jutar, än Danskar. På Öland, icke långt ifrån Replinge kyrka, wisas en stor sten, som kallas »Jutestenen», med sägen: »här har den unga Furſten Gustaf Adolf slagit Jutarna». Han hade med twåtusende man af sin faders här, tågat från Ryssby-skans och på små båtar kommit öfwer till Öland, der han wisste att danskarna nu höllo hus. Ölänningarne hafwa merendels warit Swerige trogna, och glädde sig jämwäl denna gång åt deras ankomst i landet, att bistå dem mot den danska landsplågan. De började i byarne slå ihjel de kringspridda danskarna, och sedan slottet war af Gustaf Adolph eröfradt, och han fick weta, att fienden till en stor styrka samlat sig wid Replinge kyrka, den danska ryttarne gjort sig till stall; så gick han med en del af sitt krigsfolk, samt en hop samlade bönder, fienden till mötes, och stupade der ett tusende danskar, många blefwo tillfångatagna och de öfriga

räddade sig, det bästa de kunde, till Kalmar. Under pågående slag hade danskarna antändt Replinge kyrka; men swenskarna kommo nog tidigt, att drifwa dem derifrån och släcka elden. Länge wisades i kyrkan de brända bänkarna: de äro nu borttagna; men ute på fältet står »Juteſtenen» qwar, såsom ett minnesmärke efter danskarnas nederlag och flykt*). Det berättas att den danska höfwitsmannen på Borgholms slott, blifwit så uppskrämd af den unga hjelten Gustaf Adolphs ankomst, att han om natten smugit sig, krypande mellan buskarna, förbi den swenska wakten, ned till stranden, der han med sina herrar, på en båt räddat sig med flykten. Tidningen härom war den första glädje, den gamla Konung Karl hade, här i werlden.

Danskarna woro wana, att se besättningen på en öfwerwunnen fästning mißhandlas och mördas: och wäntade sig nu, när Borgholm föll i swenskarnas händer, samma öde; men Gustaf Adolph war annorlunda sinnad: wißte wäl att icke slafwarna, utan deras herrar, Konungarna, hade skulden, och lät derföre besättningen, utan förödmjukelse, gå ut med under- och öfwer-gewär, och säkra till lif och lemmar. Dermed wann han heder och wälwilja af danska soldaten, så att de wid aftågandet tackade ödmjukeligen Fursten, »för det han unnade dem ett så Christeligt krigsmanna-qwarter».

I trogna Swenskars händer lemnade härefter Konungen sitt läger i Nybby-skans, som aldrig af fienden blef intagen, och begaf sig på hemwäg. Men hans slut war närmare än han betänkte, ehuru han, för tilltagande swaghets skull, hwilade en dag, det war i medlet af Oktober, i Ålems prestegård**), der han ofta förut, under sina resor, i gladare tider gästat. Han fortsatte sedan resan till Mönsterås, derifrån han på en skär-jakt, för sjukdom skull, begaf sig till Nyköping. Gustaf Adolph hade förut landwägen rest upp till Bråborg, der hans moder wistades. Men sorgliga tidender om Konungens sjukdom wäntade dem der, och de kommo lagom till Nyköping, att emottaga fadrens wälsig-

*) Se Ahlströms Beskr. öfwer Öland, I. Del.

**) Sw. Merc. 1758, sid. 1,195.

Digitized by Google

nelse och sista farwäl. Han dog dagen näst före den sista af Oktober månad, några minuter före middagstid.

18. En återblick på Konung Karls lefnad och åminnelse bland Swenska Folket.

Merendels under namnet „Hertig*) Karl“ lefwer denna Konungs minne bland swenska Folket. Det kommer deraf, att han i det längsta drog sig undan Konunga-namnet, och lemnade de mesta minnen efter sin werksamhet, i hertigdömet.

Kort war den tid af Karls lefnad, som han kunde egna sina nöjen, och få äro de minnesmärken, som derefter finnas. Men i Wärmland, der han tillbragte sin lättaste ålder, wet dock folket att omtala „Hertig Karls Orrelek“, der han wid Genstigsmossen hade sin jagthydda, och på en kohlbotten, der hans hydda stått, utwisas och kallas „Kungsbotten“. Men wid Säterbergen, på Asphytte-skog, wisas „Hertig Karls Tjäderlek“. En gammalmodig silfwersked, som twå hundrade år derefter upphittades på „Kungsbotten“, troddes wara ett minne från Hertig Karls jagtnöjen på denna ort.

I de twenne härader af Westgötha-landet, som lydde till hertigdömet, Walle-härad, det skönaste i landet, och Wadsbo**), det sädesrikaste, lefwer Hertig Karl, i minnesmärken och sägner. Mariestads uppbyggande för detta härads förkofran och rörelse, war hans första omsorg. Staden fick den skönaste belägenhet wid Tida-flodens utlopp i Wenern, och bär i sitt namn minnet af Karls första, lyckliga sammanlefnad, med den dygdiga Drottning Maria. Så jämwäl det wackra Marieholm, der det lyckliga Fursteparet ofta wistades.

„Karls-graf“, nämnes efter honom en wattenledning, som han lät upptaga från Wenerns-wiken „Waßbotten“, förbi

*) Hertig betydde af begynnelsen en anförare för ett härtåg, och hertigdöme ett län, som honom af Konung eller Kejsare derefter öfwerläts, att regera. Ett hertigdöme hette på latin Ducatus; deraf kallas ett litet guldmynt, som först slogs i något hertigdöme, „Dukat“.

**) Wadsbo har sitt namn af gården „Wad“, ett Upsala Tempel-gods eller så kalladt Upsala öde.

Digitized by Google

Brinkebergs-kulle, till Götha-älf, till befordrande af timmer och masträns flottande, från Wärmlands skogar, utför älfwen till Götheborg och Westerhafwet.

En sägen är, att Hertig Karl engång från den höjd, der Mariestads kyrka bygdes, skådat ned öfwer nägden, och då blifwit warse en oxe, simmade öfwer Tida-ån och uppstigande på stranden; och som han då just hade tänkt på, hwad han skulle gifwa sin nya stad till wapen och insegel, tyckтes honom denna sinnebild wara af ödet gifwen, och Mariestads wapen blef *en oxe, uppstigande ur en flod*. Detta stadswapen föll sig ock wäl till en bygd, så utmärkt för sin goda boskapsskötsel, som Wadsbo.

För sina twenne Westgötha-härader och Wärmland, stiftade han ett Domkapitel, och bygde en Domkyrka i Mariestad. När kyrkan war färdig, gick han upp att beskåda den; men wid åsynen af det wida, härliga hwalfwet, utan pelare till stöd, såsom den tidens byggnadskonst fordrade, blef han förskräckt och tilltalade byggmästaren med hetta, sägande, att detta hwalfwet snart skulle instörta. Byggmästaren, en hetsig Tysk, swarade ohöfwisk: »*Det må wäl jag bättre förstå*». Konungen, wredgad, drog sin wärja; men lugnade sig snart, och de skiljdes åt försonade.

Men mer än på jordisk lycka, segrar och ära, tänkte Konung Karl på befästandet af sin stora faders werk, den Lutherskt-evangeliska lärans stadfästande i sitt fädernesland. Men icke allenast på sitt fädernesland, tänkte han i denna wigtiga sak, utan på hela menskligheten; ty wid denna tid hade Tyska Kejsaren och de Påfwiska Furstarne börjat förfölja den Lutherska lärans bekännare. Ett beskydd mot dessa förföljelser, och sammwetsfrihet för alla folk, att följa sin antagna trosbekännelse, war det stora wärf, han gaf åt sin son, Gustaf Adolph, då han lade handen på hans hufwud och sade: »*Han skall göra't*».

Karl war till wäxten icke stor; men stark och wäl gestaltad, hade höghwälfd panna och mycket litet hår. När han war glad, war hans anlete behageligt *); men sruktanswärdt, som ett åsk-

*) En närmare hans tid lefwande häfdateckнare säger: »Somliga men»niskor äro så gjorda, att hwilken som ser dem, blir, likasom af »hemlig aning, twungen att älska och wörda dem. Sådana äro icke

Digitized by Google

moln, när wreden gick deröfwer. Uppammad wid örlig, brödrahat, uppror och afrättningar, war han för menniskans mildare känslor föga tillgänglig; men merendels mild och glad i sin umgängelse med bönderna och bergsmän, af hwilka han icke behöfde frukta swek och förråt; emedan de kände hwad han werkat för deras wäl och frigörelse ur deras herrars och förtryckares händer. Derföre blef han, såsom fordom Frey, af Swenska allmogen begråten: Och såsom onekelig sanning är, att »Fäderneslandet aldrig har större ros, än när det wälsignas i hyddorna», så kunna wi anse Swerge hafwa hunnit denna lycka; ty sådant war det Fädernesland, Konung Karl den nionde lemnade efter sig.

Om en af Konung Karls bussar, wid namn »Olof Swerkerson med jernhanden», som skall hafwa troget följt sin herre, der hetaste striderna stått, hafwa wi hört en sägen i Göthalandet. På Skokloster förwaras den jättestora hofmannens jernhand, såsom en bekräftelse på denna folksägen.

I Strengnäs wackra Domkyrka, der gamla Konung Gustaf först lät predika Lutherskt-evangeliska läran, och der Hertig Karl från sin ungdom haft sin andagts skönaste stunder, fick han ock sin hwilostad, och finnes der hans bild, sittande till häst, öfwer grafwen, som innesluter hans och hans twå gemålers, samt hans barns stoft. Der hwilar ock hans ädle sidoson, Karl Karlson Gyllenhjelm, såsom förbemält är, i det grafchor, som utwisas af hans bojor.

Wi hafwa tillförene nämnt, att Konung Karl af sina fiender, till att dermed smäda hans namn, blifwit kallad »Bondekonung»; men wi se det nu, att detta blifwit honom en äre-titel. Han stiftade de första lärdomsscholor, der tillgång till underwisning öppnades för tiggare- såwäl som Adels-sonen. Hans omtanka om scholorna kunde wäl wara ett efterdöme för wår tid: han bestämde lärotimmarna, utsåg tjenliga läroböcker, dem han anbefallde lika, i alla scholor öfwer hela Konungadömet, och af de ynglingar, som hemma, eller utländes, efter hans råd och ledning uppfostrades, uppwäxte Gustaf Adolphs hjeltar, rådsherrar och statsmän. Wi

»många; men ibland deras antal war Hertig Karl». Fernow, Werml. Beskr., sid. 428.

hafwa icke i häfderna kunnat finna skäl för den tillwitelse af orätt och grymhet, som denna stora folkwän blifwit gjord. Folket har icke eller satt någon tro dertill, utan, då de läst nidskrifterna, endast sagt: „Detta hafwer owännen gjort“.

Den enda folkwisa om dessa tider, som blifwit något allmän i wår landsbygd, och kallad „Kunga-wisan“, wittnar om den kärlek Swerges allmoge honom egnat. Deruti sjunges om hans hushållning och landsfaderliga omsorg *):

„Skildra-af en ömsint Fader,
„Som är sina barn ett stöd
„Och allenast då är glader,
„När de ega öfwerflöd.
„Det är bygga äreminne
„Åt Kung Karols ädla sinne“.

„Denne bar den nionde namnet,
„Utaf Karlar, som i ro,
„Bland oß warit: han gjort gagnet
„För de åtta allihop.
„Att man twiflade något rike
„På den tiden had' hans like“.

Folket älskade honom och derföre, att han jämwäl i sitt yttre skick, liknade deras kära, gamla Konung Gustaf, såsom i Kungswisan sjunges:

„Allt hwad han i hjertat hyste,
War den dygd, som Gustafs war.
Och hwad från hans ögon lyste
War den bild, som Gustaf bar“.

Och härmed sluta wi Karl Bondekonungs saga. Wäl må hans minne, bland det Swenska Folket, wara äradt och wälsignadt!

*) Wisan är tryckt för 110 år sedan, med titel: Then högst berömelige Gustavianske Konunga-familien, uti Swea rike, rimwis betragtad etc. Sjunges som: Thenne är den stora dagen.

Digitized by Google

Innehåll.

Första Kapitlet.

		Sid.
1.	Swenska Folkets tillstånd efter Konung Johans död	1.
2.	Om Hertig Karls förhoppning om Sweriges krona	2.
3.	Riksföreståndarens första omsorg	3.
4.	Om förberedelserna till Upsala möte	6.
5.	Om Upsala möte (år 1593)	9.
6.	Om Sigismund, Morgondags-Konung kallad	11.
7.	Oreda, mord och upplopp, förberedelser till kröningen	13.
8.	Konung Johans begrafning	16.
9.	Konung Sigismund håller riksdag i Upsala år 1594	18.
10.	Kröningsdagen	20.
11.	Sigismund swiker sin ed och sina löften	21.
12.	Sigismunds afresa från Swerge	23.
13.	En ny stjerna wisade sig på himmelen. Gustaf Adolph föddes	24.
14.	Om Prinsessan Annas hof på Stegeborg	25.
15.	Karl samlar råd och ständer i Söderköping år 1595	27.
16.	Hertig Karl i Wadstena år 1595. Klosterfolket utdrifwes	29.
17.	Sägner om den stora hungersnöden som härefter följde	33.
18.	Om några namnkunniga bondplågare under Wasa-ättens tid	37.
	Sagan om Pintorpa-Frun	38.
	Sagan om Klas Flemming, Sotmäsa kallad	44.
19.	Huruledes riksföreståndaren bereder sig på Sigismunds ankomst ifrån Pohlen	48.
	Om Enighets- och ståndagtighets-riksdagen i Arboga 1597	51.
20.	Hertig Karls lindar: minne af hans wistande i Westergöthland. Enkedrottning Gunnilas död (1507)	53.
21.	Krigståg till Finland	55.
22.	Om några järtecken och förebud till stundande oroligheter och blodsutgjutelse	57.
23.	Upprorslågan mot Sigismund begynnes i Dalarna. Näftåget 1598	61.
24.	Sigismunds tillrustning, att hemsöka sitt Fädernerike. Roslagsfejden eller Korftåget	68.
25.	Karl Karlson Gyllenhjelms begynnelse	70.
26.	Om Wilhelm de Wyks frieri till Klas Flemmings dotter	74.
27.	Om striden wid Stegeborg	76.
28.	Huruledes Karl handlar med Konungen om förlikning och sluteligen Bråwalla slag den 25 September	78.
29.	Konungen swiker sina löften och tager kosan till Pohlen	80.
30.	Straffets och hämndens begynnelse. Riksdag i Jönköping och Stockholm 1599	81.
31.	Riksföreståndarens andra krigståg att taga Finland ur Konungsfolkets händer	82.
32.	Linköpings blodbad år 1600	84.
33.	Hogenschild Bjelkes lefnad, och slutliga afrättning 1605. Sagan om »Tallsädden på Ugerups gärde	90.
34.	Slut på Konung Sigismunds Saga	97.

Andra Kapitlet.

1.	Karl den nionde bondekonung tager styrelsen öfwer Konungadömet	99.

Digitized by Google

2. Sagan om Karl Karlson Gyllenhjelms hojor, och Wolmars belägring 1601 . . . . . 100.
Karl Gyllenhjelms befrielse . . . . . 103.
3. Hurueledes Rikssföreståndaren återkommer från Lifland. Tillståndet i Konungadömet 1601 och 1602 . . . . . 108.
4. Huru en ryttare bryggde i Norrström. Riksdag i Stockholm (1602) 109.
5. Hurueledes Karl sättes till Konungadömet och tager Konunganamn (1604) . . . . . 111.
6. Om kröningshögtiden i Upsala och Konungens glädje öfver de unga Furstarne . . . . . 112.
7. Om Konung Karls andra tåg till Liständska kriget. Onda förebud. Sigfrid Aronson, en spåman och stjernskådare . 114.
8. Minnen och sägner från Liständska fejden i Konung Karl den niondes tid. Henrik Wredes slagsvärd . . . . . 119.
9. Om Gudskännedom och dyrkan, kyrkobruk och seder . . . . . 121.
10. Om Parisiska bröllopet. Konung Henriks död. Karls lif i fara 125.
11. Minnen och sägner om Bergslagens förkofran. Silfwer-, Koppar- och Jern-werken . . . . . 126.
Om Silfwerbergen . . . . . 126.
Om Karlskoga Bergslag . . . . . 127.
Städerna Karlstad och Philipstad . . . . . 128.
Sägner efter Karls resor i Bergslagen . . . . . 130.
Om Kåreberget . . . . . 132.
Wermlands och Bergslagens befolkning . . . . . 135.
Om bergsmannen Finlou, Jerusalems-farare (1610) . . 137.
12. Staden Götheborg anlägges. Danska ofreden begynnes (år 1611) 138.
13. Krigsrustning mot Danemark. Gustaf Adolph göres »waraktig» (1611) . . . . . 140.
14. Sägner och minnesmärken efter Danska fejden 1611 . . . 141.
Om danskarnas infallande i Westergöthland och Småland 142.
Om Konung Karls färd till Kalmar . . . . . 143.
Striden på Prestorps ängar . . . . . 144.
Gustaf Adolph wid Ava-stär . . . . . 145.
Striden på Grims-skär . . . . . 146.
Striden wid Rysby . . . . . 147.
Somes förräderi . . . . . 148.
Intestenen: Gustaf Adolphs andra hjelteprof . . . . 149.
15. En återblick på Konung Karls lefnad och åminnelse bland Swenska Folket . . . . . 151.

Rättelser.

Sid. 14 i slutet står Klas Flemming upptagen såsom boende på »Wik i Balingsta»; men af Karl den niondes resa till Sigismunds kröning synes, att på detta Wik, der Hertig Karl tog sin middag, bodde Bjelke, hos hwilken Hertigen gästade, och måste således Uplands-lagmannen och Häfdatecknaren Klas Flemming hafwa egt gården Wik i Stigtomta socken i Södermanland, ett urgammalt herresäte.

Sid. 55, rad. 8, står: att bringa; läs: att till lydnad bringa.

Sid. 111, rad. 26 och 27, står: sparades; läs: sparat.

På flera ställen står: Wermland; läs: Wärmland: sådana mindre betydande fel må urfäktas af Förfs frånwaro från tryckningsorten.

Digitized by Google

Wasa-Sagan.

Till Läsning för Folket

af

Arv. Aug. Afzelius.

Tredje Delen.

Andra Häftet.

Från K. Karl den Niondes till Axel Oxenstjernas död 1654.

Stockholm,
hos J. L. Brudin.

Digitized by Google

Stockholm,
tryckt hos Joh. Beckman, 1857.

Digitized by Google

Innehåll.

Tredje Kapitlet.

Sägner och minnesmärken från slutet af Danska fejden och freden i Knäred — samt om slutet af Jacob De la Gardies fälttåg i Österländerna och Axel Oxenstjernas begynnelse, med de märkligaste förändringar i Swenska folkets tillstånd, sedwänjor och lefnadssätt, under den tid Konung Gustaf den Andre Adolph satt wid Konungadömet, intill hans död, 1632.

		Sid.
	Inledning	3.
	Om Gustaf Adolphs barndom, utseende och snillegåfwor	—
1.	Om Riksstyrelsen näst efter Konung Karls död. Axel Oxenstjernas barndom. Mörbyleken	7.
	Drottning Christina och Hertig Johan af Östergötland	9.
2.	Ytterligare om Danska fejden (år 1611)	13.
	Sägner i Halland om krigets begynnelse	14.
	Om striderna i Småland	—
	I Westergöthland. Mårten Kråk på Gullberg	16.
3.	Huruledes Danska fejden fördes år 1612	20.
	Striderna på Öland. Peder Mikelson Hammarsköld	—
	Sägner och minnesmärken i Småland från Danska fejden 1612	24.
	Sägner och minnen om Danska ofreden i Jämtland och Norrland. — Balzar-fejden	27.
	Om striderna i Westergöthland. »Elfsborgslösen«	28.
4.	Minnesmärken och sägner efter freden i Knäred (år 1613)	31.
5.	Om Prinsessan Katharina, Konungadotter och Konungamoder	33.
6.	Sägner från kriget i Österländerna och fortsättning af De la Gardie-sagan	34.
	Sagan om Jätten i Finnskogen och Nyckelfallet	—
	Sägner om Grefwe Jakobs ålderdom	36.
	Låter Hertig Karl Philip wäljas till Ryss Tzar	37.
	Freden i Stolbowa år 1613	39.
	Gustaf Adolphs och Ebba Brahes kärlek. — Grefwe Jakobs giftermål	40.
	Minnen efter Jakob De la Gardie och Ebba Brahe	47.

Digitized by Google

		Sid.
7.	Konungen krönes i Upsala år 1617	52.
8.	Första fredsåret 1618. Det nya Götheborgs anläggning	55.
9.	Konung Gustaf Adolphs besök i Bergslagen	57.
	Om Riddarehyttan	—
	Besöket i Stora Kopparberget	59.
	Om Hans Steffens, de nya blåsbäljornas uppfinnare — Bälghundar afskaffas	60.
10.	Det andra fredsåret 1619	62.
	Hertiginnan Marias begrafning	—
	Konungamötet i Halmstad	63.
11.	Swenska folket önskar sig en Drottning. Gustaf Adolphs frieri och bröllopp (år 1620)	65.
12.	Järtecken och förebud till örlig och blodsutgjutelse	70.
13.	Året 1621, Jubeláret kalladt, och hwad märkligast det året i fäderneslandet sig tilldragit	72.
	Jubelfesten	—
	Staden Rigas eröfring	73.
14.	Ärkebiskop Kenicius samråder med sitt presterskap om Evangeliska Kyrkans angelägenheter	75.
	Om beswärjningar och förskrifning till Djefwulen	76.
	Predikosjukan. — Nykterhets- och Botpredikanter	81.
15.	Om den unga furstens Carl Philips död (år 1622)	82.
16.	Huru Johan Skytte och hans slägt blifwit namnkunniga i Swerige	85.
	Skytte stiftar en ny lärostol i Upsala 1622	86.
	Konung Gustaf och flera Herrar följa Skyttes exempel	—
	Johan Skytte och den gamla Adeln	87.
	Sjöröfwaren Skytte på Strömserum	89.
17.	Sägner om Bengt Oxenstjerna, „Resare-Bengt“ kallad	91.
	Om Bengt Oxenstjernas barndom och uppfostran	—
	Om hans Första Resa till Heliga Landet	92.
	Om hans Andra Resa till Österlanden	93.
	En Enebuske inom Guldstaket	95.
18.	Om twenne oroliga fredsår (1623 och 1624)	98.
	Minnen efter Konungens besök på Öland och i Kalmar	99.
	Minnen från året 1624. Saga om Sal-Necke	100.
	Om handtwerks-embeten, gillen och skrå-ordningar	103.
19.	Adelns höghet och magt. Swenska folkets långwariga förtryck grundlägges (1625)	105.
20.	Konungen flyttar kriget närmare Tyska Kejsarens länder. Drottning Kerstin födes (1626)	110.

Digitized by Google

		Sid.
21.	Uppror i Dalarne (år 1627)	111.
	En Förmanings-Wisa till Sweriges Rike	112.
22.	Kriget wändes mot Pohlens länsland Preußen (år 1627)	114.
23.	De två sista krigsåren till freden med Pohlen (1620). Gustaf Adolph nalkas upplösningen af sina öden	115.
24.	Sägner och minnesmärken från Pohlska fejden	117.
	Huruledes i Pohlska fejdens begynnelse krigshären sammandrogs på Årsta ängar (1621)	—
	Rosersberg och Oxenstjernorna	118.
	Herman Wrangel bygger Sko	119.
	Åke Tott, Snöplogen kallad	120.
	Erik Soop räddar Konung Gustaf Adolph	123.
	Sagan om Olof Silfwerlod	125.
25.	Om Evangeliska Förbundets förtryck under Kejsar Ferdinand II. — Trettio-åriga Krigets uppkomst	127.
	Om Konungamötet i Markaryd. Förbund med Frankrike	128.
	Om Konung Gustafs rådslag med Axel Oxenstjerna	129.
	Krigsrustning	130.
	Gustaf Adolphs sista farwäl från sitt fädernesland	134.
26.	Tillståndet hemma i Landet under Konungens frånwaro i Kriget wid år 1630	136.
	Om Syner och Förebud till Konungens Krigståg	139.
	Om Striderna i Tyskland.	
27.	Konung Gustaf Adolphs Landstigning Midsommardagen 1630	140.
28.	Om Kejsaren och hans fältherrar	143.
	Om fältherren Waldstein, gemenligen Wallenstein kallad	147.
	Om fältherren Tilly och hans Krabater	150.
29.	Huruledes Konung Gustaf befäster sin magt i det Pommerska landet (år 1630)	152.
30.	Om det sig wigtigast tilldrog i Evangeliska Förbundskriget (år 1631)	157.
	Om Magdeburgs jämmerliga förstöring	160.
	Det befästa lägret wid Werben	164.
	Om Drottning Marias besök i Tyskland	165.
	Gustaf Adolph i Wittenberg. Förbundet med Sachsen	167.
	Aftonen före slaget wid Leipzig och Breitenfeld	169.
	Konungens dröm wid Wolche	170.
	Slaget wid Leipzig och Breitenfeld	—
	Natten efter slaget. Widskepelser bland krigsfolket i Tillys läger	173.
	Om några Minnesmärken efter Slaget wid Leipzig	177.

Digitized by Google

Sid.

Konungen går till Thüringen. Swenskt mynthus i Erfurt. 178.
Söker winterqwarter i Frankenland. Würtzburgs eröfring 180.
Intager Frankfurt am Main. Går öfwer Rhein. Winterqwarter . . . . . 182.
31. Gustaf Adolphs winterhof i Frankfurt år 1632 . . . . 184.
32. Konungen förföljer Tilly Öfwergången öfwer Lechfloden . 186.
33. Minne af Swenskarne i Augsburg och Ingolstadt . . . 189.
34. Swenskarne i Baierns hufwudstad . . . . . 191.
35. Om Kejsar Ferdinands förödmjukelse och underhandling med Wallenstein . . . . . 192.
36. Strider i Böhmen och Sachsen . . . . . 194.
37. Gustaf Adolphs strid med Wallenstein. Död och seger . . 195.
Striden wid Gamla Berget och Ödeborgen . . . . 196.
Hertig Bernhard af Weimar . . . . . 197.
Konungens afsked af sin Drottning i Erfurt . . . . 198.
Konungen och Wallenstein närma sig till walplatsen . 199.
Förebud om slagets utgång . . . . . 200.
Slaget wid Lützen . . . . . 203.
38. Sägner bland folket om Gustaf Adolphs död . . . . . 207.
39. Minnesmärken och Sägner om Konungens Likfärd och Begrafning . . . . . 209.
Gustaf Adolphs swärd och kyller . . . . . 210.
Hans hjelm och harnesk . . . . . 211.
Öfwerfarten till Swerige. Begrafning . . . . . —
Folkets tillstånd hemma i landet. Några sluggor . . 214.
Sångerna om Gustaf Adolphs död . . . . . 219.
Christina . . . . . 223.

Fjerde Kapitlet.

Sägner och Minnesmärken om slutet af Tyska fejden och Swenska Folkets tillstånd under Drottning Kerstins regementstid, intill Axel Oxenstjernas död, år 1654.

Inledning . . . . . 225.
Drottning Kerstin Gustafsdotter . . . . . —
1. Swenska folkets sorg öfwer sin Konung . . . . . 226.
2. Drottning Kerstins barndom och uppfostran i Pfalzgrefwen Johan Casimirs hus . . . . . 229.
3. Karl Gustaf och fader Johan Benaeus . . . . . 232.

Digitized by Google

Sid.

4. Axel Oxenstjerna tager Riksstyrelsen och förordnar en förmyndare-regering. Swenska folkets tillstånd efter Konungens död . . . . . 233.
5. Hurutedes Axel Oxenstjerna såsom hufwudman för det Evangeliska Förbundet fortsätter kriget i Tyskland . . . 235.
6. Hurutedes Swenskarne föras till det första fältslaget efter Gustaf Adolphs död, år 1633, samt om Konungasonen Gustaf Gustafson . . . . . 240.
7. Motgångar. Det olyckliga fältslaget wid Nördlingen år 1634 242.
8. Swenska Folkets tillstånd efter slaget wid Nördlingen. Underhandlingar med Bundsförwandter . . . . . 243.
9. Hjelte-Sagor från slutet af Tretio-åriga Kriget . . . . 246.
I. Johan Baner . . . . . 247.
Om Segern wid Wittstock 1636 . . . . . 251.
Baner i säcken 1637. — Segern wid Chemnitz 1639 . 253.
Rösten i Eschwege . . . . . 255.
Bröllloppet på slottet Arolsen 1640 . . . . . 256.
II. Lennart Torstensons hjeltesaga . . . . . 258.
Förloßningi ur fängelset och hemresa 1633 . . . . . 260.
Torstenson drager till Tyskland 1641 och får tillnamnet "Blixten" . . . . . 264.
Segern wid Leipzig. Johan Liljehöks fall 1642 . . 265.
"Blixten" i Danmark 1643 . . . . . 268.
Slutet. Segern wid Jankowitz 1645 . . . . . 269.
III. Carl Gustaf Wrangels Saga . . . . . 273.
Om Konung Christians falska stämplingar och Enkedrottning Marias flykt ur landet . . . . . 276.
Gustaf-Horns-kriget . . . . . 280.
Hannibals-fejden . . . . . 282.
Om Sjökriget . . . . . 287.
Särnas eröfring af Daniel Buscowius . . . . . 290.
Freden i Brömsebro 1645 . . . . . 294.
IV. Königsmark . . . . . 296.
10. Westphaliska Freden år 1648 . . . . . 298.
11. Om Konung Christians af Danmark död år 1648 . . . 300.
12. Om Swenska Folkets winst af det långwariga Kriget och Westphaliska Freden . . . . . 302.
Adelswälde. Folkförtryck . . . . . 303.
Språkförbistring och främmande seder . . . . . 305.
13. Om Karl Gustafs frieri till Drottning Christina . . . . 309.
14. Om Johannes Matthiae Oljegwist, Biskop i Strengnäs . 310.

Digitized by Google

Sid.

15. Gunstlingarne . . . . . 312.
Magnus Gabriel De la Gardie . . . . . 313.
Klas Tott . . . . . 323.
16. Om Axel Oxenstjernas aflägsnande och wistelse på landet . 324.
17. Landets tillstånd under Drottningens första regementstid.
Riksdagen 1651 . . . . . 325.
Om Kyrko-ordning och Prestestånd . . . . . 327.
Om Kyrkobruk och Folkseder . . . . . 333.
Om Drottning Christina och Adeln . . . . . 335.
Om Karl Bonde och Bergwerken . . . . . 343.
Om Lärdom och Wetenskaper . . . . . 346.
Om Borgerstånd och Stadsmanna-rörelsen . . . . . 349.
Drottning Christina och Bönderna . . . . . 352.
18. Om Drottning Christinas skick och egenskaper . . . . . 353.
19. Karl Gustaf flyttar till Öland. Messeniernas olyckor . . 355.
20. Drottningens thron-afsägelse. Karl Gustafs kröning. Axel Oxenstjernas död år 1654 . . . . . 360.
21. Om Drottningens bortresa och affall från Lutherst-Evangeliska läran . . . . . 363.
22. Minnen och Sägner om Wasa-ättens Enke-drottningar . 365.
23. Om de sista Ättlingarne af Wasa-ätt . . . . . 368.

Digitized by Google

Tredje Kapitlet. Sägner och minnesmärken från slutet af danska fegden och freden i Knäred — samt om slutet af Jacob DelaGardies fälttåg i Österländerna och Axel Oxenstjernas begynnelse, med de märkeligaste förändringar i swenska Folkets tillstånd, sedwänjor och lefnadssätt, under den tid Konung Gustaf den andre Adolph satt wid Konungadömet, intill hans död, 1632.

Inledning.

Om Gustaf Adolphs barndom, utseende och snillegåfwor.

Såsom det sjunges, i denna förflutna tids folksånger: — »Ungerswen wäxer både fager och lång.» — så uppwäxte Gustaf Adolph en lång, smärt, wälgestaltad telning af gamla Konung Gustafs stam. Han war till första anseendet lik sin fader; men mera högwäxt och hade icke såsom han, det härda och stränga utseende, som ständig strid med äreförgätna menniskor och förrädiska stämplingar hade gifwit den ädla Konung Karl. Den unga Gustaf hade, såsom den tidens skönhetssinne fordrade, »ett fagergult hår», milda och utaf godhet strålande blå ögon, ljuslätt och frisk ansigtsfärg, samt en wackert böjd näsa, som förskaffat honom af folket ett kälnamn: »Göfta Kroknäfa». Öfwer en wälbildad mun hade han små zirliga knäfwelbärrar och pipskägg, fint och ljust, såsom håret. Wi wilja här förtälja den enda Saga, som wi funnit om honom, ännu lefwande bland Swenska folket:

»Det hände en gång, att Konung Gustaf, en wacker wintermorgon, hade gått ut på jagt, och förföljde länge en hind eller

Digitized by Google

rådjur, derwid han slutteligen befann sig wilse uti tjocka skogen. Han wandrade och, såsom wanligt sker med wilsefarande, kom ofta åter på samma spår, han nyss förut hade gått. Så led det mot aftonen och mörkret började inbryta, då Konungen befann sig både hungrig och trött i wildmarken. Ändteligen fick han på något afstånd se ett ljus, mellan träden framskymta, på en bergsklint, från en kojas fenster. Glad klättrade han uppför berget och steg in i hyddan, den han fann wara en fattig kolares boning. Han hälsade wänligt på wärden, som med sin hustru och en liten son satt wid härden, der en eldbrasa sprakade — sade sig wara en af Konungens hofmän, samt berättade huruledes han, jagande ett rådjur hade blifwit wilseförd, och nu wore i behof af både föda och hwila.

Här som i alla, jemwäl de minsta kojor i Swea bygder, war den wilseförda wandraren säker, att alltid finna ett gästfritt emottagande. Grof bröd, smör och frist mjölk framsattes nu, och Konungen fick erfara den wällust, som den idoge arbetaren njuter, äfwen af den enklaste anrättning. Han war icke heller bortstämd af kräslighet wid sina förståndiga föräldrars bord och hade fått wänja sig wid tarflighet och umbäranden, hwilket kom honom wäl till mätta, i de många uppoffringar af både hwila och föda, han sedan måste genomgå, under sin mödosamma krigar-bana. Wäddad på en Elgshud, bredd öfwer hårda bänken, sof han sedan godt, till inbrytande morgonen. Wänlig och språksam, såsom han alltid war, gaf han sig wid frukosten i samtal om hwarjehanda saker, med wärden, som ibland annat frågade honom: — „Nå hur mår Gösta Krokuäsa, nu för tiden?“ — „Ah jo“, swarade Konungen, „rätt bra, och du skall wäl snart få höra något af honom“. Sedan han tagit afsked och nödgat wärden, att emottaga något penningar i betalning — ty på den tiden ansåg bonden för en skam, att af en ankommande gäst taga betalning för mat och nattherberge, — tog Konungen afsked och begaf sig på hemwägen, som honom af kolaren blifwit noga utwisad.

När han kom ut ur stugan, såg han kolarens lilla son, frisk och rödblommig åka med sin kälke utför klinten, och sedan med mycket beswär draga den med sig uppför backen igen. „Låna mig din kälke, min gosse!“ sade konungen, „att jag får åka ned

Digitized by Google

för klinten; det blir mig för halt att gå utför backen». — Glad lemnade gossen Konungen sin kälke, ställde sig sjelf bakpå medarna, och bar det så friskt af, utför backen, till den utwisade gångwägen.

Någon tid derefter kom en af Konungens hofmän, att uppsöka kolarens hydda, medförande ett gåfwobref på ett hemman för hans lilla son. Glad och förundrad erfor kolaren nu, att det war Konungen sjelf som han hade herbergerat och, till ett minne deraf, upphängdes kälken, på hwilken Konung Gustaf hade åkit, på wäggen främst i Bondstugan, och hängde der både i sons och sonsons tid, och för alla som sågo den, berättades sagan om Gösta Krokväsa, och hans äfwentyr i skogen.»

I alla ridderliga idrotter war han wäl öfwad, wig och stark, framför de flesta män på sin tid. Behöfde ock dessa egenskaper ganska wäl; ithy han ofta kastade sig mot stridernas faror, alltför djärft och oförwäget, hwarom många sägner kommit till efterwerlden, derom framdeles på sitt rum skall förtäljas.

Det tyckes såsom allt det goda, ur den gamla Wasa-stammen hade arbetat sig fram, att i den sista manliga ättlingen frambringa sin skönaste blomstring; och om han än war fullkomligare än sin fader, Konung Karl, och sin farfader gamla Konung Gustaf, till kroppens stick och behag, så war han det än mer till själ och hjerta. Han wisade det mot de, i Konung Karls tid för affall från religion och Fädernesland, afliswade herrarnes enkor och barn, dem hans fader i sin tid funnit rådligt att hålla utomlands, der han dock gaf dem rikligt underhåll, men sonen gaf enkorna tillstånd att wända hem igen, och deras söner uppdrog han till rikedom och ära. Så kallade han jemwäl Johan Sparres Enka hem, och gaf henne Berqwara gård tillbaka. Hon förde nu med sig hem sin makes, Herr Johans hufwudskål, den hon i ett litet skrin städse förde med sig, och som ännu, såsom ett minnesmärke från dessa tider, förwaras på Sko-kloster. Wi må erinra oss här, att Johan Sparre, för sin trohet mot Konung Sigismund, swek sitt Fädernesland, och derföre blef hans hufwud uppspikadt öfwer slottsporten i Kalmar. Men bönderna stulo hufwudet om nattetid bort och lemnade det till enkan. Det wisar att Johan icke

Digitized by Google

såsom de flesta adelsmän på den tiden, war någon bondplågare, utan, såsom god och rättwis husbonde, älskad och ärad af sina underhafwande bönder.

Wi påminna oß, huruledes gamla Konung Gustaf alldrig kunde göra sin allmoge större glädje, än då han wid folkförsamlingar, från burspråket lät dem höra sin wälljudande wackra stämma. Samma härliga talgåfwa, och röstens wälljud, hade ock fallit på sonsonens lott, och kunde ingen så wäl som han, med sin tunga leda menniskornas hjertan; — ty hwad han wäl talade, war lika wäl tänkt, och grundelig lärdom hade han inhemtat af sin ädle läromästare, Johan Skytte, som lemnat så många minnen af sin fosterlandskärlek, bland Swenska Folket.

Ett gammalt Swenskt ordspråk är: »det böjer sig i ti', som krokot ska' bli» det påminner om den sanning, att i menniskans barndom wisar sig, hwad af hennes mognare ålder kan wäntas. Således hafwa ock wåra Sagominnen fäst at sig wid stora mäns och hjeltars små wishets- och mandomsprof i barndomen. Wi wilja korteligen omnämna några sägner, från Gustaf Adolphs barndom:

»En gång när han, som litet barn åtföljt sin fader, Hertigen, som med några hofmän gått ut att spatsera på en grön äng wid Nyköping, och gossen lekande wille springa upp ibland några törnbuskar, men wårdaren, af fruktan att han kunde falla, eller såra sig bland törnet, wille skrämma honom derifrån, sägande: »Akta! derinne äro stora ormar!» — swarade den lilla, oförskräckt: »Nå så gif mig då en käpp, så skall jag slå ihjel dem». — Hertigen, som gläddes att mod war i pilten, sade till sina följeslagare förnöjd: »Tro inte att pojken är rädd».

Wid allenast fem års ålder hade han följt med sin Herr fader till Kalmar, der örlogsflottan då låg, och när han så glad och uppmärksamt betraktade skeppen, frågade honom en hofman hwilket skepp han tyckte mest om? — han wisade, utan betänkande på det största som kallades »den swarta riddaren». »Hwarföre så det?» frågade hofmannen. »Jo», sade prinsen, »det har ju de mesta och bästa kanonerna».

Tidigt wisade han det föragt för girighet, som följde honom

Digitized by Google

hela hans ärofulla lif igenom, samt gifmildhet och menniskokärlek, den sanna ärans följeslagare. Engång kom till Hertig Karl en bonde från Öland, som förde med sig en liten Ölandshäst, den han wille förära furste-sonen. Prinsen, såsom wanligt små gossar, fägnade sig obeskrifligen åt den lilla wackra häften, och stod länge i tyst frögd och betraktade den, då bonden war på wäg att gå bort. Men då ropade Gustaf honom tillbaka: »Wänta, wänta min wän! du skall icke gifwa mig din häst för intet; kanhända du wäl behöfwer dina penningar; jag will betala dig«, — och derwid tog han fram sin dukatpung och tömde ut hela innehållet i bondens händer. Så wisade sig tidigt tecknen till den stora hjelten och menniskowännen.

1. Om Riksstyrelsen näst efter Konung Karls död.

Axel Oxenstjernas barndom. Mörbyleken.

Wid Konung Karls dödsbädd stod en ung man, den Konungen, i sitt testamente ställt wid sin sons, Gustaf Adolphs sida, och wäl betänkt tyckte sig detta wara af den goda Konungen, emedan det war denna man, som i hela detta tidehwarf mägtigt förstod att upprätthålla Wasa-husets ära, och på starka skuldror bar den tyngsta delen af riksstyrelsens börda. Hans namn war »Axel Gustafsson Oxenstjerna«. Och alldenstund han, i nära ett halft århundrade kan anses såsom, näst Gud, ledare af Swenska Folkets öden; må Swenska män här läsa om hans märkeligaste lefnadshändelser, att kunna egna hans namn ett tacksamt och äradt minne:

Wi hafwa i wår föregående del berättat om Gabriel Oxenstjerna, hurusom en sägen gick ibland folket, att han som barn af änglar blef waggad, när flöterskorna sofwo. Han war Axels farfader och bodde på sin gård Mörby i Upland. Han blef för dygd och gudsfruktan aktad af menniskor och af Himmelen wälsignad, med lång och lycklig lefnad och många barn; alldeles såsom wi läsa om de heliga patriarkerna i wår bibel. En gång, — så war länge en sägen bland Folket, — hade Herr Gabriel och hans hustru, Fru Beata Trolle, omkring sig samlat sina sex söner och

Digitized by Google

fem döttrar, med deras män, hustrur och barn, samt andra af närmaste slägten, att fira julen på Mörby. Då anställde de gamla makarne, innan barna-kretsen skildes åt, en dans, som sedan kallades »Mörbyleken», der Fader och Moder trädde in i ringen och dansade gladt om, Fadren med sina döttrar och sonhustrur, Modren med sina söner och mågar. I denna lek gingo icke mindre än femtio i ringen och bland dem skulle äfven barnbarnen gå med, då de späda buros af sina ammor i dansen. Bland dessa små var ett skönt ljuslockigt barn, med milda blå ögon: det var den sedan i werldshistorien så namnkunniga Axel Oxenstjerna.

»Fänö» är ett gammalt herresäte i Trögden, Löths socken i Upland, på en wacker udde wid Mälaren beläget. Den gården tillhörde i forntiden slägten Blå, och nu bodde Gustaf Gabrielson der, med sin husfru, Barbro Bjelke, syster till Drottning Gunnila Bjelkes fader. Uti äradt minne må denna gården hållas; ty der föddes Axel Oxenstjerna. Wid fjorton års ålder miste han sin fader; men Fru Barbro Bjelke war en lika förståndig som öm och gudfruktig moder. Högheten ringa wärde i denna werldens ostadighet, hade hon sett, och önskade ingalunda att se sin son på deß slippriga branter, utan fastheldre uti ett mindre lysande stånd, der han med större trygghet kunde blifwa nyttig för sig och Fäderneslandet. Det war för det andeliga ståndet hon hade honom bestämt, och blef från hans barndom all underwisning rigtad derhän, att honom måtte bibringas den högsta skicklighet för ett presterligt embete.

Men hwar fann Gustaf Oxenstjernas efterlefwerska den owanliga läraren, som förstod att ingjuta, i den rikt begåfwade ynglingens hjerta, denna kraftens, det lefwande förståndets anda, som skulle leda furstars hjertan och konungarikens öden? — Jo! wi måste uppsöka honom, några år tillbaka »bland Smålands nakna hedars ljung», der han wallar getter. Hans namn war Isak och hans födelseby hette »Hederstorp». Och hedrad blef för ewärdeliga tider denna by; ty der utgick fordom, ur en fattig bondes hydda, en af swenska Folkets wälgörare. Sedan han i stor fattigdom, och mest med understöd af sina lärare, i Kalmar, Wexiö och Linköpings Scholor, genomgått sina läroår, kom han till Up-

Digitized by Google

fala, der snärt den lilla summa, han af en wälgörare erhållit, war slut. Men han war wan, att lemna morgondags-sorgen åt Försynen, och just som nöden war för dörren, kom hjelpen. Det rykte för snille och kunskaper, som föregått honom till Upsala, hade äfwen kommit till Fru Basbro Bjelke, och „Isak Rothowius“, som han nu kallade sig, blef den unga Baronen Axels lärare — och wän för lifstiden *).

Den omtänksamma modren, som wäl insåg hwad fara och osäkerhet war för en ung ädling i en tid, orolig såsom denna, då de adeliga ätterna woro söndrade, under det striden mellan Hertig Karl och Konung Sigismund utkämpades, sände sin son med den ädla läraren, bort från det stormiga Fäderneslandet, till det berömda lärosätet i Wittenberg, der Luthers minne och Luthers graf manade till en skönare lagerkörd, än slagfältet.

Konung Karl hade städse ett waksamt öga på sina utländes wistande adelsmän, och derför snart den unga Oxenstjernas owanliga framsteg i alla kunskapsgrenar, samt att han tagit den högsta lärdomsgrad i Gudalärari. Ryktet om hans hänförande wältalighet, en ädel gestalt och stora snillegåfwor, hade redan gjort hans namn widtfregdadt, då han af Konungen kallades hem till Fäderneslandets tjenst. Konung Karl war det, som på sin tid införlifwade sitt minne i allt, hwad som rörde Fäderneslandet: efter hans död war det Axel Oxenstjerna.

Drottning Christina och Hertig Johan af Östergöthland.

Efter Konung Karls död ställde swenska Folket till Drottning Christina sin mesta förtröstan. Konungen hade i lifstiden funnit hennes råd helsosamma, och har det jämwäl bland Swerges allmoge, af ålder warit så, att en husfader befunnit sig wäl deraf, att han af sin maka, i wigtiga mål, låtit sig råda; emedan

*) Isak Rothof, eller Rothowius, blef sedan Biskop öfwer Finland, och af honom är den första upplagan af den Heliga Skrift på Finska språket ett minne. Han grundlade jämwäl, genom sitt inflytande på Axel Oxenstjerna, det berömda lärosätet i Åbo, samt war, näst den oförgätlige Peder Brahe, Finlands största wälgörare.

Digitized by Google

qwinnorna i wår Nord, gemenligen äro sina män ett stöd, med sitt goda husmoderliga förstånd, och en tröst, med sin trofasta kärlek. Derföre hade han i sitt testamente, lemnat delagtighet i styrelsen öfwer Konungadömet åt Axel Oxenstjerna, ehuru dock dernäst förnämligast, i hennes och Hertig Johans händer. Och orätt hafwa de dömt, som säga, att Konung Karl swikeligen handlat med Hertig Johan, då han för sig och sin ätt tagit Sverges krona; han älskade den redliga Konungasonen, som sedan blef hans måg; men kunde icke annat än gilla hans beslut, att alldrig bortbyta sitt lugna hertigdöme och sitt stilla Bråborg, mot ett oroligt Konungadömes bekymmer, det Konungen wäl såg, att han icke kunde bära.

Om Drottning Christina har, utan skäl, ofta blifwit smädeligen taladt, Karls fiender till behag, såsom hade hon warit alltför mycket karlawulen och bärsklysten, samt girig och karg i sin hofhållning: Så säges om henne, att hon utmätt sytråd med aln åt sina hoftärnor. Men efter allt hwad till efterwerlden kunnat komma, om hennes lefnads werksamhet, med någon sannolikhet, har hon warit, wäl en sträng, men wälsinnad, rättwis och förståndig husmoder och Drottning. Derföre delade hon ock med sin gemål Folkets kärlek, särdeles i Hertigdömet Wärmeland; der en god sägen ännu förwarar hennes minne. Huruledes hon war uppmärksam på Folkets bästa, när hon reste omkring i bygderna, derom lefwa ännu sägner. En ibland dem wilja wi här anföra:

I socknen Wiksta i Småland är å stora landswägen en bro, kallad Drottningbron. Den förwarar ett minne efter Drottning Christina. Under Konungens härfärder i främmande land, reste hon omkring, hemma i landet, och gjorde sig bekant med Folkets tillstånd, samt afhjelpte många behof. Så kom hon en gång, en aftonstund till Wiksta prestgård, och tänkte der få härberge öfwer natten; men fann gården så uselt bebygd, att hon icke der kunde taga några timmars hwila, utan måste blifwa sittande i sin wagn, de mörkaste timmarne af natten, wid denna bro, som deraf ännu i dag bär namnet „Drottningbro". Detta gaf henne anledning, att fästa Konungens uppmärksamhet på prestgårdarnas ußla skick och dåliga byggnader; och härleder sig från denna

Digitized by Google

Drottning Christinas färd, Konung Karls ämne gällande förordnande om »sju laga hus» i prestgårdarne*).

Konung Karls testamente var ett aftryck af hans innersta tänkesätt och ädla sinne. Han öfverlemnade åt swenska Folket, att efter hans död taga hans son Gustaf Adolph, eller Hertig Johan till Konung; men om de blefwo wid den hyllning de redan gifwit prins Gustaf, skulle han wara under sin moders och Hertig Johans, samt med fem af Rikets Råds förmynderskap, till dess han uppnått tjugufyra år.

Detta allt tyckes dock hafwa warit honom mindre wigtigt och anförtrodt Himmelens behag; men hwad han i slutet af sitt förordnande lade på sina undersåtares hjertan, war: »Det måtte blifwa »Konung efter honom hwem som kunde, så anbefallde han sin »efterträdare och Rikets Ständer på det ömmaste, att blifwa wid »den sanna Evangeliska läran och wedertagna kyrkotjenst: Ingen »nöd och fara skulle affräcka dem derifrån; de borde besinna, att »det ewiga är längt, men det werldsliga snart för»swinner, och är icke att likna mot det ewiga**).

Men swenska Folket, församladt till Riksmöte i Nyköping, förklarade, att Gustaf Adolph, ehuru endast 18 år gammal, dock aflagt prof nog af mognade furstedygder, att utan förmynderskap kunna mottaga Konungadömet. Enkedrottning Christina hade likwäl alltid stor myndighet öfwer sin unga son och deltog mycket i riksstyrelsen; dock wisade sig mest hennes djupa förstånd och kärlek till Folket, i styrelsen öfwer sin yngsta sons, Karl Philips Hertigdöme, Wärmland, der hennes minne längst lefwat i tacksam åminnelse.

Hertig Johan hade efter sin moders död blifwit upptagen i Konung Karls hof, såsom en broder till Konungabarnen, och långt ifrån att önska sig Gustaf Adolphs krona, hade han gerna offrat sitt lif, att förswara hans rätt till densamma; erkänsam för det goda, hans farbroder och fosterfader, Konung Karl gjort Fädernesslandet. Konungadottern, Maria Elisabeth, hade från barndomen

*) Rogbergs beskrifning om Småland, wid socknen Wiksta.

**) Fernow, s. 452.

Digitized by Google

hållit Johan, sin fosterbroder kär, samt blef hans maka, och sedan han i Gustaf Adolphs här, wisat att han war en äkta gren af Wasa-ättens hjeltestam, lefde han, änskönt tidigt af sjukdom försvagad, dock lycklig och nögd med sin gemål, på det wackra Bråborg, der han med sin Moder, den ädla Fru Gunvel, framlefwat en lugn och lycklig barndom. Der bodde han intill sin död*) och styrde berömligen sitt Furstendöme. Hans gemål, från födelsestunden swag och wehmodig, öfwerlefde icke länge sin sorg: hon dog om hösten samma år. I Linköpings domkyrka finnes deras grafminne.

Bråborg förwarar Hertig Johans mesta åminnelse. Gårdar hafwa, lika såsom menniskorna, sina wäxlande öden: en tid upphöjas de till Konungars och furstars pålats, äro lysande och berömda: en annan tid förnedras de, förfalla, och de murar som skyddat Konungasalen, och inom hwilka riddare och hofwets tärnor hållit sina glada lekar, förwandlas till grushögar eller bortsläpas till uppbyggande af allmänna hus i närliggande städer, eller till någon liten kyrka på landsbygden. Så blef ock Bråborgs härliga slott, som Drottning Gunnila grundlagt, förstördt, sedan det i hundrade år warit furstliga personers boning, och stenarna förda till Norrköpings bebyggande.

Såsom ett minnesmärke efter denna gårdens fordna härlighet, wisas wandraren ännu till den wackra djurgården, der i fjortförflutna århundradet, hjortar och råhdjur funnits, och en gammal ek stod der ännu qwar, i hwilken satt fästadt ett stort hjorthorn, på hwars grenar Konung Karl den nionde, när han gästade här hos Hertig Johan, och jagade hind och råh, säges hafwa hängt sin rock. Året efter Konung Karl den tolftes död, då ett långt nedan i Sweriges ära och lycka begyntes, förstördes ock i grund det härliga Bråborg, af härjande Ryssar, och uppreste sig aldrig mera.

„Johansberg" war ett annat slott, af Hertig Johan benämndt och uppbygdt, med sex torn och koppartak, ämnadt icke allenast till ortens prydnad, utan ock till deß försvar mot fiendens

*) 1618 d. 5 Mars kl. mellan 9 och 10 förmiddagen affomnade högborne furste Hertig Johan på Wadstena. Se Abr. Brahes Dagbok. Dock säga andra häfdatecknare att han dog på Bråborg.

Digitized by Google

anfall från öster. Ryssarna förstörde och nedbröto det, på samma tid, som de brände Norrköping. På Salltängen, nära wid staden, wisas rummet, der borgen stod.

Den ära, Drottning Christina wunnit, att med skäl hafwa warit älskad och wördad af swenska Folket, och som minnet lemnat oantastad i hundrade år efter hennes död, hafwa några sednare tiders häfdateknare aktat för godt att fördunkla; men Fäderneslandet har icke så många ljusa minnen af sina drottningar qwar, att det har något, för nyhetsälskares skull, att förlora. Wi behöfwa blott erinra oß här det gamla ordspråket: „Äplet faller icke långt ifrån trädet — och detta: „Säg mig sådan moder barnet hade, så skall jag säga dig hurudant barnet är". Drottning Christina war Gustaf Adolphs moder!

2. Ytterligare om Danska fegden (år 1611).

Konung Christian i Danemark tänkte wäl icke på, att det trolösa fredsbrottet med Swerge denna tid, då det för Ryska fegden skull war nästan wärnlöst, skulle framkalla en wedergällnings- och hämde-dag; men den harm hans grymma framfart i wåra bygder, med oskyldiga bönders mördande och landets förhärjande wäckte, föll sedan tungt öfwer det danska folket, i Karl Gustafs tid, såsom framdeles kommer att förtäljas.

Danskarna hafwa prisat Konung Christians tapperhet och lycka, mot ett af annan fiende plägadt brödrafolk; men glömt att han dermed ådrog dem en hämndedag, och större förlust, än den Swenskarna nu gjorde. Medlertid hade han lycka och seger denna gången; dock förnam han snart, att Swerges Konungadöme icke war så lätteligen eröfradt, som hans smickrare och Konung Karls fiender honom inbillat. Swenska bönderna grepo med förtwiflan till wapen och slogo de danska ströfhoparna, hwar de framkommo, med mycken tapperhet tillrygga. Wi wilja här om dessa strider anföra några, ännu lefwande sägner och minnesmärken:

Sägner i Halland om krigets begynnelse:

Tidigt på året, i Göjemånad, drog Konung Christian upp mot Westgötha-gränsen och hade med en fahna ryttare på Kjölebyd-hed mött en fördelning, anförd af en swensk Prins, (sannolikt Hertig Johan) *). Det säges att Swenskarna i detsamma fått en förstärkning från Artorps by, och behållit segren, så att Konung Christian hals öfwer hufwud måste taga flykten. Då hände sig, att hästen under Konungen blef ihjälskjuten, sedan han fastnat i ett dyfänke i Frägnareds gärde, nära wid walplatsen. Det-stället der hästen föll, kallas ännu af landtfolket der i bygden, „Kungs-stallet". Då red wid Konungens sida en trofast dansk man, wid namn „Barnekow": Han sprang af sin häst och lät Konungen sätta sig deruppå, bedjande honom fort rädda sig: höll en stund sig sjelf fast wid sadelen och lopp så ett stycke, förbi gården Frägnared; men emedan snön war djup, förmätte han icke längre fly undan fienden, utan satte sig på en sten, bad Konungen flynda, sägande: „Jag lemnar Konungen min häst — fienden mitt lif — och Gud min själ. På stenen der han föll för Swenskarnas swärd, synas några rödaktiga strimmor, samt fläckar af wanlig röd mossa: det säges af folket wara „den trogne Barnekows blod". Så kom Konung Christian med stor lifsfara, och allenast med fyra qwarlemnade af sina följeslagare, lyckligen tillbaka till Warberg.

Om striderna i Småland.

Om Helge i Skatelöf, en frimodig Smålänning förtäljes, att han strax efter Konung Karls död, då danskarna, som

*) Efter en anteckning af Kyrkoherden i Skällinge, bland Kyrkans handlingar, finnes anteknat: „anno 1611 den 24 Febr. har „Konung Christian hållit träffning på Kjölebyd, en „stor hed i Skällinge Socken, med de Swenske under „Kron-Prinsen Gustafwi Johans anförande". Det är således owist, om det war Kron-Prinsen Gustaf eller Hertig Johan, som anförde Swenskarna, men sannolikast synes oß det sednaste.
Hallands Beskrifning af Bexell, I Del. sid. 120.

Digitized by Google

tyckte sig hafwa fått fritt spel i landet, drogo omkring, såsom i spridda röfwareflockar, brände och plundrade i städer och byar, hwarhelst något war att stöfla. I Skatelöfs socken till sig samlat en hop dugtiga bönder, wunnit en stor seger öfwer danskarna och nedkastat deras kroppar i en bergskreswa, som ännu i dag deraf kallas »Jutehallar.«

Den unga Gustaf Adolph, hertig Johan, Karl Gyllenhjelm och hwar och en af Konung »Karls gossar« war så god som en sänneka knektar, när striden pågick. De woro nu alla bowta och fältöfwersten Jesper Kaus stod med ringa styrka wid Åhlems prestgård, när danska fältöfwersten Ranzau, med hela sin öfwermagt framträngde, och ehuruwäl danskarna, med stort manfall måste betala hwart framsteg, måste dock swenskarna draga sig, först till Högsby, och sedan till Hanåsa-skog och Skräple-ängar; — »der«, säger Småländska bonden, något stolt, »slogo wi bönder danskarna.« — Men de kommo dock igenom, och uppnådde sedan obehindradt Wimmerby stad: Husérade der en hel wecka, plundrade och brände, samt sände derifrån en flock, som lade Westerwik och Ekesjö i aska. Medlertid hade Småländska bönderna fattat mod, samlat sig och huggit bråtor, der fienderna skulle framtåga, till att göra dem hemwägen trång.

Öfwer Emmån går en skön bro, kallad »Tingebro«, emedan hedentima en »tingshög« war belägen derinwid. Der hade Swenskarna en skants, att mota Danskarna. Efter Tingebro skantsar finnas ännu märken wid båda broändarna, och sägner bland folket om danska fegden. Men Ranzau fann en hög backe, så belägen på södra sidan om bron, att han lätt kunde fördrifwa Swenskarna och kom så på en liten skogswäg in i Sunnerbo härad. Men här, wid Staby, mötte honom Smålänningarna, som huggit en bråta i hans wäg, slogo Danskarna med stor mandom, så att glada woro de, som kommo på flykten: stället döptes den gången med danskt blod till: »Jutebackarna« — så kallas det till minne af denna strid ännu i dag.

De undankomne Danskarna samlade sig wäl i »Emm-dalen« — men ledo der åter ett stort nederlag och togo flykten. Swenskarna woro derpå beredda och jagade dem, till deß de kommo till

Digitized by Google

en öfwertäckt djup graf, den bönderna uppkastat, wid torpet Wesebacka på Waläkra egor, der en mängd drunknade. Stället utwisas ännu och kallas „Danska Stäket.“

Smålänningarna, gömda af sina bråtör i skogarna kring wägen, der Danskarne framtågade, nedsköto dem, så att alla wägar låga beströdda med slagna Jutar, och efter dem stodo kyrkor, prestgårdar och byar i lågor. Den sista kyrka de försökte påtända med en eldbrand, instucken under golfwet, war Rumskulla; men den förföljande bondhären lemnade dem icke tid, att fullfölja branden; elden slocknade, och på Hägeläkra gärde, i Mälilla socken, bleſwo de af sina fiender upphunna och slagna; — och wid Ryd i Järeda socken tillfångatogos åttatio af de flyende Danskarna. Emellan Storebro och Hullingsryd wid Wimmerby, är en lid, eller backe, som fallna Danskar till åminnelse, kallas „Jute-liden.“ — Ännu ett minne från denna fegd, finnes i Järeda socken, der Konung Gustaf Adolph stannat och hwilat öfwer en natt, wid en bro, som deraf fått namnet „Kungsbro.“

Allt det onda, som i denna fegd öfwergick de arma Smålänningarna, tillskrefwo de den trolöse förrädaren Some, som, då han uppgaf Kalmare slott, öppnade landet för fienden, hwarföre de till hans namns wanära för efterwerlden, läto i trä afbilda hans hufwud, med stort skägg och stygga knäfwelborrar. Det uppspikades öfwer porten i Rumskulla prestgård, der det länge förwarades och kanske ännu finnes qwar, och det hette, när det för någon främling wisades: „det är förrädaren Somes hufwud.“)

I Westergöthland. Märten Kråk på Gullberg.

Det äreminne, som mandom och trohet mot fäderneslandet inskrifwit i swenska Folkets hjertan, behöfwer icke många ord, för att fortlefwa, så länge som dygd och mandom något skattas af swenska män. Så har den tappre höfwitsmannen Martin Krakow, bland swenska Folket, ännu ett oförgängeligt äreminne i dessa få ord: „Märten Kråk hade inte mer än en hand och en fot; likwäl stod han mannerli-

*) Se Cræli berättelse om Tunaläns, Säfwede och Asbolands fögderi, sid. 102. — Och Lönneberga Kyrkobok.

Digitized by Google

gen emot.» — Men så är berättelsen om fästningen Gullbergs belägring:

På en hög bergsklint, wid Götha-älfs utlopp i hafwet, der Mölndals ström faller ut i älfwen, war ett starkt fäste, i äldsta tider bygdt mot danska landamäret, som war den tiden mellan Halland och Westgöthalandet; och emedan detta fäste jämwäl war den nya staden Götheborgs trygghet, i det krig, den danska Konungen utan annan orsak nu påförde Swerge, än för afund skull, öfwer den styrka, han wäl såg wärt Fädernesland skulle winna, genom denna sköna stad inwid Wästerhafwet; så wille Konung Christian först öfwerrasa denna fästning, medan höfwitsmannen ännu war oberedd på hans anfall. Konung Karl war gammal: krigsmagten borta i Österlanden: Swerge skulle plågas, folket utplundras, den nya handelsstaden förstöras och de goda orterna wid Wästerhafwet borttagas. I sådant uppsåt kom den unga Konung Christian, den fjerde natten före Sanct Pauli dag, med stor härsmagt för Gullbergs-hus. Martin Krakow hette höfwitsmannen på borgen, och war känd af folket i bygden såsom en waksam, sträng och manhaftig krigsman, under namnet «Mårten Kråk».

När nattwakten i tornet förmärkte danska krigshärens anryckande, war höfwidsmannen icke sen, att wäpna sina krigsmän och rycka ut i fältet, fienden till mötes. Herr Mårten hade icke mer än en hand; men med den förde han swärdet mannerligen, till deß en kula tog bort hans ena fot; då måste han draga sig in i fästningen med sitt folk, undan fiendens mångdubbelt större mansstyrka, och sedan han dem uppmanat till tappert förswar; red han till sitt herberge att låta förbinda sitt swåra sår. Men han hade en husfru af äckta Nordmanna-stam: hennes namn blir sent i Sagohäfderna förgätet: Hon hette «Emerentia Paulsdotter». Hon tog krigsfolket i sin befallning: ilade, raskt som en wind, omkring inom borgen, utställde manskapet och skytterna på muren och uppmuntrade sina män, att nu bewisa mandom och trohet emot Konung och Fädernesland.

Konung Christian lät sätta trenne portsprängare*) i porten, och en

*) Kallades «Petarda»: en machin hwarmed portar och dörrar uppsprängdes wid belägringar.

Digitized by Google

af dem gjorde öppning; men fru Emerentia lät föra stora hjälkar, tunnor och kar i porten, liksom en wagnborg, och hwar Dansk, som wille tränga sig in, fick blodigt hufwud. Stenar och stora klippstycken rullades ned af muren på danskarna som wille till storms, och stupade der mången dansk man. Så försökte danskarna fem gånger att gå till storms på muren; men än fälldes fällbommarne ned, som slogo stegarne för dem sönder och krossade folket derinunder: än stöts med lod och pilar från muren och sjelfwa qwinnorna, knekthustrurna, som i fästningen woro, wisade lika mod som deras männer. Särdeles när i tredje stormningen en öppning skedde i porten, medan männerna stöto ned de inbrytande danskarna med skrot, afbrutna hästskor och annat järnskräp; kokade qwinnorna en fördärfwelig lut af aska och kalk, den de sjudande hälde på dem, så att de följande morgonen lågo, som stållade swin, i porten och kring murarne.» Herr Martin hade snart låtit förbinda sitt swåra får i foten, och red omkring, allestädes, ordnande och uppmuntrande sitt folk. Han hade uti sin ifwer fallit med sin häst och brutit sin andra fot; men hwilade dock icke, ehuru han mest måste lita på Fru Emerentia.

Öfwerallt der någon försummelse war, eller någon brist, der war den wakfamma Frun tillhands. En tid, mot slutet af stormningen, fattades krut; porten till krutkammaren war igenslagen och höfwitsmannen deröfwer ingaståndes tillfinnandes. Då ropade hon till wakten: »Om du icke låter upp porten, och Gud hjelper oß, att wi slå fienden af, så skall både du och de andra få en ond färd, och skola blifwa hängda.» Då stötte wakten och skytterna upp porten och folket fick krut till att fortsätta striden.

Då Konung Christian såg att han fått ett stort manfall, och dock ingenting kunde uträttas mot fästningen, drög han sig tillbaka, ut på ängen, och samlade der sitt krigsfolk. Då gick Fru Emerentia upp på öfra slottet, eller skansen, och sökte efter höfwitsmannen deruppå. Men ettdera af rädsla, eller förräderi, hade han gömt sig undan: hans namn war Swen i Ramnaklöf. Ändteligen fann hon Swen, sittande på afträdeshuset och tilltalade honom föraktteligen: »Är nu tid att sitta här och swala sig?» — hwarpå hon tog

Digitized by Google

honom wid båda fötterna och hufwudet, och tryckte ned honom i orenligheten: gick så med föragt ifrån honom.

Klockan war omkring åtta på morgonen, när man från fästningen kunde se fienden församlad, derute på ängen, och då fru Emerentia såg en ridande på en hwit häst, gick hon till en god skytte och bad honom skjuta till ryttaren på den hwita hästen, i förmodan att det war danska Konungen. Han sköt och träffade; men det war en öfwerste han sköt, och hjärnan och blodet stänkte danska Konungen i ögonen. Då utropade Kong Christian: „Dälen i den Kråken, han sofwer intet; det war ärnadt mig.“

Konungen fann icke rådligt, att dröja qwar längre, utan drog till Nyslöddöse, och sände derifrån en trumpetare med begäran, att få begrafwa sina döda; men erhöll detta till swar: „Har Gud undt oß lyckan att slå dem neder, wilja wi ock sjelfwa låta dem begrafwa: Säg ditt folk ytterligare, att de kommo så owäntade på morgonen; men wille de komma tillbaka till middagen, skulle de blifwa bättre undfägnade.“

Under den oreda, hetaste striden orsakade, hade omkring tretio danskar kommit in igenom porten, och gömt sig undan, inne uti en stuga, der qwinfolken hade sysslor för sig, och begärt mat, sägande sig i twenne dagar hafwa hungrat. De gåfwo sig der god ro, i den förmodan, att deras kamrater nu hade fästningen inne. När fru Krakow, wid återställdt lugn i borgen, kom i stugan, och fruktade förmodligen af deras lösgifwande något förräderi, lät hon utleda dem och ihjelslås, den ena efter den andra, utom en, som wäckt hennes medlidande, den hon skänkte lifwet, och blef han sedan qwar i höfwitsmannens tjenst, samt war honom följagtig, då han följande året af Konungen förflyttades till Waxholms fästning, som då af danskarna hotades, sedan de wid Wästerhafwet ingen framgång wunnit.

Från Gullberg drog Konung Christian, med sitt folk, upp efter älfwen, genom Westergötstland till Småland, röfwande och plundrande i byar och städer, der han framfor, såsom förut omtaladt är, och ännu genom sägner lefwer i folkets minnen.

Digitized by Google

3. Huruledes Danska fejden förde, år 1612.

Med första wårdag war Konung Christian redo med sina röfwarehopar, att plåga swenska Folket, anfallande sin wärnlösa granne, medan mesta krigsfolket war fjerran borta i Österlanden, och den unga Konungen, af närmare omsorger, upptagen, efter den förlust af ett godt och mägtigt stöd, wårt Fädernesland gjort, genom den goda Fadrens död.

När wi besinna huruledes wårt land, den tiden, låg, öppet och obewaradt mot en falsk granne, den långa gränsen, allt från Afwa-skär, intill Hallands-gränsen wid Wästerhafwet; och ifrån Götha-älfs utlopp wid Götheborg, norska fjällen utefter, allt upptill Lappland och Ishafwet; huru omöjligt war det icke för Konung Gustaf, att med sin ringa hemmawarande krigsmagt på alla ställen mota de infallande rofgiriga mordbrännarne. Hela landamäret utefter i Småland, Wästergöthland, Ängermanland, Jämtland och Nordlanden, uppsteg röken af nedbrända kyrkor, byar och städer. Hwilken tacksamhet är icke swenska Folket skyldigt sina twenne stora wälgörare, Karl Gustaf och Karl Johan, som tillkämpat oß en tryggare, rätt och naturlig gräns. Wi wilja nu här följa landamäret utefter, att anteckna de minnesmärken och sägner, som ännu finnas qwar efter denna olycksdigra fejd, och de trogna swenska Män, som till landets förswar, i den olika striden, uppmanade folket:

Striderna på Öland. Peder Mikelson Hammarsköld.

Den trogne Peder Mikelson Hammarsköld satt i början af Göije-månad i sitt höggwarter i „Björnhöfda“ by på Öland, när honom bådades, att fienden framtågade, rakt mot färjestaden, på isen ifrån Kalmar, fördelad i tre stora hopar. Han war efter Konung Karls död, och sedan Kalmare slott förrädeligen fallit i danskarnes händer, höfwitsman öfwer Öland och Borgholms-hus. Hade ock trofast förswarat öboerna mot alla fiendens röfware-flockar, som försökte intränga i landet, och war för sin folkkärlek, såwäl som för sitt hjeltemod, wida beryktad och mycket afhållen i sin hembygd. Med liten nog manstyrka och

Digitized by Google

uppbådadt folk från närmaste härader, begaf han sig „Jutarna“ till mötes, lika såsom de, i trenne flockar: en slog fienden på isen, en wid färjestaden och en war fördold i skogen, och slog den hop, som kom upp i landet, så att ölänningarne den gången, med stor frögd, jagade danskar, på isen öfwer Kalmare sund.

Emedlertid lät Peder Mikelson uppkasta skantsar på tjenliga ställen, till framtida förswar, och försåg Borgholms fästning med allt, hwad wid en belägring kunde hafwas af nöden; emedan han wäl förstod, att danskarna skulle manstarkare komma igen, till att hämnas för det sista emottagandet, och att Konung Gustaf icke så snart kunde komma till undsättning. Följande årets*) wår kom — och, med densamma, hela danska flottan i Kalmar sund.

Bespejare och förrädare insmögo sig på Öland denna tid och uppmanade folket, att frimilligt lemna sig och sin ö, i Konung Christians wäld, så framt de wille undgå swärd och brand. Deßutom sade de, att Konung Gustaf wore omkommen i Widtsjö-å på Skånska gränsen, så att de nu kunde wälja sig en annan Konung; men Peder Mikelsen Hammarsköld upplyste dem, att Konungen war räddad och styrkte dem till trohet mot Konung och Fädernesland.

Konungens lifsfara i Widsjö-ån fick ett långwarigt minne bland Swenska Folket, och gå ännu i dag sägner derom, såwäl wid Widsjö i Göinge härad, der slaget stod på isen, som i Westmanland, såsom här må förtäljas:

Konungen hade med sig stor krigshär, som han kunde i början af året sammanbringa, dragit sig ned till Helsingborg, att flytta stridernas skådeplats in i Skåne, fiendens eget land, derwid han twenne gånger war i lifsfara. Först wid Helsingborg blef han en gång genom landtfolkets falskhet, oförwarandes kringränd af fienden, som nu trodde sig hafwa honom i sitt wäld; men den unga Swenska Konungen war icke så lätteligen tagen: han slog sig med Guds hjelp och sitt trogna swärd, midtigenom fiendens mångdubbla styrka, och kom till de sina igen. Men andra gången hotade en än

*) Året 1612, Konung Gustaf Adolphs och Swenska Folkets hårdaste pröfningsår.

Digitized by Google

större farlighet hans lif, då han skulle rida öfwer »Witsjö-å»: isen brast under hans häst och han låg i öppen wak, nära att föras af strömmen bort under isen. Unga Herr Peder Banér red wid Konungens sida och war icke sen att kasta sig ned wid waken, för att hjelpa honom upp; men blef derwid sjelf dragen ned under isen*). Thomas Larsson, en behjertad ryttare wid Upplands-fanan, hastade då till Konungens räddning, med egen lifsfara och lyckades att frälsa hans lif. Försynen wille bewara detta sitt utkorade redskap, för högre och wigtigare ändamål. Wäl uppkommen ur waken knäppte Konungen af sig sitt silfwerbälte, eller som det den tiden hette »spännare-led», emedan man dermed spände swärd wid sida, och gaf det åt den trogne ryttaren, med tillsägelse, att han aldrig skulle sakna bröd för sig och de sina. Det war »Kungsord», när Konung Gustaf gaf något löfte, och året efter fick Thomas, i sin hembygd »Romfartuna» i Westmanland, en gård af Konungens egna arfwegods nära kyrkan, benämnd »Igelstad», fri från all skatt och tunga. Men den trogne Thom lärer wäl hafwa stupat i striden för Fäderneslandet, emedan hans son, Mats Thomson omtalas, såsom första egaren till hemmanet**). Konung Karl den Elfte hade wäl låtit känna gården åter under Kronan, wid den stora indragningen af förstingrade kronogods; men när han en gång höll mönstring i Westerås och hörde huruledes den trogne Thomas förtjent sin gåfwa, bekräftade han Mats Thomsons Enka i deß egande rätt, och äro deras efterkommande ännu i dag i full besittning af denna gåfwa. Så komma fädernas wälgärningar »in på barnen, allt intill tredje och fjerde led.»

Stolt i hågen af sin styrka, och med ondt i sinnet mot de arma öboerna, seglade danska riksamiralen med trehundrade segel från Kalmar sund mot Öland och lade till wid den udde, som kallas Edholmen, wäster om Mörbylånga kyrka. På några andra ställen af stränderna, hade mindre flockar af danskar landstigit, att plundra och bränna.

*) Han räddades af sin Broder Nils Banér, som war med i Konungens följe.

**) Se Gran om Westmanland, sid. 291.

Digitized by Google

Just som den blida wårsolen, på Pingestdag, rann upp öfwer Öland, trädde Peder Mikelson med sin lilla här, af en fana ryttare och en fänika knektar, samt uppbådade bönder ur närmaste härader, ner till stranden, sin mägtiga fiende till mötes. I första sammandrabbningen gingo Swenskarna mannerliga fram; och främst i slagtordningen gick deras stridgode höfwitsman. Danskarna blefwo tillryggaslagna; men kommo manstarkare tillbaka, förstärkta från skeppen. Flera resor förnyades striden och „Jutarna“ måste med stor manspillan gifwa wika; till deß de wid middagstid, med grofwa kanoner från skeppen, twingade Peder Mikelson, att draga sin lilla hop ur elden, och undsätta sig på slottet. Dock såg man ej swenskarna springa, utan skedde återtåget i största ordning, under tappert fäktande mot fienden, som dem twå mil förföljde.

På Ölandska landshögden „Allwaren“ kallad, utwisas ännu det rum, der en strid mellan Herr Peder Hammarsköld och danskarna hölls följande dagen, som war Annandag Pingst, en half mil ifrån slottet*). Som hans slagtordning bestod mest af obfwade bönder, stod den icke länge emot den wäl öfwade och talrikare fiendtliga hären. Han kom med stor plats tillbaka, med sitt öfwerblifna folk, in i fästningen. Hans hopp war att Konungen skulle snart kunna sända honom undsättning; men när detta icke kunde ske, och slutligen bröstwärn, torn och murar woro nedskjutna, bad besättningen Hammarsköld upplåta slottet, och dagtinga. Danskarnas anförare bewiljade wäl deras anhållan om fritt aftåg; men med wilkor att de skulle utlefwerera i fiendens händer sin höfwitsman, som danskarna så stor skada hade tillskyndat. Men härtill swarade swenskarna, med stort anskri — Nej! — „förr wille de strida till sista man och till slut itända krutkammaren och spränga både sig och slott i luften, än förråda sin trofaste höfwitsman.“ Då förnam danska fältöfwersten att swenska troheten icke stod att betwinga och utlofwade derföre, att de belägrade man-

*) Härmed rättas, enligt allmänna sägen i orten, hwad Hallenberg anför; att detta slag stod en och en half mil från slottet. Se Ahlqwist Ölands hist. 1 Del. sid. 160, not. 2.

Digitized by Google

grant skulle få utgå af slottet, med undergewär, och hwar och en medföra hwad han sjelf egde; men alla förråder af wapen och lifsmedel lemnas qwar i fiendens händer.

När sagan förtäljes om dessa strider och Ölandsfolkets trohet och mandom, denna deras lika ärofulla som olyckliga tid, glömmes aldrig Knut Drake, en redlig Swensk krigsman, som förde ryttare-fanan an; wid det märkwärdiga återtåget från slagfältet wid Mörbylånga och till slottet. Sedan han, från soluppgången intill middagen, suttit till häst och slagit fienden tillrygga, war det han som hela eftermiddagen och påföljande natten, hwar gång de förföljande danskarna kommo för nära, wände om och med sina ryttare slog dem tillbakaa. Den Pingstnatten wann han hjeltenamn och ära.

Som Turkar och hedningar, men icke såsom det Christna män höfwes, förhöllo sig danskarna mot det wärnlösa Öland. Mot gifwen försäkran ihjelslogo de många af besättningen, när de gingo ut af fästningen och beröfwade dem deras egendom. Derefter utplundrades hela landet, bönderna, som icke räddat sig med flykten, blefwo mesta delen mördade och presterna bortförda i fångenskap. Sist när hela ön war utplundrad, och kyrkorna förstörda eller brända, togos klockorna och fördes till Danemark. Så stort war eländet på ön, att den danska besättningen på Borgholm, sedan intet mer fanns att taga, led hungersnöd, till deß lifsmedel kunde dem sändas från Kalmar. Sent lärer wäl sägen dö om denna olyckstid der i landet.

Efterlängtadt af både fiende och wän kom freds-underrättelsen om höften, då småningom de flyktade bönderna återkommo till sina förstörda hemman och förtrampade åkertegar. Gustaf Adolph besökte sedan ofta sitt trogna folk på Öland, och äro sägner om hans wistande derstädes ännu qwar.

Sägner och minnesmärken i Småland från Danska fegden 1612.

Jutbackarna i Madesjö, mellan Fagerbro och kyrkan, hafwa fått detta namn af ett nederlag, som danskarna i denna fegd lidit, om hwilken tilldragelse Smålänningen ännu med stolthet,

Digitized by Google

för den resande denna väg, förtäljer följande, allmänna sägen i bygden:

Swen Håkanson*), en hurtig bondeson ifrån Madesjö, hade med heder tjent i ryska kriget; och wid Konung Karls försvar af Kalmar, ensam med sitt swärd stått i stadsporten och hindrat fiendens inträngande, samt tjent sig upp till Majors wärdighet, och egde nu gården Stora Ebbehult, i sin födelsebygd.

Kalmare stad och slott war nu föga annat, än ett röfwarläger, derifrån dageligen ströfwande flockar utsändes, allwäges kring bygden, att söka rof, och hemföra det till lägret. Swen i Ebbehult wäntade sig intet godt af dessa grannar, emedan han wäl kunde förstå, att de hade honom i godt minne. Han hade derföre sina kunskapare ute, och war om deras förehafwanden wäl underrättad. Sålunda hade han fått kunskap om, att en flock ryttare med sin anförare en dag war att wänta. Då uppbådade han bönderna i häradet och underwisade dem, huruledes de skulle fördölja sig i skogen, der en afwäg öfwer några backar går fram till Ebbehult, och wid det tecken han wille gifwa dem, med ett pistolskott, skulle de hastigt anfalla fienden. När han sålunda hade bönderna wäl bewäpnade och redo till anfall i skogen, utklädde han sig sjelf till en tiggare och satte sig utmed wägen, der danskarna skulle förbi. Snart såg han den stolta anföraren, ridande framför sina ryttare, och när han blef tiggaren warse, kastade han till honom en penning sägande: „Känner du Swen Håkanson i Ebbehult?“ — och när tiggaren swarade „Ja“, sade han: „Kom då och wisa oss wägen till gården.“ — Tiggaren reste sig upp för att följa dem; men låtsade wara så halt, och linkade så långsamt och beswärligt, att höfwitsmannen lät honom sitta upp, bakom sig på hästen. När de så ridit en stund och kommo upp i backarna mot skogen, tog tiggaren så oförmärkt fram en pistol, den han gömt under trasorna, och sköt anföraren en kula genom ryg-

*) Han kallade sig Swen Håkanson Kraak, och war måhända stamfadren för den Kapten Kraak wid Stadswakten i Götheborg, om hwilken den rikskända marschen sjöngs i slutet af förra århundradet: „Kapten Kraak, styf och rak, marscherar framför sin tropp med wäldigt hjeltemod, o. s. w.

Digitized by Google

gen i hjertat, så att han i ögonblicket död föll till marken. Då satte sig Sven Håkanson upp i sadeln, och red fort undan, till deß hans folk på det gifna tecknet, kom framrusande ur skogen, och en hård kamp begynte. Der stupade de mesta danskarna, och kallades backarna derefter »Jutebackarna», och några få, som kommit undan och på flykten, hunno dock icke längre, än till ett kärr, icke långt derifrån, emedan bönderna huggit en bråta i deras väg. Der stupade de öfriga och blefwo nedkastade, i kärret, som deraf kallas ännu i dag »Jutekärret».

Jakob Jakobson*), en behjertad man, uppbådade allmogen af hela Småland, att komma till sitt lands försvar, och slog läger wid Högsby; men danskarna kommo, en wäl öfwad här, och innan bondhären kommit wäl i ordning, blef den slagen till rygga och lägrade sig sedan wid Åhlem. Rysby skantz blef jemwäl tagen, och danskarna tågade fritt upp igenom landet, till Wimmerby och Westerwik. Mellan båda dessa städer gingo lödjor, lastade med lifsmedel och dryckeswaror, dermed Jutarna gjorde sig glada dagar. I tre dagar höllo de sig lustiga på Westerwiks slott, och sedan de utplundrat allt hwad i staden fanns, uppbrände de densamma, tillika med kyrkan. Det arma folket hade emedlertid flytt undan fienden till skogarna, och hwarhelst de trodde sig bäst kunna sig undangömma. De flesta borgare hade med hustrur och barn slagit läger i Rosslö-skog, tillika med sin gamla kyrkoherde, som der insjuknade och dog. De smögo sig med liket in till prestgården och lade det i en lada, till deß danskarna woro sina färde, då de återwände till sina uppbrända nästen, och der med stor sorg begrofwo sin själasörjare.

Joh Ungins, en prest efter Konung Karls sinne, som i Kalmare belägring, med swärd i hand, fäktat wid sin Konungs sida, och med klar röst uppmuntrat krigsmännen, satt nu i Rumskulla prestgård, dit han efter Somes förräderi, undan fienden tagit sin tillflyckt. Wid samma tid som danska härföraren Ranzow huserade i Westerwik och Wimmerby, kom en flock af trehundrade danskar till Rums-kulla, att hämnas den tappra prestens

*) Af slägten Båt.

trohet mot sitt Fädernesland, och då de icke kunde finna honom sjelf, borträfwade de all hans egendom, plundrade kyrkan och anlade eld under golfwet; men Konung Gustaf lärer redan då hafwa uppkommit med sitt krigsfolk, till landets försvar, så hastigt, att danskarna icke hade tid att blåsa på elden, som slecknade. De upphunnos af swenskarna på Hagelåkra gärde, der de som icke föllo för swärd, blefwo tillfångatagna. Emellan Storebro och Hullingsryd, i samma bygd, är å wägen en liten backe, »der«, säger folket, »slogo wi danskarna«. Backen kallas ännu i dag till minne häraf, »Jut-lia«, det är Jutliden*). Ungius fick af Konung Gustaf god wederlag för sitt lidande, och blef biskop i Kalmar.

Men långt blefwe att uppräkna alla de kyrkor, som blefwo uppbrända, eller beröfwade sina helgedoms kärl, skrud och klockor, samt de byar och gårdar, som hemsöktes med rån, mord och brand i detta krig; men i folksägen och gamla kyrkoböcker fortlefwer minnet, så wäl af den unga Konungens och Swenska Folkets ståndagtighet och mod, som Jutars falskhet och roflystnad.

Sägner och minnen om Danska ofreden i Jämtland och Norrland. — Balzar-fegden.

I Jämtland och Nordlandet skedde under denna ofridens tid, utefter Norska landamäret, stor förödelse, af norrmän och danskar, som inföllo öfwer fjällen. Men landets tappre inwånare gjorde fienden wägen trång tillbaka, genom »dörrarna«; så kallas de trånga ingångarna till wårt land, som likna smala portar i de höga fjällbergen. En behjertad Jämte, »Balzar Beck« benämnd, hade wid ofredens första början anlagt »Frösö-skantz«, på det rum, der fordom danska fogden bott, inwid Kungsgården: »Gällö-skants« wid »Gällö-bro« och »Mörsils skantsar« wid kyrkan. Inom dessa befästningar, efter hwilka minnesmärken och sägner ännu finnas bland folket, försvarade Balzar Beck med en liten uppbådad här af Jämtar denna bygd. Här stupade män-

*) Se Cræliі beskr. om Kalmare höfd.-döme sid. 102.

Digitized by Google

gen Jute, och ofta jagade han de rofgiriga flockarna allt intill deras fjälldörrar.

Wid Gälls-skants får wandraren ännu höra, en i sju århundraden bibehållen sägen bland folket, om den, i Konung Olof heliges Saga namnkunniga skogshöfdingen "Arnliod Gellina", som nu benämnes "Röfwaren Anund i Gällö." — Der, icke långt från kyrkan, är gamla Kungsgården "Förberg", hwareft danska fogdarne under Föreningstiden upptagit skatten af landet, är sägen om en skants. Grifthögar och märken efter ett slag wisas derstädes, och i Räffunds-sjön uppdrogs med not, för etthundrade år sedan, ett stort slagswärd, från dessa stridernas tider*). Om alla dessa minnen äro från detta, eller Karl den Elftes krig med danskarna, är icke lätt att erfara; men sent glömmes Balzarfegden i Jämtland.

Om striderna i Westergöthland. "Elfsbergs-lösen".

"Elfsbergs-lösen" war en landsplåga, eller gärd, som under en hel mansålder, med blod och swett inskref danskhat i Swenska bondens hjerta. Danska folket hade wäl mindre skuld häri, än deß Konung, som af sina segrar detta år, blef ärad, rik och mäktig, medan han drog orättfärdighetens förbannelse och en wedergällningsdag öfwer sitt eget land. Huru denna beskattning uppkom, följer härefter att förtälja:

Wi föras här åter till några skröpliga qwarlefwor af forden härlighet: några grushögar och stenhopar efter en fästning, och en stad, nära Götha-älfs utlopp i Westersallt. Slottet war det Elfsborg, och staden, det Götheborg, Karl den Niondes wackra stad, der fordom lyckliga och idoga menniskor bodde, till deß Konung Christian kom, och de fredliga boningarna brändes, sedan det arma folket måst öfwergifwa dem, att undankomma eld och swärd. I aderton dagar belägrade danskarna Elfsborg med stor magt och besättningen förswarade sig mannerligen; men på den nittonde dagen, lemnade höfwitsmannen Strähle**), antingen af fruktan för

*) Se Hylphers om Jämtland, sid. 28—29.

**) Strähle blef ock af krigsdomstolen dömd, såsom den der försumligen och trolöst skött sitt wärf, och folket kallade honom förrädare. Dock

Digitized by Google

danska Konungens hotelse, att låta hela besättningen »springa öfwer klingan», det betyder i krigsmanna-språket, falla för swärdsegg, — eller af förräderi, för penningar och löften, sig sjelf och fästet i danska Konungens händer. Högmodig öfwer sin medgång, lät Konung Christian slå en gullpenning till minne af denna seger*). Så förstördes gamla Elfsborg och den på ön Hisingen bygda staden Götheborg, och uppbygdes aldrig mera. Men såsom ett minne af det gamla slottet, som stått alltsedan Birger Jarls tid, benämnes höfdingadömet i nedra Westergöthland ännu i dag »Elfsborgs län».

Det hade ock denna gång bättre lyckats Konung Christian att intaga Gullbergs slott; ty nu war der icke mer den trogne Mårten Kråk och Fru Emerentia Paulsdotter, som det försvarade. Konung Gustaf hade trott sig bättre behöfwa den redliga männen på Waxholm, emedan han wiste att fienden snart skulle wända all sin styrka mot Stockholm. Det återstod allenast för Konung Christian de twenne fasta städer, Jönköping och Stockholm, dem han trodde sig med list och magt, såsom fordom Christjern tyran, kunna taga; så hade han Gustafs land och krona i sina händer. Men Konung Gustaf Adolph och det trogna Swenska Folket hade annan mening.

Sten Erikson Lejonhufwud satt på sin gård Gräfnäs, en knapp dagsled från Götheborg, när ryktet kom att Gullbergs och Elfsborgs slott fallit i danskarnes händer. Han samlade då hwad redbaraft war af lösören, och flyktade med sin grefwinna upp till Östergöthland. Men Herr Sten synes icke warit älskad i bygden, utan fastmer, såsom hans fader Axel, hatad af landtfolket: hwarför han ock, under wägen på sin flyckt, blef ofredad af en Hertig Johans tjenare, som jämwäl borttog någon del af det gods, han med sig förde. Sannolikt delade Hertig Johans Östgöthar och såsom det synes, jämwäl Hertigen, det allmänna hat, han sig ådra-

fick han böta med penningar, dem Konungen gaf till Upsala och Westerås domkyrkor.

*) Inskriften på denna penning war: »Elfsborg med tapperhet belägradt den 5:te och lyckligen eröfradt den 24 Maij Anno 1612.» — Se Götheborgs Hist. och Beskr. af Cederbourg sid. 13—14.

Digitized by Google

git, såsom en folkplågare, emedan klagomål öfwer den hårdhet, under hwilken de arma bönderna suckade i hans gårdsfängelser, ofta kommit för Konungens öron, och hwarom bland folket gick en allmän sägen*).

Från Elfsborgs fall, dertill danska riksflottan mest bidragit, seglade den nu genom sundet in i Österssjön, hotande Stockholm, att gifwa Swerges frihet sista dödshugget. Konung Christian wiste att Swerge ingen örlogsflotta hade, i det skick, att den kunde möta hans wäl utrustade och starka sjömagt; men han wiste ännu icke, hwad en Gustaf Adolph kunde förmå, med ett enigt och modigt folk. Från Jönköpingshus, det Gustaf låtit sätta i godt förswarstillstånd, hade den unga Konungen med sin bästa krigshär, anförd af den tappre Jesper Krus, för hwilkens swärd de danska röfwar-flockarne i Småland smällt betydligen tillsammans, tågat upp till Stockholms förswar. De trogna dalkarlarne hade ock kommit sin kära hufwudstad till undsättning.

Obehindradt kommo danskarna in i Stockholms-skären, inemot Waxholm. Men der satt Mårten Kråk, och honom hade de förut lärt känna. De driståde sig ej fram till hans fästning; men landsatte sitt krigsfolk på Waxholmslandet, att derifrån landwägen komma för Stockholm. Men här framryckte Jesper Krus med sina Swenskar, så eftertryckligen mot Jutarne, att de woro glada, som hastigast kunde komma tillbaka på sina skepp, och sedan de förnummit det goda skick, hwari förswaret deruppe i landet sig befann, togo de full wind i seglen och skyndade hem igen.

„Jesper Krus", denna tiden en bland Gustaf Adolphs pålitligaste krigsöfwerstar, har såsom höfwitsman för Westgötharna, efterlemnat sitt namn i folkets sägner**), under den korta benämningen „Krusen".

---

*) Om honom skrifwes i en gammal anteckning från denna tid: „Han for fram som en tyrann, pinte sina underhafwande bönder under fängenskap i Herrgårdstornet: detta dock tillåtet enligt gällande lagar. Han for i allo wåldsamt fram och hade dräpsak på sin hals, liksom fadren." Se Scandin. Handl. 8 Del. sid 19.

**) Ett allmänt ordspråk är: „Tjenare sa' Krusen". — En

4. Minnesmärken och sägner efter Freden i Knäred (år 1613).

Konung Christian tänkte nu: »lyckan wänder sig ofta om«, och hade lärt bättre känna den unga swenska Kouungen. Hade wäl ock hört ryktet om Jacob De la Gardies och swenska härens segerrika framgång i Ryßland. Innan denna härens återkomst hem, och innan bladet alltförmycket wände sig, wore bäst, att nu medan han sjelf kunde föreskrifwa wilkoren, lyßna till de främmande magter, som wille medla fred. Huruledes båda Konungarna företogo fredsunderhandlingarna skall härefter förtäljas.

Gladare än wid slagtfälten må fornforskaren och menniskowännen, lyßna till sin wägwisares sägner, då han fäster hans uppmärksamhet på en Freds-ort, der det heter: »här hafwa Konungar försonats och unnat folken utbyta hatet och hwar andras lands förödelse, mot wänskap och inbördes bistånd.« — Så hafwa »Ulfsbäck« och »Knäred«, båda wid Laga-åns wackra stränder nära bredwid hwarandra belägna byar, i gränsen mellan Swerge och Danemark, bliswit namnkunniga. Ulfsbäck, prestgård i Mackaryd i det Swenska Småland, och Knäred i det Danska Halland beläget, hafwa såsom fredsorter fått denna wackra märkwärdighet i folksägen och i häfderna.

»Konunga-stenen« är en uppreſt häll, som wisas wid Ulfsbäck, med sägen: »på denna sten hafwa twenne Konungar suttit och ingått fred och wänskap med hwarandra.« — I Ulfsbäck i Mackaryd, der Paul Eriksson då war Kyrkoherde, hade Konung Gustaf tagit herberge. Dit kom Konung Christian i första höstmånaden, honom till mötes. Efter slaget wid Waxholm, och sedan han lärt känna Konung Gustafs mod och ståndagtighet, war han benägen till fred, och utsattes dagarna till deß afslutande, då båda Konungarnas fullmyndiga ombud skulle sammanträda i Knäred. Det säges att Konung Christian, wid unga Swenska Konungens möte, bliswit af hans ädla skick och anseende så betagen, att »han, från den tiden, städse honom egnat högaktning och wänskap.«

---

gammal man i Westergöthland har berättat oß ordspråket sålunda: »Stockholm är mitt fa' Danske.« — »Ömjuka tjenare! sa' Krusen.«

Digitized by Google

En annan stenhäll wid Knäreds kyrkeby, äfwen kallad „Kungasten", liknar ett bord. „Der", så är sägen, „rådslogo Englands och Hallands fredsmedlare med Swerges och Danemarks fullmägtiga, som hafwa på det bordet undertecknat freden". — Den unga Axel Oxenstjerna, Konung Gustafs förtrogne, och föreståndare för Skrifkammaren, eller såsom det kallades „Kanzler", war wid detta fredsmöte första gången, och blef ofta sedan, sitt Fäderneslands trogna ombud.

Konung Gustaf Adolph, som hade på hinsidan Österfallt wigtigare fördelar att bewaka, måste nu denna gången åtnöja sig med de wilkor, danska Konungen helst föreskrifwa wille. Det war i detta fredsslut det ordet, „Elfsborgslösen" nedskrefs, som swenska bonden senast af allt kunde glömma. Konung Gustaf måste utfästa sig att inom wiß tid till Danemark utbetala en million Riksdaler silfwer i lösen, för att återfå Elfsborg, samt Öland och Kalmar. Lik Israels folks träldom i Egypten, tyckte Swenska bonden sin lott hafwa blifwit, då allt hwad han med swett och arbete kunde förtjena, bortgick till denna lösen, och mången fattig danneman fick för denna skatt, som i mångfaldiga år utgick, med hustru och barn lemna hem och egendom.

I detta fredsslut kom Jemtland åter under Danemark, och insattes der öfwer landet danska Fogdar, att indrifwa skatterna. Jämtarne kunde icke wäl lida detta öfwer-herrskap. Ett minnesmärke från denna tid är „Tibrandshög" wid Rödö-Sundet, på en slätt som kallas Sandlägden. „Denna hög" — så förtäljes af folket i bygden — „har en dansk höfwitsman, Tibrand benämnd, låtit uppkasta, till hundrade alnars lodrät höjd." Denna Tibrand blef i Julottan ihjälslagen, i Ås kyrkas wapenhus. Länge stod der i wapenhuset på muren en målning, föreställande Herr Tibrands bild, sårad och sönderslagen. De bönder i Jemtland, som warit Swerge trogna i kriget, fingo af Danskarne dålig lön: De miste sina hemman, eller måste städsla dem ånyo af Danska kronan.

Efter freden i Knäred hade folket ro, inom Swerges landamären, i Konung Gustafs dagar. Bönderna inflyttade igen i de nedbrända byarna, uppbygde kyrkor och hus, samt uppodlade sina

Digitized by Google

förtrampade tegar. Konungen skaffade, genom utländes lån, penningar till Elfsborgs-lösen, långt före den tid som utfäst war, och fick så tillbaka sina slott och fästen.

5. Om Prinsessan Katharina, Konungadotter och Konungamoder.

Katharina Karl IX:des dotter med den ädla Drottning Maria, war allenast fem år gammal när hennes moder dog. Men blef af styfmodren, den förståndiga Drottning Christina, med möderlig ömhet uppfostrad, och egnade Katharina henne derföre i hela sin lifstid tacksamhet och barnslig kärlek. Prinsessan war icke utmärkt af bländande fägring, men af ett mildt och intagande utseende, som, i förening med förståndets och hjertats goda egenskaper, gjorde henne behagelig för alla. Främmande Furstar begärde wäl hennes hand; men hon hade sjelf utwalt Pfalz-Grefwen Johan Casimir, en ung Tysk Furste, som en tid wistats wid Swenska Konungens hof, och stod deras bröllop år 1615 wid midsommartid. Han liknade sin brud i älskeligt, lungt och redbart wäsende, och långt ifrån fåfängelig ärelystnad, war mera angelägen om att wara nyttig inom den krets, der han af Försynen blifwit satt att werka, än om yttre magt och höghet.

Stegeborg, fordom ett af Swerges härligaste Furstebonings, war den ort, der dessa lyckliga makar framlefde sina ljusaste lefnadsdagar: der förlöto Konung Karl Gustafs barndomsår, och hwad han sedan blef för wårt Fädernesland, skall rättfärdiga det tacksamma minne, Swenska Folket egnat Katharina såsom Konungamoder. Det war Johan Casimir som fullbordade denna Konungsgårdens byggnad så att den ewerldeligen kunnat qwarstå till Fädernesländets prydnad och lycka; men i den såkallade frihetstiden, under en swag Konung, blef den dömd att nedbrytas. Wandraren finner nu, der fordom den Furstliga borgen stått, en qwarlefwa af en mur och några grushögar, öfwer hwilka minnet talar: „här bodde det lyckliga Furstaparet Johan Casimir och Katharina, Karl den Niondes dotter.“

Digitized by Google

6. Sägner från kriget i Österländerna och fortsättning af DelaGardie-sagan.

Sagan om Jätten i Finnskogen och Nyckelfallet.

Tillförene är berättadt huruledes, wid Christendomens införande, berga-trollen och Jättarna icke kunde fördraga de helgade klockornas ljud, utan jagades deraf bort ur wåra berg och drogo till fjälls, först åt nordmarkerna och sedan öster ut till sitt fordna Jättehem, derifrån de i tidens begynnelse hitländt hade. Så säges i fornsången eller Eddan:

„Österut i Jernskogen
„Satt den gamla
„Jätteqwinnan,
„Och födde der
„Ulfwens ungar.“

Det war ett hårdt och ödsligt suöland mot Ishafwet, af stora obyggder med berg och wilda skogar. Der på hafsstranden wältrade sig Wahlrusar, Sjöleijon och andra hafstroll och i skogarna bodde Hwita björnen, om hwilken många sagor äro, och wargar, stora och förskräckliga som Fenris-Ulfwen, berga-trollens hundar. Det är nu Ryska Tzarens, eller Kejsarens land.

När Grefwe Jacob De la Gardie förde segerrika wapen i dessa landsändar, kommo många underfamma sagor i gång bland Swenska Folket, dem hemwändande Soldater wid eldbrasan i winterqwällen berättade för sina Rotebönder. Bland dessa må wi här förtälja en märkelig fortsättning af sagan om den gamla Jätten i Finnskogen, om hwilken wi tillförene hafwa berättat*), huruledes han, förjagad ur sin bergasal för de Christna klockornas ljud skull i Klosters kyrka, som då kallades Warnhem, måste fly af landet. En Soldat från Westgöthalandet — så förtäljer ännu en saga der i bygden — war med Grefwe Jakob

*) Uti wår andra del af Sagohäfderna, sidan 175.

Digitized by Google

i Ryska kriget, eller såsom det af gammalt heter, i »Österlid». Han wiste att förtälja huruledes han en gång, då han hade farit wilse uti en stor skog, i östra Finnmarkerna hade träffat en gammal jätte, wid foten af ett högt berg, sittande framför en stor stockeld. Han blef i början rädd, men Jätten tilltalade honom wänligen, frågande honom hwarifrån han war; och när han swarade, »från Westergöthland och Bråddetorps Socken i Gudhems Härad», sade Jätten till honom: »då skall du göra mig en tjenst när du kommer hem igen, och skall ingalunda blifwa obelönt. Jag är Jätten som bodde i himmelsberget, och blef, af den hwita skällkon*) i Warnhems kloster, drifwen bort för den ängslan skull jag erfor, hwar gång jag hörde de stygga hjellrorna, och fick ingen ro i mina salar, hwarken i Himmelsberget, Billingberget, eller Älleberg, förrän jag kom hit till mina fäders rätta land igen; men i Billingsberget måste jag lemna qwar mina hundar. Du skall komma lyckligen och wäl med Herr Jakob hem till ditt land igen, och då skall du gå till Billingen och släppa ut mina stackars hundar.»

Derpå beskref Jätten mycket noga, huru han skulle finna rätt på nycklarna under en stor sten wid berget, gent emot hemmanet Korstorp; men ensam skulle han gå dit, och den stora skatt af guld och silfwer, som Jätten hade derinne, skulle han få till belöning för sitt beswär. Ytterligare frågade Jätten: »Huru är det med min hampa nu för tiden?» — han mente dermed skogen på Himmelsberget i Walle Härad. — »Den är wextlig och wacker», swarade Soldaten.

Efter hemkomsten gick Soldaten till ut wisadt ställe; men när han kom nära den stora stenen, blef han så förskräckt af det starka hundskallet inuti berget, att han ej wågade hemta nycklarna och uppläsa berga-porten, utan war glad att komma wäl hem igen.

---

*) Med den »hwita skällkon» förstod Jätten Warnhems kyrka. De nybygda kyrkorna med sina Christnade klockor kallades med detta föraktliga namn af bergafolket, och Munkarna inbillade folket att de heliga klockljuden jagade trollen bort, på det att kyrkor skulle blifwa byggda så tätt, att intet ställe kunde finnes mer i landet, der Jättfolket kunde få någon ro att nedsätta sig.

Digitized by Google

Någon tid derefter ångrade det honom, att han så fegt försakat den stora skatten och geck så till berget igen, med full föresats att manhaftigare fullgöra sitt uppdrag; men då hördes der intet hundskall mer, och der berga-dörren förut warit, fanns berget nedrasadt så att sten och nycklar kunde icke finnas mer.

Å den sidan af berget Billingen, som slutar mot insjön Lunden, eller Hornborgasjön, nära hemmanet Korstorp, är ett bergras, enligt denna saga ännu i dag kalladt „Nyckelfallet".

Sägner om Grefwe Jakobs ålderdom.

Hjeltebragder, sådana som Grefwe Jakob De la Gardies i ryska fejden, woro serdeles egnade att fästa hans minne bland swenska folket, allt intill wåra dagar.

Så förtäljes om honom, att han, efter sin hemkomst från kriget, war omäteligen rik, stolt och högmodig, så att han tyckte sig hwarken behöfwa Guds eller menniskors hjelp. Han lät då uppbygga ett härligt slott, gent emot Konungaborgen på andra sidan strömmen, med många torn och prydnader, ståtligare än något annat hus i Staden, på den tiden. Uti det huset inrymde han allahanda skådespelare och skådespelerskor, som uppförde för folket hwarjehanda gyckelspel, och fördes der i den stora trädgården, som omgaf slottet, ett syndigt och lättfärdigt lefwerne.

När byggnaden war färdig, wille han på afstånd taga sitt werk i ögnasigte, och lät sin dräng ro sig ett stycke ut på strömmen, befallte med några öfwerdådiga ord om sitt storwerk drängen wända om båten sägande: „nu will jag betrakta min herrlighet". — Men se! när han wände sina ögon mot slottet, war han sten blind. Herren hade straffat honom för hans öfwerdåd och högmod*).

Af denna olycka blef den stolta mannen wäckt till besinnande af sina synder. Med ett förkrossadt och ångerfullt hjerta wände han tillbaka hem och bad sedan allwarligen till himmelen om nåd, att kunna rätt göra bot och bättring. Då beslutade han att bygga ett hus åt Herran; ett tempel, mera kostbart och härligt än den förra byggnaden.

* Så förklarade Folket Jakob DelaGardies olycka att blifwa blind på sin ålderdom.

Digitized by Google

Så blef den nu warande Jakobs kyrka grundlagd och fullbordad, under den tid den blinda Grefwe Jakob tillbragte med ånger och botgörelse; och sedan den wackra byggnaden stod färdig, lät han åter sin dräng ro sig ut på strömmen, att taga sitt werk i ögnasigte. Hunnen ett stycke ut från landet, sade han till drängen: »wänd nu om i Jesu namn!» — och wid det att han wände sina ögon mot kyrkan, fick han sin syn igen, och lefde sedan i ödmjukhet och Gudsfruktan allt intill sin död.

Så är sagan bland allmänheten, om Grefwe Jakob och hans kyrka; men det är bekant, att Konung Johan först grundlagt detta Herrans Tempel, dock kan det wara sannolikt att Grefwe Jakob med sina stora rikedomer bidragit till byggnadens fullbordande. Det är ock en sanning, att han war blind, hwaröfwer hans hustru, Ebba Brahe*) mycket sörjde, och att han fick på sin ålderdom sin syn igen.

Läter Hertig Karl Philip wäljas till Ryssk Tzar.

Sedan wi anfört huru Grefwe Jakob fortlefwer i folksagorna, må slutet af hans ärofulla ledungsfärd i Österlanden härefter korteligen förtäljas.

Knappast sågo Muskowiterna sin kejsare-stad, genom Grefwe Jakobs segerrika wapen befriad och Polackarne fördrifna, så sweko de sina löften, dem de i nödens tid Konung Karl tillsagt hade. Men Jakob stod snart med sin här för Nowgorods portar och fordrade genast swar, om de wille fullgöra wilkoren, eller icke; och som de derom rådslogo förlänge, så intog han med magt staden och allt landet deromkring, å sin Konungs wägnar. Då blefwo goda råd för Rysarna dyra, och de fattade det bästa, som war att underhandla med fältherren. Ännu fruktande för Polackarna, som wille påtwinga dem sin Konungs son till Tzar, wille de gerna följa DelaGardies råd, och utkora en af Konung Karls söner, Gustaf eller Karl Philip, att blifwa Tzar och storfurste öfwer alla Rysar och Muskowiter, allenast Swenskarna wille från Polackar och Tartarer befria deras landamären.

*) Se hennes bref härom i DelaGardieska Arch. VI Del. f. 113.

Digitized by Google

Det war öfwer Nordlanden i Ryßland; det gamla Gardarike och Holmgård, som Jakob DelaGardie gjort sig till herre, och der landets Bojarer och höfdingar nu woro församlade i Nowgorod. Sedan Grefwe Jakob tillförsäkrat dem, på Furſten Karl Philips wägnar, att de skulle oſtördt få blifwa wid sina fäders tro och gudstjenſt, förklarade de honom wara till deras Tzar utkorad och gåfwo honom tro- och huldhets-ed.

I Tzar-walet inſtämde wäl de nedra landskaperna, men gåfwo ännu icke hyllnings-eden. Emedlertid afgingo myndiga sändebud till Swerige med det wigtiga uppdrag, att begära den utkorade Furſtens snara inſtällelſe i Wiborg, att enligt deras lag och sedwänja, med ed och korskyßning inſtällas i Kejſaredömet. Men sändemännen kommo icke förr fram, än då Konung Karl låg i sin sista sjukdom i Nyköping. Det kan wäl hända att swenska wapnens framgång, och den ära som nu wiſades hans Konungahus, fägnade honom; men han hade från allt jordiſkt wändt sitt sinne, och ryska sändebuden kunde icke förr än efter Konungens död och Guſtaf Adolphs anträde till Konungadömet, hos honom och Drottning Chriſtina få något företräde.

Nu tyckes, icke allenaſt Ryßlands, utan hela Nordens framtida lycka hwila i Guſtafs händer; men — antingen att han fruktade, att lemna så stor magt i sin broders händer, den han såg uppwäxa till mandom och förſtånd, eller såsom många trodde, att han hoppades för sig ſjelf kunna winna Tzarernas thron, — sändemännen affärdades ganska wänligen med det beſked, att Konungen ſjelf skulle komma, så fort danska oroligheterna det kunde medgifwa, att till dem öfwerföra sin broder. Modren, Chriſtina, säges ock hafwa twekat att lemna sitt käraſte barn, Karl Philip, i ett så wildt och oſtadigt folks händer; och ſjelfwa rådsherrarne beſkyllas att för afund skull mot DelaGardie, hafwa afſtyrkt; emedan de icke gerna säge, att en främling, såsom den gamla adeln ännu wille kalla Grefwe Jakob, skulle den äran wederfaras, att skänka sin Konungs son ett Kejſardöme. Sannolikt är att Guſtaf Adolph i förbidan af erſättning i Ryßland, för hwad han förlorade, när han wid freden i Knäred så lätteligen ingick på Konung Chriſtians hårda wilkor; och att de ryska sändebuden

Digitized by Google

som åter kommo till Stockholm, woro honom wälkomna. Drottningen och Hertig Karl Philips wänner, insågo nu försent, att så lyckligt anbud icke bort så kallsinnigt bemötas, och Konungen lofwade att Hertigen, hans broder, skulle komma med det första. Men dermed drogs åter på tiden till efter midsommaren. Hwad han med sådant dröjsmål menade i hjertat, har werlden aldrig fått weta; men Rysarna mente, att han sjelf wille med Tzarernas thron öka sin egen ära, och på Ryßlands bekostnad, Swerges område. Derför när ändteligen den unga Fursten kom till Wiborg, af några trogna swenska Herrar beledsagad, hade redan det nedra Ryßland, Muskowiterna och Kossakerna, walt en inhemsk Kejsare, och sjelfwa höfdingarne af Nowgorod och Iwanogrod, drogo sig småningom ifrån sina löften. Så måste Karl Philip wända hem igen, utan spira och Kejsaredöme.

Freden i Stolbowa år 1613.

Gustaf Adolphs trögbet, att befordra sin yngre broders lycka, wäckte i Drottningens hjerta mißtankar, som en lång tid uteslöt honom från hennes kärlek och förtroende. Konung Gustaf drog sedan sjelf med förstärkningar till swenska hären i Ryßland, sägande, att han wille fara dit, „för att lära krigskonsten af DelaGardie“, och delade med honom någon tid segrarnes ära. Sedan for Jakob DelaGardie bort ännu i tre år att wara Rysarnas förskräckelse, till deß att fredsbemedling började, båda de krigande folken till stor belåtenhet. Namnkunnig blef af detta fredsslut en by, som het „Stolbowa“, der freds-ombuden sammanträdde. I den freden fick Swerge allt Rysarnas land inwid Österssjön, och upp mot Ladoga med god naturlig gräns af sjöar och floder. Glad war Konung Gustaf öfwer denna gräns, och Rysarnas förflyttande från Österssjön, såsom han till Ständerna sade: „Jag hoppas till Gud att härefter skall blifwa Rysen swårt, öfwer den bäcken att hoppa.“ Men det minnesmärke hade Jakob DelaGardie lemnat efter sig, att Rysarne sjöngo i sin Litania: „För Jakob DelaGardie bewara oss milde Herre Gud!“ — Men ett annat minnesmärke satte Gustaf Adolph just der, som nu staden Petersburg

Digitized by Google

står, nemligen en stor fyrkantig sten med Sweriges tre kronor uppå, och denna inskrift: „Hit flyttade de Swenskars Konung Gustaf Adolph sitt rikes gränsor. Må Guds nåd göra hans werk waragtigt!“

Samma år, den tjugumionde dagen i Juni månad, kommo ryska sändebuden till Stockholm att stadfästa freden, som skedde i stadens stora kyrka der Rysarna i närwaro af Rikets Råd, med korskyssning efter deras sed, försäkrade om en „ewig fred“ båda rikena emellan. Men de ryska „ewigheterna“ blefwo ej långa; så hafwa wi från Finland en sägen, att efter freden i Werelä Konung Gustaf III der i landet kommit till samtals med en gammal nittioårig finsk bonde som warit riksdagsman och allmänneligen kallades „Kajanske Kejsaren“ — då Konungen bland annat frågat honom hur gammal han war: han swarade: „Jag är nu tre ewigheter“ — Konungen frågade, förundrande sig, hwad han mente med detta swar: „Jo“, swarade Gubben, „jag har redan öfwerlefwat tre fredsslut med Rysserna, som hwardera skulle wara en ewighet.“

Gustaf Adolphs och Ebba Brahes kärlek. — Grefwe Jakobs giftermål.

I det härabet Trögden af Uppland, alltifrån hedentimma namnkunnigt för sin egen skogslag, Konungars och höfdingars boställer: såsom Grönsjö, märkligt af gamla Konung Gustafs minne. Fänö och Grönborg af Iwar Blå och hans ätt, och Ekholmen såsom DelaGardie-ättens grefskap. Midt i detta kornrika, och wid sina Mälarwikar sköna landskap, fäster Weckholms kyrka, ett wackert Herrans tempel, wandrarens uppmärksamhet. Der wisas, längst framom altaret, ett ljust grafchor, och deruti ett sönderslaget grafminne af sandsten, med bilder af löfwerk, wittnande om mästare-hand. Frågar den resande hwad märkligast här finnes; så swaras: „Ebba Brahe, och Jakob DelaGardie hwila här.“ Men bland Swenska Folket är, om den sköna Ebba Brahes öden, följande berättelse:

I de löfrika lunderna kring det wackra Lyckås, wid en liten insjö i Småland, lekte bland blomstren den adeliga jungfrun

Ebba Brahe, skönare än de alla. Hennes fader, den rika Magnus Brahe, riksdrotsel och Grefwe till Wisingsborg, och hennes moder Britta Leijonhufwud från Gräfnäs, glädde sig åt detta sitt enda barn, en liten frisk och blåögd Änglabild, som tilldrog sig allas beundran som hemne sägo.

Drottning Christina, ehuru sträng och allwarsam hon beskrifwes, hade dock för kärlek och wänskap ett öppet sinne; och Frn Britta på Lyckås war, bland alla de adeliga fruar, som prydde hennes hof, den hon mäst höll kär, och kom derföre ofta att blifwa hennes gäst. Wälkommen war hon alltid, och serdeles strålade af glädje den lilla Ebbas ögon, när hon såg det ljuslockiga skona Konunga-barnet, Gustaf Adolph, i Drottningens sällskap. Då lekte de glada barnen tillsammans, strösvande omkring på Landsjöns gröna stränder, i den friska sommarwinden, uppsökte de skönaste blommor åt hwarandra, och barndomskärlekens oskyldiga fröjd spred sitt behag öfwer deras första lefnadswär.

Wid Swartsjö slott på den gamla Färings-ön, denna Drottning bland Mälarens öar, wisas ännu en lind, som kallas »Gustaf Adolphs Lind»: kanhända deraf att Konungen henne planterat, — eller kanhända utbredde hon redan då sina grenar, och den unga Konunga-sonen sutit der i skuggan wid sidan af sin barndoms wän, den skona Jungfru Ebba, — eller att det war under denna lind han första gången för henne upptäckte sin kärlek, och de lyckliga unga wäxlade här sina trohets-löften, — som han kallade detta träd, sin lind. Till Swartsjö kom ofta i de sednare åren, då tidens orolighet det medgifwa kunde, Konung Karl och hans Drottning, den unga Gustaf i deras sällskap; och Britta Leijonhufwud med sin dotter war ofta der en wälkommen gäst. Medan mödrarne deruppe i Konungasalen samspråkade förtroligt om sin lycka och sina mäns trogna wänskap och ömsesidiga framtidsförhoppningar, lekte der nere i lunderna de sorgfria barnen. Då utwecklade sig, utan att de sjelfwa wiste det, i deras oskyldiga hjertan en kärlek, som skulle kosta dem båda så många tårar.

Så förswunno snart de glada barndomsåren, och Gustaf Adolph fyllde 17 och Ebba Brahe 15 år, då Drottning Christina

Digitized by Google

kallades till sin wäns, fru Brittas sjukbädd, som ock blef hennes sista. Hon kände det och lade på Drottningens hjerta sitt djupa bekymmer, att snart lemna sitt kära barn moderlöst, helst rikskrotset, deß fader, af embetsgöromålen hindrades, att egna sin dotter den wård, hon behöfde. Bad derföre ödmjukeligen Drottningen, som städse omfattat henne med nåd och godhet, taga hennes dotter under sitt beskydd.

Den goda Drottningen förstod modershjertats bön ganska wäl, och lugnade den döende wännen med heligt löfte, att för den unga Ebba wara i moders ställe — och efter grefwinnans död uppfyllde hon sitt löfte, samt förde den moderlösa med sig, och gaf henne i sitt hof ett nytt hem. Hon uppfostrade henne der, såsom hade hon warit en Konunga-dotter.

Att möta hwarandra hwar dag wid middagsbordet, och bo tillsammans under samma tak, war en ny glädje för de unga, och då Gustaf med hwar dag fick nya bewis, att hans käresta till själ och hjerta war lika fullkomlig och skön, som till kroppen, blef hon honom dagligen alltmera kär. Och det war wid denna tid en dag, då de båda utan wittnen kunde gifwa ord åt sin rena kärlek, som han begärde hennes hand och hjerta, och fick af henne ett trofast „Ja".

Så woro de ömsesidigt hwarannans tröst i lifwets första dagar. När den moderlösa begrät förlusten af sitt barndomsstöd, lugnades hon af löftet om Gustafs skyddande kärlek. Och när han wid slutet af samma år, begrät sin store faders död, war det hennes huldа hand som aftorkade hans tårar.

Men trogen kärlek blir icke länge utan sina sorger och pröfningar. När Gustaf Adolph hade blifwit upphöjd på sina fäders thron, började en stilla sorg i Ebba Brahes hjerta. Hon skref honom till ett lyckönskningsbref, betygande af ett redligt hjerta sin glädje öfwer den kärlek hos swenska Folket, som gifwit honom Kronans ära; men att han, såsom en mägtig Herre öfwer ett stort Konungadöme skulle få taga henne, en undersåtes ringa dotter till maka, wågade hon icke hoppas mer. Derpå swarade Gustaf förebrående: „Sina krafter, samt lif och blod wille han hafwa osparda för fäderneslandets lycka och ära; men sitt hjertas kärlek,

Digitized by Google

och rätt att taga sin utkorade och trolofwade brud till maka, skulle ingen magt på jorden kunna honom förhindra»; och hjerteligen bad han henne, aldrig mera med sådana twifwel störa deras inbördes fällhet. War han på resor i landsbygd eller bergslag, så skref han sin trolofwade till, huru han mindes henne öfwerallt. War han i strid och örlig och wann segrar, så skref han efter månget wunnet slag till henne: »Eder kärlek har styrkt min arm och gifwit segrens ära.»

Men instängd låga brister en gång ut: kärlek döljes icke länge. Menniskan blir af deß magt synbarligen förwandlad: arbetaren går med lättare steg i sitt arbete: af krigaren blir oöfwerwinnelig hjelte: den wise blir skald — och de lyckliga, som hålla hwarannan kär, förråda snart sin lycka.

Drottning Christina hade bemärkt denna förändring i sin sons och sin fosterdotters hjertan, och emedan hon med den förståndiga Konung Karl delade den tro, att giftermål emellan Konung och undersåtes dotter war menligt, för både fäderneslandet och Konungahuset, beslutade hon att förhindra deras förening.

En gång kom Gustaf Adolph hem från stridsfältet, der han wunnit segrar och ära. Han kom just wid middagstiden och befann sig snart, wid sin moders bord, sittande midt emot sin sköna trolofwade. Åsynen af hennes skönhet wärmde blodet i hans hjerta och eldade hans blick. Glad tog han duken som låg framför honom på bordet, kyste på densamma och kastade den till den rodnande Ebba, som tryckte den till sitt hjerta. Då upplågade Drottningens wrede, och hon befallde Ebba genast stiga upp och gå ut till Hofstärnornas bord. Fröken Ebba gick på denna hårda befallning, fällande bittra tårar. Men Gustaf skyndade efter henne ut, tog henne hurtigt kring lifwit, och dansade omkring med henne, att bortleka sorgen, försäkrande henne att hon hade ingenting att frukta; men från den tiden, flyttade Ebba Brahe från hofwet, till gamla Enkedrottning Catharina på Strömsholm.

Det berättas att Gustaf Adolph, när han hastigt swängde omkring med Fröken Ebba, olyckligtwis sönderref den wenstra ärmen på hennes klädning, men på det att Drottningen icke skulle märka det, skickade han genast efter ett passande stycke siden, att

Digitized by Google

binda derom, samt gaf alla Drottningens hofjungfrur dylika band om armen, och buro de det sedan alltid, till minne af denna tilldragelse, och synas de, med detta band aftagna, på gamla målningar.

Wid denna tid begärde Konung Gustaf utaf riksdrotsen hans dotters hand, och det war i det gamla riksdrotshuset i Stockholm som Grefwe Magnus gaf de unga sin wälsignelse.

Från ryska kriget och det lyckliga fredsslutet, kom den berömde hjelten Jakob DelaGardie till Stockholm. Han war i blomstringen af sin manna-ålder och af ett skönt, ridderligt anseende, samt uti hjelteära lysande framför alla krigare, den unga Konungen icke undantagen. Öfwerallt hördes hans ära och hans beröm och Drottning Christina fattade sitt beslut, att riksdrotsets unga dotter, som öfwergick alla adeliga Jungfruer i skönhet skulle blifwa den store hjeltens belöning. Om denna angelägenhet rådslog hon med Axel Oxenstjerna och Grefwe Magnus, hwilka slutligen för Fäderneslandets, och den unga Konungens eget wäl, måste lofwa den stränga Drottningen, att härtill medwerka.

Det säges att Konungen under en lång frånwaro i kriget, hade blifwit mycket förändrad, och nära hade glömt sin barndoms kärlek, för den sköna Margaretha Cabillou, som med sin fader wistades i swenska lägret wid Pleskow*), och när han kom hem tillbaka gifwit wika för de råd hans wän, den kloka Axel Oxenstjerna, och sjelfwa riksdrotsen honom gaf, att hörsamma sin moders wilja, samt att han sjelf tillsade den ädle Grefwe Jakob den wackra belöningen. Emedlertid hade Grefwe Jakob, wid ett besök hos Enkedrottningen, på ett höfwiskt ridderligt sätt, i all ärbarhet begärt Ebba Brahes hand, och när sedan Drottning Christina uppenbarade för henne, huruledes Gustaf Adolph, efter unga Furstars sed, warit henne otrogen och glömt henne, för den lättsinniga Margarethas skuld; sade hon, att det heliga löfte hon gifwit hennes moder på dödsbädden, att wara henne i rätt moders ställe, wille hon uppfylla och gifwa henne den ypperligaste bland Swer-

*) Han hade med henne en son, som sedan i Swerges häfder blef namnkunnig med namnet Gustaf Gustafsson af Wasaborg.

Digitized by Google

ges riddersmän, till börd och rikedom hennes like, till maka. Med många tårar öfwer Gustaf Adolphs obeständighet, såg Ebba Brahe sin sköna barndomsdröm förswunnen, och sedan hon lärt känna den ädle Grefwe Jakob, huru allwarlig, god, och hennes kärlek wärd han war, gaf hon honom både hand och hjerta. I Enkedrottning Catharinas hus i Stockholm skedde deras förlofning*).

En gång när hon war uppe på slottet, der allt påminte henne om sin barndoms förhoppningar, har wäl i tankarne kommit henne före, huru säkert och troget stöd hon fått i den hederliga Grefwe Jakob, samt huru mycket lugnare hennes husliga lefnad skulle blifwa med honom, än om hon blifwit med sin Konung förenad; då hon, emedan hon befann sig ensam wid ett fönster, tog upp sin ring och ristade med demanten i en ruta dessa ord:

„Jag är förnöjd med lotten min
Och tackar Gud för nåden sin.“

Detta fick Drottning Christina sedan se och skref innunder:

„Det ena du will, det andra du skall,
Det plägar så gå i dylika fall.“

Midsommardagen derefter stod på slottet i Stockholm Jakob DelaGardies och Ebba Brahes bröllop.

Men helt annorlunda gick sägen, om slutet af Gustaf Adolphs och Ebba Brahes kärleksäfwentyr, bland menige man den tiden: Wi hafwa hört det af gamla män på följande sätt förtäljas:

När fältherren Grefwe Jakob kom hem från det ryska kriget war Gustaf Adolph dragen ut i härnad mot sina fiender, och Enkedrottningen hans moder, som wäl förstått, att den unga Konungen fattat en sådan oändelig kärlek till Fröken Ebba, att hon aldrig skulle kunna med godo förmå honom öfwergifwa henne, fick då i sinnet, att innan Konungen kunde hinna hem och det förhindra, bortgifta henne med DelaGardie, som wid Konungens hemkomst skulle ega mod och anseende nog, att stå hans wrede

*) I Abraham Brahes Dagbok läses för år 1617: „den 11 November trolofwades min Broders, Gref Magni Dotter, med Gref Jacob Ponti Son, uti Drottning Catharinas hus i Stockholm, och gingo alle gästerne tädan och i min Broders hus till aftensmåltid.“

Digitized by Google

emot. Grefwe Jakob war ock wäl belåten, att få en så rik och wacker brud, och som han wäl wiste att Gustaf Adolph, så Konung han war, bar för sin moder, den stränga Drottningen, utaf gammal wana från barndomen stor undergifwenhet och lydnad, så ställde han allt till Drottningens råd, helst hon så i land som hof, ännu styrde allt efter sin wilja. Fröken Ebba hon grät och sträfwade emot; men Drottningen sade: »det ena du will och det andra du skall; om Söndag skall ditt bröllop stå.«

Nu gällde det att hålla noga wakt om Fröken, att hon icke skulle få rådrum gifwa Konungen kunskap härom; men kärlek är icke lätt att wackta, samma natt red en trogen tjenare, på en frisk springare ut ur Grefwe Brahes gård, med bref från Fröken, till Konungens läger, med underrättelse om det sig tilldrog wid hofwet. Knappast hade Konung Gustaf läsit brefwet, förr än han gaf sig på wäg, fortsättandes resan utan hwila, genom natt och dag, i hopp att få omfamna sin trolofwade, före den utsatta wigselstunden.

Söndagen kommer — Gudstjensten är slutad i slottskyrkan*) — Bröllopsgästerna samlas i Drottningens stora sal — En prest träder fram på Drottningens befallning — En blek, men grann brud framledes och Grefwe Jakob ställes som brudgum wid hennes sida — Wigseln försiggår — Har bruden swarat »Ja«? — Ingen har hört det, mer än Drottningen — Wälsignelsen war läsen och det oupplösliga bandet knutet. Hastigt hördes in i salen bullret af hästhofwars slag ifrån borggården: En ryttare springer af en swett-lödrig häst och skyndar uppför trapporna. Det war Konungen som inträdde i salen. Sjelfwa hjelten Grefwe Jakob stod modfälld. Den bleka bruden blef än blekare. Alla stodo bestörta, förbidande hwad hända skulle. Endast Drottningen stod lugn: »Det är försent!« utropade hon, »som I kommen, min Son! Jungfru Ebba Brahe är nu Grefwe Jakob DelaGardies maka.«

*) Detta är efter den sägen som war bland folket; men efter trowärdigare anteckningar skedde wigseln i Sanct Nikolai kyrka, och till minne af sin bröllopsfest hafwa de lyckliga makarne till kyrkan skänkt en ljuskrona af silfwer, wägande 78 marker.

Digitized by Google

„Men jag kan förändra allt detta“ sade Konungen. — „Nej!“ — swarade Drottningen — „sent skall det spörjas att swenska Konungen gifwit sina undersåter ett så dåligt efterdöme, att han, af swaghet för en undersåtes dotter, trampat Guds och menniskors lag under fötterna.“ Drottningen såg med förnöjelse att Konungens sinne weknade wid dessa ord och, efter ett ögonblicks besinning, sade han: „Jag ser det; mitt ungdomshopp är förspilldt, hwad som har skett kan icke, må icke ändras; men ett afsked af min barndoms utkorade, skall ingen förhindra.“ — Derpå tog han den bleka bruden i sina armar, och förde henne ur salen, in i en kammare; — slog dörren i lås, och trött som han war, kastade han sig med stöflar och sporrar i en säng, och tog bruden i sin famn. Der togo de båda förjande ett långt farwäl utaf hwarandra.

Hwad som kan wara sanning; ettdera det som i wåra beskrifna häfder fått antecknas, eller Sagan bland Folket; det kan för wisso ingen dödlig weta. Men säkert är, att ett rykte warit utspridt från denna tiden, det Ebba Brahes son, Magnus Gabriel DelaGardie, och Drottning Christina woro syskon.

Minnen efter Jakob DelaGardie och Ebba Brahe.

Lifland med alla de län och härader, som till swenska Kronan fallit i freden, fick sedan Grefwe Jakob såsom sitt eget höfdingadöme till att styra och råda, och blef han för sin styrelse mycket berömd och afhållen bland folket. De tappra krigsmän, som troget tjenat under honom i kriget, fingo wissa goda jordlotter sig anslagna, mot billig afgift till kronan, dermed både Folk och Fäderneslandet hade winning.

I dessa tiders häfder förwaras ett minne af Jakob DelaGardie, som wi icke må förbigå: Han war, såsom många af hans efterkommande sedan blefwo, en stor wän och befordrare af lärdom och wetenskaper. Tio fattiga ynglingar underhöllos årligen af honom wid Upsala lärosäte. Snillen och konstnärer hade af honom beskydd och uppmuntran.

Brahelund, en wacker landtgård, efter sin egare så kallad, war belägen wid den wackra Brunnswiken, der luststlottet Haga i

Digitized by Google

sednare tider är uppbyggdt, nära Stockholm. Gent emot Brahelund wid ändan af wiken, hade Grefwe Jakob begynt bygga en gård, och emedan han war den rikaste man i landet, blef byggnaden härlig, och trädgården samt djurgården på det kostligaste bepryddа, med marmorbilder, fiskdammar, grottor och wattenkaster, och blef den gården till minne af fältherren, den första anläggaren, kallad „Jakobsdal“*).

Hwarken före eller efter Jakob DelaGardie har den hjelte blifwit född, hwilken liksom han kunnat tillbjuda sin Konungs son ett kejsaredöme, och laggt så rika och stora landskap under Swerges krona. Rikeligen blef han ock belönad, med stora förläningar af gårdar, slott och omkringliggande härader, der swenska Folket wet nämna hans namn, och minnesmärken finnas efter honom. I Westergöthland hade han fått Läckö slott på Kållands-ö, med tilliggande härad, samt Höjentorp i Wasse härad, der hans och hans faders bilder, gjutna i bly, stå såsom twenne förfärliga jättar framför ingången till DelaGardieska grafchoret i Warnhems kyrka. I Uppland egde han Ekholmen, der han har sin graf i Weckholms kyrka. I Westmanland egde han Arholms stöna slott, der ännu Ebba Brahes minne lefwer i lemningarne efter det torn, hennes fader lät bygga; men sägen är att det är Ebba Brahes torn. I samma bygd är „Karl-benning“**) en märklig ort som af Konung Karl har sitt namn, emedan han först upptagit deß grufwor: der hade grefwe Jakob först byggt Högförs bruk på egna frälse-egor***). Ebba Brahe hade det sedan under sitt enkesäte. Af denna anledning är det, som den ädle Drottset Magnus Brahe i Westerås domkyrka fått sitt härliga grafchor och som den dyrbara guldkalken med ädelstenar är af Jakob DelaGardies och Ebba Brahes gifmildhet ett waragtigt minne.

*) Gården fick i K. Karl den elstes tid namnet „Ullriksdal“, efter hans son Ullrik, emedan denna prins, som dog årsgammal, fick den till faddergåfwa af Enkedrottning Hedwig Eleonora.

**) Bänning bemärker en ort der malm brytes och kommer af ordet „bänna“, bryta. Deraf slutas många orters namn i Bergslagen med „bänning“.

***) Se Graus beskr. om Westmanland.

Digitized by Google

I sju och trettio år lefde sedan detta ädla par i kärlek och samdrägt tillsammans. Fru Ebba war en god husmoder och, såsom alla af hennes ätt, af sina underhafwande mycket älskad. Hon hade med sin herre fjorton barn; sju söner och sju döttrar. Hennes hjertliga bref till barn och anhöriga finnas ännu i förwar, och wisa det modershjertat i alla tider warit sig likt. Wi wilja här, emedan den sköna Ebba Brahe och hennes kärleksäfwenthyr blifwit så allmänna bland wårt folk, anföra några utdrag af dem, att wisa den tidens enfaldiga skriffätt:

Till sin måg, G. Oxenstjerna, skrifwer hon:

»Wälborne, kåre, högtärade, hjertans alldrakäraste son! — Näst all kärlig tjensts trogne tillbjudelse, önskar jag min hjertans käraste Son af den allrahögsta Gud en stadig god helsa — med flitig tacksägelse för min kära sons kärlige skrifwelse, jag för twenne dagar sedan bekom; hwaraf jag med högsta frögd förnimmer deras goda helsa och lyckliga tillstånd, det jag af hjertat önskar och min Gud innerlig beder, han det till många, goda, otaliga år wille förlänga, och mig aldrig längre lefwa låta, än jag må njuta Er min ädele alldrakäraste son, och den dag att lefwa, jag må hafwa den hugnad att få se Er igen — Gud tar jag till wittne hurn Eder frånwarelse mig bedröfwar — — Wille den högste Gud, min lycka och hugnad blefwe så stor, att min allrakäraste herre komme till sin syn, hoppas jag wi snart skulle komma till Er. Jag beder I wille inte underlåta, att med alla bud, häremellan draga, låta mig förnimma om Edert och min kära dolters tillstånd, det Gud låte alltid lyckosamt blifwa, för det är nu den högsta hugnad, jag kan hafwa, i denna min stora ängslan. Ifrån min son Magnus finge wi bref, att han wille begifwa sig till Italien, och hade begifwit sig på resan, först att bese landet der i Frankrike, och med detsamma till Italien, i denna osäkra tiden till att resa; hurn det mitt hjerta liker, känner Gud bäst. Dock har jag intet annat kunnat göra, än gett min wilja under hans herr Faders och hans egen, som detta bättre förstå, hwad honom kan nyttigt wara, än jag. Allenast ber min Gud, han wille anamma honom under sitt beskydd.« — Härefter omtalar hon dyrbara föräringar af Drottningen i Frankrike till hennes son. Magnus

Digitized by Google

Gabriel, och ett anbud för honom att bliſwa öfwerſte i det landets tjenſt; men han wille wända hem till ſitt fädernesland. Hon ſlutar ſälunda ſitt bref: — »Annat nytt har jag nu intet till att ſkrifwa, utan befaller min allrakäraſte ſon, under Gud den allrahögſtes nåderika beſkydd, och mig alltid i hans wänlige dygd och trogna hjerta, ſom den der är och redligt förbliſwer intill min dödsſtund, m. a. k. ſons trogna tjenſtwilliga fru mor och fränka.

Ebba Braa.«

På det wackra Jakobsdal, det Grefwe Jakob ſedan härligen bebyggde, hade Ebba Brahe ſina lyckligaſte ſtunder och ſyſſelſatte ſig med parkens och trädgårdens förſköning. Derom ſkref hon till ofwannämnda Fru Margareta i Pomern: — — »Glömmer inte de walnöttren jag har bett Er om. Om min a. k. dotter wille ſända mig ett par tönner*), gör hon mig ſtor wänſkap; ſåſom ock några trä af de Lambergſke nöttren, och ſå roten måtte wäl ombindas med jord, att nötterna icke fryſa: Jag begär inte många, utan några ſom goda äro och bli wäl förwarade på ſkeppet, att de komma fort; de andra ginge alla ut, att jag har icke ett deraf. — Min a. k. d. lagar ſå att det är af rätta ſlaget — Nu ade — ade — min ädla k. dotter! helſa ſin käreſta, min k. ſon.« — —

Hennes bref utwiſa, att hon war för ſin herre och man ſtädſe en god och deltagande maka och för ſina barn en öm moder. »Wer för Guds ſkull« — ſkriſwer hon i ett af ſina bref — »om förlåtelſe att jag nu icke i ſå lång tid har ſkrifwit Er till; Gud wet ſådant icke är ſkett af förgätenhet, utan af ſtor hjertans ångeſt och bedröfwelſe, ſom jag har lefwat uti denna höſt, winteren och intill denna tid; för ſedan min käre herre lät ſticka ſitt öga, har han haft en omenſkelig pina deri, ſå jag aldrig kan utſkrifwa den ymka jag har ſett på honom. Sedan min dotter Marias ſtora ſjukdom, då hon miſte ſin ena lilla dotter, ſom Gud gaf henne ſiſt — — Gud ſom bäſt känner och wet hwars och ens

*) Tönna i ſtället för Tunna förråder Fru Ebbas hembygd, Weſtergöthland. Hon ſkriſwer ock enligt ſamma mundart »Wesſköte«, i ſtället för Weſtgöthe.

Digitized by Google

bedröfwelſe och börda, han göre derpå en god och nådig utgång, att man må kunna med tålamod dragat. — Min a. k. dotter! Jag förnimer ock med icke ringa ångeſt Er ſwaghet i Ert hufwud af det ſtarka ſwimmelſet och wärk I hafwen i hufwudet. — — Jag ber I flitigt brukar torr Mejram och drager litet deraf upp i näſan, en gång eller twå om dagen: och godt Myramswatten, det hjelper wisſt för ſwimmel — — I wille ock taga en ſwart höna och rifwa henne med fjedren och allt i tu, och binda warm om hufwudet, ſå blodig hon är; och det göra några gånger. Mäſter Balzar bärtſkär*) ſäger han ſå har haft — — — Den allrahögſta Gud befaller jag Eder, min ädla Gretchen — och förblifwer — —

Ebba Braa,
Grefwinna till Lockö.»

Uti ett bref heter det: — — »Jag ber k. ſon wille komma mig ihåg med en tönna walnötter i höſt, och några Lambergſke nötter, — Jag ſkall ſända Eder Weſtgötha-oſtar igen. — Nu: Ade, ade.» —

Grefwe Jakob blef i alla ſina dagar lika aktad och älſkad af alla, hellſt af Swenſka Folket, ſåſom deß wälgörare, och emedan han i rådet ſtädſe ſökte lindra böndernas tunga ſkattebördor, denna tid, och när han mot ſlutet af ſin lefnad, ſåſom en af den unga Konungadotterns förmyndare, kom, en gammal blind gråhårsman upp i rådſalen, wiſade honom Drottningen och alla rådsherrarne ſtor wördnad, och »hans råd funnos oftaſt goda för fäderneslandet».

Om några träd, planterade af den ſköna Ebba Brahes hand ännu finnas qwar på Ullriksdal weta wi ej; men det fordna namnet »Jakobsdal», önſkade wi tillbaka. Minnet af en Konungaſon, ſom litet lefwat, och intet uträttat i werlden, kunde häfderna wäl umbära; men icke ſå med en Jakob De la Gardies minne.

Såſom minnesmärken efter den ſtora fältherrens ſegrar i Ryßland, må wäl räknas de klockor, ſom finnas i wåra landsbygder i åtſkilliga kyrktorn, med inſkrift på gammal Ryſka eller

*) Baetſkär, barberare, fältſkär.

Digitized by Google

Slawoniska språket, den nu för tiden hwarken Swenskar eller Ryssar kunna läsa. En sådan är till Enköpings kyrka förärad, förmodligen af Grefwe Jakob den tid han war herre till Ekholmen och Trögden. Den kallas gemenligen »Rysen«. I Dörarp i Småland är en af dessa Ryß-klockor, och har följande inskrift på gamla Ryska eller rättare Slawoniska språket: »Igenom Guds nåd och den heliga Trefaldighetens bistånd är år 1527 efter Christi börd den 6 i September månad denna klocka gjuten under den rättrogne och Christum älskande Czarens och herrens Storfurſten Wazilowitz öfwer hela Ryßland regering af Gjutmästaren Procophei Gregoriussason. Lofwad ware Fullbordaren, Gud allena.« Men i Weckholms kyrka finnes, såsom förut omtaladt är, hans sista åminnelse: grafwen. Likkistan, deri hans grefwinna hwilar, blir ännu ofta öppnad af besökande, att få se de skröpliga qwarlefworna af den sköna Ebba Brahe.

3. Konungen krönes i Upsala år 1617.

Änskönt en Koungs kröning, i dessa tider alltid skedde med stor omkostnad för landet, tyckte sig det Swenska Folket icke hafwa lugn och trygghet nog, innan de sett Ärkebiskopen sätta kronan på Konungens hufwud och hört Konunga-eden; allt efter deras förfäders gamla lag och sedwänja. Derföre påmintes ock Gustaf Adolph derom, sedan lyckligen freden war wunnen, att fullgöra denna deras önskan.

Stor rörelse war om sommaren detta år i Upsala, med tillredelserna till kröningen, och om hösten samlades dit de förnämsta af rikesständen och af landets öfriga innewånare, Konungen, Drottningen och hoffolket till mötes. Gustaf liknade sin höga fader jemwäl deruti, att han war alfwarsam i sin hwardagsdrägt, enkel och slärdlös i all sin umgängelse; men när det gälde att wisa sitt majestät, skedde det i dyrbar och kostelig rustning. Han sjelf, en skön gestalt i blomstringen af sin ålder, strålande i purpur, pärlor och ädla stenar, wäckte hos alla beundran och wördnad; derhos ett mildt behag i allt hans skick, wann folkets hjertan. Så wisade han sig wid kröningshögtiden i Upsala, der han

Digitized by Google

blef krönt och hyllad, på samma sätt, som fader och faderfader före honom.

Näst Konungen red den unga femtonåriga Konungasonen Karl Philip, och det glädjedruckna folket wiste icke hwilkendera af dessa, deras älskade Konung Karls söner, öfwergick den andra i fägring och behagligt wäsende. Hertigen red en apelgrå eldig häst, war klädd i en lång fiolbrun sammets-kjortel med hermeliner fodrad, och en hatt af samma slags sammet, med guldkrona deruppå.

När Ärkebiskopen hade smort Gustaf Adolph till Konung och satt kronan på hans hufwud, predikan war slutad och psalmen sjungen, stedde för första gången, att Swenska Hertigar af Konungen nämndes till Hertigdömen, under läns-rätt. Konungen satt på sin thron, å en upphöjning i kyrkan, så att han af alla wäl kådas kunde; och till hans högra sida uppträdde fältherren Jakob De la Gardie på Majestäts-pallen, med riksbaneret i handen. Då steg härholden, Erik Göransson*), fram, och utropade: „Högborne „Furste! Herr Karl Philip, Hertig till Södermanland, Nerike och „Wärmeland, kommer upp till att annama län af Konglig Majestät.“ — Då lemnade fältherren Konungen hufwudbaneret, det han höll i wenstra handen: när nu Hertigen stigit upp till thronen, tog han först Konungen i hand, fattade sedan tillika med Konungen staken på hufwudbaneret med högra handen, tog så af Konungen emot Södermanlands-fanan, den han höll uti sin wenstra hand.

Derefter uppropades Hertig Johans sändebud**) och emottog på samma sätt Östgötha-fanan, på sin herres, Hertig Johans wägnar, som för sjukdoms skull icke sjelf kunnat komma upp till kröningen. När Länsrätten till hertigdömena sålunda blifwit, efter gammal sed gifwen, steg fältherren ned från Majestätspallen och stannade med riksbaneret wid högra sidan om trappan, och hertig Karl Philip stod med hertigdömets fana wid wenstra sidan, när Konungen steg ned af thronen.

---

*) Erik Göransson Tegel, son af den olyckliga Göran Persson, Konung Erik den fjertondes gunstling.

**) Gabriel Oxenstjerna.

Digitized by Google

Framför rikſens råd, när de gingo från kyrkan upp till ſlottet, gick rikſskattmäſtaren och utkaſtade kröningspenningar på ömſe ſidor ibland folkmaſſan, och är detta minne från Guſtaf den andras kröningsfeſt ännu mångaſtädes förwaradt, wittnande om den unga Konungens wärdiga tänkeſätt: Penniagen föreſtäller en lilja, uppſpirande genom en krona, beſtrålad af en Jehowah-ſol, med inſkrift: »I ſtrålarne från Guds öga ſkall jag blomſtra«*).

Följande dagen ſtod majeſtätspallen på Slotts-borggården, och Konungens ſilfwerſtol derofwanpå. Dit uppträdde Konungen tillika med rikſsdrotſet och marſkalken, ſom ſtadnade, den ena på hans högra, den andra på hans wenſtra ſida. Närmaſt intill ſtodo rikſens råd och högſta embetsmän, och all menigheten ſtod rundt omkring. Då framropades de herrar, ſom ſkulle emottaga greſkap eller friherrſkap under läns-rätt, och aflade tro- och huldhetsed. Derefter hyllades likaledes Konungen af rådet, preſterſkap, borgare och menighet.

Ett minne från Guſtaf Adolps kröning äro jemwäl de ſidenhattar, ſom wåra ſkriftlärda, de förnämligaſte bland wårt preſterſkap, bära till ſin preſterliga ſkrud; emedan det war wid denna kröningshögtid han lät ikläda Ärkebiſkopen och med honom trenne andra, i Gudaläran lagar och häfder full-lärda män, den högſta andeliga prydnad; ſom kallas Theologie Doctors wärdighet. Påfwens högſta embetsmän, ſom kallades Kardinaler, buro prydliga hattar af purpurſammet, och de Lutherſka preſterna i Tyſkland hade efterapat denna fåfänglighet, med införandet af Doctorshatten. Den gamla Konung Guſtaf och Konung Karl den nionde hade, i betragtande af den Stora Öfwerherdens exempel, icke welat införa ſådan flärd i den evangeliſka förſamlingen; men Axel Oxenſtjerna war en ſtatsklok man, och wiſſte att göra ſin regering den menſkliga ſwagheten till godo. Hela weckan häreſter framgick med riddare-ſpel, gäſtabud och dryckesſtämmor, och »win ſkulle ock rinna«, ſåſom det heter, efter gammal ſed, när alla källarſwenner, på Ko-

*) Inſkriften war på latin: »Florebo prospiciento Deo.«

Digitized by Google

nungens wägnar, utskänkte win åt menigheten, till att dricka en skål för Konungens wälgång.

8. Första Fredsåret 1618. Det nya Götheborgs anläggning.

Alla lediga mellantider, dem kriget lemnade Konung Gustaf, anwände han wäl, att upphjelpa det mångastädes ödelagda och förtrampade landet. Knappast hade han erhållit den dyrköpta freden i Knäred, så finna wi spår efter hans närwarelse i det förhärjade Småland, och snart i Dalarne och Wermland, der bergwerken, Swerges skattkamrar, behöfde hans tillsyn och uppmuntran. I Garpenberg, wid Kungsgården, wisades länge, och finnes måhända ännu, en sal, der Konungen den tiden bodde, och kallades „Konung Gustaf Adolphs sängkammare“*). Men den landsort, som mest lidit af den olyckliga örligs-tiden, war den del af Westgöthalandet, som ligger mot Westerhafwet kring gamla Elfsborg. I aska låg Konung Karls stad, det Hisingska Götheborg och Häraderna deromkring woro af Danskarna förhärjade. Dit ned begaf sig Konungen så fort fred med Ryssen war wunnen. Till att åter upplifwa det utplundrade folkets mod, och till handelns främjande på Westersalt, wille han anlägga ett nytt Götheborg, på ett tjenligare rum, der jemwäl en befästning, som bättre tryggade landet, upprättas kunde.

En wacker sommardag ofwannämnde år, begaf sig Konung Gustaf Adolph, med några sina trogna män, på resan ned till de ödelagda orterna, mot stranden af Westerhafwet. Det gamla Gräfsnäs låg i hans wäg. Han wille se hwad Danskarna lemnat qwar af denna gård, der hans Farmoder, Drottning Margaretha lekt som barn; och om hennes bröllops-sal ännu fanns till. Sten Leijonhufwud, hennes broderson, bodde nu på gården och emottog förmodligen wäl sin höga frände.

---

*) Det war 1613 eller året efter freden i Knäred, som han wistades på Garpenbergs Kungsgård. Se Georgii Diss. de præfectura Nasgården. §. Cont. 1.

Digitized by Google

Men Konungen wille ock se det förbödda häradet deromkring och uppmuntra det arma folket, som nu återwändt till sina merendels förbrända byar. Från Gräfsnäs tog han wägen öfwer sjön Mjörn in åt Wetle härad. När han kom till Gälsnäs by, hade folket från hela bygden deromkring församlat sig på höjderna, der wägen framgick till byn; och emottog med jubel och hjertliga fröjderop sin Konung. Der talte han tröstande och uppmuntrande ord till menigheten, med goda råd, huru de med flit och omtanka kunde åter komma sig före. Slutligen satte han sig ned på en sten och församlade qwinnfolken omkring sig, uppmuntrande dem till bättre omtanka i deras hushållning, och arbetsflit. Han hade märkt att de fattiga bönderna icke hade några skjortor, utan buro skinnpelsar näst intill kroppen. Då lärde den gode Konungen deras hustrur, att till winnande af snygghet och helsa, wäfwa linne och wadmal till skjortor och kläder åt sina karlar; och icke till husbehof allenast, utan till affalu och förtjenst. Folket erfor nu om den unga Konungen, hwad de hade hört sina gamla förtälja om hans fader och farfader. „Konungsord", när de wittna om wishet och faderlig omsorg, falla icke till jorden. Qwinnorna började från den tiden spinna och wäfwa, så att Westgötha-handlande kommo twå gånger om året till dem, att uppköpa linnewäfnader och wadmal till försäljning å andra orter och i Städerna. Men stenen deruppe på höjden, der Konungen suttit den oförgätliga dagen, blef allt intill wåra dagar hållen i wördnad och kallas, till minne af den älskade Konungen, „Konunga-stenen".

Ruinerna efter de tre förstörda städer, Elfsborg, Götheborg och Nylödöse, reste nu Konungen att bese. De öfwertygade honom att ingendera af dessa städer war så belägen, att den kunde skydda bygden, samt älfwens inlopp. Begaf sig derföre ut, med sina följeslagare, till att undersöka nejden, hwaräst tjenligaste rummet för en ny stad, med trygg hamn, kunde finnas. Ner emot hafwet, just der tre floder, Götha-älf, Säfwe-ån och Möllendahls-ström hafwa sitt utlopp, ligger berget Otterhällen, eller som folket det benämner „Ottrillan", så kalladt deraf att i strömmen, som slöljde bergets rötter, Uttrar hade sina bon och tillhåll. På detta berg steg Konungen med sina ledsagare upp, och hade derifrån en

Digitized by Google

skön och härlig utsigt upp efter älfwen, samt ut emot hafwet. Derimunder såg han en wacker slätt, tjenlig för en rymlig stad med gator och torg, samt en hamn, för alla windar trygg och säker. Här, tänkte Konungen, är stället som jag söker. Och i detsamma tilldrog sig, att en örn, som här hade sitt tillhåll, orsad af sina objudna gäster, flög upp och flog några slag omkring berget och öfwer den plats Konungen utsett. Strämd af honom kom en annan liten fogel och satte sig ned på Konungens fot, liksom tagande till honom sin tillflygt. Detta, sade folket, war ett godt järtecken, och förebud till framtida lycka. Då blef den nya staden grundlagd och Ottrillan blef wäl befästad. Godt förswar fick staden mot landsidan af det gamla Gullberg, och mot inloppet från hafwet anlades Nyelfsborg. Med stor glädje inflyttade borgarne från de förstörda städer Götheborg och Nyldöse, in i den nya staden, dit jemwäl på inbjudning af Konung Gustaf, Holländare, Skottar och Tyskar, som sjöfart, handel och handtwerk idkade, kommo att sätta sig neder; och länge dröjde det icke, att i den nya staden blef lif och rörelse. Holland war denna tiden werldshandelns hufwudort, derföre blef, på Hollänsk sätt, allting wid stadens byggande ordnadt, och Abraham Kabiljou, det gamla Götheborgs anläggare, blef återkallad och insatt till den nya stadens burggrefwe, eller styresman.

Såsom fordom, wåra kämpar med swärd gingo i Westerwiking, så gingo nu snart wåra fredliga handelsskepp i Westersalt till främmande land. I äradt minne må wäl Swenska Folket bibehålla en man, som mäst bidragit till handelns och fiskeriernas hastiga förkofran på denna ort, nämnde Abraham Kabiljou, och det säges, att den bästa arten Torsk, som fiskades i Nordsjön blifwit benämnd »Kabiljou» efter hans namn.

9. Konung Gustaf Adolfs besök i Bergslagen.

Om Riddare-hyttan.

Det friska lifwet i en bergslag, med gnistrande smältugnar, brusande strömmar, och tunga hammarslag; der Skaparens all-

Digitized by Google

magt och menniſkoſinnets krafter, i ſtort ſig uppenbara, gör alltid, och ſärdeles på barnaſinnet ett liſligt intryck. Wid de beſök, Konung Karl ſå gerna gjorde i ſin kära bergsbygd, war ſonen Guſtaf hans trogne följeſlagare. Han lärde då huru wigtig denna rörelſe war för Fäderneslandet, och det är af gammalt ſå, att ſonen gerna will »wara i de ſtycken, ſom hans fader tillhöra».

Den mera ſtilla och lugna landtmannarörelſen och åkerbruket låg honom wiſſerligen ömt på ſinnet, och han gjorde till att lätta deſs börder allt, hwad han efter tidens lägenhet åſtadkomma kunde. Men i bruksorterna och wid bergwerken wiſtades han merendels någon tid hwarje år; och redan, medan Konungen hans fader ännu leſde, finna wi, att han utfärdat till Thomas Kopparſmed ett frihetsbref å Riddarhyttan*), en koppargrufwa wid ett torpſtälle, ſom en lång tid warit öfwergifwen. Derom är följande ſägen:

Grufwans förſta upptagande räknas från hedendomen, derföre kallas ännu en arbetsort derſtädes »Hedengrufwan». Den tillhörde ſedan i medeltiden något kloſter, och kallas deraf en ort ännu »Munkgrufwan». Derſter egdes den af en ſträng riddare, deraf den ännu bär namnet »Riddarhyttan». Men om riddaren ſäges, att han war en wild och orättfärdig man, och förtryckte bönderna med arbete. Bruksfolket hade den tiden ſin Gudstjenſt i Malma kyrka, och det hände ſig ofta, att riddaren kom ſörſent till Gudstjenſten. En julhelgd hade han tillſagt preſten, att icke börja Gudstjenſten förr än han war kommen till kyrkan; men preſten tyckte att det dröjde allt för länge och började Gudstjenſten, ſamt ſtod redan på predikſtolen, när riddaren anlände. Upptänd af wrede öfwer ſådan ohörſamhet, ſköt han preſten ihjel på predikſtolen; men wågade ſedan icke ſtanna i landet; utan rymde bort, och grufwan låg derefter en lång tid öfwergifwen. Förſta fredsåret, eller 1618, war Konungen här och förordnade om arbetets återtagande.

*) Breſwet är gifwit i Örebro år 1610.

Digitized by Google

Besöket wid Stora Kopparberget.

Sent om höften detta år, samt om högsommaren twänne år derefter, wistades Konungen någon längre tid wid Stora Kopparberget och äro efter detta besök följande sägner:

En gång steg Konungen neder i grufwan 2:ne dagar efter hwarandra, till att taga noggrann kännedom af arbetet och arbetsorterna. Några af de herrar, som Konungen åtföljt hade, wille wisa sin omsorg om Konungens dyra person, warnande honom att icke wåga sitt lif på så osäkra wågar. Konungen lyssnade aldrig till det inställsamma smickret: han swarade: „En Konung bör syna sin Skattkammare". — Och när han kom ned i ett wackert schackt, der klara malmen lyste omkring på alla wäggar, botten och tak, sade han: „Hwar mände någon Furste wara, som hafwer ett sådant palats, som det wi nu stå uti?"*)

Det hårda arbetet wid bergwerken krafde många händer, derföre, måste bönderna i närbelägna socknar med sina utskylder, dagswerken och körslor anslås under grufworna och bergsbruken. I begynnelsen hade bönder grufwor: Hag-Jans silfwergrufwa och Jacobs-grufwan med flera, wittna derom; men snart lade rika adelsmän under sig dessa landets skattkamrar, och missbrukade efter sin wana denna tiden, den magt Konungen öfwer bönderna dem gifwit, åläggande dem träldom i stället för lagligt arbete, och när de icke fullgjorde allt, hwad deras herrar dem ålade, misshandlades de med hugg och slag och mången fattig bonde fick sätta lifwet till derwid**).

Konung Gustaf liknade sin fader i sträng rättwisa, lämnade aldrig sådant ohämnadt, när det kom till hans kunskap; men sällan wågade det arma folket klaga sig, emedan de derefter hade

*) Af utgifne bref och handlingar wisas, att Konungen warit i denna Bergslag i Mars och November månad 1613, Februari 1614, October 1618, Februari 1620, December 1622, Januari 1624, Mars 1627, Februari 1628 samt 1630.

**) En Jakob Urbansson hade år 1616 Skimskattebergs grufwa, slog ihjäl en karl; blef anklagad, rymde åt Norige.

Digitized by Google

dubbelt förtryck att wänta, af sina herrar. Hans Urbanson het en man, till hwilken Konungen tycks hafwa haft förtroende, honom gaf han detta år goda förmåner wid Riddarhyttan, på det att han skulle taga bönderna i sitt hägn, mot adelns förtryck, och olagliga utpräßningar af arbete och körslor, i de till bruken anslagna socknar.

Om Hans Steffens, de nya blåsbäljornas uppfinnare. — Bälghundar afskaffas.

Till blåsning i smidjorna wid bergsbruken, nyttjades denna tid läderbäljor, af dertill beredda hudar, och blefwo sådana bäljor bruksegarne så mycket kostsammare, som de mycket woro för tjufwar utsatta, bland den mängd löst folk, som sammanströmmade der i Bergslagen. Sådant att förekomma, hade de tyska smederna fört med sig från Tyskland, och inöfwat arga hundar, som lågo wid bäljorna på wackt mot tjufwarna. De kallades »Bälghundar», och är deraf kommet, att en argsinnad och ohyfsad menniska kallas »bälghund». Huru detta förhållande förändrades, derom är följande sägen att förtälja:

Wid tiden näst före utbrottet af det Tyska kriget, då, under Tyska Kejsaren Ferdinand, Lutheranerna, genom Jesuiternas anstiftelse, hårdt förföljdes, utwandrade många Tyskar från sitt fädernesland. Då kommo jemwäl många Tyskar till Swerige.

Det hände en stormig höstnatt, att ett skepp kastades af stormen in i Norrköpingsskären och förliste bland klipporna. Om bord på detta skepp befann sig en ung Tysk man, som med simmande räddad blef på stranden. Sjuk, och i största behof af wederqwickelse och hwila, sökte han sig fram till närmaste hus och klappade på, begärande herberge. Det war ett ryttartorp, der han blef insläppt och wälwilligt emottagen. Af sjukdom blef han uppehållen en tid, och emedan han wid tillfrisknandet war mycket ömtålig för den redan inbrytande winterkölden, satt han ständigt för elden wid spishållen. Torpet låg wäl midt i skogen; men ofta händer, att de som bo närmast skogen, sällan hafwa torr wed i förråd till bränsle, så war ock i ryttartorpet. Att få weden till att brinna, dertill behöfdes en pust, och att få sig en sådan, blef nu föremål för wär resandes begrundande.

Digitized by Google

»Hans Steffens», så war främlingens namn, war en lärd man, och som han egnat sin mesta tid åt natur-wetenskapen, samt war väl hemmastadd i machinwäsendet och konstbyggnader, utfunderade han snart ett sätt, att af några tillhands warande brädlappar göra sig en pust, hwarmed han friskt pustade på sin eldbrasa. Och emedan detta påfund, att utan läder kunna få en blåsbälg, öfwermåttan fägnade honom och han wäl insåg, att denna uppfinning kunde ledas till en wida större nytta, sysselsatte han sig att mer och mer förbättra den, till deß han hade sin lilla pust i bästa stick.

Wid denna tiden hade någon af Konungens män kommit att resa denna wägen, och af en händelse blifwit föranledd att stiga in i torpet. Der fick han se den owanliga pusten och tillsporde den unge mannen hwarjehanda, om hans förfarenhet i dylika arbeten, och sedan han noga betraktat den lilla blåsbälgen, så frågade han den unga främlingen, om han sjelf uppfunnit den, samt underrättade sig widare om hans resa och lefnads omständigheter, hwilket allt han omtalade för Konungen, wid sin ankomst till Stockholm.

Nära Marieſtad i Westergöthland ligger det wackra herresätet »Börstorp.» Der bodde samma tid en adelsman, af en gammal folkwänlig slägt, som allt intill wåra dagar, med aktning nämnes i denna bygd. Hans namn war »Konrad Falkenberg» och sannolikt war han denna resande herre, som upptäckte den unga konstnären i torpet, emedan det war genom honom, som Konungen kallade Steffens till Stockholm, der han genast lemnade honom företräde, frågande honom om han ock i stort wille utföra sin uppfinning. Då Steffens med ja besvarade Konungens fråga, blef han med hederligt underhåll försänd till Fahlu-bergslag och jernwerken i Dalarna, der han snart inrättade det nya blåswerket med träbälgar i stället för de kostsamma läderbälgarna, hwilket allt lyckades honom så wäl, att han fick fyratio skeppund koppar till belöning, samt blef utnämnd till Öfwer-bälgmästare och alla smeders ålderman i riket. De arga bälghundarna, som woro mycket hatade af folket, behöfdes nu icke mer; men ord-

Digitized by Google

språkswis lefwer ännu deras minne qwar bland folket, att utmärka en ond och elak menniska.

Hans Steffens blef från den tiden en nitisk befordrare till bergwerkens och bruksrörelsens förkofran, och slutligen Bergmästare, samt en af de mäst werksamma ledamöterna i det nya Bergs-Amt*), som Konung Gustaf Adolph inrättade. Om hans öfriga lefnadshändelser förwarar minnet intet mer, än att man på Norns bruk funnit efter honom i smått tillämnade trädbälgor, pumpkolfwar med jern- och koppar-fjedrar, som utwisa flera tankar och försök, innan han påfunnit bästa sättet.

Hwad uti krigen i främmande land wåra hjeltar bedrifwit, är noga upptecknat ifrån denna tid; men hwad inom landet werkades nyttigt och godt, till samhällets förkofran och många tusendes sysselsättning och bergning, finnes icke uti häfderna antecknadt, icke med minnespenningar förwaradt åt efterwerlden. Från orediga berättelser, som gått från man till man, och enskildtas anteckningar, måste den ädla menniskowännens namn, som fredligt gagnat land och folk, upphämtas, att dock menskligheten wälgörare må lefwa i tacksamt minne**).

10. Det andra Fredsåret 1619.

Hertiginnan Marias begrafning.

Om wåren det föregående året dog Hertig Johan i Wadstena***), och om hösten samma år Hertiginnan Maria. Efter nyåret drog Konung Gustaf ned till Bråborg, till hennes begrafning; Då hände sig, att när han skulle resa öfwer Bråwiken, braft isen, häst och släda blefwo borta; men Konungens dyrbara lif blef

*) Detta bergsamt blef sedan Bergskollegium kalladt, der Steffens blef en ledamot, eller som det sedan kallades, Assessor.

**) Wi weta icke hwar Hans Steffens stoft hwilar; men han dog år 1653. Widare om denne man kan läsas i Hylphers Resa i Dalarna.

***) Några häfdatecknare säga att Hertig Johan dog på Bråborg, men wi följa Abraham Brahes dagbok för år 1618: „Den femte Martii klockan mellan 9 och 10 förmiddag affomnade Högborne Furste Hertig Johan på Wadstena.“

Digitized by Google

räddadt*). Hertiginnan blef hos sin Herre, i Linköpings Domkyrka, begrafwen, der deras grafminne finnes.

Medan Konungen war denna gång i Linköping, hölls der ransakning öfwer några gudlösa menniskor, som Guds ord och wår Frälsares dyra person och lära smädat hade. En nordländsk man, benämnd »Jon«, hade kommit ned i landet, föregifwande sig wara en prophet, som af twänne änglar hade dagligt omgänge, och underwisades i all sanning. Sade sig aldrig hafwa lärt att läsa eller skrifwa; men nu hade han fått gåfwan, att både läsa och skrifwa, och hade utgifwit en skrift, deruti han nekade Christi Gudom och uppenbarelse på jorden. Många hade fallit honom till, särdeles af ungdom. De uppkallades i Kapitlet och Konungen talade dem bewekligen till, att öfwergifwa sina willowägar, men de framhärdade i sin judiska tro**). Sådant ogräs slår ofta rötter bland okunniga hopen, och tager de enfaldiga deras tröst af religionen ifrån. Derföre kunde den Gudfruktiga Konungen sådana menniskor icke lida, utan lät dom utan förskoning dem öfwergå. De afrättades och klädde stegel och hjul.

Konungamötet i Halmstad.

Den olyckliga Sigismund fick ingen ro för Jesuiternas och de biltoge Swenskarnas eggelser till att återtaga sitt fädernerike, derwid Kejsaren, som nu med all sin magt förföljde den ewangeliska trons bekännare i tyska riket, lofwat honom bistånd. Nidskrifter mot Konung Gustaf utsändes från Pohlen, och upprorsstiftare smögo sig in i landet; men Swenska Folket kände sin Konung och lät sig icke förföras. Utan beredde sig heldre till hämnd mot så ärelösa stämplingar, ehuru hela landet suckade efter freden. Men innan Konungen började Pohlska tegden wille han hafwa full trygghet om wänskapen med Danemark, och att stadfästa det gamla förbundet, skedde om hösten detta år ett Konungamöte;

*) »1619 den 8 Januari war en olyckjam dag. Kungen körde med sin häst på Bråwiken neder i sjön, så att hästen blef borta; men Gud nådeligen halp Konungen wäl derifrån. Wälsignadt ware hans namn till ewig tid.« (Abrah. Brahes dagbok.)

**) Batzii Invent. Eccl. Sviog.

Digitized by Google

derom wi, efter Abraham Brahes Dagbok, hafwa följande berättelse:

»Den 25 Februari kom Konung Gustaf till gränsen, der en hög markstén står, som är åtskillnad emellan Småland och Halland. Der mötte Konungens i Danemark sändebud, twenne riksens råd med den halländska ryttarefanan, och blefwo stilla på sina gränser, der de på deras Konungs wägnar Konung Gustaf emottaga skulle. Sedan nu en af de Danska sändebuden med ett tal, stående på sin sida wid gränsen, helsat Konungen i Swerige wälkommen, i deras Konungs namn, och herr Johan Skytte, stående gent emot på Swenska gränsen, swarat på detta tal; så red Konung Gustaf öfwer gränsen in i Halland; och så snart Hans Majestät hade en mils wäg ridit, så satte han sig i sin wagn och lät Konungens i Danemark sändemän sitta i wagnen hos sig. När de woro komna på en stor hed, wid en half mil ifrån Halmstad, war Konungen i Danemark med riksens råd, ridderskap och adel, samt twå härliga och wäl utstofferade ryttare-fahner, nemligen den Skånska och Seländska, Konung Gustaf till mötes. Och förr än Konungarne kommo tillhopa, steg Konung Gustaf af wagnen och satte sig åter på sin häst, och red så fram till sitt föresatta rum, omhwärfd på båda sidor med tolf drabanter af adel, hwilka gingo, och alla i swart sammet klädda woro.

När nu båda Konungarna hwarannan nalkades, lät Konungen i Danemark slå i härpukor och blåsa i trumpeter, så att allahanda tecken till triumf der syntes och hördes. Dernäst när båda Konungarna af hästarne nedstigit hade, och wänligen med handslag hwarannan helsat, steg danska Konungens Kanzler fram och på sin Konungs wägnar talte wår Konung till, hwarpå Konungen i Swerge, wändande sig till Konungen i Danemark, med ett härligt och mycket behageligt tal, sjelf swarade.«

Wi förbigå här den utförliga beskrifningen om dessa Furstars ståtliga intågande i staden, wid folkets jubel, blandadt med ljudet af pukor och trumpeter. I tre dagar woro Konungarna tillsammans i gästabud och dans; och den fjerde gingo de i kyrkan, der predikan hölls, om fred och wänskaps-förbund. Alltid sattes Konung Gustaf i högsätet på breddena; och Konungen i Danemark

Digitized by Google

satt på högra handen i längden med skifwan». — Wi anföra detta, för att wisa, huru från urminnes tider här i Norden, sedwänjan bjuder, att den man mest ära will af gästerna, har högsäte midt för bredden, men icke wid ändan af bordet. Till minne af detta Konunga-möte blefwo gyldene smycken med båda Konungarnas bröstbilder utskiftade. Sluteligen beledsagade Konungen i Danemark sin höga gäst, med samma ärebetygelser till gränsen, der de omfamnade hwarannan, och skildes goda wänner åt, dragandes hwar till sitt land igen.

11. Swenska Folket önskar sig en Drottning. Gustaf Adolphs frieri och bröllopp (år 1620).

Hwad Swenska Folket än hade lidit under gamla Konung Gustafs söners regementstid, så war dock den gamla kärleken till Wasahuset qwar och den unga konungens lyckliga begynnelse, hade upplifwat minnet af Fadrens och Farfadrens wälgerningar. Sigismunds wanmäktighet, och liksom omyndighetstillstånd under sin gemål och Jesuiterna, hade wäckt en allmännelig fruktan för hans anspråk på Swerges thron, och såwäl i rådet, som ibland folket mötte Konung Gustaf en önskan, att genom giftermål i något utländskt furstehus, se hans wälde styrkt, och förhoppning gifwen om en blifwande thronarfwinge af en ätt, som war dem så kär.

Långt skådas den, som högt står: en Konungs ryckte går land öfwer. Den unga Swenska Konungen stod denna tiden högst bland furstar, i folkens hjeltesagor; så att sägner om hans städse wisade förstånd och mandom i striderna, gingo wida kring werlden, och mången furstedotter kände sig om hjertat warm, wid berättelserna om den Swenska Konungens bedrifter och stora egenskaper. Bland dessa war den sköna Maria, Kurfurstens dotter af Brandenburg: Och likasom fordom prinsessan Ingegerd, Konung Olof Swenskes dotter, utkorat i sitt sinne Konung Olof Haraldsson af Norrige, den hon aldrig sett, för hans widtfrägdade hjelte-namns skull; så älskade Maria af Brandenburg Gustaf Adolph, och hennes fader Kurfursten plägade ofta skämtwis bry sin dotter med en hastig fråga, om hon sport något nytt om

Digitized by Google

sin kära hjelte i Swerge, och log så godt, när han derwid såg en högre rodnad uppstiga, på den blyga jungfruns kinder.

Konung Gustafs män försummade icke eller, att inför honom tala om Kurfurstens dotter af Brandenburg, den fagra Maria Eleonora, såsom framför alla Tyskl ands furstinnor utmärkt af behag och fägring. Gustaf war ingalunda en suckande älskogshjelte, som wille dö för sin swikna ungdoms kärleks skull, såsom wåra yngre häfdateknare welat hafwa det; den wackra Margaretha hade längesedan utplånat trohetslöftet ur hans sinne. Men nu wille han sjelf, se den så mycket bepriſade furstedottern och, utan att någon wißte ordet af, gjorde han från Kalmar en resa till den ort, der han fick se med egna ögon, att ryktet icke sagt förmycket. „Hon skall blifwa min", sade han i sitt hjerta, och reste lika fort och okänd hem igen.

Stort förtroende satte han till sin swåger Johan Casimir. För honom och Axel-Oxenstjerna allenast, omtalade han sin färd, och uppenbarade dem hwad nu mest på hans sinne låg. Han wille redan, med den första wårdag, återse sin utkorade brud och begära hennes hand; men icke såsom Konung, utan okänd, och under främande namn, wille han jämwäl företaga denna färd. Så skedde det också: med första wårdag låg ett segelfärdigt skepp wid Elfsnabben, stäteligen utrustadt, såsom det sades, att öfwerföra Pfalz-grefwen Johan Casimir till sina höga anförwandter i Tyskland, med hederligt följe af hofmän och tjenare beledsagad. Bland dem war en, som lät sig kalla Kapten „Gars"*): det war Konung Gustaf sjelf, som sålunda okänd och obemärkt wille besöka det Kurfurstliga Brandenburgiska hofwet**).

Okänd red Gustaf Adolph, en Lördags afton, in igenom staden Berlins portar, och fick med plats herberge, emedan stadsfolket denna tiden mycket oroades af främande krigsfolk, som genomtogade landet. Kurfursten war död, och hans efterlefwerska, Kurfurstinnan Anna, som förut om Konungens färd war underrättad,

*) G A R S begynnelsebokstäfwerna till Gust. Ad. Rex. Sweciæ.

**) Så säges i Abrah. Brahes dagbok: „den 27 Aprilis drog Konungen ifrån Stockholm på wägen till Tyskland, till att beſe sig en stöken af det Kurfurstliga huſet Brandenburg".

Digitized by Google

fick samma afton kunskap om hans ankomst, och sände honom bud, att följande dagen komma henne till mötes i Slottskyrkan. Der såg den sköna Maria, första gången, sin redan älskade hjelte, och den första blick de unga tu wexlade med hwarandra, werkade lika på deras hjertan och stadfästade deras förbund. Från kyrkan tog Furstinnan Anna honom med sig till slottet ensam, in i sina egna rum, der hon lade de lyckligas händer tillsamans, och gaf dem sin moderliga wälsignelse.

Fort fly sådana dagar, som dessa, dem Konungen, ostörd af majestätets twång, här framlefde; och sannolikt är, att han aldrig mer, såsom Konung, blef så lycklig, som han såsom Kapten Gars hade warit. Sedan allt med Kurfurstinnan, om tiden för ägtenskapets snara fullbordan, aftaladt war, tog han afsked, och reste att uppsöka sin kära swåger, wid Pfalziska hofwet. Der hade Johan Casimir så med sin broder Pfalzgrefwen aftaladt, att de icke skulle låta sig märka, när Konungen kom, utan låta alla tro att det war en Kapten wid hans lifwakt. Derföre fick han lof att bland de tjenande gå bakefter de höga personerna, när de utgingo att spatsera i negderna kring slottet. En gång glömde han af sig, och gick för långt fram, för att höra hwad Pfalzgrefwen talade, så att han kom nära i bredd med herrskapet. Det förtröt den unga fröken Catharina, som derwid sade, så högt att han kunde höra det: „De der Swenskarna tyckas mig wara ett rätt näswist och odrägeligt folk".

Konungen wille nu, medan han war i det landet, der den märkwärdiga stora floden, som heter „Rehn", framflyter, bese deß stränder, som prydes af de sköna winbergen, derifrån det Rehnska winet kommer, som hos oß så högt wärderas. Honom till följeslagare på denna utwandring gafs en hofman, wid namn Rußdorf. Det war en förståndig man, och underligt war icke att han, i Kapten Gars's omgängelse och samtal, fann stort behag. Han begynte mycket berömma den förutnämnda fröken Catharina, som fann Swenskarna så odrägliga, och yttrade, att det kunde wara för Konung Gustaf en passande brud, samt tillade, att han undrade hur Swenska Folket kunde så länge tillåta sin Konung wara oförmäld. Dertill swarade Kapten Gars: „Min Konung

Digitized by Google

ämnar icke taga sig en gemål efter Ständernas, utan efter sitt eget tycke«. Slutligen när de hade besett de wördiga lemningarne efter forntidens gamla slott och riddareborgar, och deras wandring nalkades sitt slut, sade Rußdorf sin följeslagare, att han skulle för en lycka anse, om han kunde räkna på att i Kapten Gars ega en wän, i händelse han af sin Herre någon gång blefwe till Swerge försänd. Till denna hans önskan swarade Gars på det wänligaste, och lade dertill: »Jag lofwar Eder icke allenaft min wänskap, utan ock min Konungs synnerliga ynneft, dereft edra wägar någonsin skulle ligga till mitt fädernesland« *).

Wid midsomaren kom konungen från sin färd hem till Fädernesländet igen, och började genast tillrustningar, till att låta afhemta sin brud. Några ståteligen utrustade skepp, af Karl Karlson Gyllenhjelm, höfwitsmannen för riks-flottan, anförda, afseglade snart från Elfsnabben; men Axel Oxenstjerna war hufwudman för beskickningen, som brudeu afhemta skulle. Den gamla Kurfursten låg i slottskapellet på bår, och den unga war icke hemma, när Axel Oxenstjerna anlände till Brandenburgska hofwet; men Enke-Kurfurstinnan tog honom på det bästa sätt emot, och påskyndade så sin dotters utstyrsel, att innan furstens hemkomst, hon sjelf med bruden, åtföljd af några få hofmän och de förnämligaste fruntimren från sitt hof, war redan på wäg till Swerge, att der se fullbordandet af sin dotters förmälning, den hon från första begynnelsen af hjertat befordrat, anseende den för hennes största lycka.

Medlertid hade Konung Gustaf sjelf i Kalmare, ställt allt i ordning till sina höga gästers emottagande, och länge blef omtaladt det yppiga gästabud, med dans och lekar, som i flere dagar derstädes hållet blef. Riksdrotset och alla de förnämsta utaf hof-

---

*) Utförligare berättelse om denna färd läses i Fryxells Gustaf Adolphs hist. 3:dje uppl. sid. 44—50. Der nämnes äfwen att Rußdorf någon tid derefter kom i swenska Konungens tjenst.

Digitized by Google

män och rikſens Herrar, hade jämwäl förſamlats dit, att wälkomna den Kungliga bruden *).

Långſamt gick Drottning Marias färd med hela brudſkaran upp igenom landet **), och hade hon derwid god lägenhet att göra bekantſkap med Swenſka Folket och ſitt nya Fädernesland, ſamt Konungen rådrum, att i Stockholm göra allt redo till bröllopp och kröning, och ſå hade han denna högtidlighet tillredt, att hwarken före eller efter denſamma deß like i pragt och öfwerflöd ſpörjas ſkulle.

I Stockholm war luſt och glädje i deſſa dagar; men nere uti landet war nöd och peſtilentia. Folket war utarmadt och ſkulden för Elfsborgslöſen indrefs ännu af fogdarna, med ringa ſkonſamhet, ſå att mången bonde med huſtru och barn fick gå från ſitt hem ***). Sådant få Konungarne ſällan weta: Det

---

*) Ur Abr. Brahes dagbok: „Den 7 Oct. kom Kurfurſtinnan „till Kalmar — der Konungen och wi alla woro glade „med danſande och annan kertwillighet, men d. 12 drog „Konungen förut till Stockholm — d. 17 drog wi hele „hopen efter ifrå Kalmar".

**) Brudfärden från Kalmar påſtod i fem weckor. 1:ſta nattlägret war i Ryßby. Sedan togs nattläger i Ålhem, Högsby, Molilla och Wimmerby. Der hwilades i twå dagar. Den 23 October i Kiſa, d. 24 Brogård, den 25 Linköping, d. 30 Kjellmo, d. 31 Swinewad, d. 1 November Örebro, d. 6. Arboga, d. 7. Köping. Der kom bud till Greſwe Abr. Brahe att komma till Enkedrottning Catharina på Stromsholm, att han ſkulle på hennes wägnar i Weſteräs lyckönſka och wälkomna den Kungliga bruden. Den 18 November hwilade brudſkaran i Enköping. Då drog Abr. Brahe till Haga till Greſwe Johan Stenſon Roos till Natten. Denne Johan Roos war Chriſtina Gyllenſtjernas ſonſon och Drottning Gunnilas ſyſterſon ſom hade hans moders ſyſter till huſfru. Den 19 togs nattläger på Brogård, d. 20 på Berghamra, och d. 25 ſkedde intoget i Stockholm. „Samma afton ſtod Konungens bröllopp".

***) Sjelfwa preſterna hade ſwårt att ſig afbörda denna gärd. Drottn. Chriſtina frikallar Mäſter Olof i Ny-Ed i Wermland från erläggandet af „36 dalers reſt i Elfsborgs löſen" emedan han icke mägtade det betala. Se hennes bref af Ny, d. 7 Febr. 1521.

Digitized by Google

wißte Folket och fördrog sin wedermöda med tålamod, för sin kärlek skull till den goda Konungen.

Wi hafwa ännu minnesmärken qwar från detta bröllop. Bland gamla handlingar är ännu att läsa en lång förteckning på den myckenhet win, sockerwerk och klenäter, som införes utlandes ifrån och oräkneliga kräsliga rätter, som hwar dag buros olika på gästabudsborden. En minnespenning blef ock slagen, både i guld och silfwer, och af olika storlek, att utkastas bland folket, föreställande på framsidan Konungens bild, på frånsidan ett hjerta med wingar under en krona, som räckes af en utsträckt hand från himlen, och der inunder twenne hoplagda händer. Men icke allenast en, utan flere minnespenningar som äro att skåda i wåra myntsamlingar, förwara minnet af den sköna Maria Eleonoras bröllop och kröning *).

Från denna högtidlighet räknar ock skådespelet sin tid i Swerge. Wäl hade en Lärare wid Upsala läroräte, wid namn Messenius, låtit sina lärjungar uppföra skådespel på torget i Upsala; men det war endast för deras öfning och lärdom. Men att nu föröka den unga Konungens bröllops glans och märkwärdighet, uppfördes i Stockholm det första Skådespel **).

12. Järtecken och förebud till örlig och blodsutgjutelse.

Mycket af naturens krafter och werkningar är wäl ännu för menniſko-förnuftets forſkningar fördoldt, och mången wink om en osynlig Hand, närwarande i tingen, skall utan twifwel länge jämwäl härefter genomtränga tidens mörker; — men i de tider wi nu teckna, war naturens kännedom i sin linda, och det enfaldiga folket mera widskepligt, än det nu är. Sjelfwa Konungarne och

*) På en af dem läses å frånsidan dessa ord: „Med Gustaf Adolph förenas Maria Eleonora, och krönes d. 27 November 1620.

**) Skådespelet kallades „Olof Skötkonung“ och är författadt af en Lärare wid Upsala högskola wid namn Andr. Prytz, samt utgafs af trycket till minne af Gustaf Adolphs och Maria Eleonoras bröllop.

Digitized by Google

de mest upplyste bland herrarna bäfwade*), när de sägo ett Norrsken flamma, eller en Komet med sin eldqwast efter sig, eller »brinnande ris», som det kallades, wandra fram öfwer nattlig himmel; och de som ondt sammwete hade, sade: »detta gäller mig».

Någon tid innan Konung Gustaf Adolph drog in i det Preussiska landet, till Pohlska fegden, syntes, såsom sedan sägen gick, öfwer Österssjön, ett underligt järtecken i luften, liknande en skeppsflotta, kommande nordan ifrån och seglande mot söder. I staden Dantzig, som inwid Österssjön är belägen, förskräcktes menniskorna mycket af detta luft-spökelse, emedan det framfor med hwäsande och knallar, likt skott och kanondundret wid ett sjöslag. De hårda strider Konung Gustaf Adolph utkämpade mot Konung Sigismund och Pohlackarna, och de blodiga segrar, han härefter wann, tyckte folket wara en uttydning på synen.

Åtta år härefter, innan Konungen anträdde sin sista ledungsfärd mot Kejsaren af Tyskland, der han ock sjelf, i en blodig drabbning, sitt dyra lif tillsatte, gick en sägen i Östergöthland, om en syn, som förskräckt några bönder wid riksdrotzet Magnus Brahes gård, »Lyckås» i Östergöthland, der de, fjerdedag Pingst om aftonen, woro sysselsatta med fiskande i Landsjön. När de med sina nät syßlade som bäst, sägo de swarta skyar uppstiga i norden och snart inswepa hela himmelen i tjocka moln, hwilka slutligen utgjöto sig i ett hällande regn; men med regndropparna följde glödande eld, så widt sjön sig sträckte. Hwad af elden i sjön föll, slocknade, men det som föll på fiskarenas kläder, brände häl, och eldflagor, som föllo i båten och på kläderna, syntes liksom fnas efter förbrända löf eller blad: af hwilken händelse bönderna så förskräcktes, att de insjuknade och kommo med möda hem derifrån, en blef wansinnig, och några af dem togo döden af denna

*) Gamla Konung Gustaf i sitt påbud om böndagarne påminte folket om den förfärliga Kometen som de nyß hade sett och bad dem bedja Gud alfwarligen, samt göra bot och bättring, att undgå den straffdom detta järtecken bebådade. Och Abrah. Brahe skrifwer i sin dagbok: »1618 d. 19 November syntes en förfärlig Kometa. Gud ware oß nådelig».

Digitized by Google

färd *) Folket sade att sådane järtecken bebodade örlig och blodsutgjutelse.

Det war året derefter som swenska krigsfolket drog ut mot Kejsaren i Tyskland till ärofulla strider, som härefter komma att förtäljas.

13. Året 1621, Jubeláret kalladt, och hwad märkligast det året i Fäderneslandet sig tilldragit.

Jubelfesten.

Konung Gustaf Adolph war nu i sina lättaste år. Sinnesfrid och hemmets lycka, den Maria Eleonora, som med sin fägring så wäl som med sitt hjertas ädla egenskaper, bliswit honom och swenska Folket kär, honom beredt, hade giswit hans werksamma själ liksom öfwermenskig kraft, så att han på ett enda år werkade mera för sitt folks wäl, än mången annan furste på en hel lifstid. Hwad märkligast på detta minneswärda år sig tilldragit wilja wi här korteligen förtälja:

Ett hundrade år woro framlidna, sedan gamla Konung Gustaf införde den Lutherskevangeliska trosbekännelsen i Swerge, och underligt hade Herren skyddat deß bekännare mot frestelser och förföljelser, och Konung Gustaf Adolph hade icke glömt hwad honom ålagdt war, i hans store faders sista wälsignelse. Att uppmana swenska Folket till ett högtidligare erkännande af sin tacksamhets skuld för denna wälgerning, war hans första omsorg på detta nya år. Ett påbud utgick öfwer allt Swerges land, att fira en jubelfest på den tjugondeförsta dagen i de tre första månaderna detta år, höga och låga, fattiga och rika, ingen undantagen, skulle med fasta, bön och Guds ords hörande, helighålla dessa dagar, och i helgedomen loffjunga Gud, för det sanna ljusets uppgång öfwer Norden. Inga samqwäm, gillen eller gästabud skulle de dagar tillåtas, utan skulle hwar för sig, ifrån solens uppgång till deß nedergång, förblifwa i bön och åkallan, till sina synders förlåtelse och nedkallande af Herrens nåd och miskund öfwer Konung och Fäderneland.

*) Baazii Invent. Eul. Sw. G. sid. 788.

Digitized by Google

Så blef den första Jubelfesten i Swerge firad, i alla kyrkor, så wäl i städerna, som på landsbygden, och wann utan twifwel den evangeliska kyrkan mycken styrka, genom upplifwandet af den Gudomliga försynens underfulla ledning, till det himmelska ljusets seger öfwer mörker och widskepelse. Twänne gånger har samma stora högtid i wårt fädernesland blifwit firad, nemligen under Konung Fredrik den förstes och Konung Carl Johans regementstid, och lärer wäl detta efterdöme, till Herrens lof, och Konung Gustaf den förstes åminnelse, komma att följas bland wåra efterkommande, till denna werldens sista tider.

Staden Rigas eröfring.

Efter Jubelfestens slut rådslog Konungen med Rikets Ständer om det förestående kriget med Pohlen, emedan Konung Sigismund ändteligen af sin swåger, Kejsar Ferdinand i Tyskland, fått försäkran om kraftigt bistånd, att lägga Swerge under Pohlens och Påfwens wälde. Bönderna woro icke alltid kallade till de riksmöten, som denna tid höllos, emedan Konungen ansåg, att de sådana saker icke wäl kunde förstå, och han sjelf wiste sig wara deras bäste ombud. Det wisade sig huru han städse betänkte deras rätt, när beslutet fattades, att bönderna skulle få lösa kronans hemman till skatte, med arf och eganderätt: ett beslut som den frie swenska skattebonden ännu wälsignar. Och när, för den stora krigskostnadens skull, tullen lades på qwarnarna, och rikets herrar, till att hindra tullens minskning genom de fattigares gagnande af hemqwarnar, jemwäl på dem wille lägga tull, sade Konungen att det ingalunda skulle ske: „när folket mal“, — sade konungen, — „så att rygg och armar wärka, så är det qwarntull nog“.

Långt bleswe att uppräkna alla goda författningar till landtfolkets och bergsmännens wäl och förkofran, som Konungen under sina besök i Wermlands bergslag och Dalarne denna sommar utfärdade, wi wilja endast i korthet omtala det enda minnesmärke efter detta år, som ännu är i mannaminne. På gamla målningar ser man krigsmän föreställas med en liten gul tofs af halm i hatten såsom fälttecken: denna tofs är minne af det hjel-

Digitized by Google

tedåd, hwarmed Konung Gustaf Adolph slutade detta första årets ärofulla fälttåg emot Pohlen.

Swenskarna utrustade gerna sitt krigsfolk mot de skrytsamma Pohlackarne, som i sitt blinda högmod, enwisades, att göra sig Swerge underdånigt. Mot hösten steg konungen ombord på sin flotta, wid Elfsnabben, för att i Liſland gå sin fiende till mötes. Staden Riga war den första befästade ort, han wille sig bemägtiga; men stadens innewånare, ett redligt och oförskräckt folk, förswarade sig, i förbidan att Konung Sigismund snart skulle komma dem till hjelp och undsättning. Men sent blef den mannen alltid färdig. Staden blef hårdt belägrad och från all tillförsel stängd. Swenskarne kommo allt närmare muarna, och striden derunder mer ofta blodig och hård. Der sägs Konung Gustaf sjelf och hans broder, den unga Karl Philip, lika med soldaten arbeta i grafwarna, med spaden i hand, medan kulorna från befästningen hweno kring deras öron; och många stupade wid deras sida, så att en gång en Fältöfwerstes blod stänkte Konungen i ansigtet: men när två Konungasöner sålunda dela faran med manskapet, blir segren säker. Flera resor lät Konungen tillsäga staden förskoning för den förödelse, som alltid följer med en stormning; men de belägrade wäntade allt, dag ifrån dag, på „Annandags Konungen“. Slutligen war allt redo, att Swenskarna skulle gå till storms; då tog Konung Gustaf en halmtoffs, den han till liknelse af en wase ihopwridit, sättande den uti sin hatt till ett fälttecken, ropande till sine soldater: „Här hafwen J wasen, att skynda Eder efter!“ Men ännu en gång bad Hertig Karl Philip, Konungen om den sköna stadens förskoning: Och ännu en gång tillsade den milda Konungen de belägrade frid, om de frimilligt wille uppgifwa honom staden. Då hade innewånarne icke mera hopp om undsättning, och emottogo med glädje Konungens nådiga anbud, samt öppnade honom sina portar. Af denna lyckliga seger, utbreddes wida Konung Gustaf Adolphs ryckte, såsom en stor och segersäll härförare, och Abraham Brahe skref, i sin Dagbok: „den 16 Sept. fick wår Konung, det Gud ware lofwad, Riga stad in“.

Digitized by Google

14. Ärkebiskop Kenicius samråder med sitt presterskap om Evangeliska Kyrkans angelägenheter.

Wäl är den grund för wår Christliga trosbekännelse, som wår Frälsare och hans Apostlar lagt, fullkomlig och oföränderlig; men hwad menniskor på denna grunden byggt, är menskligt, och således bemängdt med mycket, det ofullkomligt och orent är. Sådant måste af den ökade erfarenhet och högre upplysning, som wisa och gudfruktiga män, genom Herrens nåd, i hwart tidehwarf sig förwärfwat, förbättras och renas. En sådan förståndig och gudfruktig man war Ärkebiskop Kenicius; och icke mindre förtjent af efterwerldens tacksamhet, war hans trogne medarbetare uti den swenska wingården, biskop Lars Paulson i Strengnäs; dem båda Konung Gustaf Adolph mest förlitade sig till, i den förbättring af folkupplysning och kyrko-ordning, han för nödig funnit.

Ärkebiskop Petrus Kenicius war Nordlänning, född i en by »Baggeböle« kallad, i Umeå Socken, der hans fader Rörik Olsson, af den widt i Nordlanden utgrenade slägten Bure, war en »birkekarl«, såsom det då kallades, och betydde en köpman, särdeles af dem som drefwo handel med folket i Lappland. Sedan han läsit sig till prest, och icke gjorde sig högre förhoppningar för sin framtid, än att blifwa Kapellan, i sin födelse-by, samt dit blifwit försänd, att profpredika, sade bönderna, att han war »för lågmäldter«, och wille honom icke emottaga. Då lemnade han, på en tid af sex år, fosterbygd och Fädernesland; och wistades utländes, wid berömda lärosäten, samt återwände en lärd och fräg-dad man.

I Upsala fick han wäl en lärostol; men blef snart för sin wägran, att antaga »rödboken« af Konung Johan kastad i fängelse, och led förföljelse, för sin ståndaktighets skull. Det war sådana män, Konung Karl den Nionde uppsökte, och Kenicius blef Ärkebiskop. Han är af de Ärkebiskopar, som förtjena ett äradt minne i swenska Folkets Sagohäfder, emedan han lade grunden till den ordning, swenska kyrkan ännu i dag följer: det war genom honom Konung Gustaf förordnade om tre Böndagars hållande i swenska församlingarne, och utgaf det första så kallade

Digitized by Google

„Böndags-placat“: Och det war han, som biträdd af lärda och erfarna preſter, jämwäl från landsbygden, ſammankallade, utgaf den handbok och kyrko-ordning, ſom allt intill wåra dagar i förſamlingarna brukad blifwit.

En påminnelſe om denna wärdiga Ärkebiſkop, är klämtningen från wåra kyrkotorn hwar före- och eftermiddag. Han uppmanade preſterna i ſitt herdebref om jubelfeſten, att underwiſa ſina åhörare huruledes de, i deſſa tider, då krigets ſorger lågo tungt öfwer landet, och deras ſöner dageligen ſwäfwade i fara för ſitt lif, långt ſkilda från de ſina, när klockljuden hördes, borde med innerlig bön waka upp till Gud, att han täcktes nådeligen förhjelpa till fred och rolighet i landena. Denna klämtning fortfar ännu, att mana oſs till bön om fred och wälſignelſe öfwer Konung, land och folk.

I hans herdebref röjer ſig hans ädla och rent Chriſteliga ſinne, och han tilltalar ſitt preſterſkap, ſåſom det höfwes en Öfwerherde: „Kåre Bröder!“ ſkrifwer han, „Wi äre wäktare i Guds „förſamling och böra fullgöra, hwad det namnet hafwer att inne„bära. Skärſkådom med alfware wår egen leſnad och ändrom „wåra fel! Sedan wilje wi arbeta uppå wåra åhörares förbätt„ring. Wåra förnämſta göromål böra deruti beſtå, att föra ſam„weten till grundelig kännedom af ſynden, förkunna bättring, och „ſyndernas förlåtelſe för Chriſti ſkull, att förmana till bön och „åkallan, ſamt tolamod under lidandet.“

Att Ärkebiſkopen förſwarade den orena andens beſwärjande i döpelſen, må icke förundra oß, när wi beſinna, huru långſamt det ſtädſe gått med fördomarnas fördrifwande, och icke allenaſt folket, utan ſjelfwa de meſt upplyſta preſter denna tiden, trodde på den onda andens uppenbarelſer i menniſko-geſtalt, att freſta och förwilla, ſåſom i det följande ſkall wiſas:

Om beſwärjningar och förſkrifning till Djefwulen.

Ehuru upplyſt än, Ärkebiſkopen och det högre preſterſkapet war, widlådade dem dock något af tidens wantro, och ſärdeles en widſkepelig föreſtällning om de onda magters werkſamhet och djef-

Digitized by Google

wulens personliga uppenbarelse för dem, som honom åkallade, till trolldom och andra widskepelser. I gamla Konung Gustafs tid, och än sednare, ertappades galna menniskor, som åkallade Odin om hjelp och penningar, offrande åt honom i tre-wäga-mat*). Om Herwor, Hjelten Angantyrs dotter, läses i Sagan, huruledes hon wid sin faders grafhög, wäckte honom upp, med beswärjelse:

„Gif mig ur högen
„Swärdet det dyra,
„Dwerga-smidet!"

Och Fadren swarade:

„Herwor dotter!
„Hwi kallar du så,
„Med trollrune-staf,
„Till eget fördärf
„Upp de döda?"

Och slutligen fick hon ur grafhögen swärdet, den skatt hon sökte. Af det som i Bibelen talas om spåqwinnan i Endor, finnna wi, att sådan beswärjning, jemwäl i Judendomen öfwad blifwit; men såsom stridande mot den Gudomliga Förfynens lagar, af den Allsmägtige förbjuden: „Ingen ibland dig skall wara en trollkarl, eller en tecknatydare, eller den der någon dödan frågar". — Spåren efter sådan ogudaktig dårskap, som här uti landet blef öfwad denna tid, hafwa wi uti några presters anteckningar. Det är troligt att Odins prester och prestinnor, eller „horgabrudar", såsom de kallades, när de sägo att Christendomen tog öfwerhand, med sina samlade skatter lockade affällingar till sig, med frikostiga gåfwor, om de wille förplikta sig, att åter „tjena Odin". I sednare tid, och allt intill wåra dagar, har Odins namn förswunnit och de galna menniskorna, som i gudlös åtrå wändt sig till afgrundsanden, att få lycka i jagt, spel, fiske

*) Der är, der tre wägar mötas. Så läses i Kyrkoherden Erik Andersons dagbok: „Anno 1578 kom Erik i Österby, Hedemora socken, till wägskillnaden wid Pershyttan och bad Odin låna sig penningar. Då kommo två swarta hundar, som fräste eld, och wäderilning kastade honom i luften. Han dog efter åtta dagar."

Digitized by Google

eller annat dylikt, samt att få penningar och rikedom, hafwer förswurit sig på wiß utsatt tid, att honom tjena. Om en sådan ohyggelig tilldragelse i Konung Gustaf Adolphs tid, förtäljer Biskop Baazius sålunda:

„En ung bondeson från Asa socken i Småland, hade tagit tjenst uti ett borgarehus i Jönköping, samt war af ett godt utseende och uppförande. Hans namn war Jon Jonason. Andra året af hans tjenstetid, om hösten, tilldrog sig med honom en stor förändring, i det att han började lefwa, liksom det i bibeln berättas om den förlorade sonen, med skökor och drinkare, natt och dag i dryckeslag, spel och liderliga samqwäm. Öfwerallt klungo hans riksdalrar, så att alla sig högeligen förundrade, huruledes han i hast war så rik blifwen. Men om wåren följande år, en dag i Mars månad, påträffade hans medtjenare honom wid middagstid, i sin säng, hårdt bunden, liggande med ett rep om halsen, det de med stor möda kunde lossa honom utur, och war det likasom en hand, den ingen såg, hållit emot, när de wille lossa snaran. När presterna, på den olyckliges begäran, kommo härtill, bekände han med många tårar af sorg och ånger, att han, å hemwäg från Brittmesse-marknad i Wexiö, anträffat på Grewaryds skog en gammal usel qwinna, som tiggt af honom en almosa; men då han beklagat, att han inga penningar egde, sade hon: „Om du ingenting eger att gifwa mig, så will jag säga „dig, huru du skall få mycket penningar och blifwa den rikaste „man“. „Jag olycklige“, — sade ynglingen, — „stadnade och tog underwisning af den förmenta gumman, och talade hon sålunda“: „På din husbondes äng, östan från Jönköping ligger en stor sten, „mitt i en ekeskog belägen; till den skall du gå ut, i tre Thors„dags qwällar, och hwar qwäll gå nio gånger „ansols“*) honom „omkring, och hwar gång med stort rop åkalla djefwulen wid sitt „namn. Och på tredje dagen skall du höra ett starkt dön, af en „storm-il, likasom ekeskogen skulle braka ned; men blif icke för-

*) Ansols, eller som det i några orter heter „Ansöls“, betyder mot solens gång — en rörelses rigtning, som alltid befalles i trolldom. „Tre gånger ansols“, tycks betyda: tre gånger trottsa det Treeniga wäsendets magt och Gudoms lagar.

Digitized by Google

»skräckt; ty då kommer den Ande, du åkallat tillstädes, och skall »säga dig, hwadan du skall få så mycket gods och penningar, som »du önskar». — Jag olycklige gjorde så som den gamla mig lärt hade, och på tredje dagen kom förföraren, klädd såsom en grann riddersman, frågade mig hwad jag begärde, emedan jag så högeligen honom påkallade. Mitt swar blef: »Penningar»: — »Penningar skall du få tillräckligt», swarade frestaren, »allenast du »will göra min wilja. Du skall gifwa mig din handskrift, att i »allt det jag dig anbefaller, wara mig hörsam och lydig»: — Så framtog han ett rödaktigt bläckhorn, samt penna och ett stort pappersblad, befallande mig skrifwa. Men jag undsäktade mig, att jag icke kunde skrifwa. Då sade han: »jag wet du kan läsa swensk »skrift, och då jag nu skrifwer förbindelsen i ditt namn, skall du »noga förwara den skriften, till wittnesbörd af din trohet emot »mig». Derpå skref han en röd skrift, den jag icke förstod, börjande skrifwa från höger mot wenster, slutande i midten, så att skriften liknade en ringslagen orm. Denna skriften lemnade han mig till att förwara, och ännu ligger den i min kista. Sedan gaf han mig mycket penningar, med befallning att bland lustiga bröder, i glada dryckeslag, samt i skörlefnad med liderliga qwinnor, förtära dem. — Från Herrans hus och altare skulle jag afhålla mig, och om jag för mißtankar skulle blifwa twungen att gå i kyrkan, skulle jag icke tro, eller lyßna till hwad presten sade, icke eller sätta någon förtröstan till saligheteämedlen. När han detta allt sagt, geck han bort, och jag olycklige följde hans lärdomar. För några dagar sedan waknade mitt samwete och mig ångrade min ogudaktiga gerning. Men när jag låg inne i stugan, nedslagen af min själs ångest, kom han till mig och wille qwäfwa mig, för min ohörsamhet, och det war han som höllt mig bunden, fast än han war osynlig för mina medtjenare, när de kommo att frälsa mig. Nu beder jag eder, I Herrans tjenare i denna Församling ödmjukeligen, att I willen rädda mig ur frestarens snara.»

Efter denna uppriktiga bekännelse, tröstade Församlingens tillstädeskomna preäter den förskräckta ynglingen, förmanande honom att afsäga sig satans tjenst, och sätta fast hopp till lefwande Guds

Digitized by Google

barmhertighet, som synder förlåter. Detta lofwade han, och framtog två Joachims daler, dem han ännu hade qwar af de olyckliga silf-penningarna, han utaf förföraren emottagit hade, och gaf dem till de sjuka i hospitalet. Föreståndaren Bonnius, som ännu lefwer, bekände att han hade emottagit penningarna, men före aftonen hade de förswunnit; borttagne utaf någon, som aldrig blef upptäckt. Derefter låg den unga mannen sjuk i sju weckor, och alltid wakade en af hans medtjenare, och alltid war någon af Församlingens prester, skifteswis med läsemästaren i Stadens schola, närwarande hos honom. En natt tilldrog sig, när scholläraren war närwarande, att förföraren kom, i skepnad af en gäst, och när den sjuke på långt håll såg honom komma, utropade han: »We mig förtappade! min förföljare kommer att plåga mig». Läsemästaren förmanade honom, att tro på Gud och sin befrielse. När frestaren kom närmare dörren, hörde alla liksom tunga steg på golfwet; strax sprang dörren upp med brakande, och ljuset blef förmörkadt, så att presten som läste i en bönebok, icke kunde se någon bokstaf mera. Den sjuke såg den onde anden i en stäteligt klädd mansskepnad, erbjudande honom en pung full med klingande mynt, om han wille hålla det ingångna förbundet. Men den sjuke bad med bäfwan: »Herre fräls mig». Hwad den sjuke talade kunde alla de närwarande höra; men frestaren, hwarken hörde eller sågo de; allenast förekom dem, som huset warit fullt med rök. Den onde anden, då han för bönens skull måste wika derifrån, slog dörren hårdt igen efter sig, och ljuset brann åter klart i rummet. Då hörde alla de närwarande honom med stort buller ingå i nästa rum, der den sjuke hade sina kläder, uppbryta kistan och borttaga förskrifningen. Härefter tillfrisknade den sjuka, och prisade Herren för sin frälsning.

Hwad sig sålunda tilldragit berättade presterna för Kyrkoherden i Jönköping, när han kom ifrån Riksdagen i Stockholm, kort före Påsk a det samma året. Han förkunnade det ifrån predikstolen för sina åhörare, till warning och allwarlig strid mot satans frestelse.

Digitized by Google

Predikosjukan. — Nykterhets- och Botpredikanter.

Af det, som redan anfördt är, kunna wi finna, att den fullkomliga christliga trons sanna ljus i Gustaf Adolphs tid ännu icke uppgått hade öfwer Nordlanden; utan woro här många lemningar qwar, icke allenast från Påfwedömets, utan jemwel från hedendomens mörker, så wäl bland folket som deß lärare. Med sådan tro på satans magt må wi icke förundra oß deröfwer, att den redlige Ärkebiskopen, emot Konungens och många upplysta presters råd, införde djefwulens beswärjelse i döpelsen *).

Underlig oro af willo-andar förspordes ock wid tiden för denna jubelfest i församlingen af en predikosjukdom, liknande den, som i wåra dagar påkommit kringresande prester, barn och pigor, att predika nykterhet och bättring. Namnkunnigast blef ibland folket en piga i Kumla socken i Nerike, som enligt Mosaiska lagen wille införa Judarnes sabbath, att hållas om lördagen; sägande sig härtill wara kallad af en Ängel. Hon predikade deßutom mot dryckenskapslasten och fördömde sin tids högfärd och prålande klädedrägt. Biskopen i Wexiö har ock antecknat, huruledes en liten skolgoße i Jönköping, likt fordom wår Frälsare, när han af andanom fördes upp på tinnarna af templet, bliswit af ett starkt wäder lyftad upp på stadens kyrko-torn, derifrån han för den förskräckta folkhopen, som samlat sig der nedanföre, höll en bestraffande nykterhets-, bot- och bättrings-predikan **). Samma Biskop har ock antecknat, att i Westergötland och Småland, och jemwäl på flere ställen, djefwulen gått omkring uti en Ängels gestalt och sålunda bedragit både prester och andra enfaldiga menniskor att predika om flera sabbather, särdeles den på lördagen, för att med judiska seder förblanda den rena evangeliska gudstjensten.

---

*) Mera är att undra, det wår tids Prester och Biskopar år 1855 föreslagit återinförandet af djefwulens beswärjelse i dopet, sedan den i 100 år warit bortlagd.

**) Baazii Invent. Eccles., pag. 761—765.

Digitized by Google

En tänkande Christen finner här, wid jemförelsen mellan hwad i konung Gustaf Adolphs tid sig tilldragit och den oro, som wantro och widskepelse i deßa sednare dagar wäckt i församlingen, huruledes det går långsamt, innan den ewiga sanningens sol hinner fördrifwa alla töcken och allt nattens mörker ifrån trones himmel.

15. Om den unga Fursten Karl Philips död (år 1622).

Namnen »Philipstad» och »Philips-älf» förwara ännu den älskliga konungasonens, Karl Philips, minne bland Wärmländska folket, der han, wid sin förståndiga moders sida, tillbragte sin ungdoms lättaste dagar. I behagligt utseende, hjeltemod, gudsfruktan och dygd liknade han sin broder. Wi hafwa derom förtäljt nog i berättelsen om Riga Stads belägring. Han hade derifrån begifwit sig till Narwa, för att wara stridsfältet närmare nästa wår, då striden åter begynnas skulle. Han war en wärdig lärjunge af Axel Oxenstjerna, och många sade, att han war den skönaste telning, som någonsin sprungit af Wasa-stam.

Han wille täfla med sin broder i striden, att winna rykte och hjelte-ära; men den ewiga friden wäntade honom; han insjuknade i Narwa och nedlades på sin dödsbädd.

Konung Gustaf skyndade till sin broder, att wårda honom och förkorta de timmar, som alltid flyta så långsamt, när de räknas från plågans läger. Man hörde aldrig den sjuke qwida; han skref tröstande, till och med skämtsamma bref hem till sin syster, och Gustaf lemnade honom med godt hopp om ett gladt återseende, när wigtiga wärf kallade honom hem till fäderneslandet.

Men den unga Furstens dagar woro räknade; han dog *), till swenska folkets affaknad, förjd af alla de honom kände; dock mest af sin trolofwade maka, Elisabeth Ribbing **).

»Lika barn leka bäst» är gammalt ordspråk, dermed mången tror sig hafwa bewisat, det regerande furstars söner icke med

*) Den 25 Januari 1622.

**) Dotter af konung Karls wän och rådsherre, Rikskattmästaren Sewed Ribbing.

Digitized by Google

andra än regerande furstars döttrar må förmälas, adels med adels, ofrälse med ofrälse. Och rätt wore detta, om Furstars eller adels barn wore ett öfwermenskligt eller öfwernaturligt slägte; men nu äro de af samma kött och blod som andra menniskor. Men Furste-barn möta så sällan sina likar, och om så händer, att en Konunga-son i den ålder, då längtan efter kärlek börjat wärma den friska ynglingens hjerta, möter en skön, blyg adelsjungfru i samma ålder, så weta wi huru det går, när twå lågor komma hwarannan nära: de slå tillsammans och bliftwa en låga. Så hade det gått med Gustaf Adolph och Ebba Brahe. — Så med Karl Philip och Elisabeth Ribbing.

Men Karl Philip kände för wäl sin högsinnade moder, att förtro henne sitt hjertas hemlighet. Kanhända anade hon något och hoppades, när hon utsände sin unga, mest älskade son på resor i främmande länder, att han tilläfwentyrs skulle, såsom det skedde med hans broder, glömma den käraste han lemnat i hemmet för någon annan; men Karl Philip war mer ren och samwetsgrann; han kom lika trogen hem igen, och att icke i förtid oroa sin moder eller wäcka bekymmer, slöt han i hemlighet med sin Elisabeth sitt äktenskapsförbund.

Af ärligt sinne skref konungasonen till sin trolofwade brud den trohets- och äktenskaps-förbindelse, som wi ännu i dag hafwa förwarad *). Han skrifwer deruti: „Dansedt till ett fullkomligt „giftermål intet mer fordras, än bägges wilja och äkta kärlek, „hwilka tu allaredan hos oß äro fullkomnade, så att intet gjordes „behof ytterligare att gifwa der någon stadfästelse uppå; likwäl, „uppå det min älskeliga kära hustru må förnimma min goda be„nägenhet mot sig, såsom ock på det hon må komma utur all „misstanka; thy hafwer jag denna skrift begynt. Hwarmed och „uti hwilken jag mig förpligtar, wid min ewiga själs saligthet och „himmelrikes del, att aldrig hafwa eller hålla någon uppå denna „werlden, så länge hon lefwer, för min hustru och maka, än som „henne. Och beder mig Gud straffa, här timmelig, och der ewin„nerlig, om jag mitt löfte någon tid skulle rygga, utan will hafwa

*) Finnes i Palmskölds Samlingarna i Upsala.

Digitized by Google

„och hälla min' älskeliga kära hustru Elisabeth Ribbing för „min äkta maka och tilldelte utaf Gud, så länge jag lefwer. Deß „till yttermera wißo trycker jag mitt signete här före, och både „skrifwer och underskrifwer med min egen hand“ *).

Djupt sörjde Gustaf Adolf sin broder. Han tyckte sig så ensam i werlden: ingen manlig afkomling mer war qwar af Wasa stam. I några wackra minnesord beklagar han sin och fäderneslandets sorg öfwer den unga, alltför tidigt hädangångna hjelten: „Han hade mod och hjerta“, så slutar konungen, „att kunna „genomgå hwad werldens swek och ostadighet, hade honom före„kastat. Af kärlek till fäderneslandet hafwer han uti den sista „polska fejden icke welat blifwa hemma, på det han med sitt exem„pel Sweriges unga ridderskap uppwäcka skulle. O, Fädernes„land, hwad hafwer du mist? — Din konungaslägt är nu kom„men igen på en mansperson, som för få år sedan florerade i den „med tre unga och wuxna Herrar. Det göres icke behof, att jag „i detta sinne din sorg öker, i det jag upprepar, hwad olycka deraf „förorsakas skulle, om dig hände, att Du dig konung igen betla „skulle.“ Elisabeth Ribbing födde efter sin trolofwades död en dotter, som fick namnet Elisabeth Carlsdotter Gyllenhjelm. Drottning Christina, Gustaf Adolphs dotter, gaf henne Tynnilsö och Sela-ö. I den wackra Karolinska griften i Strängnäs domkyrka fick Karl Philip sin hwilostad wid sin store faders sida. Will wandraren skåda det rum, der Swerige har sina ädlaste minnen förwarade, så må han i Strängnäs domkyrka besöka Karl den Niondes och hans gemåls, Karl Gyllenhjelms och Johan Kasimirs och Katharinas grifter.

---

*) Gifwet i Örebro d. 5 Mars 1620. Underskrifterna äro:

Carolus Philippus,	Eders furstliga Nådes
Eder trogne man, så	underdåniga tjenarinna,
länge jag lefwer.	så länge jag lefwer,
	Elisabeth Ribbing.

Digitized by Google

16. Huru Johan Skytte och hans slägt blifwit namnkunnige i Swerige.

I Upsala, nära domkyrkan, är beläget ett wackert stenhus, utmärkt af ett hwalf öfwer gatan och prydt med en wacker trädgård. Det kallas „det Skyttianska huset“ och är ett wärdigt äre-minne åt Rikrådet Johan Skytte, den största folkwän på sin tid. Han war af ringa härkomst och hade endast den lärdom och skicklighet, han wid Upsala högskola och sedan under resor och wistande utländes wid flera berömda lärosäten wunnit, att tacka för den ära och rikedom, han i fäderneslandets högsta embeten sig förwärfwat.

Det war ett bruk i deßa tider, att borgare-söner, som gifwit sig till lärdoms-yrket, togo sig namn efter det handtwerk, fadern idkade; således kallade sig en skeppare-son „Skepperus“; en skräddare-son „Skrädderus“. Detta sednare namn hade wår Johan i sina läro-år, emedan hans fader war Bengt Nilsson Skräddare i Nyköping; men för en Karl den Nionde woro skräddare-sonen och furste-sonen alldeles lika, och endast dygd och snillegåfwor wille han tillerkänna adelskap. Hans hwaßa ögon upptäckte lätt snille-gnistan i ynglinga-sinnet, och det war han, som före sin bortgång ställde en Axel Oxenstjerna, Jacob De la Gardie, Gyllenhjelm och Johan Skytte wid sin sons, Gustaf Adolphs, sida.

Den unga skräddar-sonen Schroderus war en bland de ynglingar, konungen funnit gifwa godt hopp om skicklighet i framtiden till fäderneslandets tjenst, och hwilkas uppfostran först hemma och sedan utländes wid de bästa läro-säten han bekostade. Genast efter hemkomsten till fäderneslandet blef han pröfwad i flera beskickningar till främmande hof, fredsslut och andra wigtiga wärf, och uppfyllde så sin pligt, att sjelfwa afunden måste tiga, när han tidigt blef i adeligt stånd upphöjd och iklädd es rikråds-manteln. Då antog han namnet „Skytte“; ett namn, som fordom prydt hans möderne-slägt, och som genom honom bland menniskowänners blifwit odödligt gjordt, i wåra häfder.

Digitized by Google

Skytte stiftar en ny Läro-stol i Upsala 1622.

Johan Skytte liknade mycket konung Karl i yttre skick och anseende; men mest i förstånd om det som swenska folkets wäl tillhörer: nämligen att minska adelns och öka folkets magt, deraf han ock af herrarne blef mycket fruktad och af många hatad. Såsom alla konungabarnens lärare och uppfostrare, hade han af konungen bliswit begåfwad med många wackra gods och gårdar af de Gustavianska arfwegodsen, och såsom ombudsman wid fredsslut och förbund med utrikes Furstar och Konungar hade han samlat stora rikedomar. Såsom ringa tacksamhets-tecken, sade han, för den gudomliga Försynens stora wälgerningar, wille han anwända något af denna wälsignelse på ett sätt, som kunde lända Gud till ära och Fäderneslandet till nytta. Stiftade så en ny läro-stol wid Upsala högskola, der en lärd man skulle anställas, så att skickliga män till läro-embetet och statsmän, som hittills med stor kostnad utländes måst bildas, skulle hemma i landet, till rikets tjenst, kunna erhålla underwisning och kunskaper. Till boställe åt en sådan höglärd man hade han byggt det förenämnda Skyttianska huset och anslagit honom till lön tolf goda gårdar i Upland, Swieſtad och Faneſtad i Bälinge och Grimmeſtad i Erentuna. Konungen och rikets råd stadfäste stiftelsen för ewerldelig tid, och stor wälsignelse har den med sig fört allt intill wåra dagar.

Konung Gustaf och flera Herrar följa Skyttes exempel.

Ett godt efterdöme hade Johan Skytte gifwit till det förfallna läro-sätets upprättelse. Konung Gustaf Adolph skänkte två år derefter *), till fattiga ynglingars underhåll wid läroſätet och

*) Således orättwist, att med nyare häfdatecknare tillskrifwa konung Gustaf äran att med sitt exempel hafwa föregått Skytte. Det är utan twifwel Skytte, som i detta, så wäl som i allt, hwad folkbildning och allmän upplysning främjat, har wägledt konungen, sin lärjunge.

Digitized by Google

flera lärares aflöning, största delen af de Gustavianska arfwegodsen samt en del krono-tionde af Upplanden, och utgöra ännu i dag dessa hemman sina utskylder till Upsala lärowerk. Karl Gyllenhjelm gaf sina gårdar, Högby, Olunda och Marma i Länghundra Lagga, till twenne ynglingars underhåll wid Upsala läroséte, och följdes detta efterdöme sedan af många herrar, dem Försynen med öfwerflöd och rikedomar wälsignat. Det är godt att kläda den nakna och bryta den hungriga sitt bröd; men att iklädа en utblottad själ Guds kännedom och låta de fattiga komma till nyttiga kunskaper, är mer än alla andra timliga gåfwor. Wid denna tid byggdes på konungens bekostnad den nu så kallade "Gustavianska läsosalen", ett ewerldeligt minne af Gustaf den Stores namn.

Joh. Skytte och den gamla Adeln.

I Trögden å Mälarstranden är det gamla klostergodset "Grönsö" beläget. Det kallas af folket "Grönsjö", förmodligen af de gröna löfbewuxna stränderna kring fjärden, som kallas "Grönsöfjärd". Skytte egde, genom köp eller gåfwa af konung Karl, denna sköna gård, der han wistades de få dagar om sommaren, dem hans mödosamma embeten medgifwa kunde. Jakob Näf, den olyckliga Dala-höfdingen, bodde i sina gladare år på Ökna, en Mälare-ö i samma bygd. Han hade en ung dotter, den Johan Skytte tog sig till husfru, och sannolikt war det med henne han fick sin första rikedom, som, wäl förwaltad, — ty Skytte war en god och förståndig hushållare både för sig sjelf och riket — med hwart år tillwäxte och med de gåfwor, han af sin konung så wäl som af främmande furstar insördade, slutligen gjorde honom till en bland de rikaste ädlingar i fäderneslandet. Konunga-gunst och rikedom wäcka städse afund. Skytte war, såsom många andra ynglingar den tiden, af konung Karl uppfostrad till rikets tjenst. Han säges ock hafwa liknat konungen till utseende, så wäl som till tänkesätt, samt war såsom han bonde-wän och förde städse folkets talan mot adelns förtryck. Derföre utspriddes af hans wedersakare, att han war konung Karls sido-son och mycket annat, dermed hans ära fördunklas kunde. Men hans mödosamma och

Digitized by Google

trogna wärd om rikets skattkammare och penningewerk, derigenom han i deßa swåra tider kunde förse Gustaf Adolph med tillräckliga medel till krigets utförande, hans klärdlösa wandel och hans wärdiga sätt att sina rikedomar anwända, tystade sjelfwa afunden, och konungen gaf honom friherreskap såsom Baron till Duderhof uti Ingermanland.

Såsom Skytte kraftfullt stridde för bondens rätt och frihet, så Axel Oxenstjerna för adelns. De tänkte häruti olika, och ofta stod striden hett dem emellan; men de högaktade hwarandra, emedan båda, mer än på sitt eget wäl, tänkte på fäderneslandets. En gång, så berättas af wåra häfdatecknare, kom en träta upp mellan Skytte å ena sidan och Jakob De la Gardie å den andra om den olyckliga konung Erik. „Han war en ädelsinnad konung, och den lärdaste af konung Gustafs söner", — sade Skytte. „Säg tillika den galnaste och förtrodde sig till bofwar och knaster", sade Grefwe Jakob, dermed han menade Göran Pehrson och andra rådgifware, som icke woro af adel. „Ja", sade Skytte; „men om konung Erik följt de råd, som gåfwos af sådant der knaster, så hade hertig Johan icke lyftat kronan af hans hufwud." — „Ja", swarade De la Gardie, — knaster hålla alltid med sådana konungar." Gyllenhjelm och Erland Båät lyckades att försona dem och afbryta twisten.

Ehuruwäl Konung Gustaf höll sin barndoms ledare mycket kär, emedan han wißte, att han war en grundärlig man och älskade sitt Fädernesland, så följde han likwäl icke hans råd, att undertrycka adeln, som börjat ånyo resa hufwudet upp, sjungande den gamla wisan om sin rätt till förmynderskap och magt öfwer folket. Man sade då, som nu, att det war ridderskapet och adeln, som offrat lif och blod i striden för fäderneslandets sjelfständighet och ära; men man glömde, att, när en adelsman stupade, så föllo hundradetals af allmogens söner. Men Konungen lyßnade till den kloka Oxenstjerna, som sjelf war en äkta swensk adelsman och stod på sitt ståndS bästa, emedan enighet och frid i landet behöfdes för gemensamt wäl. Både Konungen och Axel Oxenstjerna wißte ganska wäl, att ett enigt folk blir till roF för sina fiender.

Digitized by Google

Flera gånger begärde Skytte af sin Konung att blifwa entledigad från sina mödosamma embeten och få hwila ut på sitt kära Grönsö; men Konungen kunde honom icke undwara; utan han dog i fädernesländets tjenst wid fredsslutet i Brömsebro, i Söderåkra prestgård, i Axel Oxenstjernas och de öfriga freds-ombudens närwaro. Gården „Skytteholm", på ett näs af Ekerön, anlagd af honom, förwarar hans minne på Mälarstranden.

I Upsala domkyrka, och i Sanct Botwids Chor på södra sidan, wisas hans wackra grafminne. Herr Joh. Skytte och hans husfru, afbildade i marmor, ligga der öfwer graflocket, med uppsträckta händer mot himlen, likasom till bön.

Sjöröfwaren Skytte på Strömserum.

Skiljdt ifrån Kalmare-sund endast genom de skönaste löfbewuxna ängar, genom hwilka en segelbar å flyter, är det gamla herresätet „Strömserum". För penninge-förskott till Polska kriget hade Herr Johan Skytte af Gustaf Adolph fått denna härliga gård med Ålems och Mönsterås socknar. Han hade ock inrättat der, såsom wid alla sina gårdar, en skola för bygdens ungdom; ett wackert minne af hans nit om allmän upplysnings spridande bland folket.

På Strömserums ängar ligger en kulle, „Skytte-kulle" af folket benämnd. Inuti kullen äro lemningar efter murade källarhwalf, och ofwanpå har warit ett kastell; wid denna kulle är fästad, bland folket i orten, följande saga:

En rik herre bodde i fordna tider på Strömserum. Han het Skytte och hade med sin husfru en son, som war det wackraste och mest älskliga barn i hela bygden. Det war Gustaf Adolph, Johan Skyttes sonson, som så uppwäxte till glädje och stor förhoppning för sina föräldrar, Smålands-höfdingen Jakob Skytte och deß husfru, Anna Bjelkenstjerna. Men den unga Herr Gustaf war ett lifligt barn, och medan han swärmade omkring med en liten farkost bland de ekbewuxna holmarna, drömde han om hjelteäran och wikingadåd, dem han ur sagorna hade lärt känna. Anna, hans syster, ett likaledes skönt och älskeligt barn, hade delat sin

Digitized by Google

broders sagowerld och war en trogen ledsagarinna på den raska gossens utflygter, tänkande sig wara en wikinga-brud. Men gossen blef yngling; då »blef honom stugan för trång.« Han lopp ofta upp på strandens kullar och såg med längtande blickar ut åt hafwet, der skeppen flögo friskt fram öfwer skummande böljor. Han war icke längre nöjd med att leka; han wille pröfwa i werkligheten ett wikinga-lif.

En gång hade en holländsk skeppare kommit in i sundet, eller må hända lagt till lands wid hans strand. Då tillsporde honom den unga Skytte, om han wille förhyra honom sitt skepp. De blefwo öfwerens, och Skytte samlade sina fordna lekkamrater, tillspörjande dem, om de nu, med honom till anförare, wille pröfwa en werklig wikingafärd, så hade han nu ett skepp, der han kunde bjuda dem uppå, och dereft de kunde bewisa sig såsom tappra män, skulle han troget dela med dem, såsom stallbröder, sitt byte uppå hafwet.

Ynglingarne, — och bland dem woro några unga adels-söner, — åhörde med fröjd förslaget, och snart se wi Skytte såsom wikinga-höfding lägga ut med sin farkost i Öster… Men här besw…rade skepparen alltför mycket de tilltagsna friseglarne. De höllo råd och beslöto hela den gamla besättningens död. Den olyckliga Holländaren, med allt hans folk, bragtes om lifwet, och fingo de i hafwet sin graf. Nu war brottets wäg beträdd, och aktningen för andras lif och gods tillspilld gifwen och tystad. På sitt sälunda förwärfwade skepp drogo de omkring i Österssjön och gjorde byte. Wid denna tid murades de underjordiska hwalfwen i Skytte-kulle, der wåra unga sjöröfware gömde sina skatter.

En af detta fribytare-band kände samwetsqwal öfwer denna brottsliga och okristliga handling och war färdig att yppa förhållandet; men Skytte, af sin syster Anna biträdd, röjde honom hemligen ur wägen, och ingenting blef upptäckt. Men den olyckliga fru Anna förde sig till döds öfwer sina förwillade barn, då dottern gifte sig med Gustaf Drake, som gifwit sig med Skytte i wikingafärd.

Gustaf Skytte war allenast tjugo år gammal, när han rustade sig, tillika med sin stallbroder Drake, till sin andra frihetsse-

färd. Med tretton bewäpnade män, alla okunniga om resans ändamål, gingo de denna gången ut i Westerwiking, sedan de twingat sitt manskap att swärja tystnad och trohets-ed. Men när de i Kattegatt intet rof funnit i sin wäg, styrde de åter in i Österssjön, der de inemot Öland upphunno en Holländare, den de anhöllo, och efter en kort strid öfwerwunno. De togo der ett rikt byte och grundborrade sedan hans skepp, så att det med den dödade skepparen och hans sju följeslagare, alla lik, sjönk till hafsbottnen. Skytte trodde sig jemwäl denna gången kunna bewara sin hemlighet; men det Holländska fartyget dref småningom af floden in under Öländska stranden; ryktet om den omenskliga gerningen började sprida sig bland folket, och Skytte blef misstänkt för illbragden. Gustaf Drake, med sin fru, Anna, rymde i tid af landet; men Skytte blef ertappad och led sin wälförtjenta lön, döden, sedan hans swärfader, en förnäm och rik man, Hugo Hamilton, förgäfwes bönfallit om den unga mannens benådning *). Men ett tal war ibland folket, att hans mägtiga slägtingar och wänner sålunda räddat honom undan rättwisans hämnd, att han sades wara död blefwen på Strömserum, då en tom likkista blifwit begrafwen, sedan han sjelf kommit på flykten, och säges han sedan hafwa blifwit sedd i Kronobergs län, der han lefwat i stillhet och mycken ånger öfwer sin ungdoms bragder.

17. Sägner om Bengt Oxenstjerna, „Resare-Bengt" kallad.

Wid denna tiden hemkom till fädernesländet Bengt Bengtson Oxenstjerna efter fulländade resor, och blef han, såsom en erfaren och lärd man, wida beryktad och för sina reseäfwentyr hos swenska folket både i skrift och sägner mycket namnkunnig.

Om Bengt Oxenstjernas barndom och uppfostran.

På Mörby, uti den gamle Gabriel Oxenstjernas patriarkaliska tjäll, der, såsom tillförene omtaladt är, den glada sysskonringen

*) Sålunda berättas efter sägnen i Tunelds Geogr. Se Strömserum. Det öfriga är ur Biogr. Lexicon. Se namnet Skytte.

Digitized by Google

kring fader och moder war samlad till den wida berykta så kallade „Mörby-leken“, dansade den gången jemwäl den unga Bengt Gabrielson, som sedan blef Konung Karls trognaste man, men dog i sin bästa ålder på sin gård Lindholmen i Westergötland, samt har derstädes, i Strö kyrka, sin graf. Hans son Bengt, om hwilken wi här wilja tala, war icke ännu född, då han miste sin fader, och hans moder, Britta Knutsdotter Posse, flyttade med sin son till Fröswik, en gård i Upland, wid Stora Wärtan wackert belägen, der hon födde och med ömmaste moderlig omsorg uppfostrade sin son. Endast till sitt elfte år fick han behålla den hulda wården af sin moder, ty äfwen hon dog i sina bästa år; men den fader- och moderlöse hade en farbroder, Rikisrådet Johan Oxenstjerna, som blef honom i faders ställe, och på det wackra Lindö, wid en Mälarstrand i Westmanland, framlefde han en sorgfri ungdom, i wetenskaper så wäl som ridderliga öfningar handledd af goda mästare.

Derefter blef han till berömda utländska lärosäten i Dorpt, och Wittenberg försänd, att, såsom det egnade en rik och högättad adelsman, sin lärdomsbana fullborda. En oöfwerwinnerlig lust att lära känna olika folkslag, deras seder, lagar och styrelsesätt, kom honom att företaga resor, widlöftigare än tillförene någon swensk man; deraf blef han, i hemlandet och af sin talrika slägt, kallad „Resare-Bengt.“

Om hans Första Resa till Heliga Landet.

Såsom en man af börd och rikedom, blef han wäl antagen wid alla Konungars och Furstars hof, som han besökte, och sedan han i wår werldsdel lärt de språk, han för sina resor i andra werldsdelar behöfde, begaf han sig wid 22 års ålder ut på sin första långa färd, till det härliga land, som kallas det Förlofwade Landet; han wille se cedrarna på Libanon, liljorna i Saron, Jerusalem och Christi graf. Lyckligt gick honom hans resa denna gången, och han uppnådde efter önskan sitt mål, det stora heliga minnets ort, der wår Frälsare wandrat. Han besåg Oljeberget, Sion, Taborsberg, Bethlehem, med kringliggande ställen, i den Heliga Skrift namnkunniga, samt de gamla Juda-konungars grifter.

Digitized by Google

Men på wägen, då han wille reſa djupare in i denna werldsdel, blef han af en hop Arabiſka röfware öfwerfallen, plundrad på ſina penningar och illa ſargad, ſå att han måſte wända om igen och kom ändtligen till ſtaden Joppe, der han ämnat hwila och låta ſig förbinda för ſina ſår; men då ingen ſkicklig läkare derſtädes fanns, ſå begaf han ſig på ett Turkiſkt ſkepp, ſom der i hamnen låg, till ön Cypern. Han blef wäl der helad af ſina ſår; men den ſköna ön dölſer döden under ſina palmträd och blommor, ſärdeles för utländningar, ſom komma dit; och han förlorade här ſina ledſagare och alla ſina tjenare. Han ſjelf undgick döden genom en ſkyndſam flykt från denna förpeſtade ort, och förſt uti Italien och den ſtora handelsſtaden Venedig, dit en barmhertig köpman från Nederländerna förde honom med ſig, blef han till helſan återſtälld.

Sommaren dereſter utruſtade de Italienſka Furſtarne en ſtark ſjömagt mot Turkiſka flottan i Medelhafwet. Bengt Oxenſtjerna wille icke förſumma tillfället att pröfwa den krigslycka och lära det krigsſätt, de kriſtna furſtarne brukade mot Turken, utan tjenſtgjorde han med tapperhet wid deras flotta och erhöll en betydlig del i det rika byte, ſom hon i detta årets ſjökrig hemförde; men meſt fägnade han ſig åt den bekantſkap, han wid åtſkilliga landſtigningar gjort med folken på Afrikas kuſt mot Medelhafwet, hwilken beboddes af den Arabiſka folkſtam, ſom af ſwenſka allmogen kallas »Hundturken». Efter ſlutad krigstjenſt beſökte han Europas weſtra konungariken och wiſtades i deras huſwudſtäder, iakttagande deras olika ſtyrelſeſätt och lagſtiftning.

Om hans Andra Reſa till Öſterlanden.

Men ännu en gång wille han genomreſa Aſiens öknar, för att framtränga ända till Indiens kryddland. Till wåra gamla wikingars berömda ſtad, »Mycklagård», ſom nu kallas Conſtantinopel, ſtälde han förſt ſin koſa, ſedan han beſökt många år i Medelhafwet, och wiſtades han i denna ſtad, tilldeß han wäl hade lärt ſig Turkiſka ſpråket, ſom honom war nödwändigt att kunna för ſin tillämnade reſa.

Digitized by Google

Långt wore till att uppräkna alla de städer, han på en färd af fyratiotre dagsled beſåg, förrän han uppnådde Syriens hufwudstad, som kallades Aleppo. Derifrån reſte han åter fyratio stora dagsreſor, på hwilken wäg han hade att genomfara en stor öken, tilldeß han efter otroliga farligheter och uthärdade mödor kom till den ort, derinwid fordom det gamla Babylon warit beläget, som nu af Turkarna kallas Bagdad. Tre mil ut ifrån staden beſåg han lemningarna af det namnkunniga Babyloniſka tornet. I Bagdad förblef han en tid, att taga noga kännedom af den ſtarka werldshandel, som gick öfwer denna stad; men fortſatte ſedan den beſwärliga reſan i fyratio dagsled, tilldeß han kom in i det Perſiſka landet och ſtannade i deß hufwudstad, som kallades Iſpahan.

På den tiden regerade uti det landet en Konung, ſom het „Abbas den förſte“, en tapper krigshjelte, som mycket utwidgat ſitt rikes gränſor, och nu war dragen uti fält mot Turken. Oxenſtjerna dröjde derföre icke länge i staden, utan begaf ſig genaſt ut till konungens läger. Och emedan han icke kom ſom en fattig pelegrim, utan ſåſom en furſte, med tjugo wäl utruſtade hofmän eller tjenare, blef han af Konung Abbas wäl emottagen, och ſedan Konungen erfarit, att han hade i honom fått en tapper och wäl öfwad krigsman i ſitt läger, behöll han honom qwar hela fältåget och undfägnade honom derefter på det bäſta i ſitt hof i Iſpahan. Reſande hafwa derſtädes efter honom, i en förſtad, der anlända Chriſtna plägade hafwa herberge, uti ett kloſter, funnit på en mur i det rum, Oxenſtjerna bebott, följande inſkrift:

„Min Gud mig god ledſagar' är,
„Och dygden mig i ſällſkap när;
„Ty fruktar jag för ingen fara.
„I medgång ſtolt jag ej månd wara;
„Men alleſtäds går med fritt mod,
„Bengt Oxenſtjerna, ſwenſk friherre god.
„På ſextonhundra elfwa år, *)
Se'n födder wår Frälſarem wår.

*) Säges i hans leſwernesbeſkrifning wara meddt det året, då han anträdde ſina reſer.

Digitized by Google

En Enebuske inom Guldstaket.

Gerna hade Konung Abbas behållit den skickliga både stats- och krigsmannen hos sig; men Oxenstjerna längtade widare, in åt det landet, som ligger wid Indiska Hafwet. Begärde derföre orlof, att fortsätta sin wäg; men Kungen wille, innan han drog från hans rike, wisa honom allt hwad han dyrbarast och märkwärdigt hade i sitt land. Bland andra härligheter, fördes han ock att bese en lustgård, hwars like han ingenstädes tyckte sig hafwa sett, så många furstendömen och konungariken han än genomfarit. Och när han hade sett allt det märkwärdigaste af Österlandets praktfulla naturalster, sade Konung Abbas: „nu har du sett mycket af „mitt lands härligheter; men det mest dyrbart och sällsynt är, har „jag gömt till sist, och följ mig nu, så skall jag wisa dig den „oskattbara wäxt, som denna lustgård förwarar.“ Derpå förde han honom i ett från den brännande solen undangömdt rum, der wäxter från de hårdare himmelsstreck trifdes, och wid ett staket af guld stannade Konungen och sade ytterligare: „om du kände den „buskens krafter, som wäxer inom detta guldstaket, så skulle du „förstå dess wärde“; men när Oxenstjerna såg till, war det en Enebuske. Förwånad, att det icke war något annat, braft han obetänksamt i skratt, sägande: „i Swerge äro alla backar och skogar fulla med sådana buskar.“ Konungen wände sig derwid misslynt derifrån och utlät sig ej widare, så att Oxenstjerna icke fick weta orsaken, hwarföre han på denna wäxt satte så högt wärde, hwilket många efter sägen hafwa ansett som en för läkarewetenskapen stor förlust *).

Men Resare-Bengt hade ej ro att stadna längre, utan gaf sig å wäg inåt landet och kom till en i forntiden namnkunnig stad, som heter Persepolis. Uti ett kloster derstädes hafwa resande Swenskar funnit ett minnesmärke efter honom, med hans namn inristadt i muren. När han några dagsled hunnit från denna ort, öfwerföll honom och hans rese-sällskap en swår sjukdom,

*) Anförs ur Anekdoter om namnkunniga swenska män, 2:dra Band. 1:sta Stycket, sid. 14.

Digitized by Google

som bortryckte många af hans folk; men han sjelf blef wid lif och kom lyckligen tillbaka till Ispahan, der han blef af Konungen med stor nåd emottagen. Och såsom han wid Persiska hofwet war högt aktad och wäl upptagen, uppehöll han sig der ännu några månader.

Konung Abbas war en stor och widt beryktad krigare, men grym och tyrannisk, såsom de flesta konungar i Asien. Att med alla upptänkliga plågor döda menniskor, war för honom en lek, och han högg med egen hand hufwudet af sin son för misstanken skull, att det förtryckta folket kunde hafwa sin tillflykt till honom, sägande till de närwarandes förskräckelse: „Jag skulle hugga hufwudet af hundrade söner, för att få regera en enda dag längre.“

Från Konung Abbas och det rika Persien tog Bengt Oxenstjerna ändtligen afsked, för att begifwa sig för andra gången på den wådliga wägen till Heliga Landet, samma wäg genom Bagdad, som året förut han hade kommit ifrån. Uti ett kloster derstädes, der en christen Biskop bor, hafwa resande, som efter honom sednare tider besökt Bagdad, funnit hans namn med samma wers som uti Ispahan, inristadt i muren uti den salen, der andelig rättegång hålles. Derifrån togs wägen genom Damascus och öfwer floden Jordan till Chorazin wid det Galileiska Hafwet, Kapernaum, Nain, der wår Frälsare uppwäckte enkans son, — Nazareth, Jesu barndomshem — och slutligen Sichem, der Frälsaren wid Jacobs-brunnen talade med den Samaritiska qwinnan. Så kom han åter till Jerusalem, der honom mötte den stora motgång, att Turkarne togo honom för en spejare och kastade honom i fängelse; men emedan han hade fullt upp med penningar, fick han köpa sig och de sina friheten och kom, efter ännu ett års resor i Asien och Europa, tillbaka till Swerge, sitt kära fädernesland.

Det led mot hösten, när Bengt Oxenstjerna kom hem. Han fann här sitt syskonbarn, Axel, wid styret, emedan Konungens hela inre war upptaget af kärlekshandeln med den sköna furstinnan Maria af Brandenburg. För dem båda war en man med sådana kunskaper och så widsträckt werldserfarenhet på det högsta wälkommen, och erhöll han snart de högsta förtroenden i Konungens

Digitized by Google

hof. »Bland swenska folket gingo sedan underliga sagor om hans »rese-äfventyr, såsom är att se af en anteckning i Kastlösa kyrko»bok, der det förtäljes, att Resare-Bengt war med Konungen i »Kalmar, sålunda: »Då woro ock tillstädes wälborne Herrar — »och Herr Bengt Oxenstjerna, den en bewandrad Herre war: »hade warit i Jerusalem, Egypten och andra flera land, som sa»gorna och taflet wisa gingo.«

Slutligen blef han så oumbärlig för Konungen, att han måste följa honom både i fred och krig, och de flesta stunder, som lemnades Konungen lediga från krigsbekymmer, tillbragte han gerna i den bereste mannens umgänge, åhörande de sagolika berättelserna om främmande folk och länder.

På Rydboholm hade, under hans frånwaro på sina resor, uppwuxit den fagraste bland adeliga jungfrur på sin tid, Grefwe Abraham Brahes dotter, Margaretha.

Kan wäl hända, att redan i de glada leker, som upptogo tiden wid Gustaf Adolphs bröllopp, den sjuttonåriga Margaretha Brahé utträngde minnet af de många sköna qwinnor, Oxenstjerna hade sett i kejsares och konungars hof i tre werldsdelar; ty länge war hon honom kär och blef slutligen hans trolofwade brud.

Men så länge kriget warade, lemnade Konungens och Fäderneslandets tjenst honom icke någon tid att tänka på sin egen lycka. Än måste han följa Konungen i fält, än lemnades han att iordningställa Konungens angelägenheter i en eröfrad stad; och än skickades han såsom sändebud till främmande magter, ty hwem war dertill skickligare, än han, som förut warit på hwarje ort, kände förut deß styrelse och styresmän? — Och alltid lyckades han i sina beställningar.

Men när Drottning Maria, första året af tyska fälttåget, for med krigsfolk öfwer till sin Herre, fick Oxenstjerna den glädjen att se i hennes följe sin käraste, och efter Konungens olyckliga död fick han ändteligen fira sitt bröllopp i Stralsund *). Kom

*) Margaretha Brahe lär hafwa behållit sin fägring till sednaste ålderdomen, emedan hon blef tre gånger gift och före det tredje äktenskapet hade ett kärleks-äfwentyr med en tysk furste af Nassau, med hwilken hon bröt förlofningen; och blef derföre af honom i en smädelig skrift kallad »Margaretha Brahe, den trolösa.«

Digitized by Google

sedan med henne hem till det kära fäderneskandet, upphöjd till Riksråds wärdighet, och lefde derefter lycklig med sin maka i tio år. Sina sista år tillbragte han såsom höfwidsman öfwer Österssjöländerna, och dog sluteligen uti staden Riga, sörjd och saknad såsom en god och rättwis fader för det honom anförtrodda landet. Hans lik blef hemfördt till Stockholm, och i Riddarholmskyrkan jordfäst men sedan nedsatt i fädernegriften, i Jäders kyrka i Södermanland, der på hans grafsten står att läsa hans minne.

18. Om twenne oroliga fredsår (1623 och 1624.)

Polackarne woro utledsna wid kriget, som fördes dem både till skam och skada, och hwar gång de blifwit slagna ur fältet begärde de fred; men Konung Sigismund wäntade sig alltid bättre lycka „en annan gång", och, städse förbidande hjelp från tyska kejsaren, kunde han blott förmås till kort wapenhwila eller stillestånd. Nu war ett sådant stillestånd för twenne år af Konung Gustaf bewiljadt; ehuru han wäl wißte, att Sigismund och hans Jesuiter icke woro att lita på, och hade derföre sina uteliggande kunskapare, som skulle akta på fiendens förehafwande. Det yppade sig ock snart, att stora rustningar förehades i Österssjö-hamnarna, der Sigismund samlat en mängd skepp, att öfwerföra krigsfolk till ett anfall på Sweriges kuster.

Hastigt som en löpeld spred sig ryktet härom, och minnet af Polackarnes framfart sist de woro i landet utbredde öfwer allt fruktan och oro. Drottning Christina trodde sig icke säker i sitt Nyköping, utan flyttade med hela sin hofhållning till Gripsholm. Borgrarne i städerna bewäpnades, och bönderna i hela landet indelades i rotar, beredda till förswar, medan Konungen sjelf gick med en wäl utrustad flotta, att möta sin fiendes, innon denna hunnit ut. Men anländ till staden Danzig, erfor Konungen, att den tilltänkta rustningen af Polackarne haft så liten framgång, och att Sigismunds skepp woro så små och otjenliga, att ingenting kunde wara att frukta, och wände han sålunda hem tillbaka igen.

Digitized by Google

Minnen efter Konungens besök på Öland och i Kalmar.

Ett minne af denna återfärd läses i Kastlösa kyrkobok. Der omtalas, huruledes Konung Gustaf med några få skepp lade in i Sikehamn på Öland, besökte som hastigast Borkholms slott, men for sedan öfver till Kalmar, der han förblef några dagar, att bese arbetet å skanserna och befästningen, mönstrade Smålänningarne som lågo der i arbete, och sluteligen utförde med dem och det bewäpnade borgerskapet till åskådarnes stora förlustelse en fältrörelse, eller krigslek: „Konungen war uti den skansen, som „war emellan Sanct Erik och wallhufwudet wid Munkeporten, „och hade några fanor derinne, och några fanor utanföre. Dem „han hade inne i skantsen lärde han, huru de sökta skulle uti en „skants och sig deruti förswara, med skjutande och stickande och „annat mera. Dem, som utanföre woro, lärde H. K. Majestät, „huru de skulle angripa och bestorma en skants. Dagen derefter „reste H. Majestät sin kos, till sin fru moder, till Nyköping. „Några Ölands-knektar (dem konungen tagit med sig, och som er„höllo drickespenningar, då de foro från Nyköping) blefwo af ho„nom förmanade, att de sig i hemresan ärligen skulle förhålla, och „Olof Skeppare på Malmen berättade, att bland annat han ta„lade i resan, war detta, att han hade ännu uti riket något out„rättadt det han gerna såg han kunde tillända föra, förr än han „dödde: nämligen att kyrkor, skolor och hospitaler kunde wäl blifwa „försörjde“ *).

Så war Konungens sed, att han wänligt samspråkade med landtfolket, när han war ute på wägar och stigar. Och ofta plägade han på sina resor i bygderna skilja sig ifrån sina hofmän och färdas ettdera före eller efter dem; ensam och klädd i ringa, borgerlig drägt, brukade han okänd sätta sig bredwid skjutsbonden eller drängen, samtalande med dem om tillståndet i bygden, derigenom han bättre än någon af rådsherrarne kände tillståndet i landet

*) Anföres ur Kastlösa kyrkobok i Ölands Hist. af Ahlqwist, 1 Del., sid. 176.

Digitized by Google

samt huru länsherrarne och fogdarne uppfyllde hans bud och befallningar. Säkunda blef han mycket omtalad i hyddorna och folket mycket kär. Sina tunga skattebördor, med krigsgärd och utskrifning under den ständiga ofreden, bar bonden med tålamod, och när han hörde tidenderna om sina soldaters mandom och sin Konungs ärofulla segrar och landwinningar, glömde han sorgerna och tyckte sig uppleswa forntidens hjeltesagor.

Minnen från året 1624. Saga om Sal-Necke.

På hwar sin sida om Upsala härliga domkyrka ligga twenne märkwärdiga byggnader, i wester den Gustavianska lärosalen, i öster det Skyttianska huset, minnen af Konung Gustaf Adolfs och hans ädle lärares och rådgifwares Johan Skyttes gifmildhet och nit om sitt fädrenelands förkofran och ära. Det war på detta första år af lugn, som Konungen gaf största delen af sina ärfda gårdar, de så kallade Gustavianska arfwegodsen, till fullkommandet af Upsala berömliga lärdomssäte, flera lärares och ett hundrade fattiga ynglingars underhåll. Wi igenkänna i denna stiftelse, som ännu bär rika frukter åt fädrenelandet, den ädle Johan Skyttes nit om det fattiga ofrälse ståndets lika rätt till bildning och inhemtande af sådan lärdom, som kunde berättiga till rikets högre embeten. Skytte, sjelf ett barn af ofrälse, fattiga, men hederliga föräldrar *), hade endast genom Konung Karls och Drottning Christinas gifmildhet kommit till rikedom och ära. Han wille hålla samma wäg öppen för sådana ynglingar, som med rikare natursgåfwor, wett och snille gåfwo om sin framtid god förhappning.

I Götheborg war Konung Gustaf Adolf detta år åtföljd af en lärd Holländare, van Dijck till Salneeke. Holländarne woro

*) Förunderligt nog hafwa wåra nyare häfdateckнare kallat J. Skytte Carl den IX:s son, utan andra bewis än att han säges hafwa liknat konungen till anseende och sinnelag. Illa är, att så skända en ärlig borgersmans och hans hustrus heder, och än sämre att frånkänna en stor Konung hans dygd och gudsfruktan. Carl war icke en man, som skulle hafwa förnekat en dygdig son; han erkände ju oförskämdt Carl Carlsson Gyllenhjelm för sin son.

Digitized by Google

denna tiden i städers anläggande och allt, som rörde werldshandeln, det mest erfarna folket. Derföre hade Konungen inkallat denna man och gifwit honom gården Salnecke, som war ett af Kronugens arfwegods, beläget wid Öresund i Upland, och den swanliga byggnad, som detta stenhus företer, wittnar om Holländsk smak och byggmästare. Gården Salnecke är ett af wära äldsta herresäten och har af sin belägenhet nere wid sundet, som fordom ledde från Mälaren in uti det gamla Fjerdhundraland, dertill genom sitt namn, föranledt följande saga bland folket:

En herre bodde fordomdags wid Öre-by, så nära intill Öresundet, att trädgården gick allt ned till flodbrädden. En dag gick han och beså arbetet i trädgården, och hans dotter, en skön ung jungfru, sysslade med sina blommor wid hans sida. Plötsligen hördes ett buller i floden, och en snöhwit häst, den stönaste man wille skåda, uppsteg derur på stranden och närmade sig helt sagta till den unga jungfrun. Hans hwithet war så bländande, och djurets fägring och hela gestalt så underbart behaglig, att den unga flickan upptändes af lust att ega denna häst så att hon icke kunde underlåta att klappa och smeka det underbara djuret. „Fader“ sade hon, „skaffa mig en sadel; jag will rida på denna snöhwita häst. han skall sedan ställas i mitt stall och bära guldsadel och gyldene betsel.“ Hennes fader skakade wäl i början på hufwudet; men den unga tärnan gaf honom ingen ro, förr än han sände en smässwen att sadla den wänliga hästen. Hon satte sig upp i sadeln och red en gång omkring i trädgården; hästen dansade så behagligt och lydigt fram under sin wackra ryttare; men hastigt förändrade han sitt sediga lopp och störtade uti ilande fart med sin stöna börda ned i floddjupet. Den förskräckta fadern skyndade ned till stranden, men — återsåg sin dotter aldrig mera. Det war Necken, som fattat behag till den stöna jungfrun och sålunda bortförde henne. Deraf har gården fått namnet „Sadla Necken“, eller „Salnecke.“

Så förtäljer sagan i bygden; men wi hafwa minnen af bättre beskaffenhet i denna gårdens historia. Wandraren, som går der förbi och ser det lilla slottet, som bär sitt hufwud högt der nere på den gröna stranden, må säga i sitt hjerta: här hafwa twenne

Digitized by Google

menniskovänner bätt, som uppoffrat sina bästa år och sin egendom för folkets wäl. Johan Asp, grundläggaren till ett förbättradt åkerbruk i Upland, började här sina odlingar och blef med sitt efterdöme bondens wän och rådgifware, och är det från denna tid den gamla Gata Skog och mycken annan skogwuxen och oländ mark förwandlades till rika kornfält. Det war denna gård Konung Gustaf Adolph förlänt Holländaren »van Dijck», att från sitt fäderneesland, der landtbruk, såwäl som stadsmannarörelse, war i blomstring, införa förbättringar; och nu på sin resa förde konungen honom med sig till Göteborg, der han honom såsom »Burggrefwe», det är högsta styresman, anställde. Utlänningar, erfarne i werldshandeln, fabriksrörelse och andra näringsgrenar, af Tyskar, Skottar, samt mest Holländare, sattes af honom här i werksamhet, och räknar Göteborg från denna tid sin ständiga tillwäxt i rikedom och anseende. Men icke allenast staden Göteborg, utan hela fäderneslandet må wäl tacksamt minnas »van Dijck till Salunecke.»

Att bereda bergwerken och bruksrörelsen nyttan af en förbindelse med de rika köpmännen i Göteborg, drog Konungen detta år till Wärmland. »Kunga-hagen» wid Fogeltytta är, efter sägen bland landtfolket, ett minne af Gustaf Adolphs färd detta år från Normarks grufwor till Philipstad. När han kom ridandes på de beswärliga skogswägarna med sina herrar, stannade han här, steg af hästen och skämtade med dem, sägande: »Franska »sändebudet klagade, att inga landswägar finnas i Swerge; men om »han nu wore här, skulle jag wisa honom tretton korswägar på »ett ställe.» Han menade fä-stigarna, som korsa hwarannan i skogen. — En jernmalms-tägt war i Konung Carls tid uppbruten i Småland, nära Jönköping, kallad »Taberg». Jemwäl wid denna bergslag finnas minnesmärken efter Gustafs outtröttliga omsorg om landets dyrbara skattkamrar, bergwerken. Ett talltråd wäxte på bergets höjd, deruti Konungen inskurit sitt namn, och nedanom berget bibehölls länge »kungs-stallet» samt det hus, der Konungen haft sin sängkammare. De äro, såsom Konungen sjelf, fallna till stoft längesedan; men sägnen: »der hafwa de stått» lefwer ännu såsom ett konunga-minne bland folket.

Digitized by Google

Om handtwerks-embeten, gillen och skrå-ordningar.

I Konung Carls tid hade flickliga mästare i allahanda handtwerk, särdeles wapensmidet, utländes ifrån genom grefwe Jakob blifwit inkaffade och mestadelen i Arboga stad bosatte. Dem låg att förse krigsfolket med den jernbeklädnad från hand till fot, som fordrades den tiden. Harnesk-walfare woro de förnämligaste och hade förmanskapet för alla smeder i landet *). De förfärdigade hjelmar för hufwudet, harnesk för bröstet och benskenor för benens förwarande samt jernhandskar. Tråddragarne wäfde med stålträd pansar. Rörsmeder förfärdigade bösz- och pistolpipor; och lådmakare införde dem i rörliga stockar. De woro i Arboga stad och det under deras gille lydande Jägers bruk så talrika, att de utgjorde ett eget regimente, och förwaras ännu såsom minnesmärke derefter en fana, den de buro wid krigsöfningar och wapenlekar.

Tillförne hafwa wi omnämnt, att från Skottland, Tyskland och Holland allahanda handtwerkare inkommit till Götheborg, och hurusedes Konung Gustaf Adolph insatt van Dijck, att indela dem i sina qwarter i staden och ordna deras angelägenheter på det sätt, som i deras hemland öfligt warit. De förde med sig, för hwart och ett embete, sina särskildta gilles-lagar, eller »skråordningar». Men ordet »Skrå», betyder förbund, och skråordningen innehåller de lagar, eller reglor, dem så wäl mästarne, som gesäller och lärlingar förbundo sig att efterlefwa. Hwart och ett skrå, eller handtwerksgille, hade sin ålderman och bisittare och sin gillesstuga eller herberge, och, liksom frimureriet, sina hemlighållna igenkänningstecken, ord och lösen. Och alldenstund detta tjenade handtwerkerierna till en eggelse, uppmuntran och förkofran, gaf Konungen, utan twifwel på van Dijcks tillstyrkan, alla dessa skrå-ordningar sin nådiga stadfästelse. Hwart och ett gille hade sin »Embets-Låda, eller räntekammare, der ålderMannen

*) Slutligen ställde Konung Karl XI alla smeder i Stockholm och alla städer under harnesk-smedernas ålderMän och låda i Arboga. Konungabrefwet är gifwet af Kungsör d. 18 Juli 1685.

Digitized by Google

och bisittarne förwarade gillets skrå-ordning, handlingar och silfwer, deribland gemenligen fanns en stor silfwerkanna, kringhängd med en mängd småplåtar med gesällers namn, som med skålar, druckna ur samma kanna, af gesällskapet blifwit helsade wälkomna wid sin antagningshögtid.

Wi finna lätteligen, att deßa handtwerks-föreningar haft en åldrig grund, hänwisande till medeltiden och Tysklands gamla förbunds-författning, derifrån sig ock härleder den tystnad, som ålades de inwigde med ett „Grüssen", som alltid måste läras på tyskt tungomål, „utklappning och igenkänningstecken", som allt ifrån Konung Gustaf Adolphs till närwarande tid funnits i det swenska gesällskapets ordning och sedwänjor. Så war hos oß öfligt och är det måhända ännu i andra land, när en gesäll kom under sin wandring till en stad, der han arbete sökte, skulle han gifwa sig tillkänna hos „Oldgesällen" i handtwerket. Oldgesällen skulle då samla det wördiga mästerskapet i herberget och föra den sökande för porten till det rum, der mästarne äro församlade. Sedan han på porten klappat med tre hårda slag, säger en af bisittarne: „det klappar som gesäll!" Och när pröfwadt blifwit, att han är „förenad och rättskaffens gesäll", så inlåtes han och kallas då „utklappad." Häraf kom sedan, när gesällskapet förföll till sedeslöst och skamligt uppförande, om dem, som burit hwad som kallas „skymfad ränsel," d. ä. begått brott, eller med list och falska betyg och igenkänningstecken smugit sig in i gesällskapets gemenskap det gamla ordspråket: „en utklappad skälm."

Men en tid af bättre och ljusare utsigter har för den swenska gesällen ingått, sedan genom ökade framsteg i medborgerliga kunskaper, gudsfruktan, seder och all skicklighet, borgareståndet intagit ett wigtigt och inflytelserikt rum i samhället. En rättskaffens och hederlig gesäll låter sig nu mera icke finna på krogar och i liderliga sällskap, drifwer icke bland dåliga kamrater bort „frimåndag" eller andra till flit och arbete förlänta dagar; men wäl ser man honom snyggt och wäl klädd flitigt i Guds hus, i sådana medborgerliga sammankomster, der något är att lära, eller deltager han med gladt och städadt wäsende i anständiga nöjen och samqwäm.

Digitized by Google

Han är, såsom apostelen förmanar, „all mensklig ordning undergifwen för Herrans skull, fruktar Gud och ärar Konungen“, wäl wetande, att han sålunda winner Försynens wälsignelse och medborgares aktning samt att han kan komma en dag att inträda i stadens Råd, ja, såsom folkets ombud bland dem, som wid riksmöten rådslå om fädernes landets wäl — till hwilket allt fordras ett i gudsfruktan upplyst förstånd samt ett redligt och ståndaktigt sinne.

I twåhundrade år har handtwerkarnes förbundsförfattning, denna åldriga omhägnad kring en fattig arbetsklaß, fortfarit att gagna; och wi beklaga, att den icke öfwerensstämde med den nya tidens fritetsanda. Många äro, som frukta, att, sedan deßa herbergen och kaßor, som ämnade woro till fattiga gesällers och lärlingars uppmuntran och hjelp, nu äro förstörda, mången gesäll och lärling i saknad af stöd och tillsyn hädanefter kommer att i fängelserna få sitt herberge.

19. Adelns höghet och magt. Swenska folkets långwariga förtryck grundlägges. (1625.)

När Konungen hade hållit sin jul detta sista, nu framgångna fredsår, började han åter till förestående örligstid sig bereda. Efter sin wana höll han riksdag, framläggande för folket Sigismunds och Polackarnes än icke nog kufwade högmod; och folket efter sin wana bewiljade allt hwad den älskade Konung Karls son begärde. Han war hjelte, han war gifmild och för mycket högsinnad att för sig sjelf samla gods och penningar. Dertill war hela landet fullt af sagor om hans hjeltemodiga bedrifter och deß krigsmäns ära.

Men på tålmodig skuldra hade bonden redan tagit så stor börda, som han mägtade bära, och Konungen behöfde än mera folk i sin krigshär och än mera penningar. Adeln hade hittills warit befriad från största delen af deßa tyngder och hade en „freds-mil“ omkring sina slott, derinom ingen utskrifning fick ske; men nu bewiljade herrarne, med wilkor, att antecknas skulle det sådant endast för denna gång i nödens tid skedde, lika utskrifning med kronans bönder, hwar tionde man, jemwäl i frälset, med undantag af sina

Digitized by Google

egna tjenare. Bonden gaf såsom den fattiga qwinnan i offerkistan, men adelsmannen endast af sitt öfwerflöd och erhöll han till wederlag för sina uppoffringar till krigets utförande den tillökning i höghet och magt, som beredde swenska folket ett twåhundrade-årigt förtryck och icke slutades förr än efter Karl den Tolftes fall, då adeln tog rikstömmarna ur sjelfwa Konungens händer. Wi wilja här anföra de minnesmärken, som ännu i dag påminna oß denna märkliga förändring af Swenska folkets tillstånd.

Emellan det gamla konungshuset, der nu är Stockholms Rådhus, och Kedjeskär wid Norre-Ström ligger ett ståtligt palats, det adeln wid denna riksdag beslutade uppbygga, till förwarande af sina både sköldemärken och handlingar. Det kallas „Riddarhuset". Detta hus täflade den tiden med sjelfwa konungaborgen i praktfull byggnad, med förgylda bilder på taket och granna inskrifter utanpå, om förfädernas ärofulla bedrifter, uppoffringar och stora fosterlandskärlek. Den öppna plan, der detta hus byggdes, kallades häraf Riddarhustorget, och Kedjeskär, som förut en gång ombytt namn för det gamla Grämunkeklostrets skull och länge warit benämndt „Grämunkeholmen", kallades nu „Riddarholmen". Men icke nog, att adeln alltför mycket smickrades och upphöjdes wid denna tid; de ofrälse ständen nedsattes äfwen och behandlades föraktligen, då det stadgades, att „ingen wanbörding", så kallades nu hwar och en, som icke af adel född war, skulle få beklädа rikets högre embeten, emedan det skulle lända riket till förakt, utan skulle de alla af adeln beklädas.

Konungen följde i detta, såsom i allt annat, sin trogna Axel Oxenstjernas råd; och wi må icke förundra oß, att den ädle och högtänkande rikskansleren upphöjde och styrkte de sina i magt och ära; menniskan med stora dygder kan hafwa fördomar, och få äro, som kunna skilja sig wid dem, hwilka man insupit med modersmjölken. Wi finna i sjelfwa wår upplysta tid menniskor, som anse blodet i ett adeligt hjerta ädlare och helt annorlunda än i den öfriga menskligheten. De ofrälse ständen afundades icke heller den tiden adelns lycka och rikedomar; det skulle så wara, och många lefde i skuggan af adelns höghet. Alla de skatter och klenodier, som i Lifländska, Polska och Tyska krigen röfwades ur kyrkor, slott

Digitized by Google

och städer, fällo i adelns händer, och wi se af gamla bo-uppteckningar guld och silfwer hafwa blifwit wägda pundwis, utom perlor och ädla stenar till otroligt wärde. Mesta och bästa delen af Swerges jord och bergwerk egde herrarne, såsom arf eller förläning, och mången adelsman egde rättarlag i alla landsändar till hundrade, ja, två och trehundrade hemman samt red, i mån af sin rikedom, till rikedagen med flera hundrade hofmän och tjenare, alla klädda i kostbar rustning. Wisligen handlade ock Konung Gustaf Adolph deruti, att han förlänade sina hjeltar, adelsmännen, som beredde Swenska wapnen segrar och framgång, stora herradömen i Lifland, på det att de skulle wara så mycket werksammare det landet att förswara och kommo de rikedomar, som drogos derifrån, fäderneslandet tillgodo.

Konung Karl den Store, såsom Karl den Nionde af landtfolket kallades, hade kufwat adelns öfwermod och herrsklystnad; men under Konung Gustafs regementstid kom detta ogräs åter till lif och styrka. Det war ej lätt att befordra så mägtiga herrar till answar efter lag för miszdåd och brott. De måste skonas; men det lägre folkets förbrytelser straffades utan skonsamhet. I Konung Gustaf Adolphs första regeringsår tilldrog sig, att bönderna i Westbo härad i Småland, bragta till förtwiflan af skattskrifwarens och fogdens olagliga förfarande, wid ett fritt häradsting slogo häradsskrifwaren Anders Swenßon ihjel wid tingsladan. Twenne stenar, liknande wanliga bautastenar, äro uppresta wid torpet Brödrahalla, der tingsstället då war, nära Ölmestad, enligt sägen, till minne af denna händelse. Konung Gustaf reste sjelf dit ned och blef de brottsliga böndernas anklagare, sägande, att han icke wille taga på sitt hufwud Swerges krona, inan sådan miszgerning blifwit straffad. Den goda enkedrottning Christina, som liknade sin afsidna herre i ömhet för det fattiga folket och wäl wiszte, att det icke utan långwarigt och tryckande lidande bragtes till sådan wåldsgerning, bad Konungen om förskoning för bönderna; men han lät dom utan nåd öfwergå de brottsliga: de halshöggos och lades på stegel och hjul; men icke härmed nog, utan hela häradet, så skyldiga som oskyldiga, fingo erlägga „dulga-dråps-böter, som uttogos af allt mankön i hela häradet, från 15 till 60 år.

Digitized by Google

En annan, wida äldre saga, är jemwäl fäst wid de nämnda bautastenarna wid Brödrahalla: det förtäljes nämligen, att en bonde der i bygden haft twenne söner, hwilka en spåqwinna wid deras födelse förutsagt, att dem wäntade den olycka, att de skulle blifwa hwarandras bane. Att förekomma sådan olycka, uppfostrade föräldrarne sina söner ifrån hwarandra, den ena i hemmet, den andra utländes, så att de aldrig skulle känna hwarandra. Så framgingo åren, och bröderna uppwäxte, okända för hwarandra, hwar på sin ort. Wid mogen ålder kom den borta uppfostrade i någon angelägenhet, eller måhända derföre att hade han hört något om sina föräldrar och födelsebygd, hem till Småland igen. Då tilldrog sig, att bröderna möttes på wägen, wid detta torp, och kommo i en twist med hwarandra, som slutades så, att de båda föllo döda ned på stället. Deraf kallades torpet „Brödrahalla“, och stenarne uppreftes till minne af denna sorgliga tilldragelse.

Båda deßa berättelser må wäl hafwa sin grund; men till den tid wi här beskrifwa hörer sägnen om den orätträdige häradsskrifwarens mord wid „tingsladan“ och böndernas hårda bestraffning. Afrättningar, stegel och hjul saknades lika litet i Gustaf Adolphs som i Konung Karls tid. Men det war mest wanbördingars blod, som flöt för bödelsyxan, derpå föga aktning gafs, och det upptecknades icke i tideböckerna. Många unga män i embetswerken uppträcktes denna tid såsom affällingar till påfwiska trosläran, i Jesuitkolorna utländes dertill förförda. Konung Gustaf lät dom utan förskoning dem öfwergå och de straffades till lifwet. Hårdast synes Konungen hafwa förfarit mot en af fädernesländets lärdaste och mest förtjente härdatecknare, Joh. Messenius. Han war anklagad för en förrädisk bréfwexling med de Pohlska herrarne; honom kunde icke bewisas brottsligget, och några af rådet fällde förböner för honom; men Konungen dömde honom till lifstidsfängelse. Men i fängelset, under hunger, brist och lidande, sammanskref han af gamla handlingar, dem han med stor kostnad och möda samlat, sin historia, efterwerlden till upplysning och fädernesländet till heder.

Digitized by Google

Men då wi af sånger och sagor söka ljus i häfderna om Swenska folkets tillstånd och tänkesätt i detta tidhwarf, möter oß öfwerallt spår af en underlig lust till kriget. Bönderna ömmade wäl, när fogden och häradsskrifwaren kommo att rycka deras söner ur hemmet, att insättas i Konung Gustafs led, och när krigsgärderna utpreßades; men när tidender kommo om wunna segrar, intagna städer och stott, glömde de sina bekymmer, den gamla krigslusten upplågade i gubbarnes bröst, och om någon tillfrågad dem: «wiljen I hafwa fred», skulle de hafwa swarat «nej»! Så synes ock i Konung Gustafs ådror hafwa flutit gammalt wikingablod. Hwar wår drog han till skepps med sina män i Österwåg och kom hwar höst tillbaka hem med byte.

Men denna höst kom han icke hem. Han hade mot midsommaren seglat ut från Sandhamn, sedan i Lifland jagat Pohlackarne från by till by, från stad till stad; men då han icke tyckte sig hafwa nog wunnit för landets säkerhet, fortsatte han fälttåget inpå wintern, då han ändteligen om midwinters tid den sjunde dagen wid en by, som hette «Wallhof» i Kurland, fick ett öppet fältslag och, sjelf anförande sin här, slog fienden tillrygga och wann en härlig seger.

Derefter, då ingen Polack mer fanns i Lifland att frukta, skyndade han hem till sin moders begrafning. Den ädla drottning Christina war död blefwen, i Nyköping, kort före jul. Hon blef högtidligen begrafwen i Strängnäs domkyrka, i sin herres, Karl den Niondes graf, i Konungens och Rådets närwaro. Der bekräftade Konungen allt, hwad hon till kyrkor och fromma stiftelser förordnat, «emedan», sade han, «hon gjort det till sin åminnelse.» Åt minnet må af deßa förordnanden förwaras hennes wackra stiftelse till trettio fattiga ynglingars underhåll wid Strängnäs skola. Den stora klockan i domkyrkans torn derstädes är en gåfwa af henne och bär ännu till minne deraf hennes namn «Christina». I folkets häfder finna wi ingen, som wärdigare än hon burit Swenska drottningars krona.

Digitized by Google

29. Konungen flyttar kriget närmare Tyska Kejsarens länder. Drottning Kerstin födes (1656.)

Emellan Pohlen och tyska kejsarelandet ligger Preussiska landet, som då lydde under Pohlska kronan. Det synes, som Konungen med all flit sökte ledighet från andra krig, för att komma sina Lutherskt-evangeliska trosförwandter till hjelp mot deras hätska förföljare, den Tyska Kejsaren, „Ferdinand den Andre“ kallad. Derföre beslöt Konung Gustaf, sedan han för Lifland icke hade mer att frukta, krigets förflyttande till Pohlska landet Preußen och landsteg der, wid midsommartid detta år, med sin krigshär. Han hade då med sig twå unga herrar, den ädla Abraham Brahes söner Nils och Pehr, bägge sedan mycket namnkunniga i Swenska folkets sagohäfder.

Om detta årets fältslag talades icke mycket bland folket; men jublande glädje och krigslust genomfor hela landet, när Konungen kom hem såsom segerherre med byte som han tagit från fienden, fanor och segertecken. Men på hemresan den sena höstliden hade Konungen ådragit sig froßan, den han på det sätt botade, att han hwar frysdag kallade den unga Pehr Brahe upp i sin sal och „fäktade dubbelt“, såsom grefwe Pehr skrifwer i sin dagbok, „tilldeß froßan öfwergaf honom.“

I julmånaden, den åttende dagen, föddes Konungens dotter Christina, den sedan af folket så kallade „drottning Kerstin.“ Att det kungliga barnet fick detta namn, må äfwen wara ett bewis för den wördnad, Gustaf Adolph egnade sin moders minne. Bland folket berättas om „fröken Kerstins födelse“, att hon helsade werlden med så grof och karlawulen röst, att Konungen, när han det hörde, högeligen gladdes, i den förmodan, att honom war född en son. Det uttyddes sedan såsom förebud till den manlighet och styrka, hon sedan under sin regeringstid ådagalade. Axel Oxenstjerna, wäl wetande, hwem som nu skulle komma att sitta wid styret, i händelse Konungen skulle dö utan manlig afkomma, war glad och alla rådsherrarne med honom, att en thronarfwing dem war född, och wid nästa riksmöte blef den unga Konungadottern

Digitized by Google

hyllad, på det Konung Sigismund och hans son allt hopp om Sverges thron för en framtid betagas skulle.

21. Uppror i Dalarne (år 1627).

Minnesmärken efter ett besök af Konung Gustaf Adolph i Kopparberget, om wären detta år, stodo utefter landswägen, bestående utaf stegel och hjul, med styckade manskroppar uppå, af Dalkarlar, som af en tyst skräddare, wid namn »Dü k e n», förmodligen af Jesuiterna insänd i landet, låtit sig förleda till uppror. Tyngden af de ständiga krigsgärderna och den hårda beskattningen, hade gjort dem lättretliga, och Konungen hade icke mer att påräkna samma kärlek af det trogna Dalfolket som hans fader. De hade samlat sig i Orsa under Tyskens anförande och tågat ned till Elfdalen, der de begärde af sockenpresten »Johan Börjeson» att få ringa folket tillsammans. Men mäster Johan, en förständig man, bjöd folket in i en stor stuga, som hade endast ett litet fönster, till rådslag om gemensamt bästa. Derefter lät han upphemta ur källaren flera såar med öl, den ena efter den andra, tilldeß de goda Dalkarlar blefwo druckna och somnade eller blefwo oskickliga att sig något företaga. Då satte presten utanlås för stugan, tilldeß wakt kom från landsherren, som tog de brottsliga i förwar. Skräddaren Düken fördes till Stockholm och led der sitt wälförtjenta straff; men till Kopparberget for Konungen sjelf, der de förwillade bönderna dömdes, utan förskoning, till stegel och hjul.

Icke underligt, om de enfaldiga mångenstädes förfördes af Konung Sigismunds kringsmygande Jesuiter, som icke försummade påminna derom, att han war hyllad Konung och konungason. Mycket gjorde ock de kringspridda smädeskrifterna om Konung Karls grymhet till oro och willrådighet bland landtfolket. Af de många nidwisor, som utdelades, wilja wi här anföra endast några verser, att wisa det sluga påfundet att med folksångens älskade toner insmyga missnöjets och upprorets förgift i de enfaldigas hjertan:

Digitized by Google

En Förmanings-Wisa till Swerges Rike *)

Wak upp, wak upp i Guds namn
Swerge! och se dig om
Efter din kära maka **),
En konung, mild och from,
Den dig mände behaga
Och war af Gud beskärd
Men du lätst dig bedraga
För gull ett troll att taga,
Dig till en stor ofärd.

Om de fördrifna påfwiska presterna och affällingarne från katholska läran, dem Konung Gustaf Adolph tid efter annan lätit afrätta, sjöngs i denna förmaningswisa:

Hwar äro de män så lärde,
Förständig, klok och wis,
Som wore ära wärde
Och dig till mycken pris?
Dem hafwer du lätit draga
I rätten falskelig,
Beljuga och beklaga,
Alldeles oskyldigt taga
Afdaga ochristelig.

Om de adelsmän och herrar, som för afwog, köld buren mot fäderneslandet, och förräderi mot den lära, de besworit, samt andra missdåd, blifwit dömda till döden eller flytt ur landet, heter det:

Hwat äro de män, utkorne,
Som hade hjerta och mod,
Greiwar, ridder och friborne
Ädel och krigsmän god,
De der seger och lycka;
Hade och mycken ros,
Kunde i marken rycka,
Deßa fiender undertrycka?
De äro nu sin koos.

*) Låter sig sjunga som den wisan: „Wak upp i Guds namn, du wärdige kristenhet.
**) Konung Sigismund.

Digitized by Google

Sancta Brigitta ſkrifwer, —
En qwinna wis och klok,
Härom tillkännagifwer
I ſin legende-bok:
„När denne *) ſkulle råda
Och taga dig wid hand,
Då ſkulle ſtå i wåde
Du och ditt folk, både
Andelig och werldslig ſtånd.“

Thy tänk du uppå din ära
Trohet, ed, ord och pligt,
Emot din maka kära!
Släpp gniſtans falſka dikt,
Och tro wiſt, hwar han ſläpper,
Hans ſöner **) taga wid
Och akta ej den ſkada,
Förſt de man mäga råda
Och bucka dig platt nid!

Gud gifwe, att du kunde
Beſinna dig en gång,
Frid, rolighet åſtunde
Komma ur detta twång,
Och ej längre ondt finde
Din gniſte hänga wid!
Ett ordſpråk mände ſå lyde:
Mot Drotten är ondt att bjude;
Det tör komma en annan tid.

Det war wäl ſådana wiſor och andra nidſkrifter, dem den tyſka ſkräddaren utſpridt i Dalarna och dermed kommit det enfaldiga folket att wackla i ſin trohet mot Konung Guſtaf och den evangeliſka

*) Konung Karl den nionde.
**) Konung Karls ſöner, Guſtaf Adolph och Karl Philip.

Digitized by Google

läran; men wi hafwa tillförne anmärkt, att sådana sånger icke finge någon rot i Swenska folkets hjertan, der Konung Karls rättwisa och wälgerningar qwarlemnat minnen, dem Konung Gustaf Adolphs dygder befästat till trohet och ständaktighet.

22. Kriget wändes mot Polens länsland Preußen (år 1627).

Wid wårens ankomst drog Konungen åter ut till striden i det Preußiska landet. Wi wilja icke här beskrifwa krigets rörelser och omwexlingar; de äro öfwerflödigt och noga tecknade af alla häfdatecknare; allenast må wi nämna om tre olyckor, som timade i kriget detta år och hindrade wårt folk att draga frukt af sin tapperhet och sina segrar. Den första war, att Konungen enjnatt uti en båt, när han i all tysthet wille öfwerraska en fästning, blef upptäckt genom knektarnes osticklighet till sjös, förlorade mycket folk och sjelf fick en kula i underlifwet, så att han föll i Per Brahes armar, såsom hade han warit död; men blef snart återställd till helsan. Kort derefter fick han en kula i axelbenet, hwaraf han en längre tid war mycket plågad och krigsfolket nedslaget. Axel Oxenstjerna och de män, som hos Konungen woro, togo af sådana olyckor mycket bekymmer för konungens owarsamhet och föreställde honom, att han icke så skulle blottställa sitt dyrbara lif, deraf hela fädernesländets wäl berodde. Konungen upptog nådigt deras wälmening; men swarade: „en konung eller här„förare, som will winna segrar och ära, må icke krypa bakom sin „slagordning, utan wisa sig i främsta faran; det ger soldaten mod, „och hwad fädernesländet angår, i händelse Försynen beslutit min „död, så bergar det sig wäl, mig förutan.“ Den tredje olyckan war den tappre skeppshöfdingen Stjernsköld död i ett sjöslag mot en öfwerlägsen styrka af skepp, utrustade af krämarne i staden Danzig och Konung Sigismund. En af Stjernsköld skepps-öfwerstar, när han såg, att fienden skulle segra, tände han eld i krutkammaren och sprängde sig med sitt skepp och folk samt alla de fiender, som redan inträngt på skeppet, i luften. Stjernsköld ämnade följa hans exempel; men en kula ändade hans berömliga lefnad, förrän han hunnit fullborda sitt uppsåt, och fienden fick hans

Digitized by Google

skepp och lik till byte. Men herrar köpmän i Danzig rosade ej marknaden; de hade mist sin tappre skepps-höfwidsman och dubbelt mera folk än Swenskarne.

Hösten war inne, och konungen seglade som wanligt hem igen. Om hans återfärd finnes på Öland, i Kastlösa kyrkobok, intecknadt följande minne: „År 1627 den 20 October kom Gustaf Adolph från Pohlska kriget och lade sent om aftonen med några skepp in i Kastlösa hamn. Hwilade några dagar i Dahlby och roade sig med jagt. Såsom ett minnesmärke förwarades derstädes den säng, i hwilken konungen legat, och öfwer dörren i det loft, der han hade sin sängkammare, woro twenne hjorthorn uppspikade efter en hjort, den Konungen sjelf skjutit *).“

Om julen war Konungen, efter wanligheten, mycket glad med sina hofmän och stridskamrater. Bland dem woro Abraham Brahes twenne söner, Nils och Pehr, honom kära, såsom hade de warit hans egna söner, och närmast dem blef Erik Soop, för tapperhet och trohet mot konung och fädernesland, namnkunnig i Swenska folkets sagohäfder. Han hade följt konungen hem till julen och blef, tillika med Nils Brahe, sjelfwa julaftonen slagen till riddare. Huru wäl han det förtjent, skola wi härefter förtälja.

23. De två sista krigsåren till freden med Pohlen (1620). Gustaf Adolph nalkas upplösningen af sina öden.

Konung Gustaf Adolphs strider i Danmark, Lifland, Polen och Preußen woro ett arf eller, rättare, en skuld till hans faders minne, den han önskade afskudda sig, så fort han det kunde, med ära för sig sjelf och nytta för sitt fädernesland. Det synes af allt, att såsom en aning jemwäl denna tid swäfwat för hans tankar hans högre bestämmelse, dertill Försynen, som dock leder furstarnes och hjeltarnes banor till mål, ofta okända för dem sjelfwa, honom hade utsett. De evangeliska förbunds-furstarnes böner om hjelp i det stora förtryck de ledo af Tyska kejsaren, från den första tid de sände ho-

*) Sjelfwa loftet eller helgdags-stugan nedtogs först 1798. Se Ahlqwists beskrifning öfwer Öland, 1 Del., sid. 177.

Digitized by Google

nom sina budskap, tyckas Åfwenwäl hafwa legat honom om hjertat och påmint honom hans store faders profetiska ord: „Han skall göra't.“ Men det war under detta sista fälttåg i Preußen, han skulle af Tyska kejsaren, som i stort öfwermod gäckades med både honom och hans fädernesland, få likasom en utmaning till den stora strid, som skulle föra honom till både död och odödlighet.

I flera år hade Sigismund hoppats på hjelp från kejsar Ferdinand sin swåger; men kejsaren hade nog göra med Lutheranernas förföljande i sina egna länder och kunde icke komma. Men nu, på sista året af denna fejd, kom en sändning af tiotusen man med en berömd anförare den Pohlska konungen till undsättning, och fröjdade sig derwid Sigismunds Jesuiter i hoppet, att nu ändtligen Swenska konungens sista medgångstimma war slagen. Konung Sigismund sjelf och hans söner kommo till lägret, att se sin lust på Swenskarnes nederlag. Men Försynen hade det annorlunda beslutit. Tyskarne woro ett sjelfswäldigt och förderfwadt folk, wanda wid wällefnad, rof och mord, och när med deras aflöning något långsamt gick till wäga, blef stort mißnöje å båda sidor. Swenskarne hade god lust att få mäta sina krafter med Tyskarnes, och hwar gång ett smäkrig med dem föreföll, erfor fienden, att de woro honom wuxna; då slutligen wid en ort, benämd „Stuhm“, ett hårdt och allwarsamt fältslag stundade. Polackarne och de kejserlige hade på en skog-ombewuxen höjd slagit sitt läger. Swårt war wäl att gripa dem an i en så fördelaktig ställning; men wårt folk brann af lust att få drabba tillsammans, och Konungen war snart redo till att storma höjden. Uti historien läses om detta märkwärdiga slag, hurusedes, medan kanonerna spelade på ena sidan mot lägret, Nils Brahe på den andra obewakade sidan kröp i spetsen för sitt folk, klättrande med handtag i buskarna uppför branten, tilldeß han oförtänkt med sitt manskap föll fienden i ryggen. Emellertid hade Konungen, med den öfriga delen af sin här, trängt upp ibland fienden, och uppstod der ett allwarsamt fäktande, derom Konungen brukade säga, att „det war det hetaste bad han warit uti.“ Wi komma i berättelsen om Erik Soop och hans Westgötar att widare handla om detta märkliga slag; men här wilja wi endast anföra,

Digitized by Google

att Swenskarne så förde sina swärd mot en mäktigare fiende, att både Polackarne och kejsarfolket förlorade all lust att möta dem mera.

Fred blef härefter willigt sluten på sex år, för Swerge god och ärofull; men mest fägnade sig Konungen, såsom han sade, „att med de kejserlige hafwa gjort bekantskap.“ Ferdinand trodde wäl icke, när han utsände sitt folk att utgjuta Swenskt blod och hädade det Swenska namnet, att han så bittert skulle få ångra det sedan.

24. Sägner och minnesmärken från Pohlska fejden.

Sedan här det angelägnaste, till att förstå Konung Gustaf Adolphs anledning att åtaga sig det förtryckta Evangeliska Förbundets befrielsekrig, blifwit anfördt, wilja wi korteligen omnämna de minnesmärken och sägner, i hwilka minnet af deßa krigstider ännu fortlefwer bland Swenska folket.

Huruledes i Pohlska fejdens begynnelse krigshären sammandrogs på Årsta ängar (1621).

„Årsta“ är ett gammalt herresäte, beläget på Brännkyrkalandet, wid en wacker Mälarwik, af gårdens namn kallad „Årsta wiken.“ Der säges fordomtima riksföreståndaren Birger Jarl hafwa bott, när han först lät Stockholm bebyggas. I wiken lågo de wackra „Årsta-holmar,“ Alboholmen, Bergholmen och Sillholmen; och långt inpå Södermalm sträckte sig Årsta-ängar. De stora källrarne och murarne af grof huggen sten wittna om gårdens höga ålder, och det säges, att en byggnad, som för femtio år sedan nedrefs der, warit af Birger Jarl uppbygd af timmer, som wuxit i skogen, der nu är Södermalm.

Här, på Årsta-ängar, mönstrade Konung Gustaf Adolph, omgifwen af sina förnämligaste krigshöfwidsmän, den till Pohlska fejden utskrifna hären på en wacker sommardag. Den unga, sköna drottningen red wid sin herres sida, och hela hofwet, med en hwintlande folkhop, förlustades af detta sällsynta skådespel. Då upplåstes ljudeligen för allt krigsfolket Konung Gustaf Adolphs

Digitized by Google

krigsartiklar, eller stadgar, efter hwilka fältlifwet och krigsagan widmakthållas skulle. Derefter sade Konungen sin förjande drottning farwäl, gick ombord på sin flotta och drog i härnad mot sitt fädernesslands fiender.

Af alla deßa strider, som kostat Swerge så mycket, hwad winning är wäl qwar? — ingen; om icke äran och minnes-sagan skall räknas för något. Wi höra ännu, såsom grund för adelns företräden, anföras, att det war deras blod och deras penningar, som offrades för fäderneslandets ära och försvar; men hwad gaf adeln wäl annat än öfwerflödet af sitt öfwerflöd, och hwad gaf bonden? Jo, så mycket, att han med bekymmer kunde stilla sin hunger och sin törst. Och när en adelsmans blod flöt, stupade hundradetals af allmogens söner. Hwad hade bönderna wunnit med alla sina uppoffringar för kriget? Jo, här och der i utmarken en fattig soldatenka med nakna barn, hwilkas fader stupat i kriget, att underhålla på roten, eller en återkommen krigsman, stympad till sina lemmar eller med förstörd helsa, åt hwilken de byggde en backstuga på skogsmarken. Men hwad hade adeln, härförarne wunnit? Jo, omätliga rikedomar. Och hwad byggde de? Jo, präktiga slott och borgar, der deras barn och efterkommande haft nog af deras i krigen samlade omätliga skatter att i twåhundra år lefwa i wälllust och öfwerflöd. Wi wilja här nämna några af deßa herresäten och deras upphofsmän.

Rosersberg och Oxenstjernorna.

„Rosersberg“ heter ett bland de äldre, i början af Lifländska kriget byggda slotten. I hedentima satt der en herre eller, som sägen är, en Konung, Nore benämnd, och kallades det då „Norsa“, och af en lund derintill har byn Norslunda fått sitt namn, men kyrkan namnet Norsunda. Ett högt berg derstädes kallas ock ännu „Norsa-berget.“ Grefwe Gustaf Thureson af „Tre Rosor“ egde gården i Konung Karl den Niondes tid, och med hans dotter, fröken Sigrid, kom den i Gabriel Oxenstjerna den Rikes händer. Han byggde slottet och kallade det efter sin husfru Sigrid Roos och hennes förnäma ätteman „Rosersberg.“ Sagan säger, att Konung Nore hade en son eller efterträdare,

Digitized by Google

Botolf benämnd, deraf den Mälarwik, som nu kallas Skarfwen, fordom blifwit kallad Botolfswik. Detta allt är sägen från hedentima, och finnas ännu lemningar der å stranden efter en forntida wikingaborg, uppstaplad af stora stenar uti rundel med portar i alla fyra wäderstrecken, kallad „Norsaborg.“ Denna gård, på en wacker Mälarestrand belägen, har, såsom andra namnkunnigblifna herresäten, följt tidernas skiften. Först hednisk wikingaborg, blef den sedan klostergods, sist herresäte och konungaborg. I sednaste tid hade Riksens Ständer mot annat kronogods tillbytt sig denna gård, för att skänka den, såsom en gård af tillgifwenhet, till Konung Adolf Fredriks andra son, Karl, som här tillbragte sin lefnads gladaste dagar, innan man insnärjt honom i statsklokhetens ränker. Den wackra parken, prydnaderna och samlingarne, som der finnas, äro minnen af honom. Wår oförgätlige Karl Johan tillbragte ock här gerna några wederqwickelsestunder af sin sista fridfulla regeringstid, då jemwäl Upsala-studenter brukade utwandra till Rosersberg, att glädja den älskade konungen wid sommarqwällen med sina glada, ungdomliga sånger.

Herman Wrangel bygger Sko.

Skokloster eller, måhända rättare, „Skogkloster“, så kallad af den timmerskog, som fordom betäckt hela den wackra landtunga, som i segelleden mellan Upsala och Stockholm framskjuter i Mälaren, blef efter klosterfolkets utflyttning af Konung Karl gifwet till höfwidsmannen på Kalmare slott, Somme; men sedan han gifwit sig till förrädare-hopen, gaf Konungen det till en Lifländsk adelsman, „Herman Wrangel“, som tjenat i kriget med mandom och trohet. Han förlade de gamla klosterhusen och flyttade gården närmare Mälarstranden, der sedan det nuwarande slottet uppbyggdes af hans son. Men kyrkan byggde Herman Wrangel, och finnes der hans grafminne. Der wisas hans bild i kroppsstorlek och full rustning samt en tafla, deräs hans märkligaste bedrifter och segrar föreställas; och säges han i Pohlska fejden hafwa wunnit flera segrar än Konung Gustaf Adolf, hwilken ock erkände honom såsom en bland sina läromästare i den nya krigskonsten. Ätskilliga prydnader i kyrkan samt de wackra kloc-

Digitized by Google

korna äro minnesmärken efter den rika fältherren, som för öfrigt wa, såsom många den tidens hjeltar, en främling i fädernesslandet, emedan det wackraste af deras lif upptogs af kriget och fältlefnaden i främmande länder. Mest frejdadt blef dock Wrangelska namnet i krigets häfder af Carl Gustaf Hermanson, som öfwerstrålade alla sina ättmän i hjelte-ära, och länge skall häfdaforskaren, då han inträder inom det gamla slottets murar, tycka sig först af allt höra, liksom en hwiskning: Carl Gustaf Wrangel föddes här *).

Åke Tott, Snöplogen kallad.

En dygdig och ädel qwinna, Catharina Månsdotter, satt en liten tid på Sweriges thron; men hon war dotter af en man bland folket, eller, som det den tiden hette, af en wanbörding, och till blygd för häfdatecknarne i upplysta re tider hafwa många nekat hennes minne rättwisa och sanning. Men tiden är nu, att menniskokärlek, dygd och trohet, de må finnas i palatset eller bondehyddan, skola wördas, och skall alltid Catharina, Konung Eriks trogna maka, ställas wid sidan af Sweriges mest dygdiga och wördnadswärda drottningar. Äfwen i sin motgångs och fina sorgers tid wisade hon sig ständigt undergifwen och god, och från hennes förwisningsort, det wackra Ljuxala i Finland, banade sig hennes wackra gerningar wäg till det fordna hemlandet. Hon hade der med sin gemål, Konung Erik, såsom tillförne omförmäldt är, en dotter, den sköna fröken Sigrid Eriksdotter. Den unga Henrik Tott uppwäxte den tiden på Gjerknäs. Han såg sköna Sigrid och älskade henne. De blefwo makar och lefde lyckliga på Gjerknäs tillsammans. Deras son Åke wäxte der upp och blef såsom sin moder skön, modfull och hetsig såsom sin fader, samt kallades med tiden »den stränge riddaren« **) och gjorde gagn för det namnet. I ynglinga-åren blef han af föräldrarne sänd

*) Den 13 Dec. 1613. Hans moder war Margareta Grip; gamla Konung Gustafs systerdotter, Beata Brahe, war hennes farmoder. Sålunda war Herman Wrangel med Wasahuset befryndad.

**) Wi hafwa bland handlingar och gamla permebref från Gjerknäs (1812) sett honom så benämnas.

Digitized by Google

till Upsala att lära bokwett och riddare-seder, och såsom son af en boren konungadotter, Gustaf Adolfs syskonabarn, blef han wäl emottagen och, såsom wanligt med högättade ynglingar, smickrad af sina lärare, deraf föga wett, men nog högmod och öfwerdåd förd as. Messenius med sina studenter uppförde den tiden skådespel på Upsala torg i Distingen för allmänheten. Åke Tott war då en af hans hjeltar, såsom ock i de slagsmål med Johan Rudbecks studenter, som ofta föreföllo, och fick han ofstraffad löpa omkring på gatorna med dragen wärja. Kom sedan till Stockholm med lika oskickligt och otygladt lynne, men sändes genast dit, der sådant bäst är på sitt ställe, till kriget, mot fienden i Pohlska fejden. Han war wäl öfwad och wig i alla ridderliga konster, hade en stark arm, och ingen war skickligare än han att sköta ett swärd eller styra en wild häst. En gång war han utskickad af konungen med twåhundrade ryttare och något fotfolk, att bespeja Polackarnes förhållande, men råkade ut för ett bakhåll, som ur en närliggande skog kom honom i ryggen, och plötsligen såg han sig omringad af en mångdubbelt starkare fiende. »Nu hafwa wi honom», tänkte Polackarne; men Åke Tott togs icke så lätt. Han ropade till sina ryttare: »nu gäller, att wi bewisa oss som ärliga Swenskar»! och dermed sprang han in midt i fiendens led, högg med sitt swärd, och fiender stupade hwar han framför; hans ryttare följde honom troget, tilldeß de slagit sig igenom, tagit fyra fanor, och ethundradefemtio Polackar lägo efter dem på slagfältet. Så kom han tillbaka till Swenska lägret, der Konung Gustaf tog honom med glädje emot, gaf hans folk wackra belöningar, men slog honom sjelf inför hela hären till riddare och omgjordade honom med riddareswärdet.

Skulle ett fäste stormas, eller ett anfall göras mot en mägtig fiende, derwid mod och djerfhet fordrades, så sände alltid Konungen Åke Tott i spetsen, att bana wäg för de andra; derföre kallade han honom »Snöplogen.» Men ofta gjorde det oroliga Wasablodet, som flöt i Åke Totts ådror, Konung Gustaf misnöje och stort bekymmer med sitt trotsande mot lag och samhällsordning. En adelsman gick icke på den tiden till rätta med den han förolämpat inför en domstol, utan skaffade sig sjelf rätt med

Digitized by Google

wärjan eller pistolen i handen. Wid minsta förvolämpning utmanade han sin owän till enwig eller, som det kallades, »duell», då lika snart den oskyldige som den skyldige kunde sätta lifwet till. Konungen hade förbjudit sådant däraktigt sätt att afgöra twister, men kunde dock icke hindra, att man i tysthet gäckade hans wilja. Herman Wrangel, lika hetlefrad som herr Åke, hade en gång råkat med honom i twist, och de hade utmanat hwarandra till enwig. Konungen wisste det och gjorde sig allenast underrättad, hwar den utsatta platsen war för deras twåkamp. Men när de kommo dit, hade konungen ställt der bredwid en stupstock och en bödel med bödelsyxa i hand, med befallning att afwakta stridens utgång och genast afrätta den, som segrande gick från striden. De hetsiga herrarnes wrede swalnade wid denna syn. De bönföllo om nåd, och försonades.

»Lyckan står dem djerfwom bi», sannades på den stränge riddaren Åke Tott, och det okufwade hjeltemod och de ständiga segrar, han sednare wann, i Tyska kriget, ingåfwo hans folk den förtröstan, att de widskepligen ansågo honom, såsom Finnar i allmänhet troddes wara, för en trollkarl och följde honom oförskräckt, ehwart han dem förde, städse wäntande med honom byte och seger. Hans tapperhet föranledde ett ordspråk, att det icke war underligt, om Swenskarne wunno: »de hade Gud och Tott med sig» *).

Den stränge riddaren Åke Tott dog på sin gård i Finland i Eura-Åminne socken, lemnande efter sig en son, Claes Tott, som för sin stora fägring, dermed han ur drottning Kerstins hjerta utträngde alla hennes fordna gunstlingar, och af sitt så kallade ridderliga wäsende, som rättare kunnat kallas ridderlig odygd, blifwit mycket namnkunnig och prisad i wåra häfder; men bland folket lemnade han icke annat minne än hwarje annan bondplågare, som af de fattiga bönderna utpreßade allt hwad de kunde, att förtäras i en lösaktig och slösaktig lefnad. Huru kär han war drottning Kerstin, som öfwerhopade honom med äreställen och penningar, kommer framdeles att förtäljas; här wilja wi

*) Tyskarne hade uppkommit med detta ordspråk; det hette på deras tungomål „Gott und Tott.“ (Tott i uttalet lika med Tod, död.)

Digitized by Google

allenaſt nämna Ekolſunds ſtåtliga ſlottsbyggnad, ſom med trädgårdar, wallar och karpdammar är ett minnesmärke efter hans werkſamhet, ſamt att han war den ſiſta utaf ſin ätt.

Erik Soop räddar Konung Guſtaf Adolph.

Ett grafminne, bland de dyrbaraſte, ſom ifrån deſſa de rika krigsbytenas tider finnas i fäderneslandet, wiſas i Skara domkyrka inom ett högt jernſkrank. Der hwilar Erik Soop under marmorſten. Ofwanpå locket ligga riddaren och hans husfru Anna Poſſe afbildade, och framför grafwen ſtå twenne ſtora ſköna bildſtoder, föreſtållande krigsguden och wishetsgudinnan, allt af marmor. Men på en tafla föreſtälles ſlaget wid Stuhm i Pohlen, der öfwerſte Soop räddade ſin Konung. I detta fältſlag, ſom lärde keiſarefolket aktning för Swenſka wapnen, hade Konungen i hetaſte ſtriden glömt all förſigtighet, huggande ſig in midt ibland fienderna, och befann ſig plötsligen ſkild från ſitt folk, omringad af Tyſkar och Polackar. En tapper Polack ſprängde fram emot Konungen, med uppſåt att taga honom lefwande eller död. I förſta ſammandrabbningen hade Konungens ſwärdfäſte ſprungit, och Polacken lyftat ſitt att gifwa honom dödshugget. Detta wille Konungen icke afbida, utan kaſtade ſig under ſin motſtåndares lyftade arm, fattade honom om liſwet och ſlog honom under ſig till marken, derwid han bemägtigade ſig hans wärja, ſtack honom dermed till döds och kom undan. Men ſåſom han war enſam midt ibland fiendens hopar, blef han ſnart afwäpnad och war på wäg att bortföras fången; men i detſamma kom en Swenſk ryttare, ſom upptäckt hans fara, framträngande ſå nära, att han kunde räcka Konungen en piſtol, ſägande: »ſe der, kamrat, har du att reda dig med!» i ögonblicket ſköt Konungen den ena af dem, ſom faſthöllo honom, kulan igenom hufwudet, och den andra högg han i ſtallen, ſå att han ſtupade, och lyckades ſålunda med tillhjelp af ryttaren att ſlå ſig lös för den gången. Litet derefter ſåg han ſamma ryttare på wäg att bortföras fången af fienderna, då ſkyndade ſig Konungen fram och räddade honom. »Se ſå, kamrat,» ſade Konungen, »nu äro wi qwitt med hwarandra!» Men ännu war Konungen icke kommen ur fiende-hopen; en Polſk ryt-

Digitized by Google

tare fattade honom i bältet och tänkte fasthålla honom; men han krängde bältet öfwer hufwudet och kom lös, med förlust af sitt bälte och sin hatt. Den hatten förwaras ännu i dag i kejsarstaden Wien, såsom ett minnesmärke efter striderna wid Stuhm.

Sist kom i trängseln en Polack så oförwarandes inpå Konungen, att han fattade honom starkt om högra handen och hade stt swärd i högsta hugg att klyfwa Konungens hufwud, då i detsamma Erik Soop kom framsprängandes med sina Westgötar, jagade en kula genom Polackens hufwud och med sina ryttares tillhjelp slingrade fienden samt förde sin Konung helbregda tillbaka till de sina.

Detta omtalades såsom den märkligaste af Erik Soops wackra bedrifter; men han hade twenne år förut i slaget wid den ort, som heter Dirschau, beredt åt sina landsmän mot Pohlackarna en seger, som warit nära att förloras. Swenska rytteriet började redan wika, och mycket folk war redan på flykten; men Erik Soop med sin Westgöta-fana höll ensam ständ och hejdade fienden. Deraf repade de flyende mod och wände om igen, anfallandes fienden med den kraft, att de wunno en härlig seger. Det war då Konungen tog Soop med sig på hemwägen, om hösten, och framställde honom för Rikets Ständer, såsom den der förtjent de gyllene sporrarna, samt slog honom, tillika med Nils Brahe, till riddare på sjelfwa julaftonen, såsom förut omförmäldt är.

I den ort, der, på stränderna af Westgötalandets många insjöar, konungarne i de första kristendomens tider walde sig boställder, ligger ett wackert herresäte, Stora Bjurum benämdt, förmodligen af Bjur eller bäfwer, som i förbiflytande ån eller i sjöstranden haft sina bon. Öfwer ek- och björklundar resa sig stätligt murarne af ett wackert slott, ett minne af de rikedomar deßs egare i forntiden förwärfwat i de Polska och Tyska krigen, der han, såsom öfwerste för Westergötlands ryttarefana, tjent med ära och mandom. Om hans ungdomskärlek till den sköna fröken Anna på Hellekis, med hwilken han fick gården Sjögeräs i Westergötland och Säfwedstaholm i Södermanland, weta wi intet att förtälja, men wißt är, att skön Anna blef riddarens brud och husfru på Stora Bjurum samt hwilar i den wackra grafwen

Digitized by Google

wid sin herres sida, och det är nu allenast genom den wackra grafwärden, som deras minne fortlefwer bland folket.

Sagan om Olof Silfwerlod.

En gångskomakare i Thunhems socken i Westergötland hade en ung, hurtig son, som het Olof. Han blef under Karl den Niondes krig utskrifwen till ryttare och tjente under Westgötafanan. Efter slutad fred i Knäred, kom Olof hem och blef gift samt bodde med sin unga hustru på sitt ryttaretorp i Thunhem, wid foten af det wackra Hunnebe rg, då åter krigstrumpeten kallade honom till den Ryska fejden. Hemma i torpet wäntade honom hans trogna hustru hem, år ifrån år; men han kom icke. Han war ifrån den Ryska fejden dragen ut i det Lifländska kriget, och efter många år förde hans hustru honom såsom död och fallen för fiendens swärd.

Men Olof war icke fallen för fiendens swärd; han lefde och tjente med trohet och tapperhet sin Konung och sitt fäderneland. Han fäktade wid Dirschau och Stuhm wid Erik Soops sida, och hade utfört stora ting, så att en dag Konungen, sittande till häst framför hela sin krigshär, tillropade Olof: „rid fram, korporal!“ och när Olof, en solbränd och barsk krigare, kom fram, sade Konungen: „drag ut din sabel, kornett!“ det skedde så. „Rätta dig, löjtnant!“ Olof lydde. „Rid bort, ryttmästare!“ Innan Olof red bort, frågade han Konungen: „med eller utan ruſtning, Eders Majeſtät?“ „Med ruſtning!“ sade Konungen. Med samma trohet och ära tjente Olof ännu i många år.

I ryttaretorpet wid Hunneberg satt en wacker dag Olofs hustru wid sin spinnrock, då hon såg en grann ryttare stanna utanför hennes dörr. Han steg af hästen och kom in i stugan. Gumman såg undersam upp, wid det han tilltalade henne: „kommer du ännu ihog din Olle?“ Wid deßa ord stego tårar fram i hustruns ögon, och hon swarade, borttorkande dem med förklädet: „nog minnes jag honom, han är död, han, i kriget.“ — „Nej“! sade Olof, „han står nu här lifslefwande framför dig.“ Men hon wille icke tro hans ord, tilldeß han hwiskade henne i örat om någon händelse från gammalt, som hon wäl förstod, att ingen

Digitized by Google

annan kunde weta än han, och dermed omfamnade de hjertligen hwarandra. „Jag är nu ryttmästare“, sade Olof, „och du skall flytta härifrån till ryttmästare-sätet.“ Men det war med möda han kunde förmå henne att lemna det kära torpet. Hon sade, att hon inte kunde „sitta fru i bänk.“

Så är sägen i Olofs hembygd, men med händelsen hänförd till Karl den Tolftes tid; och den erfarenhet får ofta en sago-samlare bland folket göra, att det hänför sina historiska minnen till någon af sina mest älskade konungar, Karl den Nionde, Elfte eller Tolfte. Men utan twifwel är skomakaresonen Olof i Thunhem ingen annan än den tappra ryttaren, som tjente wid Westgötafanan i Konung Gustaf Adolphs Danska, Ryska, Lifländska och Tyska krig, slutligen såsom ryttmästare blef adlad med namnet Silfwerlod och ändtligen öfwerste wid Westgötarne. Men de hemwändande herrarne från krigen wille ock hemma införa fältseder och krigsaga bland bönderna och woro föga wänliga mot dem, deraf de ock blefwo mindre älskade, och öfwerste Silfwerlod fick i all sin tid bära namnet „Olle Bek“ *), till minne af barndomshyddan och skostolen.

Det namn, honom såsom adelsman blef gifwet, kan wäl hafwa gifwit anledning till den sägen, att han en gång i striden, när hans förråd af kulor tagit slut, lagt sina silfwer-armknappar i pistolen, dermed han skjutit sin fiende, och deraf han sedan kallade sig „Silfwerlod.“

Wäl hafwa de förnäma hjeltarne, sådana som en Wrangel, Erik Soop och Brahe, blifwit af häfdatecknarne ihogkomna, när de något märkeligt i striderna bedrifwit; men ryttaren, som räckte Konungen sin pistol wid Stuhm, och den, som en stund förut med ett pistolskott befriade honom från en fiende, hafwa icke en gång blifwit nämnda wid namn. Mähända hade wi eljest fått weta, att wår Olof af Thunhem warit en af deßa, eftersom han så hedrades af Konungen, och berömliga måste hans mandomsrön hafwa

*) Bek, i stället för Beck, är efter folkspråket i Westergötland. Sägen härom finnes anförd i Lindskogs Skara Stifts beskrifning, V Häftet, sid. 183.

Digitized by Google

warit, enär han så belönтes. Då hade ryttaren Silfwerlods lefnad kunnat gifwa skalderna ämne till den wackraste hjelte-saga.

25. Om Evangeliska Förbundets förtryck under Kejsar Ferdinand II. — Trettio-åriga Krigets uppkomst.

I Konung Gustaf Adolphs sjette regeringsår uppstod i den kristna werlden ett krig, som kallades det Trettio-åriga Kriget. I Tyskland regerade en ogudaktig man, som blifwit upphöjd på Romerska Kejsare-thronen, så kallad, emedan Tyska kejsaren skulle af påfwen krönas och wara den Romerska Kyrkans förnämsta stöd, dock med ed och förpligtelse att bibehålla alla de i det landet regerande evangeliska furstar, så wäl som de katolska, hwar och en wid hans trosbekännelse och fullkomlig sammwetsfrihet. Men när han wäl kommit till wälde, glömde han sin ed, efter Jesuiternas sed, och likasom fordom Ingjald Illråde i Swerge, då han utrotade Fylkis- eller småkonungarne, wille nu kejsaren, som kallade sig »Ferdinand den Andre», lägga under sig de Tyska furstarnes länder. Han lät dock i början icke märka detta uppsåt, utan sade sig endast för den allena saliggörande Påfwiska lärans skull hafwa tagit till wapen emot de Evangeliska furstendömena allena.

Då började ett fasansfullt krig, och Lutheranerna blefwo öfwerallt förföljda, och deras kyrkor, byar och städer plundrade och uppbrända. Wäl war dem imellan en förening ingången, som kallades »det Evangeliska Förbundet»; men oaktadt tappra strider och ädla uppoffringar, kunde de dock icke emotstå katolska Bandet med sjelfwa den rika och mägtiga kejsaren till öfwerhufwud, utan måste de söka bistånd i sin nöd hos sina trosförwandter i andra land. Hos wår Konung, Gustaf Adolph hade de ofta haft sina sändebud; och han kom wäl ihog, att denna angelägenhet war det första, hans fader hade lagt på hans hjerta; men sjelf insnärd såsom i ett nät af krig, kunde han, förrän han fått fred med andra fiender, icke komma dem till undsättning.

Imellertid kunde Konung Christian i Danmark icke lida, för afund skull, att den Swenska Konungen sådan heder skulle wederfaras; utan ätog han sig sjelf det Evangeliska Förbundets sak och drog

Digitized by Google

stolt ut i härnad mot kejsaren och det katolska Bandet. Men kejsaren hade två fältherrar, dem segern ännu aldrig swikit i detta krig, den ena het Tilly, den andra Wallenstein, och båda woro folkets förskräckelse, ehwar de framforo, så i kejsarens, bundsförwanters, som i de lutherska furstarnes land. De körde snart Danskarne hem igen, och Konung Christian war glad få behålla sitt eget land och afsäga sig allt deltagande i det Evangeliska Förbundets krig mot kejsaren.

När Konung Christian drog till Tyska kriget, war ännu Gustaf Adolph bunden af kriget med den enwisa Sigismund; men när Danskarne blifwit jagade hem igen, utan att något för de olyckliga trosförwandterna hafwa uträttat, kom Gustaf ihog sin store faders ord: »Han skall göra't« och fattade sitt beslut, att nu gå till mötes det öde, honom af Försynen förelagdt war, änskönt han anade, att det skulle kosta hans lif.

Men, innan han wågade wända ryggen till den opålitlige grannen, Konung Christian, wille han göra sig säker om fred med honom och stämde honom derföre till ett möte på gränsen i Markaryd.

Om Konungamötet i Markaryd. Förbund med Frankrike.

I Ulfsbäcks prestgård i Markaryd satt ännu kyrkoherden Påwel Eriksson, som för tretton år tillbaka mottagit båda konungarne, Christian den Fjerde af Danmark och Gustaf Adolph af Swerge. Nu såg han för andra gången dessa höga gäster komma till rådplägningar, och sägas de hafwa gästat i hans hus i trenne weckor. Ännu låg konungastenen qwar på gården, å den de förut en gång hade suttit förtroligt tillsammans; men den blef sedan till ett minne af denna tilldragelse slipad och upprest med åtecknad ristning, att Konungarne der suttit. Konung Gustaf belönade herr Påwel rikeligen för den omkostnad han haft wid dessa och andra besök, som hans utsände rådsherrar gjorde, när de wid gränsen kommo till rådplägning. Skattefrihet för sitt skattehemman Hoghult hade herr Påwel förut erhållit; nu fick han försäkran om pastoratets bibehållande inom sin slägt; men hwad

Digitized by Google

Konungarne der rådplägat, wet folket ej att berätta. De slöto sins emellan ett fastare fridsförbund för den tid, Gustaf Adolph skulle wara borta i det tilltänkta Tyska kriget, dertill Konung Christian önskade honom bättre lycka än han sjelf hade haft.

Det synes dock, att Konung Gustaf wäl bemärkt sin grannkonungs afund och föga lit satte till deß löften, emedan han under sin frånwaro anförtrodde åt en förstigtig man, länsman »Brodde i Markaryd», hwilkens trohet och förstånd han pröfwat, att tid efter annan skicka bönder af sina Smålänningar, klädda i Skånska folkets drägt, in uti Skåne, att iakttaga hwad Danskarne för händer hade. Allwarligare war det förbund, Konungen i Frankrike genom sändebud tid efter annan erbjudit och Konung Gustaf nu ingått, att till krigshärens besoldning årligen erhålla 400,000 Riksdaler, så länge kriget skulle fortfara mot deras gemensamma fiende, Kejsar Ferdinand i Tyskland. Swerige skulle deremot hålla en bestämd krigshär mot kejsaren, till upprätthållande af Tyska furstarnes urgamla fri- och rättigheter. För ömsesidiga fordringar på rang och företräden konungarne emellan kom dock detta förbund, icke till stånd förr än Konung Gustaf redan stod med sin här på Tysk botten, och det war endast det stora behofwet af penningeunderstöd, som kunde förmå honom att ingå förbund med en makt, som icke tillhörde hans trosförwandter.

Under alla de strider, Konungen hittills utkämpat, hade han allenast arbetat på att lösslita sig ur det nät af krig, hwarmed Swenska folkets fiender kringspunnit hans faders graf och hans egen wagga. Men under allt detta hade han sin själs öga fäst wid det stora mål, honom förelagdt war, att i Tyskland uppträda till den Evangeliska Trosbekännelsens förswar, såsom de förtryckta Lutheranernas förloßare, — att, såsom det heter om wår Frälsare i skriften: »sönderbryta deras skuldrors ris och deras plägares staf, likasom i Midians tid.»

Om Konung Gustafs rådslag med Axel Oxenstjerna.

Sällsynt är i denna werlden sådan wänskap, som war mellan Gustaf Adolph och Axel Oxenstjerna. Ingen konung har

Digitized by Google

haft en trognare wän; icke underligt, att han blef rådfrågad i så wigtiga mål, som frågan om ett widt utseende krig i främmande land och med en owiß utgång. Men i denna fråga war Oxenſtjerna af en annan tanke; han tänkte på fädernesländets wäl, Konungen på hela menſkligheten. Han tänkte på att nu med ſegrande wapen för ewerldliga tider kufwa Swergés farliga fiender, Ryßen och Danſken; men Konungen tänkte på fienderna till Jeſu lära, den evangeliſka ſanningens och deß bekännares förföljare, Kejſaren och Påfwen.

Oxenſtjerna wille, ſåſom det menſkliga förſtåndet honom ingaf, att Konungen borde anwända ſin lycka och ſina wäl öfwade trogna krigsmän att ſtadfäſta ſitt wälde i Norden, på andra ſidan Öſterſjön, och låta Danmark betala Elfsborgs-löſen med Norge; men när han ſåg, att Konungens beſlut war orubbligt, gaf han dertill af hjertat ſitt bifall, ſägande, att det war „en Guds ſkickelſe, en ſnillets ingifwelſe“ *); men han ändrade dock aldrig ſin öfwertygelſe, utan beklagade, att de „hindrat Konungen ifrån att förwärfwa ſig öfwerwäldet i Norden.“

Men Konungen wille jemwäl höra det Swenſka folkets mening, om det inſtämde i hans beſlut; och ſedan han föreſtält dem deras trosförwandters, de olyckliga Lutheranernas, hårda förtryck, tillade han, att kejſaren, om honom tid lemnades att ſtadfäſta ſitt öfwerwälde i werlden, ſkulle utſläcka den himmelſka ſanningens ljus i Tyſkland förſt och ſedan tilläfwentyrs, med Pohlackarne till bundsförwandter, komma med ſegerrik här till wåra ſtränder, infalla i wårt land och twinga oß under en främmande magts wälde ſamt utrota den evangeliſka lärans bekännare i wårt fädernesland. Härtill ſwarade hela riksförſamlingen, att de wille biſtå ſin Konung i denna ſtrid med lif och egendom, önſkandes blott, att han wille utkämpa den ſå långt ſom möjligt ifrån Swergés landamären.

Krigsruſtning.

Stor rörelſe förſpordes öfwer allt i landet. I hamnarna ruſtades ſkeppen, i werkſtäderna ſmiddes harneſk och wapen, och ungt

*) Axel Oxenſtjernas anförande i rådet 1636.

Digitized by Google

krigsfolk inskrefs wid fanorna. Den faderliga omsorg, Konungen städse burit om sina krigsmäns helsa och goda underhåll, samt det efterdöme af mandom, han sjelf gaf, ofta i främsta ledet på slagfältet, hade upplifwat den gamla krigiska andan bland Swenska folket »Till wapen, till wapen!» mot den sanna kristendomens fiender, Kejsaren och Påfwen, ljöd öfwerallt. Wäl kunde hända, då som nu, att qwinnorna gräto, när krigsbasunen kallade deras unga söner; men de Swenska goßar fattade glada musköten och följde med friskt mod sin Konung. Sånger till Konungens och hjeltarnes ära felades icke; men framför allt sjöngos uppmuntrande wisor till deltagande i detta krig och till krigsståndets pris.

Från barndomen hade wi uti minnet blott några få werser af en sådan folkwisa, som längst tycks hafwa bibehållit sig i landsbygden; men ur Herr Gunnar Hyltén-Cavallii wackra samling af historiska wisor, 1 Del., sid. 250, hafwa wi upphjelpt hwad som warit bortglömdt. Den har flera verser och börjas sålunda:

Döden, han är en jägare snäll,
Som ingen man kan undlöpa;
I dag tar han en, i morgon fem:
Orsaken, hwi kämpar alla falla segerlösa.

Hwar will du segla, och hwar will du ro,
Att döden dig icke skall finna?
Han blifwer din gäst, ehwar du må bo,
Det skall du sjelfwer förnimma.
Orsaken, hwi kämpar alla falla segerlösa.

Af werldslig ständ utkorar jag det,
En krigsman heta och wara,
Ty, om jag än läge bak ugnen med,
Genom döden skall jag hädan fara.
Men de hjeltar alla, de falla segerlösa.

Digitized by Google

Jag prisar dig, Gud och Skapare blid,
Som mig det stånd hafwer gifwit.
Du sände mig lycka uti all strid
Och fröjd efter detta lifwet!
Men de hjeltar alla, de falla segerlösa.

I fält bereder man dagligen sig,
Ifrån denna werlden att wandra;
Nu har jag bekommit min konungs bref,
Dit drager jag hastigt med andra.
Men de hjeltar alla, de falla segerlösa.

Nu drager jag dit i Jesu namn,
Gud unne oss alla god lycka
Att jaga wår fiende ifrå Swerges land,
Wår Konung och riket till nytta!
Men de hjeltar alla, de falla segerlösa.

Farwäl alla städer, farwäl alla slott;
Farer wäl alla der äro inne,
Farwäl mitt kära fädernesland,
För dig will mitt hjerteblod rinna!
Men de hjeltar alla, de falla segerlösa.

Farwäl mina wänner, farwäl all min slägt
Samt frnar och jungfruer alla;
Hwar någon jag hafwer gjort orätt
Så wärdigas låta det falla!
Men de hjeltar alla, de falla segerlösa.

Att krigsmännen blifwit fattade af sin hjelte-konungs anda och gingo till striden, icke beräknande jordisk winning, utan af nit för Herrans ära och till Guds Ords, den himmelska sanningens försvar, derom wittna de många folksånger, som, då fältropet dundrade, wid afskedet från hemlandet sjöngos. Wi må här införa några werser af en sådan sång, som ofta blifwit omtryckt och är mest spridd bland folket.

Digitized by Google

Allt hwad wi stå på i Jesu namn,
Baneret och fanor upprätta,
I Guds förtröstning dragom wi fram
Mot Guds Ords fiender att fäkta.

O Gud! Wår hjelp kommer oß af dig,
Som alting hafwer i händer.
Låt icke wår fot här slinta wid,
Med din kraft omgjorda wåra länder!

Lycka ware inom wårt palats,
Din frid och inom deß murar!
Efter ditt namn, Gud! wi nu kallas
Hjelp oß! — styrk hjerta och njurar!

Detta påminner om ett afsked af konunga-borgen, och af följande synes jemwäl, att manskapet, innan det drog ut i fält, gemensamt begått Herrans Heliga Nattward:

Utbred din hand, Gud, öfwer ditt folk,
Med frid hwar till sitt hem komma,
Gif seger dem, som dricka här af din kalk,
Låt all ting dem wäl bekomma!

Så skole wi prisa dig här timelig,
I alla wåra lifsdagar,
Och sedan med fröjd ewinnerlig,
När ditt Majestät så behagar!

Mycket har fornforskaren ännu till att lära af folkskalderna, om han skall förstå werldshändelsernas stora saga. Så erhålla wi af denna tidens sånger en erinran, huru århundraden behöfwas, innan twenne folk af olika stammar, och som hafwa särskild förbunds-författning och ärofulla minnen, kunna till ett förenas. Ännu i Gustaf Adolphs tid woro Göter och Swear af högmod öfwer sina stammars ålder och förfädrens werldskunniga bragder strängt åtskilda. Wi se af Gustaf Adolphs tal, dem han höll till sina krigare före de stora fältslagen, att han icke glömde att

Digitized by Google

påminna om förfädrens ära. Icke heller glömde folkskalderna denna eggelse till mandom, och det war utan twifwel denna afundssjuka täflan om ärans lagrar, som beredde de stora segrarna wid Leipzig och Lützen.

Från Göta och Swea land skyndade ynglingarne glade hwar till sitt folks fanor och glömde icke att skilja namnen Göt och Swensk i sången.

Swensken sjöng:
Den bön will jag begära:
Du ärliga Swenska blod. —

Göten sjöng:
Du ärliga Göta blod,
Bewara din heder och ära
Fäkta med ett friskt mod!
Utwälj den sköna krona,
Som är ett ärliget namn!
Det wåre gamle förfäder
Hwars rykte mig ännu gläder
Som klingar uti all land.

Gustaf Adolphs sista Farwäl från sitt Fädernesland.

Den fromma Konungen tillhör icke mer Swerge, han går att blifwa hela den christna werldens wälgörare. En dunkel förnimmelse af den heliga sakens framgång, samwetsfrihetens seger öfwer påfwedömets och kejsarens förtryck, lifwade honom, ehuru den war förenad med en stilla aning om det offer af sitt eget lif, som han gick att gifwa för menskligheten wäl. I rådet sade han: „Gud förläne eder, eller edra barn, på denna sak en god utgång! — Jag ser mig sjelf ingen rolighet mer hafwa att förwänta, förrän den ewiga roligheten.“

Sedan gamle Konung Gustaf sista gången tog afsked af ständerna, när de med sin tysta sorg följde honom ned från riks-salen, hade inga skönare tårar af Swenska folket blifwit fällda än nu, då Gustaf Adolph, med sitt barn på armen, sålunda tilltalade de församlade ständerna:

Digitized by Google

»Efterſom wäl mången ſkall ſig inbilla, att wi detta krig »utan orſak oß uppå taga, ſå tager jag Gud till wittne, uti »hwilkens åſyn jag här ſitter, att jag detta ej af eget bewåg el»ler luſt till krig företagit, utan är jag dertill märkeligen i flera »år förorſakad till det högſta derföre, att wåre förtryckte religions»förwandter mätte befrias iftån det påfwiſka ok, hwilket wi ock »förhoppas med Guds hjelp ſkall kunna ſke. Och efter gemenligen »hända plägar, att krukan bärs ſå länge till watten, att hon på »ſiſtone ſönder går; ſå warder ock med mig gångandes, att jag, »ſom uti ſå många farligheter för Swerges rikes wälfärd hafwer »utgjutit mitt blod, och likwäl allt härtill genom Guds nådiga »beſkydd ej till lifwet blifwit ſkadad, det dock på ſiſtone låta måſte; »thy will jag före min afreſa denna gången eder God den Högſta »hafwa befallt, önſkandes, att wi efter detta usla och mödoſamma »lefwernet, efter Guds behag, måge mötas och finnas i det him»melſka och oförgängliga!«

En djup rörelſe förſpordes i folkförſamlingen wid detta tal, och tårar utbruſto, ſå wäl i Konungens ſom åhörarnes ögon. Derefter anbefallde han ſina wärnlöſa twå, ſin gemål och ſin dotter, i deras beſkydd, om han, deras enda ſtöd, ſkulle falla dem ifrå. De utloſwade då med tårar och uppräckta händer att förbliſwa wid den hyllning, de en gång giftwit ſin älſkade Konungs dotter. Såſom han alltid plägade ſluta ſina tal till folket wid högtidligare och mera maktpåliggande handlingar, ſå ſlutade han jemwäl nu ſitt afſkedstal med följande bön: »Herre, wänd dig »till oß igen och war dinom tjenare nådig! Uppfyll »oß bittida med din nåd, på det wi måge glade wara i »alla wåra lifsdagar! Ja, gläd oß igen, efter wi ſå »länge olycka lidit hafwa, och uppenbara dinom tje»nare din magt, din ära deras barnom! God, wår »God, ware oß nådelig och blid! Han främje wåra »händers werk! Wåra händers werk främje Herren!«

Detta war Konungens ſiſta farwäl af fäderneslandet, då han, likſom i en inre uppenbarelſe, ſåg framför ſig ſitt ſtora mål, ſeger och död. Men han ſade: »det är Himlens wilja« och blef ſin kallelſe »lydig intill döden.«

Digitized by Google

Snart seglar Konung Gustaf med femtontusen krigsmän på twåhundrade skepp ut från Elfsnabben, och snart förlorar han fädernesländets kuster ur sigte; dem återsåg han aldrig mera.

26. Tillståndet hemma i Landet under Konungens Frånwaro i Kriget wid år 1630.

Hemmå i landet gick allting mycket stilla och lugnt till efter krigsfolkets affegling med Konungen och den förnämsta delen af rikets adelsmän, hos hwilka en ädel ärelyfnad och ridderlig anda denna tid hade underligen waknat. Endaft några få af de äldre fältherrarne ftannade hemma, Grefwe Jakob och Herman Wrangel, att beförja om landtwärnet och wåra gränsers fredande, famt Karl Karlfon Gyllenhjelm, fåfom höfwidsman öfwer flottan. Grefwe Jakob bodde meränbels ute på Jakobsdal, få kallades det nuwarande Ulriksdal efter hans namn, Herman Wrangel på S[illegible]. Men Karl Karlfon började detta år att på den wackra ort, fom då kallades Boltomta, bygga det fköna luftflott, fom ännu kallas efter honom Karlberg.

Icke fannas alltid ordfpråket: »fådan konung fådant folk»; men der en ädel och kraftfull och högfinnad Konung regerar, fpörjes fnart hans anda bland hans folk. Guftaf Adolphs oftrymtade gudsfruktan och nit om den Evangeliffa läran famt fina olyckliga trosförwandters famwetsfrihet hade meddelat fig åt Swenfka folket, få att det bewiljat honom både folk och krigsgärd, allt efter hans wilja och begäran.

Han kände wäl gamle grefwe Jakobs ord i Rådet: »det är godt och wäl, att wi weta rikfens behof; men wi må jemwäl taga i betraktande, hwad folket förmår bära.» Derföre fatte han fin fwåger Johan Caffimir, den han bäft betrodde, och fom war en hushållsaktig och förftändig man, att handhafwa rikets drätfel och tillfe, det allt med fogdarnas uppbörd förfigtigt och ärligen tillginge. Till honom tyckes folket, under Konungens frånwaro, meft hafwa fatt fin lit, och förftod han få ftälla till, att hwarken folket fick anledning till klagan, eller Konungen behöfde

Digitized by Google

saknа hwad han till krigsmännens behof hade att wänta från fäderneslandet.

Med undantag af några betänkliga gubbar i rådsalen, som skakade på skägget öfwer det för landet gagnlösa Tyska kriget, hade Konungens ridderliga anda liksom anstuckit hela Swerges menighet, så att den aldrig tänkte på annan winning än himlens wälsignelse och icke längre på Gustaf Adolph såsom Swerges Konung, utan såsom en christenhetens riddare och såsom ett helgon, sändt af Försynen till de trognas wärn och beskydd. Så sjöng folket den tiden sin stora hjeltes lof:

Aldrig kan jag beskrifwa
All den seger och pris,
Som Gud dig mände gifwa,
Stormägtig Konung wis!
Fast sol och stjernor alla
De toge penna i hand
Och kunde nederfalla
Mig till hjelp och bistand.

Uti stor nöd och wända
Swea och Göta land
En tid mände utstånda
Under tyranners hand;
Men Gud mände så laga,
Att en hjelte upprann,
Som ulfwen mänd' förjaga:
Gustavus het den man.

Sammalunda, jag menar,
Hafwer Gud ytterlig
Utaf hans stam och grenar
Uppwäckt och dragit dig
Och gjutit ut så wida
Sin anda öfwer dig,
Att du kan mannelig strida
Och segersammelig.

Digitized by Google

På Herrans namn, den starke,
Reser du ditt baner,
Och uppå främmande marke
Utslår du dina faner;
När ditt swärd höres klinga
Och dina musköter gny,
Måste fienden springa
Bäfwa och undanfly.

Herran derföre prisa,
Du ädla Swenska blod,
Med en klingande wisa
Af friskt hjerta och mod, —
Som wäldeligen hjelper
Dig och din Konung bäld,
Och din' fiender stjelper
Som dig will göra wäld!

Rusta dig mot den stygga
Synden, den onda gäst,
Och drif henne tillrygga,
Eftersom du kan bäst,
Så skall Gud låta komma,
Som en god trädgårdswärd,
Liljor och rosens blomma
Uti din örtagård.

Se, Herre Gud, med nåde
Till oß, din egendom!
Låt din wrede ej råde,
Med nåden till oß kom!
Låt ingen från oß taga,
Den Ros och Lilje-gren,
Uti wåra lifsdagar,
Den wi hafwa allen! *)

*) Hela wisan, som är skrifwen med bokstäfwerna i Gustaf Adolphs namn till begynnelse-bokstaf i hwar vers och ofta är omtryckt, kan

Digitized by Google

Deßa sista orden: den wi hafwa allen, uttrycka i den enfaldiga sången den tro på sin Konungs höga wärde, som Swenska folket fattat, och som icke blott Oxenstjerna uttalade med en nästan afgudisk wördnad, utan i hwilken jemwäl hela christenheten instämde, att hans like icke bland något folk uppstått hade.

Wi hafwa härefter liksom ett nytt Swerge, uppwäxande i Konung Gustafs fältläger på Tysk botten, att betrakta. Men Swerges adertonåriga deltagande i Tyska Trettio-åriga Kriget är tillräckligen beskrifwet af både in- och utländska häfdatecknare. Endast om det sig märkligast tilldragit, och som ännu i sägner och minnesmärken fortlefwer bland wårt folk, wilja wi härefter förtälja.

Om Syner och Förebud till Konungens Krigståg.

Häfderna wittna, huruledes stora werldshändelser, som hwälfwa staters och folkens öden, hafwa uti sägner och en wiß waknande oro i folksinnet sina förebud, likasom ett „gif akt!“ åt menniskorna. Så hade i Tyskland Gustaf Adolphs ankomst warit efterlängtad och till följd deraf såsom wanligt jemwäl anad och förebådad. Der utspriddes sägner om ett himmelstecken, som wisat sig i Öfwer-Pfalz; ett gult lejon sågs i skyn, kommande från Norden, hållande i högra ramen ett swärd, nedhuggande dermed några motstående lejon och upprättande några nederslagna. Uti Stettin hade en ung adelig jungfru, liksom kommande från sina sinnen, börjat predika, bland annat, att de församlingar, som suckade under Påfwens förtryck, skulle få en Förloßare, som deras ok sönderbryta skulle. En ung man lopp wid samma tid omkring på staden Schwerins gator och propheterade om samma förloßning samt förutsade de fördrifna Mecklenburgska furstarnes återställande i sitt land igen *). Sådana sägner och spådomar hade banat den unga Swenska hjelte-konungen wäg till det lättrörliga Tyska folkets hjertan.

läsas i Hyltén-Cavallii Histor. Wisor, 1 Del., sid. 258, och begynnas sålunda: „Gustave Adolphe! Swenskars sköld och beständ.“

*) Ifogad Segersköld, 2 Del., sid. 122, 123.

Digitized by Google

Om Striderna i Tyskland.

28. Konung Gustaf Adolphs Landstigning Midsommardagen 1630.

Betingadt war med Evangeliska Förbundet, såsom ett willkor för Swerges hjelpsändning, att det Pommerska landet skulle öfwerlemnas till landningsort och staden Stralsund till ryggwärn och tillflykt i händelse af motgångar. Denna rika och mäktiga stad war af Danskarne, när de måste wika ur fältet, redan lemnad i Swenskarnes händer, och märkwärdig är den trohet den staden städse bewisat, icke allenast under detta krig, utan jemwäl sedan, såsom ett Swerge tillhörigt land. Det första minnesmärke från begynnelsen till denna fejd är en penning, den Stralsunds inwånare slagit, de båda Skandinaviska Konungarne, Christian och Gustaf, till ära för det tappra förswar de egnat staden, som frälsades från undergång, då de kejserliga med stor förlust och wanära måste upphäfwa stadens belägring och wika tillrygga. Minnespenningen wisar på ena sidan staden Stralsunds wapen uti en krans och deröfwer, dock på Latin, denna mening: Gud den Allrahögste, Romerska Riket, Evangeliska Förbundet och Efterkommandom, och på frånsidan: till minne af staden Stralsunds belägring af Kejsare-hären, d. 12 Mars 1628, men efter några stormningar, med Guds nåd, igenom de berömliga Nordiska Konungarnes bistånd lyckliga befrielse.

Widare kan härom läsas i Berchs Utkast till Gustaf Adolphs historia, i anledning af skådepenningar.

Lyckligen hunnen med sin flotta öfwer hafwet till Pommerska stranden, ser Konung Gustaf Adolph nu framför sig det land, der den rena Evangeliska läran och deß bekännare förtrampades af en tyrann, som, öfwermodig öfwer sin stora magt och sina tolfåriga segrar, hade icke mindre i sinnet än att utrota den Lutherska läran och slå under sig alla hennes förswarares egendom och länder, och der målet war satt för hans jordiska werksamhet.

Digitized by Google

Underlig rörelse genomfor wid denna syn hans själ. Uti en båt, af några få sina män beledsagad, lät han föra sig till stranden, sprang i land, föll på sina knän, sträckande sina händer mot himlen i en brinnande bön. Först tackade han Gud, som honom och hans folk beskyddat med en lycklig färd öfwer hafwet, såsom ett godt förebud till himlens wälbehag med hans förehafwande; sedan bad han med andaktstårar i sina mot himlen upplyfta ögon om näd och styrka att, wärdigt sin höga kallelse, fullbringa offret af sitt blod och, om himlen så behagade, jemwäl af sitt lif, för menskligheten heliga sak. De kringstående brusto i denna högtidliga stund jemwäl i tårar och försäkrade derefter sin älskade Konung, att de för honom och den sak, för hwilken han utgått att strida, wille troget dela med honom striderna och farorna till seger eller död. Men när Konungen såg tårar i sina mäns ögon, sade han: „gråter icke, men beder; ju mer bön, desto mer seger, och flitigt bedja är halft wunnet.“

Derefter sattes allt intill aftonen och natten krigsfolket i land, och Konungen war den första, som tog spaden i hand, att uppkasta wallen kring sitt blifwande läger. Men det kejserliga krigsfolket hade dragit sig undan, och när natten inbröt, sågo Swenskarne i det blå mörkret lågorna uppstiga från brinnande byar, dem fienden itändt, sedan han mördat och wäldfört alla de menniskor, som icke räddat sig med flykten, och bortfört deras egendom. Icke underligt, att det arma folket i det Pommerska landet, hade, likasom fordom Judarne, wäntat sin Meßias och skådat med längtande blickar utåt hafwet, efter Räddaren från Norden. Wi hafwa från deßa wigtiga händelser en minnespenning, som det tacksamma folket låtit slå; den har på framsidan Konungens bild med en lagerkrans, och omkring stå orden: „Gustaf den Store“ *). Det war den första gång, honom tillegnades denna äretitel. På frånsidan af penningen föreställes solen uppgående wid ytterstа kanten af Österſjön, der ett skepp seglar. Flera andra minnespenningar, större och smärre, finnas ock från

*) Gustavus Magnus; inskrifterna på denna tidens mynt och penningar äro oftast på Latin.

Digitized by Google

denna tid, föreſtällande ett upprättſtående lejon, ſom håller ett ſwärd och bibeln, att påminna efterwerlden om den man af lejonmod och kraft, ſom gick att ſtrida för Guds Ord och fria werlden från timligt och andeligt förtryck. Många minnespenningar hafwa Tyſk inſkrift af innehåll: Gud, täcks på mig ett nådigt öga wända! Min lycka ſkall ock till hans ära lända. Han ſkyddar ſjelf ſitt Ord och ſtärker ſå min hand, Att ädel frid blir krönt uti de Tyſkars land *). Några föreſtälla lejonet med ſwärdet under Guds namn, med inſkrift: „Gud wäl leda ſkall (till ſegern) ſitt Lejon.“

Wida hade ſig utbredt den aldrig öfwerwunna hjeltens rykte, och lockad deraf kom från fjerran land mången ädel riddare och krigsman till hans baner, och ſåſom ett tillgifwenhets- och trohetstecken togo ſig hans män före att bära på ſitt bröſt, i gyldene eller ſilfwerkedja, en penning med hans bild å den ena och hans inbundna namn å den andra ſidan, ty underligen ſtod i hans blick hoppet om kommande ſegrar.

Ett förtryckt folk fäſter ofta ſitt hopp wid jemwäl de minſta omſtändigheter. Så tycktes nu för de plågade Lutheranerna ett godt förebud wara, att dagen, då Konung Guſtaf Adolph förſt ſatte ſin fot på Tyſklands botten, war midſommardagen, „en märkelſedag“, emedan juſt på den dagen för hundrade år tillbaka den Augsburgiſka Bekännelſen, hwilken anſes likaſom den Evangeliſka Kyrkans grundlag, blifwit till Romerſka kejſaren öfwerlemnad. Och huru högtidlig och wärdig war icke på denna jubeldag Konung Guſtafs bön: Du, Herre Gud! ſom råder öfwer windarna och hafwet, likaſom öfwer jorden och himmelen, huru ſkulle jag tillfylleſt kunna priſa dig och ditt nådigt förlänade beſkydd under denna wådeliga, men nu lyckligt tillryggalagda färd? Jag tackar dig, af innerſta grund tackar jag dig. Du

*) „Daß Aug Gottes des Herrn ſehe mich an in Genaden, daß alles glücklich mög zu ſeiner Ehr gerathen; ſein Wort erhalte er und ſtärke meine Hand; Der edle werthe Fried grüne im Teutſchen Land.“ Berchs Guſt. Ad. Leſw. Beſkr., ſid. 75.

Digitized by Google

wet att jag företagit detta tåg, icke till min, utan Din ära, och till Din förtryckta Kyrkas hjelp. Gif ock framdeles lycka att utföra detta Ditt heliga werk till den stund och det mål, som af Dig bestämdt är!

Nu stod Konung Gustaf här med sina femtontusende man i fältet på en främmande jord, utaf hafwets wågor skild från de sina, och många sade: Kejsarens ulfwar skola snart uppsluka hans lilla fåra-hjord. Men det war icke på menniskomagt han förtröstade, utan på Herran Zebaoth, såsom på hans fanor stod att läsa: „om Gud är med oß, ho kan wara emot oß?“ Och hans walspråk war: „med Gud och segrande wapen.“

28. Om Kejsaren och hans Fältherrar.

Kejsar Ferdinand war af Jesuiterna och sina hofmän insöfd i tron på sin magt och sina rikedomar; och Påfwen hade lofwat honom, att englar och alla himlens härar skulle för honom strida, tilldeß han utrotat alla Lutheraner från jorden, satt Konung Sigismund på Sweriges thron, bemäktigat sig Österßöhamnarna och lagt der en flotta, som skulle göra hela Norden honom och Påfwen underdåniga. Särdeles föll hofmännernas tal Kejsaren behagligt, när de liknade honom wid solen och Gustaf Adolph wid en snögubbe, sägande: „snö-konungen skall snart smälta bort när han kommer nära solen.“ Ferdinand wille icke en gång gifwa Konungen i Swerge konunganamn, utan kallade honom föraktligen „Snö-Majestätet.“

Böhmen war ett konungarike, der den Evangeliska läran war mest utbredd. En stor del af det landets inwånare hade redan för mer än ett hundrade år sedan skiljt sig från påfwiska läran och bekänt sig till den tro, för hwilken Huß blifwit bränd. Katholikerna anställde mot deßa Husiter, som dock woro stilla medborgare och utmärkta för en lefwande gudsfruktan och rena seder, en gudlös förföljelse, så att de måste undangömma sig i de stora Böhmiska skogarna, der de i långliga tider hemligen höllo sammankomster och fortforo med sin gudstjenst. Det Katholska Bandets krigsknektar jagade gerna efter deßa fridlösa, emedan de-

Digitized by Google

ras egendom tillföll dem, om de kunde undanröjas. Derföre hade de olyckliga förföljda stiftat föreningar, som tappert försvarade sig mot Kejsarens blodtörstiga ströf-skaror. De män och riddare, som deßa föreningar tillhörde, kallade sig „de Böhmiska Bröderna.“ I grannlandet Mähren ledo Husfiterna samma blodiga öde, och emedan jemwäl de måste gömma sig undan för Påfwens förföljelser och måste i skogar och bergsskrefwor hålla sina andakts- och böneſtunder, hade de inom sig antagit wißa igenkänningstecken, att ingen fiende skulle kunna insmyga sig i deras gudstjenst eller hemliga sammankomster. Deßa föreningar kallade sig „de Mähriska Bröderna.“ En del af wårt Swenska frimureri torde wara från deßa tider ett minne. Häraf fick den Evangeliska läran stöd i deßa riken, och Lutheranerna förenade sig snart med Böhmiska Brödra-församlingen. Då tilldrog sig, att Luthersta lärans bekännare wille hafwa fri gudstjenst uti en kyrka i Böhmiska hufwudstaden Prag; men de Katholska rådsherrarne satte sig deremot. Samwetsfrihet och lika rätt med Katholikerna war Lutheranerna tillförsäkrad uti kejsarens ed, och de beslöto nu, att med makt förswara sin rätt. Deras hufwudmän, åtföljda af en stor skara af folk, inträdde oförmodadt en dag på slottet i rådssalen, der twisten började med ord och slutades dermed, att twenne af kejsarens mest tillgifna rådsherrar utkastades genom fönstret från tredje wåningen i slottet och skulle hafwa blifwit kroßade, om icke en mjuk bädd af orenlighet och gödsel mottagit dem. Härefter utbrast ett uppror i hela landet, och Böhmiska folket undsade Kejsaren sin lydnad samt utwalde af de Evangeliska furstarne i Tyskland Fredrik, Pfaltzgrefwen wid Rhen, till sin Konung.

En anledning att bryta gifna löften war den högmodige Ferdinand wälkommen, och tyckte han sig nu hafwa skäl för sitt onda sinne att förölja de hatade Lutheranerna, som sig mycket förökat i hans arfländer. Hans krigshär, som fått, från Spanien och andra Katholska furstar, stor förstärkning, stod snart i Böhmen utanför Prag, och i det namnkunniga „slaget på Hwita Berget“, blef den lilla, men tappert fäktande hären af Lutheraner och äfwen andra för sin frihet krigande Böhmare, slagen och förströ-

rad. Den nywalde Konungen måste fly och Böhmiska riket undergifwa sig Kejsaren. Detta skedde i Konung Gustaf Adolphs första regeringsår och war begynnelsen till Trettio-åriga Kriget.

Imellertid hade de arma bönderna i Kejsarens egna arfländer, som woro mest Lutheraner, i förtröstan på sina bröder i Böhmen och sin rättmätiga sak upprest sig mot sin öfwerhet; men den oerfarna bonde-hären blef lätteligen besegrad och såsom en fårahjord nedslagtad. Det bekymrade Ferdinand föga, att tusendetals enkor och faderlösa barn derefter förgingos af hunger och nakenhet, sedan hans rofgiriga krigsknektar såsom de Egyptiska gräshopporna förhärjat landet; ty allt af böndernas egendom, som icke kunde uppätas, förde de med sig, eller brände de och förstörde. Men de Böhmiska Bröderna, som flyktat inåt skogarna, uppsökte hwarannan åter och samlades till sina andakts-öfningar och det säges, att deras afkomlingar ännu i dag i det landet, fastän hemligen för rädsla skull, fortplanta sina förfäders lära och rena gudsfruktan. De Mähriska Bröderna, ännu härdare förföljda, togo sin tillflykt till de Evangeliska furstarnes länder, tilldeß, wid paß ett hundrade år derefter, en fristad för dem öppnades, af en ädel menniskowän, en ära för detta tidhwarf, hwilkens namn wi äro glada att förwara bland menniskoslägtets största wälgörares.

Nicolaus Ludwig von Zinzendorf *) uppfostrades efter sina föräldrars tidiga frånfälle i det landskapet Lausitz hos sin farmoder, en gudfruktig qwinna, som lefde allenast för utöfwande af menniskokärlek och andaktsöfningar. Wid de andaktsstunder, som samlade fromma kristna i hennes hus, infann sig ofta den berömde religionsläraren Spener, som ingöt i det lifliga barnets hjerta sitt swärmiska nit om Jesu sanna tillbedjande, och man såg den tio-åriga Nicolaus Ludwig ofta sysselsatt, att skrifwa bref till »den kära Frälsaren», dem han utkastade genom fönstret i den barnsliga tro, att de wäl skulle någon gång blifwa upphemtade af den himmelska wännen. Wi förbigå här hans lärofär wid högskolorna, der han städse uppsökte de lärare, som i den

*) Han war född i Dresden år 1700.

Digitized by Google

Heliga Skrift och deß uttolkning mest förfarna woro. Till wåra sagohäfder hörer blott att omtala, huruledes han, wid tjugotwå års ålder, upplät en skön och fruktbar dal wid sitt herresäte Bertholdsdorf åt landsflyktiga Mähriska Bröder, att der sätta sig ned med qwinnor och barn, till ett antal af ett tusende, och stiftade den nya Brödra-Församlingen efter sina egna grundsatser samt gaf den en egen kyrkoförfattning och kyrkosånger, dem han sjelf författat. Handtwerkerier och alla slags handaslöjder idkas i den lyckliga dalen, som fick namnet „Herrnhut“, det betyder, den af Herren beskyddade, och deß förnöjsamma innewånare hafwa, för sin innerliga gudsfruktan, rena seder, arbetsamhet och inbördes kärlek, blifwit till ett exempel för kristliga samhällen.

Från denna, såsom en moderförsamling, hafwa kring hela den kända werlden, och jemwäl i wårt fädernesland, Brödraförsamlingar uppkommit. Det enfaldiga Swenska folket, färdeles af handtwerksklaßen i städerna, har ofta slutit sig till det Herrnhutiska samfundet, emedan de der tycka sig finna mer wärma och nit till Christi efterföljelse samt den broderliga kärlek, som enligt den gudomliga Mästarens bud förenade hans lärjungar, och som alla hans sanna tillbedjare anbefalld är. Den fromme Zinzendorf och hans efterföljare hafwa, så wäl som alla andra, de der gjort allwar af sin kristendom, blifwit af denna werldens barn förföljda. Wi wilja icke här omorda de mensliga mißtag eller brister, som kunna finnas i hans lärogrunder; ty det är kärlek till Gud och nästan, som uppenbarar sig äfwen i dem, och „kärleken öfwerskyler allt!“ Men wi få icke längre dröja wid menniskokärlekens ljusa taflor, wi måste återwända till Kejsaren och det Trettioåriga Krigets egentliga utbrott.

Sedan Ferdinand med eld och swärd qwäst de arma Lutheranerna i Böhmen så wäl som i sina egna arfländer, wände han mot de Evangeliska Förbunds-furstarne, sina efter blod törstande wapen med samma lycka, samma grymhet. De anropade Swerge, de anropade Danmark och hela werlden om hjelp. Och då Kejsaren förstod att genom Konung Sigismund hindra Gustaf Adolph att ännu komma sina trosförwandter till undsättning, åtog sig

Digitized by Google

ändtligen Danska Konungen Christian de Evangeliska furstarnes försvar, men blef, såsom förbemäldt är, slagen och måste, för att få behålla sitt eget land, lofwa »att aldrig göra så mer.»

Då fick ändtligen Gustaf Adolph fria händer från sina öfriga fiender, så att han kunde lyssna till de förtryckta kristnas rop och wända sig mot den enda, sin och hela menskligheten fiende. Men att wi må rätt innerligen erkänna den gudomliga Försynens nåd, deruti att den sände Gustaf, såsom en hämnande engel, till de förföljdas försvar och befrielse från samwetstwång och trældom, så må wi ihogkomma twenne, för alla kristna förhatliga namn, »Tilly och Wallenstein.» De woro den onda mannens, Kejsarens, med otaliga blod-skulder besläckade fältherrar. Wi weta wäl, att öfwer dem blifwit diktade lofqwäden, och häfdatecknare hafwa tillegnat dem hjelte-namn och ära; men wi hoppas, att tiden nu nalkas, att gudlösa menniskoplågare, ehuru de af Kejsare och Konungar kunna upphöjas till ära och rikedom, skola blifwa räknade till wäldswerkare och mißgerningsmän, men ingalunda nämnas bland ärliga krigsmän, som offrat lif och blod att befria menniskoslägtet från sådana förtryckare. En fältherre, som leger sig en hop kringstrykande tjufwar och skälmar, de der hwarken hafwa Gud eller fädernesland, och lär dem att stjäla, röfwa, bränna oskyldiga menniskors byar och mörda wärnlösa män, qwinner och barn, blir sjelf icke annat än en tjuf, mordbrännare och mördare, wore han än en konungs eller kejsares gunstling och föraktliga redskap; sådana woro Kejsar Ferdinands segerrika fältherrar.

Om fältherren Waldstein, gemenligen Wallenstein kallad.

Wallenstein, Albert Wenceslaus Eusebius, af folket gemenligen Friedländarn kallad, emedan han af Kejsaren blifwit upphöjd till Hertig af Friedland, war född i Prag, och, ehuru uppfostrad i den Lutherskt-evangeliska bekännelsen, blef han såsom Kejsarens redskap en bland Lutheranernas swåraste förföljare. Hans sinne war ondt och wäldsamt alltifrån barndomen, och det säges om honom, att han i skolan icke allenast sjelf ingenting wille lära,

Digitized by Google

utan han hindrade jemwäl sina kamrater att lära. Derföre sattes han till en Furste, der han blef småswen, att lära hwad till hofleswernet och krigstjenst hörer. Han blef tidigt höfwidsman för en trupp knektar, dem han sjelf wärfwade af de wärsta boswar och öfwerfittare, och blef snart ryktbar såsom en förskräckelse för Kejsarens fiender. Hans krigskonst war, att med sin grymma framfart i de länder, der han framgick, och genom sina soldaters tillgerningar utbreda sådan fasa och förskräckelse, att menniskorna, hwar han framdrog, flyktade bort till skogarna, emedan han tillät sitt krigsfolk att mörda, röfwa och bränna huru dem behagade, allenast de dermed kunde föda och afklöna sig sjelfwa.

Föga synes det hafwa legat honom om hjertat, hwad religion han bekände sig till; derföre öfwergick han i sin ungdom till Katholska läran, den han åter sedan afswor när så paßade sig, att dermed bedraga de Evangelisska Förbundsfurstarne. Hans läger war ett litet helwete. Der hördes wäl eder och hädelse, men aldrig bön eller gudstjenst. Tusentals skökor följde hans troß, lika fräcka och skamlösa som hans soldater, och förde med dem ett liderligt lefwerne. Der plägades fattiga krigsfångar till döds, der wåldfördes olyckliga fruntimmer, dem de bortröfwat ur slott och städer, och om några enfaldigas sammweten af sådan lefnad skulle oroas, woro Jesuiter till hands, som gäfwo dem aflat, och underwisade dem, att aldrig nog ondt kunde de Lutherska kättarne tillfogas. Frågade man fältherren om någon, den sig i något förbrutit, eller om någon fånge, som fallit i deras händer, hwar man skulle göra af honom, så war hans wanliga swar: „häng den besten!“ Der Wallenstein hade uppslagit sitt läger, samlades likt en ohyra löst folk från alla landsändar, och när han war i annalkande, bebådades hans antågande af en förtroß zigenare, tio till femton i flocken, hwar och en med twå långa bößor försedd och twå pistoler wid sadeln, förande med sig sina qwinnor till häst. De redo obanade wägar, undanstucko sig i buskar och snår och paßade på i byarna, då intet motstånd war att frukta, att stjäla, röfwa och plundra, skrytande af att wara i Wallensteins sold. De bytte sedan hästar, eller sålde, till hans ryttare samt woro skickliga kunskapare åt sin herre.

Digitized by Google

När Kejsaren af det långwariga kriget började blifwa i brist på folk och penningar, åtog sig Wallenstein att sjelf wärfwa, föda och aflöna en krigshär af femtiotusen man, med wilkor att få kejsarens försäkran, att han skulle wara ingen menniska redo skyldig för sina gerningar eller behöfwa för någon göra räkenskap för det byte han i kriget kunde taga, eller för den brandskatt, han ur de Evangeliska Furstarnes städer kunde utpreßa. Landet war denna tiden fullt af kringstrykande krigsmän, som läto wärfwa sig af den högstbjudande, och som Wallensteins soldater woro säkra om segerwinningar och rikt byte, kommo de hoptals att tjena i hans här, så att Kejsaren, särdeles sedan Danskarne blifwit slagna, tyckte sig wara oöfwerwinnerlig. Men hans fältherre wärte ock till i högmod och trotsighet, så att han, när Kejsaren befallde honom öfwergifwa Stralsunds belägring, swarade i sitt öfwerdåd, att han skulle taga staden, „om den ock wore bunden med kedjor wid himmelen.“ Men Swenskar innehade staden, och Friedländaren led hwar dag sådan mansspillan, och i bygden war så utätet, att han måste upphäfwa belägringen och draga sig ur landet.

Det tilldrog sig wid denna tid, att Kejsaren i en stad, benämnd „Regensburg“ *), höll riksdag och önskade högeligen, att der få sin son wald till sin efterträdare. Då sammansatte sig Kurfurstarne, eller de walberättigade, att anklaga Wallenstein för alla hans skändliga gerningar och hans gudlösa framfart i deras furstendömen, och bragte de saken derhän, att Friedländaren blef affatt från sitt fältherreskap. Kejsaren war rädd för sin mägtige och högmodige fältherre, som lätteligen kunde med sin stora krigsmakt slå sig till haus fiender, men war nu twungen att uttaga detta wådliga steg och sände twänne af Wallensteins wänner, att bära till honom detta budskap, med all försigtighet. Fältherren trodde wisserligen icke mycket på en gudomlig Förisyn, men på sina stjernor, — ty stjernthydning war den enda lärdom, han welat inhemta, och

*) I den staden samlades alla Furstar, Grefwar och Biskopar, eller sådana, som hade län af Kejsaren och tillhörde den Tyska Förbundsförfattningen, till riksdagar, då Kejsare skulle wäljas eller andra, hela riket rörande angelägenheter skulle afgöras.

Digitized by Google

med sin stjerntydare rådfrågade han städse stjernorna wid hwarje wigtigare företag. Och jemwäl i detta mål hade han rådfrågat en stjernkunnig spåman, wid namn „Seni“, om sin närmaste framtid. Denne hade spått honom, att efter den förödmjukelse, han nu måste undergifwet lida, skulle han bliswa snart än mer upphöjd, rik och ärad än han någonsin tillförne warit. Derföre tog han, till allas förundran, med wackra ord om sin trohet mot Kejsaren det härda budskapet emot. Men på sitt bord hade han skrifwit med en kritbit:

„Prästernas reformation,
Bringar Kejsaren från hans thron
Och mig från min reputation.
De Kurfurstar skola bekomma sin lön.“

Wi se häruti den gudomliga Försynens nådiga skickelse, att den stolta Friedländarns här blef upplöst och derigenom Kejsarens öfwermakt bruten wid Gustaf Adolphs landstigning på Tyskl ands botten; ty många af Wallensteins tappra och wäl öfwade krigsmän gåfwo sig i Konungens tjenst. Fältherren sjelf begaf sig till sina gods i Böhmen, der han höll ett hof, lysande som sjelfwa Kejsarens, och satt der i ro, förbidande den lyckliga förändringen i sina öden, som stjernorna honom lofwat.

Om fältherren Tilly och hans Krabater.

Tilly, en man af grefwelig ätt, war en Jesuit och Lutheranernas hätskaste förföljare samt blef efter Friedländarn det Katholska Bandets fältherre. Han war redan sina sjuttio år gammal och kallades derföre, samt emedan han föga förstod af nyare tidens krigskonst, af Gustaf Adolph „den gamla korporalen.“ Tidigt belastad med blodsskulder, war han otillgänglig för allt ömmare deltagande i medmenniskors lidande och kall för alla mildare hjertats rörelser, hwadan han för sina råa krigskamrater berömde sig af att han „aldrig widrört någon qwinna, aldrig druckit sig full och aldrig förlorat någon drabbning.“ Utan urskiljning hängifwen Påfwen och Jesuiterna, blef han ett blindt redskap i Katholikernas händer och förlorade genom omensk-

Digitized by Google

lig grymhet mot wärnlösa, hemliga mordförsök och trolöshet ärliga krigsmäns hjeltenamn och ära.

»Pardon» är ett Franskt ord, som under deßa krigstider genom wåra soldater inkom i Swenska språket och betyder tillgift eller förskoning. När en öfwerwunnen kastade sitt wapen och begärde »pardon», war det en kristen krigsmans pligt att skona hans lif. Tilly hade, såsom det en Jesuit anstår, lärt sina krigsmän, att man åt kättare, sådana som Lutheranerna woro, icke behöfde gifwa pardon. Han hade jemwäl i sin här en särskild wildsint tropp, som kallades Kroater, men uttalades af Swenskarne »Krabater.» Deraf har i wårt språk sig ännu bibehållit, att wi kalla en wildsint och oregerlig menniska krabat. Deßa krabater liknade mera wilddjur än menniskor och gåfwo aldrig pardon. De hade sin fältherres tillstånd att bränna, plundra och mörda, ehwar de framkoro i kättarnes, de Evangeliska Furstarnes, land. Derföre, när de hade intändt en stad eller by, och wärnlösa qwinnor och barn kommo der ut, så skändade de och mördade qwinnorna, uppstucko barnen på sina spjut och kastade dem i lågorna. Deraf blefwo Tilly och hans Krabater afskydda, icke blott af Lutheraner, utan jemwäl af rättsinniga Katholiker.

Gustaf Adolph åter, allt ifrån det han beträdde den främmande jorden, anbefallde han sitt folk att skona och beskydda de wärnlösa och ingen röfwa något ifrån, utan hwad de till lifsuppehälle kunde erhålla, skulle de ärligen betala. Ja, han sjelf tillstadde Katholikerna i de städer han intagit, att hålla sin gudstjenst. »Jag wet», sade han, »att I älsken edra fäders tro, och will icke påtruga er min, ty »en sko, ehuru han kan wara bättre än den gamla, så klämmer han dock foten.» Sådan mildhet förwånade sjelfwa Katholikerna, och Gustaf Adolph blef ett efterdöme för rätt kristliga krigsmän, behagelig för både Gud och menniskor.

Tilly wisade genast sitt Jesuit-lynne, i det att han, i stället för att söka sin fiende i ärlig strid, insmög lönmördare i Gustaf Adolphs läger; en gång lyckades det ock för en af dem att locka Konungen in i ett bakhåll af Krabater, som i en skog på ömse sidor om en hålwäg sig fördolt, der han skulle framrida, och

Digitized by Google

skulle han der hafwa blifwit fången bortförd, om icke en hop af hans ryttare kommit just i rättan tid att rädda och återföra sin Konung. Det war den gudomliga Försynen, som så wakade öfwer sin utkorade hjelte wid de första stegen på hans ärofulla bana.

29. Hurusedes Konung Gustaf befäster sin magt i det Pommerska landet (år 1630).

Kejsaren och hans fältherre Tilly hade icke ansett mödan wärdt wara, att något försöga mot Konung Gustaf Adolphs landstigning i Pommern. Wallensteinarne hade under Stralsunds belägring utsugit landet, och sedan hos de utarmade bönderna icke fanns mer att röfwa, hade de kejserliga öfwergifwit hertigdömet. Genom besittningen af Stralsund hade Swenska Konungen redan godt fäste i landet, men wågade icke inrycka längre deruti, förrän han hade hamnarna och alla de befästa städerna i sitt wälde. Detta blef honom lätt, ty det förut så mißhandlade landtfolket så wäl som borgrarne i städerna bidrogo i allt hwad de förmådde att utdrifwa de hatade Österrikarne ur de befästningar, som ännu woro i deras händer.

Sålunda hade han snart, utan särdeles uppoffringar, uti de närmaste städer drifwit de Kejserliga ut och inlagt Swensk besättning till innewånarnes stora glädje, och långt ifrån att röfwa dem något ifrån, delade Swenska soldaterna åt de hungrande af sitt ringa förråd.

Men en ort, den wigtigaste för Konungens ändamål, återstod att eröfra; det war Stettin, hufwudstaden i hertigdömet. Glad, att de Kejserliga icke ännu kunnat öfwerraska och intaga denna wigtiga ort, anskaffade han ett tillräckligt antal båtar att föra kanoner och manskap Oderströmmen uppföre, allt intill stadens portar. Men hela tiden, som Konungen lastade, blåste enwist motwind, deröfwer han war mycket otålig; dock war knappast sista kanonen ombord, så ändrade sig winden, och inom få timmar stod Konungen med allt sitt folk uppställdt hardt nära stadens murar. Stor bestörtning wäckte denna öfwerraskande händelse i staden, dock icke sådan förskräckelse som fordom Wallensteinarne,

Digitized by Google

när de wiſade ſig på fältet. Guſtaf Adolphs mildhet och menniſkokärlek woro redan kända, och män, qwinnor och barn ſtrömmade ut ur ſtaden att ſe den nykomne räddaren. Konungen gick med wänlig helsning fram bland folket, ſamtalade med några, och då borgmäſtaren ſjelf wiſade ſig, twingade Konungen honom att ſätta på ſig hatten och hade redan intagit alla inwånarnes hjertan, innan han eröfrade ſtaden.

Landets gamla hertig, Bogislaus benämnd, war en gammal man utan arfwingar och hade med förtrytſamhet hört, att många Furſtar och ſjelfwa Kejſaren wille utkora honom en thronföljare, medan han ännu lefde. Långt ifrån att tänka, det nu den rätta arfwingen wore kommen, war han högſt bekymrad öfwer detta beſök och ſände en af ſina hofmän att bedja Konungen, af aktning för hans ålderdom, med fred draga derifrån. Som fiende wille han icke möta honom, emedan de woro trosförwandter, och ſom wän wågade han icke, emedan Kejſaren war hans länsherre. Konungen ſwarade, att det ärende, ſom föranledt hans ankomſt, war af större wigt, än att det med någon annan än hertigen ſjelf afhandlas kunde. Hertigen måſte ſåledes ut att underhandla med den owäntade gäſten. Konungen tilltalade wördſamt den gamla Furſten. „Jag kommer“, ſade han „icke ſåſom fiende, utan ſåſom wän, att ſkydda wåra trosförwandter mot Kejſarens wåld och orättwiſa.“ Widare förſäkrade han Stettins inwånare om ſamma trygghet för lif och egendom och ſamma förſwar mot den gemenſamma fienden, ſom Stralſund hade njutit, ſå framt ſtaden frimilligt mottoge ſina förſwarare, den beſättning, Konungen nu war ſinnad att der inlägga.

Hertigen ſyntes härwid i ſtor wånda ſtadd, ſåſom den der war mellan twenne eldar, och bad ſlutligen Konungen bewekligen att få förbliſwa neutral, det will ſäga opartiſk, hållande ſig till ingendera af de ſtridande makterna, ſamt började afråda honom från hans wådliga förehafwande mot en ſå mäktig herre ſom Kejſaren.

Konungen tyckte wäl ſynd om den gamla mannen, ſom war rädd att på ſin ålderdom bliſwa utaf Kejſaren fördrifwen från ſitt ſlott och ſitt land, ſåſom Konungen af Böhmen och flera an-

Digitized by Google

dra furstar blifwit; men han sökte lugna honom, sägande: »Kej»saren är wäl mäktig; men Gud är dock mäktigare och kan wäl »gifwa dem seger, som hans heliga Ord och Evangelium förswara; »men min tid är dyrbar, och mitt folk får ej längre stå här i »owerksamhet. För mig och för den heliga sak, för hwilken jag »är kommen hit, är Stettin en wigtig ort, och om staden icke »för oß såsom wänner öppnas, så skola wäl deßa nycklar», han wisade härwid på sina kanoner, »för mig öppna deß portar.» Och slutades underhandlingen så, att Hertigen intågade i staden wid Gustaf Adolphs sida och åtföljd, likasom i ett segerintåg, af hela Swenska krigshären. Sådan glädje har wäl aldrig uti en nyß af fienden intagen stad wisat sig som i Stettin. Konungens sköna gestalt, hans nedlåtande wänlighet och hans soldaters stillsamhet och ordning wäckte allas förundran och kärlek. Ett enda brott mot det stränga förbudet mot wåld och plundring har blifwit anfördt: en soldat hade olofwandes tagit frukt i en borgares trädgård, och blef karlen genast hängd. Icke underligt, att Gustaf Adolph blef af Lutheranerna ansedd som en himlens utsände, till de förtrycktas wärn och beskydd.

Till att ibland ett folk underhålla goda seder och ordentlighet, är ingenting tjenligare än ständig sysselsättning och arbete. Detta hade Gustaf Adolph erfarit, och knappast woro hans krigsmän wäl inkomna i staden, förr än man såg dem i fullt arbete med den förfallna befästningens upphjelpande. Ett nytt lif till trygghet och belåtenhet hade waknat i hela staden, och i slottsträdgården såg man den unga wackra Konungen, af de glada hof-fruntimren omgifwen, tillwinna sig deras wänskap och förtroende. Snart blef förbund med Hertigen slutet, att Konungen skulle skydda hans land, och efter hans död skulle det tillfalla Swerge. Så blef Pommern, allt intill wår tid, en Swerges tillhörighet.

Icke mer än fjorton dagar sedan Konungens landstigning hade förflutit, och redan hade han Österssjöhamnarna och de twenne wigtigaste städer inne, nämligen Stralsund och Stettin, samt förutom hela Pommerska landsbygden rensad från fiender.

Wäl hade Kejsaren sagt på riksdagen i Regensburg: »wi hafwa återfått oß en liten fiende»; och hans hofmän hade

intalat honom ett förnämt förakt för den lilla hopen från Norden; men nu utgick ett ljud öfwer hela Tyskland, att den unga Swenska Konungen icke war alldeles så liten. Sjelfwa Tilly, som med mångdubbelt större styrka war i annalkande, men hade gifwit sig god ro och tänkt, att han hwad stund som helst kunde tillintetgöra den lilla hären, började nu inse, att han lemnat Gustaf Adolph för länge i fred att befästa sig i Pommerska landet, der han nu gjorde sina fasta städer ointagliga. Men »girighet bedrar wisheten» är ett gammalt Swenskt ordspråk; en lockmat låg i Tillys wäg, den rika staden Magdeburg. Han wille der, inan Gustaf Adolph kunde hinna till undsättning, med blod och guld mätta sina rofgiriga Walloner och Krabater.

Imellertid hade flera städer, efter Stettins exempel, med glädje mottagit Swenskarne, såsom sina befriare, inom sina portar, och fördrifwit kejsarfolket. Så led det frampå hösten, och julen stundade. Tilly lät fråga Konungen, om han icke under den kalla årstiden wille, såsom wanligt war, göra stillestånd och gå i winterqwarter, men fick till swar, att Swenska soldaten war wan att strida så wäl om wintern som om sommaren; och det gjorde Konungen lika, om Guds Ords wedersakare, hans fiender, fölle för wintern eller för swärd.

Längre in i landet wid Oderströmmen låg en stad, benämd Greiffenhagen, och gent öfwer på andra sidan om Oder, på en klippa, fästningen Gartz. Denna ort war för Konungen wigtig att ega för att hafwa rörelsen fri på floden. De Kejserliga trodde icke på Konung Gustafs tal, utan tänkte, att han wäl med sina Swenskar war glad, som de sjelfwa, att få hwila ut i ett godt winterqwarter. Men sjelfwa julaftonen, sedan Konungen hållit gudstjenst, lät han föra på små farkoster sina kanoner uppför floden och stod sjelf med all belägrings-redskap, wid den inbrytande natten, utanför Greiffenhagens murar. Wid den tid wanligen ringes till julottan, dundrade hans kanoner mot stadens murar. Mycket blod flöt der, ty tappert war de kejserligas motstånd; men Juldagen stormades Greiffenhagen och Annandagen Gartz, sedan Kejserliga fältherren i förskräckelsen tagit flykten genom en bakport och hela besättningen följt honom efter, af Swen-

Digitized by Google

skarne-häftigt förröljd och till en stor del nedgjord. Så slutade den Swenska befrielse-härens detta årets fälttåg och styrktes af sin framgång i mod och förtröstan till sin Konungs wishet och den gudomliga Försynens bifall.

Det enda minnesmärke, wi hafwa från denna lyckliga begynnelse af befrielsekriget i Tyskland, är en liten skådepenning, föreställande Konung Gustaf Adolph till häst, på framsidan, och på frånsidan en stad wid en ström och krigsfolk stående på stranden, med denna latinska öfwerskrift: «cum Deo plus ultra», hwilket af en Swensk häfdtecknare*) sålunda öfwersattes: «Wärt wälde har sin gräns och mer det ej förmår; men med den Högstes hjelp det långt deröfwer går.»

Menniskor hafwa funnits, och finnas wäl ännu på jorden, som hänföras till stora wärf och uppoffringar af en högre makt, eller, som Axel Oxenstjerna sade om Gustaf Adolph, «af gudomlig ingifwelse, och illa förstå de häfdatecknare wigten af sitt kall, som, utan att kunna anföra några skäl, tillagt wår stora hjelte små själars bewekelsegrunder, högmod och ärelystnad. «Hwem wet», säga de, «hwar han hade slutat, om han längre l efwat? Han hörde, säga de, icke egerna, efter segern wid Leipzig, lyckönskningarna till kejsarekronan.» Men efter allt, hwad wi kunna weta af hans handlingssätt, hans tal till sina wänner och af de bref han skrifwit denna tid, så finna wi att ett wida högre och ädlare mål än ett Kejsaredöme stod för hans själ, då han försakade hwila och fädernesland; att allt ifrån den stund, då hans store fader, i sina sista stunder, lade handen på hans hufwud och sade: «han skall göra't», ansåg han sig såsom ett af himlen utsedt offer för Guds Ords och samwetets ewiga seger. Wi kunna icke undgå att finna honom hafwa hunnit långt i sitt sträfwande att likna den gudomliga Mästaren, till hwilken han sig bekände. Såsom han sade han: «Jag har icke företagit detta «werk för någon egen winning eller ärelystnad, utan till Herrans «ära och medmenniskors frälsning från samwetstwång och förtryck.» Såsom han förutsade Gustaf, anande, sin död, men seger i döden.

*) Berchs Utkast till Gustaf Adolphs Lefwerne, sid. 80.

Digitized by Google

Och såsom wår Frälsare anbefallde sina lärjungar inbördes kärlek samt att efter hans bortgång skydda hans moder, så anbefallde ock Gustaf Adolph sin, efter hans död, beklaganswärda gemål och barn i efterlefwande wänners beskydd, och hwem kan utan rörelse läsa det bref, han skref detta år till Axel Oxenstjerna: —

„Ändock saken är god och rättwis, så är dock utgången för „syndens skull owiß; owiß är ock menniskans lifstid. Thy för„manar jag eder och beder, för Christi skull, att, om ej allt ginge „efter wilja, I dock ej wilsen släppa modet! Min åminnelse och „de minas wälfärd låter jag eder till det bästa wara befallad; och „gören så mot dem, som jag ock göra wille mot eder och edra, „om jag efter Guds wilja lemnades så länge, att I mig behöfden „på sådant sätt, betraktandes mig såsom den der fädernesslandet „med alla deß trogne inbyggare älskat och för deß ära hafwer lif, „gods och goda dagar wanwördat, den der i denna werlden ingen „annan skatt sökt, än att göra tillfyllest mitt ständs pligt. De mina äro, för min skull och om mig något widkommer, i många „mått medömkan wärde, qwinkön, modern rådlös, dottern en späd „jungfru, kländige, om de få råda, och i fara, om andra öfwer „dem råda få. Naturliga faders-ömhetern tryckter mig deßa linier „utur pennan till eder, som ären ett redskap, mig af Gud gifwet, „många tunga saker till att genomdrifwa. Dock detta, så wäl „som lif och själ, och allt hwad Gud mig gifwit hafwer, befaller „jag uti Hans heliga wåld, otwifwelaktigt hoppandes i werlden „det bästa, och efter detta lifwet frid, fröjd och salighet."

20. Om det sig wigtigast tilldrog i Evangeliska Förbunds-Kriget (år 1631).

Wid hwarje tidning, som kom för Tillys öron, att Swenskarne eröfrat en stad eller en fästning ur de Kejserligas händer, — och sådant fick han dagligen höra, — blef han mer och mer mot Gustaf Adolph uppretad; men det synes, såsom började en underlig inre förnimmelse af det högre beskydd, hwarunder Gustaf stod, för slutet af denna strid injaga en underlig fruktan i hans hjerta. Dock dolde han den alltid och sköt skulden på Swenskarnes och i synnerhet

Digitized by Google

Finnarnes trolldom och djefwuls-konster. Gustaf Adolph åter hade ingen aktning för Tilly, utan kallade honom »den gamla korporalen«, för hans råhet och ondska skull, och såsom den der med sina segrar icke hade något högre mål än att strafflöst få förtrampa länder, plåga och mörda menniskor. Tilly hade sjelf dränkt sin hjelte-ära i oskyldigt blod, enkors och faderlösas tårar, och en sådan hjelte, som Gustaf Adolph war, kunde icke anse hans fältherre-klädnad annorlunda än såsom fältherre-trasor.

Hela Tyskland undrade, att icke de kejserliga slagit Swenskarne ur landet länge sedan. Tilly wißte det och brann af otålighet, att med Gustaf Adolph komma till en afgörande drabbning. Men Gustaf Adolph war aldrig förwägen och hade icke så brådtom. Han wille först från hafssidan hafwa ryggen fri, så att ingen fiende kunde komma in i hans hamnar, och sedan alla fästen bakom sig i sina händer, så att han kunde drifwa alla sina fiender framför sig, men ingen lemna qwar i ryggen. Han hade ock måst inlägga mycket folk till förswar af de intagna städerna, så att han måste inwänta sitt rytteri från Preußen och friskt manskap ifrån Swerge. Imellertid höll han, med ett wäl beräknadt småkrig, de kejserliga i ständ aga och förargade Tilly dagligen med någon ny förlust af folk eller städer.

Angelägnast för honom war, att ega alla städerna på Oderströmmens stränder, för att på den floden kunna hafwa tillförseln fri från Swerge och sitt nu innehafwande hertigdöme Pommern. En af deßa städer, wid Odern, war »Frankfurt.« I palmweckan stod Gustaf Adolph med sin belägringshär för Frankfurts portar; men staden war wäl befäst och hade en stark besättning, hwaraf den kejserliga befälhafwanden i staden med förakt såg den anryckande fienden an och lät sina soldater uthänga en wildgås på muren, ropande till de Swenska: »nu är den årstid, att flyttfoglarne begifwa sig åt Norden; I kunnen just följa med wildgåsen hem till edert land igen.« De erhöllo till swar: »wi äro nu komna, till att steka och uppäta i Frankfurt alla de gäß, som de kejserlige stulit ur de Pommerska dammarna.« Torstenson började wäl låta sina kanoner spela mot stadsmuren; men Palmsöndagen ingick, då war allt tyst och stilla, ty gudstjenst hölls i Swenska

lägret. De belägrade, som ingen sabbath höllo, trodde, att krutförrådet för Swenskarne tagit slut, eller att brist war på kanoner, emedan hela den förmiddagen intet skott hördes, och frågade derföre spotsk: »hafwen I nu, fattige strömmingsätare, uppätit edra läderkanoner, efter intet skott höres af?» Men till swar lät Torstenson sina läder-kanoner så wäl som sina grofwa metallstycken spela med makt mot muren. Då blef annat lif inom staden; men det kejserliga krigsbefälet befann sig i all makligbet wid sitt goda middagsbord och skämtade öfwer sin föraktade fiende, i förlitande på goda murar och talrik besättning. Men Gustaf Adolph hwilade icke, tiden war dyrbar, Tilly kunde snart komma de belägrade till undsättning; hwad ske skulle, borde ske fort. En trofast Sachsare i Konungens tjenst, wid namn Anders Auer, hade upptäckt ett ställe på muren, som icke war särdeles wäl bewakadt, och tillsporde hurtigt några behjertade män af sitt manskap, om de hade lust att följa honom, och det töfwade icke, att Anders Auer, åtföljd af en hop oförskräckta kamrater, war öfwer muren. Der uppstod ett starkt fäktande, men som slutades så, att Swenskarne trängde sig fram och öppnade porten, der Konungen, som märkt den tappre Sachsarens företag, stod tillreds att intränga, och befallte stormning. En blodig fäktning uppstod, hwarwid Swenskarne segrade, och de Kejserliga togo hals öfwer hufwud flykten. De förut så stolta och stortalande fältherrarne, hade allenast sina hästars snickligbet att tacka för räddning undan död eller fångenskap.

Konungen glömde icke att rikligen belöna Anders Auer och de tappra soldaterna. Staden lemnades dem till plundring i tre timmar, under hwilken tid de Swenska soldaterna kunnat insamla allt hwad de för sin lifstid kunde behöfwa, dock wåldfördes ingen, utan återställdes efter de tre timmarne allt till lugn och ordning igen. Konungen hade förut uppmuntrat sina tappra krigskamrater med löfte, att få dricka sig otörstiga i Frankfurt »af godt Rhenwin i stället för Oderwatten», och nu uppfyllde han sitt löfte; soldaterna gjorde sig ur de rika winkällrarna en rolig afton och herrarne blefwo af Konungen inbjudna till ett gladt dryckesgille; men han deltog icke sjelf deruti, utan satte, såsom wanligt, den

Digitized by Google

muntra Banér i sitt ställe till ordförande i dryckesstämman. Ett minne af denna förrättning fick Swerge uti alla de wid Ungerska bergwerken uppwuxna Krabater, som blifwit Swenskarnes krigsfångar, dem Konungen hemsände att arbeta i wåra grufwor, och hwilkas afkomlingar tilläfventyrs ännu finnas i wårt fädernesland.

Tilly hade skyndat till Frankfurts undsättning, men erfor på wägen med stor harm, att Swenskarne redan intagit staden, och wände dermed om igen tillbaka till Magdeburg, der wi snart återfinna honom.

Om Magdeburgs jämmerliga förstöring.

Magdeburg war en bland nedra Tysklands största städer, folkrik och starkt befäst. En furste i staden och stiftet Magdeburg het Christian Wilhelm och war mycket afhåkten af sitt folk, så i staden som på landet; men såsom tillhörande det Evangeliska Förbundet, war han af Kejsaren från sitt land fördrifwen. Konung Gustaf hade gifwit denna olyckliga furste, som war drottning Marias farbroder, löfte om bistånd att återtaga sitt land, allenast han wille hålla sig stilla, tilldeß Konungen hunnit så nära Magdeburg, att han med trygghet kunde komma honom till undsättning. Men fursten, i förlitande derpå, att han med sin egen styrka och borgarnes biträde skulle lätteligen kunna försvara sig inom sin stads goda murar, tilldeß Konungen kunde komma honom till hjelp, glömde hans råd, gaf sig hemligen in i staden och utdref Kejsarens folk samt beredde sig på motstånd. Gustaf Adolph blef mycket bekymrad, när han detta erfor, men sände Falkenberg med några hundrade Swenskar att det angelägnaste befördra till stadens försvar. En sägen om sällsamma förebud till den stora staden Magdeburgs fall war wida spridd bland landtfolket. När Kejserliga fältherren i staden Hameln höll krigsråd med höfwidsmännerna för hären, huruwida de nu skulle gå att belägra Magdeburg eller icke, så tilldrog sig just i det ögonblick beslutet war fattadt, att så icke skulle, att der frambrusade en stormil öfwer staden, hwarwid hus och qwarnar kullstörtade. Wid samma tid rasade ett oerhördt stormwäder öfwer Magdeburg, som kullkastade kyrktorn och hus. Stadsqwarnarnas watten war förwandladt till

Digitized by Google

blod, och en wansinnig man lopp omkring på gatorna, ropande med jämrande stämma: »We, we staden Magdeburg! Han skall för sin högfärd, orättfärdighet och laster skull i en eländig måtto förstörd warda.»

Tilly, som redan förut fäst ett begärligt öga på den rika staden, dröjde icke att med hela sin styrka skynda till deß murar, att, om möjligt war, här få släcka sin hämdlust för all den harm, Konung Gustaf honom tillskyndat. Twenne Kurfurstar, Konungens swåger af Brandenburg och en Kurfurste, Johan Georg, af Sachsen, ehuru tillhörande det Evangeliska Förbundet, nekade dock Gustaf Adolph allt bistånd mot Tilly, deras gemensamma fiende, till Magdeburgs räddning. Förgäfwes föreställde han dem, att, sedan Magdeburg fallit, skulle fienden straffa deras wankelmod inom deras egna gränser; de wille icke bryta med Kejsaren. Men plötsligen såg Brandenburgaren Swenska krigshären framför sin huswudstad Berlins murar och war glad att få ingå på Konungens billiga wilkor. Kurfursten af Sachsen lät med spotskhet förstå, att han icke tänkte bryta med Kejsaren, för att kasta sig i en främmande Furstes armar, men bewiljade omsider fritt genomtåg till Magdeburgs undsättning. Dock det war för sent; såsom ett förskräckande åskslag ljöd kring Tyskland Magdeburgs fall och jämmerliga förstöring. Dermed hade sålunda tillgått.

Magdeburgarne woro ett hårdt, girigt och af sina rikedomar högmodigt folk, och Swenskarne hade af dem i begynnelsen blifwit owänligt emottagna och illa härbergerade, emedan de tyckte sig hafwa nog af sin egen besättning. Likwäl hade Falkenberg satt förswaret wid murarna i god ordning, och staden skulle hafwa hållit sig, om icke trehundrade förrädare befunnit sig inom deß murar. De underrättade Tilly om allt, som tilldrog sig derinom, och en dag, då borgrarne woro insöfda i säkerhet, företog han stormningen. Ett rysligt blodbad uppstod wid portarna. Falkenberg och hans Swenskar gjorde underwerk af tapperhet, men öfwermannades slutligen. Han och hans män kunde hafwa frälst lifwet, om de antagit Katholska läran; men de walde hellre döden. Tilly lemnade den rika staden till plundring i tre dagar åt sina

Digitized by Google

wilda röfwarhopar. Såsom afgrunds-andar foro de omkring i husen, pinade de arma menniskorna att framtaga sina undangömda penningar och dyrbarheter, men mördade dem sedan. Gräslig ondska utan like öfwades mot wärnlösa män, qwinnor och barn. De gamla Wallensteinska soldaterna wisade, huru man med ett enda hugg, om sabeln war god, kunde klyfwa ett barn midt itu. Ljest war en lek, att uppträda barnen på pikspetsen, swänga dem omkring och kasta dem i lågorna af de itända husen. Hårdaste misshandling undergingo presterna. De lägo mördade ibland sina böcker, att uppbrännas med husen. Deras hustrur och döttrar misshandlades på det afskywärdaste sätt och dödades sedan, eller fördes de till lägret. Många bättre qwinnor kastade sig hellre i Elben, eller dränkte sig i brunnarna, än de lemnade sig i de grofwa soldaternas händer. De skönaste qwinnor såg man, fastbundna wid ryttarnas stegböglar, släpas, springande wid hästarnas sida, ut till lägret, der de bland soldaterna gingo i köp och byte för en ringa penning, wäldfördes och sedan dödades.

Imellertid rasade den lössläppta elden i staden, och många af deß inwånare, som instängt sig i källrarna, qwäfdes der af lågorna. Rysslig war anblicken följande morgonen. Endast domkyrkan och några fiskare-kojor wid stranden stodo qwar, och man såg små barn sitta gråtande wid föräldrarnes lik eller löpande omkring och ropande faders och moders namn, medan Tillys soldater grofwo i askan och i källarhwalfwen efter guld och silfwer. Tilly förwånades öfwer inwånarnes girighet, att de rufwat på sådana skatter, och icke i stället wärfwat tillräckligt manskap till stadens besättning. Nu woro af stadens fyratiotusen inwånare knappast mer än ettusende qwar. Tillys namn blef afskyddt ifrån denna tid, och sjelfwa Kathotikerna sade: „det kan icke annorlunda wara, än att Himlens förbannelse, efter sådan framfart, skall dragas öfwer wåra wapen.“

Tilly, i stället för att tacka satan i afgrunden för en så begagnad seger, samlade sitt folk i domkyrkan, som ensam stod qwar i stadens aska, och lät uppstämma lofsången, den lofsång, som tyrannerna wanligen sjunga, när de lyckligen förhärjat fälten, plundrat städerna och mördat deras inwånare. Ack! hwilken hädelse är

icke sådan lofsång inför kärlekens och barmhertighetens Gud! — O! huru helgonren står icke deremot Gustaf Adolphs hjelte-ära, som aldrig besläckades af någon wärnlös oskyldig menniskas blod; i sjelfwa Magdeburg måste hans soldater med reda penningar betala sin föda, ehuru de woro komna att för deß inwånares förswar, uppoffra sitt lif.

Gustaf Adolph med hela det Evangeliska Förbundet bedröfwades högeligen öfwer Magdeburgs fall och Kejsarens deraf ökade mod och styrka; men Konungen tillskref Kurfurstarne af Brandenburg och Sachsen denna motgång, och förutseende hwad som deresster komma skulle, sade han dem, att samma öde, som Magdeburg öfwergått, skulle snart drabba dem sjelfwa, om de icke med honom inginge ett fast förbund, att med förenad styrka göra ett slut på Tyskländs lidande, Kejsarens grymhet och orättwisa.

En stad i Pommern, den enda, som ännu hade kejserlig besättning, het Greifswald, men är mer af wårt folk känd under namnet Gripswald och namnkunnig för det berömda lärosäte, derifrån många af wårt lands lärdaste män utgått. Besättningen hade länge förswarat sig; men just som Konungen nu kom att påskynda belägringen, mötte honom underrättelsen, att besättningen, som länge lidit nöd, sedan deras anförare stupat i ett utfall, nu hade uppgifwit staden. Ett minnesmärke hafwa wi qwar från denna belägring uti ett nödmynt, föreställande stadens wapen, med inskrift: „nöden i Greifswald *). Deßa penningar präglades under belägringen af tenn i brist på guld och silfwer. Ett berömdt Swenskt lärosäte gjorde sedan denna stad namnkunnig i wårt fäderneland, och mången Swensk yngling har återwändt derifrån hem med lärdomens lagerkrans. I nära twåhundra år wisade deß inwånare Swerge trohet och tillgifwenhet, och många Swenska slägter hafwa der lemnat sina afkomlingar.

Midsommardagen stundade, årsdagen efter den första bön, som Konung Gustaf, framför sin här, höjde till härarnas Gud på Tyskländs jord. Hwad under, om han af själ och hjerta nu

*) Inskriften är på latin: Necessitas Greifsvaldiæ 1631. Men på framsidan står Kejsarens namn kring riksörnen. Berch, fid. 83.

Digitized by Google

lofsjöng Herran för den framgång, hwarmed han wisat honom sitt nådiga bifall till det wigtiga wärf, han sig iklädt? Äfwen här hemma i Swerge höllo denna midsommar en lof- och tacksägelse-dag i alla Stockholms kyrkor, der en mängd fanor, från Kejsar-folket eröfrade, swajade från alla kyrktorn. Der kunde ock utan himmelens förtörnelse den stora lofsången höjas, ty wår Konung hade icke befläckat sin hjelte-ära med oskyldigt blod och wåldsgerningar, utan fastmer brutit de hungrande sitt bröd och många tusende wärnlösas boningar från blodtörstiga fiender befriat.

Det befästa lägret wid Werben.

Tilly wägade ännu icke, såsom han önskade uppsöka sin fiende i Pommern, ty han befarade att af den Evangeliska Förbunds-härен blifwa fallen i ryggen, utan drog han ned i det landet Hessen, att twinga det till undergifwenhet; men dels mötte han här ett owäntadt stadigt motstånd, dels hade han genom sin grymhet blifwit så afskydd och förskräcklig för folken, att bönderna, ehwar han framför, hade öfwergifwit landet och fört sina kreatur samt alla lifsförnödenheter bort med sig, så att han led brist på föda åt sitt folk och måste, utan wunnet ändamål, draga sig tillbaka ur det landet. Imellertid hade Swenskarne wunnit någon hwila, och Konungen hade fått tillfälle att bereda sig på kommande händelser.

Kurfursten Johan Georg af Sachsen hade året förut hållit ett möte med Evangeliska Förbundets Furstar och med dem beslutit att stå Kejsarens makt emot, som nu tycktes dem wara någorlunda bruten, dock utan att ingå något närmare förbund med Swerge, såsom deras höghet för nära. Men Gustaf Adolph kände Kejsarens afsigterbättre än Furstarne, och insåg, att han i sitt öfwermod efter Magdeburgs eröfring skulle wakna, och att det rika Sachsen utan twifwel skulle bli nästa målet för Tillys hämnd och roflystnad. När den leken började, wille han wara närmare till hands och se, huru den stolte Kurfursten i ångesten skulle sig bete. Gick derföre öfwer Elbströmmen upp till en stad i gamla Mark-Brandenburgska landet, wid namn Werben och lade sig der uti läger, så wäl befäst, att han kunde trotsa Tilly, som anryckte med dubbelt större styrka. Dock wille han

Digitized by Google

ingalunda inlåta sig i öppet fältslag med honom, förrän han erhållit från Swerge och Preußen wäntad förstärkning; men det roade honom att med ett utfall från lägret öfwerraska den antågande fienden, som aldrig kunde förmoda, att Swenskarne, med så ringa styrka skulle wåga ett anfall, och han nedsablade, till Tillys stora harm, några tusende af hans kärntroppar. Wänta bara, tänkte Tilly, jag skall wäl minnas att taga hämnd för all denna tilltagsenhet! Så ryckte han hotande i sagta mak med sin stora här fram till höjderna wid Werben.

Några wågsamma äfwentyrare hade tagit penningar af Tilly, mot förbindelse att tända eld på Werben och förnagla kanonerna på wallen. Detta kom snart till Konungens wetskap, och han lät sjelf antända några wedhögar och gamla hus inwid staden. Tilly började genast låta sina kanoner spela mot lägret; men Swenskarne swarade allenast med ett och annat skott ur handgewären. Min krigslist har lyckats, tänkte den gamla fältherren, staden är i brand och kanonerna förnaglade, hwarefter han befallte sitt folk storma lägret. Men Gustafs kanoner woro i stället alltför wäl laddade, och den anryckande fienden möttes af en mördande eld, som lade hela led till marken, hwarpå följde förskräckelse och flykt, under det att de förföljande Swenskarnes swärd lågo dem i ryggen, så att de med möda och stor manspillan kommo tillbaka till sitt läger. Uppbragt af harm, wisade sig Tilly snart i fältet med full slagordning, manande Swenskarne till strid; men Gustaf Adolph gäckade honom och låg helt stilla. Han hade fullt upp i sitt goda läger, då deremot Österrikarne ledo brist i det redan utsugna landet och måste med skam bryta upp samt begifwa sig tillbaka till sitt kort förut lemnade läger.

Imellertid kom budskap, att Konungens älskade gemål lyckligen anländt till Pommerska landet, och Gustaf Adolph styndade sig glad till hennes möte.

Om Drottning Marias besök i Tyskland.

Det säges, att Gustaf Adolph älskade Maria Eleonora för hennes skönhets skull; men wi sakna ej skäl att säga, det han älskade henne för hennes warma och innerliga kärleks skull. De

Digitized by Google

hade nu warit skilda ifrån hwarandra ett helt oroligt år, då Konungen i bref till sin syster och swåger anförtrodde dem omsorgen om hennes behöriga utrustning och anbefallde den lilla femåriga Prinsessan i deras trogna omwårdnad. Att Drottningen icke skulle så glad återkomma, som hon reste åstad, dömde folket i Stockholm af ett olycksbådande tecken. Ett skepp, lastadt med koppar och kanoner, utrustades och afsändes förut till Konungen. Det hade fått Konunga-ättens stam-namn „Wasa“. Men knappt hunnet från stranden, utan storm eller påstötning eller något skäl, sjönk det midt för Stockholmsboernas ögon och ligger der qwar ännu oaktadt flera gjorda försök och stor omkostnad att finna det *).

En flotta seglade med gynnsam wind i de blidaste sommardagarna från Elfsnabben och uppå den Swerges unga Drottning, som förde med sig åttatusende unga stridlystna män, sin gemål till förstärkning. Hederligare uppwaktad har wäl aldrig en Drottning seglat öfwer Öster…

Glad af många anledningar war Konungen wid hennes möte, och när hon slöt sin älskade hjelte i sina armar, utropade hon: „nu är Swenska Konungen dock fången!“

Stettins inwånare woro glädjedruckna, hwar gång de sågo Gustaf Adolph, huru mycket skulle de wara det nu, när de sågo honom så lycklig wid sin sköna gemåls sida. De wille anställa dyrbara glädjefester; men den ädla Drottningen sade: „Det anstår icke att anställa glädjefester uti en tid, då hwar dag blod fuktar Tyskl…

…de fattiga med edra gåfwor, det länder mer till wår och eder ära!“ Men länge fick det kungliga paret icke glädja sig åt hwilan. Sedan Konungen med säker bewakning låtit beledsaga sin Drottning till hennes anförwandter i Berlin, återwände han till sitt läger. En del af det inträffade krigsfolket sändes att förstärka den här, hwilken sedan fördref de kejserliga ur det Mecklenburgiska landet, samt att der insätta igen deß fördrifna hertigar, Konungens fränder, som på mödernet från gamle Konung Gustaf hade sin härkomst **). Men dei war Finnen Åke Tott, snöplogen kal-

*) Se Baazii Invent., sid. 788.

**) Deßa Hertigar hette Adolph Fredrik och Johan Albert. Af deßa bröder war Johan Albert gift med Gustaf Adolphs systonebarn,

Digitized by Google

lad, som plöjde bort Österrikarne ur hertigdömet och uti ett stätligt seger-intåg förde den rättmätiga hertigen in i hans hufwudstad igen.

Konungen återwände till sitt läger wid Werben, men lemnade det, för att närma sig till Sachsiska området, dit han wäntade att snart se sig kallad, när nöden kom för dörren. På stället, der hans wäl befästa läger stått, utwisas ännu af landtfolket märken efter wallarna och grafwarna. Det dröjde ock icke länge, innan Tilly lät tillsäga Kurfursten Kejsarens wilja, att landet skulle af honom befättas och Furstens krigshär med kejserliga hären förenas mot deras gemensamma fiender, Swenskarne. Nu insåg Johan Georg, huru fåwitskt han förlitat sig på försoning med Kejsar Ferdinand, och för hans minne stod warnande de från sina länder fördrifna Furstarnes öde. Men han swarade frimodigt, att han wäl wißte, huru långt hans pligt mot Kejsaren sig sträckte, och hwilken laglig frihet han wore skyldig att för sig och sitt folk förswara. Tilly inryckte med hela sin styrka öfwer Sachsiska gränsen, och de hemska lågorna af twåhundrade itända byar förkunnade hans ankomst. Det förut försmådda förbundet med Swenska Konungen blef nu Johan Georgs enda tillflykt. Han sände bud på bud, bedjande, att Konungen wille skynda „för Christi skull" till hans bistånd och räddning. Gustaf Adolph swarade i början med mißtroende, men wille glömma det framfarna, blott Furſten wille ingå på de wilkor, han föreslog. Swaret blef, att han wille fullgöra allt hwad Konungen hade fordrat och än mer; sitt hela land, slott och städer samt hela krigsmakten wille han lemna i Gustafs händer, allenast denne skyndade till hans hjelp. Nu war den dagen kommen, som Gustaf Adolph länge wäntat hade, att de mäktiga Kurfurstarne skulle kasta sig i hans armar.

Gustaf Adolph i Wittenberg. Förbundet med Sachsen.

Wittenberg hette då det Sachsiska Kurfurstendömets hufwudstad, och är den staden minneswärd för Evangeliska lärans bekännare

---

en dotter af hertig Christopher af Mecklenburg och Elisabeth, Konung Gustaf I:s yngsta dotter.

Digitized by Google

deraf, att Luther, den sanna christna lärans återställare till hennes ursprungliga renhet, der hade sin lärostol och der har sin graf. När Gustaf Adolph med sin krigshär nalkades till denna stad, kommo studenterna med många af sina lärare Konungen till möte, och han mottog dem med wänlighet, sägande: „I ären Luthers „rätte söner; wi hafwa ifrån eder fått Evangelii ljus i Swerge; „men nu will det hos eder af fienden fördunklas, derföre måste wi „komma till eder att med Guds hjelp åter upptända't igen.“ Ett minne af deßa Konungens ord finnes förwaradt uti en liten penning, föreställande på framsidan Konungens bild och namn, men på frånsidan ett brinnande ljus på en bok och en arm med swärd, som beskyddar det.

Konungen och Kurfursten möttes med förtrolighet, och deras förbund gjordes fast. Sachsiska krigshären, som skulle med den Swenska förenas, beskådades nu. Karlarne woro wackert folk, wäl klädda, kinderna rödhwita och riska. De logo åt de Swenska, som woro sämre klädda och smutsiga, emedan de tillbragt natten på en trädesåker. Wi få se af stridens utgång, hwilken soldat hade bästa skäl att le åt den andra, den Swenska eller Sachsiska. Öfwer Swenska Konungens förbund med Kurfursten är slagen en minnespenning, föreställande båda herrarnes handslag öfwer ett brinnande hjerta wid ett altare med en bibel, och deröfwer twenne korslagda swärd. Inskriften är på Tyska språket och finnes sålunda förswenskad: „Endrägtighet förstörer motgång och „förtret. I ondt och godt, i luft och plåga Wi för „Guds helga Ord oß wåga.“ På frånsidan står Josua boks 1 Kap. 9 vers: „Si, jag hafwer budit dig, att du skall „wara tröst och wid godt mod; gruswa dig för ingenting och frukta intet, ty Herren din Gud är med dig „i allt det du företager.“

Wi wilja icke uppehålla oß wid förberedelserna och aftågandet till walplatsen. Tilly stod nära Leipzig wid en by, som het Breitenfeld. De skynda att möta honom der.

Digitized by Google

Aftonen före slaget wid Leipzig och Breitenfeld.

Solen war i sin nedgång efter en wacker sommardag, när Konung Gustaf med sina twenne härar gjorde halt wid ett torp, som het **Wolche**, en mil ifrån Leipzig. Der uppställde han sitt folk så, som han ämnade hafwa dem ordnade i fältslaget följande dagen, Sachsarne på den wenstra, Swenskarne på den högra flygeln. Derefter red han utefter linien, talande wänliga, uppmuntrande ord till sina kära, redan wäl beprösade krigskamrater. Snart hördes aftonbönen från de särskilda trupperna, och högtidligt ljöd psalmen i den stilla aftonluften, hwarefter de trötta krigarne lugnt insomnade.

Men Gustaf Adolph samlade omkring sig sina fältöfwerstar och förnämsta höfwidsmän, att gifwa dem del af den anordning, han fastställt för striden, och mellan dem fördela det blodiga arbetet för den stundande dagen. Han tog sedan god natt af dem med ett bewekande tal om den heliga och för hela menskligheten wigtiga sak, för hwilken de den följande dagen skulle gå att strida. Han wille icke, sade han, „bedraga dem med förespeglingen af en „lätt seger, ty efter menniskors beräkning wore fienden wida starkare; men segern stode till Herren, och han allena wiste, hwilken „han i sin wishet wille bestära den. — Men jag wet, att på så „grofwa misgerningar, laster och brott, som fienderna begått, så „många tusende oskyldiga och wärnlösa menniskors blod, som fläckat deras swärd, skall förr eller sednare följa en hämndens dag. „Jag är fullt öfwertygad, att I, som redliga Swenskar, fullgören „eder pligt. Sachsarne koppas jag, skola, wäl också med mannamod förswara sitt fädernesland, hwars wälfärd det först och främst „gäller. Men mer än på härar och bundsförwandter tröstar „jag på rättwisan af wår heliga sak, ty wi strida icke blott för „menniskor och för menskliga ting, utan för Guds ära och den „sanna Evangeliska tron, hwilken de Päfwiska hårdt förtryckt, ja, „nästan utrotat. Den allgode Gud, som så underbarligen fört oss „öfwer strömmar och haf, genom fästen och fiender, han skall också „förläna kraft och seger öfwer denna mäktiga motståndare. Tänken

Digitized by Google

„på det arma Paßewalks *) öde jemnt i dag ett år sedan! Tänken på Magdeburg! Tänken på de många tusende, der och annorstädes oskyldigt mördade menniskor, hwilkas blod från jorden ropar ack och we öfwer tyrannerna! Ja, twifflen icke derpå, „Guds rättwisa hand skall straffa deras afskywärda mordbragder, „grofwa laster och ohyggliga brott. Derföre låtom oß med friskt „mod gripa dem an! „Gud är med oß", jag känner det i „mitt hjerta" Och deßa orden: „Gud med oß" blefwo gifna till lösen på den stundande hämdens dag.

Konungens dröm wid Wolche.

Konungen sof den natten uti en wagn, och när honom qwarstannade Horn, Baner och Teufel. Den sistnämnde hade warit en af Konungens trognaste följeslagare i alla strider och faror; han hade denna dag för sista gången sett solen sjunka i western.

Drolig war Konungens sömn denna natt; han drömde om fäktningar, blod och wapenskifte. Honom tycktes, att han brottades med Tilly, och att han under denna twäkamp blef af honom biten i den wenstra armen, men att han derefter fattat Tilly i håret och slagit honom till jorden. I fältslaget den påföljande dagen se wi betydelsen af denna märkliga dröm, såsom i det följande skall förtäljas.

Slaget wid Leipzig och Breitenfeld.

När dagen började gry, — det war den sjunde September, den mest lysande dagen af Gustaf Adolphs hjeltebana, — lät Konungen blåsa till uppbrott. Och som mellan torpet Wolche och Leipzig war slätt land, framtågade de förenade Swenska och Sachsiska bärarne i full slagordning, tilldeß de efter en timmas wäg, fingo fienden i sigte, uppställd på en ås wid byn Breitenfeld, icke långt från staden.

*) Paßewalk, en liten stad i Pommerska landet, hade den 7 Sept. 1630 blifwit af de Kejserliga förstörd med sådan grymhet, att derom gick en sägen öfwer hela Tyskland.

Digitized by Google

Wi wilja här följa föredömet af werldens äldsta häfdatecknare, som, wid beskrifwandet af stora och blodiga fältslag, aldrig försummat att anföra de järtecken och förebud, hwilka bebådat fall eller seger, emedan de tyckas hafwa trott, att osynliga makter woro i werksamhet på stridsfältet, till f ämjande af Försynens dolda rådslag. Hwad wi med wißhet kunna säga är, att sådana förebud mycket bidraga att ettdera styrka och upplifwa krigsmannens mod, eller att göra honom modfälld och nedslagen. Så begaf det sig, när Tilly, långt före dagningen, kom ut till sitt wäl befästa läger utanför Leipzigs norra port och samlade sina höfdingar till rådslag i det enda, efter den uppbrända förstaden qwarwarande huset, så befanns detta wara en dödgräfwares boning. Det kunde ju sålunda tydas, att Tilly måst lemna endast dödgräfwaren qwar derute, för att begrafwa hans folk och med detsamma hans ära, och mången gammal härhöfwidsmans panna rynkades, när han såg omkring sig likbårar, spadar och annan dödgräfwareredskap. Ett säkrare järtecken kände dock den gamla fältherren inom sitt eget bröst; han fruktade sig och önskade, att hans höfdingar skulle afstyrka ett öppet fältslag; men då de flesta deremot tillstyrkte det, sägande: »wi äro ju de starkare, och den lilla Konungen har ju länge nog gäckat Kejsarens wapen», wille han icke, att de skulle tänka, det den gamle blifwit feg och modlös. Han bröt genast upp med sin här och intog på den upphöjda wallen wid Breitenfeld en fördelaktig ställning.

När Gustaf Adolph war kommen till walplatsen, gjorde han halt i den fiendtliga härens åsyn, steg af sin häst, wände spetsen af sitt blottade swärd mot jorden, och med blottadt hufwud och förtröstansfull blick upp till himlen började han att bedja med hög stämma, så att det hördes kring hela hären, en bön till Gud om lycka och bistånd i den stundande striden. Och si! när bönen war slutad, kom en hwit dufwa flygande och satte sig ned på en baner-stång i den Sachsiska hären och flög sedan en gång omkring hela Gustaf Adolphs slagordning, hwarefter hon for bort och förswann i rymden. Skogens rädda dufwa, tänkte de fromma Swenska soldaterna, kommer icke så till ett stormande slagfält med fladdrande fanor och blänkande wapen; hon war dem ett himlens

Digitized by Google

sändebud, uppmanande till oskuldens försvar och att hämnas allt det mehnlösa blod, som flutit för Tillys mördare-hopar. Och denna sällsamma syn styrkte dem i tron på deras Konungs sista ord till dem: „Gud är med oß.“

Daktadt fiendens goda ställning och hans fördel af solen och winden, som bägge lågo Swenskarne i ögonen, ryckte Konungen stadigt och oförskräckt fram med sin slagordning, tilldeß hans folk wäl kunde se sin fiende i ögonen; men då började den allwarsamma leken. De Kesserliga hade grofwa metallkanoner; men när de loßade ett skott, swarade Torstenson med tre ur sina lätta läderkanoner, som, wäl riktade, gjorde stor förödelse bland fienden. Men Tilly riktade första anfallet mot Sachsarne på wenstra flygeln, i hopp, som ej bedrog honom, att lättast bringa dem ur fältet. I början förswarade de sig tappert nog, men gäfwo snart wika och togo rotwis till fötters, och snart lemnade de allmänt fältet, „och Kurfursten sjelf“, skrifwer Gustaf Adolph till Oxenstjerna, „lopp efter med hela sin lif-fana och stannade icke förr än i Eulenburg.“ Der utspridde de, att Gustaf Adolphs här war slagen och allt förloradt.

Men Horn stod qwar ännu, och större prof af hjeltemod och tapperhet har sällan någon krigsman wisat än denna hjelteprydnad, och förswarade han sig mot en öfwermägtig fiende, tilldeß Gustaf Adolph märkte det och kom i behaglig tid till hans bistånd. Konungen, uppmärksam på allt, såg, att fienderna i hetaste striden lemnat kanonerna på höjden alltför swagt bewakade, skyndade att falla wakten i ryggen, bemäktigade sig kanonerna och wände dem mot fienden, som nere på fältet led från sina egna kanoner ett förskräckligt nederlag.

Men wi öfwerlemna detta märkwärdiga fältslags beskrifning åt krigshistorien och nämna endast, att fienden blef sju gånger tillryggaga slagen och sju gånger återwände till ett förtwifladt anfall; men Swenskarne stodo lugna och orubbliga, såsom styrkta af öfwerjordiska makter, och när Tilly och höfdingarne för åttonde gången wille föra sitt folk in i stridens eld, nekade de att lyda, och flykten blef allmän. Förgäfwes beswor den gamla fältherren sin här med hotelser, böner och tårar, att wända om mot fienden; han måste sjelf följa dem, och en Sachsisk ryttmästare, „länga

Digitized by Google

Fritz» kallad, följde honom i hamn och häl, höll honom i rocken och slog honom i ryggen, slag på slag, med pistolkolfwen, så att Tilly skulle hafwa giftwit sig fången, om icke en Furste bland hans höfdingar blifwit hans nöd warse och jagat en kula genom hans förföljares hufwud samt sålunda räddat honom. Det säges att det nya krigssätt, som har Gustaf Adolph till upphofsman, derigenom alla rörelser med de olika wapnen skedde fortare och utan att störa den uppgjorda slagordningen, beredde honom denna härliga seger; men han sjelf sade: »Gud har med och för oß fäktat och den nåd förlänat, att wi efter en hård kamp äre blifne mästare i fältet, jagat fienden på flykten, eröfrat alla hans stycken, afhändt honom sextiosex fanor och tjugutwå standar *), och så helt och hållet förstört hans krigshär, att wi obehindradt kunna gå, hwart oß täckes. Slagtningen har warat från klockan twå intill blå mörkret. Wi läto största delen af wårt rytteri förfölja fienden och hwilade sjelfwa på slagplatsen.«

Natten efter slaget. Widskepelser bland krigsfolket i Tillys läger.

Stilla natt hade inbrutit och utbredt sitt täckelse öfwer den likbetäckta walplatsen, der wän och owän nu soffwo fredligt inwid hwarandras sida. Sorgsen red Gustaf Adolph fram öfwer fältet, der många af hans wänner, med hwilka han nyß hade talat nu slumrade den långa sömnen, och der mången redlig Swensk soldat, som stupat, fäktande för Guds Ord och fäderneslandets ära, utgjutit sin sista suck för hemmawarande föräldrar eller maka och barn. Han tänkte wäl ock på de sextusende gudlösa krigsmän, han på denna dag oberedda inställt för den ewiga rättfärdighetens domstol. Men hans wittne war i himmelen, och han sam-

*) Standar kallas cornett i ofwan anförda bref från Konungen. Flera utländska ord, färdeles i det, som rörer krigswäsendet, inkomma wid denna tid i Swenska språket, dem wi dock i det längsta welat undwika.

Digitized by Google

lade sitt folk till bön, lofsägande Gud, som ljusets och frihetens förswarare i denna strid så nådigt beskyddat och dem segern gifwit hade. Derefter tackade han med trofast handslag sina wänner och höfdingar, bjudandes dem godnatt, och somnade med mera lugn än föregående natten uti en wagn, den följande morgonen till mötes. Då lät han bland sitt folk utskifta bytet, som fanns i den förjagade fiendens läger, af guld, silfwer, granna kläder och klenoder, och mången förståndig hushållare bland gemenskapen förde rikedom med sig hem till fäderneslandet.

På wägen till staden Halle satt, i denna hemska natt, den gamla Tilly, med smärta i ryggen efter de hårda slagen af pistolkolfwen och smärta i hjertat öfwer sitt nederlag och sitt folks nesliga flykt. Han hade fällt tårar, icke af ånger öfwer sin syndfulla krigarbana eller af sammwetsqwal öfwer de oräkneliga sorger och lidanden, han förorsakat oskyldiga och wärnlösa menniskor, ty Jesuiterna hade inför honom i den tro, att allt ondt, som kunde tillskyndas folk af olika bekännelse, war himlen behagligt. De fredliga boningar, han låtit sina krabater uppbränna, de olyckliga qwinnor, han låtit dem skända, de små barn, på hwilka han låtit dem pröfwa sina swärd, tillhörde ju Lutheraner, dem han hatade och wille utrota från jorden; utan det war af harm han gret, öfwer sin felslagna hämnd, och att den hatade Swenska Konungen nu hade trampat hans hjelte-krans i stoftet.

När han, beledsagad af några sina höfdingar, kom fram till staden, kallades en barberare, som omlagade hans sönderslagna rygg och några blodswulster efter kulor, som wäl träffat och bränt hans kropp, men icke kunnat genomtränga och såra. Häraf styrktes den widt utspridda folktron i landet, att Tilly war „gjorder hård och skottfri“ Bland krigsfolket, så i andra länder som här i Swerge, war rådande den widskepliga tro, att menniskor unnes, som genom förskrifning till djefwulen lärt konsten att göra menniskokroppen hård, så att den af kulor och swärdsegg war oåtkomlig. Jesuiter och munkar hade, bland tusende andra inkomstkällor, jemwäl uppfunnit denna, så lönande uti en tid, då soldaten den ena dagen war fattig, men den andra mätte guldmynt i hattkullarna och gerna då gaf ut några gyllen

Digitized by Google

för konsten att göra sig hård och döfwa swärdsegg. De skenheliga katholska presterna skrefwo de första orden af Johannis Evangelium eller den nittiondeförsta psalmen Davids på pergamentslappar, dem de förseglade i hwarjehanda omslag och försålde till skyddsmedel åt soldaterna, att hänga om halsen eller insy i kläderna för att tryggt kunna gå till striden. Åtskilliga örter woro ock beryktade för sådan trolldomskraft: såsom Jernörten, med hwilken stålet i en fiendes swärdsegg kunde döfwas *), Segerörten, hwilken äfwen kallades Allmans-harnesk **), Johannis blod***), som ock kallades Seger- och Pantzar-rot. Ett pulwer fanns jemwäl att köpa utaf munkarne, som lofwades gifwa skottfrid i 24 timmar, sedan det intagits; lyckades det, så prisade köparen skyddsmedlet; men stupade karlen, så war dock alltid säljaren säker, att han icke skulle komma tillbaka och yppa bedrägeriet. Allt sådant wantrons och listens bedrägeri öfwades bland Tillys gudlösa krigsmän. Om den gamle korporalen sjelf trodde på deßa trolldomskonster, bedragen af sina uppfostrare Jesuiterna, eller om han endast ansåg dem såsom ett medel att göra soldaten säker och öfwermodig, då han fördes mot fienden, är owißt; men bönderna fruktade Tillys knektar såsom hårda, oåtkomliga afgrundsandar. Derföre, när de sett, att de stillsamma, gudfruktiga Swenskarne dock hade makt öfwer den gudlösa hopen, funno de, att Guds magt war större än djefwulens, och när de kommo öfwer någon af Tillys folk brukade de allenast käppar, att torrbulta dem till döds, emedan de trodde, att bly och stål icke kunde skada dem.

Wårt folk förblef wäl icke alldeles obefmittadt af deßa wantrons styggelser, utan förde åtskilligt deraf med sig hem från krigen, och jemwäl här hemma i landet saknades icke förförare och trolldomskonster, sammanfmidda fordomdags i klostren, deraf wi

*) Cichorium.

**) Herba Victorialis' troddes gifwa lycka i strid och seger.

***) Mandragora war namnet på en ört, som på Swenska af sin förmenta trolldomskraft kallades run-ört och lik-ört, emedan krigsmannen, som hade den, utbredde död och fasa bland fienden.

Digitized by Google

ännu i dag, särdeles bland gamla soldater och jägare, hafwa mycken surdeg qwar, och mångahanda sägner om wapenbössmare och friskyttar. Mången anser sådana galenskaper wara utan betydelse; men huru långt mantrons och widskepelsens ande kan föra den sig honom betror i hädelse och gudlöshet, derom wittna mångfaldiga sägner, bland dem wi här endast må anföra en, som med fasa och afsky ännu bland folket förtäljes. En jägare hade några dagar gått i skogen, sett mycket willebråd, men blifwit dårad af Skratten och Skogsfrun och fått intet. Då kommo harm och trots i sinnet, att han önskade sig hjelp af sjelfwa friskyttarnes mästare. Då kom en grönklädd reddare med bössa och hundar, och sedan de kommit i samtal, frågade han, hwarföre mannen såg så obelåten ut. Han swarade, att han nu i flera dagar gått från skogs och intet willebråd kunnat få, ehuru han sett mycket deraf. „Ah! det skall du aldrig behöfwa klaga mer", sade den gröna jägaren, „will du följa min lärdom, så skall willebråd komma i din wäg, så framt det finns inom milen, och du skall aldrig loßa skott, som icke träffar. När du går till skrift, så förwara oblatet och tag med dig hem, och när du går till skogs, så tag det med, sätt det på ett träd och skjut sedan med kula det igenom. Derwid skall du säga dessa ord: — (beswärjelsens ordalydelse må wara förgäten!) — och dereffter skall din bössa sjelf skaffa willebråd nog och aldrig fela". Jägaren efterkom den onda lärdomen alltför wäl och gick till skogs med det heliga brödet, uppsatte det på ett träd och gick några steg tillbaka, tog sin bössa, lade an och riktade; men se, i detsamma genombäfwade en försträckelse alla hans ben; i stället för oblatet, såg han den Korsfäste sjelf på trädet. Bössan föll honom ur händer, sammetet waknade, och med ångerns tårar sprang han fram till korset och bad om nåd och sin synds förlåtelse. Från den tiden förstod han bättre den sjette bönen i sitt „Fader wår." Men i Gustaf Adolphs läger tåldes icke sådant Hin Ondes gyckel, utan han hade lärt sina krigare att hålla den Allsmägtige i Himmelen för sin klippa och beskärm, och ett enda skyddsmedel gafs, det war bönen. Och i de krigsartiklar, som han utgaf på Årsta ängar, stod strängeligen befaldt: ingen afgudadyrkare, trolltarl eller wa-

Digitized by Google

pendöfware skall i lägret, eller ibland wårt krigsfolk, liden warda."

I Eulenburg satt Kurfursten, efter en sömnlös natt hwart ögonblick wäntande budskapet om Tillys fullkomliga seger och sin och sitt lands olycka, då Konungens underrättelse kom, att Sachsen war räddadt och fienden slagen. Utom sig af glädje, skyndade Johan Georg till sin wälgörare, men kunde i början knappt öppna sina ögon för blygsel öfwer sin och sina Sachsares hastiga flykt, helst de några dagar förut i sin granna rustning hade sett ned med förakt på Swenskarne för deras toritiga klädnads skull, men nu måste inför dem skämmas. Men Konungen war glad och wille se alla glada och tacksamma mot Förlynen; derföre skyndade han att uppmuntra Kurfursten sägande, att det war hans raska beslut i rådplägningen, att möta Tilly i öppen drabbning, som de hade att tacka för den härliga seger Evangeliska Förbundet nu hade wunnit. Johan Georg förstod denna grannlagenhet och sade, att han i all sin lifstid skulle minnas denna Konungens wälgerning.

Om några Minnesmärken efter Slaget wid Leipzig.

I Lutherska furstarnes land och hemma i Swerge höllos lof- och tacksägelse-dagar öfwer wåra wapens framgång, och sånger sjöngos till Konungens och hans tappra krigsmäns ära. Sändebud med lyckönskningar kommo från alla hof och sjelfwa Czaren i Ryssland anställde glädjefester. Fastare blef, efter denna seger, förbundet mellan Konungen och Furstarne och wi finna minnesmärken efter deras kärlek och tacksamhet uti en mängd af mynt och minnespenningar, som präglades i Tyskland wid denna tid. Många af dessa penningar hemfördes med wårt krigsfolk och hafwa sedan ofta blifwit bittade bland jordbynd eller förwarade i wåra myntsamlingar. Ännu skall ofta Swenska bonden då han odlar sin torfwa eller byggar sin stengård finna sådana minnen efter wårt folks fordna bedrifter, och må derföre en kort beskrifning af de redan funna tjena såsom igenkänningstecken.

En af dem föreställer på framsidan Konungens bröstbild, med namnet omkring, och på frånsidan står: „med Gudi wilja wi

Digitized by Google

mäktig ting göra; Han skall nedertråda wåra fiender.» Psalm. LX, v. 14. Öfwerst en stjerna i moln, och ur molnet sträcka sig twå armar med swärd och palmqwistar.

En annan, likaledes med Konungens bild och deromkring orden: Gud med oß, och med oß är ock Gustaf.» På denna pennings frånsida synes på en pelare en hatt och deröfwer ordet Frihet, men nederst en bok, med ordet Religion, bemärkande stridens wackra ändamål, Religionsfrihet.

På en af deßa penningar föreställes, huruledes ett samt hjeltemod ökas af farornas mängd. Ett hjerta uti en brinnande eld, som uppblåses af wädret från alla sidor, med inskrift: Wäxer till, när windarne spela derpå.»

Huruledes Konung Gustaf slagit Kejsarens makt tillrygga, föreställes å en annan penning under bilden af hjelten Hercules, med en klubba i högra och en fackla i wenstra handen dödande den mångböfdade ormen; derunder läsas twå latinska ord *), sålunda förswenskade: »du himlawän, kör trollet in igen!»

Flera af de minnespenningar, som erinra oß om detta krig och Swenska wapenäran, wilja wi här icke anföra. De igenkännas alla lätteligen af Konungens bild och lösen wid Leipzigska slaget eller af walspråket: med Gud och segrande wapen. Och på de flesta synes antingen en stjerna eller Herrans namn Jehovah uti en strålande sol, att beteckna Gustaf Adolphs första och sista tanke: Gudi allena ärona!

Konungen går till Thüringen. Swenskt mynt-hus i Erfurt.

Konungen hade twenne föremål för sitt hjertas ömhet, det war Drottning Maria och ungdomswännen Axel Orenstjerna, och han utfärdade befallningar för bägges inställelse i hans läger. Derefter hölls rådslag med hans fältöfwerstar och Kurfursten Johan Georg om riktningen af deras gemensamma werksamhet för den närmaste framtiden. Kurfursten sade till Konungen, att nu stode wägen honom obewakad öppen till Kejsarens hufwudstad Wien

*) Compelle intrare.

och, så wida han förmådde, till Kejsarens thron. Wi weta mer än wäl, att wåra bäfdatecknare läga, det sådant smicker »icke war Konung Gustaf Adolph mißbagligt«, och att han »icke ogerna hörde det, men behöll för sig sjelf hwad han tänkte,« och så widare, hwarmed man will neddraga hans ära i den alldagliga ärelystnadens och såfängans stoft; men då han i stället att lyßna till uppmaningen, twärtom wände ryggen åt kejsarstaden och kejsardömet och deremot gick till de förtrycktas räddning, undan Tillys röfwarhopar, och icke ett enda ord, icke en handling kan anföras till stöd för denna beskyllning, måste wi ogilla ett sådant slags äreskänderi och betrakta Gustaf Adolph såsom en uppenbarelse af en stor själs oegennyttiga uppoffringar för menskligheten wäl.

Han hade alltför wäl lärt känna menniskornas opålitlighet, särdeles Furstarnes, för att låta dåra sig. För ögonblicket war Kurfursten wäl tacksam och mente allt wäl; men snart kunde Kejsaren försona sig med honom, och Tilly kunde snart förstärka sig; stående midt imellan deßa fiender, skulle han då lätteligen kunnat förspilla både sin egen och sina trosförwandters wälfärd. Derföre bad han Kurfursten först rensa sitt land från Tillyska härens förströdda hopar och sedan mot Kejsaren utföra deras gemensamma sak; men han wille sjelf hålla ögat på Tilly och draga sina trosförwandter i södra landet till undsättning. Kom så in i det landet Thüringen, der utan strid den stora och rika hufwudstaden Erfurt öppnade för honom sina portar. Han lemnade staden och landet en grefwe Löwenstein i befallning, hwilkens minne en wacker skådepenning i wåra myntsamlingar förwarar. Men än mer för oß Swenskar minneswärd är denna trogna bundsförwandt blifwen genom sin dotter Marca Christiana, gift med den ädla riksmarskalken Gabriel Gabrielson Orenstjerna, som byggt Rosersbergs slott. Hennes minne bör ock wara Swenska män kärt, emedan hon räddat wår stora Konung Karl Gustaf i det hon upptäckt en sammanswärjning mot honom såsom framdeles kommer att förtäljas. I Erfurt lät Konungen anlägga ett mynthus, der Swenskt både guld- och silfwermynt slogs med Konungens bild och walspråk samt Swenska riksvapnet till krigsfolkets aflöning. Många sägner utspriddes denna tiden, att en

guldmakare kommit till Konungen och upptäckt för honom hemligheten att göra guld, och att de dukater, som der sloges, woro af i Erfurt förfärdigadt guld *). Här bereddes ock winterqwarter för den wäntade Drottningen och hennes hof.

Söker winterqwarter i Frankenland. Würzburgs eröfring.

Att få Tilly närmare under ögonen och ett bättre winterqwarter, der hans soldater kunde få hwila ut efter swåra mödor; tågade han en hel dag och om natten wid fackelsken öfwer den stora skogen Thüringer-wald kallad, och kom ned i det härliga landet Franken, märkwärdigt deraf, att den folkstam, som kallades Franker, i forntiden derifrån utgått och underlagt sig det land, som nu efter dem kallas Frankrike. I detta land hade några Katholska biskopar sina furstendömen, och kallades den delen af landet Prestgatan. De woro Evangeliska Förbundets fiender, och det behagade Konungen, att i detta Tysklands Kanaan taga winterqwarter. Main, en härlig flod, framflyter här mellan de hördigaste hwetefält och rika wingårdar, och wid den floden, närmast i Konungens wäg, låg staden Würzburg så kallad af sina rika kryddgårdar **). Der hade en Biskop sitt säte, ett kloster, och en skön domkyrka. Wid Gustaf Adolphs ankomst hade Biskopen, likt legoherden, öfwergifwit sina får och flytt undan samt lemnat stadens och fästets förswar åt en ryttmästare, wid namn Keller, som talade stora ord, om huru lättelig en han kunde förswara platsen mot Swenskarne. Men när Gustaf Adolph uppmanade staden att gifwa sig flydde Keller redan första natten, med munkar och nunnor samt all redbar lös egendom; ur staden till fästet, som låg på andra sidan floden på en brant klippa

*) En myntmästare i Erfurt, som het Weißmantel, brukade på dukaterna ett märke, hwarmed chemisterna heteckna swafwel och qwicksilfwer, hwilket okunnigt folk ansåg såsom bewis, att alla sådana dukater blifwit gjorda af någon guldmakare, som upptäckt sig för Konungen, och i följd deraf utspriddes de underliga sagorna. Se Berch, Gust. Ad. Lefwernesbeskrifning, sid. 121.

**) Tyska ordet Würz betyder kryddwäxt.

och ansågs för ointagligt. Att storma detta slott, war med största farligheter förknippadt. Wid öfwergången af floden stupade trenne unga Skottar, wid namn Ramsay, och mycket folk med dem för kulregnet ifrån flottet. Wid stormningen af sjelfwa fästningen war det en ung löjtnant, som med stor lifsfara kastade sig in i den öppnade porten. Om han burit ett adeligt namn, skulle wisserligen häfdatecknarne ihogkommit det; men nu är det förglömdt, med många andra tappra måns, som gagnat och blifwit förgätna. Men i sjelfwa striden inne på borggården fick Torstenson se Keller i spetsen för sitt folk, sprang hastigt fram, fattade honom om lifwet och bar honom fången till de sina. Då uppgaf besättningen fästningen, som lemnades på en timma till plundring. Ingen menniska man eller qwinna, förolämpades; men det säges, att så mycket penningar blef på denna timma till bytes, att soldaterna delade sins imellan klingande silfwer- och guldmynt med hattkullar. I kapellet togos Frälsarens och Jungfru Marias bilder, gjutna af massivt guld, och de tolf apostlarnes af gediget silfwer. Ur rustkammaren fick Konungen wapen och beklädnad för flera tusende man, och Jesuiternas sköna boksamling, som der förwarades, hemsände han till Upsala. Stadsboernas redbaraste egendom, af guld och silfwer, den de förwarat i kyrkan, lät Konungen dem behålla, och fingo de draga med frid hem igen derigenom han wann deras wälsignelser och wälwilja. Men den största skatten, som ingen räknade, upphemtades ur ett hemligt källarhwalf, sprängdt i sjelfwa klippan. Ett af skrinen, som bars upp derutur, gick bottnen ur, när det bars öfwer borggården, och dukater strömmade på marken. Soldaterna började att plocka och för syns skull bära något deraf till Konungen; men han log, och bad dem behålla't, efter det en gång fallit i deras händer.

Detta war om morgonen, och ännu lågo liken qwar, strödda kring borggården. Bland dem tyckte Konungen, att några sågo rätt friska och lefwande ut, och som han förstod, att det war några munkar, som af fruktan att blifwa dödade hade i drabbningen kastat sig ned på marken, låtsande sig redan wara döda, så ropade han till dem: »står upp, I döde, eder skall intet ondt wederfaras.« Och de sprungo upp och stodo bugande för sin räddare.

Digitized by Google

Men budskap kom, att Tilly war på wäg till fästningens undsättning. Han kom wäl dertill försent; men Konungen fann nödigt att hindra honom från öfwergången af floden och skyndade wid en stad, som het Ochsenfurt, honom till mötes. När Tilly såg Gustaf redan stå beredd på andra stranden, intog honom den oro han wanligen kände wid denna fiendes möte, och ehuruwäl han war halfannan gång starkare, wägade han icke öfwergången, utan drog sig tillbaka, dit han war kommen ifrån, lemnande så Frankenland ostördt till Konungens winterqwarter.

Intager Frankfurt am Main. Går öfwer Rhein. Winterqwarter.

Frankfurt wid Main är en stor och folkrik stad wid den sköna floden och tillhörde den tiden ärkebiskopen af Mains. Den hade Konungen utsett till sitt blifwande winterqwarter, och efter en kraftfull uppfordring öppnade staden för honom sina portar. Sällan har en segerhjelte mer högtidligen intågat i någon stad. Omkring den unga ståtliga Konungen från Norden rebo hans kring werlden redan ryktbara wordna fältöfwerstar och krigshöfdingar, en Konung, mångfaldiga Furstar och riksgrefwar, som alla gifwit sig i hans beskydd, och före och efter honom tågade hans muntra ryttare och soldater, numera klädda i nya kläder och ståtelig rustning. Den wackra mannen, med mildhet och menniskokärlek i hwarje blick och rörelse, hänförde menniskomaßorna, som jublade omkring honom, och den ordning och stillsamhet, som rådde bland hans krigsfolk så att handel och all rörelse gingo sin wanliga ostörda gång, gjorde honom till en halfgud i folkets ögon. Han gaf denna dag åt Furstarne en lysande middag i den samma sal, der Kejsarne, efter sin kröning, brukade hålla sin måltid.

Nu hade Swenska soldaten, såsom det gamla ordspråket lyder, kommit i Guds kålgård. Så talas härom i ett bref*): „Hans Majestät har nu hela Frankenland inne, och hafwa ständerna der hyllat Hans Majestät för Hertig i Franken. Wåra

*) Från Salvius till Pehr Banér, finnes i Palmsk. Handskr. Ups. Geijer, sid. 224.

»Finnarpojkar, som nu wänja sig i winlandet deruppe, lära »ej så snart komma till Sawolax igen. I de Lifländska krigen »måste de ofta taga till godo med watten och mögladt groft bröd »till ölskopa; nu gör Finnen kallstål i stormhatten, med win och »semla.«

Men på andra sidan Rhein låg ärkebiskopsdömet och staden Mainz, Kejsaren underdånigt, och försvarades af en stark besättning Spaniorer. Konung Gustafs säkerhet kräfde, att han innehade detta land, förrän han gaf sig till hwila. Gent emot en liten stad med fästning, Oppenheim benämnd, beslöt han företaga öfwergången af Rheinfloden. Äfwentyrligt war företaget, i Spaniorernas åsyn, och under det kulor regnade från fästningen. Men nog. — Nils Brahe wågade sig först öfwer med trehundrade man af den gula fanan och banade sig med swärd i hand wäg upp på andra stranden. Konungen såg på den djerfwes hjeltemodiga landstigning under fruktan och häfwan; men så snart twenne andra fartyg ankommo med förstärkning, togo Spaniorerna flykten. På stranden, der denna öfwergång skedde lät Konungen uppresa, till minnesmärke, en fyrkantig pelare på hwilken stod ett lejon med draget swärd och hjelm å hufwudet. Minnesmärket stod der länge, wittnande för eftersverlden om den mäckliga händelsen.

Till Mainz war wägen från Oppenheim kort. Ärkebiskopen hade förswunnit och lemnat stadens försvar åt en förnäm Spanior, som lofwat försvara den med detta löfte: »om det wore mot tre Swenska konungar.« Men tredje dagen efter öfwergången öfwer Rhein intågade Konungen såsom segerherre i Mainz och gjorde ett rikt byte. Det war på hans tretiondesjunde födelsedag *), och den trettiondeåttonde såg han aldrig.

På flodstranden wid Mainz kola ännu finnas minnesmärken efter en fästning anlagd att beherrska staden och efter anläggarens namn kallad Gustafsborg; men Swenska soldaterna kallade den Prestwinan. När Konungen sålunda hade beredt winterlugn för sig och sitt folk, wille han icke tillbringa julhögtiden allena, skiljd från sin maka. Maria Eleonora war ännu i sin ungdoms

*) Den 9 December.

Digitized by Google

skönhet; här war qwinnan mannens prydnad, och han war hennes stolthet. Medwetandet af lycka och makt ger majestät, och majestätet höjer männernas hufwud. Såsom det höfdes Gustaf Adolphs Drottning, drog hon, beledsagad af ettusen mans lifwakt, genom Tysklands städer, Leipzig Halle och Erfurt, öfwer allt emottagen, med jublande glädjebetygelser af det hänförda folket. När hon nalkades Frankfurt, red Konungen henne till mötes, omgifwen af furstar och höfdingar, wittnen till deras glada omfamning. Det ännesspann som Patriarchens son Isak gaf sin unga brud, war icke mer skönt än det smycke, som Konungen nu satte på sin drottnings högburna wackra hufwud.

Så slutade Konung Gustaf Adolph på den wackra Rheinstranden, omgifwen af ära, kärlek och beundran, det första årets fälttåg i Tyskland.

21. Gustaf Adolphs winterhof i Frankfurt år 1632.

Ett gladt och lysande hof höll Konung Gustaf Adolph i sitt rika winterqwarter, Frankfurt, i begynnelsen af detta år. Sändebud från främmande makter kommo och foro, regerande furstar, blandade med hans egna förnäma hofmän och frejdade krigshöfdingar, hwimlade om hwarandra i det wackra slottets salar, woro gäster wid dagens festliga måltider och wid aftonens muntra dryckesstämmor. Och de, som kärast honom woro i denna werlden, hans gemål och wännen Axel Oxenstjerna, omgåfwo honom dagligen. Men rikskansleren war här icke för bordet allenast och dryckesstämman utan för de förtroliga rådslagen, under hwilka Konungen slöt sig inne med honom i sina arbetsrum. Men Oxenstjerna war icke nöjd med den wäg Konungen walt för sina segerrika wapen efter slaget wid Breitenfeld. »Jag hade hellre, sade han wid sin första helsning, »lyckönskat Eders Majestät i Kejsarstaden Wien än i Frankfurt.« Många werldskloka statsmän hafwa tänkt lika med honom; men Gustaf Adolph skrymtade icke uppoffringar; han gjorde dem, och det af rent sinne. Det war sanning i de ord han så ofta uttalade: »Jag är kommen, icke för äregirighet och egen winning, utan för att

Digitized by Google

rädda förtryckta bröder, som lida för sanningens skull.» Hwad skulle det hafwa blifwit af det härliga öfra Tyskland om han lemnat deß inwånare, till det mesta Lutheraner, hans trognaste bundsförwandter, utan förswar åt Tilly och dennes blodtörstiga Krabater, såsom får åt ulfwens käftar? Oxenstjerna war statsman och tänkte på sitt fäderneslands winning och ära; men Gustaf Adolph war christen och tänkte på hela menskligheteus wäl och Guds Ordo seger öfwer wantrons och egennyttans dikter.

Det behagade Konungen ofta, att, ensam wandrande omkring i staden, helsa glädt och wänligt på alla, samtalande med många. Således hade han blifwit ett föremål för allas kärlek. Men Jesuiterna stodo i Kejsarens och de Katholska furstarnes tjenst och wille nu, medan Konungen gick så obewakad, försöka sina wanliga wapen, förgift och dolkar. En afton, när på owanlig tid, en af Konungens kammarswenner kom in i hans sängkammare, stod der uti en wrå inkrupen en man i grå, wid munkrock. Det befanns, att han hade en hwaß dolk under munkkåpan och war utsänd af några sammanswurna Jesuiter, att lönmörda Konungen. Flera resor under detta fälttåg war hans lif blottställdt för lönmördare. En gång wille en munk öfwerlemna honom en bok, hwars blad woro beströdda med ett sådant sint giftstoft, att han wid bläddrandet deri skulle taga döden. Men han war warnad och undgick faran. Många utaf Konungens wänner bekymrade för hans säkerhet, bådo honom bättre taga sig till wara och icke så blottställa sitt dyrbara lif; men han swarade: »en Konung och fältherre kan icke låsa in sig i en ask; Gud är min bästa lifwakt!»

Ärkebiskopen i Mainz hade lemnat efter sig en stor och dyrbar boksamling; denna skänkte Konungen till Axel Oxenstjerna, som åter skänkte densamma till Westerås lärdoms skola; men skeppet, som skulle föra den öfwer, förgicks, och den gömmes nu, med många andra skatter af Östersjöns böljor.

Men snart framflöto några lugna weckor, och stridsropet kallade åter Konung Gustaf till hans tunga arbete. Tilly, som aldrig kunde glömma sitt nederlag wid Breitenfeld, hade ingen ro, natt eller dag, för hat och hämdelust. Han hade begagnat denna tid, då wapnen öfwer allt hwilade, att öfwerraska den Swenska be-

Digitized by Google

sättningen i en stad, som det Bamberg, och derefter hastigt begifvit sig på återtåg till sitt läger, det han trodde skyddadt nog bakom twenne floder, Lechfloden och Donau.

22. Konungen förföljer Tilly. Öfwergången öfwer Lechfloden.

Maximilian het en hertig af Baiern, hufwudman i de Katholska furstarnes förbund och betrodde med ledningen af Keiserliga härens rörelser. Han hade befallt sin fältherre Tilly, att icke wåga en drabbning med Gustaf Adolph, så framt han icke förut wore säker om seger. Med oro såg Maximilian nu den Swenska hären så nära sitt eget land och fruktade, icke utan skäl, att hämnden för hwad som skett i Bamberg skulle locka den segerwana Konungen i Tillys spår och tilläfwentyrs in i sjelfwa hans bertigdöme. I stället att nu tänka på sina bundsförwandters förswar, lemnade han, till deras stora förskräckelse, deras länder öppna för fienden och drog alla deras stridskrafter till Tillys läger bakom Lechfloden; der tyckte han sig wara förwissad om att han skulle kunna hindra Swenskarnes öfwergång och sätta ett mål för deras widare framträngande. Han bedrog sig. Gustaf war icke sen att samla till sig de sina och eftersätta Tilly, som behöfde all sin brådska för att hinna undan bakom sina strömmar.

Konung Gustafs wäg låg förbi Nürnberg, en bland Tysklands rikaste städer i det Evangeliska Förbundet. Han lät sitt folk hwila ut några timmar på fältet derutanför, medan han sjelf, af sina krigshöfdingar omgifwen, red in i staden, helsad af inwånarnes juhlande fröjderop, under det att ringning i alla stadens kyrkor och kanoners dunder tillkännagåfwo den stora hjeltens närwarelse, hwilken alla helsade såsom en räddare, dem sänd af den gudomliga Försynen. Borgmästaren hade på slottet samlat rådet och de äldsta som nu tillförde Konungen en stor summa penningar till utdelning bland krigsfolket och för honom sjelf dyrbara skänker, bland dem twenne med stor konst i silfwer arbetade glober, en jord- och en himmelsglob. Med anledning af dessa silfwerklot, föreställande jord och himmel, höll Konungen till dem ett

betorkelsen tal, wid hwilket alla de, som det åhörde, utbrusto i tårar. Han sade dem, att han nu dog derås i gåfwor, icke af nyfikenhet, utan för den kärlek skull, det han dem alla wäcka hos sin och dyrbart minne, och han förmanade dem, att icke för njutningen af jordens goda uppoffra himmelens. »Nu», sade han, »hören I en prest, »som icke predikar med ord allena, utan med gerningarna. »Jag »har öfwergifwit mitt lugn och mitt fädernesland, för att här wåga »lif och blod för Guds Ords segen och den christliga »werldslig och andlig trälldom. Blifwen fasta i det förbund mellan »Gud och eder, som I med eder dop och läre af mig att strida och lida, »såsom wår Herre Jesu Christi stridsman. Sjungen och spelen »war Konungens tåg, och de, som hörde det, glömde det aldrig. »Det blef sedan tryckt många faldiga gånger och läses ännu i dag i Tyskland många ställes, med sägner om den store Swenska Konung Gustaf Adolph.

Staden Nürnberg är här i Sverige allt ifrån denna tid känd för många sirliga slags konstarbeten, dekor- och leksaker, gemenligen kallade Nürnberger-arbete. Så blef äfwen wår Konungs bild än gjuten, än målad och än skuren i trä spridd kring alla länder, till minnesmärken efter dessa märkwärdiga händelser.

Tilly lopp fort undan och kom lyckligen till sitt wäl förskansade läger bakom Lech-floden. Wid en stad, som heter Donauwerth, war den enda qwarlemnade bron öfwer Donaufloden. De kejserliga höddo wäl till att förswara stad och bro; men Swenskarne drefwo dem tillbrygga och stodo snart wid stranden af Lech, helsade af fiendens kanoner från andra stranden.

Konungen samlade sina krigshöfdingar till rådslag. »Skola wi gå öfwer, slå fienden och tåna oss wäg in i Maximilians rika land?» war Konungens fråga. »Stranden är alltför wäl beväst, »och hela Kejsarens och Katholska Bandets här står der tillstädes; »öfwergången synes oss omöjlig», — blef dess swar. Men Gustaf Adolph war icke wan att stå tillbaka för mötande wådа. Han förrättade arbetet med Gud och segrande wapen, såsom hans walspråk war, och utmätade en krökning af strömmen, der honom syntes minsta fara hota. »Den, som will undersöka djupet af detta

wad», — sade han, «skall tillräckligen belönas.» En oförskräckt ryttare, skada, att häfderna icke förvarat hans namn och ödelseort! — lofwade wåga försöket. Han gick bort till en bondby, der han iklädde sig Tysk bondeklädnad, tog en lång stång i handen och började wada i strömmen, pröfvande sig med sin stång, huruvida han kom så långt ut, att wattnet blef honom för djupt, då han hörde Bayerska soldaterna på andra stranden skratta åt hans oförstånd, då han tänkte sig kunna wada öfwer den djupa strömmen. Bonden bad då, att någon af landsmännen wille komma ut emot honom i floden och med tillhjelp af stången draga honom öfwer mot utsäst hederlig betalning. En Bayare gick då ner i wattnet och när han gått så långt han räckte botten, samm han öfwer. Då hade Konungen på en höjd stått och sett wattnets djup wid ömse stränderna, och kunde han derefter beräkna, huru en bro derstädes borde anläggas till öfwergång. Fiendens förskansade läger låg på en strand, flera fot högre än motsatta sida den. Deraf kunde arbetet i floden, närmare strandwallen, icke störas af Tillys kanoner. Konungen lät sedan Torstenson rycka fram med sina, och snart måste Bayarne draga sig från stranden. Bron blef färdig, och trehundrade Finnar woro de förste att springa öfwer och uppkasta en wall på andra sidan, inom hwilken de förswarade öfwergången. Derefter kom med trehundrade andra Finnar en adertonårig ryttmästare, Carl Gustaf Wrangel som här första gången berömligade sitt namn med fiendens tillbakadrifwande, tilldess Konungen med hela styrkan kom öfwer. Imellertid bade Hertig Bernhard af Weimar, en af Konungens trognaste fältöfwerstar, funnit ett wad ett stycke ofwanföre, der han red öfwer med sina ryttare och angrep fienden på sidan. Kortligen, Bayarne började wika. En af deras fältöfwerstar sprang fram och förde dem åter i striden, men stupade sjelf för en kula sanslös ned. Då wille Tilly sjelf främst i striden uppliftwa sina swigtande Wallooner; men en kula krossade hans ben, han föll, förwirringen blef allmän. Wallonerna hurs sin gamla fältherre ur striden, och hertigen med sina Bayare tog flykten, lemnande segern och lägret i befrielse-härens händer. Med litet lif uppnådde Tilly i hertigens wagn en stad, Ingolstadt benämnd. Här tillbragte han, i Maximilians fällskap, halfwa må-

Digitized by Google

naden April i plåger och wedlagan, att han icke mer kunde pläga de hatade Lutheranerna. Han dog på sin tro, sedan han lefwat utan kärlek *).

25. Minne af Swenskarne i Augsburg och Ingolstadt.

Augsburg är, såsom wi tillförne berättat en stad, namnkunnig bland wårt folk af den Augsburgiska Bekännelsen. Dess inwånare woro till mesta delen af Lutherska trosbekännelsen men hade nu en längre tid warit beröfwade Lutherska gudstjenstens uppmuntran och tröst, sedan deras kyrkor blifwit upplåtna åt den Katholska mässan. Gustaf Adolph wille skona staden från belägringens förödelser och spara blod, underhandlade med den Kejserliga beskickningen att den skulle med fred draga sina färde, samt höll deretter, omgifwen af Böhmiska Konungen, Evangeliska Förbundets furstar och sina höfdingar, ett högtidligt intåg i staden, omjubladt och wälsignad af det tacksamma folket. Tåget gick till den härliga kyrkan Sanct Anna, der Konungens hofpredikant, Jakob Fabricius, en prest efter hans sinne, höll en lärorik predikan, som wittnar, att det Evangeliska ljuset brann renare på den tiden än i sednare tider. Ett stycke deraf, som mäste öfwertyga hwar tänkande christen om Evangeliska trosbekännelsens höga wärde framför den Påfwiska, må här anföras:

Texten för predikan war Konung Davids Psalm den 12:te, v. 6: „Efter nu de elände förtryckte warda och de fattiga sucka, will Jag upp, säger Herren, Jag will skaffa en hjelp, att man frimodeliga lära skall.“ I denna predikan lärde, bland annat, predikanten: „det är icke bibliskt, icke heller christligt att wilja pläga, döda och utrota de otrogna, endast för deras falska tros och läras skull. Så lära Jesuiterna att Konungar och Furstar som icke bekänna den Katholska läran, för sitt kätteri skull allenast höra beröfwas gods och land, samt att alla andra kättare

*) Han berömde sig af att aldrig hafwa widrört någon qwinna.

Digitized by Google

skola straffas till lifwet. Jesuiten sidder denna lära på den Påfwiska bannlysningen, som alla år på den Gröna Thorsdagen i Rom förnyas, och genom hwilken alla kättare från lifwet till döden dömde warda. Med denna blodförstiga lära hålla wi ingalunda, ty det är fast ochristeligt att döda menniskor för deras tros skull. Gud will hafwa en friwillig dyrkan, och hwar och en skall en gång sjelf göra Herren räkenskap, huru och hwad han trott hafwer.

Från kyrkan samlades stadens inwånare på torget der Konungen emottog deras hyllningsed, hwarefter en högtidlig middagsmåltid följde och på aftonen dans i en dertill festligt beprydd sal, der Gustaf öfwerlemnade sig åt sitt lätta och skämtsamma lynne. Hans öppna och glada wänlighet tillwann honom allas hjertan, och sjelfwa Katholikerna blefwo intagna af den wördnad han wisade äfwen för deras gudstjenst, den han med andakt ofta afhörde.

Glad öfwer sin Herres nya segrar och framgångar kom jemwäl Drottning Maria efter hans kallelse till Augsburg, der det unga sköna Konungsliga paret med gästabud, dans och nöjen tillbragte några lyckliga dagar, hyllade af allas beundran och kärlek. Bland samlingarna på Drottningholm förwaras ännu en mycket kostbar spetskrage, som en adelsjungfru i Augsburg till Konungen förärat. Men en dubbel dukat som blef slagen med båda de höga personernas bröstbilder, är ett waraktigare minnesmärke af den kärlek och tillgifwenhet, de wunnit af de tacksamma inwånarne i staden Augsburg *).

Efter Tillys död tog hertig Maximilian sin tillflykt till den wälbefästa staden Ingolstadt, der han samlade till sig hwar i slaget wid Lech förskingrade krigshär. Gustaf Adolph drog ut från Augsburg, i hopp att med storm taga denna wigtiga ort; men detta försök hade nära kostat honom lifwet. En dag, när han red omkring muren att undersöka belägenheten, bemärktes han från fästet, och en kanon, särdeles ryktbar att skjuta

*) Flera minnespenningar finnas, påminnande om dessa festdagar, anförda hos Berch: G. Ad. Lefwernesbeskr., sid. 159.

Digitized by Google

långt och wäl, riktades på honom, och träffade hans häst, så att Konungen föll i marken, öfwerhöljd af blod och mull. Förskräckelsen blef stor bland Konungens män; men glädjen så mycket större, när de sågo honom stiga upp oskadad. Men wid hans sida red denna dag en skön yngling, Markgrefwens son af Baden, som gifwit sig i Gustaf Adolphs hjelteskola. Nästa kula kastade den unga hoppfulla mannen död till jorden. Konungen, bedröfwad, höll wid hans jordfärd ett rörande tal och bröt, sedan upp från en belägring, som hörjats med så hotande och sorgliga tecken.

Wi hafwa från denna tilldragelse en skådepenning, slagen uti Ingolstadt till minne af stadens lyckliga förswar mot Swenskarne, och sedan borgrarne ute på fältet igenfunnit Gustaf Adolphs häst, blef huden afdragen och uppstoppad samt i deras tyghus förwarad.

34. Swenskarne i Baierns hufwudstad.

München, Baierska hertigdömets hufwudstad, är en bland de rikaste Tysklands städer, der Swenskarne wäntade sig ett godt byte. Hertigen wågade icke afbida sin hufwudfiendes ankomst, utan flyktade med sin gemål och de förnämsta i staden bort till den närbelägna bergsbygden. Mot brandskatt skonade Konungen staden för plundring och utdelade i stället guldmynt bland soldaterna. Slottets härliga byggnad, deß inredning och prydnader wäckte Konungens förwåning. Han önskade få weta, hwem byggmästaren warit för detta präktiga slott. „Ingen annan än Hertigen sjelf", swarade slottsfogden. „Jag önskar, jag hade den byggmästaren fatt", sade Konungen, „så skulle han få bygga mig i Stockholm ett dylikt." „Derföre lär han wäl wakta sig," swarade fogden.

Förrädare funnos i München, så wäl som annorstädes, och för Konungen yppades, hwar hertigen låtit nedgräfwa sina kanoner. Han lät taga dem upp och fann i dem inlagda många dyrbarheter samt i den djupast liggande trettiotusen blanka dukater.

Folket i detta land war allmänt af Katholska troobekännelsen och förundrade sig högeligen öfwer Swenska Konungens mildhet och den stränga ordning, som rådde i hans läger, derifrån sällan någon soldat inkom i staden, så att inwånarne woro lika

Digitized by Google

tryggaa i sina hus som i djupaste fredstid. Än mer förundran wäckte det, när de sågo honom andäktigt åhöra deras gudstjenst och wänligt samtala med sjelfwa Jesuiterna. Sjelfwa Konungens höfdingar togo häraf förargelse; men han sade dem: »det arma folket har ju aldrig fått ett högre ljus; de böra icke hatas när de i sina fäders tro och efter sitt bästa förstånd tjena Herran.» Jesuiterna började tänka: »den mannen kunde snart låta omwända sig till wår tro» och några af deras prester började fresta honom; men då tillwalade han dem hårdt för deras skrymtan och munkedikter hwarmed de förförde det enfaldiga folket och berömwade det trösten af rena Guds Ord, ledande det i widskepelse och mörker.

När Gustaf Adolph, med rikt byte och med sitt folk wäl upprustadt och rustadt lemnade München, war han af Bayarne mer älskad och aktad än deras egen Hertig, som så tegt i nödens tid lade öfwergifwit sin stad och sitt folk. Långt hade icke Konungen kommit med sin här, då utskickade från Nürnberg kommo honom till mötes med underrättelse, att Wallenstein med en talrik krigsmakt stark war i anmarsch till deras stad, bedjande för himlens skull, att han wille komma och rädda dem från den hotande faran att undergå Magdeburgs olyckliga öde. Han afsände sändemännen med helsning till staden Nürnbergs inwånare, att han snarligen skulle komma dem till undsättning, och så länge han lefde skulle den roligtiga Friedländarn aldrig skada insidan af deras murar.

25. Om Kejsar Ferdinands förödmjukelse och underhandling med Wallenstein.

Länge hade Kejsar Ferdinand i sitt lysande hof, omgifwen af hofmän och kammarherrar, lefwat i den tro, att han war den oöfwerwinnerlige werldsherrskaren då en afton i September månad 1631, hemkommen från en jagt, han fick underrättelsen, att Tilly war slagen wid Leipzig och hans krigshär upplöst. En stor förändring föregick med honom från den dagen. Han afskedade ett tjog kammarherrar, indrog deras löner och förwandlade en stor del af öfwerflödigt guld och silfwer ur sin egen skattkammare i

penningar till upprättande af en ny här i det hopp, att Tilly uti en lyckligare stund skulle åter upprätta sin hjelte-ära. Men när han fick höra Gustaf Adolphs segrar i Thüringen och Frankenland och slutligen, att Evangeliska Förbunds-hären segrat wid Lech, att Tilly war slagen och död och Gustaf Adolph på wäg till hjertat af Baiern, då började han förskräckas för den storm, som hotade hans kejserliga thron.

Nu woro goda råd dyra. Hwar finna en fältherre med anseende nog och förmåga att uppsätta en ny krigshär och återgifwa Katholska Bandet och Kejsaredömet deras fordna anseende? Många förslag gjordes, men den slutliga tillflykten blef en försoning med den förolämpade Hertigen af Friedland. Dock skulle högsta befälet wara hos Kejsarens egen son, för höghetens skull, och Friedländaren i sjelfwa werket anföra hären.

På sina gods i Mähren satt Wallenstein, rikare än sjelfwa Kejsaren genom sina skatter, dem han röfwat från arma bönder och rika köpmän, den tid han drog omkring och brände byar och städer. I förargelsen öfwer sin assättning höll han ett mer lysande hof än sjelfwa Kejsaren, medan han förbidade den dag, stjerntydaren Seni hade honom förutspått, då hans lyckas stjerna skulle uppgå i långt högre glans och klarhet än någonsin tillförne. Den dagen tyckte han sig se nu randas, då Kejsarens bönfallande bref kom. Men han swarade helt kort: »Nej!» Det kom ett annat bref med stora löften; men det erhöll samma swar. »Kejsaren hade en gång swikit sina löften, det kunde ske ännu en gång. När höga herrar icke mer behöfwa sina redskap, kasta de bort dem till glömska och förakt.» Kejsaren sände en förtrogen wän till Hertigen, som skulle medla försoning och bifall. Förmätet swarade Wallenstein: »Om Gud i himmelen wille åtaga sig att anföra Kejsarens här, så wille han icke stå under honom.» Slutligen efter många bref och möten biföll han, med wilkor, att honom ensam skulle öfwerlåtas härens anförande och stridens ledning, att Kejsaren aldrig skulle komma till hans läger eller utgifwa något säkerhetsbref utan hans bifall, att han skulle få indrifwa krigsgärder, plundra och brandskatta o. s. w., utan att någonsin wara för sin

Digitized by Google

uppbörd eller för sina gerningar någon menniſka räkenſkap ſkyldig. Keiſſaren teg och ſkref under. Inom tre månader ſtod Wallenſtein i Böhmen med en här af ſextiotuſen man.

26. Strider i Böhmen och Sachſen.

När Kurfurſten Johan Georg, utan att hafwa mött ſärdeles motſtånd, ſtod med ſegrande här i Böhmens hufwudſtad, glömde han ſin förra nöd och tyckte ſin höghet för nära, att ſtälla Sachſiſka hären under Konungen af Swerige; men Wallenſtein kom och fördref honom ur Böhmen, förföljande honom allt in i hans eget land. Då föll högmodet, och Konungen af Swerige måſte andra gången anlitas om räddning.

Ett dylikt prof af lyckans lek med Furſtarne erfor Hertig Maximilian af Baiern. Han hatade Wallenſtein och war förſta orſaken till hans aſſättning i Regensburg. Nu måſte han förödmjuka ſig för ſin fiende, bönfallande om hjelp mot de i Baiern inbrytande Swenſkarne. Men Wallenſtein ſade: »Böhmen måſte förſt befrias, och Sachſen ſtraffas«, och lemnade Hertigen utan tröſt i ſin wånda.

Wallenſtein kom alltid i blixt och lågor, icke ſåſom menniſka, utan ſåſom en afgrundsande, ſäger en ſamtida författare. Framför honom gingo död och förſkräckelſe, och bakom honom flammade brinnande ſtäder och byar i lågor. Maximilian kom förödmjukad, att förena ſin här med hans, ſom knappaſt wärdade ſig ſe på honom. Men när han öfwerſkådade ſina wäl utruſtade ſextiotuſen man, reſte ſig högmod och ſjelfförtröſtan upp i hans ſjäl, och han utropade: »inom fyra dagar ſkall det wiſa ſig, hwilkendera, Konungen af Swerige eller jag, ſkall blifwa werldens beherrſkare.« Men ſkryt är icke gerning. Förſynen wille det annorlunda *).

Wi lemna här teckningen af de båda uppträdande kämparnes, Guſtaf Adolphs och Wallenſteins, wäl beräknade rörelſer, ſom

*) Wi hafwa i berättelſen om deſſa händelſer, meſt följt den ſtora Tyſka ſkalden och häfdateckaren Fr. v. Schiller.

Digitized by Google

följdes med fruktan eller hopp af hela samtidens uppmärksamma blickar, och stynda mot slutet, Konung Gustaf Adolphs sista ärorika fältslag, död och seger.

27. Gustaf Adolphs strid med Wallenstein. Död och seger.

Gustaf Adolph war långt öfwer mindre upphöjda själars skrytsamma ord och öfwermod, i ödmjukhet förtröstande på Gud och den rättwisa sak, för hwilken han gått att strida. En tredubbel styrka wille han icke trotsa, utan beslöt att enligt sitt löfte draga sig till Nürnbergs förswar och der, i wäl förskansadt läger, afbida sakernas widare utweckling. Imellertid sände han till sina kring Tyskland kringspridda krigshöfdingar befallning att ofördröjligen samlas till hans läger i Nürnberg. Der blef han med innerligaste beredwillighet och kärlek emottagen, på det bästa med lifsförnödenheter försörjd och befäste hela staden och sitt läger derutanför, alldeles såsom fordom wid Werben. Wallenstein kom och såg denna förskansning; det war honom nog att finna, det han ingenting der kunde uträtta; han drog derföre staden förbi och lägrade sig gent emot på andra sidan floden å en bergshöjd, omkransad af skog. Berget kallades Gamla Berget, och derofwanpå låg en öde-borg, kallad Gamla Fästet.

Imellertid hade, på Konungens bud, en ansenlig här blifwit samlad af Evangeliska Förbundsfurstarne, och då Wallenstein helt obekymrad låg stilla i sitt läger på Gamla Berget, fick Axel Oxenstjerna i allsköns ro framföra denna förstärkning till sin Konung i Nürnbergska lägret. Af stadens alla unga wärbara män hade Konung Gustaf bildat omkring sig en krigsskola, och när de woro wäl inöfwade, kunde sjelfwa staden uppställa en här af tretiotusen wapenföra män, en tillräcklig besättning till stadens förswar. Wallenstein sade, att han tänkte lära Gustaf Adolph en ny krigskonst, hindra all tillförsel af lifsmedel till Swenska hären och med hungersnöd föröda sin fiende. Men han glömde, att han redan förut hade utplundrat hela denna bygd, och samma brist på lifsmedel träffade honom sjelf som Swenskarne. I bägge lägren, utgörande med qwinnor och troß omkring twåhundratusen

Digitized by Google

menniſkor, tillog nöden mer och mer, och ſjukdomar bortryckte dagligen tuſendetals menniſkor. Sommarhettan förpeſtade luften, och en mängd ohyra plågade Friedländarns läger på Gammalberg. Men han låg orörlig, ſåſom bekymrade han ſig om ingenting.

Striden wid Gamla-Berget och Ödeborgen.

Men Konung Guſtaf ſaknade, lika litet nu ſom fordom, mod att förſöka jemwäl det, ſom för andra menniſkor ſyntes omöjligt. På den fem och femtionde dagen ryckte han utur ſina förſkanſningar, gick öfwer floden och ſtod ſnart i full ſlagordning i fältet nedanför Kejſerliga lägret, helſande det med ſina kanoner. Men orörlig låg Wallenſtein och wille med ſitt orubbliga lugn förtreta ſin modfulla motſtåndare. Men i ſjelfwa werket fruktade han att wåga all ſin wälfärd på en drabbning i öppet fält mot den ſegerwana Konungen och anſåg ſäkraſt att med nöd och hunger winna den ſlutliga ſegern. Hans härhöfwidsmän beſtormade honom med böner att blifwa förda till ſtrids, hans ſoldater brunno af längtan att få drabba tillſamman, och fienderna beſpottade honom ſåſom rädd, men allt förgäfwes.

Då förgick tålamodet Swenſka Konungen, och tre dagar derefter ſtormade han Kejſerliga lägret. Striden påſtod i två timmar och intill blåa mörkret, då Konungen återkallade ſitt folk och, öfwertygad att ingenting kunde uträttas mot Kejſerliga lägret, drog han ſig tillbaka öfwer floden, till ſitt Nürnberg igen. De twåtuſende, ſom han lemnat ſlagna wid Gamla Berget, förſde han wißerligen; men den tappre Torſtenſon, ſom wågat ſig för långt in ibland fienderna, hade blifwit fången, och det orſakade honom meſta ſorgen.

I fjorton dagar låg han ännu ſtilla i Nürnberg, men med ſorg och wantrefnad. De Tyſka höfdingarne wille icke underkaſta ſig hans ſtränga krigslagar. De röfwade och plundrade ſamt förförde jemwäl de Swenſka ſoldaterna att röfwa och plundra, alldeles ſåſom Wallenſteinarne, wän och owän. Mycket ſkedde ock för den ſtora hungersnöden ſkull. Då kallade Konungen höfdingarne inför ſig och höll till dem följande märkwärdiga tal: »I »Tyſkar! Juſt I ſjelfwa ären de, ſom beſtjälen och föröden edert

Digitized by Google

»eget land och rasen mot edra egna trosförwandter. Gud skall »wara mitt wittne, att jag afskyr er, och mitt hjerta hwälfwer sig »uti mitt bröst, när jag eder anskådar, ty I öfwerträden mina »befallningar. I ären orsaken, att werlden förbannar mig, och att »de fattiga oskyldigas tårar förfölja mig. Hade jag wetat allt »detta förut, hade jag icke sadlat en enda häst för att komma eder »till räddning.« Han slutade med att bedja dem, för den räkenskaps skull, som de en gång skulle aflägga inför den allseende Domaren, förbättra sitt uppförande, och slutet blef, att de förwånade krigsöfwerstarne stodo med tårar i ögonen inför den wäldige i ord som i gerning.

Konungen bröt upp med största delen af sin här, dock icke längre, än att han kunde komma staden till undsättning, om Wallenstein skulle något mot densamma företaga. Men drifwen af samma nöd, aftågade, femte dagen derefter, Friedländaren, utan att oroa lägret i Nürnberg, lemnande bakefter sig sitt läger och etthundrade bondbyar i lågor.

Hertig Bernhard af Weimar.

I Konung Gustaf Adolphs tjenst war en ung Tysk furste, som wäl förtjenar ett rum i Swenska folkets minnesbok. Han war en hertigs son af Weimar och blef i Tysklands häfder känd under namnet **Bernhard den Store**. Af kärlek till den store Konungen, kom han sällan från hans sida samt blef af wåra soldater mycket afyållen, hwaraf han sjelf blef liksom förswenskad. Han liknade Konungen i tapperhet och gudsfruktan, och wårt folk berättade om honom, att han aldrig gick till ett fältslag, utan att en stund förut smyga sig bort i någon enslig wrå, der han ofedd kunde falla på knä och med sina brinnande böner nedkalla öfwer sig himlens beskydd *). Det sägs, att Gustaf Adolph och hans samtida läste flitigt de gamla kyrkofädernas skrifter. Mähända hade hertig Bernhard lärt detta af Augustinus, som lägger följande lärdom på hwar tänkande christens hjerta: »Antingen I

*) Se Schansmidts Europ. Staats- und Kriegssaal ad ann. 1639, pag. 270.

Digitized by Google

begynnen någon resa, eller hwad som helst I tagen eder före, så teckner eder alltid med Jesu namn och läser med tro och andakt wår christliga trosbekännelse och Herrans bön; så skall eder fiende icke kunna göra eder någon skada.» — Eller hade han lärt det af Konungen.

Wid Wallensteins inbrott i Sachsen stod hertig Bernhard i Thüringer-skog och hindrade hans uppsåt att skilja Evangeliska förbunds-hären från Rhenländerna. När Konungen såg, att intet anfall skedde mot Nürnberg, drog han genom Franken upp till Thüringer-skog till hertig Bernhard. Under wägen red Axel Oxenstjerna wid Konungens sida och mottog uppdrag att å Konungens wägnar afsluta närmare förbund med Evangeliska furstarne. Derefter togo de afsked af hwarandra, — det war det sista; och liksom en tung aning deraf tycktes nedslå bägges deras sinnen i afskedsstunden. Hertig Bernhard med sin här, som war i bäst stick, förenade sig nu med Konungen och hwilade icke förr än i Erfurt.

Konungens afsked af sin Drottning i Erfurt.

I den trogna staden Erfurt war Konungen alltid med glädje sedd och blef jemwäl denna gången wäl emottagen. Drottningen, underrättad om hans ankomst, kunde icke afbida den i sina rum, utan kom till fots, med sina fruntimmer, på torget honom till mötes. Han sprang wid hennes åsyn af sin häst och slöt henne i sina armar. Förde henne sedan wid sin arm upp till slottet. Konungen, wanligen så ljus i blicken och lugn, war det icke nu. Det war, såsom hade denna dagen warit hans Gethsemane, der den anade dödens närhet omhöljde med sina qwal hans själ. Få mil ifrån honom wäntade hans fiende, den mägtige Wallenstein. Sannolikt war det här, i den sömnlösa natten, den han tillbragte med skrifwande i sina rum, som han författade sin wackra krigspsalm, detta sköna testamente till alla Sweriges krigsmän. Morgonstunden tillbragte han hos sin Drottning, tröstande henne i skilsmessans smärta med återseendets hopp i en bättre werld. När allting war färdigt till afresa, och hästen stod sadlad, tog han af

de kring honom församlade rådsherrarne farwäl, bedjande dem, emedan han walt deras stad till sin Drottnings tillflykt, icke glömma, att han anförtrott dem henne, som war »det käraste, det dyrbaraste han egde på jorden. I weten, gode herrar! huru allting »under solen är wanskligket underkastadt. Särdeles beror kriget, »såsom ett Himlens straff öfwer menniskornas synder, och huru det »skall slutas, beror på den Högstes nåd och behag allena. Kanhända min stund är kommen, att jag i detta fältslag skall sluta »mitt lif. Låter då min gemål wara eder anbefalld i samma kärlek och tillgifwenhet, som I städse mig bewisat! Så wißt, som »I det gören, skolen I af Gud, den allsmägtige, hafwa öfwer »eder stad att wänta lycka och wälsignelse!» — Efter detta tal omfamnade han sin gemål, sprang upp på sin häst och följde krigshären.

Konungen och Wallenstein närma sig till walplatsen.

Det synes, att båda de täflande hjeltarne liksom fruktande och med mörka aningar närmade sig den afgörande stunden. Innan Wallenstein hann förekomma det, hade Gustaf Adolph gått öfwer floden Saale och intagit den wid paßet liggande staden Naumburg, der han började förskansa sitt läger. Skaror af tacksamma menniskor strömmade här till, att få se räddaren, hämnaren, den stora hjelten, som året förut såsom en räddande ängel der hade wisat sig. De kastade sig ned för honom på sina knän och sträckte sina händer emot honom, sökande att få widröra hans swärds-skida eller klädafall. Denna hyllning af tacksamhet bedröfwade dock den goda Konungen; han sade: »är det icke, som om detta folk wille göra mig till en Gud? »Wåra saker stå godt; men jag fruktar, att Himlens »straff skall träffa mig för detta wansinniga afgu»deri och snart nog torde wisa dessa däraktiga ho»par, att jag är en swag, dödlig menniska!» — Här utropar Gustaf Adolphs stora härdatecknare, Schiller: »huru wärd »beundran och kärlek wisar sig icke Gustaf för oß, »innan han för ewigt tager från oß afskedl»

Drifwen af sin sorg och oemotståndelig längtan, kom Drottning Maria till Naumburg, att ännu en gång omfamna sin hjelte, och det war om morgonen den femte November, dagen före slaget wid Lützen, som hon tog af honom det sista farwäl.

Imellertid hade Wallenstein i rådplägning med sina fältöfwerstar beslutit, att icke anfalla sin fiendes läger wid Naumburg, der han syntes befästa sig, för att hwila öfwer den hårdaste årstiden, utan gå i winterqwarter, och en af de förnämsta bland dem, grefwe Pappenheim, blef med en del af hären till en annan ort försänd. Underrättad om denna splittring af fiendens styrka, fattade Konungen sitt beslut att påskynda den afgörande striden.

Förebud om slagets utgång.

Det förmäles i sagorna, huruledes mellan forntida riddaren och hans swärd war likasom en inre själsförwandtskap. Mot en stundande strid rörde sig swärdet förut och klingade på wäggen *), liksom lyckönskande sin herre till seger. Så förtäljes äfwen, att Konung Gustaf Adolph, någon natt före det stundande stora slaget, då han om aftonen hade lemnat sitt swärd qwar i slidan, fann han det om morgonen utdraget, blottadt, liggande på sitt bord **).

„Så ädel är menniskans själ," säger en bland wårt folks största siare, „att förebud ske, när hon sitt förgängeliga uti ewighetens hemwist förbyta skall" ***). Wi återkomma till detta för menniskans historia och deß rätta förstånd för häfdatecknaren oundgängliga ämne, som rörer det innersta af werldshändelserna, och som dock af wår upplysta tid så ofta bliswit förbisedt. Konung Gustaf Adolph, säger ofwannämnde författare, „war så härdt med sin Gud förbunden, att han wäl med en högre werld kunde hafwa umgängelse." I Nürnberg, — kanhända rättare kunde sägas i Naumburg, —

*) Berelius i noterna till Herards och Boses Saga. Kap. 32.
**) Detta war kanhända före slaget wid Leipzig.
***) Isogaeus. 2 Del., sid. 1038.

Digitized by Google

hade han en dröm, den han sålunda förtäljer: »mig drömde, »att jag med hertigen af Friedland hade en kamp till häst och »wexlade kulor med honom; men båda mina pistoler klickade; då »kom i min hand en stor staf, såsom fallen från himlen, med den »jag i wredesmod slog till fiendens hufwud, så att stafwen brast »i många stycken och gaf ifrån sig så många knallar som styckena »woro.«

Han förtäljes ock hafwa haft en annan dröm tre dagar före sin död, att han såg sin krona, sin spira och mantel besänkta med blod och trampade under fötterna. I hemlandet förtäljes ock om syner och under, såsom förebud till Konungens död och seger. Motala ström stannade den sommaren i sitt lopp och det sägs från urminnes tider hafwa bebådat stora hjeltars fall eller wigtiga förändringar i wårt fäderneslands öden. Men mer allmänt utbredde sig bland folket sägnen om en syn, den twenne bönder, natten före slaget wid Lützen, med förskräckelse åstådat, under det de tillsammans färdades öfwer Rasbo-Kils ängar i Upland. De wäcktes först af ett starkt dunder och sågo liksom twenne krigshärar i fullt wapenskifte med hwarandra, ömsom segrande och flyende. De hörde wapnen klinga, och röster af krigsmäns rop, de der uppmanade hwarandra till tappert fäktande, samt deremellan dundret af kanoner och handgewär. De förskräcktes af allt detta, troende sig snart falla i fiendens händer, och först wid dagsljusets inbrytande öfwertygades de, att det war en synwilla, hwilkens tydning folket först tyckte sig finna i underrättelsen om slaget wid Lützen, Konungens död och seger. Öfwer Stockholms slott hade wäktarne, natten före Konungens fall, sett en jungfru,*) swäfwande i luften, och blef denna sägen sedan förblandad med Hwita Fruns spökande i slottets gångar, hwarom wi framdeles komma att förtälja.

En natt, under det Konungen, sista tiden af sitt wistande i Nürnberg, med några af sina krigshöfdingar ridit ut att besigtiga lägret, företedde sig för Konungen och alla höfdingarne, som när honom woro, en syn, den fältherren Gustaf Horn, sjelf åsyna

*) Se Meteranus, en Nederl. hist., C. 1, fid. 51.

Digitized by Google

wittne, sålunda beskrifwer: »på klaran himmel singo wi se en flygande örn anfalla ett stort lejon. Lejonet klöste till örnens högra winge med sin högra fot så starkt, att den släppte fjädrarna från sig. När örnen derefter wille taga flykten, kommo män, klädda i sida rockar, och hetsade honom tillbaka, drifwande honom med spön framför sig till striden. Men när örnen på nytt angrep lejonet, blef han af deß fot förtrampad. Strax derpå syntes, något derifrån, andra lejon, hwilka tycktes icke bry sig om denna striden. Då wände sig Konung Gustaf till dem, som när honom woro, sägande: »sägen I denna synen»? De swarade: »Ja!» Då lade Konungen detta till: »Jag ser mig öfwergifwas af mina förbundsbröder, som intet wilja gå till strids med örnen; men hwad hjelper? Det hörer furstar till att manhaftigt handla och tala. Gud ware mig nådig»!

Fursten af Friedland war långt ifrån lugn wid den stundens närmande, som skulle förmörka hans ryktes himmel. Gerna hade han undgått detta sammanträffande med hjelten från Norden; men han hade en gång förut undwikit ett fältslag wid Gamla Berget och blifwit misstänkt, att hafwa gjort det af fruktan och feghet. Nu åter, utmanad af sin fiende och i styrka honom öfwerlägsen, kunde han icke undgå att wisa sig i öppna fältet. Men hwad som mest bestämde honom dertill, war en försäkran af stjernskydaren Seni, den han befallt rådfråga stjernorna, det han af deras ställning erfarit, att November månad skulle wara för Konungen af Swerige olycklig.

Sedan Gustaf Adolph, måndagen den femte November, tagit afsked af sin gemål, bröt han upp från Naumburg. Samma dag om aftonen stodo båda härarne midt emot hwarandra på slätten wid Lützen. Den natten tillbringade Konungen i en wagn, alldeles såsom, året förut, natten före slaget wid Leipzig, och hade några af sina förtrognaste wänner wid sin sida. Men denna gången war det Konungen sjelf, som icke mer skulle skåda en i westen nedgående sol.

Digitized by Google

Slaget wid Lützen.

Den sjette dagen i November ingick, oförgätlig för Sweriges folk, af både sorg och ära. Morgonsolen började striden med mörkret, en tung dimma, som utbredt sig öfwer Lützens slätter. Der nere i tjocka töcknet, ännu osedda af hwarandra, stodo i full slagordning twenne härar, äfwen här ljusets makter emot mörkrets. Men ur dimman stiger mot himlen en klar stämma; det är en Konung, som, nedböjd på sina knän, höjer en bön till Gud, den allsmägtige, icke om beskydd för sitt eget lif, men om nåd och segr åt dem, som beredda stodo att kämpa för sin tro och förtryckta bröder. Det war en härlig andaktsstund, och af tjugotusen mansröster en sång, lik en doft framrullande åska, höjde sig mot himlen: „Wår Gud är oß en wäldig borg.“ Detta skedde i morgongryningen.

Derefter red Konungen omkring, intalande männerna mod samt förtröstan på den allsmägtige, för hwars namns ära och heliga uppenbarade Ord de gingo att strida. Särskildt talade han till sina Swenska geßar och de tappra Finnarne, och särskildt till de trogna Tyskarne, erinrande dem, att det war för deras wäl och samwetsfrihet, han kommit till denna afgörande stunden. Mod brann i allas blickar, och höga bifallsrop wid wapenbrak följde på den älskade anförarens tal. Men dimman låg lika tung ännu öfwer Lützens fält, och orörliga stodo alltjemt härarne, ännu osynliga för hwarandra.

Imellertid hördes Konungen med klar stämma upptaga en wacker psalm: „Förfäras ej du lilla hop“, till hwilken orden flutit ur hans eget hjerta *). När sången war slutad, utdelade Konungen till hertig Bernhard, som näst honom skulle föra högsta befälet, och de öfriga krigshöfdingarne sina befallningar. Derefter red han framför sin här och utropade, med blicken mot himlen:

*) Sw. Psalmb. N:o 378. Denna psalm säges wara författad af Konungen sjelf, kort före slaget wid Lützen. Geijer anför en sägen, att denna psalmen sjöngs wid Konungens enskilda morgonandakt den dagen.

Digitized by Google

»Nu wilja wi deran i Herrans namn. Jesu, Jesu, Jesu! hjelp oß i dag strida för ditt namns äral» swängde sitt swärd öfwer hufwudet och wände sin häst mot fienden med orden »Framåt! Framåt!» Konungen sjelf anförde högra flygeln, Nils Brahe bröstet, eller mellersta slagordningen, och hertig Bernhard wenstra flygeln. Swenska lösen war, såsom wid Leipzig: »Gud med oß,» och de kejserligas: »Jesus Maria!» Ljuset hade i denna stund, den elfte timman, börjat sin seger, och solens mäktiga strålar genombrutit och på flykten drifwit dimmorna till marken. Så framryckte ock Gustaf Adolphs män, ljusets riddare, med magt mot deß fiender; deßa måste rygga tillbaka redan i den första drabbningen, och Konungen uttalade redan ett tacksamhetsord mot himlen. Men Wallensteinarne, med Wallonèr och Krabater, gjorde åter ett förtwifladt anfall, och Nils Brahe måste tillbaka öfwer den graf, han med så mycken fara förut hade öfwergått.

Twenne ynglingar, en ung Nürnbergare, wid namn Leubelfing, och Carl Gustaf Wrangel, woro wid Konungens sida, att rida med hans befallningar. Ett ilbud kom, att wenstern war nära att wika för Wallensteins kanoners skull, som från en wädergwarn gjorde stor förödelse. Att båda snar förstärkning blef Wrangel dit affärdad; »rid fort!» ropade Konungen till honom; det war det sista ord han hörde af sin älskade läromästare, och det blef från den stunden grunden för hans lefnads wishet.

Konungen hade lyckats med högern af sin slagordning åter tränga fram öfwer grafwen, men lemnade den nu åt Horns anförande och ilade sjelf i spetsen för sina tappra Småländska ryttare den swigtande slagordningen till undsättning. »Följen mig, kamrater!» ropade han och sprängde öfwer grafwen, icke märkande i sin ifwer, att blott några få kunde följa honom. Han wille utforska, hwar någon öppning war i fiendens led, der han kunde inbryta; men närsynt som han war, märkte han för sent, att han war för långt kommen in ibland fienderna, då en kula kroßade hans arm, och strax derefter genomborrade en annan kula hans rygg; hans häst, sårad i bröstet, kastade den matta ryttaren utaf och sprang såsom ett olycksbud med tomma sadeln kring slagordningen. Den unga Leubelfing wille hjelpa sin blödande herre,

Digitized by Google

som utsträckte mot honom sina armar, upp på sin häst, men hade icke styrka dertill, ty Konung Gustaf hade, oaktadt sitt rörliga lefnadssätt, en betydlig fetma, och i detsamma omringade dem en hop fiendtliga ryttare, som frågade den sårades namn. Leubelfing wille icke swara och fick derför ett wärjsiygn genom lifwet, deraf han neddignade, dödligen sårad *). I detsamma kom Hertig Franz Albert, som denna dagen följt Konungen, och wille hjelpa honom; men han sade med matt röst: »jag har fått nog, broder! rädda dig sjelf.» Då flydde hertigen från stridsfältet. Imellertid sprang den lösa hästen bådande olyckan omkring på slagfältet. Det säges, att Konungen i början af striden ridit en hwit häst, men då den tröttnat bytt om och tagit en ljusbrun med hwit bakfot, som skall wara ett olycksmärke på hästar. Denna häst finnes uppstoppad och wisas bland andra minnesmärken efter den store Konungen, förwarad i Stockholm.

Djup sorg utbredde sig kring den fallna Konungens slagordning, men en sorg, som egnade hjeltar, uppammade i Gustaf Adolphs skola. Den sak, för hwilken han fallit, wille de utföra till ära och seger. Hertig Bernhard utropade med tårar i sina ögon: »wår fader, wårt stöd har fallit; jag will icke lefwa mer, kan jag icke hämnas hans död. Framåt, att igen eröfra wår Konungs lik!» Derefter började en ny förfärlig strid, då för Swenskarne allt måste wika. Swenskarne eröfrade åter Wallensteins kanoner, och wände dem mot fienderna sjelfwa. Hans ryttteri började hoptals taga flykten, eld kom i hans krutwagnar, som med förskräckligt brakande flögo i luften. Förskräckta ropade de flyktande Österrikarne, som icke ännu wiste, att Gustaf Adolph war död: »Wi känna Konungen af Swerige, han blir wärst mot slutet af dagen.» Segern war nära wunnen, då hastigt Pappenheim kom framsprängandes med sina stridslystna ryttarefanor. Då uppstod en ny förtwiflad strid mot solens nedgång; men den tappre anföraren träffades af en kula och fördes af sina förjande män, dödligen sårad, ur striden. Nu förmådde hertigen af Friedland

*) Baron von Leubelfing, ynglingens fader, har upptecknat den döende sonens berättelse.

Digitized by Google

icke mer hejda de sinas allmänna flykt och bjöd förgäfwes till att ordna dem till ett nytt anfall. Han afstågade, lemnande sin tross och sina kanoner, tillika med det likbeströdda slagfältet, i segerwinnarnes händer.

De rofgiriga Krabaterna höllo på att plundra den fallna Konungens lik, när den tappra Stålhandske med sina Finnar kom och nedsablade en del och dref de öfriga bort från det dyrbara föremålet för deras roflystnad. Der uppdrogs den stora Konungens söndertrampade kropp ur en hög af fallna krigare, wänner och fiender, som nu sofwo fredligt wid hwarandra. Den unga Leubelfings kropp låg der bredwid; men han andades ännu och lefde i tre dagar, då han förtäljde om Konungens död hwad här anfördt blifwit.

Bland de öfriga fallna på slagfältet war den unga hjelten Nils Brahe, hwilkens död war mest beklaganswärd för fädernesslandet. Wid sorgebudet om Konungens fall, som kom för hans ören under hetaste striden, hörde han med fröjd Hertig Bernhards beslut att utkämpa den redan till seger lutande striden, och likt ett lejon, det man beröfwat deß ungar, rusade Brahe fram i drabbningen, och hwar han framgick, följde honom hans män i en lugn och orubbad ordning, lemnande fältet af slagna fiender betäckt. Slutligen anfallne af hela fiendtliga styrkan, ryggade hans män icke ett enda steg tillbaka. Han föll dödligt sårad, men swängde ännu öfwer hufwudet sitt swärd, manande sitt folk att icke wika. Så låg han framför sin gula fana, tilldeß alla hans män, som under denna frejdade fana stodo, lågo slagna, man wid man, såsom de blifwit uppställda, i orubbad ordning, sofwande liksom å en skön sysslonbädd. Nils Brahe lefde dock så länge, att han fick höra, det Swenskarne hade wunnit seger. Då tackade han Gud, wälsignade sitt fädernesland och följde sin Konung till de odödligas land.

Wallenstein red i natten bort. Hans mantel war af många kulor genomskjuten, och en kula hade träffat hans höjt, men icke trängt igenom. Folket sade, att han, liksom Tilly, „gjort sig hård.“ Den berömde häfdateckuaren säger: „han fick icke dö på denna dag, ty Himlen wille icke, att Wallenstein på samma ärans-

Digitized by Google

läger som en Gustaf Adolph skulle uppgifwa sin orena ande. Det stål war redan slipadt, som i en lönmördares hand och, såsom det säges, på kejsarens anstiftan, skulle sluta hans skuldbelastade lefnad.

20. Sägner bland folket om Gustaf Adolphs död.

Franz Albert het en tysk hertig från Lauenburg, på mödernet med Wasa-ätten i Sverige beslägtad. Han hade tjent i kejsarens här, sedan warit med Wallenstein, och endast fjorton dagar före slaget wid Lützen kommit till Gustaf Adolphs läger, af honom wäl emottagen. Det berättas om denna furste, att han i Sverige en gång hade warit Konungens gäst; det war sannolikt wid den glada tiden i Stockholm, då Drottning Maria Eleonora helsades med lekar och högtider. En afton war dans hos Drottningen, och war då den gamla berömliga fältöfwersten, som sedan blef höfwidsman på flottan, Nils Stjernsköld, jemwäl närwarande och war lustig den aftonen samt dansade mycket, deraf den unga Tyska furstén tog sig anledning att drifwa gäck med honom och slutligen under dansen satte sin fot framför honom, så att han hårdt föll till golfwet. Gustaf Adolph, högeligen förtörnad och uppbragt öfwer denna sidwördnad mot en gammal, förtjent Swensk adelsman, sprang fram och slog furstén en örfil, så att blod frustade honom ur näsa och mun. Konungen ångrade genast sådan öfwerilning och ingick med hertigen försoning; men det säges, att han på sin dödsbädd bekänt, det han aldrig glömt denna örfil och derföre låtit sig intalas af Jesuiterna och Wallenstein, att gifwa sig i tjenst hos Konungen och söka lägligt tillfälle att röja denna Katholska lärans och kejsarens farligaste fiende ur wägen. Derföre hade han gifwit sig till Konungen och war en af de få, som följde honom, när han i stridens hetta störtade sig in bland fiendens led, och när han blifwit sårad i armen samt långt war skild ifrån de sina, skall han skjutit honom en kula genom ryggen. Skräck följer alltid mißgerning, och genast hade lönmördaren tagit flykten och stannade icke förr, än han kom till

Digitized by Google

Leipzig, der han sammanträffade med Wallenstein, den han gladde med första underrättelsen om Konungens död.

I första dagbräckningen den följande dagen kom hertig Franz tillbaka till Swenska lägret, på walplatsen, och tänkte sig kunna undgå misstankar för mordet; men ett mummel gick redan ibland de förbittrade soldaterna, att han war mördaren, och han gjorde bäst att i tid laga sig bort och blef sedan stadigt i tjenst hos Sweriges fiender. Några år derefter blef han af Törstenson tillfångatagen, och hade fältherren största möda att rycka honom undan Swenska soldaternas raseri, när de igenkände den man, de trodde wara den förhatade konungamördaren, drottswikaren. Den olycklige dog af sina sår.

Uti en wisa här hemma i Swerge sjöngs wisserligen:

Förbannad den man worden
På dig sin händer bar,
Förbannad ock den jorden,
Din blod uppswulgit har!

Men hwems den handen war, förmäler wisan icke, och ingen häfdatecknare har funnit tillsyllestgörande bewis för sådan brottslighet. Från en Swensk man, Adler Salwius, talar härom ett bref sålunda: »Det berättas, att en wiss prins, ej blott med Sachsiska »kurfurstens, utan ock med Kejsarens och andra stora herrars wet»skap, har dödat Konungen, och nu hör man offentligen här i »Hamburg, att samma rådslag skola stämplas emot wår oförlikne»liga hjeltelika Rikskanzler. Råd derföre, öfwertala, bed, att han »i mat och drick, besök och omgängelse, tager sig' noga tillwara.« Och i ett bref från en man af Oxenstjernas skrifkammare nämnes sålunda samma sägen: »hwad elsest starkt mumlades att Ko»nungen skall bliswit skjuten, ej af fienden, utan af en förnäm »person på wår sida, det lemnar man åt Guds hemliga dom.« Så är ock bäst för hwar och en, som will bewara sitt samwete, och särdeles för skalden och häfdatecknaren, att icke med sin dom gå den ewige allseende Domaren i förwäg.

Digitized by Google

29. Minnesmärken och Sägner om Konungens Likfärd och Begrafning.

Främlingen, som wandrar öfwer slätten wid Lützen, blir der af landtfolket förd till en stor stenhäll, med sägen: »här war det som den stora Swenska Kungen föll.» Stenen kallas af Tyskarna »Schwedenstein», det är »Swenska Stenen.» En af Konungens ridknektar, wid namn Jakob Eriksson, som blifwit sårad wid sin herres sida, hade tillika med Konungens lik blifwit förd om natten till en liten bondby bakom Swenska slagordningen, benämnd Meuchen. Der införes liket först i bykyrkan, skolmästaren gjorde gudstjenst, och en af krigsmännen höll ett sorgetal. Och emedan den döda kroppen war så söndertrampad, blefwo inälfworna uttagna och der begrafna; men öfwer det rummet, der de nedsattes, målades Swenska rikswapnet på muren, der det ännu är att skåda *). När Jacob Eriksson blifwit helad från sina sår, företog han sig, med biträde af tretton bönder i byn, att »under suck och tårar wältra den stora stenen till rummet, der Konungen uppgifwit sin anda.» Men stället, der Konungen dog, war på en åkerren, under ett akasie-träd. In i skolmästarens stuga bars liket ur kyrkan och låg der på ett bord, medan han, som jemwäl war snickare, gjorde den enkla kista, hwari det fördes till staden Weissenfels. Der mötte den tröstlösa Drottningen och släppte de kära qwarlefworna icke mer ur ögonsigte, tilldeß de sattes i sin graf. Men bordet, å hwilket Konungen warit lagd i byn, förwaras der ännu och wisas för resande främlingar med sägner om den oförgätliges sista stunder. Liket blef i Weißenfels balsameradt, då hjertat uttogs och af Drottningen lades uti en gulddosa, som sedan ständigt förwarades öfwer hennes säng och dagligen fuktades af hennes tårar. I byar och städer, der den kära Konungens lik frambars, förkunnade klockorna i alla kyrktorn den

*) Underrättelser, som wär häfdatecknare Geijer inhemtat på stället, det han besökte under sin resa år 1832.

Digitized by Google

sorgliga tilldragelsen, och mängenstädes, såsom i staden Wittenberg, kommo inwånarne klädda i sorgedrägt det till mötes och hedrade den saliges minne med tal och sånger. Liket fördes i en silfwerkista; före och efter redo ettusende swartklädda ryttare med sorgeflor, och woro deras hästar och ridtyg med sorgflor öfwerklädda, bärande deröfwer sida, i weck nedhängande, swarta täcken.

Gustaf Adolphs swärd och kyller.

Gustaf Horn *), en af Konungen i lifstiden mycket omtyckt herre, som näst Bernhard af Weimar och Nils Brahe warit honom kär, red främst framför liket, med Konungens wälkända slagswärd, hwilket sedan i Stockholms tyghus blifwit förwaradt allt intill denna dag.

Det swärd, som i Gustaf Adolphs hand blänkt i spetsen för den Swenska hären, kufwat tyrannens makt och banat wäg för ljuset, war ett rakt twäeggadt slagswärd och wäckte en tid furstars, så wäl som fornforskares uppmärksamhet, deraf sluga bedragare icke försummade att draga nytta. En namnkunnig man, wid namn Morin, stjerntydare och läkare i Frankrike, hwilken för Konungens minister, Richelieu, förutsagt Konung Gustaf Adolphs död, hade tillika berättat, det han efter Konungens fall sett i Paris hans swärd, deruå hans namn och denna inskrift stått: „lyckan står dem djerfwom bi“ **), och derefter fullsatt med trollrunor, dem ingen tyda kunde. Det sades wara köpt af en soldat, som tagit det på Lützens slagfält. Men det war en Turkisk krokfabel, med okända bokstäfwer inristade å klingan, hwilka sades, efter Jesuiternas berättelser, warit runor och beswärjelseord, sådana „djefwulskonster, hwarmed Lapparnes och Finnarnes Konung wunnit många segrar.“ Wi hafwa tillförne anmärkt, att den dygdige Konungen föraktat och i sin här strängeligen förbjudit all sådan widskepelse; han hade aldrig nyttjat en sådan krokfabel.

*) Gustaf Christerson Horn, som ofta af Konungen blifwit brukad som sändebud till främmande hof och detta år blifwit kallad till honom. Se Biogr. Lexikon.

**) Likwäl på latin: «Audaces fortuna juvat.«

Digitized by Google

Ett swärd wisas ock i Leipzig, och ett i staden Aachen, och bägge uppgifwas wara Konung Gustafs. Må hända har han lemnat efter sig mer än ett swärd; men det i Leipzig tros af många hafwa warit Wallensteins. Det rätta fördes af Gustaf Horn, såsom förbemäldt är, till Konungens hemland och förwaras bland många andra minnesmärken från hans werldskunniga strider och segrar.

Konungens blodbestänkta och af kulor genomskjutna kyller, af gul elgshud, hade en Österrikisk soldat tillegnat sig i striden på Lützens fält och till Kejsaren, sin herre, förärat i Wien, der den, ännu i dag förwaras. Det säges, att Kejsar Ferdinand, när han såg denna kyller, fällt tårar. Så kunna jemwäl tyrannerna, mensklighetens plågoris, någon gång röras till tårar, erkännande dygden och den sanna ärans gudamagt.

Hans hjelm och harnesk.

I den Kongl. rustkammaren i Stockholm förwaras Konungens hjelm och harnesk. Derom är att berätta: när Torstenson tjente som småswen i Konungens gård, war honom anförtrodt hans harnesk, och skulle han dermed i striderna städse rida med Konungen, att hålla det honom till handa, när han wille ikläda sig det. Men efter sedan han i Liefländska fejden blef sårad i högra axelbladet, nyttjade han det sällan, utan red fienden till mötes med obetäckt bröst. I slaget wid Lützen bådo honom hans män, att han wille påtaga sig det; men då, såsom alltid, när de päminte honom att förwara bättre sitt dyra lif, swarade han: »Gud allsmäktig lefwer. Han är mitt harnesk.«

Öfwerfarten till Swerige. Begrafning.

I Wolgast, Pommerns fordna hufwudstad, icke långt ifrån Österssjöstranden belägen, stannade Drottningen. Silfwerkistan förwarades derstädes på slottet, så att hon hwar dag kunde öppna den och mildra sin sorg genom de tårar, hwarmed hon betraktade den dyra lemningen, af hwad kärast henne warit i werlden.

Följande sommaren kom en Swensk flotta, af Karl Gyllenhjelm anförd, Konung Gustafs sidobroder, och hamnade wid Pom-

Digitized by Google

merska wallen. Då fördes den älskade Konungens lik med stor högtidlighet ned från slottet i Wolgast. Före gingo fyratusende swartklädda soldater och etthundrade likaledes sorgprydda hästar; men kring likwagnen gingo, med den förjande Enkedrottningen, Kurfursten, hennes broder, och många andra furstliga personer samt med många af Swerges riksråd och herrar, ned till stranden och ombord på ett sorgbeprydt skepp; men på stranden stod en oräknelig skara af landtfolket, som med tacksamhetens och smärtans tårar tog afsked af den dyra lemningen, wälsignande hans minne och prisande Gud för den räddning undan andligt och werldsligt förtryck, som han det plågade Tyskland beredt under de tre åren han kämpat för det Evangeliska Förbundets wäl. Ty det war just wid denna tid för tre år sedan detta samma folk med jublande glädje och ljusa förhoppningar såg den unga hjelten af Norden från samma flotta uppstiga på Tyskländs strand.

Lyckligen anlände derester sorgeflottan till Nyköping, der liket förblef, troget bewakadt af den förjande enkedrottningen, tilldeß det Gustavianska grafchoret, efter den salige Konungens eget förordnande, på södra sidan om altaret i Riddarholmskyrkan hunnit färdigbyggas, och allt derstädes war tillredt till begrafningen. Då bars liket, på trogna och bedröfwade undersåters skuldror till Stockholm. Sista natten tillbragtes uti en by i Brännkyrka socken, derifrån det fördes följande dagen med stor likstät in till Stockholm och genast in i Riddarholmskyrkan, der jordfästning och likpredikan höllos af Biskopen i Linköping, Johan Bothwidsson *). Drottning Maria Eleonora hade sjelf utsett texten till likpredikan af 1 Maccabeernas 9 Kap. 20—21 v. „Och allt Israels folk förjde efter Juda i långan tid och beklagade sig swärliga och sade: Ack, att den hjelten fallen är, som Israel skyddat och befriat hafwer!"

*) En af Evangeliska Kyrkan i Tyskland, så wäl som i Swerige, mycket förtjent man. Hade följt Konungen i alla hans fälttåg intill år 1631, såsom biktfader, och kallades hans kyrkoråd. Har sin grafsten i Linköpings domkyrka.

Digitized by Google

Till minne af Konungens omsorg om staden Göteborgs anläggning, inwigdes den nya domkyrkan året efter hans död och kallades efter hans namn Gustaf Adolph. Stadens inwånare hafwa jemwäl i sednare år till deß grundläggares ära låtit uppresa honom en minnesstod, föreställande Konungen i stående ställning, gjuten i metall af god mästares hand. Så ses äfwen hans bild på en wacker fotställning uppsatt på det wackraste af Stockholms torg, som deraf ännu i dag kallas Gustaf Adolphs, den store Konungen till åminnelse.

I Gustaf Adolphs grafchor är mycket märkwärdigt att läsa och skåda. Rundt omkring stå korta berättelser om hans märkligaste bedrifter, och i taket en wacker sinnebild, som tyder på hans utgjutna blod för sina trosförwandters wäl: en Pelikan, som med näbbet öppnar ådrorna i sitt bröst och matar med sitt blod sina ungar.

Samma särdeles träffande sinnebild, Pelikanen, wederqwickande sina ungar med sitt blod, förwarar äfwen Konungens dödsminne på en skådepenning, slagen i Tyskland wid samma tid. På framsidan af denna penning föreställes hans dödseger, genom bilden af Simson, när han störtar huset ned öfwer sig och krossas tillika med sina fiender, sägande: „dö, min själ, med de Philisteer!“

Skådepenningar i myckenhet hafwa bliſwit spridda från nästan alla de Evangeliska furstarnes mynthus, att förewiga den konungsliga hjeltens uppoffringar och död för menskligheten heligaste rätt, frihet att söka Gud och ljuset. De igenkännas lätteligen alla af dödens sinnebilder, Konungens bild och namn samt dödsdag och år. Wi wilja bland dem allenast anföra en, den wi anse mest talande och minneswärd. Den föreställer på framsidan endast Konungens bröstbild, med namnet deromkring, och på frånsidan en krona med årtalet 1632 samt derunder deßa orden af Johannes Evangelium X Kap. 10 v. „En god herde låter sitt lif för fåren.“

Digitized by Google

Folkets tillstånd hemma i landet. Några skuggor.

Gustaf Adolph hade skådat in i sin store faders själ, och afskedsorden från fadrens läppar: »han skall göra't,« hade anwisat honom hans bana. Det war, såsom Oxenstjerna sade: »en Guds ingifwelse«, som förde honom långt från fädernesslandet, steg för steg till det blodiga slutet. Sådant wilja icke alla häfdatecknare förstå och sätta sig derföre uti sin egen wishet till doms öfwer den osynliga handens utwalda redskap, med häntydningar på menskliga swagheter, ärelystnad och begär efter egen winning. Äfwen på Gustaf Adolphs minne hafwa de kastat deßa skuggor; men wi hafwa icke upptäckt några skäl att mißtänka den owanliga hjelten för skrymteri, då han med förakt wände sig bort från de låga smickrare, som lyckönskade honom till kejsaredömet. Wi mäste tro hans ord, då han tog Gud till wittne, att han aldrig för egen ära eller winning, utan för Guds och menskligheteens sak, förde sina wapen till de förtrycktas räddning.

Än mer onödigt bekymmer synas wåra häfdatecknare hafwa gjort sig öfwer en fläck, den de förmenat sig hafwa funnit på den stora Konungens minne, genom hårdhet och orättwisa mot en ung adelsman bland hans hofmän. Lätt förswinner denna skugga, då den med oförwilladt öga närmare betraktas. Konungen hade endast unga adelsmän, tjenande såsom kammarjunkare i sitt hof. Ingen af annat stånd, hade det än warit den ädlaste, af dygd och seder mest utmärkte yngling, kunde till sådan äretjenst upptagas, — han kallades ju wanbörding. Detta må ej räknas den store Konungen till last, enär Konungarne ännu i dag, upplysningens tidhwarf till hån, följa samma sed. Allt nog, det war en ung adelsman, och hans namn war Erik Rålamb, den Konungen upphöjt öfwer kammarjunkaregraden till kammarherre. Nu hörde bland annat till kammarjunkarnes tjenst, att i dryckesstämman »kredensa«, det är ifylla bägaren för Konungen och hans gäster. Så tilldrog sig, i Tyskland, att han hade några furstar till gäster och satt och drack med dem något sent en afton, och ingen kammarjunkare war tillstädes. Då bad han Erik Rålamb kredensa. Herr Erik tyckte sådant sin höghet för nära, swarade

Digitized by Google

ej, men gick ut och lemnade Konungen ensam med hans gäster. Harmen att i främmande furstars närvaro se sig så mißaktad af sina män, wäckte Konungens wrede, och han befallde Erik Rålambs arresterande. Men herr Erik hade tagit flykten. I den förmodan, att han begifwit sig till sin fader, — och hwem wet om icke något annat dertill föranledt det, — skref Konungen till rådet, att den gamla Rålamb skulle skiljas från sina embeten och förläningar, tilldeß han inställde sin illa upptuktade son för rätta, och imellertid på sin gård sig uppehålla. Rådsherrarne fälde förböner för den gamle, af fäderneslandet wäl förtjenta fadern, som war okunnig om sonens brott så wäl som wistelseort; men förgäfwes. Hade hans son stannat qwar och wändt sig till den lätt försonade Konungens nåd, så hade troligen en kort arrestering blifwit enda följden af hans förseelse. Han hade flytt till Frankrikes hufwudstad, der han umgicks med lärda män och förkofrade sig i lärdom och kunskaper; men anledning är att tro, det han redan af Konung Gustaf war känd såsom en fiende till konungamagt och enwälde.

Att jemwäl en mer upplyst tids häfdatecknare tagit så illa wid sig för en bestraffning, wågad mot en högmodig, ung adelsman, då hwarken lif eller gods war i fråga, är mer anmärkningswärdt än sjelfwa tilldragelsen. Att Konung Gustaf Adolph utan alla omswep lät hänga den fattiga soldaten, som endast tagit litet frukt i en trädgård i Stettin, omtalas icke såsom hårdhet; men det war blott en bondeson, och »den är gjord att offras opp.» Allt sundt förstånd måste wäl erkänna, att en ond och dådlös man, hade han än aldrig så förtjenta och höga förfäder, icke bör äras och upphöjas, men att en dygdig man, som wackra gerningar öfwat till andras och samhällets wäl, bör till dygdens och förtjenstens lön, ära och företräden, befordras. Men långsamt mogna wettets och förståndets frukter i de mägtigas rådslag.

Omtanka för kriget och deß högre ändamål lemnade icke rum och tid i Konungens hjerta för moget betänkande i smärre angelägenheter. Så skulle wi kunna finna en werklig skugga öfwer hans minne eller, rättare, öfwer den fördomsfulla tid, hwars barn han war, uti det swar, han tillskref rådsherrarne, på deras för-

Digitized by Google

bön för den af fäderneslandet så förtjente Broder Anderson Rälamb, deri han säger: „mig undrar, att I så högeligen läggen eder ut för Bror Anderßon, som dock icke är af annan än bonda-ätt.“ Rälamb war dock från farfaders fader, nu i femte led, adelsman; men fullt berättigad till rättwisa och uppmärksamhet war allenast högadeln, som kunde räkna sexton anor, det will säga, förfäder af adel i sexton led, som aldrig ingått giftermål med wanbördingars döttrar. Mycket hade Konung Karl arbetat, och mycket lidit för sitt arbete, att inför lagen ställa adel och ofrälse lika. Gustaf Adolph och Axel Oxenstjerna grundlade det adelswälde, som tryckte Swenska folket allt intill sednaste tider.

Swenska presterskapet, näst adeln åtnjutande Konungens hägn och uppmuntran, steg i lärdom och kunskaper till den höjd, att Kyrkan i twåhundrade år icke saknat utmärkta och wördnadswärda lärare. Bland dem, som wårt folk från denna tid ännu minnes, är Laurentius Paulinus, som frejdat sitt namn med stiftandet af det första högre lärosätet (gymnasium) i Strengnäs, och ännu sjunges hans wackra psalm: „Haf tålamod, war from och god,“ twenne sköna minnesmärken, som ännu länge skola qwarlefwa i wåra bygder. Den höjd af religionskunskap och utweckladt förstånd i så wäl andeliga som werldsliga mål, Swenska bonden uppnått i denna tid, må rättwisligen tillskrifwas de många nyttiga skrifter, denna biskop författat och från sitt eget boktryckeri uti Strengnäs låtit sprida kring landet. Såsom Ärkebiskop slutade han sin ärofulla lefnad och har i Strengnäs domkyrka ett wackert grafminne.

Att tillgång till lärda och bildade församlings-lärare skulle finnas, åtnjöto årligen sextio ynglingar, som egnat sig åt prestståndet, fritt underhåll wid Upsala lärosäte. Att denna Gustaf Adolphs stiftelse af en mindre tänkande efterwerld blifwit för andra hugskott uppoffrad, har icke ringa del i läroståndets förfall i de sednare tider.

Sjelf i hjertat öfwertygad, att den Lutherska-Evangeliska läran war en himmelsk, ewig och oföränderlig sanning, kunde Konungen icke tillåta, att hans undersåter af främmande läror förwillades, hwarföre alla Jesuiter och af dem förförda studenter, då

Digitized by Google

de upptäcktes, blefwo till lifwet straffade. Han tänkte så: om kallbrand kommer i en lem, så må den afhuggas, att icke hela kroppen må förderfwas. Det är syndigt af en öfwerhet att låta förgiftadt watten kringföras bland en törstande menighet, då tillgång finnes till rena, friska källan.

Borgareståndets flit och idoghet omhägnade han med god ordning *) och wisa lagar. De flitiga och besuttna handtwerkarne wärdade sig om de fattiga, utan det allmännas betungande, med underhåll och härbergen samt egna samlade kaßor. Må hända skall brist på ordning och sammanhållning föda fattigdom och fattigdomen brott, tilldeß man twingas återtaga det gamla stödet, ty wådligt är alltid att taga bort ett stöd, utan att sätta ett annat i deß ställe. Hurutedes Swerige blef delaktigt i den stora werldsmarknadens fördelar, hafwa wi nämnt i beskrifningen om Göteborgs anläggning. Men om köpmännernas fosterlandskärlek tycktes Konungen icke hafwa de bästa tankar. »Krämaren», sade han, »har sitt fädernesland, der han har sin kaßakista.»

Bönderna älskade sin wänliga Konung, och sagorna om hans och hans mäns hjeltedåd gjorde dem den tunga skattebördan lättare. Och när den tryckte för hårdt, war det icke mot Konungen, utan mot herrarne de wände sin klagan. Tyngst war dem landt-tågs-gärden **), och är af den ett minnesmärke uti jordeboksräntan ännu qwar. Härtill kom springskatten ***), qwarn-

*) Kallades skrå-ordning, såsom förut omtaladt är.

**) Den bestod uti följande afgift af ett helt hemman: en och en half tunna spannmål, hälften råg och hälften korn, en fjerding hafra, fem marker smör, ett lispund kött, ett halft lispund fläsk, en mark talg, ett får, ett halft laß hö, ett höns, en fjerdedels gås, ett halft tjog ägg, två och en half marker humla, en sextondedels oxe och fem kärswar halm.

***) Om springskatten är en sägen bland folket, att den uppkommit såsom ett straff i wißa landsorter för böndernas seghet i krigstid, då de sprungit undan för fienden i stället för att manligen säkta för sitt lands förswar; men sannolikare är den sägen, att den fått namnet deraf, att den utgick skiftewis af wißa hemman, så att den åter-

tullen, med flera tillfälliga pålagor. Dock förmanade Konungen alltid sina uppbördsmän, att icke gå för hårdt med allmogen till wäga, så att icke upplopp måtte deraf uppkomma. Wäl och försigtigt handhade den ädle Johan Casimir detta Konungens uppdrag och blef han deraf för folket mycket kär.

Men alla deßa gärder kunde dock icke förslå till det dyra krigets fortsättande. Då tog Konungen det råd, att sälja Kronans hemman till skatte. Detta gagnade både det allmänna och enskilda, ty bonden wärdade sig bättre om sitt hemman, sedan han genom skatteköp blifwit en fri, besutten man. Men Konungen, af krigsomsorgerna upptagen, glömde härwid att betänka de fattiges och i synnerhet de i fordna tider inlockade Finnarnes rätt och wäl. Icke så mycket bönderna, som fastmer herrarne, sedan de inköpt sina hemman, utwerkade af rådet efter Konungens död, att Finnarne, som hade i skogarna mot Norska landamäret satt sig ned, skulle genast afflytta, och, om de det icke gjorde, sedan derom ransakadt war, deras boningar uppbrännas, och de sjelfwa hårdeligen straffas. De fattiga Finnarne saknade då sin „hywa Konung Karl“. En dombok förmäler, huru en bruksherre låtit utdöma Finnarne på Elfdalens skogar. „De gingo med sina beswär till „Konungen; men imellertid måste en del af dem utstå en nog hård „medfart, och det som märkligast är, så ledde man en gammal „blind Finne gatulopp efter gudstjenstens slut utanför Råda „kyrka, som ingenting annat gjort än gått tolf år i Bergslagen „och tiggt. Han fick dock en sexstyfwer i sårabot“ *).

Men allt sådant kommer på den stränga Axel Oxenstjernas skuldregister och kastar ingen skugga på Gustaf Adolphs minne. Det blir icke solens fel, om bergen stänga hennes strålar från den stilla dalen. Han war hela werldens wälgörare och beundran, och de Swenska ädlingar, som med honom wågade lif och blod, hemförde silfwer och guld, byggde stora slott och lefde såsom furstar; endast Swenska bonden fick utan lön och winning bära dagens tunga och hetta.

---

kom wissa år på de hemman, som öfwerhoppades några föregående. Se Craelii Beskr. om tre sögderier i Kalmare län, sid. 446.

*) Se Fernows Beskrifn. om Wärml., sid. 567.

Digitized by Google

Sångerna om Gustaf Adolphs död.

Såsom Israels folk, wid de älfwar i Babylon, upphängde i pilträd sina harpor, så hade ock den Swenska folksharpan tystnat i deßa krigets bekymmerfulla tider. I hwar bondeslägt, i hwar gård saknades en wän, en son, och glädjelöst arbete för uppehälle och krigsgärder upptog allas sinnen. Likwäl utkommo och finnas ännu bland wärt folk små samlingar utaf tryckta sånger, många klagowisor, mest af prester och lärda män författade, alla wittnande om Swenska skaldekonstens förfall och att den renhet i Swenska språket, som fanns i Ärkebiskop Lars Pedersons och hans broders, Olofs, tid, hade i detta oroliga tidhwarf förswunnit. Dock lemna oß de sånger, som från denna tid finnas qwar, mycket ljus om det inre i folklifwet, så wäl i lägret som i hembygden.

Gustaf Adolph hade anlagt ett nytt Swerige i Tyskland, från Österßöstranden allt intill Rhen och Donau. Han tillät icke, såsom Tilly och Friedländaren, Zigenerskor, skökor och liderliga qwinnor uppfylla sitt läger med synd och skam; men hans krigsmän skulle dock icke lefwa utan kärlekens tröst och omwårdnad. De hade lof att föra med sig i fält sina ärliga hustrur, och hans läger-war, så widt krigets orolighet medgifwa kunde, ett stilla och lyckligt samhälle, der han styrde, såsom en god fader, sina kära och tacksamma barn. Många bland de gamla soldater, som följt honom från hans ungdoms strider, hade nu kommit till hans läger med hustrur och barn. Han hade inrättat skolor för de unga, och de äldre lärde redan wid sina fäders sida i ledet, huru krigaren skall föra sitt swärd mot fädernesländets och sin Konungs fiender. Han hade lärt dem känna och lyda sin Gud, såsom sin första wälgörare, och sin Konung såsom den andra. Hwem undrar nu, om Lejonet från Norden, omgifwet af sina ungar, gick segrande fram i striderna? Hwad under, om hans män wid hans död fuktade sina skägg med bittra sorgetårar, och om Johan Georg den Falske och Maximilian den Jesuiten fingo widkännas den hämnd, som brann i deras bröst?

Digitized by Google

Hwad denna Gustaf Adolphs efterlemnade barnaskara, hans krigsmän, saknade wid sin Konungs död, kunde hans qwarlemnade i lägret ensamma känna. Hwem skulle nu draga försorg om dem och deras barn? De hade hört, att rådsherrarne i hemlandet sände dem deras behof. De satte nu sitt hopp till dem. Men de kände dem icke. Dock en af dem kände de, det war den gamla hjelten, deras fordna krigshöfding, Jakob De la Gardie. Såsom ett wittnesbörd om denna deras tillförsigt till Rådet och grefwe Jakob, må här anföras en wisa, diktad af en löjtnant i Tyska lägret, benämnd Gideon, och hemsänd till Konungens begrafning.

Gustavi, Gustavi, den edle hjelt, Hwar finner man hans like?
Ej när, ej fjär, ej här eller der På hela jorderike.

Uti all werlden hans heroiska mod Klingade öfwer alla;
Ehwar han förde sitt folk i fält, Der mände hans fiender falla.

Stormägtig, högboren, lyckosalig och wis I alla sina bedrifter,
I hela werlden bar han pris. Det uttyda många skrifter.

Du Swea och Götha med all din barn Må detta fall wäl klaga;
Hans like få wi aldrig igen I alla wåra lifsdagar.

Adel och oadel öfwer all, Ja, klerker, borgare och bonde,
I må wäl klaga öfwer all Och gråta margalunde.

Wäl mera, ja, mest till fot och häst, I rytter och krafwa soldater!
Som hafwa mist, näst Gud, wår tröst, Den aldrig wi få åter.

Uti all land, hwar han for fram, Inlade han berömm och ära.
Det war oß ock till mycken mån; Han kallade oß söner kära.

Stor gunst och nåde betedde han dem, Som manlig sig bewiste;
Ingen war der så ringa ibland, Som han ej rundelig spiste.

Digitized by Google

Ack! alla de hafwa nu näste och bo. De handla och wandla och fika.
Men wi äre uti hjertans sorg; Hwar få wi Gustavi like!

De prester sin bok, de bönder sin krok, De borgare sin handel och näring;
Men det står nu i Herrans hand, Hwar wi få wår förtäring.

O nådige Herre, De la Gardie! Wär' ögon till honom lita,
Som war sjelf näst och wet det bäst, Hwad ondt soldater slita.

Lika också, all' regerande råd, Högwälborna herrar tillika,
Såsom af Guds höga försyn Regera Swerges rike.

På Gud sätte wi all wår lit, Också till Eders Nåde,
Efter wår Fader är nu död, Som oß skulle styra och råde.

Hos Eder Nåde söke wi tröst Uti wår stora qwida,
Att Eders Nåde i all tid Finnas oß gunstig och blida.

Uti all underdånighet Skole wi det förtjena
Med lif och blod, af ett fritt mod, Så länge Gud lifwet förlänar.

Soldater till fot och ryttare till häst, Låt oß wårt bästa söka,
Att wi af godt korasje Wår lycka kunna föröka! *)

Wi finna af den enkla wisan, att wår Gideon warit mindre wan wid skaldekonst än wapenskifte; men den wittnar dock om sinnesstämningen i det Swenska lägret på hinsidan hafwet efter Konungens död. Långt ifrån att längta hem, förbidade hans förjande krigare en hämndens dag, som komma skulle öfwer härförarens fiender, Johan Georg den Falske, Kejsaren och Maximilian, dem de hatade såsom deras herres mördare.

---

*) Wisan är författad i lägret af en löjtnant Gideon Michaelson, och tryckt utan åratal. Åtskilliga skrifna anteckningar finnas å ett exemplar wi ega, gjorda af Swenska skalden och öfwersten wid Westgöta-fanan, Christopher Ekeblad.

Digitized by Google

Wi haſwa många ſånger, ſådana ſom den anförda, de tala alla ſamma ſaknadens enfaldiga ſpråk; och hwad ſäga oß wäl alla deßa ſägner, ſkådepenningar och förwarade minnen? Jo! att Guſtaf Adolph war en Konung efter Guds ſinne, ſom för ſin kärlek ſkull till ſina medmenniſkor, ſamt uppoffringar för deras wäl, fått ſitt namn inſkrifwet i de ädlas hjertan, ſå wäl ſom i häfderna. Så går en rätt Jeſu Chriſti ſtridsman till odödligheten.

Digitized by Google

Christina.

Digitized by Google

Digitized by Google

Fjerde Kapitlet. Sägner och Minnesmärken om slutet af Tyska Fejden och Swenska Folkets tillstånd under Drottning Kjerstins regementstid, intill Axel Oxenstjernas död, år 1654.

Inledning.

Drottning Kjerstin Gustafsdotter.

Sagohäfderna wittna wißerligen, att i Swea och Göta bygder nu war samma trofasta, tålmodiga och drottkära folk som i fordna tider, ehuru fattigare och mer tryckt af det adelswälde, som under Axel Oxenstjernas styrelse alltför mycket tillwäxt genom krigen och wid slutet af Wasa-ättens regementstid.

Men efter Gustaf Adolphs uppträdande med ett nytt Swerge på stora werldens wädjobana, finna wi en stor förändring, jemwäl här hemma, särdeles i språk och seder. Det manliga och wälljudande tungomålet, som alltifrån skalde- och sagotiden blifwit bibehållet och af gamle ärkebiskop Lars samt hans broder, Olof Pederson, renadt och förkofradt, hade wid hofwet och i adelshusen blifwit föraktadt samt med främmande ord uppblandadt och förmängdt. Gustaf Adolph war, i sina första och lättare år, sjelf skald och häfdatecknare, och wi finna i hans krönika öfwer hans store faders regering ett exemplariskt rent och wackert språk; men från början af det Tyska kriget se wi honom inblanda i sina skrifter både Latinska, Tyska och Franska ord. Wi hafwa allthittintills i wåra sagohäfder undwikit jemwäl de mest brukliga främmande ord och bemödat oß att skrifwa ett rent och förståndigt Swenskt språk; men häreſter kunna wi icke undgå att intaga några få utländska ord, anwända för embeten, såsom general, amiral, president, med flera sådana, mest från Frankrike, i

Digitized by Google

wårt land inkomna benämningar, hwilka dock numera äfwen af wårt landtfolk och allmoge ganska wäl förstås *).

Carl den Niondes drottning kallades af Swenska folket, särdeles i Wärmland, der hon längst blifwit ihogkommen, med det rätta namnet Christina. Men Gustaf Adolphs dotter, en liten sexårig drottning, kallades af folket allmänneligen Drottning Kjerstin, och, märkwärdigt nog, ihågkommes hon ännu af wår allmoge med detta namn, hwilket wi uti sagohäfderna icke wela förändra.

I wåra rustkamrar, myntsamlingar, sägner och wisor finna wi minnesmärken nog efter Drottning Kjerstins regementstid; och om de hjeltar, som i hennes tid uppehöllo Swenska namnets ära, erinra ståtliga slott eller efter sådana till grus förwandlade murar, kyrkor och grafminnen.

Rikskansleren Axel Oxenstjerna förer styrelsen öfwer Konungadömet så wäl som öfwer krigshären efter Konungens död, såsom härefter kommer att förtäljas.

1. Swenska Folkets sorg öfwer sin Konung.

Såsom Karl den Nionde blifwit af bönderna begråten, så blef ock Gustaf Adolph sörjd och saknad, dock mest af adeln och krigsfolket. Axel Oxenstjerna hade i all sin lefnadstid icke mer än twå sömnlösa nätter, och den första war efter den dag, då han fick budskapet om sin Konungs död; wi skola komma till den andra i det följande. Till Swenska Rådet skref han sålunda om sin sorg: „jag beklagar mitt fäderneslands, min Drottning, det „allmänna wäsendets fara härute, och min lifslängd, att jag denna „dag skulle lefwa. I werlden finnes nu ej sådan Konungs like, „och är i mång hundrade år ej funnen; wet icke heller, om han så „lätteligen kommer härefter. Min hjertans ångest och den bort„gångnes saknad betager mig så, att jag icke wet hwad jag skrif„wer. Dock är härmed litet uträttadt. Olyckor äro till att be-

*) Likwäl grämer oß att se wårt ädla fornspråk af wår tids lösliga språkforskare lemnas åsido, under det hundradetals utländska ord i deras ordböcker upptagas och wålla en alldeles babylonisk förbistring.

Digitized by Google

klaga, men icke till att förändra. Det Gud hafwer lagt oß uppå, är tåligen att draga, hans hjelp att påkalla, och med tillagt råd, fast mod och manlig resolution all ytterligare olycka söka att undwika och afböja.

Rådsherrarne sågo wid sorgebudet med stum smärta på hwarandra, och de, som det kunde, fällde tårar. Bland dem war riksdrotset Magnus Brahe, den Konungen gerna welat hafwa till swärfader och alltid wördat såsom sin fader. Det säges, att han öfwer sin Konungs död sörjde sig till döden. Minnesmärken efter grefwe Magnus äro lemningarne efter det gamla Axholms slott och torn, en silfwerhjuskrona och den dyrbara guldkalken, med ädla stenar besatt, som hans efterlefwande husfru, Helena Bjelke *), skänkte till Westerås domkyrka till hans äreminne, och den wackra grafwen af marmor och alabaster derstädes, der han sjelf och hans första husfru, Brigitta Lejonhufwud, **) hafwa sin hwilostad.

Men mest sörjde Drottning Maria Eleonora. Såsom Nanna sörjde Baldur, och Gudrun Sigurd, så sörjde ock hon sin hjelte. Och såsom hela hennes lif, så länge hon egde honom, war kärlekens, så war det efter hans död sorgens. Af wåra gamla kallblodiga gubbar i rådkammaren, och deras förståndiga matronor blef hon oförstådd, och jemwäl wåra häfdatecknare tyckas hafwa glömt, att hon war född under en warmare himmel, en främling i Swerge, skild från hem och barndomswänner. Ett enda hjerta hade hon funnit här klappande för henne; det war nu kallnadt, och hon hade af en kort lycka endast detta kallnade hjerta och minnets tårar qwar. Hon wille icke skiljas från denna kära qwarlefwa, och gick några gånger i weckan till den sörjda makens graf, lät öppna kistan och grät deröfwer. Presterna började skaka sina hufwuden öfwer en sådan sorg och kommo tillsammans med rådsherrarne att öfwerlägga, huruwida Drottningen icke borde med tjenliga föreställningar förmås afstå från detta sorgens afguderi. Och när de förståndiga bland dem i all wälmening och

*) Dotter af Clas Bjelke på Wijk.

**) Dotter af Sten Lejonhufwud på Gräfsnäs.

Digitized by Google

underdånighet betygade, att det stedde för hennes helsas skull och af omsorg för hennes själs frid, så lät hon bewoka sig att lemna Konungens hjerta tillbaka till hans kropp samt att afstå från sina besök wid grafwen.

Wid denna tid lät hon slå af guld en liten sorgpenning, den hon till anhöriga och wänner i hemlandet utdelade samt till några få andra, hem hon trodde förstå och deltaga uti hennes saknad. Den föreställde på ena sidan Konungens och Drottningens bröstbilder, på den andra en turturduefwa, sörjande sin nedanföre på marken död liggande make. Hon utdelade och till sina slägtingar och några bland framstinarna i sitt hof ett prydenstecken att bära på bröstet, bestående uti ett hjerta med öppen krona öfwer och i midten Konungens likkista, med några tyska werser *). Så wille hon se i allt och öfwerallt en åminnelse af honom.

Han hade ock hållit sin Drottning af hjertat kär för hennes skönhet skull och för hennes weka kärleksfulla sinne, deri hon liknade ett barn, som litet förstår, men mycket älskar. Hon älskade grannlåt och kunde sägna sig som ett barn åt ett wackert perlband, ett skönt smycke, dermed hon glad wände sig för spegeln. Han wisste detta och tyckte, att så war qwinnan älskwärd, samt gaf henne allt hwad sköna kunde göra henne glädje, ty hon wisste, att det war för honom allena, hon wille wisa sig behaglig; det war hans starka stam hon wille pryda med sina blommor. Det kan wisserligen sägas, och prästerna säde det ock, att hon i sin gemål såg sitt allt, egnande honom en afgudisk wördnad och kärlek. Men i ett enda mål wisade hon sig stark och sjelfständig, jemwäl efter hans död; det war i sin gudsfruktan och i sin evangeliska trosbekännelse, och hon wisade sig ock wördnadswärd, såsom moder i den olyckliga tid, då hennes dotter började wika derifrån.

Bland de sorger, som mest oroade Konung Gustaf wid tanken på hans död, den han tidigt anade, war det hjelplösa tillstånd, hwari han skulle lemna de två warelser, som dock närmast woro hans hjerta. Men han lugnade sig med sin wanliga tröst: »Gud

*) O. Celsii Diss. de Ordin. Equ., p. 74.

Digitized by Google

allsmäktig lefwer! och dernäst wid tanken på sin wän Axel Oxenstjerna. Och det war icke förgäfwes, som han hade anförtrott honom wården om sina wärnlösa qwarlemnade i werlden. Det war Oxenstjernas kallelse att fortsätta till ett lyckligt och ärofullt slut allt, hwad Konung Gustaf Adolph begynt. Så äfwen med Maria Eleonoras, den weka qwinnans, wård. Hennes oförnuftiga sorg, den andra fördömde, förstod han, ty han förjde sjelf. Hennes ostadiga lynne och barnsliga lust för prakt och grannlåt tillskref han hennes warma sydländska blod, och war han henne allt intill sin död såsom en förståndig och med hennes swaghet undseende fader och förmyndare, hedrande städse i henne sin wäns, den odödliga Konungens, minne.

2. Drottning Kjerstins barndom och uppfostran i Pfalzgrefwen Johan Casimirs hus.

I alla tider och bland alla folk har sed warit, att föräldrar wid ett barns födelse uppkallat de mest aktade och älskade uti sin slägt. Så hade jemwäl Gustaf Adolph wid sin första dotters döpelse uppkallat sin moder, den ädla Drottning Christina. Detta barn dog, och Drottning Christina den Yngre, som af folket kallades Drottning Kjerstin, föddes. Då kallades jemwäl hon efter sin faders moder, till ett bewis, att han städse kom ihog hennes sällsynta dygder.

Tidigt saknade detta barnet både faders och moders omwårdnad. Fadern drog i fält, och Maria Eleonora fann ingenstädes ro för sin längtan och saknad, skiljd från honom. Han wißte det, lät sin trogna maka följa sitt läger i krigets wexlingar och lemnade den lilla Christinas uppfostran till sin syster, Johan Casimirs husfru Catharina, Karl den Niondes dotter, den han högt älskade, och till hwilkens förstånd och skicklighet att uppfostra ett barn, ämnadt till en thron, han hade största förtroende. Hos detta wärdiga par uppwäxte den unga Konungadottern, än på det wackra Stegeborg å Östersjö-stranden, der Johan Casimir hade sin förläning, och än på Stockholms slott, der han under Konungens frånwaro nödgades wistas, emedan honom an-

Digitized by Google

befalld war tyngsta delen af regementsbördan, att hålla reda på rikets uppbördsverk och räkenskaperna. Redlighet och menniskokärlek utmärkte hans grannlaga och svåra förwaltning och gjorde honom aktad och kär för Swenska folket.

En skön, blomstrande gosse med mörkblå ögon, knubbig wärt och brunlockigt hår beklog i wöken Kjerstins barndomsleker och blef henne mycket kär. Det war Karl Gustaf, Johan Casimirs och Catharinas son. Fröken Kjerstin war alltid ilsken till wärten; men hennes kroppsbyggnad war wälbildad, frisk och stark, och hennes ansigte wäl icke skönt, men de wackra ögonen och den böjda näsan gåfwo henne ett bestämdt och konungsligt anseende, och hon lekte hellst krig och riddarspel. Föräldrarne tågnade sig åt barnens tillwäxande kärlek och wäntade sig, att med henne en gång se sin son på Sweriges thron. Derföre gåfwo de honom en wärdad uppfostran, och det war hos en af sin tids lärdaste män, en lärare wid Upsala läroverk, Johan Terserus benämnd, som han grundlade det stadiga, flärdlösa sinne och de goda kunskaper, hwarmed han sedan mer än de flesta konungar, som suttit på Sweriges thron, gagnade sitt fädernesland.

Sex år gammal war fröken Kjerstin, när Konungen, hennes fader, föll henne och riket ifrån. Kärleken till det gamla Wasahuset gjorde det för rikets rådsherrar lätt att wid då församlade riksmöte få den hyllning, folket i fadrens tid redan tillsagt hans dotter, förnyad och stadfäst. Wid första framställningen om hennes antagande till konungawärdet frågade en bonde, förmodligen en dalkarl: »hwem är denna Christina? Wi skulle wäl willja se henne, innan wi taga henne till wår Drottning!» Hon blef då inkallad och helsade wänligt på bönderna, som glada bekräftade henne, och densamme bonden utropade derefter: »Ja, det är hon, det är Gustafs ilska, ögon och pannu; ware hon wår Drottning!» Nu war allt så, som rikets råd och herrar det önskade: ett barn på thronen och konungamagten för länglig tid i deras händer lemnad. De hade nu den bästa förtröstning, att imellertid så stad-

*) Fröken war en benämning, som denna tiden endast tillkom konungadöttrar. Adelsdöttrarna kallades jungfru.

Digitized by Google

fästa sitt välde och inom sina ätter fördela Sweriges bästa jord och gods, att kommande Konungar icke lätteligen skulle kunna det förändra.

Arel Oxenstjerna hade i Tyskland lärt sig att ringa akta furstarne och kunde illa fördraga dem bredvid sig. Rådsherrarne tänkte häruti lika med honom, och när de fem förmyndarne för den unga Drottningen utnämndes, blef Pfalzgrefwe Johan Casimir utesluten. Rikskanslern sade, att så var Konungens förordnande och testamente. Han insatte sig sjelf till en bland de fem och var från den tiden Sweriges Konung, fastän utan konungsnamn. Trowärdig var dock den berättelse, som gick i landet, att Konungen nämnt sin swåger främst bland sin dotters förmyndare, om något dödligt skulle honom wederfaras, och Pfalzgrefwen wiste det ganska wäl; men han wille icke störa lugn och enighet i landet, ehuru han hade många wänner, som mindes, huru högt han gällde i Konungens aktning och förtroende, utan drog han sig undan på sitt lugna Stegeborg i Östergötland, der han sorgfälligt sysselsatte sig med den unga Drottningens och sin sons uppfostran.

Det war här, på den wackra stranden af Östersalt, som Karl Gustaf med sin lilla drottning, hwilken war fyra år yngre än han, tillbragte sig barndoms lyckligaste dagar, och en wänskap grundlades, hwilken tiden aldrig fullkomligen utplåna kunde. Detta stilla landtlif afbröts allenast, när de regerande herrarne wille med sin konungadotter tjusa länderna på en riksdag eller med henne pryda thronen, när något främmande sändebud högtidligen emottagas skulle. Såsom barn gemenligen fröjdas åt slåt, wapenglans och kanoners dunder, så war de twenne unga wännernas glädje alltid stor, när de hemtades till Stockholm.

Ämnen här hade de furstliga barnen en lekplats; der de ostörda kunde springa omkring i den friska luften; det war en liten trädgård, med ingång genom en dörr på slottet *), alldeles såsom

*) Uti ett bref till Pfalzgrefwen från Karl Gustafs informator omtalas, huru dörren till lilla trädgården igenmurades, för att inspara en sildwakt, som der förut alltid stod. Se Adlersparres Samlingar.

nu Logården. Det wax i denna trädgård Karl Gustaf en gång wid äldre år i ett riddarspel, då han skulle springa undan för drottningen, bröt benet af sig, såsom framdeles skall på sitt ställe förtäljas.

3. Karl Gustaf och fader Johan Lenneus.

Snart stundar tiden, då gossen från lekarna och skolkammaren i hemmet går ut i werlden. Början af hans pröfning är wanligen någon högskola, och wi finna flera mäns, furstars och konungars namn i Upsala student-längd anteckнade. Karl Gustaf är en ibland dem, som wid detta namnkunniga lärosäte grundlagt de egenskaper, som gjort honom till en stor och berömlig Konung. Han war wid tretton år, när han måste taga afsked af liten Kjerstin Drottning, sin barndoms brud, samt Stegeborgs gröna kullar och lilla trädgården i Stockholm, för att lära Latin hos en sträng magister i Uppsala. Derom är följande att berätta:

Lena prestgård i Uppland är minneswärd blifwen af en man, som haft mycket inflytande på Swenska folkets öden såsom konungafostrare och slutligen Kyrkans öfwerhufwud. Det war kyrkoherdens i Lena son, Johan, som efter sin födelseby kallade sig Lenaeus. Såsom boende nära Uppsala, gick han der först i skola, reste sedan utländes, lärde främmande folks språk och seder, besökte de mest berömda lärosäten, wann magister-kransen och kom hem en lärd man samt blef till Professor (så började man kalla de förnämligaste lärarne wid högskolan) i Uppsala antagen. Till honom skref Johan Casimir, att han skulle emottaga deß son i sitt hus. Till honom skref jemwäl fru Catharina, Karl den Niondes dotter, wänliga bref, dem wi ännu hafwa förwarade: „Käre magister“, så skrifwer hon, „Jag beder eder, att I wille „honom i akademiska saker informera, dock för allting, att I det „Latinska språk öfwer bord och elljest med honom öfwen, på det han „i språket måtte blifwa något färdig och driftig, och att I wille „helsa Eder hustru på mina wägnar och tacka henne, att hon will „taga rätta omak på sig med min son, till att se honom till goda, „både i helsa och sjukdom, det Gud nådeligen afwärje; skall all-

Digitized by Google

»tid warit redebogen att bewisa både magistern och henne all gunst »och wälwillighet. Blifwer alltid Eder nådiga furstinna, så länge »jag lefwer.»

Pfalzgrefwen bad magistern wänja den unga furstenen wid tarflighet och ingalunda wid kräslighet och öfwerflöd, hwilket war alldeles efter fader Johans sinne, och Karl Gustaf blef honom en kär och treflig följeslagare, deltagande i mångahanda husliga göromål. De talade Latin tillsammans om wetenskapliga ämnen; de sågade ock wed tillsammans på lediga stunder. Denna tiden skref Lenaeus en liten bok »om christna religionens sanning och förträfflighet», hwilken blef den unga furstenen så kär, att han förde den med sig i alla sina fältslag, och har en namnkunnig religionslärare i Tyskland berättat, att furstenen en gång, i samtal med honom om detta högwigtiga ämne, tagit fram boken ur sin ficka, wisat honom den, sägande, att den war hans käraste läsning och minne af hans barndoms wän, Lenaeus.

Fader Lenaeus trodde wäl icke, när de så täflade med hwarandra med wedsägen, att han en dag skulle komma att sätta kronan på sin lärjunges hufwud. Men det skedde så, och det är i minnet förwaradt, att Karl Gustaf wid sin kröning, just som ärkebiskop Lenaeus satte kronan på honom inför all Sweriges menighet, hwiskade honom i örat: »farsgubbe! när skola wi härnäst såga wed tillsammans?»

4. Axel Oxenstjerna tager Riksstyrelsen och förordnar en Förmyndare-regering. Swenska folkets tillstånd efter Konungens död.

Domen mellan Axel Oxenstjerna och hans namns wedersakare är ännu icke fallen; men såsom han twifwelsutan funnit nåd inför den Högste Domaren, emedan hans nit för himlens sak, ljusets och sanningens seger samt den evangeliska lärans beskydd städse befunnits redligt, så skall wäl ock en efterwerld göra hans minne rättwisa för troget arbete och ärlig mening att gagna menskligheten och sitt fädernesland. Men Sweriges allmoge har ingen anledning att prisa hans förmynderskap, och från beskyllnin-

Digitized by Google

gen att hafwa grundlagt ett sådant wälde till Swenska folkets och sjelfwe(s) handens förtryck, kan hädermed dock icke befria hans minne.

Stick och ädelmod wå wi dock falla denna man, ty i honom fortlefde Gustaf Adolphs anda och utförde till dess slut det Tyska kriget, till gagn för werlden och till fäderneslandets ära. Men efter Konungens död wid Lützen herrade Oxenstierna ensam hans och öfwerlag riksstyrelsen, likasom i den hädangångne älskade Konungens ställe, efter en af honom sjelf uppsatt regements-ordning, den han satte sig hafwa uppgjort efter Konungens befallning, ehuru den för hans mellankomna död icke hunnit att stadfästas och underteckna(s). Förmyndare-regeringen skulle föras utaf de tre högsta rikswärdena, nämligen Rikskansler, Rikstrotset, Rikstrotset, Rikskansler, Rikskammarherre och Rikskammarherre, hwilka woro de främsta bland Rikets råd samt styresmän för de fem af Konung Gustaf stiftade kollegierna.

Så woro nu fem konungar i landet, och alla dessa fem hade hwar sin slägt och anwärdwad, som skulle rikas och i möjligaste måtto lindras för beswär och skattebördor; största tyngden föll det trälande folket bära, och till dess klagan wid riksdagarna hysnade ingen. Men allt hwad sålunda utpressades, kunde dock icke förslå till krigshärens underhållande i Tyskland och årliga nya utrustningar. Kronohemman såldes till frälse; men endast adeln egde rätt att inköpa dem. Kronogodsen hade Konungen i lifstiden frikostigt förlänat åt adliga familjer, och när Johan Skytte warnade honom för detta, swarade han, att han det wäl måtte göra, på det att de, som dem bekomma, måtte blifwa så mycket trognare mot hans efterkommande, emedan de wäl wiste, att, om en främmande furste komme till regementet, skulle han nog återkänna godsen under kronan.

Köpstadsfolket war utarmadt, näringar och handel i wanmakt, skjutsningar, hög tull, och tullarrendatorernas girighet hindrade både stads- och landtmanna-rörelsens förkofran. Wisserligen hade allmogen rättighet att klaga wid riksdagarna öfwer sitt betryck; men slutligen ansågs jemwäl det för brottsligt, så att de, som wågade framträda med sina åligganden och yrka rättelse,

Digitized by Google

utaf rådet hårdligen tilltalades med hotelse att blifwa straffade, „sig sjelfwom till näpst och androm till warnagel“, såsom orostiftare och fäderneslandets förrädare.

Men wi wilja icke längre uppehålla oss wid dessa mörka skuggor, dem minnet kastar tillbaka öfwer Gustaf Adolphs och Axel Oxenstjernas riksstyrelse; allenast må wi till deras urskuldande påminna om tidsandans makt öfwer menniskornas hjertan och den allmänt rådande tron, att den ena delen af mensklighetten war född att njuta lifwet och i lustbarheter, wällust och öfwerflöd förtära hwad den andra i försakelser, slafweri och armod förtjenat. Endast sägnen om ett fordom fritt och lyckligt folk lefde bland wår allmoge qwar och liksom underhöll gnistan till den heliga elden i Swenska bondens hjerta. Drottning Kjerstin war ock ett barn af sin tid, och hon tyckes hafwa föreställt sig bondens wärde bestå deruti, att han utan knot och utan alla anspråk på snygghet och beqwämlighet kunde träla i mullen. Minnet häraf lefwe ännu bland folket, och det enda Swenska bonden nu för tiden wet att förtälja om Gustaf Adolphs dotter, är den sägen wi ofta fått höra: „Drottning Kjerstin brukade säga: bästa bonden „är den, som har sju knutar på sin töm och tre på „grimskaftet och hatt, der häret sticker ut igenom kullen.“

5. Huruledes Axel Oxenstjerna såsom hufwudman för det Evangeliska Förbundet fortsätter kriget i Tyskland.

Ännu finnas några sägen-lemningar bland wårt folk om hjeltar och statsmän, som berömligat sina namn i det Tyska kriget. Så fortlefwer ock, näst Gustaf Adolphs, Axel Oxenstjernas minne, särdeles i Uppland och Westmanland, der han på sina gårdar å den wackra Mälarstranden tillbragte sina sista lefnadsdagar. Dock hafwa wi äfwen i Göta-landet funnit sagor om honom, bland hwilka en berättelse, „om Oxenstjernas hund“, warit mest allmän. Bland flera trohetsrön, som wi hört om nämnda hund berättas, är ock följande:

Digitized by Google

När Axel Oxenstierna skulle resa till Tyska kriget *) och war färdig att stiga om bord på ett segelfärdigt skepp i hamnen, kom på gatan en ljusröd hund efter honom, den han på allt sätt sökte blifwa qwitt, emedan han i allmänhet icke tyckte om hundar, och denne war till utseende mer ful än wacker. Men hunden krop kring hans fötter, ehuru han slog honom med sin käpp, och följde honom till stranden, tilldess han steg i båten, som skulle öfwerföra honom till skeppet. Då kunde han med sin käpp hindra hunden att komma med. Emellertid hade hundens enträgenhet att, oaktadt stryk och hotelser, hylla sig till honom, wäckt hans uppmärksamhet, och när nu hunden kastade sig i wattnet och kom winslande och liksom klagande efter simmandes, tog han upp det stackars kräket i båten och lät honom följa sig. Från den tiden war hunden aldrig ifrån sin herre och tycktes uppmärksamt bewaka honom, låg om nätterna wid hans dörr och lopp om dagarna framför honom på hans wäg, liksom för att kunskapa, om tilläfwentyrs någon fara kunde å färde wara. När någon främmande kom in till Oxenstjerna, så märkte han, att hunden med underlig uppmärksamhet och gnistrande ögon betraktade det okända ansigtet och då lemnade sin wanliga post wid dörren, tagande sin plats imellan sin herre och främlingen, och det tycktes, som kunde hunden urskilja, hwilka som hade godt eller ondt i sinnet mot hans husbonde.

Sedan Kejsaren och de katholska furstarne hade förrådt Konung Gustaf, stämplade de på lika sätt emot Oxenstjernas lif, ofta sättande förfät för honom; men Förshnen beskyddade honom alltid underligen. En gång tilldrog sig, att en barberare, som wanligen rakade honom, och den hunden, sedan han en gång gjort bekantskap med honom, lemnade obehindradt att med knifwen nalkas husbondens haka, inträdde genom dörren; han helsades dock nu af hunden med ett owanligt morrande, samt med grinande

*) Wi hafwa ock hört den förändring i denna sägen, att det war när Oxenstjerna skulle resa ut att sluta fred, efter Gustaf Adolphs död, som händelsen timat, i hwilket fall hunden skulle hafwa tillhört Axel Oxenstjernas son, om hwilken framdeles.

Digitized by Google

tänder. Oxenstjerna märkte det och förundrade sig deröfwer, att hunden nu wisade sig så orolig, och när han såg, att just som barberaren närmade sig med sin rakknif, flög hunden uxsinnigt upp i bröstet på karlen, så anade han ondt, sprang upp och frågade med sträng röst, hwad han hade i sinnet, då mannen blef stående, blek och darrande, samt slutligen bekände, att han war legd till att skära af honom strupen, då han rakade honom. Så räddades den gången Rikskanslerens lif af den trogna hunden.

Såsom Pilatus och Herodes blefwo wänner, så slöto Kejsaren och den falska Kurfursten af Sachsen, som hittills warit fiender, efter Gustaf Adolphs död förbund mot Swenskarne, och så ödmjuk och krypande fursten war, när han i nödens tid bad dem »för Christi skull« skynda till hans hjelp, så stolt och högmodig war han nu och utlofwade sig wilja med Kejsarens bistånd drifwa dem ur landet. Men snart förnam den otacksamma Kurfursten, att icke alla Swenskar woro döda med Gustaf Adolph, och snart fick werlden se, att en stor Konungs anda lefwer länge och werkar långt efter hans död.

Axel Oxenstjerna hade, af Evangeliska Förbundet samt af Sweriges Råd och Ständer, blifwit satt till ledare af krigsrörelserna i Tyskland, med samma makt och myndighet som fordom Konungen, att handla med så wäl fiender som bundsförwandter *). Den stora Konungens minne skulle hafwa sjunkit i werldens ögon, om icke det ändamål, för hwilket han dragit sitt swärd, ljus och frihet, hade blifwit wunnet; derföre wille hans efterlemnade krigare och lärjungar utkämpa striden, honom och fäderneslandet till ära. Så skref Axel Oxenstjerna till Rådet: »Låta wi swårigheterna **) öfwerwäga oß, så är det med oß gjordt. Taga wi manneliga emot, så är det hopp, att wi, genom Guds nåd, komma derifrån med äran. Ingenstädes någon kleinmodighet, fruktan eller wankelmod **), utan allt, näst Guds hjelp, sker med förstånd

*) Fullmakten af Rådet och Ständerna är af den 13 Januari 1633.

**) I original-brefwet står här «difficulteter«, och i stället för wankelmod «irresolutioner« och flera andra Franska ord, hwarmed uti alla skrifter på denna tid wårt språk uppblandades, såsom ännu i dag sed är.

Digitized by Google

och mod, att ställets dåsynes ömkliga förlust ingenting förlorat igenom salig Kongl. Majts död, alltid tänkande, att Konungarnes öfverseende ej mindre än andra menniskor, äro dödliga, utan att det allmänna väsendet bör vara odödligt.

Det var vid ett möte af Evangeliska förbundsfurstar och det Swenska sändebudet med Swenska Rikskanslern, som denne först utfärdade allt förstå krigsmanifestet i Spetember. Mötet hölls i den stad, som det Heilbronn, det betyder helsobrunnen. Detta folkets religion, seder och minnesmärken äro af samma slag som vårt folks, och der omtalad, såsom hos oss, heliga källor, dit folk fordomdags med mycken vördnadsfullhet samlades, för att winna bot mot hwarjehanda krankhet. En sådan stad var Heilbronn. Der hölls året efter Konung Gustafs död, det minneswärda mötet, som förbemäldt är, och efter långwariga twister fattades det beslut, att det werk, som Gustaf Adolph begynt, skulle med gemensamma krafter uppehållas, och kriget mot Lutheranerna förnyckare utkämpas, tilldess att trygger frid mot förföljelse och samwetstwång winnas kunde.

Kurfursten af Sachsen wille i häraktigt högmod intaga Gustaf Adolphs ställe i förbundshäten. Men såsom feg i striden och swekfull i friden, hade han sig ådragit sina underlåters och jemnmål utländningarnes förakt. Han wisste det och kom icke till mötet i Heilbronn. Hertig Bernhard af Weimar hade wid Lützen trädt i den fallne Konungens stad och ställe, hämnats hans död och vunnit segern, hwarefter krigsfolket utropat, att de wille följa honom, hwart det än bar, wore det till werldens ände. Han tyckte sig nu hafwa rätt till förbundets högsta förtroende. Men Oxenstierna waldes, och föll på honom från den stunden den tunga bördan att förse krigshärens underhåll och besoldning samt att förnöja furstarne, som tjenade Konungen och nu under Riks-kanslerens befäl skulle fortsätta striden. Alla kommo de nu med sina anspråk på belöningar utaf de land och herradömen, som fallit i Swenskarnes händer, fordom Katholska furstar tillhöriga. En begärde ett furstendöme, en annan ett stift eller ett klostergods, sägande, att Konung Gustaf i lifstiden så utlofwat hade. Att förekomma uppror och härens upplösning, måste

Oxenstjerna med penningar och löften om förläningar förnöja dem alla.

Hertig Bernhard, ehuru swårligen han kunde fördraga att stå under en Swensk adelsmans befäl, anhöll dock nu af Axel Oxenstjerna att så herligdömet Franken, såsom wäl förtjent belöning för de tjenster han gjort Sweriges krona, och jemwäl detta såsom ett löfte af Konungen. I Oförståndigt tycktes wäl, då ännu icke fred war sluten, att begära sådant; men Oxenstjerna måste dock för wänskapens skull gifwa honom gåfwobref på nämnda land, dock skref han härom: „det må till ett ewerdeligt minne antecknas i wåra tideböcker, att en Tysk furste sådant begärt af en Swensk adelsman, och att en Swensk adelsman i Tyskland det bewiljat, hwilket lika däraktigt war af honom att begära som af mig att bewilja.“

Så stod nu Axel Oxenstjerna i det främmande landet, med stora bekymmer öfwerhopad, hatad och fruktad af sina fiender. I hans eget läger mötte honom uppror och oreda och bland de bundsförwandter, som honom bistå skulle, wankelmod och afund. Och likwäl förmådde han reda all denna förwirring samt de utländska saker till heder och gagn för sitt fädernesland lyckligen utföra, under det han på samma tid ledde rådets werksamhet här hemma, sträckande icke allenast till lagstiftningen och rikshushållningen, utan jemwäl till handelns och landtmanna-rörelsens förkofran; sin omtanka. Likwäl säger wår skald och häfdatecknare Geijer, att „han war långsam och sof sin goda tid.“ Det ena wittnar om wishet, att aldrig förhasta sig i sina rådslag; det andra kom af ett godt samwete. „När jag lägger af mina kläder om aftonen“, sade Oxenstjerna „så lägger jag ock bort alla bekymmer och sofwer roligt.“ Frågar någon: hwar tog han förstånd och krafter till allt det stora och nyttiga han werkade? Så swara wi: utaf sin fasta tro på Gud och sin goda sak samt af den fromma bön, han dagligen höjde till himmelen för sina medmenniskor och sitt fädernesland. Så lydde Axel Oxenstjernas bön: *)

*) Finnes i Palmsköldska Samlingarna i Uppsala. T. 370, sid. 53.

Digitized by Google

»Herre, min Gud, jag wet och är der full wiß uppå, att »Du äst min Skapare, min Frälsare, min borg, mitt salighets »horn och min milde barmhertige fader, den icke låter min hjer»tans suckan gå sin öron förbi, utan hörer mig. Jag befaller i »denna dag och alltid i ditt gudomliga beskydd mig, mitt hus, »mitt fädernesland, och din helga församling i wida werlden. Din »gode ande regere oß, dine helige englar beskärme oß; gif oß hwad »Dig är behagligt och oß nyttigt, och afwärj hwad Dig är miß»hagligt eller oß skadligt till lif eller själ! Gif nåden, att Ditt »saliggörande Ord må rent, klart och oförfalskadt hos oß och wåra »efterkommande predikas, och de heliga sakramenten, efter sin in»stiktelse, utan mißbruk förrättade warda och bära frukt i wåra »hjertan! Afwärj all falsk gudstjenst och förargelse, så ock miß»hällighet och twädrägt i Din helga församling! Gif trogna pre»dikanter och lärare! Beskydda och beskärma dem! Wälsigna wåra »kyrkor och skolor och låt Ditt helga Ord lysa i dem, och wår »ungdom upptuktas i Herrans fruktan!« I denna bön har bedjaren tecknat sig sjelf, sitt uit om Guds Ord och Christi Kyrka och församling samt sin kärlek till fäderneslandet.

6. Huruledes Swenskarne föras till det första fältslaget efter Gustaf Adolphs död, år 1633, samt om Konungasonen Gustaf Gustafson.

Om slaget och segern wid Oldendorf, nära stranden af floden Weser, må uti krigshistorien läsas; wi nämna det allenast, emedan det war det första efter Konungens död, samt derföre, att en Swensk konungason deruti aflade sin första lärospån. Så har ock en kejserlig fältherre uti detta slag fått ett minne bland wårt folk, såsom wi här wilja förtälja:

Kniphausen het en af Gustaf Adolphs trognaste krigare, som wid Gustaf Horns sida hade många städer intagit och många segrar wunnit. Wid Lützen war han bland dem, som mest bidragit till segern. Genom många genomgångna motgångar och mißöden hade han fattat underligt mißtroende till sig sjelf och sin lycka, hwarföre han ock merändels afstyrkte alla drabbningar i

Digitized by Google

krigsräbslagen, men war alltid sedan den kappraste i striden och beredde ofta med sin skicklighet deß goda utgång. En gång blef han Wallensteins krigsfånge och satt ett helt ås på slottet i Halle i fängelse, tilldeß, genom ett frunkimmers bistånd, han kom undan, förklädd i frunkimmerskläder. En annan gång blef han Tillys fånge, blef utbytt mot en annan förnäm krigsfånge och kom derefter till Swenska lägret och tjente Konung Gustaf med stor trohet och mandom, war mycket afhållen af honom och en ibland dem, som tillbringade sista natten med honom. Den unga Gustaf Gustaffson, frukten af Gustaf Adolphs ungdomskärlek till den sköna Margaretha, war med wid Oldendorf. Han hade i den berömda Wittenbergska högskolan i Tyskland grundlagt goda kunskaper och, hade ej fyllt sina sjutton år, när hans fader dog. När det kungliga liket hemfördes, mötte den unga Gustaf liktåget wid Weißenfels, lät afbyta locket på kistan och betraktade en stund tyst och sorgbunden sin höga faders anletsdrag, slutligen utbristande: „nu är tid, att ock så jag blifwer en man.“ Begaf sig derefter till Swenska hären och fäktade, såsom öfwerste wid rytteriet, i slaget wid Oldendorf wid general Knyphausens sida.

Såsom barn förja en god fader, så förjde denna tiden Swenska soldaten sin Konung. Det war nu den första gången han fördes till ett fältslag och saknade honom i sina led. Alla Swenskarne buro i denna striden den älskade Konungens bild på sitt bröst. Icke under, att de segrade. I fiendens led fäktade den dagen mot Swenskarne en general, Merode benämnd. Han war namnkunnig worden bland Wallensteins fältöwerstar för grymhet och plundringar bland landtfolket, der krigshären framtågade, och är deraf ännu i dag bland wårt folk qwar det ordet marodera, som betyder framfara med wildhet och oförstånd. General Merode blef i denna drabbning dödligen sårad.

Oxenstjerna hade omsorg om sin Konungs sidoson och gaf honom stiftet Osnabrück i Tyskland, der han, trött en gång wid krigsmanna-lifwet, lefde i stillhet. Han blef adlad och fick en wase i sitt sköldemärke, till minne af sin höga börd, fick ock ett grefskap och kallades grefwe af Wasaborg. Swenska folket har intet annat

Digitized by Google

minne af honom än hans namn och hans graf i Riddarholms-kyrkan, således under samma lemplehwalf, der hans höga fader fått sin hwila.

8. Motgångar. Det olyckliga fälttåget wid Nördlingen år 1634.

Bakom Böhmiska bergen låg med sin åter samlade här den förfärliga Wallenstein; men i Böhmens hufwudstad stod efter Konung Gustafs fall Sachsaren, den imbisse Johan Georg. Men Friedländarn war icke en man, som lät modet falla, fastän han af den odfwerwinnerliga Konungen war besegrad. Han föll ned ifrån bergen öfwer den högmodige Kurfursten, som, lätteligen omringad och slagen, war glad att försona sig med Kejsaren, såsom förbemäldt är, genom en särskild fred, sluten i Prag, der han icke nämnde Swenskarne, sina wälgörare, anförarlunda, än att de kunde wara glada, om de fritt finge begifwa sig hem till sitt land igen.

Kejsaren tyckte sig härefter hafwa mer ondt att befara utaf sin hertig af Friedland än godt att wänta. Wallenstein fann sig ock ringa säkerhet hafwa, wäl kännande höga herrars sed att bortkasta redskapet, när de det icke behöfwa mer, och rådfrågade derföre flitigt sina stjernor, som intet godt lofwade. Han började ock underhandla med Kejsarens fiender; men Oxenstjerna afskydde förrädare. Imellertid hade Kejsaren förklarat honom fogelfri och ändtligen köpt lönmördare bland hans mest betrodda wänner, som försåtligen afhände honom lifwet.

Det Evangeliska Förbundets medlemmar samlades i Frankfurt, der Oxenstjerna wille med dem öfwerlägga om kriget fortgång och medlen dertill; men hertig Bernhards afund och de Tyska furstarnes lättfärdighet förbistrade sinnena och hindrade goda rådslag. Endast det Franska sändebudet yrkade på kriget, och Oxenstjerna utsågs åter till härens öfwerhufwud.

Från denna tiden blef hertig Bernhard kall för den gemensamma saken, tänkande allenast på sin egen höghet. Han war i hjertat Oxenstjernas och Swenskarnes fiende, men måste, för sin egen fördel, fortfara i Förbundets tjenst. De Tyska herrar och

Digitized by Google

småsyssar, som tjente i Förbundshären, woro rofsiriga och sjelfrådiga samt måste med penningar och lötten hållas wid godt mod; men den gudsfruktan och christliga barmhertighet mot det oskyldiga landtfolket i fiendeland, som rådde i hären på Konung Gustafs tid, funnos nu icke mer. Det olyckliga folket i Sachsen blef i synnerhet ett mål för Swenskarnes hat och hämndelust, för deras dåliga furstes otacksamher skull. Med lika grymhet härjades det arma Baiern, och jemwäl andra fiendtliga land, och det är från denna tiden af Tretio-åriga Kriget, som Swenskarne lemnat det skamliga minne efter sig i Tyskland, att man ännu i dag skrämer små barn, som äro olydiga, med orden: „akta dig, Swensken kommer!“

Gustaf Horn war den bland wåra fältherrar, som med sin allwarsamma krigstukt, försigtighet och mod uppehöll Swenska wapnens ära, och war han deruti lycklig, tilldeß han måste förena sig med hertig Bernhard till staden Nördlingens förswar. De kejserliga hade med stor manstyrka belägrat nämnda stad, och besättningen derinne gaf genom bud och tecken tillkänna sin nöd och behofwet af skyndsam hjelp. Horn afstyrkte ett anfall mot så öfwerlägsen fiende, tills wäntad förstärkning hunnit ankomma; men Bernhard och hans Tyskar hånade honom såsom rädd och feg och började anfallet. Horn wisade prof af både tapperhet och klokhet; men den hetsiga hertigen framför wäl med mod, men med oförstånd, och hans folk kom i oordning; snart såg Horn sig omringad och drabbningen förlorad. Hertigen tog flykten, men Horn blef fången *). Efter detta olyckliga slag bekände hertig Bernhard: „Jag är den okunnige krigaren, Horn är den wise mannen.“

8. Swenska Folkets tillstånd efter slaget wid Nördlingen. Underhandlingar med Bundsförwandter.

Öfwer olyckan wid Nördlingen fröjdade sig Sweriges fiender; men Axel Oxenstjerna war icke den man, som så hastigt förlorade

*) Olycksdagen war den 27 Aug. 1634.

Digitized by Google

hoppet. Från Rådet fick han tröstliga bref: „wi hoppas, att saken ej är förtwiflad, fast den är swår och wirrig worden.“ Evangeliska Förbundet war så godt som upplöst; men det war icke på deßa wankelmodiga furstar, utan på himlens bistånd och sina wapen Gustaf Adolph satte sin förtröstan, då han drog till Tyskland; det war ock på denna grund kriget skulle lyckligen slutas. „Johan Baner het den man,“ säger Geijer, „som wred Gustaf Adolphs kommandostaf ur Tyska furstarnes hand.“

Hemma i landet war mißwäxt och hungersnöd. Utskrifningen gick ej mer så lätt som i Konung Gustafs tid; unga bondsöner och drängar rymde undan eller lemlästade sig sjelfwa, för att blifwa oskickliga till krigstjenst *).

Fred önskade rådet. Fred hade jemwäl numera Oxenstjerna gerna ingått, om det kunnat ske med fäderneslandets heder; men att låta köra sig som en hund ur Tyskland, såsom Kejsaren och den otacksamma Sachsaren wille, det kunde han ingalunda tillfalla. Heldre wille han med wapen i hand lemna Tysklands jord, såsom den af Konung Gustaf fordom beträddes.

Han förstod att afböja ett hotande krig med Danmark genom afträdandet af ett stift i Tyskland åt Danska kronprinsen. Genom att afstå en del i Preußen wann Sverige ett stillestånd med Polen på tjugoser år, och med Frankrike, dit Riks-kansleren sig sjelf begaf, slöts nytt förbund. Snart stod en Fransk krigshär, med den Swenska förenad, på Rhenslodens stränder, och krigslågan brann i det olyckliga Tyskland lika förhärjande som någonsin tillförne.

Från Frankrike kom denna höst en ambaßadör, det är ett sådant sändebud, som företräder sin Konungs eller sin regerings ställe i det land, dit han försänd är, och blef i Stockholm på det hederligaste emottagen. Ibland hans följeslagare war en ung lärd man **), som utgifwit en beskrifning om sina reser i

*) Wi hafwa handlingar qwar om en dräng i Frötuna, som afhuggit sig fyra fingrar, för att undgå utskrifningen.

**) Hans namn war Charles Ogier, och hans resebeskrifning finnes på Swenska tryckt i Stockholm 1828.

Digitized by Google

Swerige, från Kalmar genom Småland, Östergötland och Södermanland samt upp till Koppatberget. Någon nöd af mißwäxten lär icke hafwa warit i dessa orter. Bönderna, säger han, sågo icke såsom i Frankrike utswultna och trasiga ut; de woro glada och friska, klädda i hemwäfda kläder af ull, den de få af sina egna får, och hade icke, såsom i hans hemland, träskor, utan lättare skor af läder. Om Dalarna säger han: „allmogen war hwarken trasig eller utswulten som hos oß. Skall då Swerige wara behagligare och fruktbarare i sin belägenhet än Frankrike?" På prestgårdarna togo de wanligen nattläger; „alla landtpresternas boställen äro gästgifwaregårdar," — säger han; „de woro illa byggda, med små trähus, liknande hönshusen i Frankrike"; men då man kom derin, war der snyggt, och funnos målningar på wäggarna och i taken. Presterna woro gästfria och brukade ofta taga för mycket bränwin och öl, men fägnade jemwäl sina gäster med Rhenskt eller Spanskt win. Han fann dem till sina seder grofwa och lättsinniga, förundrande sig, att de alla woro gifta och hade barn, hwilket enligt hans religion icke war tillåtligt. På en prestgård blef han twingad att på knä wid en stol dricka den lilla drottningens skål. Riksmarsken grefwe Jakobs landtgård fann han illa byggd och wäggarne oprydda. Om detta war på Jakobsdal *), så lärer slottet ännu icke der warit färdigt. „Wi träffade här", skrifwer han, „uti ett ringa hus en stor man, som säkert intager ett rum i häfderna wida öfwer dem, som byggt de härligaste slott och palatser." Besynnerligt nog yttrar han efter ett besök i Westerås om wåra biskopar, att de icke gerna taga emot resande, „ty de blygas att wisa sina knappa wilkor för utlänningar.." „Hertigen af Zweybrücken", säger han widare, „bodde högt uppe i slottet; hans „son **) och dotter ***) woro Swenska hofwets prydnader. Dottern,

*) Nu Ulriksdal, som först tio år sednare fick sina hus och trädgårdar i det skick, hwari de sig nu befinna.

**) Sedan Konung Karl Gustaf.

***) Christina Magdalena, sedan förmäld med Markgrefwen Fredrik VI af Baden-Durlach, således stammoder för wår sist utgångna konunga-ätt, som började med Adolph Fredrik och slutades med Gustaf IV Adolph.

Digitized by Google

„en ganska wacker och giftwuxen prinsessa, står mycket wäl hos „Enkedrottningen. Sonen är några år yngre, men likwäl några „år äldre än regerande drottningen. Ambassadörens tal (på Latin) „till drottningen, som stod på en upphöjning under en thronhim„mel, klädd i hwitt siden, innehöll Hans Allrachristligaste Majestäts, „Konungens af Frankrike, wänskapsbetygelse och deß åstundan att „fortsätta det med högstsalig Konungen ingångna förbundet samt „att bilägga de med Polen uppkomna missälligheterna. Den åtta„åriga drottningen åhörde honom med all den uppmärksamhet, „som hade hon förstått hwart ord. Salvius steg då fram till „thronen och swarade, på Drottningens wägnar, med ett prydligt „tal.“

Om ambassadörens företräde hos Enkedrottning Maria skrifwer han: „hon hade sedan sin gemåls död undflytt allt sällskap „och tillbragte tiden i ett mörkt och swartklädt rum, som endast „upplystes af några warljus. Sedan wi hört denna berättelse, „kunde ingenting wara oss mer oförmodadt, än att få se en den „skönaste prinsessa, hwars wärt och utseende woro alldeles oför„likneliga. Till ambassadörens tal kunde wi icke lemna någon „uppmärksamhet, så betagna woro wi af drottningen; men jag wet, „att han deruti ingenting nämnde om högstsalig Konungen, såsom „ett alltför ömt ämne wid detta tillfälle.“

Wi se af det, som här anfördt är, att hemma i landet, ehuru fattigdom samt brist på armar för åkerbruket tryckte folket, det dock war någorlunda lugnt, och att herrarne ledo ingen brist; men ibland Swenskarne på andra sidan hafwet rådde bekymmer nog. Hwad folket erfor om slutet af det ödesfulla Tyska kriget, kan bäst beskrifwas uti följande hjeltesagor.

9. Hjeltesagor från slutet af Trettio-åriga Kriget.

Wi lemnade den store fältherren Gustaf Horn i fängelset uti Ingolstadt; men Horn war en lärd man, och när hans hand icke fick föra swärdet, så förde den pennan. Han skref en bok i fängelset „om en fältherres åliggganden.“ Men hwem skulle nu antaga sig den Swenska krigshären och rädda den? Det blef

1. Johan Baner.

Det werk, som Gustaf Adolph företagit till att skydda den sanna christna religionens bekännare i Tyskland, och derom Oxenstjerna sannt wittnade, att »det wär en Guds ingifwelse», kunde icke falla, och wi se, huru den gudomliga Försynen hade utsett förut och underligen beskyddat de redskap, som skulle det till himlens ära och det goda ändamålets slutliga winnande fullborda. Ett af dessa utkorade redskap war Johan Baner. Om honom och hans ätt är följande sagt:

En man het Tymo, som lefde i Danmark i Knut den Rikes tid, wid ettusende år efter Christi födelse. Uti ett krig, som denna Englands Konung förde, stod en gång ett blodigt fältslag, der utgången länge war owiss, ty tappert fäktades på båda sidor; men slutligen såg man Danska härens baner börja wika tillrygga, och en allmän flykt begynnes, sedan Danska hufwudbaneret war taget af fienden. Men då sprang en behjertad Seeländsk man fram, — det war Tymo, — och höjde en löfqwist, den händelsen lagt i hans wäg, på spetsen af sitt spjut, ropande »framåt! framåt!» då de flyende stannade, samlade sig kring detta sällsamma hufwudbaner, och följde den modfulla banerföraren åter mot fienden. Denne kunde icke motstå det nywäckta modet i Danska hären, som wann segern, och den tappra Seeländaren fick till äreminne af denna dagd namnet Baner. Slägten Baner har sedan den tiden utbredt sig i Skandinawien; utmärkt af beslutsamhet, mod och djerfwa företag, men ock af hårdhet och oroligt lynne, har den ätten föga blifwit älskad af Swenska folket, ehuru hjelte-sagan berömligat dess namn i wåra häfder.

Johan Baner war ett midsommarsbarn, född på Djursholm *), nära Stockholm. Betänkligadt nog är detta Banerättens stamgods af detta barnets födelse, ty underfulla och mycket märkwärdiga blefwo dess öden. Han föddes i den oroliga tid, då adeln med den Polska Konungen Sigismunds namn wille rycka riksstyrelsen ur Karl den Nionndes händer. Den lilla Johan war ett af de barn, som med sin moder, Christina Sture, i Linköpings

*) Midsommaraftonen 1596.

Digitized by Google

fängelse tillbragte den sista sorgliga natt, som deras fader, Gustaf Baner, lefde. Det är en rörande beskrifning på denna stolta herres ståndaktighet, då han med största lugn tog afsked af sin sorgbundna maka och, medan han samtalade med henne om sin yttersta wilja, täljde leksaker åt sina små barn, att de ej skulle hafwa ledsamt den sömnlösa natten. Sin maka tröstade han med språk ur Guds Ord och hopp om återseende uti ett bättre land. Till barnen sade han, att han icke lemnade dem något arf; men det beder jag, att, när I hören nämnas mitt namn, skolen I för min skull aldrig slå ned ögonen, och det arfwet skattar jag högre än all werldens gods.« Han förmanade dem ock bland annat: »I skolen för ingen nöd önska eder dö och för ingen wällust att lefwa.« Johan war då allenast fyra år gammal och glömde all werlden för den käpphäst han sick af pappa. Men faderns förmaningar hade moder Christina gömt i sitt hjerta och omtalade dem ofta för barnen, när han beskref sin olyckliga makes sista stunder.

En gång war Johan med sin moder på Stockholms slott. Då tog Konung Karl det wackra barnet på sitt knä och strök med sin hand hans lockiga hår, sägande: »du skall wäl komma att tjena mig med tiden.« Goßen swarade: »hin håle tjene dig, som har dödat min fader.« Konungen blef wäl allwarsam, men wredgades icke öfwer det oskyldiga barnets uppriktighet.

Såsom ett tecken att Försynen bewarade detta barn för högre ändamål, förwarar sagan minnet af en händelse, som med den lilla Johan Baner sig tilldragit på hans moders gård Hörningsholm. Goßen lekte en sommardag i ett öppet fönster af öfwersta wåningen, der han i luften utspänt en näsduk, som skulle förställa ett segel för full wind; men af owarsamhet föll han en igenom fönstret, inunder hwilket en hwaß klippa skulle emottaga honom. Förskräckt skyndade stöterskan ned i trädgården till klippan, icke annat förmodande, än att finna barnet kroßadt bland stenarna. Wid hennes rop hade fru Christina och flera personer sprungit ned i trädgården; men huru förwånade stodo de der alla, då de sågo den lilla goßen spatsera helt lugnt på gången, betraktande blommorna, som hade ingenting händt honom! Den ännu af förskräckelsen darrande modern slöt barnet i sina armar, frågande,

huru han kunnat falla utan att skada sig, derpå han swarade: »trädgårdsmästaren stod dernere och tog emot mig uti sitt hwita förkläde.» Men trädgårdsmästaren war denna tiden icke i trädgården. En häfdatecknare, som förtäljer om denna sällsamma händelse, tillägger: »denna räddare med det hwita förklädet war ingen annan än en af det gudomliga Majestätet utsänd ängel, »genom hwilken Herren wille wisa, att detta barnet ämnadt war »till swåra och höga beställningar, de der större woro än menni»skohopp förwänta kunde» *).

Ett dylikt bewis på en osynlig wård om de små lemmar oß en sägen om en förnäm herres son, ehuru sagan icke förwarat hans namn, den anför allenast, att fadern nyß war död; då modern, som en dag stod på trappan, såg med förskräckelse en folkilsken tjur rusa fram mot sin lilla son, som lekte på gården. Men goßen stod helt lugnt och såg på tjuren, som till allas förwåning stannade, just när han stod med hornen midtför barnets bröst och då alla tänkte, att han i ögonblicket skulle genomborra det. Det wilda djuret stod såsom fastbundet på stället med hufwudet nedtryckt, såsom af en stark arm. Folket hade imellertid kommit dertill; tjuren lät med lätthet drifwa sig bort af gården. När modern, förundrad och glad, omfamnade sin lilla son, sade han: »såg du inte, mamma, huru pappa stod der framför mig och höll den stygga tjuren i hornen, så att han icke fick stånga mig!» Så lefde fordom, så lefwer ännu bland Swenska folket en tröstfull tro på skyddsänglar, utsända af himlen att wårda de små.

Ett friskt, men hetsigt och okufligt sinne wisade Johan Baner från barndomen, och om någon annan skicklighet än den, som till krigswäsendet hörer, wille han aldrig winnlägga sig. Boken och hofwiska seder wunno aldrig hans tycke; men att sköta ett swärd och tumla om med en wild häst, deruti war ingen ung adelsman på hans tid hans like. I sitt nittonde år följde han sin unga Konung, Gustaf Adolph, ut i det Ryska kriget och wisade snart med sin kallblodighet i de största faror, sin djerfhet och sitt mod hwad han med tiden skulle blifwa. Från den tiden tillbringade han

*) Isogæi Carla-Segerskölд, II Del., sid. 141.

sitt lif med soldaten i fältlägret eller winterqwarteret, delande med honom ljuft och ledt, och blef af sin Konung, den han jemwäl till utseende liknade, mycket afhållen.

När han i striden wände sina stora blå ögon blixtrande omkring, eldades hans gamla krigare, som följt honom i Ryßland, Liefland och Preußen. Han upptäckte lätt hwar faran hotade; och der hjelp och uppmuntran behöfdes, dit kom som blixten Johan Baner. Skämtsam och glad i de största mödor och bekymmer, lättade han Konungens dystrare sinne, och när de, efter en blodig arbetsdag, med furstar och fältöfwerstar samlades, efter tidens sed, till dryckjom, så war den glade Baner i Konungens stad och ställe satt till ordförande i dryckesstämman; ty han war ock dryckesgod, som då allmänt ansågs tillhöra en nordens riddare*).

Konung Gustaf kunde icke lida synd och lösaktighet bland sina krigare, derföre gifte de sig tidigt. En skön adelsjungfru hade följt Drottning Maria från Brandenburg; henne utkorade Johan Baner till sin maka, och war hon hans ledsagerska på hans flyktiga krigarbana. Så framgingo åren, hwilkas händelser krigshistorien wäl förwarat, till Konung Gustaf död. Under denna sorgens tyngd swigtade Johan Baners mod för första gången. Han wille bortkasta swärdet och draga hem till fäderneslandet, för att aldrig återtaga det mer. Men Axel Oxenstjerna förstod att med den konungsliga wännens minne sätta nytt mod i fältherrens bröst, uppmanande honom att hämnas sin Konungs död och föra till slut den heliga sak, för hwilken han blödde.

Wi förbigå här de strider, fältherren manneligen utkämpade efter Konungens fall. På Hwita Berget i Böhmen, nära hufwudstaden Prag, stod han med sina Swenskar, när olycksbudet om det förlorade slaget wid Nördlingen kom ifrån Oxenstjerna.

---

*) Så tecknas ganska wäl uti en yngre wisa folkets tro om förmågan att stå karl i ett dryckeslag: „Det war en sågen i Swithiod, Om Hervara ej ljuger, Att den, som ej war dryckesgod, Till ingen idrott duger, Ty den, som swiker i dryckjom, Swiker ock i androm styckjom.“

Han hade ämnat rycka Prag ur de Kejserligas händer; men de falska bundsförwandterna, Sachsare och Brandenburgare, sweko hans förhoppningar, och han skyndade tillbaka till hufwudhären i det Sachsiska landet, der han lade sitt folk i goda qwarter.

Såsom en ärlig Swensk riddersman bewisade han sig wid ett möte med furstarne, som redan i hjertat förrådt Evangeliska Förbundets sak och gifwit sig i förbund med Kejsaren. De hade anställt ett gladt dryckeslag, och när de tyckte, att Baner war nog beskänkt, kallade Sachsaren honom in i ett afskildt rum och förelade honom ett papper, deruti han skulle sig förbinda att afstå sina qwarter och återlemna de städer han innehade i det landet; men Baner lät icke dåra sig, nekade sin underskrift och swarade frimodigt, att de qwarter och orter han intagit, ämnade han behålla. Och när Kurfursten hotade, att Sachsarne med eller utan hans underskrift skulle taga besittning af qwarteren, sade Baner: „det skulle hafwa skett, inan jag intagit dem; den, som nu will „försöka det, skall bränna sig på fingrarna.“ — „Hwad!“ sade Kurfursten „wiljen I bränna mig på fingrarna? Swenskarne gjorde bäst att i tid draga sig ur Tyskland, eljest will jag hjelpa dem på wägen!“

„Annorlunda lät det“ swarade Baner, „när Swenskarne „först kommo öfwer till Tyskland. Beklagligt wore, om sakerna nu „kommit så långt; Konung Gustaf hade icke förtjent en sådan tack.“ Kurfursten blef häraf slagen, och Baner fick goda löften om qwarter; men ingenting hölls. Allt sådant fick det arma Sachsiska folket sedan umgälla.

Om Segern wid Wittstock 1636 *).

En penning är wid denna tid slagen, utan ärtal, men, såsom kan förmodas, öfwer denna Johan Baners ärofullaste seger, som godtgjorde allt hwad Swenska wapnen af anseende och ära wid Nördlingen förlorat. Den föreställer fältherrens bröstbild, den man snart skulle tro wara Konung Gustaf Adolphs, så mycket har

*) Den 24 Sept.

Baner likmät honom, som ide nämnet stode derunder, och
fränskjan öfverställes i hand, hållande öfver Bibeln ett lagerkransadt svärd, till tillkännagifvande det Evangeliska Förbundets upprättelse genom hjeltens segrande arm.

En invalid, men dock tog och ädlos furste af sitt folks lycka. Så wann Kurfurstin Johan Georg med sin wanhedrande vrede samhet mot Swenskarne, som twenne gånger trädde honom och hans land. Denna vrede war en anledning till den hårdhet, hwarmed Baners här sedan hemsökte hans skyldiga folk, och till det nederlag, hans här led i det namnkunniga slaget wid Wittstock. Kurfursten hade efter långwarig förställning ändteligen uppenbarat sitt religionsbrott, de Evangeliska furstarne, förenat hela sin krigsmagt med Kejsarens och aktade med öfwerlägsen styrka platt förstöra Baners här samt fördrifwa Swenskarne ur Tyskland. Men han hade wäl glömt, att Baner, Torstenson och Stålhandske anförde Swenska härdade krigare, och en allwarsammare drabbning nämnas ej häfdorna från det Tretioåriga Kriget än den wid Wittstock. Det syntes på Baner, att han stridde der för sitt lif och sin ära. Hans blixtrande öga war öfwerallt; än såg man honom kasta sig af sin häst och i spetsen för sitt folk med bajonetten i hand gå fienden in på lifwet, än ila på sin löddriga springare till det swigtande rytteriet och föra det till nytt anfall, tilldeß fienderna, slagna, måste taga till flykten, sedan mer än sextusen Sachsare och Österrikare fallit döda på fältet, men stort byte och oräkneliga fanor och andra segertecken blifwit lemnade i Swenskarnes händer. Härefter ljusnade det åter för Evangelii framgång, och hemma i Swerige sjöngs lofsång för segern.

Såsom ett minne af Baner kunna wi nämna gården »Kongs-Norrby«, i den wackraste delen af Östergötland belägen, emedan bland andra gåfwor den gården skänktes honom till belöning för segern. Gården hette i prestwäldets tid »Biskops-Norrby«, sedan i konunga-wäldets »Kongs-Norrby«.

*) Omskriften är: Johan Baner, herre till Mulhammar, Swea Rikes Råd, General af Infanteriet. Mulhammar är Mälhammar i Westmanland.

Digitized by Google

Det gamla biskopsslottets grushögar ligga der qwar på en holme, öfwerwuxna utaf ogräs och törnebuskar. — Frankrikes Konung började fröjda sig åt hjusare utsigter att kufwa Kejsarens högmod och sätta gräns för hans magt, och skref han ett nådigt bref till Baner, deruti han kallade honom sin kusin samt skickade honom en penningegåfwa, med tillsägelse och löften efter wanligheten, till dem Baner föga sig förlitade.

Ett minnesmärke af segern wid Chemnitz har den unga hjelten Karl Gustaf Wrangel, som der stridde wid Baners sida, hemfört och förwarat på Skokloster, nämligen ett stycke trä, taget af ett popelträd, under hwilket Baner stått en stund och öfwerskådat slaget. En hårlock af sin älskade fältherre har ock Wrangel lagt bredwid trästycket, hjelten till åminnelse.

Baner hade blifwit enkling om wåren detta år, sörjde häftigt, men kort. Han gifte sig åter om hösten med en ung och skön enka, Juliana Elisabeth Löwenstein, Grefwinna af Erlach. Om henne säges, att soldaterna älskade henne såsom sin moder. War Baners panna ett åskmoln, så war hon en wårsol, som skingrade det. Hon följde sin hjeltes läger troget i fyra år, delande hans mödor och ära; men sedan dog hon. Baner sörjde djupt, och soldaterna blandade sina tårar med hans wid hennes graf.

Baner i säcken 1637. — Segern wid Chemnitz 1639.

Baner war blifwen Kejsarens och hela det Katholska Bandets förskräckelse. Lönmördare och giftblandare anlitades; men engelen, som i barndomen tog emot honom i det hwita klädet, war wäl ännu med honom. Han drog segrande omkring med liten magt, men slog i små strider den ena kejserliga hopen efter den andra. De jagade honom med mångdubbel styrka, likasom i skallgång; men rätt som de trodde sig ha honom fast, war han långt borta och fråntog dem någon stad eller några ryttarefanor, tills slutligen de hade samlade omkring honom sextiotusen man och mente sig kunna fånga honom i hans återtåg till Pommern, ty han hade ställt sig såsom numera beredd att rädda sig och sin lilla här genom Polen och öfwer till Swerige. En ung

Digitized by Google

man, den han wiste wara en spion, tjente i hans hår; honom lät han i tysthet förstå, att han redan skaffat sina fruntimmer på till resan och inpackat sina dyrbarheter i kistor; han lät ock utföra en hop odugliga kanoner och lät sönderspränga dem, så att fienden trodde, att han förstört allt sitt förråd, hwarföre de skyndade med sin mesta styrka i hans förmenade wäg och utdelade redan i tankarna de rika skatter, som de ämnade winna tillika med fältherren sjelf. Hela werlden tänkte »Baneren i säcken», så att allenast knuten derpå stod åter. Men Baner wiste annat råd. Han hade funnit ett wad i Oderströmmen och gick obehindradt deröfwer med hela sin här, så att icke en enda kanon förlorades, och drog så oskadd tillbaka stranden uppföre, tilldeß han förenade sig med Herman Wrangel wid en stad med ett fast slott, som het Schwedt, wid Oderströmmen belägen, och kunde åter trotsa sin fiende.

Då skämtade folket öfwer de narrade kejserliga generalerna, sägande: »de hade Baner i säcken, men hade glömt att knyta till bandet för honom.» En ritning blef ock kringspridd, föreställande de kejserliga generalerna hållande en stor säck emellan sig, deruti de hade tagit hela Swenska krigshären; men medan de höllo på att knyta igen säcken, stod Johan Baner bakom och stack med sin wärja ett hål i ena hörnet, der den ena soldaten kröp ut efter den andra.

Detta återtåg wäckte hela werldens beundran, och sakkunniga generaler sade, att det gjorde Baner mer ära än den yppersta seger och ställde honom i bredd med forntidens största fältherrar.

Af kejserliga krigshären förgicks under denna winter i det utarmade Pommern största delen, och om wåren måste den, till en fjerdedel sammansmält, draga sig segerlös tillbaka i sitt land igen.

Hwad af Pommern förloradt war, tog Baner lätteligen tillbaka, sedan han wid midsommartid fått friskt, utwaldt folk ifrån Swerige, och wi se honom följande året *) i Sachsen, förhärjande allt landet på ett ochristligt sätt; men den falska Kurfurstens magt

*) 1639.

skulle förminskas, Swenskarnes samt Evangeliska Förbundets alla lidanden och motgångar hade blifwit förorsakade af hans trolöshet, och nu war hämdens mörka timma slagen.

På en ort nära en stad, som het Chemnitz, hade fienden åter sammandragit en ansenlig krigshär, och Baner war ej sen att komma den till mötes. Förbittring war i sinnena på båda sidor; förskräcklig och blodig blef striden; men när aftonen kom, hade Swenskarne wunnit en härlig seger. De räknade åttatusende Sachsare och Österrikare döda liggande i sitt blod på slagfältet. Så blef den fjerde dagen i April med ewärdelig ära inskriwen i Johan Baners hjeltesaga.

Rösten i Eschwege *).

Såsom en forsande ström framstörtar, detta allt fortare, ju närmare sitt mål, så war Baners hela lefnad brådskande och brusande, mest dock mot sitt slut. Efter segern wid Chemnitz stod han snart i Kejsarens arfländer, wann en seger och fick twå kejserliga generaler fångna den nittonde Maj, och den tjugonde stod han utanför Prags portar. Men i stället att här af hertig Bernhard af Weimar få stöd och styrka, mötte tidningen om hertigens död. Hans efterlemnade krigshär wille icke underkasta sig Baner, men förenade sig med hans folk att röfwa, plundra och bränna. Gustaf Adolph lefde icke mer, och en så christlig och samwetsöm krigsman har hwarken warit före honom eller skall efter honom komma. Baner slutade detta år med att förhärja det olyckliga Böhmiska landet, och omkring honom stodo kloster, byar och städer i lågor. En wisa i Tyskland, kallad Schweden-lied, det är wisan om Swenskarne, är ännu ett ondt minne från detta olyckliga krig.

Med lystna ögon efter de rikedomar, som funnos i Prag, stodo Baners och Bernhards rofgiriga skaror wid stadens portar; men generalerna wißte, att Kejsaren hade så förstärkt sig inom deß murar, och att härar till hans hjelp från alla sidor omkring dem tillströmmade, så att bästa rådet war att snart tåga bort. Återtåget liknade en flykt undan förföljande fiende; men blef genom

*) Anföres i Theatr. Europ., Tom. 4, sid. 366.

Digitized by Google

Baners friska mod och waksamhet såsom ett ärofullt segertåg, så att han i början af följande wären fick hwila ut sitt trötta folk i ett säkert läger.

Uti en stad i det Schwabiska landet, som het Eschwege, der hans aflidna maka stod lik, tilldrog sig, såsom sägen sedan gick wida omkring, att skildtwakten twenne nätter efter hwarandra hörde en hemsk röst ropa: »fort, fort, Baner! Fort, nu är det tid! Baner sade: »det förebådar seger«; men soldaterna tänkte, att det betydde detsamma som bibelns ord: »Beställ om ditt hus!« — Baners död.

Allt gick så fort. Det war om wären detta år han blef enkling. Det war om hösten han firade åter ett stormande bröllopp, med en sjutton-årig brud. Det war wären derefter, hans förjande soldater buro honom död på båren.

Bröllloppet på slottet Arolsen 1640.

I Waldeckska landet hade Baner wid hösten detta år sitt läger nära ett slott, som het Arolsen, der han af slottsherren blef bjuden till gäst och fattade till hans unga sjuttonåriga dotter, Johanna, grefwinna af Baden-Durlach, en häftig kärlek. Från denna dagen fick han ingen ro i sin själ, tilldeß han wunnit hennes ja och Markgrefwens, hennes faders, samtycke. Men när han det hade fått, ilade han på sin springare ut till sitt läger, förkunnade för sina soldater sin lycka och lät dem dricka den sköna fästmöns skål wid kanonernas dunder, så att det hördes allt bort till staden Caßel och landet deromkring. Så wäl stads- som landsfolket trodde, att fienden war kommen och med Baner höll ett fältslag, och man skyndade upp i kyrkorna, till att hålla förböner för hans lycka.

Men fienden war icke kommen, dock war han ganska nära, och hans ströfwande skaror lurade öfwer allt på fältherren. Denne wißte det, men trotsade alla faror för att dagligen, än afton, än morgon, besöka sin käresta.

Ändtligen war bröllloppet tillredt, gästerna samlades, och redan satt Baner wid bröllloppsbordet wid sidan af sin unga brud, då ilande kom från lägret ett budskap, att fienden brutit upp för

Digitized by Google

att anfalla hans läger, medan han satt och drack i bröllopssalen. Några lugnande ord till gästerna och bruden, och som en blixt ilar fältherren bort till sitt läger; först när den bedragna fienden var förjagad och faran förbi, kom han åter, drack om en stund med sina gäster och förde sedan sin brud med sig ut till sitt läger, der hon mottogs af en i slagordning uppställd här och de glada krigsmännens lifliga hurrarop. Så slutades bröllopet på slottet Arolsen.

Wid midwintertid, i början af nya året, då fienden låg som tryggast i winterqwarter, bröt Baner upp och kom till Donaufloden, gent emot staden Regensburg, der Kejsaren och Tyska rikets furstar woro församlade och sutto i sina rådslag. Floden war tillfrusen, och redan woro några tunor ryttare för stadens murar, till riksförsamlingens stora förskräckelse. Furstarne wille genast fly; men den unga Kejsar Ferdinand den Tredje, som sin fader efterträdt, satt lugn och hoppades på swar undsättning, då ett plötsligt töwäder löste Donaus isband och räddade Kejsaren och hans bundsförwandter; men Baner, swiken af wintern och i fara att bli omringad samt med hela sin här tillfångatagen, började sitt sista, ärofulla återtåg. Jagad, såsom ofta, af en öfwermodig fiende från stad till stad, räddade han slutligen sig sjelf och hären, så att icke en enda kanon gick förlorad; men han sjelf jagades af döden, den ingen undanrymma kan. Soldaterna buro sin sjuka fältherre, tilldeß han i en stad, som het Halberstadt, uppgaf sin anda *), sedan han hjertligt anbefallt sina fältöfwerstar fäderneslandets sak. Med den Franska generalen, den han hittills hatat, emedan han ofta swikit honom i stridens wigtigaste ögonblick, försonade han sig jemwäl i dödsstunden, bad honom med sin här och med sina råd bistå Swenskarne, och gaf honom till åminnelse sitt swärd.

Under ständiga sammandrabbningar med förföljande fiender, fortsatte den förenade Swenska och Franska krigshären sitt återtåg, förande sin förda fältherres lik med sig, tilldeß en högtidlig af-

*) Den 10 Maj 1642, då han war 45 år gammal.

Digitized by Google

stedsstund för dem beredde. Wid staden Wolfenbüttel i Lüneburgiska landet gjorde de halt, ty fienden war dem när, och längre wille de icke lida honom i sin åsyn. Baner på bår skulle winna ännu en drabbning. Soldaterna församlade sig kring hans lik, lade händerna på hans bröst och swuro att wisa sig honom wärdiga i denna strid. När fyratusen Österrikare och Bairare lågo slagna på walplatsen, tog fienden flykten, och de tappra soldaterna sade: nu har Baner wunnit den sista segern.

Skilsmeßans stund war inne. Med en dubbel salwa ur handgewären och tårar i sina ögon, togo soldaterna afsked af sin fältherres jordiska qwarlefwor. Liket fördes från slagfältet till Stettin och, efter derstädes hållen utfärds-predikan, hem till Swerige, der det med stor högtidlighet i Riddarholmskyrkan nedsattes i sin graf. Uti en marmorkista hwilar der fältherrens stoft.

Baners bild, i koppar stucken, finnes mångastädes att skåda. I Tyskland är kringspridd en tafla, föreställande den stora fältherren, med några werser under, dem en Swensk skald sålunda uttydt:

Baner sig målat sjelf; men penseln war hans swärd,
Och färgerna af blod, och taflans duk en werld.

Det gick sedan en sägen bland Swenska soldaterna, att hwar natt före ett fältslag, om det skulle lyckligen afgå, sågo utposterna Baner ridande på en hwit häst fara öfwer slagfältet. Det gaf soldaterna godt mod och hopp om seger och byte.

II. Lennart Torstensons hjeltesaga.

En man, som het Thorsten Lindormsson, bodde på gården Forstena, wid foten af Hunneberg belägen, och hade den gården tillhört hans förfäder allt ifrån hedentima. De häfwa warit berömliga män och kallas i wåra häfder, af gården, Forstena slägten. Torstens husfru, Märta Poße, födde honom en son, som i dopet kallades Lennart, och har hans namn blifwit af Swenska folket ihogkommet med den största berömmelse, såsom här skall förtäljas.

Digitized by Google

Lennart Torstenson föddes på Forstena *) i Karl den Niondes oroliga tid, och hans föräldrar måste för faderns trohet mot Konung Sigismund och Katholska läran fly till Polen, när sonen war elfwa weckor gammal; man lemnade barnet till deß farmoder, fru Margaretha Ekeblad på Stola till att uppfostras. Hon war en from och gudfruktig qwinna och ingjöt i det wackra barnets hjerta den fasta tro på Gud, och den kärlek till hans heliga Ord, som underligen leder till stora gerningar, dygd och sann hjelte-ära.

Hela landet war i Lennarts barndom fullt af sagor om Jakob De la Gardies, Gyllenhjelms och Gustaf Adolphs hjeltedåd, och wäcktes deraf tidigt i den lifliga goßens bröst längtan efter äran och ett namn i sago-qwällen. Wid tretton års ålder fick han begråta sin huldа uppfostrarinna och upptogs i en frändes, Bo Ribbings, hus i Småland, der några år derefter Konungen genomreste, och tillfälle yppades för herr Bo att i Jönköping wisa honom den wackra, blygda ynglingen. Den goda Konungen fann behag uti Lennarts friska, lifliga wäsende och tog honom till sin småswen. Han blef snart utmärkt af styrka och wighet samt öfwergick alla sina jemnäriga i ridderliga spel och öfningar.

Ifrån denna tiden fick han ständigt följa Konungen, och sadlades häst för honom, hwar gång för Konungen en sadlades. I Liflandska kriget war han Konungens harneskförare och följde honom i alla fäktningar med detta wärwapen, att hafwa det till hands, när det behagade Konungen att nyttja det. Då lärde han krigskonsten af den stora mästaren och war bland de första, som fattade det nya stridssätt, deruti han inöfwade sitt folk, och det war icke sällan han war bland de främsta att anlöpa en wall eller storma ett fiendtligt läger.

Så utwecklade han snart de stora egenskaper, som gjorde honom till Konungens högra hand, städse tagande af honom exempel. Honom följde han i striden, honom följde han ock i bönestunden, och honom liknade han äfwen i flitigt läsande af Guds

*) Den 17 Aug. 1603.

Digitized by Google

heliga Ord, så att hwarhelst han war ute, oftast på farliga wägar och stigar, han kunde utantill läsa ur Konung Davids psalmer tröstrika ställen och uppmuntringar; men sådant ger godt mod och styrker hjertat på en Herrans stridsman.

Att rycka mot fienden med ett kanon-batteri, war Torstensons förnämsta lust, och att derwid begagna Konungens nya uppfinning af läderkanonerna, deruti war han en mästare; och blef han slutligen med dem så färdig, att, när kanondunret öppnade striden, gaf han fienden sju för tu. Wid Konungens sista stora segrar war Torstenson anförare för allt hans fälttyg, eller artilleri *), såsom det nu börjat kallas, tilldeß han, wid Konungens mißlyckade anfall mot Gamla Berget, derom förbemäldt är, blef omringad och tillfångatagen samt i ett ohyggligt fängelse insatt uti Ingolstadt.

För sitt trogna nit om Himlens sak, rätt och samwetsfrihet, fick han här mycket lida af fängelsehålets osunda luft och kylan från de af salpeter öfwerdragna, drypande murarna. Under nio månaders fängelsetid förswagades hans helsa, och han fick derefter i all sin lifstid dragas med en sjuklig kropp; men själen förblef alltid frisk och sund, och nitet att tjena Gud och fädernesland besegrade alla plågor.

Förloßning ur fängelset och hemresa 1633.

En förnäm fånge, furstens af Friedland swåger, hade fallit i Oxenstjernas händer. Då bifäll Wallenstein fångbyte. Torstensons fängelsedörr öppnades, och han fick åter andas Guds friska luft. Men alla tornklockors ljud i staden förkunnade honom, att en glädje-högtid firades den dagen, och han frågade, hwi folket gladdes och jublade så. Då swarades honom: „Gustaf Adolph, kättare-konungen, är död, fallen på Lützens fält.“ Olycklig tyckte honom den dagen framför alla hans fängelses dagar, och heldre hade han suttit qwar i deß mörker än hört den sorgetidningen.

*) Wi nyttja härefter ett utländskt ord, men som Swenska folket allmänneligen nu mera förstår. De säga dock oftast „attolleri“, „attolleriſt.“

Digitized by Google

Hwad fängelseluften sparat af hans helsa, det medtog sorgen, och han wille lemna allt, för att i hemmet förja och dö. Men Oxenstjerna besvor honom wid den bortgångna wännens och Konungens minne, att ännu werka för sitt fädernesland och frihetens sak, så att han dröjde wid Baners sida det året, tilldeß han följde Konungens lik till fädderneslandet. Ett minne efter hans kanoner, dem han wäl riktade jemwäl denna tid, wisar för resande främlingar i Baierska staden Landsberg, der i wäggen på ett hus wid torget en inskjuten kanonkula ännu sitter med öfwerskrift: „inskjuten af Swenska generalen Torstenson år 1633 i April månad.“

Sjuklig och sorgbunden, återsåg Torstenson den Swenska strand, som han hade lemnat frisk och glad, med stora framtidsförhoppningar. Mycket hedrad blef han af Råd och Ständer samt afhållen af allmogen, emedan sagorna om hans bedrifter och trohet mot sin Konung woro wida spridda i bygderna, genom hemkomna soldater. Bästa läkedom för hans sorg blef, att han fick återse sin trolofwade brud, jungfru Beata De la Gardie, Riksmarskens grefwe Jakobs brodersdotter; och stod deras bröllopp med lust och fröjd wid wåren följande år. Ändtligen fick han denna sommar njuta någon hwila, då han bodde på sin gård, det wackra Ulfsunda, beläget nära Stockholm wid en wacker Mälarstrand *).

Men tidens oro lemnade icke längre fältherren lugn, än tilldeß wårwind renade hafwet. Med sin nyß blifna slägting, grefwe Jakob, förde han då en krigshär mot Polska Kungen, till Preußen; men då den rådige Peder Brahe wunnit nytt långwarigt stillestånd med Polackarne, gick Torstenson med hären in i Tyskland, der under hans frånwaro det olyckliga slaget wid Nördlingen gjort hjelpen kärkommen för Baner, som längtade efter en hämndedag. Huru härlig den dagen grydde och nedgick öfwer Wittstock, hafwa wi sett i Baners hjeltesaga.

---

*) Denna gård, belägen i Bromma socken, har haft många namn: Alfunda, Ulfunda och Åfunda; men det äldsta namnet är Ulffund.

Digitized by Google

Bägge hjeltarne delade sedan troget ljuft och ledt, tilldeß Baner måste draga ifrån krigets skådeplats, för att begrafwa sin andra gemål, då Torstenson första gången fick hela krigshären i sin befallning; och god war den tjenst han gjorde det Evangeliska Förbundet på den korta tiden. Men wid den annalkande höften detta år uthärdade han icke längre, med giktbruten kropp, krigets mödor. Han tog afsked af krigshären, afbidade i Stralsund wårens ankomst och återsåg det kära fädernesländet.

Drottningen hade nu tillwuxit i förstånd och wißte wäl att wärdera en sådan man som Torstenson, den hon ock kunde anse såsom sin store faders fosterson och lärjunge. Han ikläddes rådswärdigheten och fick många goda gårdar i förläning. Han tänkte hädanefter få hwila efter ärofulla strider och i ro söka sin helsas återställande; men länge fick han icke njuta hwilan på gården Rörstrand, den honom blifwit förlänad, och der Drottningen sjelf gjorde honom ett besök, då han icke för sin gikt kunde komma till hofwet.

Budskap kom, att Baner war död, och krigshären utan styresman. Hwar finna nu den man, som kunde hålla Tyska furstarne i spakt och aga och bringa Kejsaren på fredstankar, om icke Torstenson kunde förmås att mottaga fältmarskalksstafwen?

Oxenstjerna war denna tiden hemma och drog den tyngsta regeringssorgen, både i det, som kriget, och det, som landsstyrelsen rörde. Han började underhandla med herr Lennart, men fick till swar, att dennes förswagade kroppskrafter gjorde honom oskicklig till det wigtiga wärfwet. Då sade Oxenstjerna: „I bören minnas, herr Lennart, att Konung Gustaf, eder och min wälgörare, sade eder wärdig en fältmarskalksstaf, och nu, när fädernesländet åberopar Konungens dom, och Drottningen, hans dotter, begär eder hjelp, så hoppas jag ett godt swar.“ Sådana ord kommo Torstenson att glömma, hwad kroppen led, och han swarade: „ske då Guds och Drottningens wiljal“

Länge skola sådana män som Torstenson lefwa i Swenska folkets minne, som älskar sagorna om forntidens riddar-dåd, och när de gamla wisorna glömmas, skola nya diktas, att upplifwa de hädangångna ädlas minne och wäcka de lefwande att

ännu, när det så gäller, wåga lif och blod för fädernesländets frihet och ära. Så hafwa wi en ny wisa *), der Oxenstjerna i rådet sålunda tilltalar Torstenson:

„I nöden behöfwa wi en man,
„Som efter herr Johan befalla kan
„Soldatens förwildade leder,
„Och blickarne derföre wända sig
„Till hjelten, frejdad på farornas stig;
„De wändas, herr Lennart, till eder.

„Wäl liden I *) ännu af Ingolstads gift,
„Det skälet ej heller saknar sin wigt,
„Om I Er ursäkt will göra.
„Men fosterlandet behöfwer Er arm,
„Er ledande blick under stridernas larm,
„Ert mod, som till seger skall föra.“

„Wi hoppas, att mindre till gikten I ser,
„Än till Edert land, som kallar på Er,
„Liksom på herr Johan i tiden,
„Den tappre, som nu står med heder till swars
„För lefnadens bragder, som döende bars
„Från sjuksängen midt uti striden.“

Herr Lennart uppstod från rådstolen med sin omlindade sjuka fot och swarade:

„Och wäl jag behöfde att sitta i ro
„Och njuta af friden i eget bo,
„Hos älskande husfru tillika;
„Men hon liksom jag är af hjeltestam,
„Som segrande gått mot Muskowia fram
„Och aldrig sin pligt lärt att swika.

*) Af en fosterländsk skald, Herman Bjursten, som öfwer Trettio-åriga krigets hjeltar författat wackra sånger, kallade „Gripsholms minnen“, emedan hjeltarnes afbilder, i en dyrbar samling af oljefärgstaflor, finnas der att beskåda.

**) I texten står „Ni“, ett oswenskt ord, som illa anstår Oxenstjerna att bruka till Torstenson.

Digitized by Google

„Och tarfwar ſoldaten min ledande blick,
„Wälan! jag will fylla det uppdrag jag fick,
„Af högre gudomliga magter.
„Tills ſwärdet förbyts i den fredliga plog,
„Wi följa med mod uti Sunnanſkog,
„Det nordiſka lejonets jagter.

„Och alltſå, I herrar! jag ämnar, will Gud,
„Faſt krafterna ſwigta, åtlyda de bud,
„Som ſtadgas i hjelte-läran.
„Mitt hopp till den Ewiges rådſlag ſtår,
„O! måtte han ſkänka mig än några år,
„Att offra åt Swerige och äran!“

Torſtenſon drager till Tyſkland 1641 *) och får tillnamnet, „Blixten“

När den nya fältmarſkalken kom till krigshären, war allt i willerwalla och oordning. Öfwerſtarne knotade, och många woro af ſå wäl Kejſaren ſom af den falſka Konungen i Danmark förförda med löften och penningar till otrohet mot Swenſka Kronan. Bland dem war en wid namn Seckendorf, ſom ſatt förſåt mot Torſtenſons lif. Men fältmarſkalken war en allwarſam man, höll genaſt ſträng rätt, och Seckendorf, de andra förrädarne till ſkräck och warning, pliktade med lifwet. Förbrytaren wär ångerfull och beklagade, ſåſom ſin ſtörſta ſorg i dödsſtunden, att han lemnade huſtru och barn i armod och hjelplöshet. Torſtenſon förſtod denna fadershjertats ſorg och gaf ſedan enkan ett årligt underſtöd till barnens uppfoſtran. Så handlade Lennart mot enka och barn efter den man, ſom welat lönmörda honom. Han wiſte wäl, att flera woro med i förräderiet; men det war honom nog, att hufwudmannens blod flutit, de andra till warning och bättring. Allt blef härefter lugnt; lydnad och ordning återſtälldes i lägret, och Sweriges fiender ſågo ſig med oro bedragna i ſina förhoppningar och onda anſlag.

*) Framkom ej förr än den 15 Nov. 1641.

Digitized by Google

I fem år från denna tid war Torstensons namn för Evangeliska lärans förföljare en förskräckelse. Än framilande på sin häst, anförande sin här, än buren på en bår, för sjukdoms skull, eröfrade han fästen, land och städer, och när fienden bäst trodde honom i den ena landsändan af det wida Romerska kejsardömet, så war han i den andra, allt med segrande wapen. Han liknade ett åskmoln, som hotade öfwer allt, och ingen war säker, hwareſt det skulle slå ned. Derföre fick han det tillnamnet **Blixten**.

Wi hafwa tillförne nämnt, att en tro war bland de Swenska soldaterna, att hertig Frans Albert af Lauenburg wid Lützen hade lönmördat deras älskade Konung Gustaf Adolph. Nu hände sig att, i den första allwarsamma träffning Torstenson höll med de kejserliga, wid en stad, som het **Schweidnitz**, befanns det, att samma Frans Albert war fiendens anförare. Swenskarne wunno seger, han blef deras fånge, och dödligt sårad fördes han till deras läger. Stor möda hade Torstenson att förhindra de förbittrade soldaterna från att genast sönderslita den olyckliga furſten. Han dog några dagar derefter af sina sår, i Torstensons närwaro. En sägen gick wäl bland soldaterna, att han för honom bekänt sitt brott; men ingen dödlig wet det, ty aldrig har något sådant kommit från Torstensons läppar. I en dikt om deßa minnen talar fältmarſkalken härom deßa ord:

„Jag dömer ej. Om några ögonblick,
„Stån I inför en högre domstol. Kungen
„Skall möta eder der wid domarbordet.
„Ej någon undflykt finns, der inga wittnen
„Behöfwas, sanningen att utransaka.“

Segern wid Leipzig. Johan Liljehöks fall 1642.

Efter denna framgång drog Torstenson segrande fram genom furſtendömena, intog slott och städer, medan han sökte fienden, wäntande ett afgörande fältslag, hwilket ändtligen inträffade wid Leipzig och just der Konung Gustaf elfwa år förut wunnit den ärofulla segern öfwer Tilly. Den tjugoudetredje dagen i Oktober månad stod detta märkliga slag, det andra på detta rum, der ljusets sak wann seger öfwer mörkrets wäldigheter. Wi wilja här

Digitized by Google

nämna de Swenska hjeltar, hwilka lemnat sina namn åt efterwerldens wälsignelse.

Den unga furſten Karl Guſtaf, Johan Caſimirs ſon, hade i alla deſſa ſtrider följt Torſtenſon, ſin läromäſtare i krigskonſten, och wiſat nog mod och ſkicklighet att fylla en generals rum i denna drabbning. Han fick äfwen tillfälle att wiſa både ſitt hjeltesinne och ſitt ädla hjerta, när den tappre Johan Liljehök ſtupade, dödligt ſårad, och furſten måſte efter honom föra mellerſta ſlagordningen an. Efter ſlaget mottog han ock Liljehöks ſiſta ſuckar och loſwade honom draga omſorg om hans efterlemnade maka och barn; ett löfte, det han ock ädelmodigt uppfyllde. Oförgätliga bleſwo bland Torſtenſons krigare den hjeltemodiga Liljehöks ord till dem, när han, efter tappert fäktande i brynet af en ſkogslund, derur han wille utdrifwa fienden, låg dödligt ſårad; han ſade då till ſina kringſtående ſoldater: „Barn, jag dör gerna, ty nu har jag wiſat eder wägen; men fören mig nu blott undan in ibland buſkarna! När Karl Guſtaf hade loſwat honom taga hans maka och barn i ſitt beſkydd, ſade Liljehök likſom profeterande: „Gud wälſigne Eder, min furſte, och genom Er mitt fädrenesland! Derefter uppgaf han ſtilla, med en blick mot himlen, ſin anda.

Han war trenne gånger gift, likſom Baner, och upplefde ſåſom han endaſt några och fyratio år. Tidigt walde ſig wåra unga ädlingar den tiden en maka, ty de fruktade för ſynd och de fläckar, dem orena ſeder alltid ſätta på ett ädelt namn. På ſolſidan af det wackra Hwarfsberget i Weſtergötland är Färdala beläget, Liljehöks fädernegods och födelſeort. Wid Skara lärdomsſäte, och ſedan i Uppſala, inhemtade han de kunſkaper, ſom pryda en ädling. På ſamma tid uppblomſtrade på gården „Ranackra“, i hans födelſebygd, en ſkön adelig jungfru, Brigitta Andersdotter *), ſom blef hans utkorade ungdomsbrud; men döden upplöſte tidigt detta band, och när Liljehök efter Lützens olyckliga ſeger kom hem till fäderneslandet, walde han

*) Dotter af Anders Häſthufwud på Ranackra och Lars Ollonſölds på Härlingstorp dotter Anna.

Digitized by Google

sig en annan maka, Ingeborg Bååt. Hon skänkte honom twenne söner, dem fursten Karl Gustaf lät uppfostra och redan, medan de ännu woro studenter i Uppsala, upphöja i friherrligt ständ. Wärdiga blefwo de sin fader, såsom framdeles skall förtäljas *).

Fältherren sjelf red i hetaste striden, en kanonkula tog bort halfwa hans päls, och en annan störtade hans häst död till marken. Den unga fursten Karl Gustaf sparade sig icke; han wiße aldrig ordet utaf, förr än han satt på en hufwudlös häst; en kanonkula hade tagit hästens hufwud af, och fursten fäktade till fots, tilldeß han fick en annan häst. Karl Gustaf Wrangel gick som ett lejon fram i striden, som warade i fyra timmar, då de kejserliga började taga till fötters, och deras anförare, en erkehertig och en fältmarskalk, tackade sina goda hästar, att de icke föllo i Swenskarnes fångenskap. Femtusende fiender lågo döda på fältet och femtusende blefwo fångar. Kanoner och allt hwad i lägret fanns lemnades wärt folk till bytes.

En tid hade Torstensons soldater lidit af hårda marscher wid ringa föda, ty fältherrn tillät icke wåld och plundring, och de skäggiga gubbarne stodo bleka och trasiga i ledet på denna ärans dag; men efter slaget fingo de öfwerflöd på lifsmedel, nya kläder och wapen samt penningar dertill, när bytet skiftades. Anförarne fingo dyrbara klenodier, och af Wrangels bref till sin fader om denna seger synes, att på hans del fallit ärkehertigens bordsgeråd **) af guld.

Så slutade Torstenson sitt första fältherre-år.

En minnespenning är slagen om denna den andra segern wid Leipzig, föreställande på framsidan ett swärd, som upprätthålles af twenne lejon. Med lejonen menas Gustaf Adolph och Torstenson, som bägge segrat på detta fält. På frånsidan synes staden Leipzig och derutanför ett fältslag. Ofwantill står, Drottning Kjerstin till ära ***):

Sen du bröt upp din port, mitt kära Leipzig, säg,
Om för Christinas magt inspärras någon wäg?

*) Tredje gången war han gift med Ståthållaren Erik Göranssons Ulfsparres dotter, Christina.

**) Kallas i brefwet på franska „guldservice“, det är skålar, stedar, gafflar och tallrikar af guld.

***) På latin; af Berch sålunda öfwersatt.

Digitized by Google

Nederst, Torstenson till åminnelse:

Man tror nu, Leipzig, att du wet
Den Torstensonska tapperhet.

Men allraöfwerst står af Ordspråksboken taget:

Häftar warda tillredde till strids; men segern kommer af Herranom.

»Blixten» i Danmark 1643.

Förskräckt satt Ferdinand wid början af detta år i sin kejsareborg, ty herr Lennart hade med segrande arm trängt in i hjertat af hans land, och länge kunde icke stunda, att han stod för hufwudstadens portar. Men plötsligt kom ett owäntadt budskap, att hjelten ifrån Norden samt med hela sin här, war förswunnen, och ingen wißte besked, hwar han war, eller hwad han för händer hade. Otrygg satt hwar Katholsk furste i sitt land; han war ju öfwer allt wäntandes, den farliga »Blixten», och hwar tänkte: »kanske gäller det mig.»

Med förborgad harm och afund hade Konung Christian i Danmark sett Gustaf Adolphs och hans fältherrars ärofulla strider i Tyskland, och hwart budskap om deras segrar hade såsom nålar stungit hans hjerta. Nu kunde han icke längre lida denna sorg. Torstenson stod långt borta i främmande land, omhwärfd af fiender, och wän war knappast, att han någonsin skulle komma med sin här tillbaka. Swerige stod wärnlöst och tid tyckte honom nu inne att taga Göteborg, och utwidga sitt lands gränsor. Men Oxenstjerna hade kunskapat i tid, och knappast hade fiendtligheter wid Danska landamäret börjat, förrän Torstenson fick bref att åstadkomma sitt anfall i Kejsarens arfland och genast tåga mot Danmark.

Just som hela werlden frågade, hwart Swenska fältherren tagit wägen med sitt folk, kom bud för Konung Christian. »Torstenson står med segrande wapen redan i Jutland, har Holstein och halfwa ditt rike inne allt intill Bält.» På sidowägar, med förundranswärd hastighet, hade han fört sina kanoner och sin hela krigshär förbi Tysklands alla furstendömen, genom skogs- och bergstigar och rätt som man fruktade honom uti Wien, slog

han ned som blixten i Holstein, intog de flesta fasta orter i Jutland, lemnade sedan den tappra krigsmannen Helmuth Wrangel der i sitt ställe och war snart på återväg till sina Tyska fördelars bewakande.

»Wi hafwa honom i fällan» sade de kejserliga generalerna och drogo med hären ned till Holstein. Der mente de sig lätteligen kunna innestänga honom, sedan de nu tyckte sig hafwa fått den bästa bundsförwandten i Danska Konungen. Så skulle Swenska hären mellan två eldar snarligen bortsmälta och förödas. Men Torstenson war redan ur fällan, och de kejserlige hörde snart, och det nära inwid sin sida, de Torstensonska kanonernas åska mullra och fingo nog att syssla med eget förswar. Wi förbigå alla de små påhelsningar, krigshärarne med sina kanoner gjorde på hwarandra, tilldeß ändtligen fullt allwar blef wid en bland wåra krigsmän namnkunnig bliswen ort, Jüterbock benämnd *), der Swenskarne slogo och förskingrade hela kejsarhären, som dock utdragen war att fånga Torstenson på Dansk botten. Så slutade wår fältmarskalk det tredje året af sin härnad.

Slutet. Segern wid Jankowitz 1645.

I det Böhmiska landet, der fordom den ädle Johan Huß, Luthers föregångare, först utbredde den Evangeliska läran, hade Hussiterna, så kallades hans lärjungar och efterföljare, anlagt en stad på höjden af ett berg, till skydd mot sina förföljare, Katholikerna, och gifwit den namnet Tabor, till påminnelse om förklarings-berget Tabor i det Heliga Landet. I denna nejd stod Torstenson med sin krigshär, i början af detta år, wid en by, som het Jankowitz, och är den orten oförgätlig bliswen i häfderna för den ärofulla strid, som Torstenson der utkämpade.

Kejsar Ferdinand den Tredje satt bekymmerslös i sin hufwudstad, förmodandes fienden långt borta, när han till sin stora bestörtning fick budskap, att den förskräcklige Torstenson åter inbrutit i hans arfländer. Kejsaren skyndade med sina förnämsta generaler till Prag, deromkring han församlade sin krigsmakt ur alla sina furstendömen.

*) Slaget stod den 23 November 1644.

Digitized by Google

Såsom det wanligen händer, att dagens tankar bliſwa nattens drömmar så föreſwäſwade ock det föreſtående ſlaget Kejſar Ferdinand uti en dröm, den han ſina fältherrar till uppmuntran förtälde. Jungfru Maria, den han i ſin oro åkallat, hade uppenbarat ſig honom i drömmen, uppmuntrande honom att gå frimodigt mot den kätterſka krigshären, ty i denna ſtriden wille hon giſwa fienden i hans händer. I glad förmodan att nu ändtligen få ett ſegerſällt ſlut på detta olyckliga krig, lät han ſina fältherrar rycka ut med öfwerlägſen ſtyrka till bergkedjan wid Jankowitz, der Swenſka hären redan af briſt på lifsmedel längtade att få afgöra ſin ſak med kejſarfolket och lemna detta fattiga land.

Torſtenſon hade wäl icke ſett någon helgonſyn; men hans gamla krigare ſjöngo Guſtaf Adolphs pſalm: „Förfäras ej, du lilla hop!“ och natten före ſlaget hade utpoſterna ſett Baner på den hwita häſten rida öfwer fältet. Detta lifwade modet i krigsmännens bröſt, och de gingo frimodigt och manneligen fram i ſtriden. Derom ſkrifwer fältherren ſjelf, „det blef ett ſwåra hårdt och blodigt träffande, hwars like man ej innan kort ſkall ſe. Det warade från klockan åtta på morgonen till klockan fyra på eftermiddagen, då ändtligen den högſte Guden ſegern på wår ſida nådigſt förunnat haſwer.“

Mot ſlutet af ſtriden hade han ſå omringat fienden, att kejſerliga fältmarſkalken Hatzfeld, med åtta generaler, och fyratuſen man bleſwo till krigsfångar tagna. Den unga furſten Karl Guſtaf gick under hela denna träffning med friſkt mod i elden; hans hatt och kläder, allt intill ſkjortan, woro genomſkjutna af fiendens kulor; men Förſynen ſparade hans dyra lif till större bedrifter. En mängd fanor, kanoner och andra ſegertecken, jemte fiendens förråder, bleſwo wårt folks byte. Och kejſaren, bedragen både af ſin dröm och ſina förhoppningar, flydde ifrån Prag till Wien, ſin huſwudſtad. Men Swenſkarne ſtodo ſnart utanföre ſtadens portar, då med ſtor förſkräckelſe han flyktade ſjelf, med hela ſitt hof, längre in åt landet.

Torſtenſon belägrade Wien en tid; men den breda Donaufloden ſkyddade jemwäl denna gången kejſarſtaden, och af briſt på

Digitized by Google

tjenliga redskap och wirke att slå en bro öfwer floden samt twungen af sin sjukdom, som mer och mer tilltog, återwände han till Sachsen, der den falska Kurfursten war glad att få med en penningsumma i hwar månad till krigsfolket köpa sig förskoning och stillestånd till ofredens slut. Nu började Kejsaren och hans katholska furstar att ödmjuka sig för Swenska wapnen och underhandla om fred med Evangeliska Förbundet.

Efter deßa ärofulla strider fick herr Lennart ändtligen wid slutet af detta år af sin Drottning orlof att resa till hemlandet och öfwerlemnade till Karl Gustaf Wrangel sin fältmarskalksstaf.

Om hösten det följande året lemnade Torstenson Pommern, der han wårdat sin helsa efter utståndna mödor, och kom till sitt hem i Swerige, tillika med sin gemål, den trogna Beata De la Gardie, som följt sin herre hela detta fälttåg och ofta warit i stor fara. Wid Jankowitz hände, under det hon med de andra fältöfwerstarnes fruar ett stycke från slagfältet bland troßlägret afbidade stridens utgång, att en kejserlig ryttareflock kom, högg sig in ibland troßwagnarna och war på wägen att föra henne fången bort, då i rättan tid de ryttare, som förföljde den flyende fienden, kommo och togo henne tillbaka. Det fanns ännu den tiden en hjeltemodig kärlek hos qwinnorna i Norden, och hwilka uppoffringar fordrades icke att blifwa en krigares brud! Hwar dag måste de wara beredda att innan aftonen mottaga sin make sårad eller död. Och i lägret bortom sammandrabbande härar, huru pröfwades deras mod, medan de under hopp och fruktan wäntade på slagets utgång, lyßnande till kanonernas dunder, krigsmännernas rop och wapengny, och när ändtligen allt war afgjordt, och stridsbullret tystnat huru lyckliga de, som återfågo sina män lefwande och glada, medan andra förbundo sina sårade, och många irrade gråtande omkring på slagfältet, bland de slagnas lik sökande sina!

Så hade Beata De la Gardie ock delat ljuft och ledt med sin hjelte, och nu satt hon wid hans sjuksäng på Rörstrand, när Drottning Christina kom ridandes i gården, att hedra sin fältmarskalk med ett besök och hembära honom fäderneslandets tacksamhet för hans trogna tjenster. Han fick till underhåll det härad

Digitized by Google

i Rodden *), som kallades Lyhundra, och blef grefwe till Ortala.

Af sin farmoder i barndomen och sedan wid sin uppfostrares, Gustaf Adolphs, sida hade han lärt gudsfruktan, och hans hjertas glädje samt följeslagare i alla öden war Bibeln, och ju swårare wärf honom förestod, desto ifrigare läste han Guds Ord. Ofta upprepade han i allwarligare stunder högt för sig sjelf Davids ord: „Du uppehåller mig wid din högra hand, du leder „mig efter ditt råd och upptager mig på ändalyktone „med ära. Herre! när jag dig hafwer, frågar jag efter „himmel och jord intet.“ Under sina giktplågor utbrast han ofta: „om mig än kropp och själ försmägtade, så är „du dock, Gud, alltid mitt hjertas tröst och min del.“ Deßa sista bibelord förordnade han ock till text en gång wid sin begrafning.

Sedan han något tillfrisknat, blef han höfwidsman öfwer Halland, Westergötland, Dal och Wärmland, och är ett minne af denna upphöjelse det ståtliga Torstensonska huset i Göteborg, som han lät bygga sig till ett ståthållare-säte. Det war utan twifwel af kärlek till sin läromästares namn, som Konung Karl Gustaf efter Torstensons död köpte det till kungshus, märkwärdigt icke blott för den sirliga byggnadskonst, som erinrar om gamla tider, utan jemwäl deraf, att denna stora Konung dog i det huset, och Karl den Elfte bodde der, då han tog hyllning af staden och Westgöta-landet.

Wid sin Drottnings kröning war han närwarande, men insjuknade sedan och afled, gifwande de efterlefwande det wackra exemplet af det christliga tålamod, som kommer af själens redan wunna bekantskap med en högre werld och wißheten om nåd och ewig lycksalighet.

Han war bland de lyckliga menniskor, som med en ädel gestalt och anletets behag göra intryck på andra till sin fördel. Hans ögon woro blå, och blicken bådade ett mildt och kärleksfullt sinne. Han hade en böjd näsa och ett wärdigt Swenskt anlete,

*) Roslagen.

Digitized by Google

och anflgtsfärgen skön och frisk, oaktadt de plågor, hwaraf han lidit. Han war fruktad af Sweriges fiender, men af sina landsmän, från generalen allt ned till soldaten och troßkusken, älskad, ty han war god och rättwis. Furſten Karl Gustaf kunde aldrig förgäta sin älskliga lärmästare, och när i hans regeringstid det yrkades, att de af Christina bortslösade kronohemmanen skulle återtagas, och fråga blef om de hemman, Torstensons barn efter honom innehade i Ale-härad i Westergötland, sade Konungen: „nej! Om än greſwe Lennart hade fått jord inne på sjelfwa Konungens borggård, borde intet klander derpå göras, emedan han hade gjort sig alltför wäl förtjent af fäderneslandet.“

Han dog wid fyrtiåtta års ålder, och på westra sidan i Riddarholmskyrkan är hans grafminne, deråt läsas deßa orden:

Hans ätt är utslocknad;
Men hans segrar
Wid Leipzig och Jankowitz
Äro en odödlig afföda.

III. Carl Gustaf Wrangels Saga.

Wid den wackra Mälare-wik wid Fyrisåns utlopp, der i hedentima war Kungshamn, der Upsala-konungarnes flotta låg, ligger på högra sidan, då man går sjöledes till Stockholm, nere wid stranden en liten wacker landtkyrka, som heter „Sko“, och längre upp i landet, på en med ekar och andra löfträd bewuxen höjd, ligger det ståtligaste bland alla de slott, dem Trettio-åriga Krigets hemwändande hjeltar låtit uppbygga till minne af de skatter, wåra ädlingar hemförde från kriget.

Fordom war denna strand bewuxen af timmerhög gran- och tallskog, och säges, att det gamla klostret, som derstädes beläget war, deraf hade blifwit benämndt Skog- eller Skokloſter; och ehuru inga nunnor nu mera wandra der, bibehåller dock slottet ännu detta namn. Der sågs wid den tid, då Gustaf Adolph firade sitt bröllopp, en liten wacker blåögd goße med brunt lockigt hår, benadt öfwer en ren och höghwälfd panna, leka med små barkskepp wid stranden; men af den lilla goßen blef snart en liten

Digitized by Google

sjöman, som tidigt lärde sköta segel och roder ute på sjärden. Det war Karl Gustaf Wrangel, Herman Wrangels son *), som sedan blef sitt tidhwarfs största hjelte både till sjös och lands. Uti en skola, utaf den lärda Johan Skytte inrättad i Stockholm särdeles för unga adelsmän, erhöll Karl Gustaf underwisning till sitt fjortonde år, då hans fader tog sonen med sig ut i kriget, ty till krigswäsendet syftade hela hans hog, och fastän Konungen warnade fadern, att icke låta den oförwägna ynglingen störta sig, såsom ofta hände, i stridernas faror, stal han sig med soldaterna ut under skärmytslingar och utfall samt wisade derwid, hwad af honom för framtiden wäntas kunde.

När ändtligen fred med Polen war sluten, fick Karl Gustaf tid att efter sin böjelse lära det, som till sjöwäsendet hörer, och for till Holland, der den bästa sjömansskola den tiden war; och wistades han der på warfwen ett helt år, winnläggande sig om skeppsbyggeri och hwad till en flottas utredande lända kan. Wistades sedan en liten tid i Frankrike, tilldeß Konung Gustaf kallade alla utländes wistande adelsmän till deltagande i det Tyska kriget.

Wi förbigå här, hurusedes, wid öfwergången af Lechströmmen, den unga Karl Gustaf med trehundrade man dref Tilly ifrån stranden och bidrog till segern, men wilja i stället förtälja om den wigtigaste dagen i hela hans lefnad, den sjette November, Konungens dödsdag, i slaget wid Lützen, då han wäntade sig att få strida wid sin Konungs sida. Men då Konungen hörde, att wenstra slagordningen började wika, skickade han Karl Gustaf att uppmuntra och bebåda de swigtande sin snara ankomst till undsättning. Då bad han att få blifwa hos Konungen, efter han hade så få omkring sig; men Konungen ropade till honom blott deßa ofördgätliga orden, de sista han hörde från sin älskade Konungs läppar: „rid fort!“ Wid alla wigtiga företag ljödo från den tiden alltid i hans öron deßa orden: rid fort! och det war denna beslutsamhet, som sedan beredde hans ära och segrar.

*) Född på Skokloster den 13 December 1613.

Digitized by Google

Wrangel red; men när han återkom, fann han Konungen liggande i sitt blod, och årligen firade han sedan denna dagen, klädd i sorgdrägt, »med fasto och bedröfwelse« *). Långt wore att förtälja om alla de segrar, han wann, den tid han stod under Baners befäl; men en gång blef den oförwägne swårt sårad, liggande sanslös på slagfältet. Fienderna woro då på wäg att föra honom bort; men när de en stund stannade på wägen, för att rycka hans guldkedja honom af halsen, hade Swenskarne upphunnit dem, slogo fienderna tillbaka och räddade sin fältöfwerste.

En gång hade Baner skickat Wrangel att intaga ett fast slott i det Böhmiska landet. Men när Wrangel fann slottet på tre sidor omgifwet af watten, besättningen stark och wäl försedd, förstod han wäl, att en alltför lång tid behöfdes för att winna det. Då hände sig, att en utskickad ifrån fästningen, till att skaffa förstärkning från kejserliga lägret, föll i Wrangels händer. Anledning nog för Wrangel att påfinna en krigslist sålunda. Han utklädde hälften af sitt manskap i kejserlig drägt och lät dem komma från den sidan, derifrån de belägrade wäntade undsättning. När de utklädde kommo närmare, lätsade Wrangel med sina Swenskar anfalla dem, men lät dem segra och drog de sina tillbaka. Det åskådade de belägrade från muren och skyndade att öppna fästningsporten för de utklädde, då hela Swenska hären inrusade i slottet, tog det in och gjorde besättningen till krigsfångar.

Efter Baners död war Karl Gustaf en af de krigsöfwerstar, som anförde Swenska hären, tilldeß Torstenson kom; men dereefter följde han honom och deltog i hans strider och segrar, allt in i Holstein och Jutland. Härefter försände Torstenson Wrangel till den i Kiels hamn instängda Swenska flottan, der honom tillfälle öppnades att med sina förwärfwade kunskaper i sjöwäsendet gagna sitt fäderneland, såsom härefter skall förtäljas.

*) Se Berch, sid. 160.

Digitized by Google

Om Konung Christians falska stämplingar och Enke-drottning Marias flykt ur landet.

Den förjande Enke-drottning Maria liknade ett barn, som icke wet, hwad det skall taga sig till, när intet föremål för deß kärlek och ingen deltagande wän finnes, och hon började tycka det så kallt omkring sig i Swerige samt tänkte: »der bortom hafwet wore mig kanhända bättre, må hända återsåge jag der någon barndomswän.« Hon önskade få resa till de sina i Preußen; men Drottning Christina och Rådsherrarne ansågo resan för kostsam och bewakade henne såsom en fånge. Danska Konungen Christian hade genom sin beskickning i Stockholm kunskap om detta förhållande och inledde den swaga Enke-drottningen till ett wansinnigt beslut, att rymma till Danmark. Så tänkte han wäcka misshälligher mellan Swenska folket och rådet, och sjelf blifwa skiljedomare dem emellan. Men om drottningens flykt är bland folket på Notar-ön i Södermanlandsskären och bygden deromkring följande sägen:

»En Notarö-bonde *) hade kommit en gång till staden Trosa, för någon wanlig köpenskaps skull, och mötte derstädes en fru, som bad honom, att han wille för god betalning föra henne med sig till Notar-ön, dertill han ock samtyckte. Men när han kom till ön, wille hon icke gå in uti någon gård derstädes, utan hade sitt tillhåll uti ett berg icke långt ifrån hafsstranden. Der är uti berget likſom en sal, eller stuga, der hon kunde sitta i godt skydd mot regn och owäder. Men denna frun war en drottning, som hade rymt från Stockholm, allenast med en piga i sällskap, som bar hennes juwel-skrin. Snart kom utländes ifrån ett stort fartyg der utanför i Östersjön, och en båt hemtade både drottningen och juwelskrinet till skeppet, som genast seglade sin kosa bort. Ett flor hade hon lemnat i bergstugan qwar, och war det synt af många i mannaminne **). Derester kallades berget Drottningberget

*) Notar-ön ligger mellan Utö och Landsort i Södermanlandsskären.

**) Berättelsen är från slutet af 1700-talet.

Digitized by Google

och grottan Drottningstugan. När öfwerheten sedan fick kunskap om att Notarö-bonden befordrat drottningens flykt, kostade det honom lifwet. Frågar man folket på Notar-ön, hwad det war för en drottning, swaras meränd els: drottning Christina; men andra säga, att det war en wikinga-drottning. Wi finna dock af denna sägen, att det war Drottning Maria Eleonora. Ingen wikingabrud hade flor, och Drottning Christina war aldrig stadd på någon sådan färd ifrån landet. Det war Drottning Maria Eleonora, och wi wilja här förtälja om hennes flykt till Danmark.

Den förhoppning, som Gustaf Adolphs Enke-drottning i det längsta närde, att få en tröst i sitt enda barns ömhet, såg hon aldrig uppfylld. Ju mer Drottning Christina wärte till i ålder, desto mer wärte hon ock till i högmod öfwer sin lärdom och sitt snille, så att hon mißaktade sin fromma och enfaldiga moder. Då förwirrades än mer den förjande moderns förstånds- och själskrafter, så att hon önskade sig bort, såsom fordom Konung David: „O, hade jag wingar, såsom dufwor, att jag kunde „flyuda bort och någorstädes blifwa!“ Och hon tänkte från den tiden endast derpå, huruledes hon skulle bedraga sina wäktare. Den illistiga Danska Konungen tog detta tillfälle i akt att wäcka oreda i grannlandet och förarga Oxenstjerna. Han utrustade skepp och lät Enke-drottningen weta, att hon kunde förtro sig till hans sändebud i Swerige och till en Dansk jungfru, som hon redan tagit i sin tjenst. Detta anslag lyckades, och är derom följande att förtälja:

Twenne år hade förflutit, sedan Drottning Maria Eleonora i Göteborg försökt att på något skepp komma undan förmyndarnes waksamhet till sin födelsebygd, men blef upptäckt och från den tiden strängare bewakad, så att hon kände sig föga annorlunda än en fånge. Från den tiden började hon bereda sin befrielse. En del af sommaren brukade hon wistas på Gripsholms slott, och för att nu så wara i fred med sina förtrogna, tillsade hon sitt hof-folk, att hon ämnade hålla tre tacksägelse- och faste-dagar, då ingen skulle få tillträde till hennes rum eller person. Detta skedde, utan att wäcka något mißtroende första året. Hon lät dagen före sina fastedagar bära in hwad som, behöfdes af mat och

Digitized by Google

dryck för henne och hennes jungfru i sitt gemak, stängde så alla dörrar till och lät sin hofpreſt hålla bön och sång i salen deruteanför. Men på det andra året sade hon till sin hofpreſt, att hon ämnade hålla sex faſte-dagar på en gång, och sedan hade hon uppfyllt sitt andaktslöfte. Då hade hon ock låtit göra en täckt gång från sin kammare ut igenom trädgården, så att hon kunde, utan att någon det såg, komma ut i det fria. En Danſk målare hade hon jemwäl i sitt arbete samt en kammarjunkare, till hwilka hon kunde sig förtro. Swåraſt war för henne att dölja sitt förehafwande för sin hofmarſkalk, som bodde ofwan hennes rum. Men hon gaf honom befallning att reſa till hennes slott Strömsholm och der foga anstalt om hennes emottagande, emedan hon ämnade efter sin andaktstid begifwa sig dit för en tid af sommaren. Imellertid hade hennes kammarjunkare i sin kammare förwarade twenne sadlar, sådana förnäma qwinnor den tiden brukade, dem han låtit förfärdiga i Nyköping, och twenne Drottningens ridhäſtar betade i parken. En dag, det war den tjugondetredje i Juli månad, gick hon med sin jungfru in i sitt bönerum, sägande, att hon i sex dagar wille fullborda sin andakts tid, och skulle ingen under denna tid tillåtas se eller störa henne. Derefter stängde hon dörrarna till, och presten höll i sex dagar böneſtunder utanför hennes gemak, läſte och sjöng psalmer.

Följande natt höllo hofjunkaren och den Danska målaren *med* fyra sadlade häſtar utanför trädgårdsporten, dit den täckta gången förde. Drottningen och hennes hofjungfru hade imellertid i några drällsdukar inlagt hwad på reſan behöfdes, hwilket allt, tillika med Drottningens juwelſkrin, bands på häſtarna. Redo de så alla fyra bort och ſtannade icke, förrän de kommo till Trosa ſtad wid hafsſtranden, der de wäntade att finna de Danska örlogsſkepp, som skulle dem afhemta, sig till mötes. Men då ſkeppen icke ännu anlände, wågade Drottningen icke qwardröja i staden af fruktan att blifwa upptäckt, utan begaf sig ut till en bondby, wid en mil derifrån. När bondfolket undrade, hwad folk de kunde wara, sade den Danska målaren, att de woro twå trolofwade, dem hennes hårda föräldrar nekat att gifwa tillſammans, hwarföre de fattat det beſlut att rymma af landet och nu wäntade på ſkepp,

Digitized by Google

som skulle dem afhemta. Men Drottningen trodde sig icke nog säker här, utan drog med en Notarö-bonde bort till Notar-ön, der hon fördolde sig i den grottan, som sedan kallades Drottningstugan, tilldeß hennes på utkik ställda kammarjunkare bådade henne, att de Danska örlogsskeppen syntes ute på hafwet. Slutligen kom en segelbåt, som afhemtade dem från ön, der Drottningens flor till minne deraf hängde i mer än hundrade år qwar i Drottningberget.

På femte dagen efter Drottningens flykt kom hofmarskalken hem och frågade genast hwad Drottningen gjorde. Hofpredikanten swarade, att han icke wißte, huru det kunde wara med henne, ty förut, när han sjöng, hörde han dem alltid sjunga med derinnanföre; men nu, när han sjöng, så hördes ingen sjunga emot derinne. Hofmarskalkens fru sade ock, att i några dagar alltiug warit så tyst der nere. Dörrarne uppbrötos, och han fann till sin stora bestörtning, att Drottningen war borta. Bud utsändes på alla wägar att efterspana henne, men förgäfwes. Slutligen kom en borgmästare upp från Kalmar, som berättade, att han sett det Danska fartyget, som troligen henne bortfört, och i byn, der hon qwarlemnat sadlar och hästar, samt på Notar-ön, erhöll regeringen säkra underrättelser, att tweune örlogsskepp med Dansk besättning afhemtat Drottningen, som synts mycket orolig och bittert gråtit, när hon lemnade Swenska stranden.

Utom Konung Christian, „Tyrannen“ kallad, har ingen Dansk konung wäckt så bittert hat hos wårt folk mot det Danska namnet, som Konung Christian den Fjerde. Han war en ond och falsk granne, som allenast wäntade på Tyska Krigets utgång, den han med wißhet förmodade skulle bliswa likaså olycklig för Swenskarne, som den warit för honom sjelf, för att anfalla wåra gränser. Derföre war det, som hwar tidning han fick om Swenska härens lycka och segrar, inträngde såsom en tagg i hans afundsjuka hjerta.

Under det han med hala ord talade om nabo-wänskap, rustade han både till lands och sjös, och ändtligen, när Torstenson war längst borta i Kejsareus arfländer, och knappast wån war, att han någonsin skulle komma tillbaka, började han en twist med Swenska

Rådet om Sundska tullen och andra mindre stridigheter wid landamäret. Men när Oxenstjerna märkte, att fredsbrott icke lätteligen kunde undwikas, tänkte han, såsom gamle Konung Gustaf plägade säga: »när fienden hotar, så slå till!» och inan Danskeu han rätt bestinna sig. stod Torstenson, såsom förrbemäldt är, med segrande wapen i Holstein och Jutland.

Gustaf-Horns-kriget.

Konung Gustaf Adolph hade lärt Swenska folket att känna sin styrka, och Konung Christian skulle icke finna det nu lika wärnlöst som när han trolöst bröt freden i Konung Karls sista lefnadsår. Utefter hela det olyckliga landamäret, från Afwaskär till Bohus och från Bohus allt Norge uppefter, började med mord och brand samma förödelse som då. Sägner och minnesmärken saknas icke efter deßa strider i gränslanden. I Swenska folkets minneskrönika kallas den del af Danska fejden, som föregick i Skåne och Blekinge, Gustaf-Horns-kriget, och den del deraf, som föregick i gränserna mot Norge och Bohuslän heter Hannibalsa-fejden.

Denna gången war Swenska bonden icke sen att ställa sig i ledet, då Gustaf Horn wid Wärnamo samlade här af Götalandet och snart med sjortontusen man ryckte öfwer landamäret in i Skåne. Elfsborgs-lösen, dermed Danska Konung Christian plågat wårt folk under en half mansålder, glömdes icke i hundrade år, och allmogen sade, när de bådades till strids: »wi wiljom gå till Danmark och se till, hwart Elfsborgs lösen tagit wägen.» Wi förbigå här, hurusedes den tappra Gustaf Horn tog in den ena Danska staden och fästningen efter den andra i detta efter honom så kallade »Gustaf-Horns-krig», och wilja allenast nämna om de minnen, som ännu lefwa i och omkring det fordna landamäret.

Bondefred war en öfwerenskommelse mellan folket på ömse sidor om gränsen, att i deßa ofredstider icke allenast afhålla sig från fiendtligheter, utan jemwäl bistå hwarandra, i händelse att någondera af dem skulle af fiender öfwerfallas. Sådan fred gjordes, än hela härader, än socknar emellan. Så slöto bönderna i Wis-

Digitized by Google

selfjerda församling i Småland, på Swenska sidan liggande, med bönderna i Fridlefstad på Danska sidan i Blekinge sins emellan fred under påstående orolighet. Ett bewis, att det icke war folken, utan konungarne, som uppwäckte hatet och landets förödelse. Wi finna bland stiftarne af sådana fredsslut jemwäl hederliga prester och länsmän antecknade. Men galna prester funnos jemwäl då, som konungarne till wälbehag glömde både embetspligt och samwete. Således är ännu, i minne huruledes Danska presten Paul Olofson i Hjertsås och Knislinge förgiftade drickat för de Swenskar, som tagit qwarter i hans by. Swenskarne hämnades, sköflade och uppbrände hans gård; men presten hade undangömt sig på Kärn-ön i sjön Immelen, der han en lång tid sedan utöfwade sitt embete.

Wid Håkswiks kyrka är ett gammalt trätorn, märkwärdigt af sin ålder och byggnad såsom till ett fäste och wärdtorn nära Westgöta-gränsen. Det hade fjorton affatser, eller wåningar, den ena öfwer den andra, alla med skottgluggar försedda. En af dem, som qwar äro, kallas ännu waktrummet, der i osäkra tider ständig wakt höllS, att i tid warsna den från Danska sidan wäntade fienden och gifwa tecken med klockorna till kringliggande bygdens folk att samla sig till motwärn. I tornets wäggar och dörrar wisas märken efter kulor och swärdshugg med sägen, att deßa märken äro efter Jutarne; och frågar wandraren, när detta skett, swaras, såsom wanligt är, ettdera »i Konung Karls eller Drottning Christinas tid», de konungsliga personligheter, som mest äro på folkets tunga. Och sannolikast kunna deßa minnesmärken hänföras till Gustaf-Horns-kriget.

I Fembsjö socken, wid gården Elmshult, wisas märken efter en fältgraf, med sägen: »här slogo Småländska bönderna Danskeu i Drottning Christinas tid.» Mot Halland, ämnande sig till Helsingborg, tog Swenska hären sin wäg och mötte den Danska wid Halmstad-wägen nära Halländska landamäret, der ett stort stenkummel af ett hundrade alnars omkrets efter sägen utwisar stället, der de slagna Jutarne begrafna blifwit. Derefter har hwar man af Swenska krigshären kastat en sten öfwer Jutegrafwen, hwadan detta rör eller kummel uppkom.

Digitized by Google

Dernäst intogo Swenskarne Helsingborg och flera fasta orter i Skåne, der Konung Christian sjelf anförde sin väl rustade och öfwade krigshär. Gustaf Horn deremot hade en ringa styrka, bestående mest af oöfwade, men modiga bondgoßar; men han öfwade dem sjelf flitigt i sitt läger, när någon dags hwila lemnades. Horns kapprock omtalas ännu *) bland söderfolket, såsom en segerkåpa, inlåsen med lyckosamma stridsrunor; och Danskarne skröto skulden på den förargliga kappan för mängen förlorad drabbning. Det berättas, att herr Gustaf wid wapenleks-stunderna utbredt sin kappa på marken och låtit sina unga ryttare rida öfwer henne, och när hästen i språnget icke widrört kappan, war fältherren nöjd, och troddes derefter både häst och ryttare wara skottfria. Skarpt gick det till i Gustaf-Horns-kriget, och de tappra Skåningarne, särdeles Göingarne, woro Dansken trogna och i det längsta mot Swerige fiendtligt sinnade. Konung Christian wisade sig i detta krig såsom en oförskräckt hjelte, och måste Gustaf Horn för honom och hans öfwerlägsna styrka, såsom det säges, wid Malmö, Burlöf och Wärpinge rymma fältet. Men sedan Torstenson, mot all wäntan, stod segrande i Holstein och Jutland, låg icke mer hela Danska krigsmakten på Gustaf Horn, och wißte han så skröta Skåningarne, att de började tänka på freden.

Hannibals-fejden.

Mot Westgöta-gränsen upptägade en Dansk härförare, Hannibal Sehested benämnd **), med krigshär mot denna landsort. En annan här från Norge skulle möta honom wid Bohus, der han med namnet vice-Konung skulle taga sitt högqwarter. Norrmännerna eller, som de mest i den bygden kallades, Baggarne, plundrade och brände hwar de framdrogo, och slutligen

*) Det war i slutet af förra århundradet, som detta antecknades. Wi hafwa af Herr Doktor Wieselgren den underrättelsen, att sådana sägner numera såfängt sökas i Skåne.

**) Wi hafwa funnit denna krigshöfdings namn i wåra landskapsbeskrifningar olika stafwadt: Zeestedt, Seheſtedt, Sehſtedt och Scheſtedt.

Digitized by Google

lade de jemwäl det nya Wenersborg i aska, som två år förut blifwit anlagdt. Men Seheſted hade ſköflandet af Göteborg och Weſtgötalandet i ögonſigte. En obetydlig äng, ſom ſträcker ſig utefter Möllendals-ſtrömmen, eller lilla Säfwedals-ån, Randängen kallad, blef i denna fejd uti wåra häfder namnkunnig. General Harald Stake hade på de branta höga bergen på andra ſidan ängen, gent emot ån, förlagt twåhundrade Weſtgöta-ryttare och några bönder att inwänta Danſkarne, och när deßa wäl woro komna in på ängen, började han mot dem en mördande kanoneld, ſtörtade med ſina ryttare och bönder ned från bergshöjderna och nedgjorde en del, tog en del till fånga och jagade de öfriga på flykten, ut åt Hiſingen, der de icke mer ondt kunde uträtta, än den hämnd de togo, i det de ihjelſlogo aderton gamla fattighjon eller dårar på Göteborgs der utom ſtaden liggande hoſpital.

Wärmland war i alla fejder med Danmark utſatt för ſina roflyſtna grannars, Norrmännens, inbrott, mord och plundringar. Så jemwäl i detta krig. Elfte dagen i nya året, om ottan, utbredde ſig i Gillberga och Karlſtad oro och förſträckelſe wid det rykte, att fienden redan ſtod wid Magnora-bro, färdig att i landet inbryta. Trumman rördes i ſtaden, och klockringning i kyrktornen förſamlade landtfolket, ſom ſedan aftågade till Moraſt, en by wid Norſka gränſen, der en ſkans inwid ån anlagd blef, att hindra fiendtligt anfall. Men Norrmännen hade i början endaſt litet folk der wid landamäret, emedan huſwudſtyrkan denna wår hade inbrutit i Weſtergötland och Dalsland, der Wenersborg och Åmål, ſamt med bygden allt omkring, utplundrades och brändes.

Omſider ſamlade den Danſka Hannibal, ſom efter ſlaget wid Randängen öfwer Hiſingen kommit in i Bohuslän och der förenat ſig med Norrmännen, en ſtyrka af twåtuſen man wid Magnora, att intaga Moraſt-ſkans. Huruledes denna förrättning honom lyckades, derom är följande berättelſe:

I Drottning Kjerſtins tid bröto twåtuſende Danſka böſſeſkyttar utur Norge in i Wärmland och kommo in emot Magnorabro, icke långt ifrån Moraſta ſkans, der Olof Stake låg med twåhundrade ryttare. Herr Olof undrade wäl, huru leken den dagen ſkulle gå, men fann på det råd, att han gaf hwar af ſina

Digitized by Google

ryttare en fana i handen och lät några Wärmlandsbönder gå emellan dem; ryckte så ut med dem frimodigt, med något afstånd mellan hwar fana, såsom till anfall. Solen, winden och dammet lågo i Danskarnes ögon, så att de icke sågo annat, än att hundrade fane-ryttare ryckte fram ur skansen, hwaraf de förskräcktes och togo som hastigast wägen tillbaka der de kommit ifrån. Så räddade den kloke höfdingen Stake sitt land den gången från twåtusen fiender endast med twåhundrade man *).

Men Hannibal Sehested erfor snart, att han blifwit narrad, och kom modigare och starkare tillbaka. Med fjortontusen man kringrände han skansen, derwid bönderna genast togo flykten, och anförarne togos till fånga. Det war den adertonde dagen i November månad, och den nittonde drogo Danskarne ur skansen till gården Hammar, norr om kullen, der sedan Eda-skans blef uppförd. Den och följande dagarna stod hela bygden i lågor, och de utaf bönderna, som icke räddat sig undan i tid, blefwo mördade, medan all deras boskap och lösören blefwo fiendernas byte. De brända gårdarnas namn äro i Jösse härads dombok upptecknade.

Wärmlandsbonden blir sent modfälld och rådlös. Ett stycke ifrån Hammar, der Danska lägret war, wid den gård, som heter By, samlade sig landtfolket, att hindra fienden från att widare intränga i landet. Twärt öfwer Byfjön höggo bönderna en bred wak; bönderna stodo midt framför waken, och Finnarne, som woro kända för mod och wighet, wid ena ändan af waken, men ryttériet wid den andra.

Dagen före julafton — det war på en söndag, — sedan predikanten i Moraskans, Tiwander, förrättat gudstjensten, kommo Danskarna ut på isen; de wille in åt landet att plundra, men hejdades wid waken. Då tänkte de lägga bräder öfwer wattnet, men hindrades af bondhären, som nedsköt dem hwilka främst wisade sig. De läto sina grofwa kanoner spela på bönderna; men deßa stodo fast hwar på sin post. Danskarne försökte på både högra och wenstra än-

*) Se Fernow, sid. 825. jemförd med Swenska Folkets Åreminne, sid. 76.

Digitized by Google

dan af waken att genomtränga; men så wäl Finnarne, som ryttarne slogo kåckt ifrån sig. Så striddes från morgonen allt intill aftonen, då det hände sig, att lod började tryta för Swenskarne, och när Danskarne sågo, att, i stället för blykulor, nu sköts med tennknappar, fattade de mod och anföllo med all häftighet, då en kapten, wid namn Lorentz, blef skjuten i axeln, hwarefter det trötta folket, då redan fullt mörker war, begaf sig hem, hwar och en till sitt. Wi weta icke mer om detta slag, än att Lorentz's efterlefwerska egde, genom gåfwobref af Kronan, ett hemman i Frykdalen, förmodligen såsom belöning för mannens wisade fosterlandskärlek i bondehärens strid på Byssjön *).

Huru ringa wärde på den tiden, så wäl Swensk som Norrman satte på sitt lif, derom wittnar följande saga bland folket. Det war en gång, wi weta icke om det war på Byssjön eller på någon annan sjö i gränslandet, som en myckenhet Norrmän och Swenskar stämt möte till ett enwig på isen, och skulle der man strida emot man, tilldeß en af de twå blef slagen, och skulle då den fallne stoppas ned under isen. När de sålunda kämpat en stund, och lika många fallit på hwar sida, blef en stunds upphåll, då några muntra goßar togo fram sina bränwinsflaskor, höjande dem i luften, och började ett wänligt bjudande mellan Norrmän och Swenskar, och, såsom det på norrmanna-språket hette: „de togo sig, saa Gu', en dramm eller to." Skildes så i all wänskap åt, wändande hwar hem till sitt land igen **).

Fienden tågade sjelfwa julafton från slaget på Byssjön, der trehundra Norrmän lågo döda på walplatsen, in i Kjöla socken, der det arma folket fick en bedröflig jul. Strödda hopar af Norrska fribytare ökade osäkerheten, och lemningar efter eller sägner om skanser finnas i de flesta orter, såsom wid Emterud i Eda, der Norska krigsfolket byggt en skans, men lidit nederlag. Wärmlänningarne, under anförande af Gustaf Stake och Iwar Bagge, öfwerföllo skansen tidigt en morgon, då fienden blef på

*) Se Fernow, sid. 827, not.
**) Fernow, sid. 826, not.

Digitized by Google

flykten drifwen och skansen uppbränd och förstörd*). I Fryksdalen hade bönderna beredt sig på motwärn och mot befaradt anfall från Norska sidan anlagt en skans wid Sund på en ridwäg, som der framgår öfwer Finnskogen till Gunnarskog. Skansen war anlagd på en backe, som ännu deraf kallas Spanska ryttarebacken.

Utom Fryksdalen och Elfdalsbygden utplundrades mest hela Wärmland; men mest led Dalslandet i detta krig, och lågo många hemman derefter öde. Ändtligen kom Gustaf Otto Stenbock från Tyska kriget, och med första wären inryckte han i Wärmland med tillräcklig styrka att jaga Danskarne från ort till ort, och intog han mot höften Moraft-skans, den fienden utan swärdslag lemnade och flydde hals öfwer hufwud in åt Norge. Förgäfwes erbjöd Stenbock ett fältslag; fienden wille icke bida, och sist skyndade den delen af Hannibals-hären, som hållit hus i Åmål och mest plågat Dalsland, Uddewalla-wägen in i sitt land igen. Höften kom, och med den kom ock till det plågade Wärmland fredens glada budskap.

I Jämtland fortlefwer minnet af detta krig under namn af Ulfelds-fejden, efter en höfding öfwer Norrmännen, som detta år inbröto i landet. Knappast har något landskap i Swerige så mycket lidit af den onaturliga gräns, som war på den tid, då Norge war ifrån oß skiljdt. De många ödeshemman, som i denna bygd omtalas, wittna härom, ehuruwäl de så kallade Grön-åren **) jemwäl bidragit till landets fattigdom. Ehuru Jämtarne äro kända såsom ett starkt, härdigt och klokt folk, synas de i detta krig hafwa gjort fienden mindre motstånd än i Balzar-fejden och i de sednare ofredstiderna. Må hända kom fienden dem för hastigt uppå. ty redan året förut, inan Horns- och Hannibals-fejden

*) På platsen blefwo 150 döda; en kapten, en löjtnant och en skrifware med några soldater blefwo såsom fångar förda till Stockholm.

**) Grön-år kallas i Jämtland de olyckliga år, som ofta der infalla, då kornet icke mognar för den kalla nordwestan-stormen eller för frostnätternas skull. Men den härdade och förnöjsamma Jämten äter dock glad sitt barkbröd och sitt agnebröd, sedan han är trygg i sin hydda.

Digitized by Google

begynnes, hade Ulfelds-Baggar intagit skansen wid Gällö-bron och den äldre af Mörsils skanser.

Älfwen Kronstads-skansen, som ock är kallad Frösö Skans, den Balzar Bäck anlagt i den så kallade Balzar-fejden, blef samma tid af Ulfelds-folket besatt. Bland de öfriga skanserna eller fästningswerken, de enda minnen, som finnas från denna tid, må wi här anteckna

Hjerpe-skans, den äldre, wid Kall- eller Hjerpe-älf, på ett ställe, der fordom warit en bro, och som denna tiden jemwäl utan twifwel föll i de Danskas händer. Den längre upp wid älfwen sednare anlagda skansen, som allt mer och mer utwidgades och i Karl den Tolftes tid liknade en fästning med stark besättning, har i sednare tider blifwit förstörd och utwisas nu allenast af några skröpliga murar och grushögar.

Det är oß godt att läsa i Sagohäfderna om allt det oskyldiga blod, som flutit, alla de skördar, som blifwit nedtrampade wid det olyckliga landamäret, för att ära och wälsigna de konungar, som flyttat detta: Karl Gustaf till Sundet och Österfalt, Karl Johan till Westerhafwet.

Om Sjökriget.

Wi hafwa här, såsom inledning till detta årets sjökrig, att anföra några minnen och sägner om den ädle amiralen Klas Flemming, som härstammade från Willnäs *) i Finland, men ingalunda liknande den man af samma namn, som kallades Klas Sotnäsa. Med sin hustru, Anna Sneckenborg, fick han det wackra herresätet Norrnäs på Wärmdön och fick efter sin ärofulla död i Wärmdö kyrka sin graf med minnesskrift i marmor.

Wi förbigå hans wid högskolor och på utrikes resor wäl anwända ungdomsår samt hwad han såsom biträde i skattkammaren med furſten Johan Casimir gagnat fäderneslandet. Wi wilja allenast förtälja om hans ärofullaste sista lefnadsår. Han war en käck och erfaren sjöman och hade haft all möda oſpard att sätta den förfallna Swenska flottan i det skick, att han med

*) Klas Larßon Flemming war född på Willnäs i Finland år 1592.

Digitized by Google

henne kunde möta den Danska detta år. Konung Christian sjelf förde sin öfwerlägsna sjömagt an och tänkte wißt med sin stora, wäl utrustade flotta lätteligen kunna blifwa mäktare öfwer Göteborg, en stad, hwars tillwäxande rikedom han alltid såg med sorg och afund. Men Flemming mötte honom frimodigt i Österssjön, och wid ön Femern hölls en allwarsam sjödrabbning kort efter midsommartid. Danska amiralen och mången god sjöman med honom färgade hafwet med sitt blod. Konung Christian sjelf fick tjugotre blindsår *) och miste sitt ena öga. Striden war hårdnackad och warade till aftonen, då flottorna skiljdes åt, och ingen kunde säga, hwilkendera wunnit seger. Att komma i förening med Torstenson, som då war i Christianspris, lade öfwer-amiralen Flemming in i Kielerhamn; men Danskarne lade sin flotta derutanför, så att den Swenska war innestängd, och syntes mycket wanskligt wara, att någonsin komma derut.

Då sade Torstenson till Wrangel, den han wäl wißte wara en förfaren sjöman och alltifrån barndomen wän af sjömanslifwet: »wår flotta är i fara», och bad honom skynda sig till Flemming att bistå honom i nödens tid med råd och dåd. Begge delarne behöfdes. En feg man hade wäl icke den gången begifwit sig till Swenska flottan, då Danska kulorna såsom hagel susade kring hamnen. Bäst tycktes wäl att dröja, tilldeß owädret gått öfwer; men i Karl Gustaf Wrangels öra liksom hwiskades konunga-rådet rid fort! och han kastade sig med tjugofem raska sjömän i båten, och af de tjugofem, dem han hade med sig, woro blott elfwa qwar, då han kom fram till skeppet.

Detta skedde tidigt en morgon **). Öfwer-amiralen stod och twättade sina händer, under det Wrangel samtalade med honom om krigets angelägenheter, då hastigt en kanonkula kom, kroßade Flemmings lår och med detsamma lade karlen, som stod och höll handfatet framför honom, död ned till däcket. När Flemming återkom till sansning och märkte wäl: att han icke hade många timmar qwar att lefwa, anbefallde han fäderneslandets dyr-

*) Swullnader efter förlupna kulor.

**) Den 26 Juli 1644.

Digitized by Google

bara flotta i Karl Gustaf Wrangels wård och befallning, och då amiralerna, som på flottan woro, derom förenade sina böner med den döendes, lät han öfwertala sig dertill, hwarefter den ädle Flemming, sedan han talat en stund med sin der närstående själasörjare och till afsked tryckt sin efterträdares hand, stilla uppgaf sin anda. Drottningen upphöjde sedan Flemmings söner i friherreständ, och det säges, att hon sjelf några dagar warit Lars Flemmings gäst på Norrnäs, der ännu hennes sängkammare wisas, samt att hon warit den första, som ridit öfwer Norrnäs bro, som nu deraf kallas Drottningbron.

En dag märkte Wrangel winden wara gynnande att utlöpa ur hamnen; men huru få Danska flottan något ur wägen wid utloppet? Det gällde att försöka. Han ställde sig såsom färdig till anfall. När Danska amiralen såg Swenska skeppen färdiga till strids med fulla segel, gick han ut med sina skepp ur inloppet till hamnen, för att i öppna sjön kunna bättre utbreda sin slagordning, wäntande ett anfall af Swenskarne; men Wrangel, i stället att anfalla, tänkte: rid fort! — han tog wind i alla segel, och inan Dansken kunde hinna sansa sig, seglade Swenska flottan, redan fri, långt ut i hafwet.

Förtretad såg den enögda konungen sig swiken i alla sina förhoppningar, och i harmen lät han hänga sin stackars amiral, som lätit så gäcka sig af sin fångna fiende, och längtade efter hämnd. Tillfälle dertill yppade sig om hösten, då Wrangel, som botat alla skador på sin flotta, mötte den Danska, för andra gången wid Femern. I Köpenhamn sade man ännu i Oktober månad: Swenska flottan ligger ännu i Stockholm aftacklad. Men rid fort! tänkte Wrangel, och Danskarne wisste knappast ord utaf, förrän Wrangel war öfwer dem, och de blefwo i detta sjöslag så tilltygade, att de woro glada, som kommo undan; men tio stora örlogsskepp hade Wrangel tagit som god pris och sände dem till Stockholm, der de helsades med glädje och jubel af Swenska folket på stranden. Drottningen lät slå en minnespenning öfwer detta lyckliga sjöslag, med inskrift: tio beväpnade Danska skepp, tagna under Wrangels anförande 1644.

Digitized by Google

Owe Gedda hette en Dansk amiral, som denna tiden blokerade Göteborg och för ett ordspråk blifwit namnkunnig bland folket i wårt Sydgötaland. Han blef efter kriget höfwidsman öfwer Helsingborg och war derstädes den sista Danska landshöfdingen, när Danmark afträdde Skåne till Swerige. En gång kom en bonde från Skånska slättbygden *) och hade något att tala med landshöfdingen, som emottog honom, under det han åt grön sallat, hwaröfwer bonden sig högeligen förundrade. Äfwen guldbroderiet på den förnäma herrns rock föreföll bonden som gula halmstrån. Derföre sade bonden, när han kom hem till sina grannar, att redogöra för sin färd: „nu är det ude med Owe Gedda, han äter gräs och stoppar sina klä'r med halm.“ Dereiter blef ett ordspråk i bygden, när någon war kommen på obestånd: „nu är det ude med Owe Gedda.“

Särnas eröfring af Daniel Buscowius.

Högst uppe i Dalarna, wid Norges landamär, Idre-fjäll och Wonsjö-guften **), der Dalelfwen, den wäldiga floden, som hwälfwer sin klara wåg genom ett på wackra forntidsminnen rikt landskap, har sin upprinnelse, är Särnabygden, skild från Norge genom fjäll och sjöar, men från Harjes dal och Elfdalen genom stora och ödsliga skogar. Det war denna långa skogswäg genom en stor obygd, som i de Danska fejderna afhållit fiendens inbrott i Dalarna.

Särna, förmodligen så nämndt af sitt afsöndrade läge, består af en dal med tre byar: Särna, der socknens moderkyrka är, Hede och Idre kapell-lag. Idre är i häfderna kändt för den rika fångst af falkar, som Holländska falkonerare ***) med Swenska Konungarnes tillstånd der å fjällen gjort i fordna tider,

*) Slä-bo'n, det är slättbonden i Skåne, är ansedd mer enfaldig och dum än folket i den öfriga bygden.

**) Guft betyder i fjällbygdens språk ett brant berg, som stupar mot en sjö.

***) Falk-tämjare, som inöfwade falkarna, att, lössläppta från sina herrar, fånga det anwisade roffwet i luften och till dem dermed återwända.

Digitized by Google

då det hörde till hwar ädel riddares rustning, att en tam falk satt på hans hand eller axel, såsom det heter i riddarwisan: twå hwita fjädrar för han på sin hatt Och falken på sin hand.“ Dalkarlarne i Särna-dalen hafwa i sednare tider fångat falkar, som rymt från sina herrar och återkommit till sina fjäll med små bjellror om halsen och guldringar om benen.

Särna-bygden har i äldre tider mest hört till närmaste socken i Härjedalen, men hade nu en längre tid lydt under Norge, när Hannibalsfejden utbröt. Dala-höfdingen Pehr-Kruse satt då på sin gård Ornäs, och när Danskarnes framfart i Wärmland och Jämtland spordes i Stockholm, fick han Drottningens bref, att i Dalarna förfara om fiendens styrka wid landamäret samt uppbåda Dalkarlarne att samlas wid gränsen, intaga Särna och derigenom hindra fiendens inbrott att plundra och förhärja landet.

Dalkarlarne woro redebogna; men bland de höfwidsmän Dala-höfdingen wille gifwa dem, anstod dem ingen. Slutligen frågade han dem: „hwilken wiljen I då hafwa till eder anförare?“ „Jo, få wi wårom Daniel med oß, så farom wi glade åstad!“ blef deras swar. Daniel Buscowius' war kapellan i Elfdalen; en allwarsam, lärd och allmänt afhållen man ibland folket i Dalarna. Han kallades följande dagen till Mora prestgård, der Dala-höfdingen och häradsprosten öfwer Österdalarna, Olof Anderson Dalkarl, woro honom till mötes. Peder Kruse bad honom då emottaga befälet öfwer de församlade Wänjans- och Elfdals-könderna samt anföra dem mot Särna. Men han undsäktade sig, sägande, „det hans kallelse icke war att föra swärd mot en fiende, samt att han hemma hade en enfaldig hustru och många små barn, som skulle bedröfwas, om han sådan färd företoge, och wara utan hjelp, om honom något dödligt wederfores.“ Då tillsade höfdingen å Drottningens wägnar, och prosten å biskopens, så wäl för honom sjelf rikelig belöning, som åt hans hustru och barn hjelp och beskydd, om honom, under denna färd, något wådligt möta skulle. Då sogade sig den hederlige Elfdals-presten efter deras önskan. Den nionde dagen i Mars utgick stämning till allmogen att samlas wid Elfdals kyrka, Tisdagen derefter, tidigt på morgonen, med full rustning och nödig wäg-

Digitized by Google

kost. Dit förfogade sig ock länshöfdingen och gaf Herr Daniel följande fullmagt:

„Hennes Kongliga Majestäts, min allernådigsta Drottnings och Furstinnas troskyldige tjenare och förordnad landshöfding öfwer Wester- och Öster-dalarna, Sätergårdsläu och Wester-bergslagen, Jag Peder Kruse till Ornäs, gör weterligt, att efter såsom mellan hennes och wärt kära fädernesland Swerige och Konungen af Danmark till ett uppenbart krig kommet är, och de orsaker och skäl, som Hennes Majestät och Swerges krono dertill dragit, nogsamt och tillfyllest, så wäl dem i Särna och Herjedalen boende, som dem af Jämtlanden, kunnigt wara kan, — alltså och uppå det, på denna sidan af Österdalarna, Hennes Kongliga Majestäts trogna undersåtare, icke mindre än andra i riket, icke allenast måge för allt fiendtligt förswaras, utan ock göra fienden allt det afbräck, som görligt är och rättrådige undersåtare anstår, dock så, att hos dem, som freden älska, icke något oskyldigt blod må utgjutet warda, eller deras goda skingras och förhärjas. Alltså hafwer jag, till att försware sådana fredliga personer, welat affärda och i fullmakt gifwa wällärde Herr Daniel Johannis tillika med länsman, förståndige Lars Olson, och menige man af Elfwedals och Wänjans socknar samt Oxbergsby i Mora socken, att först och för all ting tillbjuda dem i Särna och de bygdelagen Hennes Kongl. Majestäts, min och allas wår allernådigsta Drottnings, gunst och nåde, med fred och säkerhet, så framt de sådant wedertaga och anamma wilja, utlofwandes på sådant sätt wilja hålla dem wid lag och rätt, såsom ock erhålla dem, näst gudstjensten, med alla goda wilkor; men om, emot förhoppning, sådan wälmening ingen plats hos dem kunde finna, så gifwes ock bemälde Herr Daniel fullmagt och tillstånd dem att besöka med eld och swärd, trakterandes dem som fiender, låtandes komma på dem sjelfwom den blodsutgjutelse, som sålunda igenom en och annans obetänksamhet kunde förorsakas, och befallandes Gudi wår rättmätiga sak, det begge parterna hafwa sig att efterrätta.“ Datum Elfwedalen den tolfte i Mars månad år 1644.

På länsmannen kom den ofärd wid utdelningen af krutet, att han så i ansigtet uppbrändes, att han icke kunde medfölja hären.

Digitized by Google

Men Herr Daniel drog allena såsom härförare, — en reslig, wacker man, i swart lifrock, med wäldigt swärd omgjordad, — i spetsen för sitt folk, åtföljd af sin wapendragare, en hake-skytt med en wäldig muskött, och sin klockare, som bar hans bibel och andra böcker. Så satte Herr Daniel sig i rörelse med sina Elfdalare, Wänjansboer, och Mora-karlar försedda med bössor, stålbågar och andra goda wapen, på skidor öfwer berg och dalar.

Tidigt om morgonen, tionde dagen derefter, kommo de fram ur skogarna till Särna kyrko-by och kringrände byn, derinne fienden sof i största säkerhet. Men inan Daniel något fiendtligt sig företog, samlade han Norrmännen, såsom Särnaboerna sig då kallade, på kyrkowallen, gaf dem del af sin fullmagt och uträttade med sin wältalighet, att hela den bygdelagen, utan all blodsutgjutelse, gaf sig under Sweriges lydno. Sedan tro- och huldhets-ed war gjord, uppträdde Herr Daniel med menige allmogen i kyrkan och höll gudstjenst, då allt folket tackade Gud för den lyckligare utsigt, som nu öppnades för deras framtid, då de, som hittills allenast två eller tre gånger om året haft gudstjenst, och den öfriga tiden haft tolf mil till kyrkan, nu försäkrades om egen prest, skygd och andra goda wilkor, såsom trogna undersåter under Sweriges konungadöme. Det war Wårfru-dagen, som den första predikan hölls i den nya Swenska församlingen. Derefter kommo en hop mödrar med sina odöpta barn, bland hwilka några woro så stora, att de sönderrefwo bladen i Herr Daniels kyrkohandbok, och förwaras denna samma bok ännu, såsom ett minnesmärke i Kumla kyrka, der han, efter slutad krigsförrättning, blef kyrkoherde *).

Twenne små bjellror, tagna utaf falkar, som hemkommit från Holland till Idre-fjäll, finnas i Särna kapell, wid häfwarna fast-

*) På ett af de sönderrifna bladen står skrifwet: »detta blad blef sönderrifwet i Särna kapell, den 25 Martii 1644, af de barnen, som då döptes, och woro till ålders komna, kristnade af Herr Daniel Buscowio, som orten intog Grau, Westmanlands Beskr., sid. 558.

Digitized by Google

fatta. Men öfwer Elfdala-hjelten Daniel är i Kumla kyrka att å en tafla läsa ett wackert äreminne *).

Efter wäl förrättadt fälttåg och landwinning utan blodsutgjutelse, färdades Daniel med sina Elfdalare, Wänjansboer och Morakarlar friskt och gladt på sina skidor öfwer skogarna hem igen och hemförlofwade sedan folket, men begaf sig sjelf till Ornäs till Dala-höfdingen, med wittnen om förloppet och ombud från Särna-bygden; deßa woro: Knut på Idre, Jon Eriksson på Hede och Hans Anderson i Särna. Så kom Särnadalen, som war tolf mil lång utefter landamäret och tre mil bred samt tillika med Härjedalen en längre tid lydt under Norge, åter för ewärdeliga tider till Sweriges konungadöme.

Men de goda Elfdalingarne mißte snart sin kåre Daniel, som derefter satt wid Kumla pastorat i några och trettio år, och fortlefwer icke allenast der, utan jemwäl i Särna-dalen och hela fädernesslandet, hans namn i ärad åminnelse.

Freden i Brömsebro 1645

Landsskilnad mellan Swerige och gamla Danmark war i Brömsebäck, som skiljer Småland från Blekinge. En stor, jordfast sten, af folket Brömsen kallad, säges fordom hafwa warit rätta landamärket, Brimsisten i gamla handlingar benämnd. På en holme i Brömsebäck finnas twenne stenar, liknande kullerstolar, och säges den ena, som är jordfast, stå på Swenska sidan, och den andra på den Danska; på deßa stenar sutto, såsom sägen går, bägge rikenas ombudsmän wid fredsslutet. På det ställe, der Brömsebäck utfaller i hafwet, finnas minnesmärken efter twå skanser, den ena på Blekingska, den andra på Småländska sidan om bäcken.

Danska Konungen såg, efter slaget wid Femern, att af de hjeltar, som uppfostrade blifwit i Karl den Niondes och hans sons krigsskola, ännu woro några qwar, som skulle göra alla hans anslag på landwinning af Swerige om intet, samt att det länge

*) Författadt på latinsk wers af den lärda professorn Joh. Columbus i Upsala.

Digitized by Google

nog plågade folket så wäl i hans eget land som i grannlandet suckade efter fred; han tyckte wäl ock nu, att han kunde hafwa haft mycket folk och penningar samt sitt andra öga i behåll, om han aldrig brutit freden, och wisade sig derföre benägen till underhandling om förlikning.

I sådant ändamål möttes begge rikenas ombud i Bröms gästgifwaregård, den sjunde dagen i Februari månad, och följande dagen skedde helsningen efter gammal sedwänja sålunda, att en tilja upprefs i bron, så att rinnande watten war imellan sändemännen. Det är ett gammalt ordspråk: „med pröfwad wän skall man gå öfwer rinnande watten.“ Det ansågs för godt att hafwa en forsande ström mellan sig och sin owän. Deraf kom twifwelsutan denna sed, att, inan förlikning skett, watten skulle rinna mellan fiender. Här stod nu på Swenska sidan om den upprifna brotiljan Axel Oxenstjerna, med Swenska ombuden, och höll ett tal om den önskade freden, som beswarades af Korfitz Ulfeld, hufwudmannen för den Danska beskickningen, stående på Danska sidan om det rinnande wattnet. Då sålunda fredshandling war besluten, räckte ombuden hwarannan handen och bekräftade upprigtigheten af sin wänskap med ett trofast handslag, hwarefter de kunde gå frimodigt till hwarandra öfwer „skiljowattnet“.

Efter sålunda fullgjord plägsed och helsning började arbetet på fredswerket, af de Danska i Kristianopel och af de Swenska i Söderåkra prestgård i Småland. En stuga stod ännu i Karl den Tolftes tid qwar, söder på gården, och hade på wäggarna inristade Swenska ombudens namn. Här insjuknade och dog Johan Skytte under utarbetandet af fredshandlingen *), som icke blef färdig och med underskrifter beseglad förrän den trettonde i Augusti månad. Wäl hade Axel Oxenstjerna i denna fredshandel, såsom alltid, bewakat sitt fädernesslands bästa. Gottland, Ösel, Härjedal, Jämtland samt Halland tillerkändes Swerige i denna fred. Drottningen lät slå en minnespenning öfwer freden, och på sin födelsedag detta lyckosamma år blef hon förklarad myndig regerande drottning.

*) Han dog den 25 Mars 1645.

Digitized by Google

IV. Königsmark.

Kejsaren och hans Katholska anhang i Tyskland woro i hjertat glada, att den förfärlige Torstenson wäl war borta, i den förmodan, att ingen mer än han kunde så skötа de Swenska kanonerna; men snart fingo de lära känna hans wärdiga efterträdare, Karl Gustaf Wrangel. Sedan denne till sjös hade näpst grannkonungens öfwermod och mycket bidragit till den ärofulla freden med Danmark, hade han af sin Drottning och Swenska folket wunnit stort förtroende och blef till Tyskland sänd att till lands upprätthålla Swenska wapnens ära, banande jemwäl der wägen till en lycklig fred.

Han war af den gamla krigsmannatron, blind lydnad, och huru kär skulle icke Gustaf Adolphs dotter wara för arfwingarne af haus hjeltesanda! Och Drottning Christina behöfde endast låta Wrangel förstå sin wilja, så war han tillreds att efterkomma den; han tänkte derwid allenast: rid fort!

Hon hade upptagit ett stort lån i Frankrike, till att dermed förstärka krigshären i Tyskland, men förslösade penningarna med sina gunstlingar, wäl wetande, att Wrangel aldrig skulle klaga. Han gjorde det icke heller, utan åtnöjde sig, att med de tillgångar, han kunde sig sjelf förskaffa såsom uti ett småkrig, intagande slott och städer, beskattande furstar och biskopar, hålla fienden i ständig fruktan. Fann han sin fiende på en ort sig öfwerlägsen, red han fort till en annan, der han wann en seger, och en gång kom han så owäntadt öfwer det fiendtliga lägret, att Kejsaren sjelf war nära att blifwa tillfångatagen i sitt eget tält. De Katholska furstarne började nu ändtligen se, att de måste bewilja allt hwad Gustaf Adolph af dem fordrat: ljusets frigörelse och åt Evangeliska trons bekännare religionsfrihet, — om någonsin fred skulle winnas. Kejsaren, hela Tyskland, och Swerige med, hade ledsnat wid kriget.

Men Karl Gustaf Wrangel hade icke ledsnat strida för sitt fäderneslands ära, sanningens och ljusets seger. Om hans bedrifter deßa twenne sista krigsår hafwa wi inga folkminnen; endast hans hästar, dem han denna tiden nyttjat, wisas uppstoppade i rustkammaren på Skokloster. Ett wackert skepp och en wacker

Digitized by Google

häst woro i Wrangels ögon den skönaste Guds gåfwa. Hans häst och hans swärd woro hans förtrogna, och han war beundranswärd, der han framred, under det en skön wallack från det berömda hästlandet Andalusien i Spanien stolt galopperande sprang lös, än framföre än bakefter i hans wäg, med högburet hufwud och fladdrande mahn. Den Andalusiska frispringarens namn war Galant, säger rustmästaren på Skokloster. Jemwäl i Tyskland är minnet af Wrangel förwaradt. I staden Lindau, på en klippa i Bodensjön, är ett litet wärdshus, Kronan benämndt; derutanför hänger en bomb, som, då fältmarskalken Wrangel belägrade Lindau, der nedfallit, utan att någon skada åstadkomma.

Bredwid Wrangel red nu en man, som het Königsmark *), härstammande från en by i det Brandenburgiska landet, benämnd Königsmark, men genom de Swenska fältherrarne blifwen Swensk till själ och hjerta, likasom han war den Evangeliska läran tillgifwen och trogen. Han hade warit Banérs säkraste stöd och war en man alldeles efter hans sinne, den der brandskattade och plågade Katholikerna, särdeles biskoparne, utan all barmhertighet. Efter Banérs död war han den, som hindrade krigshärens upplösning, emedan han war högt aktad af soldaten. Derefter hjelpte han Banérs efterträdare med lika trohet och kallades då „Torstensons ljungeld.“

Hans fast oräkneliga hjeltedåd må i krigskrönikor förtäljas; wi wilja allenast anföra här de minnesmärken, som hittills förwarat hans namn åt wåra sagohäfder.

Königsmarkska bragdernas mest lysande dag war den sextonde i Oktober månad på det sista krigsåret, då han intog Böhmeska konungarnes fordna hufwudstad och lät Swenska flaggan swaja ifrån Prags murar. I tre dagar upplät han staden till plundrings åt krigsfolket, och under hela Tyska fejden gjordes intet rikare byte än denna dagen. En stor rubin, den dyrbaraste ädelsten, som Swenska skattkammaren förwarar, hemförde han der-

*) Hans Christoffer von Königsmark war född i Tyskland år 1600.

Digitized by Google

ifrån, och den dyrbaraste fornskrift *), som Uppsala eger, är af Königsmark tagen der. Allt hwad dyrbart war samladt och i de gamla Böhmiska Konungarnes fordna slott förwaradt, det föll nu i segrarens händer. Böcker, stora mästares målningar, mynt och sällsamma konstwerk sände han härifrån hem till Drottningens stora förtjusning. Men dyrbaraft af allt war den sköna guldkalk, infattad med demanter, turkoser, safirer och andra ädla stenar, den Drottningen skänkte till Uppsala domkyrka, och som nu förwaras der. Slutligen infördes i Stockholm, under det åskådande folkets jubelrop, ett lefwande lejon, taget i Prag och sändt till Drottningen såsom ett segertecken. Nödigt såg höfdingen öfwer Prag sin Kejsares lejon föras bort till Nordens konungastad; han bjöd en stor summa penningar, om han kunde få behålla det; men Königsmark behöll sitt rof, penningar tyckte han sig nu ega nog.

Wid sin hemkomst till Swerige blef han af Drottningen rikt begåfwad och wid hennes kröning upphöjd till grefwe af Westerwik och Stegeholm, de gamla Sturarnes fordna grefskap, med en myckenhet gårdar till underhåll. Det ståtliga palatset i Stockholm, som ännu pryder Munkbron såsom ett minne af forntidens byggnadskonst, är uppbygdt af honom och kallades det Königsmarkska palatset. Han lät jemwäl i sitt grefskap uppresa det gamla Westerwiks slott, der dock hans minne blott är qwar i en sägen, sedan förgängelsens hand förwandlat den stolta borgen till några skröpliga grushögar.

Den sista af öfwer-fältmarskalkarne i det Tyska Kriget war den unga fursten Karl Gustaf; men fredsbudet kom, och det blef ändtligen slut på Tysklands långwariga lidanden.

10. Westphaliska Freden år 1648.

Af denna fred, som har sitt namn af det landet Westphalen i Tyskland, der alla de uti detta krig deltagande landens ombud

*) Kallas Codex argenteus eller Silfwerboken, innehållande stycken af bibeln på ett gammalt götiskt tungomål.

Digitized by Google

sammanträdde uti en stad, som hette Osnabrück, har wårt folk egentligen icke något annat minne qwar än den landwinning, Swenska kronan der gjorde på hinsidan hafwet, i det Pommerska landet. Sändebud af allahanda folk och tungomål woro wid den fredshandeln närwarande, och förwaras ännu på det gamla Läckö slott konterfej, eller bröstbilder i små oljefärgstaflor, af alla deßa länders ombud.

Rikskanslerens son, Johan Oxenstjerna, war Sweriges ombud wid fredsmötet. Han war en ståtlig, lefnadsglad man och wille nödigt åtaga sig ett så allwarsamt wärf, sägande rent ut, att han icke egde förstånd eller erfarenhet nog dertill; men hans fader swarade: „du wet inte, min son, med huru litet wett denna werlden styres.“ Men wid den unga Oxenstjernas sida ställde Drottningen en man, som, på den tid hon behöfde dölja den qwinnliga swaghetens willosteg, war hennes redskap och förtrogne. Han hette Johan Salvius; men sedan han blef upphöjd i adligt stånd, kallade han sig Adlad, eller Adler Salvius.

Denne man war bland de ynglingar, Konung Karl den Nionde uppdragit *) och sedan efter utländska reser intagit i skriftkammaren. Den första förrättning, som gifwit honom ett namn i Swenska folkets minne, war att det war han, som gjort ritningen till staden Göteborgs anläggning och beförjde deß första bebyggande. Från den tiden blef han i wigtigare wärf nyttjad af Konung Gustaf Adolph och Axel Oxenstjerna samt slutligen adlad och efter fredsslutet, derwid han war ombud, i rikets råd intagen.

Han war ärelysten och penningelysten och förstod under kriget samla stora rikedomar, så att han i tystlhet kunde försträcka den slösaktiga Drottningen med penningar. Snart förstod Oxenstjerna, att Drottningen satte till Salvius sitt mesta förtroende, och wille han draga sig ifrån hela fredshandlingen; men hans

*) Hans fader war skräddare och stadsskrifware i Strengnäs, och han uppfostrades, likasom Johan Skytte och flera ynglingar, på Konungens bekostnad.

Digitized by Google

gamle fader skref honom till och bad honom hafwa fördrag med sin hemliga fiende för fäderneslandets skull, och ändtligen blef fred sluten. Det war Axel Oxenstjerna, som föreskref fredswilkoren; och den heliga saken, wåra trosförwandters religionsfrihet, för hwilken Gustaf Adolph stridde och dog, hade sin framgång och blef i freden befästad. De länder på hinsidan hafwet, Pommern, Bremen och Verden, dem Swerige wann, tillika med en summa penningar, såsom skadestånd för krigskostnader, swarade föga mot de uppoffringar, Swenska folket måst göra, under ett kostsamt krig, som warat i aderton år. Men det arma Tyskklands fordom lyckliga och fruktbara jord hade under ett trettio-årigt krig blifwit förwandlad till en ödemark för en af högmod och herrsklystnad galen kejsares skull.

11. Om Konung Christians af Danmark död år 1648.

Danska Konungen Christian den Fjerde prisas i alla krönikor, jemwäl i sitt fäderneslands; men hwad konunga-smickrare i häfderna inskrifwit, mißledda utaf sin tids fördomar eller för gunst och guld, det skall wäl en dag af sanningens granskande hand utplånas. Han war en oförskräckt krigsman, det är en sanning, delade krigets alla mödor och beswär med soldaten och war sina fiender, Swenskarne, ett plågoris. Men hwad wann hans fäderneland af hans femtio-åriga regementstid, hans segrar i Swerige under deß förswarslösa tid och den långwariga beskattning, han i många år pålagt wårt fattiga folk under namn af Elfsborgs-lösen? Jo, det wisade sig i det sista kriget han förde, wid den sednare freden i Brömsebro, der Danmark förlorade Halland Jämtland och Härjedalen, samt i följderna af det djupa hat till Danska namnet han wäckt hos wårt folk, som sedan lät Danmark betala Elfsborgs-lösen med Skåne, Halland och Blekinge. Hwad blir då summan af hans prisade långa hjeltelif? Jo, att han lefwat, sitt fäderneland till stor skada och sina grannar till stor plåga. Likwäl sjöngs efter honom såsom ett åreminne i Danmark och Skåne en wisa, deraf wi må anföra följande ord:

Digitized by Google

»Danmark, du må det klaga,
Döden högg ditt hufwud af!
Ja, som stormen många rasa,
Störte ned ditt wärn, så braf.
Ack, nu är afstött ditt horn,
Byggning din har intet torn!

Han dig mycket kärligt wätskat
Som en bäck ett palmeträ;
Ofta hafwer han dig läskat,
Dig förbättrat. Konst der se
Den, som war din hjelp i nöd,
Den dig frälste, är nu död!

Wäl må jag honom fader kalla,
Att han uti femti år,
Som en fader from för alla
Oss på armen kärligt bar.
Ack, hwad sorg i sista krig,
Hade han för mig och dig! *)

Stor åtskilnad war mellan Swenska Konungen Gustaf Adolph och denna Danska Konung Christian, både såsom hjeltar och såsom enskilda personligheter betraktade. Gustaf Adolph tillät aldrig sina krigsmän göra en wärnlös och oskyldig i de länder, der han krig förde, den ringaste skada till lif eller egendom; Konung Christian for öfwer allt fram ochristeligen med mord, eld och brand. Gustaf förblef sin äkta maka alltid huld och trogen; Konung Christian lefde i ett olagligt äktenskap med en qwinna, den han icke kunde såsom rätt drottning för sitt hof erkänna. Han war jemwäl henne, som han war wigd wid såsom sido-hustru, otrogen och förde med frillor en oren lefnad.

Christian den Andre, kallad »Tyrannen«, lät döda några tiotal adelsmän och prester; men lika många tusental af wärnlösa bönder mördades af Christian den Fjerdes utsända röfware-flockar,

*) Wisan finnes fullständig i Peder Syws wisbok, sid. 581.

Digitized by Google

och fortlefwer denna Danska konungs minne här i landet endast i brända städer, kyrkor och byar. En enda särskild sägen om honom, som wid en ort i Westergötland fäst hans åminnelse, wilja wi här anföra. När han kom från Elfsborg in i Skaraborgs län med sin krigshär, i Konung Karl den Niondes tid, rastade han en mil ifrån Skara uti en skog wid wägen, som går till Småland. Han hade då sändt en del af sin här att plundra och bränna Skara. Då steg han upp på ett berg i skogen, derifrån fri utsigt är till Skara. Dit uppsteg han att se, om staden ännu war antänd, och när han såg lågorna deraf uppstiga, utbrast han i högljudd glädje; deraf kallade sedan Swenska allmogen det rummet, der nu är ett torp, Gladhall. En Konung, som icke har Gud i hogen och äfsdosätter dygd och christliga seder, är alltid ett syndastraff för sitt folk. Så blef Danska folkets winst af Konung Christians långa regering blott mistning af land samt hat och förakt twänne folk imellan, som eljest kunnat bereda hwarandras trygghet och lycka.

12. Om Swenska Folkets winst af det långwariga Kriget och Westphaliska Freden.

Mycket kan sägas, och har sagdt bliswit, om det ärofulla och lysande rum, Swenska namnet intagit från denna tid i werldens häfder, och det stora gagn för menskligheten, Försynen werkat genom Gustaf Adolphs och hans hjeltars bragder. Men det egentliga fäderneslandet fick en ringa ersättning för sina stora uppoffringar och sina söners blod i det rika krigsbyte, deß herrar hemförde, deraf adelns makt mycket wäxte till, utländska seder, slärd och öfwerdåd infördes i landet.

De ståtligaste hus i Stockholm, fordom benämda med de adliga ätters namn, hwilka de tillhörde, och mångfaldiga slott och borgar på landsbygden äro minnesmärken efter detta krig. Af detta krigsbyte är jemwäl i Göteborgs stad ett märkligt palats, det Torstensonska huset, ett minne. I detta hus dog Karl den Tionde, der hyllades Karl den Elfte, och det blef sedan landshöfdingarnes säte. Ofta går wandraren i wåra landsorter

Digitized by Google

nu öfwer grushögar efter sådana palats, som dagligen mer och mer förfalla, emedan efterkommande icke mägta underhålla de stenmaßor, deras rika förfäder låtit uppresa. Ett tungt slafwerk med ältande och framsläpande af sten och tegel till deßa härligheter blef den fattiga bondens winst af kriget.

Adelswälde. Folkförtryck.

När krigets hjeltar hemkommo, den ena efter den andra, lysande i sin ära, skulle de belönas, och den unga Drottningen, som skonade hwarken egen kaßa eller skattkammaren, gaf dem penningar eller af Kronans gods och gårdar så frikostigt, att hon till slut måste tigga lån af sina gunstlingar och ofta saknade medel till riksstyrelsens oundgängligaste behof, hwaraf hon så insnärjdes i bekymmer, att hon slutligen måste aftaga sin ärfda krona. Drottningen, en snillrik, men swag och nyckfull qwinna, omfattade med lifligaste inbillningskraft allt hwad utmärkt och lysande war, så wäl i lärdom och wetenskap som i ridderlighet och hjeltedåd, med beundran och förtjusning. Kom en man, lysande af hjeltebragd, från kriget, en berömd wetenskapsman från ett utländskt lärosäte, eller en wacker dansmästare ifrån Paris, alla skulle de öfwerhopas med ärebewisningar och penningar, tilldeß hon hwarken hade gods och gårdar mer att gifwa adelsmännen eller penningar att utösa på konstnärer och kringstrykande äfwentyrare.

Stundom gaf hon ock i förtjusningens stunder löften, dem hon sedan icke hålla kunde. Den tappra Erik Soop war wißerligen nog belönad och rik. Han egde Stora Bjurum och Sjögerås i Westergötland samt Sewedstadholm *) i Södermanland, med twåhundrade hemman, och behöfde således hans arfwingar icke någon widare wälgerning; men Drottningen befallde dem att på hennes be-

*) Skrifwes orätt i Tunelds geographi „Säffstaholm"; namnet är af Sewed. Der säges ock, att före 1666 ingen egare kan uppgifwas till nämnde gård; wi kunna nu uppgifwa Erik Soop. Wi få ock här tillfälle att rätta ett mißtag af Nordin i Swenska Akademiens handlingar, der Soops dödsår utsättes till 1638; men af grafwärden befinnes, att han dött något före sin Konung 1632.

Digitized by Google

kostnad från Italien beställa ett bland de dyrbaraste grafminnen, Sverige eger, och som ännu finnes att beundra i Skara domkyrka; men när betalning fordrades, hade Drottningen inga penningar, utan måste enkan efter riddaren sjelf kännas wid kostnaden.

Så stod Sverige snart med en uttömd skattkammare, en fattig Drottning och ett utarmadt folk, men en adel, upphöjd till den högsta rikedom och wälde, hwilka dock grundlade deß fall i den ädle och folkwänlige Konung Karl den Elftes tid. Häraf blef lagens arm så förlamad, att den fattiga allmogen till lif och wälfärd war lemnad utan skydd och förswar i sina herrars händer. Wi hafwa redan tillförne nämnt om sådant förtryck och folkets mißhandling, hwaraf minnesmärken ännu finnas, såsom på Ängsön, der herrarne läto sina bönder spöas på den holme, som, till hån för de olyckligas jemmer-rop under gißlandet, kallades Skratta eller Skrattholmen. Herrarne försummade icke, när de byggde sina slott, att förse dem med en fängelsehåla under tornet, deri halsstarriga bönder, som wisade lust att beklaga sig, nedkastades; men den ädle riksdrotset Magnus Brahe hade försummat det, då han byggde sin gård Sundholm i Westergötland; hans enkefru, Helena Bjelke, beklagade sig häröfwer, såsom wi se utaf ett hennes bref till sin måg, greswe Jakob De la Gardie *), att hon skulle få skicka en dräng till fängelset på Leckö, emedan på Sundholm icke fanns något. Sådana fängelser kallades gemenligen Kistan deraf, att i urminnes tider, inan fängelser byggdes, stora mißdådare blifwit på det sätt straffade, att de inpackades i en dertill gjord ekkista, der de hopkrympte plågades till bekännelse och bättring. Wi läsa i ett bref från fältherren Jakob De la Gardie till hans förwaltare på Ekholmen en befallning att kasta stalldrängen i Kistan, och sedan utskrifwa honom till knekt, för oloflig kärlekshandel med ladugårdspigan. Häraf har kommit, att alla fängelser i allmänhet kallades Kista; och de häkten, som finnas på den plats, der häradsting hållas, kallas ännu i dag tjufkistan **) utaf folket.

*) Se De la Gardieska Archivet, 6 Del., sid. 14.

**) Se Ihres Glossarium wid ordet kista.

Digitized by Google

Bönderna klagade wid riksdagarne, att deras söner och drängar, när de kommo till herrgården på arbete, ofta illa mißhandlades, men särdeles öfwer det ofog, som fogdarne bedrefwo med dem, hwilka i något kunde komma att förtörna dem, och hwilka kastades på trähästen, ett plågomedel i liknelse af en hög häst, som meränedels stod uppreſt i herrgårdarna. Karlen sattes upp på den mycket hwaßa ryggen, och tyngder hängdes i fötterna, deraf han ofta skadades, så att de, som ridit trähästen, ofta för längre tid blefwo oskickliga till arbete. Så hade mången hederlig bondson fått sitta hela dagen, allt intill aftonen, utan mat, i plågor, till gårdsfolkets åtlöje. Goda löften wankades wäl om rättelse i detta, så wäl som andra mål, deröfwer billig klagan förde; men bot fick bonden icke för sådan laglös behandling.

Skulden för detta onda i landet har fallit på Axel Oxenstjernas riksstyrelse, ty i hans händer låg till största delen, allt efter Karl den Nionde död, Swenska folkets öde. Wißerligen wille han icke olag; men efter hans tro war adeln icke på samma wis som bonden underkastad lagen. De alltför stora frio- och rättigheter eller, såsom det kallas, privilegier, adeln tillagda blifwit på denna tid, woro rikskanslerens werk. Honom hade jemwäl herrarne att tacka för den ökade makt och myndighet öfwer en stor del af Swenska bönderna, som de erhöllo genom uteslutande rätt att för ett ringa pris köpa kronans hemman till skatte. De wille ock gerna låta förstå, att de icke kunde egentligen kallas Konungens undersåter, utan woro att anse såsom hans rådgifware och medregenter. Mången förståndig danneman skulle nu hafwa önskat Karl den Nionde upp ur hans graf; men Försynen hade utsett twenne andra Karlar, att åter upprätta bonde-ståndets lycka och ära, såsom framdeles kommer att förtäljas.

Språkförbistring och främmande seder.

Tidigt hade Nordfolken ett wäl odladt, rikt och kraftfullt språk så i tal som sång, och mycket af det skalderna diktat på wårt nordmannaspråk är af oförgängligt wärde. Fåkunnig man blandar gerna främmande ord i sitt tal, och den, som föraktar sitt

Digitized by Google

modersmål, föraktac ock sitt fädernesland. Det rena och wälljudande språk, som gamle ärkebiskop Lars och hans broder Olaus Petri skrefwo och talade, hade under ständiga oroligheter inom landet och kriget utomlands råkat i wanhäfd, och efter det Tyska långwariga kriget och wåra herrars idkeliga resor till Paris, hade det blifwit uppblandadt med Tyska, Fransyska och Latinska ord till en allmän förbistring.

Den gamla allwarsamma tidens ärbarhet i seder, kläder och lefnadssätt förlades mångastädes för fransk lättfärdighet och tyskt högmod. Adelsjungfrun dansade, illa skyld, i fransk sidentyg, och bondjäntan skulle hafwa tyska skor. Christopher Johanson, en berömd wisdiktare på sin tid, beklagar de nymodiga sederna på följande sätt:

Sweriges rike, du goda land,
I fordom tid war du, försann!
Guds utwalde Egypti lande,
Som öfwerflödde med mjölk och honung;
Deß fröjdade sig både gammal och ung,
Allt godt gick dem tillhanda.

Men nu är kommit ett annat guy,
Det höres både på land och by,
För de utlänningar många
Som strömma här in i Sweriges land,
Förhärda här både qwinna och man
Med högfärd och girighet den wränga.
— — — — — — — —

Ämbetesmän, som skräddare äre,
Hwart är mände de nya seder lära
Och främmande mönster uppleta,
Med klädedrägt, så underlig,
Att fromma mäge förundra sig.
Det må högfärd wäl heta.

Digitized by Google

Skomakare göra ock sammalund,
Måste finna på ett annat fund,
Stöflar och skor till att göra.
De nötas allen under häl och tå,
Midt under dem synes himmelen blå,
Som man nu här får höra.

Mig tyckes, att jag icke kan gå,
Med mindre sporrarne skallra uppå,
Fast jag aldrig lärde rida,
Mycket mindre rykta och sadla häst.
Likwäl är sporren wid foten fäst.
Den seden kan jag ej wäl lida.

Så går han på den häl så hög. —
Du kan ej säga, att jag lög. —
Som en sjuk kalf han ragar,
Och skorna kalla honom narr;
Dertill låta de knirr och knarr.
O, skomakare, så wäl du lagar!

En piga utaf ringa slägt
Will ock sig kläda i frue-drägt,
Sin arma skalle hon pryder;
Der skorfwen wäxer och lusen går,
Öfwerbinder hon de dödas hår
Och det på många sätt wrider.

Derpå binder hon en storan walk,
Att hon må täckas mången skalk,
Hon tycker sig däjelig wara.
Gack till de dödas benechor,
Spör, hwart den sköna Disa for,
Och hwart din högfärd skall fara!

Hon säger till skomakarn: gör så wäl,
Sälj mig par skor, som gifwa god smäll,
Fast de wore aldrig så dyra!
Ty det är sed i denna stad,
Att qwinfolk skola hålla sig braf
Och skola slätt ingen fira.
— — — — — — — —

Jag råder eder alla flitelig,
Som med högfärd besmitta sig
Samt girighet, den leda,
Omwänd dig i nådenes tid,
Så är Gud dig nådig och blid,
Och du undwiker hans wrede!

Wi hafwa här infört det mesta utaf wisan, icke allenast såsom prof af denna tids förfallna skaldekonst, utan fastmer för den berömde wisdiktarens skull, som likt forntidens skalder förstod lika wäl striden som sången. Han war en bland Gustaf Adolphs ypperligaste hjeltar och förtjenar ett ärofullt rum i wåra häfder. Christopher Johanson war bördig från det sköna landtgodset Stola i Westergötland, och bar af den namnkunniga Stola-eken, i hwars skugga han lekt såsom barn, det sedan så frejdade namnet Ekeblad. Han war en bland de unga ädlingar, som följde unga hertig Karl Philips baner i Lifländska kriget, och bar han wid hertigens sida lif-fanan i stormningen af staden Riga. Stola-eken war i hans barndom så gammal, att hennes grenar började luta, hotande att skilja den wördiga stammen midt itu, och blef hon derföre redan i Christophers barndom med stöd och starka jernband förwarad *). Men icke blott denna enda ek prydde Stola, ty när wår skald och hjelte efter kriget hängt upp sitt

*) Detta skedde år 1698, och trotsade eken derefter ännu twåhundrade års stormar. Hon sades af folket i bygden wara tusende år. Samma år som sista ättlingen af Christopher dog, nämligen 1808, således jemt 200 år sedan hon stöddes och jernbandades, föll denna så kallade Grefwe-eken till sin förgängelse.

Digitized by Google

swärd i riddarsalen, återwände han till, sitt wackra Kållandsö och planterade ekar. Eken är konung bland träden i wår nord. Ekeblads ättlingar hafwa wårdat sig mycket om detta träd, och riksrådet Klas Ekeblad har planterat twå ekelundar, sitt stamgods till prydnad och sitt namn till åminnelse.

18. Om Karl Gustafs frieri till Drottning Christina.

I hofwets hwimmel och omhwärfd af smickrande gunstlingar, glömde snart Drottning Christina lekarna på Stegeborg och sin barndoms kärlek till den unga furſten Karl Gustaf; men han, som wiſade, redan i unga år, ett mer allwarligt och stadigt sinne, hade icke glömt sin barndoms brud. Om hans ädla föräldrar önskat och bidragit till en tidig förbindelse de kära barnen imellan, så må ingen undra derpå, och icke heller på det, att Drottningen wid mognare ålder icke ansåg sig bunden af sin barndoms löften. Men Karl Gustaf, när han utgått från läro-åren, betygade för Drottningen, att han icke för thronens skull, utan af ren oskrymtad kärlek, önskade fullbordandet af löften, dem de hwarandra giftwit i de glada, sorgfria dagar.

Drottningen utsatte tid och ställe för ett afgörande samtal dem imellan, wid hwilket en enda förtrogen, hennes lärare och hofpredikant Johannes Matthiae, war närwarande. Hon förklarade då, att hon ingalunda twiſlade på uppriktigheten i Karl Gustafs försäkringar, men att hon ej ännu wille uppoffra sin frihet för ett äktenskap, utan borde de bägge förbida, hwad tiden till denna sak hade att med sig föra. Imellertid lofwade hon, att åt ingen annan gifwa hand och hjerta samt att systerligt waka för hans framtida wäl. Efter detta samtal sade Karl Gustaf, att han icke hade någon glädje mer här hemma i fädernesländet, utan begärde Drottningens bifall att följa herr Lennart Torstenson, som då war redo att utgå till krigshären, hwartill hon biföll. Så blef han den stora fältherrens lärjunge och gjorde med tiden, såsom werldskunnigt är, heder åt sinläromästare.

Ärligt höll Drottningen sitt löfte. Hon gaf sig ingen ro, förrän Rikets Ständer bifallit hennes begäran och utnämt Johan

Digitized by Google

Casimirs son, den unga furſten Karl Guſtaf, till eſterträdare på Sweriges thron. Det war Fader Johan, ſom anade den furſtliga ynglingens lyſande framtid, hwilken för honom underhöll Drottningens goda wilja, och emedan han ſemwäl till många andra lofliga gerningar henne ſtyrkte, förtjenar han bland wårt folk ett tackſamt minne.

14. Om Johannes Matthiae Oljeqwiſt, Biſkop i Strengnäs.

Johannes Matthiae Oljeqwiſt war preſſon från Öſtergötland *) och hade genom wäl anwänd tid in- och utrikes bliſwit en lärd och wis man, den Konung Guſtaf Adolph utſett till ſin dotters handledare; men Konungen wille förſt pröfwa hans hjerta och innerſta tankar, tog honom derföre till ſin fältpreſt och hade honom till följeſlagare i alla ſina fälttåg. Han hade bliſwit konungen mycket kär för ſin rena och milda menniſkoälſtande anda, och Guſtaf bedrog ſig icke i ſin förhoppning, att hans dotter ſkulle i denna man finna en öm och trofaſt handledare. Oxenſtjerna kände Konungens affigt, och efter Guſtafs död blef magiſter Johannes Matthiae den unga faderlöſas lärare. Så flyktigt än hennes ſinne war, höll hon dock alltid denna ſin barndoms wän lika kär allt intill ſin död.

Jemnårig med henne, blef hennes ſyſkonebarn, furſtinnan Eleonora, Pfalzgrefwens dotter, upptagen i hofwet, att wid hennes ſida uppfoſtras. Magiſter Johannes blef deras förtrogne, och förſtod han ſå för ſina älſkeliga lärjungar föredraga ſpråk och wetenſkaper, att de längtade eſter läretimmarna. Snart woro de unga furſtebarnen ſå långt komna, att de med ſin lärare alltid talade det Latinſka ſpråket. Sändebuden från främmande land förundrade ſig, att höra den unga Drottningen med lätthet tala deras modersmål, och de lärda häpnade öfwer hennes inſigt i wetenſkapliga ämnen.

Såſom förſte Hofpredikant och ſedan Biſkop i Strengnäs, hade Magiſter Johannes wunnit allas bifall, liknande uti umgän-

*) Föddes 1592 i W. Husby, der hans fader war kyrkoherde.

Digitized by Google

gelse, såwäl som Evangelii predikan, den lärjunge, hwars namn han bar. Men just för sin milda och försonliga anda fick han afundsmän och förföljare, dock allenast bland präster. Han war bland dem, som denna tid trodde, det en Lutheran wäl kunde lida bredwid sig en olika trosbekännare, då denne höll Jesu Ord och Evangelium såsom enda rätta grunden för tro och lefnad. Försonande mildhet uppenbarade sig i alla hans skrifter, men mest i hans bok, kallad: „Qwistar af Nordens Oljoträd", deruti hans lifstanke sig klarast uttalat, och utan twifwel war det af den, han tog sig tillnamnet Oljeqwist. Deraf började presterna mumla om wankelmod i tron.

Men hans förföljelses tid började egentligen först efter Drottningens affall ifrån Lutherska trosbekännelsen till den Katholska, då hans fiender wille tillskrifwa honom, såsom lärare, skulden till detta olyckliga beslut. Men denna skugga på hans ärliga namn skingras lättligen af hans sista ord på dödsbädden och af den kunskap, wi ega om första anledningen till det förtroende, Konung Gustaf Adolph fattade för honom. Det war uti den adliga läroSalen i Stockholm, der, i Konungens och många förnämliga mäns närwaro, en Jesuit uppträdde att inför rikets prestersKap och lärda bewisa sina läroSatser. Men magister Johannes Matthiae uppstod emot honom, och till alla de närwarandes glädje öfwer sanningens seger, blottade han den falska grunden för Katholska kyrkans läror så, att Jesuiten till slut icke ett ord hade att säga till sitt försWar. Från den dagen utsåg Konungen denna man att med framtiden blifwa sin dotters lärare, och utsåg han dermed henne för lifstiden en pålitlig och trogen wän.

Såsom biskop i Strengnäs fortfor han dock, så länge Drottningen qwarblef i landet, med sin tjenst wid hofwet och utgaf många skrifter, alla wittnande om lärdom och fördragsamhet. Men det war ur deSa skrifter, presthatet och afunden utsågo allt hwad som kunde tydas till afwikelse från den rena Lutherska trosbekännelsen. Trött wid strid och mödor, begärde han afsked från sitt ämbete och lefde mest på sin gård i Upland, der wi finna det enda minne af honom, som ännu lefwer bland folket.

Digitized by Google

På den kornrika Upplandsslätten, i Lagunda härad, höjer sig en berg-ås i sträckning från öster mot wester, och på dess södra sida ligger längs efter Åsens fot en by, som af den hedniska guden Thors dyrkan, hwilken der i orten af namnen Thorstuna och Thorslund är ihågkommen, har fått namnet Långthora. Redan på långt afstånd nerifrån slätten, — ett sädesfält som sträcker sig djupt in i det gamla Fjerdhundraland, — ser den resande ett högt wackert stenhus resa sig öfwer de andra byggnaderna i byn, och frågar han landtfolket hwem som byggt detta slott, swaras: „en biskop har bott der och uppbyggt huset.“ Men biskopens namn är nu urminnes. Det war biskop Johan Oljeqwist, som egt gården med underlydande sjutton mantal och der efter en stormig och mödosam lefnad njutit en stilla afton *).

15. Gunstlingarne.

Den unga Drottningen war mer klarsynt än hennes fem förmyndare trodde och wille. Hon wißte ganska wäl, att salig Konungen, hennes fader, i sitt förordnande om konungadömets styrelse, i händelse honom något dödligt åkomme, hade nämnt sin pålitliga wän Johan Casimir, fastän Oxenstjerna, af fruktan att denne genom sin furstliga börd skulle bliswa honom öfwermägtig i

*) Till de författares tjenst, som befatta sig med wårt lands ortbeskrifning, samt att wisa Drottning Christinas frikostighet, wilja wi här nämna de gårdar, biskop Johannes Matthiae erhållit såsom prof af hennes tacksamhet. 1:o några gårdar i Småland, samma år Drottningen tillträdde regeringen. 2:o två hemman i Öfwer-Sela. 3:o sjutton hemman i Långthora, gåfwobref 1647. 4:o följande år åtta hemman i Ö. Sela. 5:o Sätesgården Grönö, Granmarsö, der i hedentid Konung Granmar bodde i Westmanland, samt Östuna qwarn och Tumbo hemman, med Forsby i Westmanland. Tretton barn, 8 döttrar och 5 söner, adlade med namnet Oljeqwist, woro hans arfwingar. Att han sjelf burit namnet Oljeqwist, synes af det afskedsbref rådet för honom utfärdat 1664. Han dog 77 år och 2 månader gammal i Stockholm och blef i Riddarholmskyrkan begrafwen.

Digitized by Google

Rådet, förtegat denna del af Konungens testamente. Den sluge rikskansleren förstod nog Drottningens mißtankar, men wågade derföre icke att för hårdt stå hennes wilja emot, när hon, af wördnad för sin faders minne, wille mot Karl Gustaf upprätta hwad man brutit mot hans fader. Drottningen war ung, och så länge hon lefde, wißte Oxenstjerna wäl, att styret låg i hans händer. Ett giftermål med prins Karl war mindre att befara, emedan Drottningens rörliga sinne sällan länge fäste sig wid ett föremål för hennes tycke. Karl Gustaf war till gestalt och anseende wälbildad och behaglig, men icke bländande, och hans djupa, allwarliga blick mer skickad att winna tänkande mäns förtroende än en flygtig qwinnas kärlek. Snart war en färdlös barndomswän glömd för en ny mer lysande och ridderlig deltagare i Drottningens lustbarheter och nöjen. Det war grefwe Jakob De la Gardies och Ebba Brahes förstfödde son, hwilken mer än någon ädling från denna tid bland Swenska folket fäst sitt minne.

Magnus Gabriel De la Gardie.

Sonen af Jakob De la Gardie och Ebba Brahe, Gustaf Adolphs första älskarinna, och som dertill hade ärft ridderlighet af sin fader och fägring af sin moder, kunde icke annat än fästa på sig allas blickar, när han, en förnäm, frisk och blomstrande yngling, kom hem från slutade läro-år och utländska resor, såsom sed war på den tiden. Namnet Magnus, det han bar efter sin morfader riksdrotset, hwilken, då han efter sitt höga embetes pligt skulle tillkännagifwa Konungens död för Rådet, tre gånger började att tala, men tre gånger qwäfdes af gråt och sedan dog af sorgen, gjorde dottersonen kär för Swenska folket, och blef han det äfwen för Drottning Christina. Det är anmärkt, att, efter fältherrarne Pontus och Jakob De la Gardie, den slägten utmärkt sig mer för älskighet, drottkärlek och folkgunst än för dygd och redbarhet.

Att Magnus, förstfödde sonen af så höga och rika föräldrar, blef uppfostrad som en furste och af en swag moders kärlek förwekligad, är icke att finna förunderligt; men att han med stort kunskaps-förråd och kärlek till wetenskap och konst gjort sitt namn oförgätligt i fäderneslandets häfder, derför få wi hembära en hans

Digitized by Google

ungdoms ledare, wid namn Mylonius, wår tacksamhet. Och emedan denna man är utgången från folket och sedan, såsom adlad och intagen i Rådet, efter Axel Oxenstjernas död blef rikets förnämsta stöd, må wi här korteligen något nämna till hans minne.

Han war son af Erik Mattsson, mjölnare på Nyqwarn, en ryktbar ort, på gränsen mellan Uppland och Westmanland, och kallade sig Mylonius, det betyder, mjölnare-son. Genom stadigt wäsen, flit och snille gick han igenom Westerås och Uppsala lärowerk med det beröm, att han waldes till den unga grefwens handledare. Blef sålunda känd af Axel Oxenstjerna, togs in i kansliet, steg ifrån ämbete till ämbete och blef slutligen adlad med namnet Björnklou.

Men wi återwända till wår wackra grefwe. Han war lyckans eget skötebarn under första delen af sin lefnad, motgångarnas under den sista. På jagten, i dansen och i riddarleken, war han jemnt wid den glada Christinas sida, och ett rykte utspriddes, att hon warit sinnad taga honom till gemål, men att Axel Oxenstjerna, då intet annat hjelpte, warit nödsakad uppenbara för henne, att hennes fader stått i sådant förhållande till den unga grefwens moder, att ett äktenskap barnen imellan wore en samwetssak. Men skäl saknar sådan lastelig sägen om Ebba Brahe.

Sannolikare är, att Drottningen hans förmälning med hennes syskonbarn, furstinnan Maria Euphrosyna, Johan Casimirs dotter, tillstyrkt och förordnat. Så förnämt giftermål gaf ny glans åt den förut så stor-ättade unga mannen, och förundre det ingen, om han i begynnelsen swindlade på lyckans höjder. En minnespenning finnes slagen öfwer denna tilldragelse; den föreställer på ena sidan det De la Gardieska stöldemärket, på den andra de troloswades namn inbundna *), och deromkring: „oß förenar kärleken.“

Men innan bröllopet firades, skulle brudgummen än mer upphöjas. Utnämnd till öfwerste för det förnämligaste regimentet

*) Öfwer och under de sammanbundna namnen står ett S. Det betyder Sponsus och Sponsa, fästman och fästmö.

Digitized by Google

i den Swenska krigshären, skulle han såsom ambaßadör *) förskändas till hofwet i Paris. Huruledes han utstyrdes till denna färd med stallmästare, hoftjenare och andra följeslagare, till ett antal af twåhundradefemtio personer, i dyrbaraste rustning, lysande af guld och sammet; huru han blef emottagen med konglig ståt, bodde i ett stort palats, der honom och hans sällskap beslodos till hwar måltid femtio rätter mat, och der kosteligt win dracks omätet, samt huru han af Konungen och Drottningen wid afskedet begåfwades med dyrbara klenoder af guld och ädelstenar, må annorstädes beskrifwas; wi wilja allenast anmärka, att ringa gagn, men stor kostnad, så att en million riksdaler, som till krigets utförande ämnad war, der förslösades, blef frukten af den unga herrens resa. Hwad dyrbara smycken, strålande af demanter och perlor, siden och sammet, grefwen hemförde till brudskänker från denna färd, må wi icke bjuda till att beskrifwa. Men länge efter denna tid omtalades bland folket ett gästabud och lustbarhet, som han till Drottningens förnöjande anställde i det De la Gardieska palatset efter sin hemkomst. Gent mot det kongl. slottet och Logården, på andra sidan Norrström, låg detta palats, det präktigaste i Stockholm, omgifwet af en lustgård med skyhöga almar och lindar. Efter gästabudet inne uti palatset, då natten inbrét, utförde grefwe Magnus Drottningen i lustgården, der gångarne upplystes med mångfärgade lampor, och en härlig musik manade till dans; men det war icke en wanlig danslek, som der utfördes af Drottningen och allt hennes hof; de woro alla klädda i lysande drägter, till gudar och gudinnor, herdar och elf-jungfrur, och lekte mellan trädens skuggor och i löfsalarna, tills trötthet och morgonsol slutade högtiden. Den wackra lustgården kom från denna dagen i ondt rykte bland det enfaldiga folket, som tyckte alltsedan wilja likna den wid paradiset på fallets olyckliga dag. Det De la Gardieska palatset är nu bortröjdt; men de gamla almarne stå, wid gångarna efter den fordna trädgården, ännu qwar

*) Wi hafwa förut förklarat detta af wårt folk okända ord; det betyder ett så förnämt sändebud till ett utländskt hof, att det skall emottagas såsom sjelf Konungen kommit.

Digitized by Google

och undra på Karl den Trettondes bildstod, som på det rummet wår tid låtit uppresa. Derefter stod med lust och furstelig stät grefwe Magni bröllopp, och ett minnesmärke, efter Drottningens frikostighet den dagen är brudgåfwan. Brudgummen upphöjdes till riksråds wärdighet, och bruden fick med sjuttio hemman den wackra kungsgården Höjentorp, i Walla härad i Westgötalandet, som af de gamla skalder kallades Mång-insjöa-land. Der skola wi framdeles i wåra sagohäfder åter möta grefwe Magni och furstinnan Maria Euphrosynas minne.

Wid slutet af Horns-kriget kom han till krigshären; men freden i Brömsebro afbröt hastigt hans werksamhet. Till Tyskland kom han med prins Karl Gustaf, mot slutet af Königsmarks strid för Prag, och jemwäl der kom freden honom så hastigt uppå, att han ingen del hann förwärfwa i wåra hjeltars ära. Men de mångfaldiga wackra minnesmärken af konstwerk och målningar, föreställande hjeltar och fältslag från det Trettio-åriga Kriget, dem han samlat på sitt sköna Läckö, skola länge ur de förfallna salarna tala till efterwerlden om all härlighets förgänglighet och om Magni De la Gardies snille och fosterlandskärlek.

Wi närma oß till året Ett tusen sexhundra femtio och Drottningens kröning. Den skulle ske med större härlighet och mer lysande stät än någon högtidlighet i Swerige tillförene, och som Uppsala, de föregående Konungarnes kröningsstad, tyktes för liten, utwaldes nu dertill Stockholm.

Folket oroas alltid och spår någon olycka, när gamla seder brytas. Man förmodade intet godt af denna kröning emedan den skedde annorstädes än i Uppsala; men Drottning Christina fruktade inga spådomar. Likwäl kan det nog hända, att när hon, sedan så olycklig, lemnade sitt fädernesland, tänkte hon på denna folktrons förutsägelse.

Under tillredelsetiden till kröningen wistades Drottningen på Jakobsdal, för att sedan kunna göra ett lysande intåg i staden. Mycket folk strömmade dagligen tillsammans på denna wackra ort, der alltjemt musik, fyrwerkerier och allahanda andra lustbarheter wankade att förnöja Drottningen, som wäl wißte, att den unga grefwen för hennes skull allt detta tillställde. Och så långt gick

Digitized by Google

fältherren Jakob i frikostighet, att han „lät hwitt och rödt win rinna“ på sex olika utskänkningsställen, der folket fritt fick dricka i två dagar.

På den sjette dagen, som war Thorsdagen före kröningsdagen *), gjorde hon sitt intåg i staden genom Norrtull, der en äreport war byggd, prydd med målningar och sinnebilder, dermed Rikets Råd henne lyckönskade med allt upptänkligt smicker. Meningen af allt detta lösliga oförstånd war skrifwen öfwer en målad konglig krona och innehöll, att „Sweriges krona war nu så lycklig, att hon icke gaf, utan emottog heder.“ Det wore långt att förtälja allt det lof, som här war skrifwet att öka den swaga qwinnans höghets-yrsel; men de gamla förståndiga Swenska män skakade på hufwudet, ihogkommande det gamla ordspråket: „förmycken heder är hälften skam.“

Två dagar efter detta intåg försiggick kröningen. Drottningen fördes i en gyldene präktig karm, förspänd med hwita hästar, från slottet, genom de förnämsta gator i staden, till Storkyrkan. Företrädd af sex trumpetare och två pukslagare med silfwerpukor, gick grefwe Magnus stolt, klädd i purpurmantel och med en ringkrage, konstigt arbetad af guld, den Drottningen honom gifwit, bärande riksbaneret, framför kröningståget. De hemkomna fältherrarne från kriget försmådde det rum näst efter de purpurmantlade af rådet, som man dem gifwit, och togo sig sjelfwa rum, ridande alla tillsammans näst Drottningens wagn. Den dyrbara prakt, som här wisade sig i kläder, wapenrustning och hästarnas guld- och silfwerbeslagna sadlar eller seldon, kan icke beskrifwas. Kröningspenningar, som rundeligen utsåddes af härolderna på gator och torg, föreställde å framsidan Drottningens bild och å frånsidan, under en strålande sol, en hand från himlen utsträckt, hållande en kunglig krona öfwer en lilja, med walspråk: „icke af någon annan magt.“ Utom detta minnesmärke från Drottning Christinas kröning hafwa wi blott „en stol af silfwer“ qwar, å hwilken hon satt wid kröningen. Den stolen hade grefwe Magnus henne förärat. I kyrkan stod ock

*) Den 17 Aug. 1650.

Digitized by Google

den ståtliga grefwen med riksbaneret framför thronen. När grefwar och friherrar inför Drottningens thron stadfästes wid sina förläningar, fick grefwe Magnus det rika Arensburg, med ön Ösel, till grefskap, och kallade han sig sedan »grefwe till Läckö och Arensburg». Med denna benämning föreställes han på en minnespenning med hans bröstbild och på frånsidan en solros, som wänder sig mot solen, tillika med hans walspråk: »ett godt samwete är för dygden en nog rymlig skådeplats.»

Men det bästa minne, wi kunna anföra från denna kröning i Storkyrkan, är den wackra bönen, som lästes öfwer Drottningen, den wi förmoda wara skrifwen af hennes wän och lärare, Johannes Matthiae; deruti henne till sinnes föres all jordisk höghets wanskighet och beroende af Gud. Den lyder sålunda:

O Allsmägtige, Ewige Gud! Du, som äst en Konung öfwer alla konungar och en Herre öfwer alla herrar, uti hwilkens händer står all makt och wäld på hela jordene, och gifwer det hwem du will. Du, som kallar de ting, som icke äro, likasom de wore, och allt skickar och lagar efter din heliga wilja. Du, som efter din gudomliga mildhet upprättar den elända af mullena och den fattiga upptager af stoftet, sättande honom bredwid furstar. Wi bedje Dig ödmjukligen om din heliga nåd och wälsignelse, att likasom Du, ditt folk Israel till hjelp och tröst, den fattiga och föraktliga pigan Esther tog midt utaf fängelset, upphöjde henne och satte henne till en furstinna och Drottning öfwer mång konungarike och furstadöme, wärdigas också nådeligen se till denna din tjenarinna, som till denna ära och Drottninga-wärdighet kallad är, och förläna henne din Heliga Andas nåd, att hon med rätta och sannskyldiga gudsfruktan, tro och kärlek, med wisdom och förstånd, tukt och ödmjukhet och alla goda dygder må beprydd warda, så att hon det alltid och af allo hjerta söker, som till din gudomliga pris och äro och ditt folks gagn och långliga bestånd tjenligit wara kan, genom Wår Herra Jesum Christum. Amen!»

Hurutedes flera slags skådepenningar prägladés till att förwara minnet af denna högtidlighet, huru riddarspel och allahanda upptåg i flera dagar omwexlade, huru »öl och win rann», till folkets förlustelse, det wore här för widlyftigt att förtäljas. Den allwarliga

Digitized by Google

furſten Karl Guſtaf wann wäl priſet i riddarſpelet, och de förſtändige bland åſkådarne fäſte jemwäl i deßa dagar ſitt hopp wid honom; men den jublande hopen tycktes hafwa ögon och öron för grefwe Magnus och Drottningen allenaſt. Men knappaſt woro deßa ſolſkensdagar förbi, ſå började det mulna på bägges himmel. Mißnöjet med Drottningens lättſinniga ſlöferi hade längeſedan ſått ſitt ogräs ibland folket, och afunden öfwer den ſtätliga, högt ſträfwande gunſtlingens lycka började hwäßa ſina pilar. Sjelfwa Axel Oxenſtjerna och de gamla riksråden ſade ſig imellan: »hwad har wäl den unga mannen gjort, att ſå upphöjas», — och De la Gardies egen oförſigtighet gaf twenne nykomlingar i Drottningens gunſt ett önſkadt tillfälle att påſkynda hans fall.

Om flygtiga qwinnor ſäger Eddan, wåra hedniſka förfäderswishetsbok: »på rullande hjul blef qwinnohjertat ſkapadt» — godt är ej att fäſta ſig derwid. Detta hade grefwe Magnus ännu icke erfarit; derföre beklagade han ſig en gång för Drottningen, när han märkte henne något förändrad, ſägande ſig hafwa hört af nämnde twenne gunſtlingar, att hon icke mer med ſamma nåd ſom tillförne anſåge hans trogna tjenſt och tillgifwenhet. Drottningen, ſom börjat ledsna wid ſin efterhängsna gunſtling och gerna wille bliſwa honom qwitt, wredgades öfwer detta tal och kallade de angifna herrarne att ſwara, om de till grefwen hade ſådant ſagt. Men de nekade dertill och ſade De la Gardie uppenbarligen i Drottningens närwaro, att han war en ljugare, ſom ſjelf ſådana beſkyllningar uppdiktat. De woro båda adelsmän, och efter hedérns lagar, ſom den tiden gällde, ſkulle grefwen med ſitt ſwärd, uti enwigeskamp, wederlägga deras ſkymfliga tillmälen, och inan detta ſkett, kunde han icke wiſa ſig wid hofwet eller bland ſina wederlikar.

Grefwe Magnus förſakade att på detta wedertagna ſätt ſöka upprättelſe, förebärande ſin höga börd, ſom icke tillåt honom att förnedra ſig till en twåkamp med deßa herrar, ſom woro icke långt ifrån wanbördingar. Drottningen emottog honom icke mera och hatade honom till ſin död. Sedan lefde han en tid, från hofwet förwiſad, på Ekolſund och efteråt på Läckö ſlott, der ännu mång-

Digitized by Google

faldiga minnen efter honom och hans gemål wittna om detta herrskaps fordna rikedom och härlighet.

Prins Karl Gustaf fällde wäl förböner för sin swåger hos Drottningen; men hon sade, att han minst borde tala för honom, som mest warit orsaken, att hon icke gifwit furſten sin hand. Sedan wände sig grefwen till Axel Oxenstjerna om hans bemedling att återwinna Drottningens nåd; men han swarade: »om grefwen »icke kallat honom en storpratare och barn på nytt, kunde han »wäl hafwa funnit någon råd; men nu kunde han endast beklaga »honom.«

När Drottningen lemnat krona och fädernesland, och Karl Gustaf satt på thronen, afstyrkte Oxenstjerna grefwe De la Gardies återkallande till hofwet och rikskattmästare-ämbetet, det han illa förwaltat; han fick dock komma till Stockholm och blef wäl emottagen; men han förſändes genast bort i andra höga förrättningar, dels såsom öfwerste-fältherre till Liſland, der han såsom krigsman inlade beröm melſe, dels såsom fredsmedlare med främmande makter. Wi förbigå allt detta, som tillhör krigets häfder, och wilja här endast förtälja, hwad han såsom kanſler för Uppſala högſkola werkat till wetenſkapernas förkofran, och hwad han icke allenast inom sitt grefſkap i Westergötland, utan jemwäl annorſtädes inom fädernesländet, uträttat till heder och gagn för efterwerlden och ära för sitt namns åminnelſe.

Samtid och efterwerld hafwa hårdt dömt grefwe Magnus Gabriel De la Gardie efter hans ungdoms fel och förwillelſer, men orättwiſt förglömt de stora egenſkaper och dygder, som utmärkte hans mognare år. Hans wänner öfwergåfwo honom, såsom wanligt är här i werlden, i olyckans tid, och hans owänner och afundsmän hade lätt att förtrycka den obetänkſamme, som icke såg de utlagda snarorna. Han kallades framför allt slösare med både sina egna och kronans penningar; men huru han anwände dem, icke till sin egen, utan till landets heder och nytta, det står åter, att upprätta hans ära.

De dyrbaraſte handſkrifter och böcker, som nu finnas i Uppſala bokförwaringsrum, äro en gåfwa af honom och med otrolig koſtnad ſamlade, så wäl utländes ifrån som inom fädernesländet.

Digitized by Google

Han stiftade ett samfund, kalladt Antiqvitets-Collegium, till samlande och förwarande af wåra forntidsminnen. När det fattiga landtfolket icke mäktade uppbygga sina kyrkor eller samlades till gudstjenst i usla trähus, liknande stall*), uppbyggde han inom sitt grefskap, på egen bekostnad, sexton wackra Herrans hus och förskönade med dyrbara gåfwor än flera utom grefskapet, så att wi ännu i några och tretio kyrkor finna hans och hans furstinnas wapen öfwer dörrarna, huggna i sten eller målade på wäggarna, minnen af folkets tacksamhet.

När Drottningen i sin onåds-tid tog den gamla staden Lidköping, som förut tillhört grefskapet, under kronan, emedan den låg på hinsidan älfwen, fick De la Gardie bygga sig en ny stad wid Wänern och på den stranden af Lida-elf, som hörde honom till. Han gaf sjelf den wackra grundritningen till detta sitt »nya Lidköping» med qwarter, torg och gator, byggde kyrkan och rådhuset, och wälsignelserik, allt intill denna dag, blef den omsorg han drog för deß inwånares lycka och trefnad.

I byggnadskonsten war grefwe Magnus en mästare och ådagalade deruti en hög och ädel smak. De mångfaldiga slott, han byggt eller förskönat, bära ännu i dag wittne derom. På Karlberg, det han i sin tid kallade efter sitt namn Magnusberg, byggde han det slott, som ännu i dag pryder den wackra Mälarwiken, hwilken leder in till Kedjeskär, eller Riddarholmen.

Wennegarns*) slott på den gård, der fordom Drottning Disa bodde, är ett minne af honom, från den tid han egde den.

Några grushögar och källarhwalf wisas wid det sköna Höjentorp, i Walle härad i Westergötland, efter det härliga slott, han der byggde, med ett wackert slottskapell, men som allt nedbrann i Konung Adolph Fredriks tid och aldrig upprättades sedan.

---

*) I byn Naum, i Westergötland, finnes ännu en liten träkyrka, som warit stall wid sätesgården Malma, i Tengeneds socken.

**) Han fick denna gård af Drottningen, på samma tid som Höjentorp skänktes åt hans gemål, furstinnan, år 1647.

Digitized by Google

Han har dock lemnat ett märkwärdigare bewis på sitt nit om förwarandet af forntidens minnen, och på sitt förstånd, att icke med samtidens osmak i byggnadskonsten förfalska forntidens qwarlemningar. Många, som utgifwa sig i wår tid för kännare af byggnadskonsten, hafwa illa förstått detta wid de uråldriga templens och minneswärdarnas flyttning eller upprättande från förfall. Warnhems klosterkyrka, med de gamla Konungarnes och Birger Jarls grafchor, låg till stor del i grus, och allenast gaflarne och ena sidan med sina fönster stodo qwar. De la Gardie uppbyggde detta wackra forntidsminne ånyo, alldeles sådant det af begynnelsen warit. Alla wetgiriga främlingar, som resa i Swerige, komma dit att bese detta ryktbara ställe och mötas der af forntidens dystra anda i den skumma dager, som de gammalmodiga, smala och högt upp sittande fönstren der insläppa. Att ytterligare wäcka utländningens uppmärksamhet på denna fädernesländets helgedom, skänkte han till denna kyrka dyrbara silfwerkäril och ett konststycke, förmodligen hemtadt från Tyska Kriget, af rent guld, arbetadt till en liknelse af Förbundsens Ark, med änglarne Cherubim och Serafim på locket och bärstänger i de gyldene ringarna *).

De gamla Westgöta-konungarnes griftchor, försedda med korta inskrifter, upplysande för åskådaren deras jordiska öden, äro till forntida skick uppbyggda, och der bredwid har den ädle forntidswännen upprättat åt sig och sin gemål ett eget grafminne. Det war såsom lagman och höfding öfwer Westgötaland, han upprättade Warnhem, det namnkunnigaste heligbus i wårt land; och billigt war att han, som uppbygt så många Herrans hus, prydt och begåfwat så många kyrkor, fick der sin hwilostad.

Wärdt att bese är det De la Gardieska grafchoret. Det skiljes ifrån kyrkan med ett jernskrank, öfwerst prydt med förgyldt löfwerk, och utanför ingången stå, likasom på wakt, twenne swarta jättebilder, gjutna i bly af mästare-hand, föreställande de stora

*) Genom inbrottsstöld hafwa dessa klenoder i detta århundrade blifwit bortstulna. Biskoparne i Skara, som äro pastorer i denna församling, hafwa gjort sig kända för att bättre hafwa wårdat sina egna än kyrkornas tillhörigheter.

Digitized by Google

fältherrarne Pontus och Jakob De la Gardie. Inuti grafkoret, ett ljuft rum, synas ofwan grafstenen i hwit marmor twänne sköna bröstbilder, en af grefwe Magnus Gabriel, och en af hans gemål, furstinnan Maria Euphrosyna.

I socknen Husaby på Kinnekulle, som, till skilnad från många andra gårdar med det namnet, kallades Husabykind, emedan det låg i Kinden, eller Kinne härad, byggde grefwe Magnus ett härligt jagtslott, midt uti en djurgård, der rå-djur och dof- samt kronhjortar till myckenhet jagades, och som derföre war furstinnans älsklingsort. Der hade fordom warit ett kloster, benämndt Gudwalla; men när stenhuset byggdes, och grefwe Magnus återställde den förfallna by-kyrkan, kallade furstinnan gården efter sitt namn, Mariedal.

Men det öfriga af denna berömliga mannens lefnad må wid sin rätta tid förtäljas; allenast ett minne efter honom, som sent skall dö bort bland Swenska folket, wilja wi här nämna; den wackra psalmen i wår Swenska psalmbok: „O, Jesu! när jag hädan skall", är af honom författad.

Klas Tott

war son af Åke Tott, Snöplogen kallad, och Sigrid, Konung Erik den Fjortondes dotter. Wid tjugo års ålder kom han, året efter Drottning Kjerstins kröning, till hennes hof, och utmärkt som han war i fägring, börd och ridderligt anseende, blef han snart i Drottningens hjerta den förnämsta och enfamt rådande, så att grefwe Magnus Gabriel blef derutur alldeles utstött. Han fick genast af den förtjusta Drottningen grefligt namn och sköldemärke med wasen uti, till att påminna om hans börd såsom härstammande från Wasahusets konungar. Han war spelare och kunde på en enda natt bortspela flera tusen dukater. Drottningen gaf honom förläningar af Ny-Karleby i Finland och flera härader derstädes till grefskap och wille ändtligen upphöja honom i furstligt stånd; men att få något skäl härtill, erbjöd hon samma upphöjelse åt Axel Oxenstjerna och grefwe Pehr Brahe. Men dessa män läto icke dåra sig; de sågo förut, att hon syftade åt den unga mannens upphöjelse på thronen, afsade sig den erbjudna hög-

Digitized by Google

heten samt tillade, att, om Drottningen wille någonting sådant utföra, skulle de nedlägga både sina friherre- och grefwe-kronor. Ingen wågade säga ett ord till klander af hans öfwermod och dåliga seder, emedan alla fruktade för hans wärja. Han war Karl Gustaf tillgifwen och fick af honom, Drottningen till behag, det wackra Ekolsund, der han uppbyggde slottet, som nu är det enda minne efter honom, qwarlefwande bland Swenska folket.

Klas Totts grafminne finnes i Jäders kyrka i Södermanland, bredwid Oxenstjernska grafwen, emedan han war gift med rikskanslerens son-dotter.

Flera gunstlingar hade wäl Drottning Kjerstin, bland hwilka mycket omtalades en skräddare, den hon gaf adelskap, och en dansmästare, men mest främlingar, efter hwilka intet minnesmärke eller sägen finnes i landet.

16. Om Axel Oxenstjernas aflägsnande och wistelse på landet.

Sedan Drottningen sjelf blef myndig, wisade hon wißerligen mer förstånd att styra ett folk än af en qwinna wid hennes år wäntas kunde, och dertill hade hon kraft nog att genomdrifwa sin wilja. Både förmyndarne och de öfriga af Rådet woro glada att hädanefter få kasta skulden på henne för allt mißnöje, som deras mißhushållning med kronans egendom orsakat i landet, och att än ytterligare få i hennes namn, hwar och en af dem, draga under sig och de sina, om de ock måste lemna henne fritt, att för sina gunstlingar, lekar och dansmästare bortslösa skattkammarens medel. Oxenstjerna satte sig wäl ofta deremot; men hon lät icke mer leda sig af den faderliga handen, och hennes smickrare, särdeles den unga De la Gardie, sade henne, att gubben nu war en gammal knarrig man, „barn på nytt igen", som icke war att rätta sig efter. Men när han blef allwarsam i sina föreställningar, föll han i onåd, och Drottningen lät honom förstå, att hon icke behöfde hans råd mer än andras. Då war det en tid, som Oxenstjerna drog sig undan hofwet och lefde på sina landtegendomar på Mälarstranden.

Digitized by Google

Minnen efter deßa år, som började med året efter Drottningens tillträde till styrelsen, finnas i Oxenstjernas födelsebygd, Trögden, ett af de mest fruktbara och sköna härader i Uppland. Det kallades fordom Triungen, hwilket torde betyda Triangelen, emedan det är en trekantig landtunga, som utskjuter i Mälaren. Detta härad har ock blifwit kalladt Triudden, emedan tre inskjutande wikar af sjön bilda tre uddar af landet. De förnämligaste af rikets herrar hafwa, från urminnes tider, sökt sig bostäder i detta härliga land. Iwar Blå hade här sin borg, hwarefter minnen finnas på holmen, kallad ännu Grönborg; Karl den Åttonde egde det wackra Haga, Gustaf Wasa Eka, Grönsö och Ekolsund, fältherrarne De la Gardie Ekholmen, Gustaf Oxenstjerna Fänö, der den berömliga sonen Axel föddes, och denne Axel, rikskansleren, egde Hjulsta, der han fann hwila och lugn på den tid, när den obetänksamma Drottningen glömde hwad han warit för henne, hennes fader och fädernesslandet.

Hjulsta har en wacker belägenhet på en af de tre uddarna, Enköpings Näs benämnd, och i den socknens kyrka wisas ännu de bänkar, der rikskansleren och hans grefwinna under onådstiden firat sina andaktsstunder. I Katholska tiden stod altaret merändels nedanför choret i kyrkorna. Så war ock i Näs kyrka, och af kyrkans handlingar wisas, att grefwe Oxenstjerna på egen bekostnad lätit flytta altaret till den plats, det nu innehar. Den wackra altartaflan är ock ett minnesmärke från denna tid, såsom af honom till Herrans hus förärad.

18. Landets tillstånd under Drottningens sista regementstid. Riksdagen 1651.

Stor oro och jäsning förspordes bland folket öfwer landets allt mer bekymmersamma tillstånd, och Drottningen tycktes likasom hafwa waknat till besinning af hwad hon brustit i förstånd om det som hennes eget och folkets wäl tillhörde; men det war försent. Hwad hon och rikets råd bepröfwat och beseglat, kunde hon icke återkalla.

Digitized by Google

Folket klagade, att alla gods och hemman, deraf landet skulle bestånd hafwa, woro från Kronan afsöndrade, och allt i adelns händer. Inwan Kronans hemman försåldes till adelsmän, hade bönderna allenast en fogde i hwart härad till plågoris; nu hade de i stället fått många frälse-fogdar, som alla wille något hafwa, sedan husbonden fått sitt. Landwinningen gagnade adeln blott; men på allmogen lades tyngre bördor af utlagor, än den bära kunde. Dock allramest beklagade bönderna sig, att de ingen säkerhet hade för sin usla kropp, den herrarne onäpst plågade med ljudslängning, fängelse, hugg och slag.

Drottningen lät all skulden falla på Oxenstjerna, som icke förhindrat det onda, då han kunnat det, och en sägen war, att hon hemligen bedt grefwe Magnus Gabriel bringa den gamla rådsherren om lifwet; men han hade icke hjerta till sådant dåd. Imellertid satt rikskansleren denna riksdag i sitt rum, hwar dag osäker om sitt lif.

Drottningen och prestersкapet, utom biskoparne, gingo wid detta riksmöte på böndernas sida, och hon sade, att wanbörding skulle hwar och en, jemwäl af adel, kallas, som wanslägtades från fädrens dygder och skicklighet, men elfest ingen ärlig man, som af äkta säng och christliga föräldrar född blifwit. Men rådsherrarne och adeln höllo sitt tal fort, att bönderna icke hade något särdeles att säga wid riksmöten, allenast att deltaga i rådslagen, samt att den, som will yppa klander mot Konungens och Rådets gerningar, skulle straffas såsom orostiftare och fäderneslandets förrädare.

Mycket blef wäl ordadt till böndernas bästa wid denna riksdag, den längsta på den tiden, ty den warade i fyra månader; men ingen förbättring i deras wilkor följde. Men Karl den Niondes sondotter war dem från denna dagen än mera kär. De wiste nog, att hon icke kunde förstå, hwad till deras upphjelpande hörde, och ännu i dag lefwer såsom ett ordspråk bland folket ett swar, som hon gaf, när hon i miswäxt- och hungersnödsåren rådfrågades, huru allmogen skulle hjelpas: »de kunna ju äta öl och bröd, så swälta de icke.»

Digitized by Google

Om Kyrko-ordning och Presterskap.

Konungarne Karl den Nionde och Gustaf Adolph hade så tryggat den Evangeliska läran mot alla Katholikernas anfall samt allsköns annan willfarelse, att den stod fast på sin säkra grund. Der tron är wacklande och swag hos Konung samt dem som styret föra, saknar ofta den rena Evangeliska läran beskydd; men wåra Konungar på den tiden woro i hjertat öfwertygade, att allenast i Christo och hans heliga Ord war salighet, och kunde icke lemna willo-anden frihet ott från saligheten rätta wäg förwilla de enfaldiga och störa samwetsfriden. Afwikelse från den antagna trosbekännelsen straffades med död eller landsflykt.

Den första högskola, som kallades Gymnasium, stiftades i Strengnäs, i Konung Karls tid, af den berömlige Biskop Laurentius Paulinus, som i Strengnäs har en wacker grafwärd, men ett än waraktigare äreminne uti den wackra psalmen: »Haf tålamod, War from och god Och efterfölj Guds wiljal Han blef sedan Swenska Kyrkans wärdiga öfwerhufwud. Folkskolor inrättades af rikets rika och mägtiga herrar wid deras stora herresäten och förläningar, och i församlingarna arbetade lärda och upplysta prester, så att Guds sanna kännedom och dyrkan war wäl spridd öfwer allt landet. De wackra psalmer, bibehållna från denna tid, och många uppbyggelseskrifter, som funnos spridda i landet, wittna om folkets stigande i kunskap och upplysning. Wi må här nämna de prester, som förtjent ett tacksamt minne.

Jon Palma war en bland denna tidens mest älskade folklärare, och hans bok *) för huslig andakt fanns i hwar bondehydda. Mest framlyser hans innerliga, rena gudsfruktan i hans »Litania«, sångwis författad, införd efter hans död i Swenska psalmboken **). Ännu kunde med uppbyggelse läsas sådana werser som deßa:

*) Kallad efter den tidens bruk: »Himmelsk Apothek.«

**) Gamla psalmboken N:o 296.

Digitized by Google

Beskärma, O Gud, wårt gods och lif
Och afwänd uppror, split och kif;
All Öfwerhet uti all land
Gif salig nåd och godt förstånd
Att hålla frid i allan tid
Och undfly mord och blodig strid!

Gif ock wår Konung denna nåd,
Att han må wandra i Ditt råd;
Beskärma'n Gud, till lif och själ,
Ifrån allt ondt bewara'n wäl;
Hans wårdnad, Råd och trogna män,
Bewara och din nåd förlän!

Wid prestgården i Götaryd i Småland stod ett wackert sälg-träd, som der i bygden kallades palm; till minne af sin barndom, då han sorglöst lekte under detta trädets skugga, kallade han sig Palma, och sedan Palmerus, och till minne af härad-det, der han föddes, skref han ock sitt namn: Jonas Palma af Sunnerbo *). Redan i skolan känd för dygd och snillegåfwor, uppsöktes han af Axel Oxenstjerna, och sedan han utländes wid flera högre lärdomsskolor berömligat sitt namn, blef han Konung Karls hofpredikant, wid den tid den Danska Konungen Christian den Fjerde plågade Sweriges alla gränsland med mord och brand.

Jämtarne stridde året efter Konungens död, under fältöfwer-sten Balzar Bäck, för sin befrielse och rensade snart hela Jämt-land från Danskar, hwilka alla, jemwäl presterna, som woro Dan-mark mest tillgifna, kördes ur landet. Då sände Konung Gustaf Jon Palma att insätta Swenska prester i Jämtland och wara deras öfwerhufwud samt uppdrog honom derjemte att hafwa tillsyn, det krigsfolket icke tillfogade bönderna något öfwerwåld. Balzar Bäck war girig och utpreßade brandskatt med twå riks-daler af hwar bonde, för det de blifwit undan fiendens hand räl-sade. Palma gaf sådant tillkänna för Konungen och blef der-

*) På Latin Austriacus, det är Söderländning.

Digitized by Google

före af herr Balzar förföljd, sammaledes ock af alla dem, som i hemlighet höllo med Danmark.

Då kallade Konungen sin öfwer-hofpredikant Palma till sig, lät honom följa sig i Lifländska kriget och gaf honom slutligen pastors-ämbetet i Stora Kopparberget. Sedan den tiden förwaras ännu i Fahlu stadskyrka, till minne af den kärlek bergsmännen hade till den rättsinniga själasörjaren, en prydlig tafla, föreställande Palma, hans hustru och fyra barn, stående kring Christi kors. Många sådana taflor finnas qwar i wåra kyrkor, fastän några af oförståndiga menniskor wid kyrkornas förbättringar blifwit förstörda. De äro ofta minnen af stora målare och påminna jemwäl om en tid, då folket kallade presten fader, och åhörarne woro honom kära såsom barn. Hufwudbilden på deßa taflor är alltid den korsfäste, dermed läraren liksom welat säga folket: „glömmen icke Honom, som jag Eder förkunnat!“

Men det förestod Palma en hård pröfning. Några Danskt sinnade Jämtar, som blifwit till Norge fördrifna, woro i sitt hjerta mot honom så förbittrade, att de sammanswuro sig att göra honom olycklig. En skräddare anklagade honom för äktenskapsbrott och styrkte med ed, att han warit hans hustrus förförare. En annan anklagelse lades härtill, att han skulle hafwa „flyttat nästans råmärke.“ Johan Rudbeck, hans wän och fordna stallbroder under fälttåget, war biskop i Westerås och skulle nu blifwa hans domare. Prosten i Stora Tuna, en rättsinnig prest, som wäl trodde, att Palma aldrig kunde wara skyldig till så grof förbrytelse, skref en förbön för honom till biskopen. Han swarade, wärdigt sitt kall: „I bedjen för Mäster Jon i Fahlun, hwi „gören I det? Weten I icke, hurudana wänner wi warit? Skulle „jag icke hjelpa honom, om han stod till hjelpandes? Men ed, „embete, lag och samwete förbjuda mig, att se genom fingrarna. „Helfer Mäster Jon och säger honom, att jag icke kan sätta en „fläck på mitt embete för wår gamla wänskap skull. Bedjer ho„nom tåligen lida; men att det ej må lända honom till ewärdelig „skada, utan han på något sätt upprättas igen, derom skall jag „mig ombeßita.“

Digitized by Google

Om den hederliga Palma trodde sig skyddad nog af sin föregående wandel och sina skrifters wittnesbörd, eller om han blef så betagen af sorg öfwer så mycken falskhet i denna werlden, att han icke infann sig på biskopens kallelse, när om hans sak ransakas skulle, är owiss; men han lät kallelsen falla och blef i kapitlet af biskopen från kall och embete affatt för olydnad mot förmän och derföre, att han icke tillstädes kommit och »sin sak förbättrat.« Men med det falska wittnet gick som det gick förrädaren Judas; samwetet waknade, och han uppenbarade för Palmas domare, att han honom falskligen och af hämnd anklagat hade. Biskopen såg nu, att han illa ransakat och illa dömt. Palma återfick sitt embete och blef slutligen kyrkoherde i Thorstuna, der han i femton år mycket godt werkade, hedrad för sin lärdom, och dog *), af sin församling länge sörjd och saknad.

Hans walspråk war: »nedslagen, står jag dock upp igen **).

Johan Rudbeck, den förut nämnde biskopen i Westerås, war en lärd och snillrik man, Palmas wän och stallbroder under Konung Gustafs härfärd till Livland. Han war en mäktig man på sin tid; sökte oförskräckt wid riksdagarna det allmänna bästa och yrkade dristeligen uppå, att adelns magt att förtrycka folket skulle stäckas. Axel Oxenstjerna tog illa upp sådan djerfhet, och om icke herrarne fruktat Rudbecks stora medhåll af bönder och borgare, hade han wisserligen blifwit hårdt straffad såsom förrädare, emedan han regeringens åtgärder mästrat och klandrat. Men han slapp undan, sedan han på ett ödmjukt sätt medgifwit, »att han i sina skrifter kunde i några mått hafwa felat.« Hans minne lefwer ännu bland ädla menniskowänners. Han byggde på egen bekostnad ett hem för fader- och moderlösa barn, der de finge underhåll och lärdom, samt en tillflyktsort för fattiga, sjuka och ålderstegna. Deßa härbergen, ännu bibehållna i Westerås, wittna om hans werksamma menniskokärlek.

---

*) Den 16 Maj 1642.

**) Walspråket war på Latin, som war rätta inskriftsspråket den tiden: concussus surgo tandem.

Digitized by Google

Han upphöjde Westerås skola till ett mönster för läroſäten och uppdrog på egen bekoſtnad fattiga ſtuderande, tilldeß de kunde gagna både ſig och fädernesländet. Den förfallna ſången och tonkonſten upplifwade han åter i Swerige, och i hans gäſtfria hus, der den unga Konung Guſtaf några gånger war en gäſt, undfägnade han ſina gäſter, icke med mat och dryck allenaſt, utan ock med glada ſånger, dem han ſjelf utförde med ren och ljuflig röſt. Utländes ifrån lät han komma inſtrumenter och ſtora tonſättares werk, icke blott till ungdomens uppmuntran i Westerås, utan jemwäl i Upſala, och wi kunna anſe honom ſåſom den nuwarande ſköna ſtudentſångens fader.

Hwad Laurentius Paulinus war i Strengnäs, det war Johan Rudbeckius i Westerås. Men hwar tog han penningar till allt detta. Jo! — han wißte, hwarföre en biſkop hade ſtora inkomſter; han anwände dem förſt, ſedan blygdes han icke att tigga af de rika herrarne, ſom också bidrogo till hans wackra företag till folkets upplyſning och ſtigande i wett och bildning.

Om det Rudbeck talat och ſkrifwit om adelns allför ſtora friheter och bondens tunga börda till ſtatens underhåll, ſade åklagarne, att han talat det, „ſom för bönderna ljufligaſt war“, att wäcka oro och twedrägt i landet; men han ſwarade frimodigt inför Rådet: „ingenting kan ſå wäl ſägas, ſom icke kan illa uttydas. Det kan wäl ock ſå hända, att icke uti alla ſtånd, kanſke icke heller i regeringen, kan ſå trädrätt tillgå. Hwar ſå wore, måſte jag ſäga ſanningen.“

Han hatade klärd och högmod, och hans ſon gick wintertid i ſkolan med ſkinnpels, ſåſom andra ſkolgoßar på den tiden. Ärkebiſkop Lenæus jordfäſte ſin wän Rudbeck i hans grafchor i Westerås domkyrka, ſlutande ſitt tal med deßa ord: „ſent kommer hans like.“

Johannes Terſerus har lemnat Swenſka folket än större proſ af frimodighet och foſterlandskärlek, och må han wäl intaga ett hedrande rum i Swenſka bondens häfdaminne. Hans fader *)

*) Kyrkoherden Claus i Lekſand är tillförne omtalad wid berättelſen om Näſtäget.

Digitized by Google

hade sig till berömmelse för flit i en utländsk högskola, der han infunnit sig alla lärostunder och endast tre gånger kommit något för sent, tagit sig namnet Ter-serus, det betyder: tre gånger för sent. Sonen Johannes, än mer lärd och snillrik än fadern, war på den tid, wi här teckna, professor i Uppsala och medlem af preste-ståndet wid det märkwärdiga riksmöte, då Terserus röjde wägen för Karl den Elfte till den så kallade reductionen, det är: de afsöndrade godsens indragning till Kronan; det förslag, Terserus skref till denna handling, kom i Konungens händer, och han belöntes med biskopsdömet i Linköping.

Rikens Råd och herrar tänkte sig lätteligen kunna störta den tilltagsna presten, som wid denna riksdag framförde böndernas klagan »öfwer deras träldom, att de utaf somliga af adeln utan lag och »dom bastas och bindas, slås och fängslas, och allt deras gods »dem frántages.« Bönderne anförtrodde presteståndet sin nöd. En bonde från Uppland anförde, huru herr Lars Flemming satt en bonde-enkas son på en trähäst, bundit honom en jernstång wid benen samt låtit honom så sitta i halftannat dygn. De klagade ock, att de woro hårdt betungade med dagswerken till adelsgårdarna. Bönderna i Finland hade det året låtit budkasle gå ut, att ingen skulle göra dagswerke, så att många herrgårdar lågo obergade. De klagade, att adeln icke, såsom den borde, deltog uti skatterna, och wisade Drottningen sitt barkbröd, det de måste åtnöja sig med, då adeln lefde i wälluft och öfwerflöd. Terserus wisade ock för henne Konung Gustaf Adolphs bref, att qwarntullen, mantals- och boskapspenningarne icke skulle utkräfwas längre än kriget warade, och likwäl utmättes de ännu af allmogen. De fingo goda ord; men ingen förändring följde.

Hwad Terserus om indragningen af godsen skrifwit, framställdes för Drottningen såsom förräderi och anfall mot hennes majestät; men Drottningen kallade honom för sig, och när hon sjelf läst skriften, såg hon, att den icke ställd war mot henne, utan mot de rådgifware, som henne misledt hade, och Terserus skyddades den gången.

Men förtöljelsen hwilade allenast till bättre lägenhet. Han blef biskop i Åbo och skref en kateches, deraf biskoparne, som sjelfwa

Digitized by Google

hade förläningar, uppsökte skäl att beskylla honom för kätterst lära, och rådsherrarne fällade sig till hans förföljare, så att han måste lemna sitt biskops-ämbete. Så förblef det, tilldeß Karl Gustaf kom till konungadömet, då allting kom i annat skick, och den förföljde upprättades åter, blef kyrkoherde i Riddarholmen och Bromma samt slutligen biskop efter sin argaste förföljare, i Linköping, der hans bröstbild, huggen i marmor, wid grafwen förwarar hans minne.

Af adelswäldets försvarare säges wäl, att Terserus sjelf tagit emot förläning af Kronans gårdar, det han klandrat hos andra; men det är wisadt, huruledes han då wäl wißte, att det löfte, Konung Karl Gustaf gaf om denna hjelp till utgifwande af det bibelwerk han utarbetat, aldrig kunde uppfyllas. Han beskylles jemwäl för otacksamhet mot Drottning Christina, som likwäl hindrat de mägtiga herrarne, att döma honom till döden såsom förrädare och upprorsstiftare. Men hwem kan undra derpå, att en wän af rättwisan och folket, bedragen af Drottningens löften, wände från henne sitt sinne och blifwit en ibland de fosterlandswänner, som önskade spiran snart ur den swaga qwinnohanden och konungadömet i den allwarliga furstens, Karl Gustafs, händer?

Om Kyrkobruk och Folkseder.

Den wisa omsorg, Karl den Nionde hade om kyrkobruk och sedernas förbättring, fortsattes af Gustaf Adolph och de trogna wäktarena på Swenska Zions murar, Paulinus, Kenicius och Rudbeckius. Gustaf Adolphs bibel utkom denna tid; wackra psalmer sjöngos i Herrans tempel och i hemmet wid bönstunderna. Många goda skrifter till upplysning och uppbyggelse trycktes, och folket hade redan i folkskolorna lärt att läsa dem.

De christliga sedernas renhet wårdades med allwarsam tukt i Konung Gustaf Adolphs hof och läger, och folket i dalen iakttager hwad som sker på höjderna. Men i Drottning Kjerstins hof började ett långwarigt sedeförderf, som alltid skall uppkomma, der många utlänningar finnas, i synnerhet när de äro, såsom här beklagligen händelsen war, af den Katholska läran, der synder och brott lätt försonas med penningar och aflatsbref. Härom gjorde

Digitized by Google

Palmerus, den tid han sett de krypande lyckſökare, ſom från alla länder hwimlade kring den ſwaga drottningen, en ſorglig teckning. Om hoffolket ſäger han: „De göra allt, för att inſöfwa dig med „ſmicker och ſedan locka dig in med wälluſtens retelſer, till ſwalg „och dryckenſkap, högfärd, ſkökolefnad och lögnſmide. Gånge från „hofwet en hwar, ſom i ſin fromhet will bli! „Dagen ej der „eger ſol, natten ej der eger ro".

Wi hafwa i hedna-tidernas häfder förtäljt om den wilda dans, ſom uppſtod i gäſtabuds- eller bröllopsſalen, när ſpelmannen kom i yrſel af ſtrömkarla-ſlag, eller då han kommit att ſpela Neckens polſka, då alla, ſom i ſalen woro, ja, bord och ſtolar, började danſa, och det ſtundom hände, att hela brudſkaror i danſen ſtörtade ſig ut ur byn och ned för branta hällar och berg, derunder de krosſades, eller, om berget låg wid ſjö eller brusande älf, fördränktes i bölſorna. Ställen, om hwilka ſådana ſagor gå, hafwa deraf namn: „Brudbanſen, Brudſtenarne, Brudeberget."

Ett ſådant hejdlöſt danſande och lekande, då menniſkorna foro åſtad med gyckelſpel och galenſkaper ſåſom yrſän i ſolſken, hade uppkommit i de Katholſka länderna och kallades af tiden, när det öfwades, „Faſtlagen." Äfwen wårt ſtillſamma folk fattades af denna ſmitta, och när den tiden kom, danſades ſå i by ſom ſtad; och af lättfärdig och ohetänkſam ungdom ſlutades danſen ofta med ſedeslöshet och förargeligt leſwerne. Om ſjelfwa den allwarſamma Chriſtina, Karl den Niondes drottning, läſa wi uti Abraham Brahes dagbok, huruledes hon „danſade faſtlagen med ſina jungfrur." Förklädde och utſpökade i narrkåpor, ju wärre, deſto bättre, hwimlade menniſkorna på gatorna, drifwande hwarjehanda upptåg och narrſpel; deraf ſades, när man dref gäck med någon, ſåſom med Nils Sture ſkedde, då han med en halmkrona på hufwudet baklänges på en hudkrake förd es kring gator och torg, att man gjorde „en faſtlag" med honom.

Offerdanſen war utan twifwel ett påfund af munkarne, och införd es i wårt land wid denna tid af wåra krigsmän från Tyſka Kriget, der de många Katholſka oſeder lärt i umgänge med Fransmän och Spaniorer. Den war ſlutet af faſtlagen och de lekar,

Digitized by Google

som anställdes till firande af blomstermånaden, merändels midsommarnatten, och skulle wara likasom en försoning för de synder och dårskaper, folket begått i yran under stimm-tiden. Det war sista dansen, då förmannen eller anföraren för lekarna med hela skaran af de dansande såsom uti en kedja, sedan han med dem genomdansat alla rummen i byn, sist dansade in i kyrkan och igenom altaret, der hwar och en nedlade sitt offer till presten efter råd och lägenhet*). Wi förmoda, att kyrkdansen äfwen warit i bruk efter stora bröllopp, hwaraf sed ännu är i några landsorter, att brudfolket med hela bröllopslaget Söndagen efter bröllopet går i kyrkan, då alla gästerna wid slutet af gudstjensten gå fram till altaret och offra åt presten. I wår tid äro både fastlags- och offer-dansen förgätna.

Om Drottning Christina och Adeln.

De män, som af drottning Christina i adligt stånd upphöjdes, blefwo ringa eller intet aktade af gamla eller högadeln, hwilken, med Axel Oxenstjerna till förman, riksstyrelsen förde. Huruledes rådsherrarne miſsbrukade sin magt att slå under sig och de sina en stor del af Kronans gods och inkomster, är tillförene berättadt; men när drottningen wid sin thronbestigning tog på sig deras synder och stadfäste hwad de gjort hade, war det ock billigt, att de deremot sågo genom finger med hennes styrelse och hushållning. Så blef hon snart nog sina förmyndare öfwermägtig, och emedan Axel Oxenstjernas råd och föreställningar började blifwa henne beswärliga, fällade hon sig till några, som hans fiender och afundsmän woro. Men när den gamla rådsherren såg sig förbisedd af sin älskade konungs dotter, öfwergaf han hofwet, och året efter hennes uppstigande på thronen finna wi honom på hans gård, „Hjulsta“ benämnd, i Uppland på Mälarestranden.

„Enköpings-Näs“ kallas den socken i Åsunda härad, der Hjulsta gård är belägen, och i den wackra landtkyrkan derstädes

*) Se Brings Disputation: De territorio Oxie. Der säges, att en trediedel af det sålunda insamlade offret tillföll kyrkan, en de fattiga och en presten.

Digitized by Google

hörde Axel Oxenstjerna i denna hwilans tid messa och gudstjenst. Till minne efter honom står i kyrkoboken antecknadt, att han lätit flytta altaret, som i forntiden stått nedanom choret, fram till chorfönstren, och skänkt den wackra altartaflan. På de främsta kyrkobänkarna stå ännu hans och hans grefwinnas wapen målade.

Att göra rikskansleren misstänkt hos drottningen för äregiriga stämplingar, hade Konungen i Frankrike, så wäl som andra hemliga fiender här hemma i landet, gifwit anledning, då utspridt blef ett rykte, att han med härsmagt från Frankrike wille bana wäg för sin yngsta son Erik till drottningens hand och thronen. Men den kloka fadren gjorde på sådant förtal ett snart slut och öfwertalade sin son att påskynda sitt giftermål med Elsa Brahe, dotter af den namnkunnige hjelten Nils Brahe, som wid Lützen fann sin ärofulla död. Erik Oxenstjerna war sin stora fader mycket lik och honom mest kär af hans barn. Han bodde sedan på Hjulsta gård, och funnos der allt intill början af detta århundradet på loftet uti en stenbod förwarade många dyrbara minnen från Trettio-åriga Kriget, bref från Gustaf Adolf och planritningar på pergament af eröfrade städer i Tyskland och wunna fältslag. Alltsammans är nu borta och förstingradt *).

Wi må här icke heller glömma Johan Oxenstjerna, Eriks äldre broder. Han war tidigt en hög embetsman och intagen i rådet. Honom hade det uppdrag wid fredsslutet i Tyskland blifwit gifwet att wara Sweriges fullmyndiga ombud. I början war han twekſam och sade sin fader, att han icke hade förstånd och erfarenhet nog, att ett så wigtigt werk sig åtaga; men fadern swarade: »Du wet icke, min son, med huru litet wett denna werlden styres» När han i bref till sin fader klagade öfwer sin medhjelpare wid fredswerket, Adler Salwius, den fadern framdragit till höga ämbeten, swarade han: »den, som länge lefwer och höga tjenster beklädder, måste wara underkastad afund, illwilja och mycket annat, hwilket ingen ärlig man kunde bära

*) En egarinna till Hjulsta säges hafwa nyttjat pergamentsarken att öfwerbinda äppeltunnor och syltburkar.

Digitized by Google

utan stöd af Gud och samvetet. Tag Gud till hjelp och råd och gör det rätt är!»

Johan war stolt och högdragen och förde efter hemkomsten furstlig stat. När fadern förde honom till Fiholmen, den gård, han ämnade honom, samt der han hade byggt twenne wackra flygelbyggningar, sade Johan, när de wisades honom: »De der äro lagom till stall.» Sådan förmätenhet förtretade fadern och han swarade: »Om detta skall blifwa stallet, så kan du sjelf uppbygga fähuset.» Sjelfwa boningshuset war obygdt. Om detta samtal går ännu en sägen bland folket der i bygden. Johan war drinkare och lefde icke länge. Hans grafminne finnes i Jäders kyrka i Södermanland.

En annan gren af Oxenstjerne-ätten, som jemwäl från Mörby-dansen utgått, hade till stamgods Lindholmen i Kållands härad i Westergötland, der »Resare-Bengts» fader i Strö kyrka byggt sin ätte-grift. Hans son, Gabriel,*) är den ende af denna ätt, hwilken omtalas i folksägnen, men såsom »bondplågare.» Han blef omätligt rik, och äro efter honom fornlemningarne af det prägtiga Lindholms slott på Smedjeholmen i Wänern wid Kållands-ö ännu bland wåra wackraste minnesmärken från drottning Kjerstins tid. Ännu wisas der qwarlefworna af det kostbara badhuset, som ej haft sin like i hela wår nord. Det bestod af tre rum, med afseende på olika wärmegrad; golfwet och bänkarne omkring badet woro inlagda med swart och hwit marmor, wäggarne med slipade kiselstenar af olika färger skiftande. Sägen är, att bönderna wid byggnaden lidit »den Egyptiska träldomen», och Herr Gabriel omtalas, såsom Pintorpafrun, med fasa af folket för sin orättfärdighet och säges wara i förbund med Hin Onde. Såsom rikskattmästare och drottningens förmyndare hade han för sin girighet skull blifwit af rikskanslern och de öfriga rådsherrarne mycket föraktad. Bland de oräkneliga

*) Gabriel Bengtsson, Greswe till Korsholm och Wasa, Friherre till Mörby och Lindholm, Herre till Forsätra, Rosenberg, Mellingeholm, Coporie, war rikskanslerens syskonbarn.

Digitized by Google

gårdar, han egde i alla landsorter, war äfwen Edsberg wid Edswiken, der han dog, och blef han i Esterna kyrka begrafwen. Der finnes hans grafwärd, och bar han till den kyrkan gifwit en wacker altartafla, predikstol samt en klocka, sig till åminnelse.

Men mest berömligad och afhållen af Swenska folket war Pehr Brahe, grefwe till Wisingsborg. Hans fader, Abraham Brahe på Rydboholm, war en wis och förståndig man, som gaf sin son den bästa uppfostran. Att sonen icke, såsom med rike mans barn ofta sker, skulle blifwa bortskämd af sjelfswåld och högmod, wille han städse hafwa honom för ögonen och tog honom med sig på sina många resor i landet, hwarwid den unga Pehr tidigt gjordes uppmärksam på landtmannens mödosamma arbeten, yrken och behof. Det war utan twifwel af sådan handledning i barndomen, som han blef, hwad fader och farfader, den gamle Peder Brahe, warit, den förståndigaste landthushållare på sin tid, och förwärfwade det ärofulla namnet »Fader» af sina underhafwande.

Sedan grefwe Pehr genom resor utländes och biwistande af de berömligaste lärosäten blifwit en lärd man och sticklig gjord till säwäl krigs- som statsmanna-wärf, upptogs han såsom kammarherre af konung Gustaf Adolph och blef konungen så kär, att han aldrig wille släppa honom från sin sida. De twänne gånger konungen blef särad till fara för sitt lif, war det Brahe, som emottog honom i sina armar, och när en gång konungen hade sjuknat i frossan, hade han, såsom wi tillförne berättat, Brahe när sig hela tiden och gick ut med honom i salen samt »fäktade dubbelt» med honom, hwaraf sjukdomen botades. Huru han icke allenast i ungdomen, utan jemwäl i sena ålderdomen wisade prof på mod och fosterlandskärlek, må krigshistorien förtälja.

Efter konungens död war Brahe näst Oxenstjerna den mäktigaste mannen och den enda, som i rådkammaren dristade sätta sig rikskansleren emot. Han ifrade för lindring af folkets skattebördor samt yrkade, att all adel skulle så göra, som han sjelf för landets tarfwar skull gjorde, d. ä. skulle afstå från sina fri- och

Digitized by Google

rättigheter och lika med bonden deltaga i krigets omkostnader med rustning och penningar.

Den kloka rikskanslerен såg ganska wäl, att Brahe war mer älskad, såwäl af drottningen som af Swenska folket, och det säges, att han derföre uttänkte ett klokt sätt att aflägsna honom ur landet. En ståthållare, eller höfwidsman, skulle tillsättas öfwer hela storfurstendömet Finnland, och skulle han med furstlig stat utrustas med hofjunkare, trumpetare och en stor lifwakt samt kungligt underhåll. Hwar grefwe Pehr såg sig någonting godt kunna werka, dit gick han gerna, och det är i detta allt ditintills wanwärdade land, hans namn lefwer i ett ewerldeligt wälsignadt minne. Han lärde landtfolket ett förbättradt åkerbruk. Ödemarker förwandlades till rika åkerfält; städer och byar uppstodo, der lyckliga menniskor hade sina boningar. Han lät öfwersätta bibeln på Finska tungomålet, att folket skulle hafwa tröften af Guds Ord, och genom scholor, dem han inrättade, förjde han för allmän folkbildning. Endast utefter sjökusterna samt i Nyland och Österbotten, der ännu af gammalt inflyttade Swenskar bodde, funnos ordentliga församlingar; men inne i landet uti de widsträckta skogsmarkerna, bodde ännu hedningar, och finnes bland wårt folk allt intill denna dag sagor om deras widskepelser och trolldomskonster. Pehr Brahe genomreste flera gånger landets så wäl bygder som obygder, inrättade församlingar samt byggde kyrkor och scholor. Det war med troget biträde af den ädle Småländningen biskop Rothovius, stamfadern för slägten Rothow, om hwilken wi tillförene talat, som han allt detta uträttade. Det war ock af dessa twenne Finnlands wälgörare, som Åbo akademi stiftad blef*) och lärdomsscholor i flera städer inrättades.

Pehr Brahe hade till husfru Christina Katharina Stenbock, wärdig maka till sådan man. Hon följde honom troget genom ödemarkerna, och ehwar de framforo blef lif och rörelse. Medan han lärde männerna, huru de skulle swedja i skogarna och uppodla ödemarkerna, lärde hon qwinnorna linberedning, spånad och andra qwinnliga slöjder. De tacksamma och läraktiga

*) Åbo akademi invigdes den 15 Juli 1640.

Digitized by Google

Finnarne älskade snart detta par såsom fader och moder och ihogkommo sedan länge den lyckliga tid, då landet egde det ädla paret, uti ett ordspråk, när någon kom just i den bästa stunden: „Han kom i grefwens tid.“

„Brahestad“ och „Christinestad“, twenne städer, som af dem grundlades och till stor del på deras bekostnad byggda blifwit, förwara minnet af deras namn. En stor wildmark i Österbotten, som het „Kajana“, förwandlade grefwe Pehr till ett bebygdt län, det drottningen honom gaf till friherrskap på sin kröningsdag, då han såsom riksdrots satte kronan på hennes hufwud. Der war i konung Karls tid grunden lagd till ett fast slott, „Kajanaborg“ benämndt; det lät grefwe Pehr nu färdigt bygga till sitt läns trygghet och förswar. En sägen är bland landtfolket, att, medan han byggde borgen, byggde hans husfru uti en annan bygd i Finnland en kyrka, som till hennes minne kallades Christina, så som ännu i dag den församlingen kallas, och uppstod då en täflan dessa makar imellan, hwilkendera som först skulle få sin byggnad färdig, han sitt slott, eller hon sin kyrka. Höfdingen brukade stränghet och god efterseende; men hans fru nyttjade wänliga ord och godhet, uppmuntrande de flitiga med mat och öl, och den, som känner Finska folket, undrar icke, att hon wann segern. I Christina kyrka förwaras ännu till åminnelse af den goda höfdingen och hans maka deras konterfej, målade af någon god mästare på den tiden.

Att grefwe Pehr, efter drottningens kröning, heldre återwände till sina tacksamma Finnar, der en nyttig werksamhet honom wäntade, än han stadnade hemma wid ett hof, der afund och ränker tyngde hans ärliga sinne, det hedrar hans minne. Men när hans trogna följeslagerska fru Christina dog, fick han ingen trefnad mer i det landet, utan återwände till Stockholm, der grefwe Pehrs hus ännu för femtio år sedan stod qwar på Helgeands-holmen wid Norrström.

Drottningen wisade honom mesta aktningen af alla rådsherrarne, emedan han städse yrkade det rätt war, och hon fann aldrig egennytta och swek med honom. Jemwäl henne sade han oförskräckt sanningen, ofta nog förebållande henne, uti hwad be-

Digitized by Google

kymmer och slutligt obestånd hon störtade sig och fäderneslandet med sin obetänksamma hushållning. I rådkammaren war han sina ämbetsbröder besvärlig, emedan han alltid stod på folkets bästa och städse motsatte sig wåld och orättwisa. När drottningen började yppa sitt uppsåt wara att afsäga sig regementet, tilltalade Brahe henne hårdeligen, sägande, att både han och de herrar, som regeringsbördan burit i hennes barndom, samt hela Swenska folket, som städse egnat både henne och hennes fader sin kärlek, »helt annat förtjent hade, än att hon skulle afdanka.« På sjelfwa afsägelsedagen i Upsala steg han icke fram att, enligt sitt ämbetes pligt, aftaga henne kronan, utan måste hon sjelf lyfta henne af sitt hufwud.

Från denna tid finna wi grefwe Pehr uti hans greifskap Wisingsborg, derunder en betydlig sträcka land af kronans gods och gårdar i Småland, Öster- och Westergötland tid efter annan lagd blifwit. Såsom en wis fader för sina underhafwande, förwärfwade han der åt sitt namn det ärofullaste rum i Swenska folkets häfder. Likt herrarne på Ängsö, hade han »halsrätt« på sitt Wisingsö, det är magt och domsrätt öfwer sina underhafwandes lif och gods. Han war en Gustaf Wasa inom sitt furstendöme i religionens och ordningens widmagthållande, derjemte en nitisk befordrare af lärdom och wetenskap. Anlade ett boktryckeri på Wisingsö, derifrån goda skrifter till folkets upplysning spriddes i landet. Han war ock en fader för samlandet och utspridandet af Swenska folkets sagohäfder.

Men hwad han mest liknade, war en rik bonde, som införde ett förbättradt åkerbruk och en förståndigare landthushållning i sin bygd. Han anlade gent emot sitt Wisingsö, på hin sidan sjön Wettern, en stad, som kallades »Brahe-Grenna«. En kringstrykande flock Zigenare, såsom ett qwickt och lifligt folk, särdeles erfaret med boskapskreaturs och hästars ans och skötsel, lät han nedsätta sig i denna sin nya stad, och sades, att bland dem war »sjelfwa Tattar-kungen«. I Westgötalandet egde han den by, som nu kallas »Kungs-Lena,« och började der anlägga en stad, som kallades »Brahe-Lena« eller »Brahe-Lenna« *).

*) Byn blef sedan till Öfwerste-boställe anslagen af konung Karl XI.

Digitized by Google

Wandraren på Wetterns stränder i denna bygd mötes ofta af forntelemningar med sägner: dessa murar, dessa grushögar woro fordom ett hus, eller ett stort slott, som byggdes af „godfar på Gudsbacka". Så wisas de fallna murarna efter ett prägtigt slott, som grefwe Pehr byggt på en hög brant klippa wid en liten insjö, Noen benämnd, nu af hög granskog omkringwuxna. Det synes, att grefwe Pehr älskat höjderna, derifrån han haft utsigt öfwer både sjö och land. Ett högt berg låg på den wackra Wetterstranden, gent emot Wisingsborg, af urminnes tider kalladt „Gudsbacka". Måhända hade det höga berget deraf fått detta namn, att man derifrån hade den härligaste utsigt öfwer Guds sköna jord: man såg derifrån öfwer sjön, in uti Westgötalandet öfwer Wisingsö, samt Östgötastranden allt intill det wackra Omberget. På detta berg, Gudsbacka, älskade grefwe Pehr att wistas, och wisas der ännu ruinerna efter ett ansenligt slott, Brahe-hus, som han der anlagt på öfwersta kullen.

Ett annat slott byggde han icke långt derifrån, närmare stranden; det kallades „Westan-å" *), och när han wille låta höra af sig i sitt herradöme, lät han kanonerna dundra på Wisingsborg; då swarade kanonerna på Westanå och Gudsbacka, deraf genljudet sedan wandrade kring bergen och skogarna på stranden. Med lur brukade han tala, när han war på Brahehus, med sina bönder på Wisingsö.

När han blef gammal, och wägen upp till Gudsbacka blef honom för swår, lät han sina bönder bära sig uppför branten. Deruppe älskade han att skåda ned öfwer sitt wida herradöme, der hans lyckliga bönder lefde och rörde sig i frisk werksamhet, och för den wisa omsorg, han dem egnat, och den lycka, han dem

*) Till åminnelse, att Pehr Brahe byggt Westanå, finnes i förstugan i wäggen inmurad en slät sten med följande inristning: „Peder Brahe, Grefwe till Wisingsborg, Friherre till Rydboholm, Lindholm, Sweriges rikes Drotz, Råd, General-Guvernör öfwer Finnland och Åland och begge Karelerna, samt Lagman öfwer Bergslagen, Westmanland och Dalarna".

Digitized by Google

beredt, hedrade de honom med det sköna namnet: „Goffar*) eller Gudfar på Gudsbacka".

Om Karl Bonde och Bergwerken.

Bland Swenska folket har minnet af adeliga ätten „Bonde" blifwit kärt, utan twifwel mycket för namnets skull, men jemwäl för den fosterlands- och menniskokärlek, som utmärkt så mången medlem af denna slägt. Karl Bonde lefde denna tid och har såsom ståthållare öfwer Wärmland och styresman för det af Karl den Nionde inrättade „Bergs-amtet", nu förwandladt till „Bergs-kollegium", berömligat sitt namn.

Gamle konung Gustaf hade tagit de indrägtiga bergwerken ur prästernas händer och lemnat hwad han sjelf icke tänkte behålla åt adeln till gåfwa eller förläning. Men konung Karl tog dem merändels ur adelns händer under kronan, och inrättade det ämbetswerk, som kallades „Bergs-amt", men sedan af Gustaf Adolph förwandlades till ett Bergskollegium, der Karl Bonde war den första Presidenten.

Bland bergsfolket och grufarbetarne gingo den tiden många sägner om troll och spökelser i de mörka schacten, och katholska prästerna hade lärt dem mycken widskepelse och signerier, att förwara sig mot sådan farlighet. Men Karl Bonde lärde dem, att bön och gudsfruktan woro mot troll och spökelser det bästa förwaringsmedlet. I Garphytte-grufstigarens instruktion ega wi ett minne af hans gammaldags rena fromhet. Sålunda förmanar han der: „På det Gud allsmägtig måtte bewekas detta werket „ytterligare wälsigna, skola wid grufwan förordnas wisa böneståndet afton och morgon, på hwilka stigaren, så wäl som samtliga „bruksfolket, skola komma tillsammans, och af särskild dertill för„ordnad person, som läsa kan, böner föreläsas. Såsom ock icke „desto mindre, skola de alltid uti deras arbete förpligtade wara

*) Goffar är uttalet af Gudfar eller Godfader, fordom guden Thors benämning, och ännu säges, när hans åska höres: „Goffar går". Må hända är ursprunget till detta ord „Goas-Far, som är Thor.

Digitized by Google

„hafwa Gud för ögonen och med eder och bannor (såsom icke „plägar) alldeles afstå wid straff till görandes, derom i artiklarna „framdeles, när Gud allsmägtig werket wälsignandes warder, „skall förmäldt bliswa, hurn deras plikt wara skall, som böne„stunden försumma eller elsest med eder och bannor Gud för„törna".

Han war folkwän likt sina förfäder; i sjerde punkten af gruftstigarens instruktion skrifwer han: „Elsest håller man ock nyttigt wara, att han håller med allmogen deromkring en wänlig omgängelse" *).

Wid stora landswägen och wid en mil från Stockholm ser den resande en liten wacker landtkyrka, — det är Spånga sockenkyrka, — och derwid ett prydligt grafchor uppbygdt; der hwilar Karl Bonde och har der sin ätte-grift. Hans fädernegods och födelseort är Hesselby, i denna socken. Der föddes ock hans son Gustaf och hans sonson Karl, som blef den första greswen i hans ätt.

Många sagor om de adeliga ätternas namn och uppkomst hafwa fordom warit gängse bland folket; men äro de nu merändels förgätna. Om Bonde-ätten lärer dock sent sagan om den ädle Thord Bonde dö; och ännu en annan sägen „om konung Karl och Bonden" hafwa wi funnit ännu i landtfolkets minne, och förtäljes den sålunda:

Konung Karl **) red en gång ut på jagt och kom willse i wida skogen. Länge red han hit och dit, sökande att komma på rätta leden, men lyckades icke, förrän han på sena qwällen kom till en rik bondes gård inne i skogen. Han steg in till bonden och blef gästfritt och wäl emottagen, såsom sig borde. När han sofwit öfwer natten och bliswit wäl undfägnad, sade han till bonden,

*) Se widare härom Berchs Disput. om Garphytte Järn- och Alunwerk. Uppf. 1786.

**) Denna sägen liknar mycket Karl den Niondes framfärd och sed i Wärmland; men wid denna som de flesta sägner om en „Konung Karl" nämnes gemenligen ettdera den Elfte eller Tolfte.

Digitized by Google

den han fann wara en wis och förståndig man, att han skulle följande dagen komma till hans slott och der till middagen wara hans gäst. Bonden kom på utsatt tid och blef nådigt helsad af Konungen; men dennes hofmän woro föga wänliga. Men bondgubben lät sig icke förskräcka och blef ingalunda modfälld af det förakt, de barska och sidskäggiga herrarne wisade honom. De satte sig till bords, och bonden wid kungens högra sida. Det förargade herrarne, att Konungen wisade honom så mycken nåd, och de tänkte på något sätt att göra mannen med den blå rocken blyg och förlägen. Efter några hwiskningar och tecken, wexlade sins imellan, hade de sålunda kommit öfwerens, att den, som satt konungen närmast på andra sidan, gaf sin närmaste granne en dugtig örfil, sägande: „Låt gå"! — i den mening, att bonden, när ordningen kom till honom, skulle ettdera glömma sig och slå till konungen, eller ock bliswa rådlös och förlägen. Men intetdera inträffade: bonden tog sin örfil, den hans granne nog hårdhändt honom gaf, och sade ganska lugnt: „Min fader war en åkerman, och när han hade med sin plog kört fåran fram till renen, wände han plogen om och körde sin fåra samma wäg tillbaka igen; — och dermed slog han till sin granne, som nyss slog honom, en så kraftig örfil, att han länge swindlade derwid — och sade i sin ordning: „låt gå"! — Bondens hårda hand hade skaffat honom aktning hos herrarne, men hans förstånd hos konungen, som högeligen fägnade sig åt sin rådsnälla gäst, sägande till honom: „Du skall härefter icke heta bara bonde, utan Grefwe Bonde.

Karl Bonde blef i Riddarholmskyrkan jordsäst, då en begrafningspenning, öfwer honom slagen, utdelades; men hans lik fördes till Spånga och insattes der i fädernegiften.

Under Karl Bondes ståthållarskap, i drottning Christinas tid, gaf Fahlu-grufwa mesta afkastning. Staden Fahlun anlades, och nya kyrkan byggdes. Om den gamla kyrkan förtäljes en folksägen, att i gamla tider, när bergsfolket icke kunde komma öfwerens, hwar den skulle byggas, så beslöto de att klöfja en häst med stenlast och låta honom så gå, tilldeß han af trötthet lade sig, och blef på det rummet kyrkan byggd. Många kyrkobyggnadssagor likna denna. Till nya kyrkan, ett ganska wackert Herrans-

Digitized by Google

tempel, gaf drottningen etthundradetrettio skeppund koppar, och fick kyrkan derföre wid inwigningen henne till åminnelse namnet Christina. Till bergsrörelsens nytta och förbättring anlades städerna Säter, Lindesberg, Åmål och slutligen Christinehamn, som uppkallades efter Drottningens namn. I alla dessa städer hållas jubelfester *), då hwart hundrade år åter upplifwas det kära minnet af Gustaf Adolphs dotter.

Om Lärdom och Wetenskaper.

Axel Oxenstjerna, sjelf den största wetenskapsman på sin tid, och Johan Skytte, Upsala akademis första och mest berömliga kansler, båda uppdragna af Karl den Store, hade uppbragt Sweriges underwisningswerk till stor fullkomlighet, och rikets herrar få wäl som presterskap woro på denna tid allmänneligare och bättre grundade i språk och wetenskaper än nu. När en gång dessa herrar, rikskansleren och akademi-kansleren, woro på en visitation, det är besigtning af lärosätets tillstånd och förwaltning, funno de, hwad gudaläran och Guds Ords tolkning angick, allting i ganska godt skick. Så jemwäl med den werldsliga wishetsläran. Men underwisningen i lagfarenheten funno de illa och oskickligen drifwas, „så att lärda män, som till rikets ämbeten skicklige äro, swärligen finnas, såsom denne stadens borgmästare och magistrat, hwilka ringa förstånd hafwa till att sina förtrodde ämbeten förrätta.“ Om läkarewetenskapens tillstånd sade sig Hans Nåde, Rikskanslerens icke mycket wilja tala, efter den seden är uti wårt fädernesland, att icke många söka förfarna läkare, när dem någon sjukdom påkommer.“

Under Drottning Christinas tid säges första gången en studerad medicine doktor, wid namn Joakim Bäck, hafwa inkommit i landet. Han anlade wid Andrarum i Skåne det första alunwerk i riket. Ännu war läkarekonsten, såsom wi se af rikskanslerens ord, ringa aktad, och mot sjukdomar anlitades så kallade kloka gubbar eller gummor, signerier och offrande i elfgrytor.

*) Deras anläggning antages hafwa skett wid privilegiernas erhållande 1642. Första jubelhögtiden hölls 1742. Se Tunelds Geografi.

Digitized by Google

Länge under Wasahusets regementstid gällde, hwad wi uti företalet till en gammal läkarebok läsit:

I Swerike är det stor skam och skade,
När näkor blifwer sjuker, reds skofwel och spade.
Om läkedom de platt intet wilja tänkja,
Det röna faderlös barn och hwar enkja.
Läkedoms-doktor är ingen i riket,
Ej heller kirurgus, som studerat hafwer,
Utan äfwentyrare, som fresta hwad lag det tager.
Thy utsände Konungen gode män,
Till att studera läkedom, det råder jag än! *)

Mesta förtröstan satte folket till de heliga källorna, om hwilka wi tillförne handlat, och fortfara ännu i dag, dels midsommarafton, dels Hel. Trefaldighetsafton, folksamlingar kring källorna. Wi må här nämna en förut icke omnämnd offerkälla, som täflar med Heliga Korskällan wid Husaby i Uppland, nemligen Göthars Källa, i Gödesta socken i Halland, der bland sjuka, som söka sin helsa, bygdens ungdom midsommaraftonen samlas till lekar och nöjen.

Så rådde jemwäl i naturkunnigheten denna tid ett widskepligt mörker, icke allenast bland allmogen, som mindre underligt kunde synas, men äfwen bland de lärda. I sjelfwa lärdomssalarna wäckte åsynen af en irrstjerna (komet) fruktan för ett hotande syndastraff, och i kyrkorna predikades om botgörelse och bättring, att undgå det onda, krig, hungersnöd och pestilentia, hwartill kometen war dem ett förebud.

En lärd och i wåra fornbäcker särdeles förfaren man lefde i Uppsala. Hans namn war Johan Bureus. En dårskap hade börjat wäcka oro mångastädes, nämligen den, att uträkna, dels af stjernornas lopp, dels af propheten Daniel och Uppenbarelseboken, dagen, när denna werlden skall taga en ända. Bureus hade nu så uträknat af prophetiorna, att en wiß dag, den han till höften utsatte, skulle den ytterste domen komma. Denna dår-

*) Biskop Petrus Magni, uti deß öfwersättning af Johannis de Rupe Läkarebok.

Digitized by Google

aktiga spådom väckte stor förskräckelse och oro bland den okunniga hopen, och Bureus sjelf war så säker på sin uträkning, att han, när dagen tillstundade, gaf bort allt hwad han egde till de fattiga. Med en annan galning till räknemästare, som hade uträknat, att domen skulle komma först kommande wår, slog han wad om sin gård, att hwad han spådde, inträffa skulle. Dagen kom och många enfaldiga menniskor wandrade bleka och bäfwande, både i staden och på landet, wäntande på sin ömkeliga ändalykt. Men det led mot aftonen, ingenting hördes utaf, natten kom; fåfäng hade all fruktan warit. Solen uppgick dagen efter, och alla woro glada, som nu sågo sig hafwa warit bedragna; men Bureus war icke glad; han stod nu en utskrattad spåman och dertill en tiggare. Den mannen, som han slagit wad med, war en Tysk apothekare, som nu kom och wille hafwa gården; men Tysken hade ock i wadet hållit sin gård, att ytterste domen skulle komma en bestämd dag wåren derefter; men som icke heller på den dagen ytterste domen hördes af, behöllo de hwar och en sina gårdar. Men Bureus war så fattig blefwen, att han måste bönfalla hos Drottning Christina om hjelp till uppehälle åt sig och de sina. Drottningen gäckades wäl något med spåmannen, sägande: efter den ytterste domen behöfwer han ju ingen föda, — men bewektes dock för mannens andra förtjenster, att gifwa honom några hemmansräntor till underhåll.

Ännu i dag råder sådan tanklöshet jemwäl hos christna menniskor, att de låta sig bedraga af stjerntydare och spåmän, som skräma dem med förkunnande af ytterste domen, oaktadt de hwar dag kunna läsa Frälsarens ord: „om den dagen och om den stunden wet ingen, icke änglarne i himlen, utan min Fader allena“ Wälbetänkt har wår stora folkskald Haqvin Spegel warnat för sådant onyttigt grubblande i det, som dock efter den Allsmäktiges wisa råd ewigt för menniske-förståndet fördoldt bliswit:

Om hemmeliga ting må wi ej dristigt handla,
Ty det är Gudi lätt wårt wett i hwimsku wandla.
Ty ingen botten finns uti hans wishets brunnar,
De tömmas aldrig ut af de förmätna munnar.

Digitized by Google

Om Borgerskap och Stadsmanna-rörelsen.

Utan twifwel ledde den store Axel Oxenstjerna sin unga Drottning till mycket, som lände fäderneslandet till nytta och förkofran. Wi må icke heller förtiga andra berömliga rådsherrars och adelsmäns werksamhet och ädagalagda fosterlandskärlek. Om Karl Bonde hafwa wi redan handlat. Efter honom wilja wi nämna Klas Flemming *), densamme, som flöt ut ögat på Danska Kungen Christian den Fjerde och sjelf sedan stupade på sitt skepp wid Karl Gustaf Wrangels sida, såsom förut omförmäldt är. Han hade såsom riksskattmästare wid Pfalzgrefwe Johan Casimirs sida besörjt Tyska härens behof i Gustaf Adolphs tid, och till afhjelpande af bristen på wärjor, som till Rigas belägring måste insamlas från hemmawarande soldater, anlade han sjelf Wira bruk på sin gård i Riala socken i Uppland och blef sålunda den första, som införde klingsmidet i riket. Men de wackraste minnen efter hans werksamma lefnad förwaras i Stockholms stads häfder, der han war den första öfwerståthållare, som bekymrade sig om att utwidga staden och gifwa nytt lif åt borgerliga rörelsen derstädes. Han lät bortspränga det illa beryktade Brunkeberg, som snart förwandlades till ett wackert torg, omgifwet af menniskoboningar, och han anlade Drottning- och Regeringsgatorna med deras gränder och twärgator, wid hwilka husen skulle byggas efter fastställd ritning.

Stora Barnhuset är ock ett wackert minne från hans öfwerståthållaretid, då det grundlades och af Drottning Christina försågs med stat och underhåll. Norrmalm, som förut utgjort en egen stad, lade han under gamla staden och indelade den i twenne församlingar, St. Clara och St. Jakob. En annan del af staden grundlades jemwäl denna tid, ön på andra sidan Clara-sjö, som nu kallas Kungsholmen. Den utgjordes fordom af twenne landtgårdar, som kallades Lid-Arnö, det säges

*) Klas Flemming war född på Willnäs i Finland; fadern war länshöfdingen Lars Flemming och modern Anna Horn, den berömde fältherren Ewert Horns dotter.

Digitized by Google

betyda den ö, der Lid, det betyder krigsfolk, samlades om wärarna, att följa Konungen i ledung, eller wikingafärd. Der woro sköna ängar och härliga trädgårdar, och som sådana goda lägenheter smakade munkarne och klosterfolket wäl, så kommo gårdarne snart under klostren St. Clara och Grämunke-klostret på Kedjeskär. Deraf kallades orten sedan Munk-Lidarnö, som förkortades till Munklägret.

Sedan gamle Konung Gustaf lagt all klosterjord under kronan, fingo många af rikets herrar der på ön anlägga sig lustgårdar, hwaraf ännu Piperska Trädgården och Karl Bondes köksgård länge förwarat sina namn. Drottning Christina gaf slutligen hela ön under Stockholms stad, att handtwerkare och fabriks-idkare, till hwilkas rörelse närhet till wattnet fordrades, der skulle sig nedsätta. Det första glasbruk i landet lät hon der wid gamla Kungsholmsbron anlägga.

Efter fastställd ritning började nu denna förstad bebyggas med torg, gator och qwarter. Ett minne af munkarnes wackra fruktträdgårdar förwaras i åtskilliga qwarters namn, såsom qwarteret Äpleträdet, Päronträdet, Kersbärsträdet, Bergamottsträdet och Windrufwan. Qwarteren Göken och Asplunden påminna jemwäl om ortens behaglighet. Det war blott nära wattnet och å stränderna, som handtwerkerierna anlades; men på den högre delen af malmen, mellan bergen, anlades wackra malmgårdar med härliga träd- och kryddgårdar, derifrån skicklige trädgårdsmästare kunde sedan med kryddor och jordfrukter förse stadens inwånare.

Hurn namnet Kungsholmen uppkommit, hörer till Stockholms stads häfder. Namnet Munklägret, som lemnat till minne af sin tid namnet Munklägersgatan, bibehölls allt intill Karl den Elftes dagar, då kyrkan inwigdes af den namnkunnige kyrkoherden Terserus i Clara. Han hade slutat sin predikan med den önskan, att Konungen, såsom en god evangelist herre, wille förändra det förargeliga namnet Munklägersholmen till ett för folket mer kärt namn, Karlsholmen, och då flera af Rikens råd, som biwistat gudstjensten, berättade detta för Konungen, sade han: den församlingen ligger ju mellan Riddarholmen och Drottningholmen och må derföre heta Kungsholmen; så fick Kungshol-

Digitized by Google

men sitt namn. Men wid nya stenkyrkans inwigning af ärkebiskop Swebilius i Konung Karl den Elftes närwaro, fick kyrkan och församlingen efter denna Konungs goda och gudfruktiga gemål sitt namn, Ulrika Eleonora. Huruledes bergen bortsprängdes, wilda skogsmarken uppodlades, och hela Lid-Arnön till en förstad med wackra hus, af blomsterrika fruktträdgårdar omgifna, förwandlades, derom skrifwer wår älskliga folkskald Spegel sålunda:

„Der Munkars läger war i fordna påfwe-dagar,
Der är nu Konungsholm, den man så härligt lagar
På mycket konstigt sätt, att der nu föga sten,
Men sköna örter syn's på marken jemn och ren.

Hwar fordom tall och gran på skarpa bergen wuxe,
Der är orangeri, ja, hwar man täckes koxa,
Så finnas rara trän och mycken främmand' frukt
Som gör ett stort behag med smak och färg och lukt.

Dock få de herrar, som den orten låta ansa,
Ej efter sin förtjenst på rosor alltid dansa,
Men gå mång trötta fjät; dock deras minne skall
Så länge grönskas, som i Swerige wäxer tall.

Ja, ingen marmorsten skall deras namn så ära,
Som Swenska hälleberg det alltid skola bära;
Ty utaf ödemark de göra lustagård;
Det wisar att man har om Sweriges heder wård."

Så tillwäxte ock Göteborg i wälstånd, och så wäl der som i de andra städer, hwilka lydde under den oförgätlige Lennart Torstensons ståthållaredöme, kom nytt lif i näringarna och handelsrörelsen. Men wi må här icke glömma en utländsk man, som med sina rikedomar gaf handel och bruksbandtering ett kraftigt stöd; det war den namnkunnige Holländaren Ludvig De Geer, Konung Gustaf Adolphs wän och tillflykt i penninge-angelägenheter. Han hade wäl förtjent den heder, Drottning Christina

Digitized by Google

honom bewisade, då hon emot wår högmodiga adels wilja upphöjde honom i Swenskt adeligt stånd. Han war så rik, att han i Danska kriget kom Swerige till hjelp med trettio wäl rustade skepp och bidrog till Karl Gustaf Wrangels seger i sjöslaget wid Femern, då den öfwermodige Konung Christians och Danska flottans öfwermakt i Öresund blef bruten. Han byggde Finspång och anlade der det första kanongjuteri i landet samt införde på sina bruk, Österby, Löfsta, Gimo och Dannemora, den förbättring i smideshandteringen, som kallas Wallonsmide.

Drottning Christina och Bönderna.

Såsom fader och farfader wänlig och lätt att komma till tals med, hölls Drottning Kjerstin mycket kär af bönderna, oaktadt de under hela hennes regementstid woro hårdt tryckta af så wäl Kronans som adelns fogdar. Men för sent, då hon icke mer kunde hjelpa det, insåg hon, hwad hon kunde och borde hafwa gjort för att förbättra deras tillstånd. Med undantag af några sjelfständiga bergsmän, war allmogen meränsdels fattig, bodde i usla kyffen och lefde i smuts samt bar mer än torftiga kläder. Och det war den tiden och förblef länge sedan en rådande mening bland de andra ständen, att det borde wara så. Wi hafwa bland folket funnit följande nog allmänna sägen: „Drottning Kjerstin brukade säga: den bonde, som har sju knutar på sin tömm och tre knutar på sitt grimskaft, och en hatt, hwari håret sticker ut igenom knullen, är den bäste bonden.“

Att wäfwa wallmar *) tyckes först efter Konung Gustaf Adolphs färd ned till Gräfsnäs och besök i Elfsborgs läns byar hafwa kommit i bruk i Göta-landet. Swearne eller den fö-

*) Wi skrifwa ordet wallmar, såsom det talas; rättare wore wäl att skrifwa wadmal eller, ändå rättare efter gamla språkets uttal: wådmål, emedan wåd betyder kläde och mål mätning, — ifrån den tid, då kläde utmåltes alnmåls i stället för penningar. I Sturlesons Norges historia nämnes, att Konung Harald stadgade, det ett skeppund mjöl icke skulle säljas dyrare än 400 wadmale. I allmänhet skulle sex marker penningar swara mot tre marker wadmal räknadt efter 12 alnar på ett öre.

Digitized by Google

nare inflyttningen af Asia-folket, kände tidigare bruket af wallmar och kläde; men Göterna klädde sig, så män som qwinnor, i skinn af sina får och getter, om wintern i betadt fårskinn, med ullen inåt wänd, om sommaren i sämskadt får- eller bockskinn. När Konungen såg sina bönder i denna osnygga bonad, utan skjortor, misshagade det honom; han lärde derföre qwinnfolken att wäfwa wallmar och linne, och från den tiden blef Elfsborgs län en stamort för wäfnader och handaslöjd. Men Drottning Kjerstins ord, den tid hon ännu icke förstod bondens rätta betydelse för samhället, bära dock stämpeln af tidens orättwisa mot kärnan af folket, likasom skulle bonden wara född till att slafwa i smuts och armod. Det är först i Karl Johans tidehwarf de statskloka fått lära den sanning, att allmogen blott behöfwer upplysning, för att bereda sig lika rätt till beqwämliga boningar, snygghet och hyfsad bonad, som de andra ständen.

Men hwad bonden war förrän han beröfwades sina wapen och så länge han gick i full härbonad till både kyrka och ting, det blir han icke förr, än han åter får sin manliga prydnad, swärdet, och hwar frisk Swensk man går beväpnad, att förswara sjelfständighet och fädernesland.

18. Om Drottning Christinas skick och egenskaper.

Drottning Kjerstin war i skick och åthäfwor karlawulen, och änskönt hon war lågwärt och till utseendet liten och klen, hade hon dock en senfull och stark kroppsbyggnad och war mycket härdad i allahanda ridderliga öfningar. Dertill hade hon någonting bestämdt och majestätiskt i blick och wäsende, så att, der hon något wille och befallte, war icke godt för någon att sätta sig henne emot.

Sitt eget kön wisade hon föga uppmärksamhet och inlät sig sällan i samtal med qwinnor i något mål, dertill allwar och förstånd fordrades; men med karlar, särdeles med dem, som något utmärkta woro af lärdom och kunskap, war hon mycket fri och meddelsam; dock omgaf hon sig helst med unga adelsmän, som med yttre anseende, prakt och stät kunde uppträda i hennes kära lekar

Digitized by Google

och riddarspel. Hon kunde tygla sin häst, bryta sin lans och träffa sitt mål så väl som någon riddersman.

Hon älskade jagt, och bar det till att i skog och mark förfölja hind eller rå, så kunde hon sitta till häst i tio timmar utan att tröttna. Uti den gamla sätesbyggningen på Gudhems kungsgård wisades märken efter trenne häststkor, och war derom den sägen, att Drottning Kjerstin en gång kommit inridande i gården så hårdt, att hästen slagit framfötterna i nederste stockarna på byggningen, deraf deßa märken uppkommit *). Om Drottningen blifwit upphetsad af sin häst, eller om hon wille med sin häftiga framfart förbereda general Krums, som war gårdens förwaltare och stod på trappan att emottaga henne, på det stormwäder, han hade att wänta af hennes onåd, förmäler icke sagan. Men nådig lär Drottningen icke hafwa warit, när hon så framfor.

Wid en bland de många fjerdar och wikar, dem Saltsjön å ena sidan om Stockholm och Mälarwattnet å den andra bildar, ligger det namnkunniga Fiskartorpet på ett det wackraste näs, omgifwet af blomsterrika ängar och löfbewurna kullar. Der bodde fordom, såsom namnet utwisar, en fattig fiskare, som ur den fiskrika wiken tog sin bergning. Det säges, att Drottning Kjerstin ofta kommit dit, för ortens behaglighet skull, och förlustat sig samt sitt hoffolk med fiskande i den klara wiken. Men då fiskarens gångstig icke föll sig beqwämlig nog för en Drottning att färdas, lät hon anlägga den nu så wackra farbara wägen till Fiskartorpet, som intill denna dag, henne till åminnelse, allmänneligen kallas Drottning Christinas wäg. Denna wägen hafwa många Konungar och Drottningar färdats sedan, och Karl den Elfte lät bygga sig wid torpet en egen stuga, som ännu der står och kallas Karl den Elftes fiskarstuga.

Drottningen har blifwit berömd för allwarsamhet och owäld wid rättwisans skipande. Derom är den berättelse, att en gång, när en Liefländsk adelsman, som för sina höfwiska seder och sitt

*) Berättelsen är af en gammal inspektor, wid namn Bergman, som tjenat hos en general Kruus, en ättling af den här nämnde förwaltaren af det gamla klostergodset.

Digitized by Google

ridderliga skick stod hos henne i stor nåd, hade för swartsjuka skull lockat med sig en ung Swensk adelsman i en liten båt ut i sjön och der dödat honom med sin wärja, hon lät Liefländaren, som icke lyckats komma undan, ställas för domstol, der han dömdes till döden. Höga och mäktiga beskyddare bönföllo för honom om nåd, rika anförwandter bjödo bot af stora penningesummor; men Drottningen rådfrågade Ärkebiskop och presterna, och när de swarade, att enligt Guds Ords lag skall en mördare dö, ty skrifwet är: »den, som utgjuter menniskoblod, hans blod skall af menniskom utgjutet warda», — då sade Drottningen, att hon icke heller wille belasta sitt samwete med något mot Himlens bud, och den unge ädlingen måste luta sitt hufwud under rättareswärdet.

I wänskap och kärlek war hon flygtig och opålitlig. Den hon den ena dagen höll kär, kunde hon den andra icke lida. Endast i sin kärlek till fäderneslandet war hon fast och orubblig. Derföre lät hon wälja fursten Karl Gustaf till thronföljare, emedan hon wäl såg, att ingen bättre än han war mäktig att upprätta hwad under hennes regementstid förfallet war, och att allt folket till honom satte sin lit och förtröstan.

19. Karl Gustaf flyttar till Öland. Messeniernas olyckor.

Karl Gustaf war en ibland de män, som sent öfwergifwa ett beslut, det de allwarligen fattat. Uti sin barndoms wänskap till Christina framhärdade han, tilldeß hon slutligen återkalleligen nekade honom sin hand, men tillsade honom Sweriges thron, när hon lemnade den. Då insåg fursten det wådliga i sitt förhållande till henne; ty hurn lätt kunde rådsherrarne, som nödde lemnat sitt bifall åt hans wal till thronföljden, och andra hemliga fiender, göra honom misstänkt att längta efter hennes död eller afträdande från regementet? Han önskade sig långt bort från hofwets list och ränker, och flyttade med Drottningens bifall sin hofhållning till sitt kära Öland, der han tillbragte sina få lyckliga och stormfria år, derom framdeles i wåra sagohäfder skall widare förtäljas.

Digitized by Google

När han en tid hade suttit i god ro på sitt slott Borgholm, lemnades honom en dag ett bref utan namn och underskrift, jemte en nidskrift om Drottningen och om Sweriges olycka under en nyckfull qwinnas styrelse. Brefwet innehöll en uppmaning till fursten att genast bemäktiga sig rikstömmarna, derwid hela Swenska folket skulle honom bistå.

Med afsky för lönliga stämplingar, sände han detta bref till Drottningen, och emedan utanskriften fanns skrifwen af en känd man, blef lättligen upphofsmannen upptäckt; det war Arnold Messenius, den förut nämnda skalden och häfdatecknaren Johan Messenii sonson.

Konung Gustaf Adolph hade fattat misstankar till Johan Messenius, att han stod i förbindelse med Polackarne och de Sigismund tillgifna i landet; och ehuruwäl full bewisning saknades, och många af Rådet fälde förböner för den anklagade, dömde Konungen honom till lifstids fängelse. Ett nog hårdt och ohyggligt fängelserum, bygdt öfwer en ström wid Kajanaborg i Finnland, mottog den olyckliga, med hustrun, den Konungen sade sig mer frukta än mannen. Arnold, deras enda son, delade med dem deras fängelse. Men Johan Messenius war ibland de män, som eggas af olyckan till arbete och ädla bedrifter. Han hade från sin ungdom samlat en dyrbar skatt af gamla bref och handlingar, upplysande Sweriges öden från äldsta tider, och denna skatt hade han fört med sig i fängelset, der, under det hans helsa afsynade af ofund föda och fängelseluft, han utarbetade det wackra werk om sitt fäderneslands historia, som allt intill denna dag för wår häfdaforskning är den rikaste källa.

Hans många och mägtiga owänner underhöllo ständigt mot honom Konung Gustafs misstankar om hemliga stämplingar med deß fiender; eljest skulle den goda Konungen icke hafwa lemnat den fläck på sitt minne, att Sweriges störste skald och häfdatecknare oskyldigt, genom hans dom, förswagtat i ett tjugu-årigt fängelse. Stålhållaren på Kajanaborg war en grof och elak Finne, som het Erik Hara. Han hade sin lust uti att plåga sina fångar allt hwad han kunde och blef derföre ihogkommen af Messenius med detta rim:

Digitized by Google

Ståthållaren Erik Hara
Red mig wärre än Mara.

När ändtligen kunskapen om den snillrika lifstidsfången och det dyrbara werk, han i sitt fängelse för händer hade, kom för Drottningens öron, lät hon honom från den Kajanska ödemarken förflytta till Uleåborg, der han, i en lindrigare fångenskap menskligen behandlad, egde frihet och bequämlighet nog att fortsätta sitt arbete.

Drottningen skulle gerna hafwa hemkallat den lärda doktor Johan och gifwit honom hans frihet åter; men han hade en mäktig och illistig fiende, Erik Tegel, son af den namnkunnige Göran Pehrson, som på Brunkeberg klädde stegel och hjul. Sonen säges hafwa begärt af Konung Gustaf adelskap, men fick till swar, att han då såsom adelsman skulle behålla sitt namn Tegel, men allenast sätta ett S framför. Deraf kunde Erik Tegel förmärka, att Konungen icke i denna sak war honom benägen. Dock bibehöllo Konungen och Axel Oxenstjerna honom i wigtiga tjenster, emedan han egde stor klokhet och skicklighet i förwaltningen. Han hade under doktor Messenii landsförwisningstid slagit under sig hans egendomar, och alldenstund han wäl wiste, att, om Messenius återfinge sin frihet, skulle han lätteligen kunna återtaga de gods och gårdar, dem man honom orättwist fråntagit hade, så underhöll han så wäl hos Drottningen, som i synnerhet hos Axel Oxenstjerna, misstankarna om Messenii förräderi och stämplingar. Allt hwad under många ransakningar emot Messenius bewisas kunde, war, att han, såsom uppfostrad i en Jesuit-skola, hemligen den Katholska läran tillgifwen war.

Orättwisa föder hårdt och bittert sinne, och den förföljelse, som för hela lifstiden gjort Messenius bitter och fången, wäckte hos honom djupt hat till konungahuset och rådsherrarne, som förföljde honom, intilldess han i Uleåborg slutade sin sorgfulla lefnad *). Hans hustru bergade den enda skatt han efterlemnade: hans dyrbara samlingar

*) Han dog enligt Uleåborgs kyrkobok den 8 Februari 1637, kl. 7 på morgonen.

Digitized by Google

och fäderneslandets rikshistoria, med sig till Polen dit hon tog sin tillflykt.

Wid denna tid kom Pehr Brahe till de Finska orter, der Messenius, under det berömligaste arbete för sitt fäderneslands ära, utkämpat ett lif af sorg och elände. Det är förmodligen den ädla höfdingen grefwe Pehr, som betäckt rummet, der den stora häfdatecknarens stoft hwilar, med en wacker grafhäll, å hwilken är ristad en kort minnesskrift. Nära borgen wisas ett litet stenhus, med sägen: „här bodde och dog Messenius den olycklige.“ I kyrkan finnes ock hans konterfej. Men mest lefwer hans minne bland Swenska folket genom de skrifter han efterlemnat. Han war den första, som spridde bland wår allmoge kunskapen om fäderneslandets öden och förfädernas ärofulla bedrifter. Ännu ser man någon gång qwar i folkets händer en liten bok, kallad: den gamla Sweriges och Götes Rim-krönika, den han utgifwit året före sitt fängslande *), och en annan, kallad: „Sweriges rikes skådetorn.“ Båda dessa böcker hafwa warit den första wäckelsen bland menige man, att söka kännedom om sitt fosterlands häfder.

Märkwärdiga hafwa Messenierna blifwit för sina olyckor. Olycklig war fadern, men ännu olyckligare sonen. Han het Arnold Johan och blef wid åtta års ålder i en oblid årstid bortsläpad med fadern till Kajanas ödemarker. I fem år af barndomens wackraste ålder, måste han andas fängelseluft, och wara ett wittne till faders och moders klagan och tårar. Men i det osunda fängelset inhemtade han grunden till den lärdom, som sedan för en kort tid förde honom till anseende och ära. Men fängelse, orättwisa och förföljelse äro för barnet onda uppfostrare, ty de göra själen bemsk, orolig och misstänksam. Wid fjorton års ålder tog man gossen bort från föräldrarne till Stockholm, såsom det sades, att han ej skulle smittas af deras benägenhet för Katholska läran, men, såsom det sednare wisade sig, sannolikare för att aflocka barnet hwad det kunnat höra fadern tala i fängelset, till att derigenom få widare skäl att bemantla den orättwisa, man mot honom begått hade, och till någon del aftwå den fläck, denna gerning i många rätt-

*) År 1616.

Digitized by Google

sinnigas ögon satt på Gustaf Adolphs och Axel Oxenstjernas riks-styrelse.

Det blef för Erik Tegel och andra Messenii fiender lätt, att af det öfwergifna barnet aflocka sådana bekännelser om fadern, som bäst till deras affigter tjena kunde. Ledsen och uppskrämd af de ständiga förhören i de högas salar, begaf sig Johan ändtligen på flykten, att utländes få något friare andas. Men när han sporde, huru man tillskref hans fångna fader skulden för sonens flykt och lät föräldrarne undergå hårdare behandling, gick det honom så till sinnes, att han for hem igen, och lemnade sig frimilligt i sina owänners händer. Nya undersökningar och förhör, hurumwida fadern warit orsaken till hans flykt, förbittrade åter ynglingens sinne. Att han bland så kallade wänner lasteligen talat om dem, som regementet förde, är troligt och gaf skäl för hans häktande. Huru han sedan fördes långt bort mot Ryska gränsen och satt på Kexholms slott i hårdt fängelse i sexton år, som war hälften af hela hans lefnads tid, är upprörande till att läsa. Men det ljusnade för honom en liten tid, då Pehr Brahe kom till ståthållaredömet öfwer Finland. Grefwe Pehr blef faderns så wäl som sonens beskyddare och lät Drottningen förstå, hwilken skatt Swerige hade förlorat med de handlingar, Messenii enka fört med sig ur landet. Hennes son allena kunde återskaffa dem, och i detta ändamål blef han utrustad med penningar att resa till Polen samt fick goda löften om belöning, så framt han lyckades.

Han återkom med wäl uträttadt wärf och emottogs af Drottningen med stor nådebewisning, fick ett hederligt embete och adelskap samt erhöll jemwäl några gårdar och hemmansräntor till underhåll. Hans enda son, Arnold, erhöll uppfostran bland adliga ynglingar, så wäl hemma som wid utländska lärosäten; men hemkommen började den unga Messenius fatta om sig sjelf höga tankar såsom ämnad till en stor statsman, började handla med Drottningens fiender och skref slutligen till Karl Gustaf det olyckliga bref, som ofwanförmäldt är. Men det war i synnerhet i den skrift, hwilken åtföljde detta bref, som fäderneslandets olyckliga tillstånd, Drottningens oskicklighet och folkets förtryck med swartaste färger afmålades.

Digitized by Google

Arnold, häktad och ställd till rätta, nekade ingalunda för sin bedrift, utan berömde sig fastmer, att han såsom en ärlig man uttalat hwad mången tänkte och nu war beredd att lida för sanningen. Hans domare anfägo ej den unga mannen sjelf hafwa kunnat författa en sådan skrift, utan misstänkte fadern, ihogkommande ordspråket: barn är så i by, som hemma wandt, och frågade den anklagade, om icke hans fader både brefwet och skriften författat. Sonen nekade härtill, men bekände på fadern medwetandet af gerningen samt att han af hans tänkesätt war ledd ifrån barndomen.

Nu waknade Messeniernas fiender och afwndsmän, och snart stod den olyckliga fadern wid sonens sida inför sina domare. Han förstod wäl, att hans dagar woro räknade, och bjöd icke till att urskulda sig, utan bekände, att han af dåraktigt högmod inbillat sig skickad till folkledare och underhållit allmänhetens misnöje med deß öfwerhet. „Jag beder", — sade han, — „allenast om en snar „död, den jag i min medgångstid genom mitt högmod och en „syndig lefnad wäl förtjent. Herren är rättfärdig i sina domar: „jag förrådde min fader och blef hans anklagare, nu blir jag af „min son förrådd: det är så Förlynens wägar. Gud ware mig „nådig!"

Dödsdomen föll, fadern halshöggs på Norrmalms torg och sonen på afrättsplatsen wid Norrtull, der han klädde stegel och hjul. Faderns oskattbara samlingar togos utan wederlag från hans enka och barn. Hans gårdar förlänte's åt andra, och hans döttrar fingo löfte om underhåll af Drottningen; men löftet uppfylldes aldrig; de lemnades åt nöd och armod. Drottning Christina ångrade sedan denna hårda dom, sägande, att de, som hade rådt henne dertill, bättre hade förtjent döden. Det war förlent. Messeniernas olyckor stå qwar i hennes och Axel Oxenstjernas skuldebok för efterwerlden.

20. Drottningens Thron-afsägelse. Karl Gustafs Kröning. Axel Oxenstjernas död år 1654.

Messenierna woro wäl döda; men hwad de skrifwit och talat lefde i Christinas minne, och hennes samwete sade henne, att

deruti war sanning, samt att många som icke talade, tänkte lika med dem om landets tillstånd och hennes riksstyrelse. Dagligen påmintes hon om något behof, som hon icke kunde hjelpa; till henne wände sig alla med klagan eller fordringar, och hennes egna hoftjenare måste i twenne år saknа sin aflöning. Hon måste tigga lån af de herrar, på hwilka hon bortslösat Kronans gods och hemmansräntor. Wände sig någon till Rådsherrarne, så wisade de till Drottningen. Hon allena hade då äran af att bära skulden och riksbördan. En tid gömde hon sig undan hela månader på Jakobsdal, att få njuta någon lisa i sina bekymmer och hon sade sjelf, att, när någon af herrarne från räkneкammaren kom med sina handlingar, som henne föredragas skulle, så grep henne en ängslan, såsom hade hon sett hin Stygge sjelf komma.

Det lagade sig till ett owäder så wäl inom som utom lands. Drottningen såg det och förstod, att det fordrades en man, sådan som Karl Gustaf, att taga emot stormen och rädda fäderneslandet. Herrarne sträfwade emot, emedan de förutsågo, hwad dem eller deras barn öfwergå skulle, när en karl en gång kom att hålla widräkning mellan dem och Kronan. Men dem hjelpte icke »att spjerna mot udden«. Drottningen kallade Rikets Ständer till Uppsala, der hon å slottet i riksalen uppträdde sista gången på sin thron, klädd i krona och purpurmantel, inför Sweriges råd och Ständer, tackade dem i ett rörande tal för deras wisade kärlek, trohet och tillgifwenhet, allt ifrån hennes barndom, samt bad dem mottaga den furste de till thronföljare utwalt, till sin Konung. Sjelf war Drottningen mycket rörd och ingen hörde henne utan tårar; hon war ju den oförgätliga Gustaf Adolphs dotter.

Det blef tyst i salen. Drottningen winkade riksdrotsel, hwilkens embete tillkom att taga af henne kronan; men han stod orörlig. Han wille icke taga kronan af Gustaf Adolphs dotter. Då stod hon sjelf upp och tog af sig kronan och jemwäl mantelen. Den lemnades åt folket, som delade den i stycken, att förwara till åminnelse af denna sorgens dag.

På eftermiddagen samma dag krönтes Karl Gustaf i domkyrkan af ärkebiskop Lenneus, hans fosterfader. Det war då wid

Digitized by Google

kronans påsättande Konungen sagta sade till Lemens: »farsgubbe! när skola wi härnäst säga wed tillsammans?» Kröningspenningen, som då utkastades bland folket, hade denna inskrift omkring en konglig krona: af Gud och Christina *). En annan penning hade Drottningen förut låtit slå, till kröningspenning ämnad, med inskrift: Karl Gustaf, med Guds och Christinas nåde, Sweriges Konung; men stämpeln lät fursten sönderslå och uppsmälta de slagna penningarna, att icke något minne af sådan qwinno-fåfänglighet skulle qwarlefwa. Myntmästaren lärer likwäl hafwa undangömt en eller annan af deßa minnespenningar, att förwaras till efterwerlden. Af fattigdom på penningar afslopp kröningen utan prakt och stat. Karl Gustaf war den dagen mindre lysande än de framfarna Konungarne warit wid sina hyllningshögtider; men hans regering och hans gerningar blefwo det så mycket mer.

Axel Oxenstjerna låg sjuk i Uppsala kröningsdagen, ettdera af sorg öfwer Wasa-ättens nedstigande från Sweriges thron, eller af harm att han icke förmått hindra hwad som skedde. Men sedan Karl Gustaf tillträdt konungadömet, wisade han honom samma trohet och undersåtliga wördnad, som han Konung Gustaf Adolph bewisat hade, följde honom hwar dag i rikets embetswerk, att lära känna tillståndet i landet, och satt hwar dag med honom i rådsalen, tilldeß en dag han insjuknade på sitt embetsrum och blef buren hem och nedlades på sin dödsbädd. Konungen besökte den gamla, bepröfwade rådsherren, som nära ett halft århundrade ledt Swenska folkets öden. Till minne af sin wördnad, skänkte då den döende till Konungen en dyrbar demant, den han af Konungen i Frankrike erhållit hade. Han dog **) och blef med stor högtidlighet i Riddarholmskyrkan jordfäst; men hans lik blef fördt till Jäders kyrka i Södermanland och i det wackra grafchor, han der sjelf låtit sig bygga, nedsatt. Der läses nu, i marmortaflor tecknad, hans åminnelse. Ett nytt tidskifte i Swenska folkets häfder uppgick öfwer Axel Oxenstjernas graf.

---

*) Inskriften är på Latin: A deo et Christina.

**) Den 28 Aug., kl. 7 på aftonen.

Digitized by Google

21. Om Drottningens bortresa och affall från Lutherſk-Evangeliſka läran.

De konſtnärer, lärda och wetenſkapsmän, ſom till Swenſka hofwet kommo, lockade af Drottningens ſtora frikoſtighet, woro till ſtörſta delen af den Katholſka trosbekännelſen. Lärdom och ſnille, om de icke uti en faſt tro och kärlek till Herren hafwa ſin säkra grund, äro farliga gåfwor, ty de leda ofta genom ſjelfklokhet och högmod ettdera till wantro eller otro. Så förfördes Drottning Chriſtina till affall från den Lutherſkt-Evangeliſka läran. Hon lemnade genaſt efter thron-afſägelſen ſitt fädernesland och förde en oſtadig, kringirrande lefnad, tilldeß hon uti ſtaden Inſpruck i Tyſkland högtidligen afſwor ſina fäders tro med hög och ſtadig ſtämma. Ett påſweligt ombud hade der uti den helige Franſiſci kyrka allting med ſtor omſorg tillredt för den kongliga perſonens upptagande i Romerſk-Katholſka Kyrkans gemenſkap. Från ſlottet, beledſagad af furſtar och furſtinnor, mellan biſkopar och munkar, gick Drottningen till kyrkan. Inför altaret knäböjande, med fingrarna på Evangelium, afſwor hon ſin barndoms tro och förbannade den tid, hon wandrat i ſina fäders lära, ſamt utlofwade att erkänna Påfwen för ſin ſjäls rätta herde och lyda hans bud. Hwar gång hon uttalade orden: Jag lofwar och ſwär! höjde hon ſin röſt, att hon ej ſkulle ſynas förſagd eller wacklande, och när ſlutligen en Katholſk preſt ſteg fram i choret och höll en predikan öfwer henne, den han inledde med deßa orden ur Konung Davids pſaltare *): »Hör dotter, och böj din öron, förgät ditt folk och din faders hus«! då fällde de Swenſkar, ſom tillſtädes woro och ſågo ſin store Konungs dotter nu ett olyckligt offer för Jeſuiternas förförelſer, bittra tårar.

Efter denna ſorgliga högtidlighet antog Drottningen, Påfwen Alexander till behag, namnet Chriſtina Alexandra och flyttade ſin hofhållning till Rom, der hon ock ſlutade ſin oroliga lefnad **) och har ſitt grafminne.

*) Konung Davids Pſalm, den 45:te, v. 11, 12.

**) Hon dog i Rom den 19 April 1689 och begrofs med ſtor ſtät i St. Peters kyrka.

Digitized by Google

Twenne gånger war hon sedan i Sverige på besök, bemöttes af adeln med mißaktning och otacksamhet, af presterna med bitter ofördragsamhet, men af bönderna med wälwilja och medlidsamhet. De sannade wäl hwad den wise Konung Karl den Nionde sagt: „olyckligt det land der prester eller qwinnor regementet föra!“ men allt det onda, hon öfwer Swenska folket dragit, tillskrefwo de icke henne, utan hennes förmyndare och herrarne, och hennes affall ifrån fädrens tro de bedrägliga Jesuiter. Såsom en bekräftelse på deras till henne fortplantade kärlek till Wasahuset sjunges ännu i dag uti den allmänt kända Hönsgummans Wisa om Drottning Kjerstin följande:.

Fem stora herrskap på herrgården wår,
Allt efter hwarann.
Mins jag så wäl, som det warit i går,
Och derföre kan
Min äldriga tunga
Om herrskapet sjunga,
Båd' gamla och unga.
Den, som har warit mä,
Må wäl weta hur det å';
War man säker på dä!

Årsgammal war jag, när fröken for bort,
Då hörde jag di sa':
Hur hon hushållat, rundt eller torrt,
Då wa, som då wa;
Men bort will' hon resa
Till den, som kan läsa
Bakifram i katchesa.
Lika hwad di sa',
Nog ha fröken wari bra;
Men di narra'ra sta".

Digitized by Google

22. Minnen och Sägner om Wasa-ättens Enke-drottningar.

Aktning för qwinnan, så wäl i adeligt som dannemannastånd, har urminnes häfd bland Swenska folket. En dygdig och förståndig qwinna har Swenska bonden af ålder erkänt för sin lyckas grund och sin konings prydnad. Så hafwa ock Sveriges Drottningar städse warit delaktiga utaf den drottkärlek, som utmärkt Skandinaviens folk, och blifwit länge efter döden ihogkomna i deß sagominnen. Ännu är den fagra och förståndiga Margaretha Leyonhufwud icke glömd, som med så mycken klokhet ledde till mildhet och besinning sin hetsiga herres hjerta, och såsom ett kärt minnesmärke efter henne förwaras den stora kistan, uti den hon gömde sig, när den höga friaren kommit i hennes faders gård. Ännu är Katharina Jagellonicas trohet mot sin make i minne och de orden: intet utan döden! dem hon wisade i sin trolofningsring, när man wille skilja henne från sin gemåls, hertig Johans, fängelse.

Längst bland enke-drottningar öfwerlefde Katharina Stenbock sin gamla herre, Konung Gustaf Wasa, och icke allenast uti hennes födelse-ort i Westergötland och hennes dödsort, Strömsholm i Westmanland, qwarlefwer hennes åminnelse; utan jemwäl i hennes lifgeding eller enke-säte, Åland, der hon på slottet Kastellholm efter Konung Gustafs död hade sin hofhållning, qwarlefwer ännu minnet af hennes gudsfruktan och omtänksamhet. Hon hörde messa och gudstjenst i Sunds kyrka, dit hon red, efter den tidens sed; en sten ligger der wid kyrkogårdsporten, på den hon stigit af och på sin häst; den kallas ännu i dag Drottning-stenen *). I Ålands watten funnos före hennes tid inga kräftor; hon lät hemta sådana från Uppland, dem hon planterade i dertill tjenliga bäckar och wikar, hwarefter nu på Åland, särdeles i Sunds socken, kräfter fångas **). Så inskref hon med en nyttig handling sitt namn i Ålands häfder.

---

*) Se Ålands Beskrifning af Radloff, sid. 58.

**) Radloffs Beskrifning öfwer Åland, sid. 234.

Digitized by Google

Den olyckliga Konungens, Erik den Fjortondes, Enke-drottning, Katharina, war icke af adel, men ädel till förstånd och hjerta. Derföre war hon af folket älskad, och hennes minne lefwer wördadt i wåra häfder, enär hon war utrustad med lika skönhet och fullkomlighet till själ som kropp. De allwarsamma Swenska gubbar hafwa alltid lifwats, hwarhelst de sett sägring och behag, och de gladde sig att se dem wid sin Konungs sida på thronen.

Katharina Månsdotter, så war hennes anspråkslösa namn, blef såsom enka, icke af Swenska folket, utan af deß Konung, brodermördaren Johan, med sina barn förwisad till en aflägsen ort i Finnland, der hon på Juxala gård framlefde sina återstående dagar. Om hennes utseende och den klädnad, uti hwilken hon wisade sig under sin korta höghetstid för folket, hafwa wi förwarad följande teckning *):

„Hennes panna war hög och ren. Näsan rak, ögonen mörkblå, med ögonbryn mörka, likasom fint penslade; munnen liten och täck, hakan skönt rundad.“

När hon war klädd, bar hon en hufwudbonad, sammansatt af perlor med bräm af ett gyllene löfwerk, infattadt med juweler, liknande en helgon-gloria kring hennes sköna hufwud. Kring halsen en weckad ringkrage med ett rubinkors i halsgropen. Strax under ringkragen hängde en guldkedja med ett kors och nedanom densamma twenne grofwa guldkedjor. En liflädning af sammet, inwäfdt med guld, och lifgördeln sammanfäst med ett konstrikt arbetadt spänne och med rosetter af ädla stenar. Ärmarne på klädningen widgande sig genast från handlofwen, med hwita broderade uppslag af dyrbara spetsar. Armbanden woro af perlor. Handskarne långa, med hogt uppgående kragar, broderade med perlor. Ned ifrån axlarna hängde en kort kappa, eller mantel, af grått damast, hopknäppt af gyldene rosetter med en ädelsten i hwardera.

Så war den olyckliga Konung Eriks maka prydd, men bar under denna stått ett sorgbundet hjerta. Hon war i begynnelsen föraktad för sin låga börd; men hennes trohet mot sin olyckliga make, hennes milda tålamod under det tyngsta kors, som någon

*) Hemtad af Magister Wilh. Ekbloms efterlemnade samlingar.

Digitized by Google

qwinna burit, och hennes dygd tyſtade ſjelfwa afunden och gjorde hennes minne äradt och wälſignadt i Swenſka folkets häfder. Hon war en ros ur dalen, ſom en gång prydde Sweriges thron.

Wi hafwa förut beſkrifwit den djupa ſorg, ſom allt ifrån Guſtaf Adolphs dödsdag följde hans efterlemnade maka, Maria Eleonora, ſamt huruledes hon öfwer allt ſökte frid men icke fann någon, tilldeß döden, ſåſom hon ſjelf war öfwertygad, förde henne till dens möte i himlen, ſom enſam rätt förſtått henne på jorden. Danſka Konung Chriſtian hade förledt den ſwaga qwinnan till flykten från Gripsholm, att derigenom wäcka oro och uppreta folket mot Swenſka rådsherrarne; men hon återwände hem och blef med en glädjefeſt af ſin dotter, Drottningen, emottagen wid Dalarön och ſåſom i triumf införd i hufwudſtaden. Det har warit ett miſſtag af wåra ſednare häfdatecknare, att Konung Guſtaf uteſlutit ſin Drottning från allt deltagande i riksſtyrelſen; wi finna utaf ännu förwarade handlingar, att hon, ſå wäl ſom andra Drottningar, warit af ſin herre berättigad att höra de betryckta bland folket och lindra deras nöd. Wi kunna ſtyrka detta med ett Drottningens bref *), deruti hon förlänger Indals-boernas befrielſe från utſkrifning, intill Konungens hemkomſt. Det ſynes oß hafwa warit minnet af Guſtaf Adolphs wiſa omſorg att befäſta inloppet från Öſterſjön till Stockholm, ſom föranledde hans enke-drottning att främja detta företag med anläggandet af en ſtad på Warön, den hon kallade efter ſitt namn Marieſtad **); men en otackſam eſterwerld gaf ſtaden ſedan det betydelſelöſa namnet Waxholm.

Djup ſorg bereddes hennes ſiſta lefnadsår, då hon ſåg ſin dotter förförd af en lättfärdig Fransman, och hörde henne oftaföraktligen tala om religionens wigtigaſte ſanningar. Den gudfruktiga modern förſökte wäl att återföra henne på trons rätta wäg; men den höglärda och inbilſka dottern föraktade ſin moders enfaldighet, ſägande, att hon uti ſå wigtiga ämnen icke förſtod att något döma, och wille ingalunda lyßna till hennes råd. Det ſä-

*) Se i Riksarchivet Drottning Maria Eleonoras bref af den 8 Juni 1631.

**) Denna ſtad anlades af Drottning Maria Eleonora 1652.

Digitized by Google

ges wäl, att Drottning Christina den tiden hwarken trodde på Gud eller ett lif efter detta; men hon begick, några dagar inan hon skildes wid moder och fäderneesland, den heliga Nattwarden. Owiss är, om hon gjorde detta för att bereda sig sjelf eller sin förjande moder någon tröst för afskedsstunden. Hon for bort och återsåg sin moder aldrig mer.

Maria Eleonora öfwerlefde icke länge dessa händelser. Hon dog efter en christelig beredelse följande wår *) på Stockholms slott och blef i Riddarholms kyrkan begrafwen wid Gustaf Adolphs sida. Konung Karl Gustaf bewisade henne intill det sista all sonlig omwårdnad, och den begrafningspenning, han lät slå till hennes åminnelse, wittnar om den oföränderliga wördnad, han allt intill sin död egnade det utgångna konungahuset och Christina, sin barndoms troloswade brud. På den ena sidan se wi Maria Eleonoras bild och namn, på den andra läses, att hon egt i lifstiden: man och dotter utan like **).

23. Om de sista Ättlingarne af Wasa-ätt.

Underligt blir oss ofta till mods, när wid ett barns födelse wi fråga: hwad mände bliswa af detta barnet, och än mer när wi tänka på wåra afkomlingars öden i aflägsen framtid. Hwem wet, när han möter en trasig usling wid hoppets staf ***), om icke Konunga-blod flyter i hans ådror? Wi taswa här att förtälja följande om de sista ättlingar af Wasa-ätt.

Uti Tyskland, i det Westphaliska landet, ligger ett slott, Hundlosen benämndt, hwilket för wåra sagohäfder eger en särskild märkwärdighet igenom de minnen, den store Gustaf Adolphs afkomlingar wid detsamma fäst. Hurusedes denna Konungs son

*) Den 18 Mars 1655, wid midnattstid.

**) Inskriften är på Latin: Conjuge et filia sine pari.

***) Wårt äldsta och alltför mycket glömda språk har skönheter, som det nyare saknar. Wi wälja här det gamla ordet: Wånar-staf, det är Hoppets staf, i stället för det nu brukliga: Tiggarstafwen.»

Digitized by Google

med den sköna Margaretha Kabeljou — om hwilken wi redan tillförne omnämt, — på ett orättmätigt sätt kommit i besittning af detta gods, derom är följande att berätta. Den unga Gustaf, som i begynnelsen kallades blott Gustaffson, hade af sin höge fader, Konungen, fått den ädle Karl Karlson Gyllenhjelm till fosterfader. Sedan han hemma fått en sorgfällig underwisning i språk och wetenskaper, blef han till den berömda högskolan i Wittenberg försänd, att i lärdom och allehanda ridderliga idrotter fullkomnas. Derstädes blef han så wäl för sin höga börd som för sina stora snillegåfwor mycket hedrad, och höll han ett tal på Latin om Gustaf Adolphs seger wid Leipzig, då han tog afsked af lärosätet, för att begifwa sig till Swenska krigshären.

En dag, när Gustaf Adolphs lik stod i staden Weisenfels, färdigt att öfwerföras till Swerige, insprängde i staden en ung ryttare på en löddrande häst och syntes, sedan han afstigit, mycket upprörd, då han af wakten begärde att få se de dyrbara qwarlefworna. Det bewiljades honom, och man aflyfte locket på kistan. Det war Gustaf Adolphs sido-son, Gustaf Gustaffson, nu en främling, utan fader och stöd lemnad på werldens stora wädjobana. Länge stod han der försjunken i djupa tankar och betraktade de faderliga dragen, tilldeß, liksom uppwaknad ur en dröm, han med handen på sitt högt klappande hjerta och med tårfulla ögon utbrast: nu är tid, att också jag blifwer en man i werlden. Och med deßa ord aflägsnade han sig, för att skynda till hären, att i krigets faror försöka sin lycka.

Såsom en Wasa-ättling, samt ärelysten och tapper krigsman, steg han snart till höga äreställen, blef adlad och riksråd samt nämndes slutligen till grefwe af Wasaborg och fick Nystad, Letala och Nykyrka i Finnland med 200 hemman till grefskap *). I Tyskland hade Axel Oxenstjerna gifwit honom staden och landet Wilshausen, deraf han samlade stora rikedomar. Till minne af den höga ätt han tillhörde, fick han en half förgyld wase i sin wapensköld.

*) Han war ock baron till Färdalen, Forßa, Helgestad, Mellösa och Lilla Malma.

Digitized by Google

Men alltför lett kokade Wasablodet i hans ådror, och hans obändiga lynne förskaffade honom många fiender. Slutligen, när hans gamla fosterfader Karl Gyllenhjelm war död blefwen, och ett rum bland rikets fem högsta embeten fanns ledigt, ansåg han sig närmast att upphöjas till denna wärdighet; men när Drottningen bortgaf den åt sin dåwarande gunstling, den unga grefwe Magnus Gabriel De la Gardie, blef grefwen af Wasaborg likasom ursinnig af wrede och lemnade fäderneslandet, för att aldrig återse det mera.

Med sitt bittra hat till menniskorna och hela werlden, drog han sig härefter undan till sitt gods, Hundlosen i Wilshausen, att gömma sin hakm och sin förtwiflan. Han lät der uppbygga det stolta slott, hwars murar blefwo stumma wittnen till hans ondska och de qwal, som sönderslet hans själ, tilldeß en gång ett utbrott deraf kostade honom lifwet. Drottning Christina lät honom såsom stammad från Wasarnas ätt, i Riddarholmskyrkan begrafwas.

Ända sonen efter den stolta grefwen af Wasaborg, och arfwingen till hans rikedomar, föddes ett halft år efter faderns död och kallades efter sin stora farfader Gustaf Adolph. Efter Konung Karl Gustafs död fanns ingen i Swerige, som bekymrade sig om den unga Wasa-ättlingen, hwilken synes hafwa blifwit af[illegible] öfwergifwen, sedan Wilshausen och slottet Hundlosen, dem [illegible]renstjerna utan annan rätt än krigslyckans tagit ifrån rättmätiga egaren och gifwit åt grefwen af Wasaborg, blifwit återtagna från sonen. Men denna olycka war för den wärnlöse icke nog; Karl den Elftes reduktion beröfwade honom jemwäl alla de förläningar, hans fader innehaft i Swerige, så att snart Konung Gustaf Adolphs sonson framlefde ett obemärkt lif såsom en fattig landtman med sexton barn på en liten gård wid Hundlosen inom Bremiska området. Efter denna werldens sed har den olyckliges minne äfwen blifwit smädadt, emedan en adelsman, som egnade sig åt fredliga yrken och icke såsom ärelysten krigare med swärdet i hand kunde både taga och förswara gods och gårdar, war den tiden hemfallen åt föraktet. En mer rättwis framtid skall

Digitized by Google

flytta detta förakt på dem, som i Sverige wid magten sutto och glömde hwad de skyldige woro sina stora Konungars minne.

Men en telning skulle ännu en gång uppskjuta af denna ädla stam till prydnad och glädje för Swenska folket. Anton af Wasaborg war en af de sexton fattiga syskonen, som uppwäxte i Gustaf Adolphs torftiga boning i Wilshausen *). I honom upplefde åter Karl den Niondes och Gustaf Adolphs stora egenskaper och stora fel. Om honom har alltför litet blifwit taladt i wåra häfder, men nog att hugfästa hans minne; det säges att han warmt älskade sitt fädernesland. Sedan han aflagt sin första lärospån uti krigstjensten i Preußen, kom han hem till Sverige och blef först ryttmästare och slutligen öfwerste wid Westgötafanan. På det wackra Moholm, på en holme i ån Tidan ljusnade först hans lycka, då han fick till husfru den fagra Anna Christina, Karl Sparres dotter. De lefde lyckliga en tid; men kriget kallade, och i spetsen för sina Westgöta-ryttare drog Anton af Wasaborg ut i Ryska fejden. Han war tapper och oförskräckt såsom hans förfäder, Wasa-konungarne warit; men han war alltför stor ryssbatare att med lugn och besinning kunna se framför sig den wilda röfwarhopen, som hans fädernesland så mycket ondt tillskyndat, och störtade sig med swärdet, färgadt i Ryssars blod, nog obetänksamt in i fiendens led; och då Swenskarne började wika och slutligen togo flykten, blef han med många andra tappra Swenskar, som icke wille wända ryggen åt fienden, tillfångatagen. Slaget wid Willmansstrand **) förlorades den gången, och skulden stöts på hans hetta; men för sanning säges, att general Wrangel war lika oförsigtig och hetsig i striden, och att allt för mycket mod och allt för liten försigtighet förlorade slaget.

Såsom krigsfånge i Petersburg war han obändig och kunde icke dölja sitt hat mot Ryssarne, dem han wisade största förakt och tillskyndade dermed sig sjelf och de andra Swenska fångarne

*) Bondgården Herigslage i amtet Wilshausen. En resande, som besökt denna ort, skrifwer, att han sett hwad qwar war af Wasaborgska rikedomarna, ett torftigt bondhus och några gäss.

**) Slaget wid Willmansstrand (Wildmännernas strand?) stod 1741.

Digitized by Google

en hårdare medfart. Han blef slutligen förd till Sibirien, der han utstod mycket ondt; men wid fredsslutet fick han sin frihet åter och blef hemförlofwad. Kejsarinnan Elisabeth, som erfarit hwem han war och hört ryktet om hans wisade tapperhet i striden, gaf honom wid afskedstagandet såsom minne af sin nåd och högaktning den sabel, hon sjelf burit, den dag hon bemägtigade sig Ryßlands thron.

I Westgötalandet och Wiste-härad ligger ett wackert herregods, Malma *) benämndt, der en sägen förmäler, att Antons af Wasaborg hustru länge förjt sin herre såsom död under hans Sibiriska fångenskap. En afton anlände han okänd till sitt hem, klädd som fattig wandringsman, förande i en säck de bojor han i Sibirien burit hade. Hans under fångenskapen gråanade hår och sida skägg gjorde honom i början oigenkänlig, medan den fromma husfrun lät sätta för honom mat och dryck; men när han reste sig upp i den långa ridderliga gestalten och började tala, igenkände hon snart den länge förjda mannen och föll i hans famn med glädjetårar. De flyttade sedan till hans boställe Kungslena **), der de länge lefde lyckliga tillsamman. På swärdsidan war han i Swerige sista ättlingen af den gamla Wasa-stammen ***).

Längst af alla Konung Gustaf Adolphs sonsons sexton barn, och hårdast pröfwad i lyckans wexlingar, lefde Henrietta Polyxena, om hwilkens sorgliga lefnadsöden följande berättelse är förwarad. I slutet af förra århundradet tillträddes godset Hundlosen af en Baron von Mönster. Till hans kunskap kom, att i en by, nära derintill belägen, bodde ett fattigt bondfolk, hos hwilket grefwinnan af Wasaborg, dotter af godsets fordna egare, wistades. Bonden

*) Wi hafwa denna sägen af general Belfrage, som i slutet af förra århundradet war egare af Malma, hwilket warit en Sparre-slägtens egendom, och der grefwinnan Wasaborgs farbroder, Conrad Sparre, om hwilkens hemkomst från 16-årig fångenskap är en nästan lika berättelse, dog 1744.

**) Han blef efter hemkomsten öfwerste och kommendör af Swärdsorden. Dog på Kungslena 1748, d. 10 Maj.

***) En broder öfwerlefde honom wäl; men denne war aldrig i Swerige och dog barnlös.

Digitized by Google

war allmänt känd för sin genom dryckenskap iråkade fattigdom och oordentliga lefnad, och hans hustru hade ej heller om sig det bästa rykte, ehuru hon allmänt beundrades för sin prägring och ädla hållning. Hennes namn war Johanna, och hon war den olyckliga frukten af en med Wasaborgska slägten befryndad Tysk prinsessas förtidiga kärlek. Ifrån sina barndomsår hade hon blifwit uppfostrad af grefwinnan af Wasaborg, som med innerlig modersömhet fäst sig wid den sköna Johanna. Grefwinnan, som sjelf war i högst torftiga omständigheter, och lefde endast af fordna wänners och aflägsna slägtingars nådegåfwor, måste ofta sjelf umbära det nödwändigaste, för att ej något skulle fattas i hennes kära skyddlings prydnad och beqwämlighet. Swag och efterlåten war den goda fostermodern blind för den unga och ystra Johannas fel, deraf följden blef en lättsinnighet, som slutligen förde till det olyckliga giftermålet med en bonddräng. Hos detta fattiga hjonelag war det som grefwinnan nu befann sig och delade med dem de små nådegåfwor, hon erhöll. Ehuru hon till och med miſshandlades af bonden, och Johanna ingalunda wisade sig tacksam emot sin wälgörerska, kunde likwäl grefwinnan af sina wänner icke förmås att lemna dem. Ofta hade de ej bröd för dagen, och kött eller bättre rätter war för dem en sällsamhet att smaka.

I sådan ställning befann sig grefwinnan af Wasaborg, när baron von Mönster, åtföljd af en grefwe, hans swåger, gjorde henne ett besök i bondgården. De inträdde i en liten eländig stuga, och i densamma — hwilken syn mötte dem! Der war en liten kammare, så låg, att de båda ädlingarne knappt kunde gå raka derinne. Genom en liten fönsterglugg, der gamla trasor och glas gjorde tjenst om hwarandra, sla pp en obetydlig dager in i rummet, men ändock tillräcklig nog att wisa deſs orenliga beskaffenhet och det elände, som rådde derinne. På golfwet stod nu middagsbordet utan duk, och på detsamma ett lerkärl med några grofwa jordfrukter, utgörande hela anrättningen. Omkring stodo fyra barn, höljda i slarfwor, en grof och rödbrusig bonde, samt hans hustru, som äfwen i sina trasor war den sköna Johanna.

Digitized by Google

I denna måltid deltog en gammal, blind, åtti-årig gumma, höljd i en smutsig klädning, utwisande armod och ytterſta elände. Hennes anletsdrag buro ſtämpeln af år och lidanden; men ännu framlyſte dock i dem en wiß ädelhet och omißkännelig likhet med den ſtore Guſtaf Adolph. Och hans ſonſons dotter war hon, den eländiga gumman, ſom de funno i detta tillſtånd! Hon, för hwilkens ungdomsſkönhet en gång en Konung Stanislaus nedlagt hyllningen af ſin kärlek *), och ſom warit en förtrogen wän af denna Konungs dotter, Frankrikes Drottning, hon war det, ſom nu led nöd och briſt i denna armodets boning.

Guſtaf den Tredje ſatt denna tiden på Sweriges thron. Baronen underrättade honom om den gamla bliudas nöd och wiſtelſe-ort. Att Konung Guſtaf i det bref, han derefter henne ſjelf tillſkref, kallade henne ſin fränka eller kuſin, ſägnade grefwinnan näſtan mer än de penningar, femhundrade dukater, han henne tillſände. Han gaf henne jemwäl löfte om ett årligt underhåll; men hon behöfde icke denna hjelp; hon dog **), och en grafwärd af hwit marmor i Hundloſens kyrka förwarar ännu minnet af denna den ſiſta Waſa-ättlingen.

Likt fyrwerkarens luſtfeld, ſom lyſande ſtiger mot höjden, kaſtar bländande ſtjernor omkring ſig, men till ſlut lemnar allenaſt några gniſtor qwar på marken att ſlockna bland falnade traſor, ſå ſlocknade Waſarnas ätt. Så förſwinna till ſlut i ſkuggor wåra lyſande ätter; men hwad de ädle hjeltar werkat för fäderneslandets ſjelfſtändighet och ära, och hwad af menniſkokärlek blifwit öfwadt till wårt folks upplyſning, deß timliga och ewiga wäl, det ſkall leſwa i minnet och häfderna.

*) Wi haſwa denna berättelſe ur oſtanämnda magiſter W. Ekbloms anteckningar.

**) Den 30 Aug. 1777.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Widener Library
3 2044 105 510 846